

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

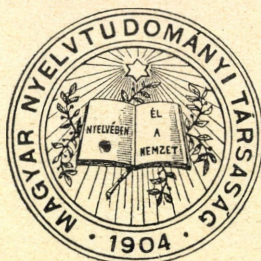
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

MELICH JÁNOS és PAIS DEZSŐ

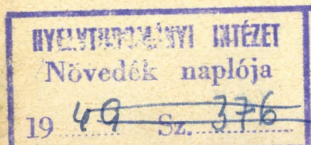
A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXXI. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1935

FH190/75

1935
1980

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXI. ÉVF.

1935. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

A székely rovásírás legrégebbi ábécéi.¹

A székely rovásírásnak az utóbbi évtizedekben ismertté lett emlékei: az 1913-ban felfedezett konstantinápolyi felirat, Marsigli 1915-ben közzétett rovásnaplója és hagyományos rovás-ábécéje, meg az 1929-ben és 1930-ban talált két csekély terjedelmű, de eredetiségénél és régiségénél fogva fontos emlék: a bögözi freskófelirat és a székelyderzsi téglarovás végleg eloszlatták azt a gyanút, bizalmatlanságot és indokolatlan kétséget, mellyel tudósaink nagy része a magyarság keletről hozott írástudományát a legújabb időkig nézte. Hogy ősi műveltségünknek ezen legbeszédesebb emléke a kuriózumkeresésből egyrészt nemzeti szempontból fontos, másrészt az általános írástörténetre nézve sem érdektelen, komoly, tudományos problémává lett, abban két tudósunknak, SEBESTYÉN GYULÁNAK és NÉMETH GYULÁNAK vannak legnagyobb érdemei. SEBESTYÉN GYULA fáradtságot nem ismerő szorgalommal összegyűjtötte a magyar rovásírás hiteles emlékeit,² NÉMETH GYULA pedig módszeres, tudományos kutatással véglegesen tisztázta ezen írás eredetét.³

NÉMETH GYULA vizsgálataiból tudjuk ma már, hogy rovásírásunk a nagyszentmiklósi kincs aranyedényein kimutatott be-nyő írással együtt azon közép-ázsiai ó-török, kök-türk írás származéka, melyet a mongóliai Orchon- és Jeniszej-melleki VII—VIII. századi sziklafeliratok meg a nyugat-turkesztáni, Talasz-völgyi sírfeliratok és egyéb emlékek tartottak fenn. Főképp ezen utóbbiakkal közeli rovásírásunk rokonsága. A Talasz-völgyi emlékek betűsorának nem kevesebb, mint 16 betűjegye hozható nemcsak külalakra, de hangértékre nézve is közeli kapcsolatba rovásírásunk megfelelő jegyeivel. Ezen felül az ó-török írás minden más jellegzetes sajátjának: rovástechnikájának, sorvezetésének, hangzókihagyásának, szóválasztó pontozatának stb. kétségtelen nyomai is fennmaradtak rovásírásunkban. Hogy pedig a magyarság ezt az írástudományt már a honfoglalás előtt, a délorosz síkságon

¹ Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1934. november 13-án tartott felolvasó ülésén.

² SEBESTYÉN korábbi kutatásait is összefoglalja „A magyar rovásírás hiteles emlékei. Bp., 1915.” című, a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent nagy műve (MRHE.).

³ NÉMETH kutatásainak összefoglaló kivonata: Bibliotheca Orientalis Hungarica II. Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Bp.—Leipzig, 1932. 60—84. Anhang II. Die ungarische Kerbschrift.

átvette és saját nyelvéhez alkalmazta, azt onnan tudjuk, hogy a török nyelvben meg nem levő mássalhangzók vagy a türk írásban nem jegyzett magánhangzók számára betűjegyeit részint a görög, részint pedig a pontusvidéki héber-szamaritánus betűsorból, vagy az abból átvett glagolita betűk közül kölcsönözte.¹

Az írástörténeti kutatás folytatását és a problémák részleteinek tisztázását azonban nagyon megnehezíti az a szinte évezredes űr, mely az így egymással kétségtelen rokonságba hozott betűsorok fennmaradt emlékeinek korát egymástól elválasztja. Ezen tátongó űr áthidalása alig leküzdhető akadályokba ütközik. A fentemlített ó-török írásemlékek a honfoglalás előtti századokból valók. A székelyek írástudományát ugyan már XIII—XIV. századi gestáink és krónikáink is emlegetik, a székely rovásírás emlékei azonban csak a XV. század végéről kezdenek feltűnedezni, ugyanakkor, midőn THURÓCZI és BONFINI krónikásaink latin műveikben pár szóval már általános jellemzését is adják ennek a sajátos írásnak. A többi, egyébként sem nagyszámú emlék a XVI—XVII. századból való, s hozzá még jórésük csak kései másolatokban maradt fenn.

Az emlékek további kutatása tehát komoly tudományos feladat. Minden eredeti vagy az eddigieknél régibb rovásírásos emlék felfedezése egy lépéssel elősegíti nemzeti írástudományunk még tisztázatlan kérdéseinek megoldását.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, mely SEBESTYÉN GYULA gyűjtőmunkálatait is a tőle telhető erővel támogatta, az utóbbi években sem szűnt meg a székely rovásírás emlékeit kutatni és a felbukkanó emlékeket tetemes áldozatokkal megszerezni.

Az alábbiakban a székely rovásírás négy legrégebbi ábcéjét mutatjuk be, valamennyi az Országos Széchényi Könyvtár legújabbkori szerzeménye.

I. A Nikolsburgi Rovásábéce.

A herceg Dietrichstein-család morvaországi, nikolsburgi várának gazdag könyvtára 1933. november 21—22-én a svájci Luzernben árverésre került. Az árverező bécsi Gilhofer és Ranschburg könyvkereskedő cég a középkori kéziratokban és nyomtatványokban bővelkedő könyvtár legbecsesebb darabjairól már jó egy hónappal korábban 147 lapos, 39 képtáblával ellátott nagy negyedréti árverési könyvjegyzéket (Versteigerungskatalog No. XI.) adott ki. A budapesti Ranschburg Gusztáv könyvkereskedő cég tulajdonosának

¹ Vö. LIGETI LAJOS, A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje: MNY. XXI, 50—2; MELICH JÁNOS, Néhány megjegyzés a székely írásról: MNY. XXI, 153—9.

fia, RANSCHBURG GYÖRGY volt szíves 1933. október 28-án felhívni figyelmemet ezen könyvjegyzék 105. lapján leírt 529. folyószámú darabjára: a „Bartholomaeus Anglicus: De proprietate rerum“ 1483-ban A. Koburger sajtója alól kikerült ősnyomtatványra. Ezen papirosra nyomtatott incunabulum hátsó hártyavédőlevelének versoján — „auf dem verso des letzten Pergament-Vorsatzblattes“ — ugyanis a könyvjegyzék részletes leírása szerint „Litterae Siculorum, quas sculpunt vel cidunt in lignis“ cím alatt 47 betűjegyből álló, rúnaszerű alphabetum olvasható, fölébe írt magyarázatokkal, s alatta ugyanazon lapon „Litterae Judaeorum et menses“ felirattal a zsidó ábécé és hónapnevek. Rögtön felkértem Ranschburg Györgyöt, hogy a hártyalevélről a bécsi cég egyik tulajdonosától, kit hozzá rokonai kapcsolatok fűznek, távirati úton fényképmásolatot szerezzen. Mivel a hercegi könyvtár anyaga ekkorra már Bécsbe érkezett, a fénykép két nap múlva, október 30-án kezeink közt volt. De egyidejűleg megérkezett a bécsi cég értesítése is, hogy az ősnyomtatványt a fényképezés után rögtön be is csomagolták, mert az árverezésre kerülő könyvanyagot előbb Londonban, azután közvetlen az árverést megelőzőleg, november 16—20. közt — mint ez a fentírt katalógus borítékának belső lapján olvasható is — Luzernben kiállítják.

A fénykép első pillantásra meggyőzött arról, hogy az ősnyomtatvány hártya-védőlevelén ősi, keleti műveltségünk egyik legfőbb bizonyosságának, a székely rovásírásnak hasonlíthatatlan becsű, legrégibb, középkori alphabetuma került elő, melyet minden áron meg kell szereznünk a M. Nemz. Múzeum Országos Széchényi Könyvtára számára. Nem akarván e becses magyar művelődéstörténeti emléket az árverés veszélyének kitenni, haladéktalanul jelentést tettem a felfedezésről legfelsőbb hatóságomnak, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, rendkívüli támogatását kérve. HÓMAN BÁLINT miniszter úr bölcs megértésének és SZILY KÁLMÁN államtitkár úr gyors intézkedésének köszönhetjük, hogy Ranschburg Györgyöt útlevéllel, megfelelő összegű külföldi valutával és kiviteli engedéllyel felszerelve még aznap, október 30-án útnak bocsáthattuk Bécsbe az emlék megszerzésére. Mivel azonban a hercegi család jogtanácsosa az ősnyomtatványért az árverésen elérhető maximális árat, a kikiáltási ár többszörösét követelte megbizottunktól, több napi alkudozás után, kedvünk ellenére kénytelenek voltunk távirati úton hozzájárulni ahhoz, hogy a bennünket elsősorban érdeklő, rovásábécével beírt hártya-védőlevél a vele semmiféle tárgyi összefüggésben nem lévő ősnyomtatványtól különválasztassék és a rendelkezésünkre álló összegért megvétellessék. Így a rovásírásos emlék november 4-én az Országos Széchényi Könyvtár birtokába jutott, s még ugyanazon napon Budapestre került. Az ősnyomtatvány megszerzé-

sére is újabb megbízást adtunk az árverező cégnek, de az — sajnos — a luzerni árverésen részünkről (svájci frankban) megfizethetetlen áron idegen kezekbe került.

Bertalan XIII. századi angol minorita „De proprietatibus rerum“ című műve 1470—1500 közt számos latin, angol, francia, holland és spanyol nyelvű, ősnymtatványú kiadást ért. A 12 latin nyelvű kiadás közül a Koburger Antal nürnbergi sajtója alól 1483. III. Kalendas Junii (május 30.) kikerült gótbetűs, 268 folio-lapos kéthasábos kiadás nem tartozik a ritka ősnymtatványok közé. A herceg Dietrichstein-könyvtár anyagából egy második példánya is árverésre került Luzernben (Katalogus 530. sz.). Megvan a budapesti Egyetemi Könyvtár birtokában is.¹

A rovásábécés hártya-védőlevéllel ellátott példányt a külföldi könyvbarátok szemében értékessé első lapjának pazar illuminációja tette. A szövegkezdő, aranyozott keretű *C* initiale több színben ragyog. A lap alján gazdag széldíszítés közepén a könyv akkori tulajdonosának címere látható, a jobboldali hasáb szövege alatt pedig kapitális humanista betűkkel rubrummal írt neve: „PHILIPI DE PENCZICZ“ olvasható. Az ősnymtatvány fejezeteit kék és vörös initialek vezetik be. DR. HOFFMANN EDITH megállapítása szerint a könyvdísz nem magyar művész munkája, tipikusan ferraraias ízlésben dolgozó miniátor kezére vall. Kötése bőrrel bevont rézveretes, egykorú, cseh deszkatábla-kötés. Mind a tíz védőgombja megvan, de zárócsatjai hiányzanak. (Katalogus 105. l. és 35. képtábla.)

Az ősnymtatványt illumináltató Pencziezi Fülöp személyéről a prágai cseh Országos Levéltár nem tudott felvilágosítással szolgálni. Nem ismerik őt a rendelkezésünkre álló cseh lexikonok és családörténeti munkák sem. Nyilván a morvaországi, prerovi (Prerau) kerületben, Brünntől 86, Nikolsburgtól mintegy 100 kilométerre északkeletre, Olmüctől 15 kilométerre délkeletre eső két Penčic községet bíró, ősrégi morva Penčic, vagy penčicei Otik nemesi család litteratus tagja lehetett.²

Maga az Országos Széchényi Könyvtár birtokába került s „Magyar Nyelvemlék 70.“ jelzettel ellátott, hátsó védőlevélül szolgált pergamentlap, melynek versoján a székely rovásábécé olvasható, 30×21 cm. nagyságú, jól kidolgozott, finom, sárgásfehér, ú. n. északi hártya. Előlapja teljesen üres. Beírt hátlapjának jobb oldalán meglehetősen széles margója van, bal oldalán a rovásbetűs sorok egészen a lap széléig kiérnek. Ugyan-

¹ Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Leipzig, 1928 III. köt. 415. hasáb, 3409. szám. HAIN 2505. PROCTOR 2036. Brit. Mus. Cat. II, 425.

² J. STEBMACHER's Grosses und allgemeines Wappenbuch IV. Band, 10. Abth. Nürnberg, 1899. — H. von KADICH und C. BLÁŽEK, Der mährische Adel. Seite 93., 98. Tafel 72., 77. — ADALBERT RITTER KRÁL VON DOBRÁ-VODA, Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Prága, 1904. 181, 188.

csak a bal oldalon a lap felső és alsó szélétől egyenlő távolságra, két helyen lyukak és rozsdás szegek nyomai meg egy függőlegesen levonuló gyűrődés világosan mutatják, hogy a pergamentlap, mielőtt az ősnymtatvány hátsó védőleveléül alkalmazták, már egy korábbi könyv, nyilván kódex, első táblájának belső borítólapja volt. Ennek megfelelőleg a levél hátlapjának három külső szélén széles sávban a ragasztóanyag nyoma, az előlapon pedig a nedves ragasztóanyag okozta felhólyagosodás jól látszik. A két lyukacsos, elrozsdásodott helyre voltak a kódex első táblájának zárócsatjai felszögezve, a függőleges gyűrődést pedig a tábla bőrbevonásának behajtott széle okozta. A lap latinbetűs írásának palaeographiai jellege is igazolja, hogy a székely és zsidó alphabetumot, a betűjegyek latinbetűs hangértékével meg a latinbetűs zsidó hónapneveket nem az 1483. évi ősnymtatvány védőlevelére, hanem jó pár évtizeddel korábban, legalább is a XV. század derekán, egy régibb kódex első táblájára ragasztott belső borítéklapra jegyezték föl.

A lap felső felét egészen a székely ábécé foglalja el. Fellette vastagbetűs, vörössel írt, törtsarkú gót kódexírással, két sorban a címe: „*Littere Siculorum quas sculpu(n)t // vel cidunt in lignis*“ olvasható, tehát a székelyek betűi, melyeket fába metszenek vagy vágnak, vagyis röviden 'a székely rovásírás'. Utána következik jobbról-balra haladva harmadfél sorban a 46 (s nem mint az árverési katalógus írja 47) 10—12 mm. magas székely betűjegy, illetőleg betűösszevonás. Mindegyik fölé kisebb s hajlékonyabb latin betűvel hangértéke van jegyezve a következők sorrendben [a zárójelben levő magyarázatokat mi toldottuk közbe]:

1. sor: *A, eb, ecz, encz, eczk, ecz, ech [cs, ecs], encz, ench [ncs, encs], ed, and, eij [j, ej], e, f, egh [g, eg], eij [gy, egy], eng [ngy, engy], athij [ty, aty], echech [hh?, cscs?, ehch?, ecsecs?], eh //*

2. sor: *i, ac [ak], vnc [unk], l, elij [ly, ely], m, en enij [ny, eny], nye [nj], o, ep, emp, ek, r, [s, e]ch [zs, ezs], f [s, es], eth [t, et] //*

3. sor: *enth [nt, ent], v [u], ew [v, ev], eö [vagy öö = ö] ü [ü], s [sz], ez, ezt, est, jellel betoldva: tprus, tprus áthúzva: us //*. A betűsört székely írással és fellette latin betűkkel az „Amen“ szó zárja be.

Tenyérnyi üresen hagyott tér után, ugyancsak jobbról-balra haladva 1 és 1/4 sorban a kurzív, folyékony írású héber betűjegyek sorakoznak. Mindegyik héber betűjegy felett, apróbb betűs latin írással a betű héber neve olvasható a következők sorrendben:

1. sor: *Alleph [aleph], bez [béth], gimel, daled [dāleth], he, wof [wūr], Sain [zajin], ches [h'eth], tes [téth], Jud [jód], koph [kaph], choph [ua. 2.], lameth [lāmed], mem*

[mém], mem [ua. 2.], num [nûn], nun [ua. 2.], famech [sámekkh], ayn ['ajin], phe [pê], pe [ua. 2.]. //

2. sor: Czadech [sädé], quof [qóph], refs [rés], Sfin [šin], tof [tāw] //

A következő sor a héber betűk számértékét tünteti fel följük írt arab, kis részben római számjegyekkel:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 30, 40, l [50], lx [60], lxx [70], 80, 90, 100, 200, 300, 400. //

A lap alsó negyedének közepét két sorban, vastag, feketével írt törtsarkú, gót kódexírással a: „*Littere Judeorum // et menfes*“ cím foglalja el. Ettől jobbra és balra két oszlopban a hat-hat zsidó és nekik megfelelő római hónapnév olvasható kurzívba hajló, nagyobb, latinbetűs írással. A hónapnevek előtt sorszámuk vörös tintával írt római számjegyekkel van jelölve s mind a 12 sor vékony vörös vonallal aláhúzva:

1. oszlop: I[us] Tiffre — September
 II[us] Marheffphan — october
 III[us] Kyffleph — noue[m]ber
 IIII[us] Thewefs — december
 V[us] Sfphath — janua[r]i[us]
 VI[us] Odar — februari[us].
2. oszlop: VII[us] Nýson — Marci[us]
 VIII[us] Ýger [helyesen: Ijár] — Aprilis
 IX[us] Zywan — Maius
 X[us] Thamož — Juni[us]
 XI[us] Aaph — Juli[us]
 XII[us] Elel — August[us].

A hártylevélre feljegyzett székely rovásábéce korát a fentebb részletezett, egyazon kéztől származó, háromféle típusú latinbetűs írásek: a címek vastagbetűs, törtsarkú, merev kódexírása, a zsidó és római hónapnevek nagyobb betűs, félkurzív írása, a zsidó és székely betűjegyek nevének, illetőleg hangértékének vékony, hajlékony kisbetűi, meg az arab számjegyek formái eléggé pontosan meghatározzák. Mindezek egybehangzó tanúságtétele szerint az alphabetum a XV. század középső évtizedeiből, derekáról származik. Ezen palaeographiai korhatározást a pergamentlapnak az 1483. évi incunabulumban való másodlagos alkalmaztatása is megerősíti.

A székely rovásírás legrégebb, eredetiben fennmaradt emlékének a közelmúltban az 1930-ban felfedezett, a XVI. század első feléből származó kétszavas bögszi freskófeliratot (MNY. 1931. XXVII, 81—4), majd a valamivel korábban, 1929-ben lelt, de csak két évvel ezelőtt közölt székelyderzsi téglarovást tekintettük. Ezen utóbbi, 8—10 betűs, nagyértékű kis emlék korára nézve nagyon eltérők a vélemények. PAIS DEZSŐ a XIII. század végéről valónak véli és véleményét okleveles adattal is támogatja. Jómagam a téglalelőhelyének körülményeiből következtetve a XVI. század elejére kelteztem (MNY.

1932. XXVIII, 264—77). Mivel azonban három-négy betűjegye (különösen az *m*, *k* és *o*) alakra tökéletesen megegyezik Nikolsburgi Rovásábécénk megfelelő betűivel, ma már magam is hajlandó vagyok véleményemet módosítani s a téglarovást a nikolsburgi emlékekkel legalább is egykorúnak, a XV. századból származónak ítélem. Korra tehát csak ez a kis, háromszavas, eredeti emlék vetekedhetik Nikolsburgi Rovásábécénkkel. MARSIGLI rovásnaptárában a legfiatalabb szent az 1450-ben szentté avatott Sienai Bernardinus (május 20. „*Bernal*“); a rovásbot tehát, melyről MARSIGLI naptárát másolta, legalább is a XV. század végéről való lehetett. MARSIGLI másolata azonban csak az 1690-es évekből származik, emlékünk tehát ennél mintegy 230—250 évvel régebb.

Ha mármost MARSIGLI magánhangzó-kihagyás szempontjából elsőrangú fontosságú naptárszövegének, valamint hagyományos betűsorának betűjegyeit ábécénk jegyeivel összehasonlítjuk, az első pillanatra látjuk, hogy a botúk eredetibb, megregebb formájára és rovásszerűségére nézve nemcsak ez, a MARSIGLI-féle, de a székely rovásírásnak egyetlen más eredeti vagy másolt emléke sem veheti fel a versenyt emlékünkel. A több mint egy évezredre visszatekintő, s rováson legtovább, a XVI—XVII. századig fennmaradt székely írásnak — sajnos — egyetlen rótt emlékét sem ismerjük, hacsak a téglába karcolt székelyderzsi feliratot nem tekintjük annak. A bögözi emléket vörös krétával fali freskóra, a kései enlaki felírást pedig mennyezetdeszkára festékkel írták. Több eredeti emléke meg nincs is a székely rovásírásnak, mert az 1501. évi csíkszentmihályi és az 1515. évi konstantinápolyi feliratot, a két epigraphicus emléket, csak XVI., illetőleg XVIII. századi, papírra tintával írt másolatok tartották fenn. A többi rovásírásos feljegyzésünk meg már mind irodalmi emlék. Pedig THURÓCZI JÁNOS, BONFINI ANTAL, OLÁH MIKLÓS, VERANCSICS ANTAL, SZAMOSKÖZI ISTVÁN, BARANYAI DECSI JÁNOS, GRÓF MARSIGLI LAJOS FERDINÁND s mások sokszor idézett feljegyzései egybehangzóan tanúsítják, hogy a székelyek ezen írást négyzetes rováspálcákra rovókéssel vagy más stílus-szerű eszközzel rótták, *in ligno, in baculo, in bacillis ligneis, in scipionibus quadratis etc. . . . sculpunt, excidunt, incidunt . . .* miként Nikolsburgi Rovásábécénk címe is mondja, és rováson tartották fenn századokon át.

Csak hogy az olcsó papíros, könyvnyomtatás, iskolák, a latinbetűs írástudományok mind szélesebb körben való terjedése, a humanizmus és protestantizmus hatása, rohamosan kiszorították ezt a nehézkes írásmódot. A pálcákra rótt íze-
neteket, ideiglenes értékű és természetesen korlátolt terjedelmű feljegyzéseket nem tartották szükségesnek oly féltő gondnal megőrizni, mint az örökérvényű jogokat biztosító hártya- és papírokleveleket. A rováspálcák idővel elkorhadtak, a rovás-

írás is csakhamar feledésbe ment volna, ha régi, XVI—XVIII. századi tudósaink, így elsősorban TELEGDI JÁNOS, nemzeti büszkeségből, vagy mások kuriózumként s nem egyszer titkos írás céljaira az utolsó órában meg nem mentik. Jellemző, hogy maga TELEGDI JÁNOS, midőn a hun-székely-szkytha írás megörökítésére 1598-ban megírja annak katekizmusát, a rovásról egy szót sem szól.

Midőn a Nikolsburgi Rovásábéce másolója a XV. század derekán egy kódex első táblájának belső borítólapjára a székely rovásábécét a maga számára feljegyezte, ez az írásmód a székelység szűk területén még eredeti, ősi formájában, rovásbotra rovókéssel rótt, eleven használatú, élő írás volt. Minden jel arra vall, hogy írónk ily eredeti rovásbotról másolta le a székely ábécét. S mivel ő maga — mint a jelekből kitűnik — korábban ezen írást nem ismerte s természetesen róni sem tudta, nem elégedett meg azzal — mint MARSIGLI vagy fentemlített XVI—XVIII. századi tudósaink —, hogy a betűjegyek alakját, formáját megörökítse, de jó megfigyelőképességgel, nagy gonddal és aprólékossággal, szinte lerajzolta rovásuk módját is. S épen ez teszi felbecsülhetetlen értékűvé és hitelessé emlékünket. A harmadfélsoros rovásábéce nemcsak a székely rovásírás betűinek legrégebb, hiteles formáit, hanem rovásuk technikáját is híven megőrizte. Ábécénkől a rovásírás szabályai valósággal leolvashatók: a rótt írás, mint ábécénk betűjegyei, jobbról balra halad. A balkézben tartott rováspálcára a jobb kézben levő írókéssel ellenkező irányban — balról jobbra — róni nem is lehet. Minden rováson keletkezett s abból fejlődött írás közös ismertetőjele ez. Ennek megfelelően a betűjegyek is balrafordultak, s a négyszögletesre faragott rováspálcá lapjainak két-két egyenközű ele közt egyenlő magasságúak. A betűjegyek függőleges, balra vagy jobbra dülő, ferde vagy rézsutos és köríves vonalakkból és rézsutos (az egyetlen *ty* betűben függőleges) mellékvonalkákból, megkülönböztető jelekből állanak, vagy ezeknek lehetőleg egyszerű kombinációi. A fővonalak vágások, két szélük párhuzamos. A mellékvonalkák vagy megkülönböztető jelek ékalakúak, mintha csak a szélesfokú rovókés egyszerű beszúrásából származnának. Az egész ábécében egyetlen vízszintes fővonal vagy mellékvonalka nincs. A rovástechnika a vízszintes vonalat a rováspálcá vízszintes rostjai miatt kerüli. A görbevonalas betűk (*e*, *en*, *o*) köríve kisebb a félkörnél. A két szembefordult körívbeli alakított betűjegyek (*f*, *ely*, *ü*, *emp*, *us*) azért nem kör-, hanem tojásdad, helyesebben mandorlaalakúak. Fél- vagy egész kört vágni rovókéssel alig lehet. Kerüli ábécénk a három vagy négy fővonallal vagy mellékvonalkával bezárt teret is, mert a rováspálcá síkjának vonalakkal határolt részecskéje könnyen kiesik. Ezért a két függőleges vonallal, TELEGDI

szerint oszloppal, képezett *r*, *cs* és *z* betűjegyek az első függőleges vonalból kiinduló 1—2, illetőleg 3 ékalakú, megkülönböztető mellékvonalakája nem köti amahhoz, sőt hegyével is alig érinti a második függőlegest. A két körívvel alkotott mandorlaalakú *ly* és *f* betűjegy 1, illetőleg 2 belső átlósvonalakája ugyanezért nem érinti mindkét körívet. A négyszögletes *ek* betűjegy négy ékalakú vonalakája sem éri egymást.

Nikolsburgi Rovásábécéinkből levonható mindezen rovás-technikai szabályokat nem követi szigorúan még két régiebb, pár betűs eredeti emlékünkből, a székelyderzsi és bögyözi sem. Vét ellene MARSIGLI rovásnaptára és hagyományos ábécéje is, midőn egyes betűjegyeit vízszintes (*a*, *f*, *ö*), másokat több mint félköríves (*e*, *o*, *h*), sőt egész kört képező (*f*, *ly*, *enb*) vonalakkal alkotja. Mindezen hibákat megtaláljuk a többi, leginkább kései másolatokban fennmaradt emlékeinkben is bőségesen. A papíron továbbélő rovásírás lassanként elvesztette merev vonalait, s egyre jobban girbe-görbe, lágyvonalú kurzívvá vált. Bár csak XVIII. századi másolatok tartották fenn, néhány hibát nem tekintve eléggé rovásszerűek még az 1501. évvel keltezett csíkszentmihályi felirat, továbbá SZAMOSKÖZI ISTVÁN 1587. és 1604. évre vonatkozó feljegyzéseinek betűjegyei is. Az 1515. évi konstantinápolyi felirat a rovásírás szabályaitól és minden más emléinktől eltérőleg a sort — talán hogy még rejtélyesebb legyen — balról jobbra vezeti, s ennek megfelelően egyébként eléggé rovásszerű betűjegyei közül az asszimmetrikusokat jobbra is fordítja. Nikolsburgi Rovásábécénk 32 egyszerű betűjegyéhez több magyarázat alig szükséges. Kevésbé merev és rovásszerű alakban, némi változtatásokkal mindegyiket megtaláljuk más emlékeinkben és hagyományos ábécéinkben. Az *eh* betűjegy lebegőn egymás fölé helyezett kettős *x*-ét például kettős összefüggő, egymás felett álló *x* alakjában megleljük a DOBAI ISTVÁN-féle 1753. évi és hármas összefüggő *x* alakjában KÁJONI JÁNOS 1673. évi értékes alphabetumában. A négyszögletes *ek* éppúgy kisebb a többi betűjegynél, mint a csíkszentmihályi és derzsi feliratban. Mellette természetesen ábécénkben is megvan az *ak*-nak ismert külön jegye. MARSIGLI és KÁJONI ábécéje 4 küllős, köralakú *ö* (*eö*) jegyének tulajdonképp — azt hisszük — ábécénkben is *ü* a hangértéke, mint MARSIGLI naptárának szövegében (*Küs karácson, Szülveszter*), mert föléje *ü* (= *ü*?) van írva, míg az egyéb ábécék hagyományos, háromszor tört vonalú *ü*-jét. ábécénk másolója *e^v* vagy *o^v* (= *ö*?) betűkkel interpretálja. Ez utóbbi jegy MARSIGLI naptárában is *ö*-t jelent (*Lörinc, Bötlen—Bötlehem*). Érdekes, hogy ábécénkben a *gy* betűjegyek csak *ngy*-s (*eng*) összevonásban van meg függőleges vonala, magát a *gy* (*éj*) betűjegyet a két párhuzamos, lebegő, jobb haránt-vonalak képezi.

A rovástechnika szabályai szerint a székely rovásírás takarékoskodik a térrel és munkával. Ahol alkalom kínálkozik, az egymás mellett álló betűjegyeket összevonja, vagyis egymás mellé került, azonos irányú vonalaikat csak egyszer metszi ki. A betűjegyek ezen ügyes összeszövésével, ligatíójával és a magánhangzók lehető kihagyásával eléri azt, hogy kevés jeggyel sok értelmet tud kifejezni, mint BONFINI, VERANCICS és SZAMOSKÖZI mondják. Vannak azonban ligatíók, melyekkel a rovás olvasását könnyíti. A magyar nyelvben leggyakrabban egymás mellett álló két mássalhangzóra vagy mássalhangzótorlódásra külön, sztereotíp jegyeket alkalmaz, hogy az olvasásnál ezek közé magánhangzókat ne toldjanak. Ezért van a hagyományos ábécékben s így a mienkben is külön, összevont jele az *eck, enc, encs, and, emp, ent, enj, engy, zt, st* mássalhangzótorlódásnak. Némelyiknek jegye oly bonyolult, hogy betűelemeit már fel sem lehet ismerni. TELEDI JÁNOS Rudimentája ezeket hullókhöz hasonlítja, szavak fejeinek nevezi és úgy vélekedik róluk, hogy nincsenek valódi betűkből összetéve.¹

Nikolsburgi emlékünök írójának rováspálcáján — úgy látszik — ugyanolyan hagyományos rovásábéce volt, mint MARSIGLI fára rótt rovásnaptárán. Az egyszerűbb betűösszevonásokra mindkettő csak kevés példát ad, a többit a rovó gyakorlat által elsajátítható ügyességére bizza. A Nikolsburgi Ábéce hét összevonást és hét szófőt, MARSIGLI ábéceje hat összevonást és csak egy szófőt közöl. A többi részint a Rudimentában, részint KÁJONI hagyományos betűsorában lelhető meg.

De nem mind. Van ugyanis a Nikolsburgi Rovásábécének néhány elhomályosult összetételű, bonyolult szerkezetű betűjegye, melyeket egyetlen más ábécénkben sem találunk meg. Ilyen az *X* alakú, két megkülönböztető vonalkával képzett *echech*, melynek hangértékét sem tudjuk: *hh, cscs*? Külsőre rokona ennek az ugyancsak *X* formájú, de négy vonalkával kombinált *vnc (unk)* jegy. Ide kell soroznunk ábécénk utolsó jegyét, a függőleges vonallal vágott mandorlát, mely fölé hangértékül a latin palaeographia konvencionális *us* jele van írva. Telegdi a „capita dictionum“ közé sorozza azon valóban „reptilia“-szerű betűjegyet, mely fölé a Rudimenta giesseni és hamburgi másolata *tpru*, a Kájoni—Telegdi-féle ábécé *Pthru* (SEBESTYÉN, MRHE. 126), az alább ismertetendő 1671. évi másolat *Tptrü* hangtorlódást ír hangértékül. Ábécénk utolsóelőtti, élőfához hasonló betűjegye fölé ugyancsak *tprus* van írva. A régi nyelvünkben meglevő bilabialis tremulans hang betűjegyei ezek, melyet régi nyelvtanaink és szótáraink is ismernek, de élő emlékét nyelvünkben ma már csak a szabolcsmegyei, Tokajtól

¹ „Praeter has sunt quaedam syllabae reptilium formas referentes, quae non sunt ex certis characteribus conflatae. Siculi capita dictionum vocant.“

délnyugatra eső *Ptrügy* magyar falu neve örzi. Névadója ennek az Aba-nemzettség bodrogkeresztúri ágához tartozó *Ptrügy* vagy *Prügy* comes volt, aki a XIII. század második felében élt és Ptrügymonostorát alapította.¹ Ismeri e hangot GELEJJI KATONA ISTVÁN Magyar Grammatikátskája (Gyulafehérvár, 1645.) a *ptrüszkölés*, *ptrüszentés*, *ptrütsök*² és PÁRIZ PÁPAI FERENC Dictionarium Hungarico Latinuma szintén a *Ptrüszentek*, *Ptrüszentés*, *Ptrüszögetése* [a' lónak] és *Ptrütsök* szavakban.

A Nikolsburgi Rovásábéce néhány feltűnőbb betűjegyet, ligatióját és „capita dictionum“-át a többi hagyományos alphabetum megfelelő jegyeivel a IV. mellékletként adott táblázatban hasonlítjuk össze:

DR. LÖWINGER SÁMUEL orsz. rabbiképző intézeti tanár, kitűnő keleti palaeographusunk, a hártvyvédőlevél zsidó alphabetumát, betű- és hónapneveit egy orientalista érdeklődésű, XV. századi tudós hiányos és hibás másolatának tartja, aki előzőleg a héber nyelvet nem ismerte s a héber írást sem tudta írni, kezében nem volt meg annak ductusa, nem ismerte annak szabályait sem. A székely ábécét és a folyékony, kurzív zsidó írás betűit saját használatára ugyszólván lerajzolta. A zsidó betű- és hónapnevek fonetikus lejegyzéséből sem az írás helyére, sem a tolmács hazájára következtetést nem vonhatunk. Fel kell tennünk, hogy a székely betűjegyek hangértékének tolmácsolásában magyar ember volt segítségére, de maga a másoló éppen e hangjelölések latinbetűs helyesírásából következtetve, aligha lehetett magyar. A *cs* hangot diakritikus jelű *cž*-vel, az *s* és *sz* hangot egyformán *s* betűvel, a *zs*-t kettős *ss*-sel vagy *sch*-val nem írta a XV. századi magyar orthographia.

Meddő dolog volna azon tanakodni, hogy az idegen érdeklődő Magyarországon jártában jegyezte-e kódexébe a figyelmét megragadó székely betűsort, vagy talán a rováspálca, esetleg Marsigliéhez hasonló, hagyományos ábécével ellátott rovásnaptár került-e ki külföldre, a lelőhely közelébe, Morva- vagy Csehországba. Az egész XV. század folyamán, a közös uralkodók: Zsigmond, Albert, V. László, majd később Mátyás király alatt, sűrű, hol háborús, hol békés érintkezésben voltunk északnyugati szomszédainkkal. Legközelebb fekvő az a feltevés, hogy az Erdélyben, főképpen a Székelyföldön gyorsan elszaporodott, majd üldöztetvén a moldvai vajdaságban menedéket nyert magyar husziták cseh-morva kapcsolatai révén került idegenbe a székely rovásírásnak ezen hasonlíthatatlan becsű tanúbizonyysága.

¹ KARÁCSONYI JÁNOS, Magyar Nemzettség I, 37, 40, 48—9.

² TOLDY, Corpus Grammaticorum 328. -

II. Miskolczi Csulyak István két rovásábécéje.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára 1928. november 26-án kapta ajándékba Mezőtelegdi MISKOLCZY IMRE cs. és kir. kamarástól őse, MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN, tudós református pap, egyháztörténész és jeles prédikátor „Diarium Apodemicum ab anno 1601—1638.” című magyar és latin nyelvű kéziratos naplóját. Kézirattári jelzete: „Oct. Lat. 656.”. Ezen napló utolsó előtti, 371^a. lapján két teljes székely rovásábécé olvasható a naplóíró kezétől származó latinbetűs értelmezéssel.

MISKOLCZI CSULYAK (CHULIAK) ISTVÁN vagy tudós nevén STEPHANUS PASTOR MISCOLCINUS 1575-ben Tolcsván született, Zemplén megyében. Tanult Liszván, Sátoraljaújhelyen, Debrecenben és Sárospatakon. Itt báró Thököly Sebestyén fiának, Miklósnak nevelőjévé lett (1600.), kit Késmárkra, majd németországi tanulmányújtára kísért. Együtt tanultak a görlitz (Lausitz) gimnáziumban (1601—1602.), a wittenbergi (1602.) és a heidelbergi egyetemen (1603—1607.). Hazatérve a tarcali iskola igazgatója (1607.), szerencsi prédikátor (1608.), majd miskolci lelképásztor (1612—1616.) lett. 1616-ban lizskai másodlelkész, 1621-ben Bethlen Gábor tábori papja, 1621-től lizskai első lelkész s végül 1629-ben a zempléni egyházmegye esperese meg a sárospataki kollégium gondnoka, curátora volt, Liszván 1645 decemberében bekövetkezett haláláig.¹

MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN az 1605—1610. években sűrű levelezésben volt SZENCZI MOLNÁR ALBERT (1574—1633 körül) nagynevű nyelvészünkkel, szótárírónkkal és zoltárfordítókkal. Úgy látszik, az ő kedvéért kutatta fel és jegyezte be naplójába a két székely alphabetumot is. SZENCZI MOLNÁR ALBERT említi az 1604. évben Nürnbergben kinyomtatott Dictionarium Ungarico-Latinumának ajánlószoraiban, hogy ősei székely eredetűek voltak. Dédatyja, Székely János Havaselföldről került Mátyás király korában Báthory István seregébe s kijött Magyarországra. A nápolyi segélyhadban lábán megsebesült s neve Sánta János lett. Így megrokkanván nem ment vissza többé a Székelyföldre, hanem Mátyusföldén, Vága faluban — amely, közbevetőleg mondva, az Árpádok korában székely határörtelep volt — nemes leányt vett nőül. Fia, Ferenc, a Duna egy patakján malmot szerzett s családi neve Molnárra változott. Tőle származott nagy tudósunk azonosnevű atyja, Molnár Albert.²

1610-ben adta ki SZENCZI MOLNÁR ALBERT Hanauban

¹ HARSÁNYI ISTVÁN, Miskolczi Csulyak István élete és munkái. Debrecen, 1926. (A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. oszt. kiadványai II. köt. 4. sz.).

² DÉZSI LAJOS, Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. 3. 1. 3. jegyz. — UA., Szenczi Molnár Albert (MTörtÉletr.) 10. 1.

„Novae Grammaticae Vngaricae libri duo“ című magyar nyelvtanát. Segítségére volt megírásában MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN is, midőn mintául egy régi latin-magyar grammaticát — SYLVESTERÉRE vagy DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS Orthographiájára gondolhatunk — küldött ki neki Marburgba.¹

A Nova Grammatica előszavában mondja a szerző, aki szinte egész ifjúságát Németországban töltötte, hogy a székelyek hun betűit, melyeket (BENCZÉDI) SZÉKELY ISTVÁN említ magyar Krónikájában (Krakkó, 1559.), sohasem látta, nem is ismert oly embert, aki ezeket látta volna. Kéri azért honfitársait, különösen az erdélyi székelyeket, hogy ha valami efféléjük van, szíveskedjenek azt magyarázataikkal nyilvánosságra hozni. (CorpGram. 114.)

Nyilván MOLNÁR ALBERT kedvéért jegyezte fel naplója végére CSULYAK ISTVÁN székely ábécéit, de hogy megküldte-e MOLNÁRNAK, azt nem tudjuk, mert levelezésük éppen 1610-ben megszakadt.

CSULYAK ISTVÁN két, egymás alá írt székely rovásábécéje úgyszólván azonos. Mindkettő 2—2 sorban írva 33 egyszerű betűjegyből áll. A felsőben a jobbról-balra haladó betűjegyek fölé „nomen“ szóval bevezetve a betűk nevét, alájuk „Scala“ kezdettel hangértékét jegyzi. Az alsóban csak ezt az utóbbit írja a jegyek alá.

A felső ábécében a betűk neve és hangértéke a következő:
a—a, eb—b, ecz—cz, ets—ch, ed—d, e—e, f—f, eg—g, egy—gy, ah—h, i—i, ei—j, ak—k, ek—Chr (!), el—l, ely—ely (!), m—m, n—n, eny—eny (!), o—o, // ő—ő, ep—p, er—R, er—r (!), es—f, esz—szol (!), et—t, ety—ty, u—u, ű—u (!), eu—v, ez—z, ezf—Sak (!). //

A betűk hangértéke az alsó ábécében:
a, b, cz, ch, d, e, f, g, gy, h, i, j, k, chr (!), l, ely (!), m, n, eny (!), // o, ő, p, R, r (!), f, sz, t, ty, u, ű, v, z, fch. //

A CSULYAK ISTVÁN 1601—1638 közt írt naplójába sajátkezűleg bejegyzett két székely ábécé kora, ha a MOLNÁR ALBERTHEZ feltételezett vonatkozásuk helytálló, szűkebb korlátozással az 1610—1638 évek közé tehető. Bővebb számításal a XVII. század első feléből keltezhetjük, mert feljegyzőjük 1645-ben elhunyt.

Mivel sem a korábbi feliratok: a székelyderzsi, bögözi, csikszentmihályi és konstantinápolyi, sem SZAMOSKÖZI ISTVÁN feljegyzései nem tartalmazzák a teljes székely ábécét, TELEGDÍ JÁNOS 1598-ban írt Rudimentája meg, eddigi ismereteink szerint, csak XVIII. századi másolatokban maradt fenn, a Nikolsburgi Rovásábéce után korra MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN ezen két székely alphabetuma a legrégibb. Utánuk időrendben KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY 1653. és MISKOLCZI C. GÁSPÁR 1654.

¹ DÉZSI LAJOS elsőül idézett műve 343.

évi emléksorai s az 1668. évi enlaki felirat következnek. Az 1673. évből való Kájoni János hagyományos ábécéje, 1678-ból az angol HICKES GYÖRGY HARSÁNYI JÁNOSTÓL kapott betűsora. Nyomon követik ezt a M. Nemz. Múzeumnak egy 1613. évi debreceni nyomtatványába 1680 táján bejegyzett ábécé, MARSIGLI 1690 körül másolt rovásnaptára meg hagyományos ábécéje s OTROKOCSI FÓRIS FERENC 1693-ban felírt betűi.

CSULYAK ISTVÁN alphabetumai nem rovásról lejegyzett, hagyományos ábécék. Aligha családunk, ha azt hisszük, hogy TELEGDI eredeti Rudimentájára vagy annak valamely korai másolatára mennek vissza. Egyes betűjegyei még elég merevek, de sok köztük a vízszintes vagy girbe-görbe vonallal, erős körívvel, sőt egész körrel alkotott betű is. Világosan szemléltetik azt a folyamatot, miként vált a székely rovásírás tintával papírosra írva hajlékony, szinte kurzív írássá.

Az *ő* jegyet a latinbetűs magyar helyesírás hatása alatt az *o* jegy mögé tett kettős ponttal különbözteti meg. Ismeri az *ak* és az *ek* jegyét is, de az utóbbi alá mindkét ábécében megfejtethetlen *chr* hangértéket ír. Miként TELEGDI, megkülönbözteti a *R* és *r* betűjegyeket. Az előbbit a két függőleges vonalat, oszlopot összekötő rézsutos vonalkával alkotja, az utóbbi csupán csak az összekötő vonalka, melyet a teljes *r* betűjegy helyett MARSIGLI rovásnaptára is sűrűn használ. Az erősen kurzív *ty* betű megkülönböztető jele a felső ábécében egy-egy pont, az alsóban már az sem. Az egészkörös *ly* jegy közepén annak átlós áthúzását csak egy pont jelzi. Az *sz* és *zs* betűjegyeinek hangértékét az első ábécében *szol* (= *szól*) és *Sak* (= *zsák*) példákkal világosítja meg stb. Az összevont betűjegyeket nem ismeri.

CSULYAK ISTVÁNNAK tíz gyermeke közül csak az 1627-ben született Gáspár nevű fia maradt életben.¹ Előbb Sárospatakon tanult, majd onnan kicsapatván az utrechti és franekeri egyetemre ment ki. Eltanulta apja székely írástudományát és Kismarjai Veszelin Pál emlékkönyvének 297. lapján „Franequerae Frisiorum 3. Februarii, 1654.“ keltezéssel székely betűkkel jegyezte be a következő emléksort: „Légy hű mind halálíglan és teneked adom az életnek koronáját.“²

III. Telegdi János Rudimentájának legrégebbi másolata.

Az 1932. év október havában szerezte meg az Országos Széchényi Könyvtár egy budapesti könyvkereskedőtől TELEGDI

¹ HARSÁNYI ISTVÁN i. m. 16—7. — NAGY IVÁN, Magyarország családai VII, 513.

² SEBESTYÉN, MRHE. 111. l. 22. ábra. Eredetije a debreceni református főiskola könyvtárában „R. 692. (acc. 2745)“ jelzet alatt. — MISKOLCZI C. GÁSPÁR hazajövéen Ónodon, Bodrogkeresztúron, majd Erdélyben lelkészkedett. Meghalt 1696-ban. Az ő magyar fordításában került ki Lőcsén 1702-ben sajtó alól az „Egy jeles Vadkert“ című mű. (SZINNYEI, Magyar frók IX, 13—4).

Rudimentájának egy 1671. évből származó, hat levélre írt másolatát. Kézirattári jelzete: „Oct. Lat. 678.“. Eredetileg Benczédi Székely István Krakóban 1559-ben kinyomtatott Világkrónikájának egy Erdélyből származó, csonka, kézirattal kiegészített példányához volt kötve. Végéről hiányzik a Mi-
atyánk és Apostoli Hitvallás székelybetűs írásmutatványa. Helyükben a másoló kolofonként a következő megjegyzés kíséretében nevezi meg magát és keltezi munkáját (6^b. lap.):
„Atque sic breviter de priscorum Hunnorum priscis Elementis, ex opusculo Joannis Telegdi aliquid scivisse pro tempore sufficiat. Quae Hungarus literatus perfacile, absque omni gravi & taediosa molestia cognoscere potest.“ Alább székely betűkkel: „Vége. Rétyi Péter, Fogarasz.“ Azután latin betűkkel: „Fogaras, die 25. Maji, A(nno) 1671.“ — A fenti latin és székelybetűs írás közé más egykorú kéz: „Job volt volna hogy egy álmod randítottál volna bizony mig eszt irtad. Ignoti nulla Cupido, magad is ignarus.“ szavakat írta, jeléül annak, hogy e korban már a székelyek közt is kevés becsülete volt az ősi írásnak.

Mivel a Rudimenta SEBESTYÉN GYULA által felkutatott giesseni másolata 1709—1714 közt, hamburgi másolata 1714-ben keletkezett, s a marosvásárhelyi másolat is a XVIII. századból való, 1671. évi fogarasi másolatunk a legrégibb ma ismert kézirata a műnek, 3^a. lapján bemutatott 32 betűs ábécéje pedig a fentiek után a negyedik legrégibb székely ábécé. Abból, hogy RÉTYI PÉTER „opusculum“-nak és nem „manuscriptum“-nak nevezi TELEGDI Rudimentájának azon példányát, melyről másolatát vette, „A székely-derzsi rovásírásos téglá“ című értekezésünkben kétségünket fejeztük ki SEBESTYÉN GYULA azon megállapításának helyessége iránt, hogy a művecske nyomtatásban sohasem jelent meg.¹ Kétségünket tetézi BARANYAI DECSI JÁNOSnak a műhöz írt s Marosvásárhelyről (ex Foro Sicularum) 1598. március 5-el keltezett ajánlólevelének első mondata: „Cum nuper mihi literaturam Scythicam exhibuisses, & an dignam publicatione eam judicarem, interrogasses, non solum honestos hac in re conatus tuos laudavi, sed etiam ut primo quoque tempore promulgares & Author & Adiutor fui.“ (1671. másolat 1^a. lap.) Annyi ebből mindenesetre kitűnik, hogy a művecske sajtó alá volt szánva. Annak vitatására, hogy nyomtatásban valóban megjelenhetett-e, itt nincs terünk, de megemlíthjük, hogy másolatunk ugyanezen 1^a. lapjának alján XIX. századi ceruzajegyzet ismétli a régiak állítását, hogy: „Telegdinek ez a könyve megjelent 1598-ban Lugduni Batavorum.“

Másolatunk címe: „PRISCAE HVNNORVM lingvae Rudi-

¹ SEBESTYÉN, MRHE. 91—4. — JAKUBOVICH: MNY. XXVIII, 273—4.

menta brevibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa. Opera et Studio JOANNIS TELEGDI.“

BARANYAI DECSI JÁNOS ajánlólevele az 1^a—2^a. lapokat és a 2^b. lapnak körülbelül egyharmadát foglalja el. Szövegének számtalan helyén, sokszor csak szórendben, máskor rövidebb-hosszabb kifejezésekben is eltér a giesseni és a róla készült hamburgi másolat ajánlólevelétől, ellenben igen közeli rokonságot mutat a marosvásárhelyi másolatnak és BOD PÉTERNEK az 1766. évi Magyar Athenás előszavában lenyomatott BARANYAI DECSI-féle levelével. Ez utóbbiakat SEBESTYÉN GYULA is közös forrásra vezeti vissza.¹

A továbbiakban 1671. évi fogarasi másolatunk a marosvásárhelyivel kevés eltéréssel csaknem betű szerint egyezik, s a giesseni és hamburgi másolaténál legtöbbször bővebb szöveget ad. Csakhogy a marosvásárhelyi másolat nem teljes, s hozzá még latin szövegéből a rovásírásos részek egészen hiányzanak. Ezért fogarasi másolatunk az 5^a. lap alsó felétől kezdve, ahol a marosvásárhelyi másolat megfelelő szövege megszakad, a Rudimenta folytatlagos szövegének eddig ismeretlen, a két külföldi másolaténál jóval bővebb változatát nyújtja, s egy új összehasonlító kiadás alapszövegéül szolgálhat. Alig kétséges, hogy e bővebb változat őrizte meg hívebben és teljesebben TELEGDI Rudimentájának eredeti szövegét, melynek a giesseni és hamburgi másolat összövege — úgy látszik — csak kivonata volt. Érintettük fentebb, hogy TELEGDI JÁNOS a betűrovást és a rovás technikáját már egy szóval sem említi művében, csak a hunok, szkythák és székelyek írásáról, betűiről beszél. Ennek megfelelően fogarasi másolatunk székely betűjegyei, betűösszevonásai és székelyírásos szövegmutatványai legkevésbé sem rovásszerűek, s talán még MISKOLCZI CSÜLYAK ISTVÁN betűsoránál is kurzívabbak és torzultabbak. Mégis mint a székely írás s főképp a betűösszevonás szabályait legteljesebben fenntartó és az újabb korba átmentő kátének legrégebbi kézírata, a fentieknél nem kevésbé becses forrása ősi írástudásunknak.

Utólag kapom az értesítést DR. MUSNAI LÁSZLÓ úrtól, a nagyenyedi Bethlen-Kollégium rektorprofesszorától, hogy az intézet levéltárában ő is talált egy régi Rudimenta-másolatot. BORBEREKI ISTVÁN készítette 1715. április 25-én. Terjedelme 8 lap. BARANYAI DECSI JÁNOS előjárólevelében, valamint a további szövegben is érdekes eltérések vannak a SEBESTYÉN közölte szövegtől. Végéről a „capita dictionum“-ra vonatkozó sorok meg a Miatyánk és Hiszekegy rovásírásos szövege hiányzik. Ugyanott egy másik régi, talán XVIII. századi kéz-

¹ SEBESTYÉN, Telegdi János 1598-iki Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézírata: MKönyvsz. 1903. Új f. XI, 247—80. — Ua., MRHE. 107—9.

Littere Sarcilozum quas scripuit
vel cadunt in lignis

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u v x y z
 x x x x x x x x x x x x x x x x x x
 a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u v x y z
 a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u v x y z
 a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u v x y z

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u v x y z
 a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u v x y z
 a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u v x y z

Lytic	September
Marchespan	october
Hyfleph	november
Thewese	december
Sphath	januaris
odae	februaris

Littere Judaeorum
et mensis

Nifon	Mawang
Niger	Aprilis
Zinnan	Maius
Thamo	Junius
Daaph	Julius
Etel	Augustus

A Nikolsburgi Rovásábécé.

0 0
 1 1
 2 2
 3 3
 4 4
 5 5
 6 6
 7 7
 8 8
 9 9
 10 10
 11 11
 12 12
 13 13
 14 14
 15 15
 16 16
 17 17
 18 18
 19 19
 20 20
 21 21
 22 22
 23 23
 24 24
 25 25
 26 26
 27 27
 28 28
 29 29
 30 30
 31 31
 32 32
 33 33
 34 34
 35 35
 36 36
 37 37
 38 38
 39 39
 40 40
 41 41
 42 42
 43 43
 44 44
 45 45
 46 46
 47 47
 48 48
 49 49
 50 50
 51 51
 52 52
 53 53
 54 54
 55 55
 56 56
 57 57
 58 58
 59 59
 60 60
 61 61
 62 62
 63 63
 64 64
 65 65
 66 66
 67 67
 68 68
 69 69
 70 70
 71 71
 72 72
 73 73
 74 74
 75 75
 76 76
 77 77
 78 78
 79 79
 80 80
 81 81
 82 82
 83 83
 84 84
 85 85
 86 86
 87 87
 88 88
 89 89
 90 90
 91 91
 92 92
 93 93
 94 94
 95 95
 96 96
 97 97
 98 98
 99 99
 100 100

Miskolczi Csuljale István két rovásíráskéje.

ELEMEN TA.

Veterum Hymorum breuiter Prosica.

Quae sunt litterae Hymorum veterum seu Sycchar?

Triginta cum duabus.

Α	Θ	Ζ	Ϝ	Η	Ϟ	Χ	Ϙ
Ο	Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ϝ	Ϟ
Λ	Η	Ξ	Ϟ	Δ	Δ	Ϟ	Ϟ
Ψ	Ϟ	Μ	Ν	Ξ	Ϟ	Υ	Ϟ

Valores litterarum.

gh	f	e	d	oz	ch	b	A
ly	l	k	k	g	i	h	gy
S	r	p	o	o	my	n	m
Ss	z	v	u	u	ty	t	Sz

Litterae Hymorum
 Graecae & Hebraeae
 Syriacae, Chaldaicae,
 Arabum, Turcorum
 aliarumque gentium
 a deorum scriptura
 seu litteris Latinis
 & Graecis
 differunt. P. de
 scriptura
 et litteris
 Joanni Deo
 et aliorum
 memoria

De Pronunciatione harum litterarum.

Quomodo pronuntiantur?

Horum characterum sonum seu Pronunciationem facillime absque
 Voto Voto per discas, si cum Latinis characteribus compares.
 Quam n. ab eorum Pronunciatione differunt; nisi quod Latini
 suas litteras autem bisyllabam effraunt. Quidam n. et
 illi ita sonum edunt, ac si vocales post se haberent, ut:

Be, ce, de,

IV.

Nikolsb. Ábc	Marsigli	Telegdi	Konst. felir.	Kájoni	Dobai	Dési
encz 	encz 	ncz 	—	—	—	ncz 5
ecz k 	ecz k 	—	—	—	—	—
and 	end 	nd 	nd €	—	—	nd
eng(y) 	—	ngi 	—	ngy 	—	ngy
echech 	—	—	—	—	—	—
eh 	eh 	ah 	—	h 	h 	h
onc 	—	—	—	—	—	—
emp 	enb 	amb 	imb 	Omb 	—	—
anth 	ent 	ant 	—	Ant. 	—	nt
ő 	cõ(ü) 	ó 	ö 	õ 	ã 	—
tprus 	—	tpru 	—	Pthru 	—	—
us 	—	—	—	—	—	—

Rovásalakzatok összehasonlító táblázata.

iratban is meglelte MUSNAI LÁSZLÓ a székely rovásírás ábécéjét és a Miatyánknak BÉL MÁTYÁS közlésével egyező rovásírásos szövegét. JAKUBOVICH EMIL.

Két X. századi hagiografiai munka a magyarokról.

Azon tanulmányaim folyamán, amelyeket „A magyar történet bizánci forrásai“ című munkám anyagának a felkutatása céljából végeztem, két olyan X. századi hagiografiai munkára bukkantam, amelyek a IX—X. századi magyar történelem egyes részleteihez új adalékokat nyújtanak. Minthogy említett munkámban csak röviden utalhattam ezekre az új forrásokra, amelyek a hazai tudományos irodalomban mind-ezideig ismeretlenek maradtak, a folyóirat szerkesztőségének szíves felszólítása folytán felhasználom az alkalmat, hogy ezúttal kissé részletesebben foglalkozzam velük.

1. Naum élete. Amint ismeretes, 862—863-ban Rasztiszlav morva fejedelem követséget küldött Bizáncba azzal a céllal, hogy III. Michael császártól a szláv nyelvet ismerő papokat kérjen. A morva fejedelem törekvése, hogy függetlenítse birodalmát a német befolyástól és a bizánci egyház célja, hogy a bolgárok akkori frank orientációját a görög egyháznak a nyugati szlávok földjére való átplántálása által ellensúlyozza, találkozott. E megegyezés eredményeként 863-ban Moraviába érkezett két thessalonikei szerzetes, Konstantinos és Methodios, akik ott szláv nyelvű és liturgiájú egyházat szerveztek. Öt évi munka után a két testvér Rómába ment, ahol 869 elején Konstantinos (Cyrill) meghalt. Methodios azonban, aki megnyerte munkájához II. Hadrianus pápa hozzájárulását, visszatért Moraviába, s még másfél évtizeden át folytatta munkáját: a morviai és pannoniai terület egyházi szervezetének kiépítését, miközben a német-frank befolyással szemben erős küzdelmet fejtett ki. Methodiosnak 885 tavaszán bekövetkezett halála után azonban a latin-német párt felülkerekedett: Szvatopluk fejedelem alávetette magát Róma akaratának, V. István pápa pedig a német származású Wiching nyitrai püspököt helyezte a morviai egyház élére. Methodios tanítványai: Gorasdos, Klemes (Clemens), Laurentios, Angelarios és Naum az üldözések elől 885—886-ban Bolgáriába menekültek. Így győzött végül a Bizánc és Róma között lefolyt küzdelemben ez utóbbi.¹ E röviden vázolt eseményekre vonat-

¹ F. DVORNIK, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*. Paris, 1926. — UA., *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*. Prague, 1933. — LAVROV alább id. kiadásához fűzött magyarázatai. — HÓMAN (—SZEKFÜ), *MTört.* I, 84—6.

kozólag főforrásaink Cyrill, Methodios és Clemens életrajzai, amelyekhez járul még a kevésbé ismert „Naum élete“.

1906-ban JORDAN IVANOV szófiai egyetemi tanár az athosi Zographos-monostor 47. számú XV. századi kéziratában egy addig ismeretlen ó-egyházi szláv nyelvű munkára bukkant, amely Konstantinos és Methodios egyik tanítványának, Naumnak az életét tárgyalja. Két évvel később ki is adta IVANOV a szöveget egyik munkájában.¹ Közben azonban egy orosz kutató, P. A. LAVROV, aki IVANOVtól értesült felfedezéséről, lefényképezte a becses szöveget és szintén kiadta.² IVANOV könyve azóta második kiadásban is megjelent, s ebben újra le van nyomtatva javított alakban Naum életének a szövege³.

A kis munka a következő történeti képet adja: Amikor Clemens-et püspökké választották, Simeon cár tanítótársul küldte melléje Naumot, aki a „Fehér tó“ mellett monostort alapított, s hét éven át tanítói hivatásának élt, majd monostorba vonult, ahol még tíz évig élt. Naum hat évvel Clemens előtt halt meg. Említésre méltó — mondja a szerző —, hogy az eretnekek egyes presbytereket és diakonusokat megkínóztak, másokat a zsidóknak eladtak, akik viszont Velencében tovább adták őket. I. Basileios bizánci császár Velencébe érkező megbízottja értesülvén a dolgról, egyeseket kiváltott, másokat magával vitt Konstantinápolyba, akik ott visszakapták hivatalukat. Egy sem halt meg fogságban, mert egy részük Konstantinápolyba került, más részük bolgár földre ment. Moravia földjén pedig, eretneksége és az orthodoxok kiűzése miatt, bosszút állt az Isten, mert nem sok idő múlva a magyarok elpusztították azt. Mindezt pedig azért beszéli el az ismeretlen szerző, mert — amint más forrásból is tudjuk — Naum is azok között volt, akiknek Bolgáriába kellett menekülniök. A Clemens-életrajz görög szövege elbeszéli, hogy a menekülők egy csapata a Dunán keresztül Belgrádba érkezett, ahol Boris bolgár fejedelem helytartója, a βοριτάκωνος vette át őket. Clemens és társa, Naum egy Ἐσχάτης nevű σαμφής-méltóságot viselő előkelő bolgár házában talált menedéket⁴.

Bennünket ezúttal az a része érdekeli a munkának, amely a magyarok megjelenéséről szól. Ez magyar fordításban így hangzik: „Nem sok év elmúltával jöttek a magyarok, peon nép és rabságba ejtették azok (t. i. Moravia lakói) földjét és elpusztították azt. Akiket pedig a magyarok nem ejtettek fogságba, azok Bolgáriába menekültek. És földjük elpusztítva a

¹ Български старини изъ Македония, София, 1908. 51—8.

² Известия отделения русского языка и словесности Имп. Академии Наукъ XII. 4. (Sanktpetersburg, 1907.) 3—7.

³ Второ, допълнено издание. София, 1931. 305—11.

⁴ N. L. TUNICKIJ, Материалы для истории жизни и деятельности учениковъ свв. Кирилла и Меодія, I. Sergiev Posad, 1918. 114—6.

magyarok birtokában maradt.¹ Az eredeti szövegnek ez a részlete — amint a szó szerinti fordításból is kiténik — nem egészen világos. A fejezet élén ugyanis a „moraviai föld“-ről (Моравскаа земля) van szó, később azonban a szerző „azok“-ról (оны) és „övék“-ről (ихъ) beszél, vagyis emberekre, lakosokra gondol. Magam korábban a szöveget úgy értelmeztem, mintha a szerző a Magyarország földjén lakó bolgárok meneküléséről beszélne.² Utóbb MELICH JÁNOS szíves figyelemzése nyomán újra tüzetesen átvizsgáltam az eredeti szöveget, s meggyőződtem arról, hogy a lakosok, akikről szó esik, csak Moravia lakosai lehetnek, amint SNOPEK is szükségesnek tartotta fordításába magyarázatként beszúrni a „Moravi“ szót. Minthogy korábbi téves értelmezésem „A magyar történet bizánci forrásai“ című munkámba (131. l.) is becsúsztott, szükségesnek tartom itt hangsúlyozni, hogy szövegünk ből a magyarországi, honfoglalás előtti bolgárokra nem lehet következtetni. Azonban ennek ellenére e rövid tudósítás magyar történeti szempontból is becses.

Naum — amint a munka egyik adatából kiténik — 910-ben halt meg. Életrajza tehát nem sokkal ezután készült, mégpedig eredetileg görög nyelven. Erre vall a magyarok ama megjelölése, hogy az „peon nép“ (Оурри пеонскии езикъ). Ez a magyarok bizánci forrásokból ismert Παίονες nevének fordítása. A munka tehát csaknem egykorú tudósítást őrzött meg a honfoglalás koráról és Moravia feldúlásáról, melyet tudvalevőleg Konstantinos Porphyrogenetos is említ (De adm. imp. ed. Bonn. 170).

2. Az ifjabb Basileios élete. Az ú. n. ifjabb Basileiosnak († 944.) görög nyelvű életrajzában, amelyet egy Gregorios nevű szerzetes írt a X. század közepe táján, szó van a magyaroknak a bizánci birodalom területére való becsapásairól.³

A szerző a hagiografiai munkák szokott formájában, a szent csodáinak elbeszélése közben emlékezik meg erről az eseményről. Egy bizonyos Teophanes nevű pap abban a tényben, hogy a magyarok naponként pusztítják a nyugati vidékeket, Isten büntetését látja, aki vétkei miatt sujtja a „rómaiakat“. Amidőn egyszer e kérdésről folyik a beszéd, Basileios közbeszól: „Íme, látom ma, hogy ez órában ezek az istentelen

¹ A szöveg fordításánál tekintetbe vettem F. SNOPEK latin fordítását is (Konstantinus-Cyryllus und Methodius, die Slavenapostel. Krensiar, 1911. 430).

² Úgy látom, téves értelmezésem azon alapult, hogy az eredeti szöveg въ България (= εις Βουλγαρίαν) szavaiban a въ-t figyelmen kívül hagytam és a България-t alanynak tekintettem.

³ Kiadta A. N. VESELOVSKIJ, Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ 46 (Sankt-peterburg, 1889.) No 6. Приложение 10—76. A magyar epizód a 64—5. lapon; ugyanott a 93—4. lapon a kiadó orosz fordítása. Egyéb, idevonatkozó irodalomról l. MORAVCSIK GYULA, A magyar történet bizánci forrásai 140, 142.

magyarok, akik megpróbálták átkelni a Duna folyón, annak sodrába fulladtak, azok a kevesek pedig, akik közülük Isten rendelése folytán életben maradtak, üres kézzel tértek vissza földjükre...“ Alig múlik el négy nap, amidőn megérkezik Makedonia hadvezérének jelentése, amely arról tanúskodik, hogy minden úgy történt, ahogyan a szent megmondotta. Ehhez a szerző még elmékedést fűz arról, hogy mire képes a Szent Lélek megvilágosító ereje: „noha Konstantinápolyban volt a szent, mintha csak ott lett volna, látta a Magyarországon történeteket“.

Bármennyire átszövi is az említett eseményeket a legendás elem, bizonyos, hogy a szerző elbeszélése jellemző az akkori helyzetre, s hogy az elmondottak a magyarok egy bizonyos betörésére vonatkoznak. A helyzetkép alapján ama becsapások közül, amelyekről a bizánci források megemlékeznek, egyikkel sem azonosíthatjuk. Mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy az eseménynek előbb kellett történnie, mint a szövegben azt követő orosz betörésnek, amely utóbbit a kiadó 941-re keltezi.¹

A bizánci hagiografiai mű e részlete azonban nemcsak történeti szempontból figyelemre méltó, hanem azért is, mert a magyarokat már következetesen Οὐγγροι-nak, Magyarországot pedig Οὐγγρία-nak nevezi. Bár a mű keletkezési idejét pontosan nem tudjuk meghatározni — csak az bizonyos, hogy nem sokkal 944 után készült —, az Οὐγγροι névre vonatkozó adatai a legkorábbi görög feljegyzések közé tartoznak.²

MORAVCSIK GYULA.

Az irodalmi névadás.³

V.

Az irodalmi névadás fejlődése.

„Érdekes volna az irodalmi névadás módjait megfigyelni és megállapítani; azt hiszem, nem egy tanulságos vonást kapnánk a korok nyelvi, irodalmi és ízlésbeli történetéhez“, — írja TOLNAI VILMOS (Beszélő nevek: MNy. XXVII, 179), s ezzel meg is határozza a probléma jelentőségét. Nyelvállapot, irodalmi irányok, divatáramlatok: mindez visszatükröződik az irodalmi névadásban, ami egyik fokmérője az irodalom eredetiségének is.

¹ A. N. VESELOVSKIJ, Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 261 (1889.) 80—92.

² L. az id. munkámban közölt táblázatot.

³ L. MNy. XXX, 150—7, 210—33, 271—87.

Az irodalmi névadás azzal a típussal kezdődik, amely legközelebb áll a primitív névadáshoz: a beszélő névvel. Az ókori klasszikus irodalomban a történelmi és mitológiai nevek mellett főként ezek voltak divatban. Sőt a görög mitológia nevei között is sok beszélő név van; pl. *Erinnys* 'haragvó', *Alekto* 'üldöző', *Megaira* 'rosszakaratú' stb. Platon dialógusainak személyei is sokszor beszélő neveket viselnek, amely megfelel egyéniségüknek.

A római irodalomban a beszélő neveket különösen az epigramma divatja terjesztette el. Martialis a közömbös, semmitmondó név helyett néha már beszélő nevet választ. Pl. egy szakács neve *Mystillos* 'feldaraboló', egy kikapós asszonyé *Laevina* 'bal úton járó'.

A klasszikus irodalmak beszélő nevei azt mutatják, hogy az írók már ekkor érezték a név és személy közötti megfelelés szükségét, bár ebből a korból nincs olyan nyilatkozat, amely igazolná azt a szigorúan tudatos írói törekvést, hogy a név jellemző és esztétikai hatást keltsen. Sok név mutatja mégis, hogy volt érzékük a nevek szépsége és jóhangzása iránt.

A beszélő nevek hozzátartoznak minden kor és nép irodalmához. Nemzetközi elterjedésükre sok példa van a középkorból is. Shakespeare és Molière darabjaiban is gyakori a névadásnak ez a módja. Shakespearenél találjuk pl. ezeket a neveket: egy rendőr neve *Dull* 'ostoba' (Felsült szerelmesek), *Sly* 'agyafúrt' (Makrancos hölgy), *Starveling* 'kopraló' (szabó) (Szentivánéji álom) stb. Molière főként a szolgálknak ad beszélő neveket: *Brindavoïn* 'zabszem', *Laflèche* 'nyíl' (hórihorgas) stb. (l. TOLNAI V. i. h. 176). Ettől kezdve a beszélő név divatja végighúzódik hol bő, hol apadó érben, de megszakítás nélkül, egészen napjainkig. Lessing is gyakran választ epigrammaiban jellemző vagy hangfestő neveket: *Hinz und Kunz*, *Trix und Thrax*, *Fein*, *Schlau*, *Dampf* stb. A beszélő nevek a XIX. és XX. századdal sem tűntek el, de használatuk egyre szűkebb terre korlátozódik, értékük egyre alább száll. Egyoldalúan primitívnek, túlságosan rikítóknak érezzük. Épen azért ma már csak alsóbbrendű komikus műfajokban tartjuk helyénvalónak őket.

A középkor irodalmát a beszélő nevek mellett elsősorban a görög és latin nevek használata jellemzi. Ezeket átveszik a klasszikus irodalmakból, szeszélyesen, minden válogatás és megfontolás nélkül. Mintájukra újakat képeznek. Így a görög és latin nevek elvesztik lassan jellegzetességüket és valóságos „passe-partout” nevekké válnak. A név és személy összeillése nem lényeges feltétel, ezt a követelményt elhanyagolják. Az írók egymástól kölcsönzik a neveket szeszélyük, kényük-kedvük szerint. A közönség ízlése is elősegíti a névadás értékének ezt a leromlását, mert megköveteli, hogy az írók a klasszikus neveket használják, mivel ez a divat, és nem törődnek azzal,

hogy nincsen jellemző erejük. Általános jelenség ez minden irodalomban, amelyet a renaissance és a humanizmus keltett életre és élesztett. Még jó, hogy e kifejezéstelen neveket a beszélő nevek tarkítják, bár ezeknek használatában sem nagyon nyilvánul meg a festőiség keresése, de legalább kifejezőbbek. A klasszikus nevek ürességét enyhíti legfeljebb, hogy az íróknak meglehetősen érzékük volt általában a nevek jóhangzása, esztétikai hatása iránt.

De csakhamar új korszak kezdődik a névadásban a XVIII. század táján. A klasszikus nevek között kezdenek feltűnedezni az új, életből vett nevek. Molière már előbb is használ ilyeneket is. A francia drámairót, Sedaine-t Frédéric-Melchior Grimm, a híres kritikus, megdicséri, hogy szakított a régi klasszikus nevekkel. Ebben a változásban az irodalmi felfogás későbbi nagy átalakulásának előjelei nyilvánulnak meg. A klasszikus nevek valami furcsa, elképzelt világot éreztetnek, amelyben más a való és mások a nevek. A kor alakjai ókori nevek álarcában mozognak. Az írók észreveszik ezt a visszás helyzetet, s a valóságot önmagához híven akarják ábrázolni, lehető pontossággal még a részletekben is. Ezért adnak hőseiknek olyan neveket, amelyeket az élet termelt ki és használ. Ez a törekvés lassan erősödik csak annyira, hogy a XIX. század közepén már az írók egy város-, utcanévet vagy pl. egy kereskedő nevét változtatás nélkül használják. Eddig a regények tele voltak kipontozott évszámokkal, városnevekkel stb. Balzac, E. T. A. Hoffmann már nem riadnak vissza a valóság ábrázolásának „merészségétől“. Sokan azonban tartózkodóbbak. Fontane pl. igazi nevükön említi a berlini utcákat, de a házsámok, amelyeket említ, magasabbak, mint amilyenek abban az utcában vannak. Így akarják elkerülni az írók a célzatosság látszatát. Olyan regényekben vagy más szépirodalmi művekben, amelyeknek színtere Svájc, nehéz a névválasztás, mert pontosan tudják, hogy az egyes német kantonokban milyen családnevek vannak; ha az író a teljes valósághoz igazodik, támadásoknak teheti ki magát, ha pedig csak átlátszó változtatásokat végez a neveken, még inkább a burkolt célzatosság gyanújába keveredhet (l. OSKAR WALZEL, *Deutsche Dichtung von Gottsched bis zur Gegenwart* II, 348—9). Ma már, a realizmus győzelme után, senki sem ütközik meg azon, hogy az életből vett nevekkel találkozók az irodalomban, sőt megkívánjuk a valószerűséget. Az írók előtt is egyre tudatosabbá és világosabbá vált a névadás fontossága. Az újabb korból származnak azok az írói vallomások, amelyek igazolják, hogy a kifejező hangulatú nevek megválasztása hozzátartozik a jellemzéshez. Az irodalmi névadás fejlődése tehát a valószerűség felé haladt, eszközei egyre finomultak.

VI.

A magyar irodalmi névadás.

A középkori magyar irodalom névadása az általános európai divatot mutatja: minden műfaj tele van latin és görög nevekkal. A nevek, mint sokszor maguk a művek is, külföldi irodalmakból való átvételek. A történeti epika és a históriás énekek sem jöhetnek számitásba, mert történeti személyekről szólnak, s az írónak nincs semmi része a nevek megválasztásában vagy alkotásában. Az egész középkori irodalomban úgyszólván alig találunk olyan nevet, amelyet az író maga alkotott. Talán Sztárai két hitvitázó drámájában (A papok házasságáról. 1550.; Az igaz papságnak tüköre.) és „Belsősi Menyhárt árultatása“-ban van néhány ilyen név. Különben ez a korszak nem ad anyagot vizsgálódásunknak.

Tulajdonképeni irodalmi névadásról csak a XVIII. század második felétől kezdve beszélhetünk. De még akkor is nagyon el volt terjedve a klasszikus nevek használata. Besse nyei Philosophus-a (1777.) és Lais-a (1777 után) tele van még görög nevekkal, amelyek közül azonban előbukkan már *Pontyi* neve (Philosophus), *Kukulini* és *Tulipán* (Lais).

Az érdemleges irodalmi névadás a szerzetesi iskoladrámákkal indul meg. Íróik igen ügyes magyaros neveket alkotnak. Ha idegenből fordítják is a darabot, a neveket megmagyarosítják, hogy közelebb hozzák alakjaikat a közönséghez. Mivel főként vígjátékokat írnak, a személyeknek legtöbbször komikus beszélő nevet adnak. Tudatos irodalmi névadásunk első, primitív korszaka tehát szintén a beszélő nevekkal kezdődik.

Az első beszélő nevek Pállya István piarista szerzetes iskolai vígjátékaiban: „Ravasz és Szerencsés“ (1767.) és „Pazarlay és Szűkmarkossy“ (1768.) című darabjaiban tűnnek fel. Képzésük primitív, de elég ügyes; pl. a „Pazarlay és Szűkmarkossy“-ban ezek a nevek vannak: *Pazarlay* 'tékozló gazdag ifjú', *Magyari* 'romlatlan, becsületes magyar nemes', *Szűkmarkossy* 'Pazarlay fősvény nagybátyja', *Pazarlay* barátai: *Kártyásy*, *Koczkásy*, *Kortyosy*, *Pinczeŷy*, *Itasy*, *Ehesy*.

Pállya szerzettársa, Illei János Tornynos Péter című vígjátékában (1789.) az egyik szolga neve *Ebhendi* 'huncut, furfangos'.

Az első színpadi előadásra kerülő magyar világi színmű a piarista Simai Kristófnak Igazházi című darabja (1790). Hőse, *Igazházi* már nevében hordja a derék, becsületes polgármester jellemét. A többi szereplő neve is beszélő név. Simai darabjai idegenből való átdolgozások, de a neveket nem fordítja le, maga alkot új, magyar neveket.

Dugonics Etelkájában (1788.) Árpád fejedelem ravasz, alattomos titkosa: *Róka*. „Neve természetével meg-egyezett“,

írja maga Dugonics (Etelka I, 228). Dugonics másik regényének hőse *Jólánka*, Etelkának leánya (1803.). Ez a név is beszélő név, ami kiderül a könyv ajánlásából. Dugonics unokahuga leányának, az akkor négy éves Beniczki *Jolánká*-nak ajánlja regényét: „Valamint a regénybeli Jólánka mindenkor állandó volt a Jóban, úgy Te is magadat illendőképpen viselylyed.“ Az ajánlás más helyeiből is kitűnik, hogy a *Jólánka* nevet Dugonics a *Jolán* (< *Jolanta* < germán *Eudolindis*)¹ névtől függetlenül a *jó lányka* kifejezésből alakította, s így akarta jellemezni a névvel is Etelka leányát. A *Jólánka* név ebben az alakjában Dugonicsot megelőzőleg ismeretlen, úgy, mint az *Etelka* név, amelyet szintén Dugonics alkotott. Dugonicsnak különben nagy jelentősége van a magyar névadás történetében. Felelevenítette a régi magyar neveket, ezek mintájára újakat alkotott, s nagy hatással volt ebből a szempontból a magyar romantika jellegzetes műfajára, az ősmagyar tárgyú eposzokra.

A XVIII. század végén feléled a nemzeti szellem, megkezdődik a mult iránti érdeklődés. Feltárják, kiadják a magyarság történetének kútfőit, melyekben az írók sok anyagot találnak. A legendás ősmult és a honfoglalás heroizmusa megihletti a költőket. Dugonics fordult először tárgyért ebbe a korba az Etelka-ban (1788.). A nevekre vonatkozólag a krónikák voltak főforrásai. Innen vette át az ősmagyar neveket, sokat persze hibás olvasattal, a régi írott alakban: *Lehel*, *Tuhutum*, *Tósó* (*Tas*). Néhány nevet maga is alkotott, illetőleg megtett ősmagyar névnek: *Rima* (öreg dajka), *Ocsa*, *Rákos*, *Ogmándi*, *Héjja* (Etele anyja, karjeli fejedelemsasszony), *Takarc*, *Jutócza*, *Világos* (Huba lánya). Neveit néha naiv magyarázatokkal kíséri, s mint később a romantikus írók általában, igyekszik az ősmagyar nevek közül az érthetetleneket úgy átalakítani, hogy a népetimológiához hasonlóan, valami értelmet vigyen beléjük. Pl. a *Ballagi* névhez ezt írja: „... eme szót: ballagok, felvett régi szokásból, szinte mindétig a' szájában forgatta. Ugyanezért: közönségesen nem másnak, hanem Ballaginak neveztetett.“ (I, 159.) Vagy: „Eme Vezérre, Uszubú nevet adtanak a' Magyarok; pedig azért: mert mindenkor elusztította maga mellől a bút; és szünetlen jó kedvét mutatta.“

Dugonics leleménye a hősnő neve: *Etelka*, melyet jegyesének, *Etelé*-nek neve után alkotott női névnek (ahogy pl. a latinban *Julius—Julia* stb.). „Etelének hívják!“ — kiált fel a hősnő — „oh, drága név! — Oh Etelkának nevével öszve-keveredett Etelének szebb neve! — Oh Magyarok Istene! ki ezen két nevet olly gondossan egy hangra szorítottad, talán még

¹ Vö. SZILY KÁLMÁN, Névmagyarozatok: MNy. I, 36; WERTNER MÓR, Régi magyar női nevek: Nyr. XLV, 315; SPITZER LEÓ, A női nevekhez: Nyr. XLVI, 121.

akkor személyeknek össze-illésekről is gondolkodtál.“ (I, 104.) Dugonics SZILY KÁLMÁN szerint (NyŰSz. I, 172) az *Adél*, *Adélka* nevet változtatta *Etelká*-ra, hogy *Etelé*-hez hasonlítson. Dugonicsot azzal vádolták, hogy a név képzésénél vétett tulajdonképpen a hangzóilleszkedés ellen, amit már SZAKLÁNYI ZSIGMOND gúnyol a nyelvújítók ellen írt munkájában (Magyar Merkurius 1795: 43): „Az *Etelka* szép kis Magyar Könyvetska: és tanátsolnám, hogy olvassa a Siderka, Péterka, Eszterka stb.“ (id. SZILY K., NyŰSz. I, 83). A Nyelvőr XXXI. évfolyamában többen hozzászóltak a kérdéshez. TOLNAI VILMOS az *Etele* név mélyhangú *Attila* alakjával magyarázza az eltérést (266. l.), HODÁCS ÁGOST a latin nőnevek *-ica*, *-ca* (*Veronica*) képzőjével (341. l.); HORGER ANTAL példákat hoz fel nem illeszkedő alakú nevekre: *Helénka*, *Ilka*, *Terka*, *Lenka* (Kölcsey), *Pistika* (Petőfi) stb., s az *Etelka* névben a szláv (tót) eredetű *-ka* kicsinyítő képzőt látja (342. l.). A tót nyelvhatás területén sok ilyen alak keletkezett. A nyelvérzék kiegyenlítő hatására azonban csakhamar az *Etelke* illeszkedett alak jött létre. Az *Etelka* név a későbbi *Jólánká*-val együtt, amelyről már szóltunk, egyike lett a legkedveltebb női neveknek.

Dugonics történeti regényei és drámái, melyeknek tárgyát az újabb korból vette, jelentéktelenek a névadás szempontjából. — Általában a történeti tárgyú művek névadása nyújt talán legkevesebb teret a vizsgálódá-ra. Az írók eleinte tárgyat, mesét, szerepeket, neveket készen vesznek át a történelemből, forrásokból, a névadásban semmi szerepük nincs. Ezért csak azoknál a műveknél van értelme a vizsgálátnak, amelyek többé-kevésbé önállóak, amelyek csak a történelmi keretet veszik át, de a mese és a személyek az író leleményei. Itt a neveket is az író alkotja vagy választja meg, s arra törekszik, hogy történelmi színük, hangzásuk legyen, hogy beleilleszkedjenek abba a korba, amelyben az alakok élnek, egyszóval magukban kell hordozniuk a kor hangulatát. Nálunk az írók legtöbbször magyar nemesi neveket használtak, mert ezek mindig történelmi csengésűek, vagy maguk alkottak hasonló neveket. A nyelvtörténet adatait ritkán használták fel a korhűség gyarapítására, a korhangulat fokozására és finomabb érzetetésére. Ez csak újabb irodalmunkban valósult meg. A komikus vagy gonosz alakok legtöbbször német nevet viselnek.

Dugonics regénye, „Az arany perecek“ (1790.) az első történelmi tárgyú munka, ahol az író neveket alkot. A cselekmény Barcsai Ákos erdélyi fejedelem idejében történik. Szerepel itt a fejedelem bátyja, *Gyárfás*, aki remete lett. Dugonics mint történelmi alakot szerepelteti, jegyzetben is ír róla. Barcsai Ákosnak azonban nem volt ilyen nevű bátyja. Költött alak ez a jóságos remete, akinek Dugonics adta a kegyes hangulatú *Gyárfás* nevet. Szerepel a *Macskási* család három

tagja: *Mihály, Bálint* és *Juliána*. A *Macskási* név egy régen kihalt erdélyi család neve, melynek ilyen nevű tagjai nem éltek. Dugonics egyszerűen felhasználta ezt a régi családnevet. *Vernika*, a fejedelem huga, sincs említve a történeti emlékekben. — Dugonics történeti regényeinek és drámáinak névadása nem igen önálló, de nevei nagyjában beleilleszkednek az ábrázolt korba. A mellékalakoknál, szolgálknál érezhető ez talán kevésbé. Egyszerű, magyar neveket ad nekik, melyeknek korhangulata sokszor közömbös. Aljas lelkű személyei mindig idegen nemzetiségűek; ez jellemző Dugonics nemzeti érzésére.

Csokonai névadása a szerzetesi vígjátékok nyomán halad, de sok eredetiséget mutat. Általánosan használja ő is a beszélő neveket, de ezekben több a fantázia, a merészség, néha kissé ízléstelenül is hatnak. A *Békaegérharc*-ban (1791.) a nevekről már megismerjük az ellenfeleket: *Vizignátus, Vizellősi Sára, Alkekengi, Bürbő, Döbrete* békák. — *Lisztnyalóci, Pörcnyali, Uregjári, Mézvájó, Deszkarági, Morzsalopó* stb. egerek. — Vígjátékaiban valamivel komolyabbak a nevek; pl. a *Tempefői című szatírai játékban* (1793.): *Tempefői 'költő'* (*Tempe* a múzsák völgye az Olympus alján), *Musai 'a barátja'*, *Iroványi 'titkár'*, *Csikorgó 'fűzfapoéta'*, *Koppóházi, Tökkolopi, Serteperti 'agarász, kártyás, vendégeskedő gavallérok'* (előfordulnak a *Dorottyá*-ban is 1799.).

Az egykorú társadalom és ennek élete sokáig csak az iskoladrámákban és vígjátékokban szerepelt. Ezek a műfajok viszik színpadra a társadalom nevetséges embertípusait, ezeknek félszégeit, hibáit. A nevek a komikum hangulatának felkeltésére és fokozására általában beszélő nevek, amelyek típusokat jelölnek, vagy pedig komikus hangzású és jelentésű nevek, amelyek jelentéshangulatukkal és hangalakjukkal hatnak, pl. *Berbencze Peti, Kocsonya Mihály* („Kocsonya Mihály házassága“ pálos iskoladráma. 1765.).

Csokonainál a beszélő nevek mellett találunk néhány köznapit életből vett nevet, amelyek azonban a környezetre utaló hangulatukkal kifejezők; pl. *gróf Fegyverneki* (Tempefői), *Buga Antal* (Gerson), *Karnyó* kalmár (Karnyóné. 1799.). Sőt pusztán a hangalak komikumát is érvényesíti: *Tiptopp* és *Lipittotty*, a két szeleburdi (Karnyóné). Érdekes a névadás szempontjából a *Dorottyá* (1799.), ahol ál-ősmagyar, nemesi, beszélő és klasszikus neveket kever össze: *Ecse, Opor, Szemő, Bongorfi, Cserházi, Koppóházy, Testilis, Phyllis* stb. Igen ügyesen választotta meg a vénleányok neveit: *Dorottyá, Márta, Orsolya* stb.

Gvadányi Rontó Pál-ja (1793.) körül nagy vita folyt, vajjon élt-e a hőse a valóságban. Hogy Gvadányi élő alaknak tünteti fel, az csak poétai fogás, mint a Falusi Nótáriusban is. Benyovszky nem említi Rontó Pált emlékirataiban. Ha színhagyomány szerint élt is ilyen alak, a *Rontó Pál* név Gvadányi képzeletének a szülötte, s találoán jellemzi a garázda,

szilaj katonát, aki már gyermekkorában rászolgált erre a névre. Gvadányi a név megalkotásában igen szerencsés volt, amit igazol az, hogy a név közmondásossá vált (I. KARDOS ALBERT, R. P. *picaro* regény: *IrtörtKözl.* I, 263).

Kisfaludy Sándor regéinek meséjét a történelemben, elmúlt korokba helyezi. Nevei köré azonban nem tud igazi történelmi levegőt árasztani. Többnyire dunántúli nemesi családok neveit használja fel: *Török*, *Pethő*, *Szentgyörgyi*, *Rezy* stb. Ugyanezt látjuk vígjátékaiban is. Néha maga is képez egyszerű, magyaros ál-nemesi neveket, melyeknek olykor mintha beszélő név értékük volna: *Földy*, *Völgyi*, *Dobby*, *Rábody* (A Dárdai-ház. 1819—1820.), *Maróthy Kálmán*, *Zarándy Farkas* (Az emberszívnek örvényei. 1821.), *Bodonyi Liza*, *Szegváry* (A lelkes magyar leány. 1816.), *Kéncövy*, *Hamary*, *Alkonyi* (Elmés özvegy. 1820.) stb. Ezek a nevek illenek abba a környezetbe, amelyben a cselekmény lefolyik; a nemesi udvarházak hangulatát hozzák magukkal. A keresztnevekben látni nála a romantika előjelét és az akkori divatot. Színdarabjain igen erős öccsének, Károlynak a hatása, de nem követi őt a beszélő nevek szinte kizárólagos használatában.

Kisfaludy Károly vígjátékait emlegetik, mint a beszélő név legismertebb magyar mintáinak lelőhelyeit. A beszélő nevek különösen az ő idejének színműveiben és víg elbeszéléseiben voltak divatosak nálunk. Része volt talán ebben az egykorú német színműirodalomnak: Kotzebuenak és társainak. Kisfaludy Károly vígjátékai a beszélő neveknek már fejlettebb fokát mutatják. A *Kérők*-ben (1819.) az ezredes: *Hősváry*, a kapitány: *Baltafy*, a külföldet járó és majmoló mágnás: *báró Széllházy*, az ügyvéd: *Perföldy*. A *Csalódások*-ban (1828.) a báró: *Kényesi*, a parlagi nemes: *Mokány*, *Pontyi* utóda. Kisfaludy Károly novellahőseit is beszélő nevekkel ruhazza fel. *Tollagi Jónás*, a könnyelmű, naiv s a bajokat könnyen vevő ifjú, ellentéte a nehézkes, tunya *Sulyosdi Simon*. Neveinek tehát nincs igazi környezethangulatuk.

Kisfaludy Károly történelmi drámáinak forrása legtöbbször FESSLER IGNÁC AURÉL munkája: *Die Geschichte der Ungarn und ihre Landsassen* (10 kötet. 1812—1825.). A neveket is mind innen veszi, maga alig alkot; ezért történelmi drámái számunkra nem fontosak. Csak Máté című darabjában (1830.), ami töredék maradt, egy parasztnak *Tiborc* nevet ad, amely parasztoknál nem szokásos, s csak Katonánál fordul elő. Lehet, hogy Kisfaludy innen vette, mert amit ez a paraszt mond, az is emlékeztet Katonára. FESSLER volt a forrása *Tihamér* című hosszabb elbeszélése (1824.) egy részében, ahol a Zách-család történetét mondja el. Itt jelenik meg az első romantikus nevek egyike: *Tihamér*.

Katona József Bánk Bán-jának nevei a mi szempontunkból nem volnának fontosak, mert tárgya és személyei történe-

tiék, de lelkiismeretes történeti kutatása és korhűségre való törekvése érdekessé teszik eljárását.

Katona a történeti hűséget a nevek régies alakjával is hangsúlyozni igyekezett. Azokban a forrásokban, melyeket az előszóban említ (Kézai, Bonfinius, Fessler stb.) nem találunk ilyen alakokat. A régies neveket a PÁRIZ PÁPAI-szótár „Nomina Propria“ című névjegyzékéből vette, amivel BOD PÉTER bővítette ki a szótár 1767-es kiadását. A Bánk Bán első, 1815. évi fogalmazványában a régies nevek mellett zárójelben még kiteszi az újabb alakokat is. De a másodikban (1819.) még jobban ügyel a régies hangzásra.

Az első fogalmazványban *Bánk bán* neve mellett zárójelben ott van *Benedek bán*. A két nevet azonosnak veszi. Az okiratokban mindkét név előfordul (de mint két különböző személy neve). Katona a *Bánk bán* nevet választja véglegesen a második fogalmazványban, valószínűleg csak azért, mert ezt régiesebbnek érzi, mint a *Benedek*-et. Ugyanígy a többi névnek is régies alakját hagyja meg: „Ami a neveket illeti, minthogy Bánknak meg kell maradnia és nem lehet Benedek; azért a többit is a régi mód szerént ejtem: Endre, Soma, Mikhál, Solom stb. és nem András, Sámuel, Mihál, Salamon stb.“ (Katona jegyzése az 1819-es, első kiadáshoz.)

Erdekes a *Melinda* név sorsa. Az első fogalmazványban Bánk feleségét *Adelájd*-nak nevezte Katona, talán mivel német származásúnak tartotta. Már kész volt a dráma, mikor Katona kezébe került Müller német író regénye Bánk bán történetéről, Csery Péter fordításában. Ebben Bánk feleségének neve *Melinda*. Katona azonban megmarad az *Adelájd* mellett, a *Melinda* név ellenszenves neki: „Cs. . . . P. . . . Ur, a ki ezen Történetet mint Románt kiadta, Ottót veszi maszlagnak, mint én. A Könyv akkor akadt kezembe, mikor már e' munka meg volt, meg fog tehát engedni, hogy Bánk feleségét barátságatlanul nem az ő keresztvizére tartom. Ha mindazon által ő vagy valaki ezen Aszszonynak hiteles Keresztelő Levelére reá akad — bátran igazítsa meg itten. Míg ez meg nem történik, nem látom által, miért nevezzem inkább Melindának, mint Dinnye inda; Ugorka inda vagy éppen Tökindának.“ (Katona jegyzete az első fogalmazványon, 1. felv. 10. jel.; kiadta CSÁSZÁR ELEMÉR: IrtörtKözl. XXIII, 193.) Csak azután tudja meg Kézai Appendixéből (15. §.), hogy Bánk feleségének a neve *Tota*, hogy spanyol származású, Simon és Mikhál bán huga, akiket e kapcsolat gyanítása nélkül belevont a cselekménybe már az első fogalmazványban. „Bánk felesége; Ezt Adelájdnek neveztem. Csery úr Ottója még akkor nem jött kezembe. Azután akadt egy iromány is előmbe (Kézai), melyben az van, hogy Michael és Simeon Micz bán spanyol testvéreknek volt egy világ szerte híres szépségű hűgök, kit Benedictus (Bánk bán), Konrád grófnak a fia vett.

el; elismertem tehát Melindát spanyolosabbnak és hiszem, hogy Müller úr szerencsésebb volt nevének feltalálásában. Nem győzők a véletlenségen eléggé csodálkozni, midőn Mikhált és Simont ide kevertem, a nélkül, hogy akkor a vérséget gyaníthattam volna is.“ (Jegyzés az első kiadáshoz.) A *Melinda* név tehát Katona szerint spanyolosabb, mint a *Tota*, s ezt válsztja, bár így történelmi tévedést követ el.

Petur bán neve tulajdonképen Katona hibás olvasata: *Petur* a *Péter* név régi, XI—XIII. századi írott alakja, de vele kapcsolatban nincs szerepe annak, hogy Kecskeméten a *Péter*-t *Pétör*-nek ejtik, amire KERTÉSZ (Nyr. XXXVIII, 323) utal.

A személyek nevei mind történelmi nevek, csak *Biberach* és *Tiborc* nem. *Biberach* kifejező zeneiségű név, *Tiborc*-ot bizonyosan PÁRIZ PÁPAIból vette Katona. Izidóra családi neve: *Bendeleiben* Theodoricus Szent Erzsébet-legendájából való (1289.), amit PRAY is (Vita S. Elisabethae. 1770.), KATONA ISTVÁN is (Historia Critica V, 132) közöl. Az *Izidóra* nevet Katona maga adta.

A XIX. század első negyedében irodalmunkban még a beszélő név játssza a főszerepet. A huszas években azonban egy új irodalmi áradat: a romanticizmus, az irodalmi neveknek új típusát hozta létre. A magyar romanticizmus sajátos jellegét az ősi multba való elmerülés adja meg. A romantikus nevek is abból a történelmi epikából sarjadtak, amelyek előfutára Dugonics volt. — A tulajdonképeni romantikus eposz megindítója Aranyosrákosi Székely Sándor „A székelyek Erdélyben“ című művével (1823.). Atilla fiáról szól az eposz; *Csaba* helyett *Khaba* van, ami valószínűleg helytelen olvasat. A hun neveket részben a hagyományból merítette, többnyire azonban maga alkotta, valószínűleg székely helynevek alapján: *Kálnok*, *Kézd*, *Ipor*, *Bágyon*, *Béldi*, *Daczó*, *Cserey*, *Zágon*. Az eposzba szőtt rege ossiani hatást mutat; s talán innen valók a nevek is: *Kaimbár*, *Lisszilián*, *Urpán*, *Alirán*.

Aranyosrákosi eposzában jelenik meg a romantikus mitológia fontos neve: *Haddur*. A költő alkotta, hogy magyaros színt adjon eposzának. Hivatkozik is erre „Hattyu-eposz Hunyadiról“ című későbbi (1831.) hőskölteményében: „Haddurt éneklem szittya hadakban, | S honn Istent támasztva pogány s vallástalan évből.“ (Id. TOLNAI V.: Hadúr is százasztendő: Napkelet 1923: 484.)

Ezt a nevet veszi át Vörösmarty *Hadúr* alakban a Zalán Futásá-ba (1825.). Párja, a romlás istene: *Ármány*. E név már régiebb, német eredetű, az *arm-mann* szóból származik, amely a. m. 'tolvaj, lator, rossz ember'. Ebből képezték az *ármányos* szót, amiből elvonták a mult század elején az *ármány* főnevet. A perzsa *Ahriman* és az *ármány* szó hasonlósága alapján azonosították e két nevet, s az *ármány* szót

felruházták *Ahriman* tulajdonságaival. OTROKOCSI FÓRIS FERENC, CORNIDES, BEREGSZÁSZI és RÉVAI elfogadják az azonosságot (vö. KERTÉSZ MANÓ, *Ármány*: Nyr. XXXVI, 433; LOISCH JÁNOS, Buda halála: *IrtörtKözl.* 1908: 144). Vörösmarty Horvát Istvántól veszi át a dualizmust. *Ármány*-t istenné emeli, s bevezeti a romantikus irodalom mitológiájába.

A Zalán Futása főalakjainak nevét a kútfőkből és krónikákból meríti Vörösmarty. Mellettük a vitézek egész tömegét vezeti fel az enumerációkban és a csatákban, s valamennyinek nevet is ad. A tipikus romantikus nevek sorát olvassuk itt igazi ősmagyar nevek helyett: *Edömér, Hábör, Elem, Tüzima, Bodor, Szömér* (nőnév), *Szelemér, Vihadar, Dalamér, Csongor, Szakadár, Csatár, Zongor, Tivadar, Elemér (!), Ipar, Dalma, Balator* stb. Az *Ete* név az *Etele* megrövidítéséből keletkezett.

Többi eposzaiban és drámáiban, amelyek ősmagyar tárgyat dolgoznak fel, alig találunk néhány valódi régi nevet: *Csaba, Keve, Kendé, Szabolcs*. Vörösmarty tömegesen alkotja a dallamos neveket: *Döngöre, Kalatár* (Tündérvölgy. 1826.); *Ipar, Zaránd, Tigrán* (Magyarvár. 1830.); *Csilla* (nő), *Tenge-mér* (nő), *Zádorág, Korondár, Hábador* (Hábador. 1826.); *Csilár, Zenő* (nők), *Barang* (Az áldozat. 1840.). Sok olyan név szerepel ezekben, amelyek a Zalán Futásában is megvoltak már.

Történeti drámáiban és eposzaiban a forrásokból meríti legtöbbször a neveket, de ő maga is alkot romantikus neveket: *Dalár, Zondorila* (nők) (Eger. 1827.); *Orbai Kálmán, Zenedő* (nő) (Széplak. 1828.); *Tanár* (remete) (Vérnász. 1833.); *Orlay, Csatár, Zelemér* (nő) (Orlay. Regényes tört. 1836.). A *Káldor* név (Két Szomszédvár. 1831.) eredete kétes. Alakíthatta maga a költő a *Kál* (Heves m.) vagy *Káld* (Vas m.) helynevekből; esetleg Kunits Ferenc „Szedeciás“ című darabjában (1753.) olvasta a *kaldeus* értelemmel előforduló *Káldor* nevet és azt vette át (SZILY K., *Káldor*: Nyr. XXXI, 170).

A katonák, közemberek nevei egyszerűek nála, sokszor köznévi jelentésűek, néha beszélő nevek: *Bere, Kaba, Dombi, Kalló* (Cserhalom. 1825.); *Robogó, Vas, Toborzó, Hegedüs, Nagyívó* (Eger. 1827.); *Szónok, Bikás, Csatás, Korcs, Sorvata* (remete) (Salamon király. 1821.). Ezeknek a neveknek a korhűsége nyelv- és művelődéstörténeti szempontból kétes; a költő alkotásai, amelyekben romantikus fantáziája elárulja magát. Egyszerű, de néha szokatlan formájuk azonban a velük felruházott emberek alakját is megtölti a távoli korok hanglejtésével.

A novella- és vígjátékirodalom követi Kisfaludy Károlyt, továbbra is megmarad a beszélő nevek mellett. Vörösmarty is használja ezeket a romantikus neveken kívül. A *Csongor és Tündé*-ben (1830.) is van néhány beszélő név: *Balga*, *Csongor* szolgája, *Mirigy*, a boszorkány, *Ledér*, érzéki leány. Az ördög-

fiak neveit: *Kurrah* és *Berreh*, Vörösmarty alkotta hangutánzó igékből, hogy a hangfestéssel mintegy érzékeltesse alakjait (vö. P. D., *Kurrah*, *Berreh*: MNy. XXIII, 538). Néhány novellája és drámája a korabeli társadalom köréből veszi alakjait, akiknek romantikus hangulatú magyaros neveket ad: *Zágony*, *Hangai*, *Ligeti*, *Kajáry* stb.

Az epigramma- és szatirairók sűrűn élnek a beszélő nevekkel. Baróti Szabó epigrammájában a vak: *Bódi*; Bacsányinál a termékeny poéta: *Gomba*; Vitkovicsnál a fecsegő: *Libányi*; Szentmiklóssynál a könnyen verselő költő: *Dalmi*, a részegeskedő: *Serlegi*. Czuczor politikai szatiráiban találjuk a következő neveket: *Singi* 'kereskedő', *Marady* 'konzervatív', *Fürgefyy* 'becsvágyó politikus'. A *Singhy* név Aranyánál is megvan az Elvesztett Alkotmány-ban (1845.).

A politikai célzatú munkákban, irányregényekben szintén gyakoriak a beszélő nevek. Eötvös Falu Jegyzőjé-ben (1845.) a világlátott lelkész: *Vándory*, a kegyetlen szolgabíró: *Nyúzó*, a megvesztegethető esküdt: *Kenyházy*, az alattomos, ravasz ügyvéd: *Macskaházy*. Még Széchenyi munkáiban is találunk ilyen neveket; pl. a Világban (197. l.) szerepel a haladó szellemű *Gyors Pál*, akivel már a Hitelben (89. l.) is találkozunk és a maradi *Lassú Péter*: a két párt képviselői. A Stádiumban (80. l.) a gazdag *Van Peng* tanulmányútra megy az alföldi Simaházra, Simaházy úr birtokára.

Vörösmarty után Czuczor és Garay folytatják az eposz és történeti dráma művelését. Névadásuk nem önálló; Vörösmarty nyomán halad, de sokkal színtelenebb. Az eddigi neveket használják fel, újakat alig alkotnak. Garay novelláiban összetett, fellengős neveket találunk.

A romantikus nevekben a különösségre való törekvés legtöbbször a történeti hűség rovására van. Általában ritkák a romantikus irodalomban a helyesen képzett és valószínűen hangzó történeti nevek. Az íróknak nincs nagy érzékük a korhűség iránt. Jellemzi ezt a kort a kizárólag magyar vagy magyaros képzésű családnevek használata. A nevek képzésében a romanticizmus sajátos eljárását láthatjuk. A romantikus nevek különösek, legtöbbször értelmetlenek, de dallamos hangzásúak. Igen gyakoriak a z-vel kezdődő nevek, különösen nőnevek: *Zelemér*, *Zenedő*, *Zondorila* stb. (Vörösmarty). Sajátos képzőik, illetőleg végződéseik vannak, melyeknek egy része a nyelvújításkor keletkezett: *-ár*, *-ér*, *-or*, *-ág* stb. Pl. *Csatár*, *Hábador*, *Zádorág*, *Tengemér* stb. — Az ál-ősmagyar neveket is rendszerint így képezik. Épen különös alakjuk volt alkalmas arra, hogy rég elmúlt századok hangulatát idézzék fel. A romantikus nevek mindenesetre új korszakot jelentenek a magyar névadásban, a fejlődésnek újabb fokát. A beszélő nevek, amelyek eddig uralkodtak, lassan kezdenek háttérbe szorulni. Az új nevekben az írók tudatos névadási törekvése, ízlésüknek finomodása jut

kifejezésre. Nem a szó jelentésével akarnak jellemezni, ezt kezdetlegesnek érzik. Hangulatot akarnak kelteni, belső, rejtettebb és finomabb eszközökkel. Ennek a törekvésnek a romantizmus adott létet és sajátos tartalmat. Gyakori, hogy régebbi íróktól, történelmi kútfőkből kölcsönzik a neveket, vagy egymástól veszik át őket. Némelyek ragaszkodnak bizonyos nevekhez, s ezek állandóan ismétlődnek náluk, untak, megszokottak lesznek, s elvesztik azt a varázst, amit a névnek fel kell idéznie. Különben is a romantikus nevek sorsa, mint minden irodalmi divatjelenségé, a lassú kihalás volt, bár elég sokáig tartották magukat.

Pázmándi Horváth Endre Árpád-ja (1831.) az ősmagyar tárgyú eposzokhoz csatlakozik, s nagy termékenységet mutat a névadásban. Nevei már kevésbé tartoznak a romantikus névadás típusába, egyszerűbbek és valóságosabban hangzanak, de nem mindig dallamosak. Helynevekből is alkot személyneveket, s gyakoriak nála a törökös hangzású nevek; pl. *Tatur, Böngör, Tárkán, Iktár, Tugor, Réde, Inke, Csatán* stb.

A XIX. század első felének prózája is tele van romantikus nevekkal. A novellák és regények, melyek korabeli tárgyat dolgoznak fel, csaknem kizárólag magyaros, nemesi hangzású neveket használnak. Képzésük sokszor szertelen. Az irodalmi iránynak és a nemzeti szellemnek egyaránt része van ebben. A keresztnevek használatában is van bizonyos állandósult szokás, amiből a kor divatját olvashatjuk ki. Kedvelt romantikus keresztnevek: *Endre, Dezső, Jenő, Béla, Tivadar, Kálmán, Gyula, Tihamér, Elemér; Máli, Nina, Sári, Klári, Ida, Ilona, Rózsa, Lidi* stb.

Lassanként azonban a próza realisabb, az élethez közelebb álló lesz. A novellákban és regényekben egyszerűbb, valóságosabb neveket találunk, de ezek mindig magyaros hangzásúak. Fáy András a romantikus nevek mellett különösen víg elbeszéléseiben szívesen használ tréfás, néha beszélő neveket: *Legegyei Margit, Hotykai Pál, özv. Miglészyné* (A különös testamentum. 1818.); báró *Hering, Kukovayné* stb. (A régi pénzek. 1824.). Névadása azonban, főként a Bélteky házban (1832.) határozott fejlődést mutat: a nevek leegyszerűsödnek, nincs bennük szertelenség és fellengősség, közelebb jutnak az élethez. Ezt a változást részint a műfaj hozza magával, részint az irodalmi felfogás lassú átalakulása a reális felé. A nemesi nevek állandó használatát az is magyarázza, hogy a novellák és regények cselekménye leginkább nemesi családok körében játszódik. Fáy a névalkotásban általában rövidsége törekszik: *Uzay, Valkay, Ongay, Kéry* stb. (Bélteky ház).

Gaal József igen ügyes névadónak mutatkozik novelláiban. Egyszerűbb, magyaros nemesi neveket használ ő is. Szeret külföldi alakokat szerepeltetni, s ezekkel bevonulnak novelláinkba az idegen nevek. Történelmi novelláiban főként sok olasz

nevet találunk. A különösségnek ebben a keresésében még a romantika hatását látjuk. Vig elbeszéléseiben vannak erőltetett és komikus nevek: *Pergódy Anna* (vénleány) (bevezetés a Szirmai Ilona című regényhez), *Borzályvári Béla* (A színjáték. 1837.), *Kupornyai Dániel* (Elkésés. 1844.) stb.

Petőfi nem jelentős a névadás szempontjából, munkásságának lírikus iránya miatt. Elbeszélő munkái a romantikus nevek divatját mutatják: *Barangó*, *Kompolti*, *Keve*, *Gedő*, *Ildikó*. Névadása sokszor igen ügyes, mint pl. a Helység Kalapácsában (1844.), ahol beszélő neveket használ. A hős: *Fejenagy*, a kovács; ellenfele: *Harangláb*, a fondor lelkületű egyházi; a többi szereplő: *Csepű Palkó*, a tiszteletes két pej csikájának abrakolója, *Bagarja uram*, a békebarát csizmadia.

Arany Jánost történeti eposzaiban a lelkiismeretes forrástanulmányozás és a történeti hűsége való törekvés jellemzi, mint Katonát. A neveket átveszi a kútfőkből, előző feldolgozásokból. Így Murány Ostromában Gyöngyösitől és Kisfaludy Károly Murány Ostroma című darabjából veszi a neveket.

A Toldi-trilógia nevei majd mind történetiek. Az öreg *Bence* nevét *Benedek*-kel azonosítja Arany (l. Toldi Estéje I.), holott *Bence* eredetileg a *Vincentius* keresztnév becéző alakja (*Vincentius* > *Vincenc* > *Bencenc* > *Bence*). Csak a XVIII. században azonosították a *Bencé*-t *Benedek*-kel, mikor már használatos volt a *-ca*, *-ce* kicsinyítő képző (l. EtSz.). Arany tehát kortévesztést követ el, mikor Nagy Lajos korában *Bencé*-t *Benedek*-nek veszi, pedig ekkor még valószínűleg élt a *Bencenc* alak. Viszont a mai olvasó épen akkor lepődött volna meg, ha kiderül, hogy az öreg *Bence* voltaképpen *Vince*. (Vö. TÓTH BÉLA, *Bence*: Nyr. XXVII, 465.) — Toldi Szerelmében a Rozgonyi-leányt *Piroskú*-nak nevezi el Arany, valószínűleg unokájának neve után. A nápolyi hadjárat vitézeinek neveit, melyek az enumerációban szerepelnek, LORÁNTFY Polgári Lexikonából, WAGNER KÁROLY *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum* című könyvéből (1802.) és NAGY IVÁN munkájából vette. A cseh rabló neve: *Jodok* emlékeztet Vörösmarty Toldijának cseh vitézére: *Jedek*-re. (Vö. SZINNYEI FERENC, *Arany Toldi Szerelmének forrásai*: Irtört. VIII, 246.)

Arany a Buda Halálában (1863.) és Csaba Királyfi című töredékében épolylelkiismeretes a névadásban, mint a Toldi-trilógiában. Aránylag kevés nevet használ; a hun neveket forrásaiból veszi (Kézai, a krónikák, Priskos Rhétor stb.). Saját leleményei: *Zángó*, *Czerkó* (Priskos *Zerkón*-jából), *Kanyaró* (rabló). — Buda feleségét *Gyöngyvér*-nek nevezi és a névhez a következő jegyzetet fűzi: „Gyöngyvér. Régi pogány magyar nevet alig-alig talál az ember. Én a Várad Regestrom magyar jelentésű neveiben véltem ilyesek nyomára akadni, hol *Gyöngy*, *Gyöngyörű* stb. fordulnak elő, mint nőnév. Így lőn szerkesztve a *Gyöngyvér*, mely annyi, mint *gyöngy-testvér*.”

Nem a hasonló nevű madárra gondoltam tehát.“ A Váradi Regestromban azonban csak *Gyönyörű* név van (*Generuk*), de *Gyöngy* nincs. Arany talán valami más forrásból emlékezett rá, mert okleveleinkben gyakran előfordul. (Vö. TOLNAI V., Gyöngyvér, gyöngyér: MNy. XV, 27.)

Komikus eposzaiban önállóbbt a névadás szempontjából. Általánosak nála a beszélő nevek. Az Elveszett Alkotmányban (1845.) a haladás szelleme a garabonciás *Hábor*, védenca a tűzlelkű *Hamarfy*, a liberálisok vezére; emberei: *gróf Lánghy*, *Rohanász*, *Parázsi*, *Rőfész* és *Singhy* kereskedők. A maradiak vezére *Rák Bende*, hívei: *Nemdy*, *Tagady*, *Maradossy*, *Holnapi*, *Nemadózy*, *Szüzváll* (célzás a nemesség adómentességére; a *nemesség szüz vállal* szállóige keletkezésére Széchenyi hídgarasa adott okot; l. TOLNAI V., A nemesség szüz vállal: MNy. II, 228, III, 327), *Hangady*, *Majdosi*, *Olmody*, *Doronghy*, *Tyukody* (célzás az 1841. nagykarolyi megyeüítésre, amelyre a konzervatívok *Tyukod* faluból ólmosbotokkal és dorongokkal mentek). A habozók, akik nem tudják, hová csatlakozzanak: *Langyi*, *Ingady* és *Pörgedy*.

A Nagydai Cigányokban (1851.) a cigányoknak ad Arany igen ügyes, mulatságos neveket: *Akasztó* 'hórihorgas', *Nyülláb* 'szőrös', *Degesz* 'kövér', *Vigyori*, *Pityke*, *Diridongó*, *Hagymaszár*, *Kandlos*, a sánta *Kajsza* stb. Puk Mihály emberei: *Héring*, *Burgonya*, *Zeller*, *Mócsing*, *Hubli*, *Mismás* stb.

Balladáinak fojtott, nehéz levegőjéhez és exaltált alakjaihoz kitűnően illenek a különös nevek: *Bárcei Benő*, *Kund Abigél*, *Vörös Rébék*, *Pörge Dani*, *Dalos Eszti*, *Tuba Ferkó* stb.

Szigligeti vígjátékainak és népszínműveinek hosszú sora bizonyos realizmusra való törekvést mutat, de névadása meglehetősen színtelen.

A további fejlődést az anyag szétterjedése miatt csak vázlatosan tekintjük át. — A XIX. század második felétől kezdve előtérbe nyomul és uralkodó műfajjá válik a regény. Azok a hajtásai, amelyek a romanticizmusból sarjadnak, mint *Kuthy* és *Vajda Péter* regényei, ennek az iránynak jellemző névadási módját mutatják, minden túlzásával. A műfaj természete és az irodalmi felfogás átalakulása azonban lassan magukkal hozták a valóságosságra való törekvés követelményét s ezzel együtt a névadás átalakulását. A nevek lassan egyszerűbbek, az élethez közelebb állók lesznek. De az írók nehezen tudnak elszakadni a romantikus névdivatnak még mindig erős áramlatától. *Jósika* és *Kemény* névadása hol realizmusra törekvő, hol romantikus. *Eötvös* regényei a nevekben is bizonyos egyszerűséget, józanságot árulnak el.

Jókai hatalmas regényvilága a neveknek gazdag és leleményes változatosságát mutatja. Minden neve kifejező hangulatot kelt, rokon vagy ellenszenvet ébreszt már önmagában is. Ellenszenves alakjainak rendszerint idegen nevet ad. Ezeknek

általában kifejezőbb nevük van, mint kedves hőseinek; pl. *Kárpáthy Abellino, Krénffy, Kristyán Tódor, Straff*. Ósmondai tárgyú történeteiben Vörösmarty és a romantikus eposz névadását újítja fel, mint pl. ezekben a dallamos nevekben: *Büvellő, Szemőke, Gillike, Illangó, Estilla* (I. TOLNAI V., Jókai és a magyar nyelv: MNy. XXI, 94). A romantikus névadás nyomait, a magyaros vagy éppen nemesi nevek használatát gyakran megtaláljuk még nála. De már előtérbe nyomulnak a közönségesebb, az igazi életből vett nevek, ahol szerepük megfelelő, de fantáziája ezeket is jellemző hangulattal tölti meg. A beszélő nevek talán éppen ezért ritkák nála, szűknek és színtelennek érzi őket. Jókai névadását is pompás, gazdag képzelete jellemzi.

A múlt század végének élclapjai a beszélő nevek renaissancéát teremtették meg, de egyúttal azt is mutatják, hogy ez a típus már csak igen szűk körre szorult. Innen valók a legszellemesebb, legkitűnőbb magyar beszélő nevek, melyeknek nagyrésze Agai Adolf leleményét dicséri: *Lengenádfalvay Kotlik Zirabella* (véneány), *Spitzig Iczig, Sanyaró Vendel, Mokány Berci, Mihaszna András* (rendőr), *Pater Povedalik Hyacinthus, Titán Laci, Bukovay Absentius* (ősjegász), *Viczmándi Kalemburszky Vicibáld* (tréfamester), *Krazelkuber Tóbiás, Wewresshegyhy Dávid, Vigyázó Laci* (diák) (a Borsszem Jankó-ban); *Gerleházy Arabella, Ehös Péter* (néptanító) (a Bolond Istók-ban); *Papanek Dani* (a Mátyás Diák-ban); stb. Ezek az alakok és nevek igen népszerűek, szinte közmondások voltak. Némelyikük még ma is az.

Mikszáthon és Gárdonyin keresztül a névadás tovább halad a reális felé. Ez a valóságosság azonban, mivel éppen az élet nevei ritkán jellemzők, nem egyedüli követelmény, hanem ez, ami határt szab az író képzeletének, s e kettő összecsendüléséből születik meg az a hangulat, mely a nevet kifejező erővel megtölti.

KOVALOVSKY MIKLÓS.

Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.¹

Még a múlt század végén jelent meg P. SCHMIDTnek „Der Lautwandel im Mandschu und Mongolischen“ című (Journal of the Peking Oriental Society IV. 1898.) zavarossága mellett is hasznos kis dolgozata, melyben minden lehetséges hangváltozást tarka egymásutánban, magyarázat nélkül felsorolva, többek közt hat példával azt is bizonyítja, hogy bizonyos esetekben a mandzsu *f*-nek a tunguzban *h*- vagy magánhangzós szókezdet felel meg, a mongolban meg kizárólag magánhangzós szókezdet található. Mintegy húsz év múlva nyult e kér-

¹ Vö. MNy. XXIX, 218—21, 275—9, XXX, 200—8.

déshez a képzett nyelvész alaposságával G. J. RAMSTEDT „Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch-türkischen Ursprache“ című (JSFOu. XXXII, 2) kitűnő cikkében. Ő már negyvenkét példán bizonyítja, hogy egy tunguz—mongol—török ősnyelvi $*p > *f$ -, $*\varphi > *h > \emptyset$ változással van dolgunk, melynek mai reflexei: goldi és olcsa p - | tunguz h -, χ - | mandzsu f - | mongol és török \emptyset . A rendelkezésére álló sovány nyelvtörténeti adatok alapján azonban arra is utalt, hogy ezekben az emlékekben ilyen esetekben a mongolban h - mutatkozik. RAMSTEDT e dolgozata és P. SCHMIDT újabb keletű negidal és olcsa szójegyzéke kapcsán, melyekben hasonló egyeztetések szintén találhatóak, P. PELLIOT „Les mots à h initiale, aujourd'hui amuie, dans le mongol des XIIIe et XIVe siècles“ címen (Journal Asiatique 1925. I, 193—263) újra foglalkozott a zöngétlen labialis kérdéssel, s főleg kínai átírásos és arab betűs mongol nyelvemlékek segítségével mintegy százra növelte a példák számát. E példatár újabb anyaggal azóta is jelentősen gyarapodott eddig ismeretlen arab és kínai átírásos nyelvemlékek feltárása révén, melyeket hathatósan támogat a szintén újabban gyűjtött archaikus mongol nyelvjárási anyag, főleg a monguor és a dahúr.

Már RAMSTEDT utalt meglehetősen óvatos formában arra, hogy bizonyos esetekben finnugor, illetőleg uráli további megfelelésekre gondolhatunk. RAMSTEDT három példája helyett már nem kevesebb mint negyvenkét hasonló egybevetést ad SAUVAGEOT, Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques 2—32. Annyi mindenesetre kétségtelen — s e végett még az urál-altaji nyelvrokonság alapjára sem szükséges helyelkedni —, hogy ha nem is sok, de legalább néhány egyezséssel feltétlenül számolnunk kell.

Mármost ebben a tanulságos keretben felvonultatott török szóanyagot érdemes közelebbről szemügyre vennünk. A meglehetősen gazdag anyagban mindössze két szó fordul elő, mely bolgár-török csatornán nyelvünkbe is eljutott. Mind a kettő azonban fontos szó: az egyik az *ökör*, melynek a rotacizmus körüli vitában van szavazata, a másik az *ölyv*, melyet — minthogy csak a mongolból tudták kimutatni — mongol vagy mongolos jellegű jövevényszavaink közt szoktak emlegetni.

Ökör.

T ö r ö k :

Türk *öküz* 'ox' | KĀŠŕ.: *öküz* 'Stier' | kun *ogus* 'bos' | kirg., krími, karT. *ögüz* | karL. *ägiz* | kaz. *ügәз* | bask. *ügүд, үгәд* | miser *ügәз, үгәс* | karacsáj *ögüz, jögüz* | oszm. *öküz* 'ökör, bika', *oγuz* 'fiatal bika' | jakut *oγus* | csuvas *vəgār, mägār*. Vö. GOMBOCZ: NyK. XXXV, 248 és BTLw. 111; NÉMETH Gy., A törökség őskora: Berzeviczy-Emlék, kny. 13. A fentiekhez

legfeljebb még egy érdemleges adatot csatolhatunk: turki *هوكوز* *hüküz* 'a bullock, an ox' (SHAW 188).

Nem tartozik ide a NyK. XXXV, 248 idevont csag. *ökür* (igy!) 'ein vierjähriges Füllen, zahmes Tier' (KÚNOS, ŠejxSul. 154). Vö. még: csag. *اوکور* 'jument de quatre ans' (PAVET DE COURTEILLE 72) | ujj., oszm., csag. *ögür* 'die Heerde, Tiere, die zusammen leben, eine Schaar' (RADL. I, 1197) | csag. *ögür* 'ein frisches, nicht eingeübtes Pferd' (uo.) | csag. *ögürçi* 'der Pferdehirt' (RADL. I, 1198). — ŠejxSul. 'zahmes Tier' jelentéséhez vö. oszm. *اوچور* *öjür* (de a helyesírás szerint: *ögür*) 'gelernt, gewöhnt, dressiert' (RADL. I, 1211) | csag. *اوکور* *ögür* 'das Gestüte, eine Heerde Pferde auf der Weide', *اوچورچی* *öjürçü* 'der Pferdehirt' (VÁMBÉRY, ČagSprachst. 229).

Jövevény a *j*-törökből: a) vogul AK. *ōks* 'Stier' (KANNISTO, Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen: FUF. XVII, 50) | osztják KARJ. ÉD. *ūgas*; PAAS. K. *ūkas*; PATK. I. *uges* 'Ochs, Stier' (PAASONEN, Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen: FUF. II, 137); — b) perzsa *اگوز* 'bika' (vö. Zapiski Inst. Vostokovedenija A. N. S. S. R. 1935. III, 111).

Jövevény a jakutból: tunguz *ogus* (CASTREN, TungSprachl. 129).

Mongol:

Mongolok Titkos Története: *hüker* 'boeuf', *hükečün* 'bouvier'; Hua yi yi yü: *hüger*, *hügeči*; Yi yü: *hüker*, *hükerči* (PELLIOT: JournAs. 1925. I, 240; a forrásokról l. NyK. XLVIII, 324—5) | Hamdullah Qazvini: *هوکور* *hüker* (ПОПРЕ, Монгольские названия животных в труде Хамдаллаха Казвини: Zap. Koll. Vostokovedov 1925. I, 196—7; PELLIOT, Les formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du Nuzhatu-'l-kulab: Bulletin of the School of O. S. L. I. 1931. VI, 557) | kaitak Evliya Čelebi szerint: *هوکور* helyesen *هوکر* (PELLIOT, Le prétendu vocabulaire mongol des Kaitak du Daghestan: JournAs. 1927. I, 288) | Rašidu'-d-Din: *hükr*, *hükir* (ПОПРЕ, PELLIOT: uo.) | Kirakos: *akar*, *ok'ar* (HOWORTH, History of the Mongols I, 88; BROSSET, Deux historiens arméniens. StPbg., 1870. 135; K. P. РАТКАНОВ, История Монголовъ по армянскимъ источникамъ StPbg., 1874. 48) | névtelen georgiai: *uk'ur* (VLADIMIROV, Анонимный Грузинский Историк XIV в. о монгольском языке. StPbg., 1917. 1439) | névtelen arab: *hüker* 'Rind' (ПОПРЕ, Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift: Izv. Ak. Nauk 1928: 76) | Ibn Muhannā: *اگوز* *öküz* v. *ögüz* (törökből; konstantinápolyi kiadás 223); *ökküz* v. *öggüz* (MELIORANSKIJ 122).

Irod. mong. *üker* 'bêtes à cornes; bêtes; l'an du boeuf' (Kow. I, 562b) | chalcha *шхар* és *шххар* (ПОПРЕ, Практический учебник 177) | darhat *шхар* 'борова' (SANŽEEV, Дархатский говор 47) | horcsin, dzsasztu, tumut, gorlosz *шхур* 'rogatый

скотъ (корова); назв. 12-го мѣсяца года' (RUDNEV 137) | durbut-beisze, dzaszstu *uxer* (uo.) | harcsin *uxar* (saját feljegyzésem) | ordosz *ux^kzer* 'boeuf' (DE SMEDT—MOSTAERT, Dictionnaire monguor 104) | burját NU., T. *uker*, S. *xer*, Ch. *uxur* (CASTREN, Burjätische Sprachl. 101) | burját *üzer*, *üxer*, *üxür* 'корова' (PODGORBUNSKIJ 131) | irod. oirat *ükür* 'рогатая скотина, быкъ, корова' (POZDNEEV 60) | bait, asztraháni derbet, kobdói derbet *ükür* (POPPE: Zap. Koll. Vostokovedov I, 196) | monguor *füguor* 'boeuf' (DE SMEDT—MOSTAERT, Dict. monguor 104) | šera yögur *ökurr* 'cow' (MANNERHEIM, A Visit to the Sarö and SHERA Yögurs: JSFOU. XVII, 2: 63) | mogul *ukan* (LEECH; vö. GABELENTZ: ZDMG. 1866: 329), *ukär* (RAMSTEDT, Mogholica 41) | dahúr *uküru*, *ükür* (IVANOVSKIJ 40), *uk'ar* (POPPE 95), *хугар* (saját feljegyzésem).

Jövevény: a) török: urjankhai *ügür* (vö. már BTLW. 111); — b) mandzsu-tunguz: tunguz *ükür* 'Rindvieh' (CASTREN, TungSprl. 77), *hükür* (i. h. 83) | barguzini tunguz *hükür* 'корова' (POPPE, Материалы для исследования тунгусского языка 58) | szolon *uxur* 'рогатая скотина' (POPPE, Материалы по солонскому языку 77).

Mint látjuk, nyelvemlékekben és archaikus nyelvjárásokban hol szókezdő *h* (*χ*)-val jelenik meg a mongol szó, hol pedig a nélkül. PELLIOТ ebből csak annyit következtet (JournAs. 1925. I, 248), hogy a szókezdő *h*-lekapása igen korán, már a XIV. században megindult, de nem látszik kételkedni abban, amit POPPE jelen esetben szabatosan le is írt, hogy t. i. a mongol szó **füker* vagy **püker* alakra megy vissza (Doklady R. A. N. 1925: 11).

Ha ez a feltevés helyes volna, akkor a mongol szó archaikusabb jellegűnek bizonyulván a török alakoknál, ha nem is tenné teljes bizonyossággá RAMSTEDT nézetét, de mindenesetre súlyosan esnék latba a török—mongol rotacizmus *ř* > *z* irányú változása mérlegelésében, nem is beszélve arról, hogy teljesen el kellene ejteni a török—mongol szónak MUNKÁCSITól javasolt (NyK. XXIV, 406) indoeurópai rokonságát, mert hiszen elképzelhetetlen volna egy altaji **pükür* vagy **püküz* összefüggése a szanszkrit *ukshán*, avesztai *ukhšan*, tohár *ohso*, gót *auhsus*, ó-felnémet *ohso*, új-felnémet *ochs* szavakkal.

A **füker*, **püker*-féle altaji alapnyelvi alak feltevésének azonban egy-két körülmény határozottan ellentmond.

1. PELLIOТ: JournAs. 1925. I, 248 az egyes nyelvjárásokban szórványosan mutatkozó *hirgen* 'nép' (≈ *irgen*)-féle alakok szókezdő *h*-ját, valamint a dahúr Iv. *γundür* 'magas' (≈ mong. *öndür*) szókezdőjét nem-etimológikus elemnek tekintve szigorúan elválasztja a tárgyalt közel száz példától, és inkább a turkiban előforduló *höl* 'nedves', *har*- 'fárad' (megvan mind a kettő a csagatájban is!) *h*-jához kapcsolja. (Kétségtelenül idetartozik az idétem turki *hüküz* alak is.)

Nos, ha jobban szemügyre vesszük a nyelvelmékeket, valamint az ú. n. archaikus nyelvjárások anyagát, azt látjuk, hogy ezek a nem-etimológikus szókezdő *h* (*χ*)-k korántsem olyan szórványosak. Vegyük például a Kanszu kínai tartományban beszélt archaikus nyelvjárásokat, élükön a monguorral. Erről a jelenségről egészen röviden megemlékezik DE SMEDT—MOS-
TAERT is (Le dialecte monguor parlé par les Mongols du Kansu Occidental: Anthropos 1930. XXV, 806). Szótárukból való a következő néhány példa, melyek számát jelentősen szaporíthatnók. Megjegyzem, hogy a szókezdő *f*-, *χ*-, *s*-, *ʃ*-, *š*- a régi mongol *h* (*χ*)-nak különféle hangtani helyzetekben szabályosan fellépő realizációja. Pl.: *fucu*- 'meghalni' ~ *santa fucu*- ~ irod. mongol *ükü*- | *fužün* 'leány' ~ ir. m. *ökin* | *fužu* 'víz' ~ *šera* yögur *χsun* ~ ir. m. *usun* | *fuður* 'hosszú' ~ ir. m. *urtu* | *funi*- 'lóra szállni' ~ ir. m. *unu*- | *furcudi*- 'megijedni' ~ ir. m. *ürgü*- | *χamura*- 'nyugodni, megnyugodni' ~ *širingol χambyra*- ~ ir. m. *amura*- | *χardam* 'arany' ~ *širingol χaldan* ~ ir. m. *altan* | *χarge* 'gyöngy' ~ ir. m. *erike* | *šimie* 'kenyér' ~ ir. m. *edemeg* | *šge* 'nagy' ~ *šera* yögur *iške* ~ *širingol fuke*, *šükö* ~ dahúr *χige*, *šice* ~ ir. m. *yeke* | *šótiā*- 'állat hátán szállítani' ~ ir. m. *ači*. Hasonló példákat — ha kevesebbet is — idézhetnénk a dahúrból és a nyelvelmékekből is.

2. Döntő bizonyítéknak kétes esetben csak azt fogadhatjuk el, ha a szó kimutatható a mandzsuból szókezdő *f*-fel, a goldiból és az olcsából szókezdő *p*-vel. Az *ökör* esetében erről szó sem lehet. Ugyan már RADLOFF idevonta a mandzsu *ihan*, *yijan* szót, de GOMBOCZ: NyK. XXXV, 248 elvetette — teljes joggal. Még jobban ellene szól az idekapcsolásnak a goldi *yaxa* és a dzsürcsi *wei-han* ∴ **vihan*.

Ölyv.

Mongolok Titkos Története: *hele'e* 'milan, milvus, govinda'; Hua yi yi yü: *heli'e*; POZDNEEV sino-mongol szótára: *elebalai* (így!) (PELLIOT: JournAs. 1925. I, 213—4) | *Hamdullāh Qazvinī* *هلیه heliye* 'milan' (PELLIOT: BSOS. VI, 573; POPPE: Zap. Koll. Vost. I, perzsa szövegéből hiányzik ez a szó) | kaitak *Evliyā Čelebī* szerint: *هلیه*, helyesen *هلیه heliye* 'milan' (PELLIOT: JournAs. 1927. I, 289—90) | névtelen arab: *هلیه hileh*, olv. POPPE szerint *hele* 'Habicht'; *هلا شنقر helē šonqor* 'Geier' (POPPE: Izv. Ak. N. 1928: 76).

Irod. mong. *eliv-e* 'vautour' (Kow. I, 206b) | chalcha *elē* 'корушун' (VLADIMIROV, Sravn. gr. 239) | ognut *elē* (saját feljegyzésem) | haresin *jelē* (saját feljegyzésem) | burját NÜ. *eleä*, T. *ilē*, Ch., S. *ilē* 'Weihe; falco milvus' (CASTREN, BurjSpr. 91) | burját *ilē*, *elē šubu*, *ilü šubu* 'корушун' (PODGORBUNSKIJ 132) | irod. oirat *elē* 'актреб' (POZDNEEV 17) | dahúr *holle* 'accipiter milvus' (PALLAS, Zoographia), *xelē* (saját feljegyzésem).

Jövevények: a) török: jakut *äliä* 'Weihe'; — b) tunguz *älie* 'Falk' (CASTREN, TungSpr. 72).

A törökből nem tudjuk kimutatni a szót. A mandzsu *hiyebele* 'ölyv' szót ugyan idekapcsolja PELLIoT, és a fentebb említett mongol *elebala* bevonásával egy **hilebele* alakot következtet ki, de maga is megjegyzi, hogy ha a mandzsu szó régi volna, akkor szókezdő *h*-et várnánk. Nagyon valószínű, hogy a mongol *heliye* esetében is — igen régi — másodlagos *h*-val van dolgunk.

Ami mármost a mongol szónak a magyar szóhoz való viszonyát illeti, már GOMBOCZ, BTLw. 111 helyesen rámutatott, hogy az ó-csuvas **iläk*, **iläg* úgy viszonylik a mongol *eliy-e*-hez, mint a török *inäk* a mongol *üniy-e*-hez. A MNy. XXIX, 278 utaltam már röviden arra, hogy az irod. mongolban általános szabály az *i* előtti *g*-nek *y*-vé változása (a helyesírás *i* előtt *γ*-t nem ismer). Legyen szabad most néhány példán bővebben igazolni ezt a szabályt.

Például: *siruγa* 'föld, homok' ~ *siruyitai* 'poros, homokos' | *qayurčay* 'doboz' ~ *qayirčay* 'ua.' | *qoruγa* 'udvar, elkerített terület' ~ *qoriya* | *čegen* 'fehér' ~ *čeyidem* 'fehéres' | *gegen* 'világos, fényes' ~ *geyi-* 'fényleni' | *doluγa-* 'nyalni' ~ *doliya-* 'ua.' | *kičegel* 'szorgalom, buzgóság' ~ *kičiyel* 'ua.' | *miraya* 'vágy, szenvedély' ~ *miriy-a* 'ua.' | *jisaya* 'sorrend, rend' ~ *jisiy-a* 'ua.' | *boljaya* 'határidő, időpont' ~ *boljij-a* 'ua.' | stb. — Ugyanez a szabály érvényesül a képzőknél is; — pl.: a) *-γan*, *-gen* deverbális névszóképző *i* után *-yan*, *-yen*: *tariyan* 'szántóföld' < *tari-*; b) *-γa*, *-ge* deverbális névszóképző *i* után *-ya*, *-ye*: *dorgiya-* 'visszhang' <: *dorgi-* 'lármázni'; c) *-γal*, *-gel* deverbális névszóképző *i* után *-yal*, *-yel*: *uriyal* 'hívás' <: *uri-* 'hívni'; d) *-γasun*, *-gesün* deverbális névszóképző *i* után *-yasun*, *-yēsün*: *qolijasun* 'keverék' <: *qoli-* 'keverni'; e) *-gira*, *-gire* denominális ige képző *i* előtt *-yira*, *-yire*: *qatayira-* 'megkeményedni'; f) *-γa*, *-ge* denominális ige képző *i* után *-ya*, *-ye*: *qubiya-* 'szétoosztani' <: *qubi* 'rész' | stb.

A mongol *eliy-e* tehát régebbi **elige*-ből keletkezett. Ez az **elige* sajátosan mongolos alakot képvisel megőrzött szóvégi magánhangzójával, mely semmiképen sem lehet a magyar *ölyv* forrása. A mongol **elige*-vel szemben a magyar *ölyv* forrása, az **iläk* vagy **iläg* szabályos törökös alakváltozatot jelent a tövéghangzó lekopásával. Arra az ellenvetésre is könnyű felelnünk, hogy a mongol szó a „Systemzwang“-nak köszönheti szóvégi magánhangzóját. Ilyen jelenség csakugyan nem ismeretlen a mongolban. Így pl. az irod. mongol *kilinča* 'bűn' (újabb kiejtése: *kilinče*) régi uigur jövevényszó, az uigur *qilinč* 'cselekedet' átvétele ('bűn' jelentésben is előfordul már az uigurbán is: BANG—GABAIN, TurfT. II, 4). A szóvégi *-a* sajátos mongol járulék (vö. VLADIMIROV, Mongolica I, 318), de ugyanakkor arról nevezetes, hogy csak ide-

gen szavakhoz, átvételekhez járul. Anyag hiányában pedig aligha tudná valaki is megvilágítani a megfordított esetet, hogy t. i. mikép viselkedhettek az esetleg ó-csuvasba vagy bolgár-törökbe került mongol szavak tövéghangzói.

LIGETI LAJOS.

*

LIGETI fentebb közölt adataival és észrevételeivel azt világitja meg, hogy a mongol nyelvmlékekben és archaikus nyelvjárásokban feltűnő szóeleji *h*-k (vagy ezek fejleményei) részben másodlagos természetűek. Erre idézi a magyar *ökör* és *ölyv* szavak megfelelőit is.

Érdekes: a magyar *ökör* és *ölyv* történetében is felbukkannak jelek, amelyek arra vallanak, hogy ezek a szavak — ha bizonyos nyelvjárási körzetben vagy időlegesen is — szókezdő *h*-t vettek fel. T. i. a következő adatokat idézhetjük: 1326/1428: „stagnum *Hwkurithou* nuncupatum“, azaz *Ökör*-itó | 1367: „stagnum *Hwlues pataka* vocatum“, azaz *Ölyves*-pataka (l. mindkettőt OklSz.).

Ilyen szókezdő *h* fellépésének jelenségével MNy. XXIX, 40 foglalkoztam a török *jätijän*-ből magyar *etijen*-en át származtatott *hetevény* szóeleji *h*-jának magyarázatával kapcsolatban. A *h*-s kezdetű alakok keletkezésének okát és menetét ezekben jelölhetjük meg: Egyes szavak bizonyos mássalhangzói előzményekre visszamenő szóeleji *h*-jüket elvetették, de ez a nyelvi változások természetének megfelelően nem katasztrófaszerűen, egyik pillanattól a másikra történt, hanem úgy, hogy ugyanazon nyelvi körzetnek vagy egyéneknek a nyelvében egyideig a *h*-s meg a *h* nélküli formák egyaránt forgalomban voltak. Egyazon nyelvi együttesben váltakozva szerepelhettek pl. az *ér*, *erdő* szavaknak magánhangzós és — még a XIII—XIV. századból is kimutatható — eredetibb *h*-s kezdetű alakjai. Ez az *ér* : *hér*, *erdő* : *herdő*-féle ingadozás analógiás hatóerőként működött, azzal a következménnyel, hogy kiejtésben vagy írásban oda-odakerült a *h* olyan szavak elejére is, amelyekre nézve a *h*-s szókezdetnek etimológiai, illetőleg hangtörténeti feltételei nem voltak meg.

Hogy az idézett *Hwlues pataka* *h* > $\phi \times \phi$ > *h* kölcsönös-ségből született meg, annak bizonyossága, hogy ugyanabban az 1367-i oklevélben *Haranyas pataka* (l. OklSz.) is van, amely — amint egy 1528-i *haranyas* adat is (OklSz.) — *h*-jában az *arany* szó etimológiájával összefüggő hangtörténeti maradványt őriz.

Ilyen keveredési folyamatból merülhetett fel a török etimológiájának megfelelően magánhangzós kezdetű *Urs* ~ *Örs* helynév mint *Hwrs* olv. *Hürs* vagy *Hörs*, egy 1360-i adatban, amely egy Sopron megye Fertőn túli részében fekvő birtokra vonatkozik (CSÁNKI III, 622). Így lesz a XII. századi adatoktól kezdve az elején magánhangzóval írt tolnamegyei

Ósi helynévből egy 1441-i adatban *Hewsy* olv. *Hösi* (CSÁNKI III, 445).

Hogy az *ajándok* 1218-i *Hayanduc* adatában (OkI Sz.) a *h* etimológikus eredetű hang-e, vagy pedig az imént jelzett módon másodlagosan felvett hang, illetőleg betű, nem tudjuk megállapítani, mivel az alapszó eredetét nem ismerjük.

Ahhoz, hogy az Anonymus 28. fejezetében feltűnő *Humusou* er meg az Anonymus 22. fejezetében és a Képes Krónikában előforduló *Umusou* er, illetőleg *Vmsou* er alakok elsőbbségéről véleményt alkothassunk, tisztázni kellene a MELICH szerint (Nyr. XXXIII, 125, 233, 307, XXXIX, 338) e névhez etimológiát szolgáltató *omos* — *omlik* — *om* szócsalád fiamugor kapcsolatait. A MUSz. 840—1 összetételei alapján valószínűbb a mássalhangzós szókezdet eredetibb volta. — A török *Ong* személynévre visszavezethető *Ung* földrajzi név (l. róla MELICH, HonfMg. 125—8) Anonymusnál szereplő *Hungu*, *Hung* alakjának *h*-ja lehet a szóbanforgó természetes analógia okozta keveredés eredménye, de lehetséges, hogy a *Hungu*, *Hung* a *hungari* és *Hungaria* neveket az *Ung* névhez kapcsolva etimológizáló Anonymus fikciójának köszöni a *h*-ját.

Abban, hogy az *Ungari*, *Ungaria* formát *Hungari*, *Hungaria* váltotta fel — mint ismeretes (vö. ECKHARDT SÁNDOR: MNy. XXV, 9) — nem magyar nyelvtörténeti jelenséget kell keresnünk.

A szláv *ugrin* 'magyar' népnévből vált magyar *Ugrin* személynévek a XIII. század elején jelentkező *Hugrin* adatairól l. PAIS, Ugron: Szily-Emlék 43—4. — Az *Ug* személynévvvel összefüggő *Ug* vagy *Uk* helynév, az *Ugud* személynév, az *Ugo*csa földrajzi név *h*-s kezdetű változatairól l. ugyancsak PAIS: MNy. XIV, 195—6.

PAIS DEZSŐ.

Az *állít* jelentéstörténetéhez.

Allít szavunk, az *áll* ige műveltetője, ma a köz- és irodalmi nyelvben az átvitt 'behaupten; affirmare' jelentésben talán még nélkülözhetetlenebb, mint eredeti 'stellen; sisto, statuo' jelentésében. Pedig e jelentést, illetőleg szóhasználatot a nyelvtudomány a legújabb időkig Baróti Szabó Dávid nyelvújító munkásságának szokta tulajdonítani. SZILY KÁLMÁN ugyan a NyŰSz.-ban (MÁTYÁS FLÓRIÁN és a NySz. nyomán) megemlítette, hogy már Apáczai Csere is használta egy-két esetben az *állít* igét az említett elvont jelentésben, de a felújítás, helyesebben a végleges elterjesztés érdemét határozottan a nyelvújítóknak tulajdonította. SZILYnek ezt az általánosabb megállapítását azután KLEMM ANTAL fűzte Szabó Dávid nevéhez (NyF. L, 12; idézett adatai 1777-ből, illetőleg 1779-ből valók),

s ezzel a kérdés elintézettnek is látszott. KLEMM eredményét átvette a legutóbb TOLNAI VILMOS is és beleillesztette a nyelvújítás történetébe (A nyelvújítás 47, 105, 115). Mindamellett talán nem lesz érdektelen, ha e fontos kifejezésünk történetét még egyszer áttekintjük.

Az *állít* ige meglehetősen fiatal szó; régebben az *áll* műveltetőjeként az *állat* származék volt használatos. Konkrét jelentései mellett már ennek is kialakult két elvontabb jelentése: 1. 'beweisen, unterstützen; erősít, támogat, bizonyít (nézetet)'; 2. 'behaupten; affirmare; igaznak mond'. A NySz.-ban mindkét jelentésre bőven találunk példákat, már Molnár Albert óta. Az 1. jelentés az *állat* alapjelentéséből ('állít') természetesen keletkezhetett; ilyenféle jelentésben az *erősít, támogat, alátámaszt* igék is régóta használatosak (l. NySz.). — A 2. jelentés kifejlődését — pontosabb adatok hiányában — nehéz volna lépésről lépésre követni. Nyilván az *áll* (különösen a *megáll*) alapszó 'igaz; certum est, constat' jelentéséből kell kiindulnunk (l. NySz.). Hasonló kifejezés még: *helyén áll* 'igaz' (Pázm:LuthV. 65 stb.). Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk az olyanféle közvetlen jelentésváltozásokat sem, amilyenekre példánk van a *tart* (és a német *halten*) 'gondol, íté' (pl. *azt tartja . . .*) jelentésében vagy akár a *megdönt* (*érvet*)-féle kifejezéseknél. (BARTAL szerint egyébként a latin *positio*-nak is volt 'Behauptung' jelentése!)

A NySz. adatai szerint az *állít* alak legelőször 1643-ban tűnik elő, és a konkrét jelentésekben már a XVII. században kezdi kiszorítani az *állat* igét.¹ E korban 'behaupten; affirmare' jelentésben még csaknem teljesen magában áll Apáczai egy-két adata. Mind gyakrabban találunk azonban példát az *állít* származéokra — az említett két elvontabb jelentésben is — a XVIII. század legelső évei óta. E ponton az *állít* elterjedését nézetem szerint ugyanaz a dolog gátolhatta, ami számunkra e szóhasználat kétségtelen igazolását is megnehezíti; tudniillik az, hogy ekkor az *állít* nemcsak hangalakban, hanem jelentésben is igen közel került *alít* 'vél, gondol, tart' szavunkhoz, amelynek pedig ép ezidőtájt volt *alít, állít, állét* ~ *állít, állít, állét*² változata is (l. EtSz.).

Az első kétségtelen adatok, amelyeket az *állít* 'behaupten' jelentésére idézhetünk, 1692-ből valók: „Azt is *állittyák* az Eretnekek, hogy a régi Sz. Atyák is meg edgyeztenek vélek . . .“ (Meisner B.: Catholicus Valasz Az Efaviták Eretnek kérdésére. Francofurti 1692. 41) | „A fő efzköz a Chriftusnak érdeme,

¹ Ugyanígy szorította ki a használatból a *hasonlat* igét is a valamivel fiatalabb *hasonlít*.

² Az *állét* változat említését nem találom a nyelvészeti irodalomban, bár ez a régi nyelvben szintén nem ritka. Egy adat pl.: „Te *állétod* magadat vakok vezéreknék“ = 'Confidis teipsum esse ducem caecorum' (Wásouyi: Kortholt Súlyos papi-terhe. Jénában 1724. 51).

azt pedig a Romai Ecclesia nem *állitya* igen füzükfégesnek lenni, és jóllehet az bünökért való elégféges fizetésnek tartya; még is mind azonáltal azt valóban *állitya*, hogy Chriftus egy bünért fem fizetett...“ (Hunnius: Tracta... Francofurti 1692. 14). A következő — még mindig szörványos — adatot 1702-ből, Miskolczi Vad-Kertjéből idézem: „... a' Hiftoria iro azt *állitja* felöle, hogy minden Eléfánt a' hátán egy-egy fatoryot vifel...“ (Miskolczi: Vad-Kert 23; vö. „... Ariftoteles azt *irja* felöle...“ uo. és „A' fz. Irás azt *állatja*, hogy...“ i. h. 24). — Ugyane század elejéről igazolhatjuk már az *állit* 'beweisen, unterstützen' jelentését is. Baranyi Pál 1712-ben, Nagy-Szombatban kiadott „Imago vitae, et mortis“ című prédikációskönyvében általában az *állit* alak konkrét, az *állat* pedig elvont jelentésekben használatos. Így: „A' máfodik [udvari] a' Királyt vitattya vala erőfőbbnek lenni... Ez-is okokkal *állattya* bezfédét; Mert úgy mond, valamit mond nékiek, gondint meg cselekfzenek.“ (435.) Alább azonban (437) ugyane gondolatot mégis így folytatja: „Máfok talám a' máfodik Udvarival a' Királyt mondgyák leg hatalmassfabnak lenni, azon okokkal *állitván*, mellyekkel azon Udvari *állitotta* bezfédét?“ Más adat: „Mikor kik az Evangyeliomért fzenvednek, az Urtul állittattnak elől, hogy legyenek az ő igazságának meg-állitói.“ (Szönyi N. István: Mártýrok Coronája. Norimbergaban 1724. 43.)

Az adatok száma évtizedről-évtizedre nő; a XVIII. század első feléből csupán egy munkát említek még (Igasság Paisa, mellyel... a' Helvetziai Confellioban ki-adattatott Igaz Tudományt erőféti... Melianus Gnetareth. Miaburgban 1741.), amely már minden jelentésben következetesen használja az *állit* alakot. Pl.: „A' fzentelt oftyában a' Kriftus olyan nagyságúé, mint vólt a' kerefzfán? Némellyek *állitották*. Némellyek látván ebből fok képtelenségeket következtetni, tagadták.“ (126) | „A' józan okoskodásra hát meg kívántatik, a dolgoknak, mellyek felöl valamit itélni *állítani* vagy tagadni akarunk, ideáit... jól megfzemlélni...“ (143).

Úgy hiszem, a példák számának további szaporítása nélkül is látható, hogy *állit* szavunk már a nyelvújítás kora előtt is használatos volt irodalmi nyelvünkben mai 'behaupten' meg elavult 'beweisen' jelentésében. Minthogy az erre idézett források egy híján (Baranyi: Imago) mind a protestáns, főleg a református vallásos irodalom termékei, nem lehetetlen, hogy Apáczai Csere (l. fentebb) nyelve szolgált mintájokul. Ezt azonban bizonyítani aligha lehetne, hiszen — mint láttuk — az *állit* már a XVII. század óta egyébként is egyre jobban visszaszorította az *állat* alakot. De meg következetesen használja az *állit* szót, mindkét elvontabb jelentésében közvetlenül Baróti Szabó fellépése előtt a katolikus Sartori Bernárd

is, filozófiakönyvében (Eger, 1772.).¹ Egyébként, minthogy a jelentésváltozás már a régibb *állat* szónál végbement (s lélektani alapja, mint láttuk, eléggé világos), a nyelvtörténet szempontjából nem is nagyon fontos, hogy az új nyelvhasználat divatjától felkapott *állít* alak a különböző jelentésekben melyik évben tűnt fel először. A nyelvújítás mozgalmával pedig az *állít* egyik elvont jelentésében sem hozható összefüggésbe.

E szavunk történetével kapcsolatban egy figyelemreméltó nyelvi jelenségre is érdekes példát találhatunk. Említettük már fentebb, hogy a XVIII. század eleje óta a nyelvtudatban az újabb — lelki — jelentésű *állít* ige erősen összekeveredett, szinte összeolvadt az *alít*-tal, illetőleg ennek alakváltozataival. A jelentésátvitel természetesen csak az egyik irányban állapítható meg: világosan láthatjuk ugyan, hogy az *alít* egyes alakváltozatai (az *állít*, *állít*, *állét* változatok persze nem figyelhetők meg e szempontból!) helyenként átvették a hasonló hangzású *állít* lelki jelentéseit; azt azonban, hogy az *állít* igére is átvitték-e az *alít* jelentését, lehetetlen megállapítanunk, mert hiszen az *alít*-nak is volt *állít* (*állít*) alakváltozata.

Allít szavunk egyik elvontabb jelentése, mint láttuk, 'bizonyít, erősít' volt. Ha mármost ugyanez a jelentés szórva-nyosan az *alít* változatainál is igazolható, kétségtelenül a hangalak hasonlóságán alapuló jelentésátvitellel van dolgunk (vö. Gombocz, Jelentéstan 61. §.). Példánk 1724-ből való: „Ha valóságos az (a' mint közönségeffen mondatik, 's némellyektől erős okokkal-is *aléttatik*;) hogy az álom... atya-fia a' halálnak...“ (Csúzy: Három kenyér 242). — Sokkalta gyakoribb az *állít* 'affirmare' jelentésének átvitele az *alít*-ra, olyan emlékekben is, amelyek lelki jelentésben az *állít* helyén még rendesen a régibb *állat* alakot használják. Így Debreceni Ember Pálnál (Garizim és Ébál. Kolozsváratt 1702. 55) olvassuk: „Azt *alítom* mindazonáltal, hogy... Melly *állatás* [!] bizonyos, ime' következendő erősegekre nézve.“ Ismét 1724-ből idézem: „[A' hazugsággal élt volna] Jófef kémeknek *alétván* bátyyait. Bezzeg: de meg-láfd, hogy... nem hazudott... Jófef nem minden bizonynal mondotta kémeknek bátyyait, hanem csak tette, próbálgatván.“ (Csúzy i. m. 15.) Tudvalévő, hogy a bibliai József nem *alította* 'gondolta', hogy bátyjai kémek, csak *állította* 'mondotta'. — Igen sok hasonló példát találunk Kaprinai István „Úr-napi bizonyítás“-ában is (Kassán 1773.²): „Ha... Kriftuft *állittyátok* menyből alá-fzállott kenyérnek lenni, miért nem meritek tagadni...“ (5) | „[Kriftus] még egynek-is *álítá* magát az Atyával: én, és az

¹ A 'bizonyít' értelemben: „Igaz test lévén a' levegő-ég, van előfzázor tulajdon nehézsége, a' mint ezt lok bizonyosságokkal, tapafztalálkokkal *állittyák* a' Filofofusok“ (158). — Az 'affirmat' jelentésben: „A' khimikulok azt *állittyák*: hogy az értzek három rend-béli földből forradnak őlzve...“ (150).

Atya egy vagyunk.“ (26). — A legjellemzőbb azonban, hogy a két szó (az *alít* és az *állít*) különbségéről még magának BARÓTI SZABÓ DÁVIDNAK sem volt tiszta képe. A Paraszti Majorország (1779.) szójegyzékében is („*Alajtom, Allitom, itílem*“; idézi KLEMM, I. fentebb), de még inkább a Kiseded Szó-tár²-ban (1792.) teljesen összekeveri a két szócsaládot: „*Alajtom: állítom, alittom, állatom, vélem, itélem, aléttom.*“

Hogy az *állít* a XVIII. század első évtizedeiig csak a konkrét jelentésekben terjedt el, azt hiszem, nem magyarázható másként, mint hogy az irodalmi nyelv lelki jelentésekben a régi *állat* szót jobban meg tudta különböztetni az *alít* családjától. Az *alít* ilyenformán egy ideig meg tudta ugyan akadályozni az újabb *állít* teljes elterjedését, de a nyelv divatjának nem tudott sokáig ellenállni. Eleinte, mint láttuk, össze-összekeveredett azzal, majd a XIX. század elejétől kezdve egyre ritkábban fordul elő. Amint pedig az *állít* lelki jelentéseivel (különösen az 'affirmare'-vel) irodalmi nyelvünk kedvelt és rendkívül elterjedt szava lett, az *alít* lassan teljesen eltűnt a nyelvhasználatból, s azóta csak a szótárak adogatták egymásnak kézről-kézre, egész napjainkig. TECHERT JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az *alszik* : olt-féle hangviszonyhoz. Van néhány igénk, melyeknek különféle alakjaiban és származékaiban részint *a*, részint *o* a többi magánhangzó. Ilyenek *alszik* : *olt*, *fal* : *folt*, *hal* : *holt*, *vala* : *volt*, *volna*. Az olyan nyelvemlékekbeli adatok, mint amilyenek pl. az *alszik* családjában *olonnék*, *ology*, *oluvás* ~ *olás*, a *hal* családjában *holsz*, *hol*, *holnom*, *holott*, a *val*-családjában *volék*, *volá*, (nüm-) *volohod* stb., kétségtelenné teszik, hogy az *o* hangú alakok az eredetibbek, az *a* hangúak pedig *o > a* (esetleg *o > ä > a*) változás következményei. Az *olt*, *folt*, *holt*, *volt* és *volna* alakok *o*-ja tehát megőrzött régiség. Kérdéses azonban, hogy miért kerülhették el ezen alakok a XIV. századbeli, egyébként szinte kivételnélküli *o > a* (vagy *o > ä > a*) változást.

Kétségtelennek látszik, hogy az *o* nyiltabbá válásának ez esetekben való elmaradása azzal a körülménnyel van kapcsolatban, hogy *l + f o g h a n g* következett utána. Ezt megerősíti még az a körülmény is, hogy az egykori *folu* (> *falu*) és *hol* (> *hal*) főnevek *o* hangja is csak a *folnagy* (> *fónagy*) és *R. Holtó* (> *R. Hótó* > *Hóttó* hn., I. PAIS: MNy. VII, 167) összetételekben maradt meg, melyekben szintén *l + f o g h a n g* következett utána. De hogy mi az *l + f o g h a n g e* megőrző hatásának hangtani oka (mert csakis ilyen okra gyanakodhatunk), arról még sejtelmem sincsen. Hogy azért maradt volna meg az *o*, mivel a nyelv hegyének az *l* zárképzése céljából való felemelkedése *o* után kevesebb izommunkával jár, mint *a* ~ *ä* után, erre nem lehet gondolni, mert hiszen az *olonnék*, *ology*,

olvás > *olás*-féle alakokban is ugyanezt a zárképző mozdulatot végezte a nyelv hegye, s az *o* helyébe mégis *a* lépett. Az *o* megmaradásának tehát azzal a körülménnyel kell kapcsolatban lennie, hogy az *l* után még egy foghang következett. S ezt a feltevést megerősíti az a körülmény is, hogy *lt*, *ld* előtt még eredeti *á* helyébe is sok esetben egy fokkal zártabb *o* lépett. Pl. török *alcag*: *olcsó* (MUNKÁCSI: Nyr. LVII, 87, de l. FOKOS: Nyr. LXI, 112), török *Aldamur* > R. *Oldamur*, R. *Alt* > *Olt* (> N. *Ót*), német *Altmann* > R. *Oltumán*, török *baldak*: R. *bolda* (> N. *bóda* 'markolat', l. MUNKÁCSI: Nyr. LVII, 87), latin *Baltasar* > *Boldizsár*, kfn. *balzer* > R. *bolcér* (> N. *bócér* 'kócos'), R. *Boralt* > **Barolt* (> *Barót*), német *Gerald* > R. *Gírolt* (> *Girót*), **Karaltu* > R. *Károldu*, latin *Osvaldus*: R. *Azsolt* (Nyr. XLIII, 302), **Sáraltu* > R. *Sároltu*, R. *Tibáld* > R. *Tibold* (> *Tibód*), R. *Tobáld* > R. *Tobold* (> *Tabód*), német *Walter* > R. *Volter*. De ennek az *l* + f o g h a n g előtti *á* > *o* változásnak az oka éppen olyan homályos, mint az *l* + f o g h a n g előtti *o* megmaradásáé.

Nyilván ugyanilyen viszony van a *kel*: R. *kélt* (> *költ*), a *telik*: R. *télt* (> *tölt*) és a *let*: **lét* (> **lött* > N. *lőt*)-féle alakok között is. Itt azonban még azt sem tudom megállapítani, hogy vajjon ezekben az esetekben az *ē* (> *ö*)-e az eredetibb hang, mint az *alszik*: *olt* félékben az *o*, vagy pedig az *e*, mint az *alcag*: *olcsó*-félékben az *á*. Örvidenék, ha valamelyik nyelvész-társam meg tudná fejteni ezeket a rejtélyeket.

Megemlítem ezekkel kapcsolatban még azt is, hogy az *alszik* ige családjában nemcsak *a* és *o* hangú alakok vannak, hanem van *á* hangú is, az *álm* főnévben. És hogy ugyanez a jelenség észlelhető a *ház* főnév családjában is: *ház*: *haza*: *honn*. Az EtSz. szerint ez az *á*: *a*: *o* hangviszony ugor, sőt finnugor előzményekre volna visszavezetendő, de én ezt a feltevést elfogadhatatlannak tartom. Mind az *álm*. mind a *ház* hosszú *á* hangja nézetem szerint korábbi magyar nyelvi *á* (< *o*)-ból való. Az *álm* szó legrégebb magyar alekjának ugyanis a feunebb már idézett *olonnék*-féle ó-magyar alakok alapján **olmu* teendő fel (vö. NyH.⁷ 37 is), s ebből csak valamely igen régi szörványos *o* > *á* változás következtében lett R. *álm* > R. *álm*. Ezen R. *álm* rövid *á* hangjának emlékét labializálódva még ma is őrzi a 'substramentum, Unterstreu' jelentésű *alom*, de egyébként, 'Traum, Schlaf' jelentésben, szabályosan hosszú *á*-val való R. *álm* (> *álm*) lett belőle. A *ház*: *haza*: *honn* viszony magyarázatában pedig abból kell szerintem kiindulni, hogy e szavunknak legrégebb rekonstruálható alakja erős és gyöngye fokon: **chozu* ~ **cholu* (vö. NyH.⁷ 36). Ez utóbbiból könnyen érthető **cholun* > **choln* > *honn*, amelynek *o*-ja napjainkig változatlan maradt. (Az ilyen *l*-nek a megelőző rövid magánhangzó megnyúlásával kapcsolatos kiesése, ami mai nyelvjárásainkban közönséges jelenség — l. erről HORGER, MNyj. 90. kk. §. — alig néhány száz éves.) A *ház* alak keletkezése pedig úgy magyarázandó, hogy az egykori **chozu*-nak lativusi **chozá* > **hozá* alakjából az *á* hátraható hasonító hatása következtében **házá* (> *haza*) lett (vö. hogy R. *hol*. *holsz*, *holnom* stb. mellett már legrégebben is csak **holál*-ból való *hálál* van; l. erről bővebben GOMBOCZ: KlebEml. 156—9), s e gyakran használt **házá* alakból

való elvonás *ház, a mai ház alak elődje. Az *alm* > *ál*m (> *álom*) és *ház > ház-beli nyúlás e szavak egytagúságával van kapcsolatban, és egykorú a *víz* > *víz* (: *vizet*), *tűz* > *tűz* (: *tűzek*), *ur* > *úr* (: *uram*), *vér > *vér* (: *vérés*), *kez* > *kéz* (> *kéz* : *kezel*) és *nyár* > *nyár* (: *nyarat*)-féle nyúlásokkal.

HORGER ANTAL.

Válasz Balassa Józsefnek. BALASSA JÓZSEF a Magyar Nyelvőr LXIII. évfolyamának utolsó füzetében (107–11) „A fonológia és a nyelvjárások tanulmányozása” címen foglalkozik egyik dolgozatammal és bírálja a fonológiát, de különösen azt, amit a fonológiával kapcsolatosan az ő nyelvjárásai felosztásáról írtam.

A cikk hangja nem lepett meg, egy mondata azonban megdöbbentett. BALASSA ezt írja: „Aki a támadás előre feltett szándéka nélkül nézi a magyar nyelvjárásoknak könyvemhez mellékelt térképét, láthatja, hogy ott nincsenek »földrajzi egységek«” (110). Mivel annak idején én azt állapítottam meg BALASSA nyelvjárásai osztályozására, hogy bizony »földrajzi egységek« alapján készült, ez a mondat csak azt jelentheti, hogy én a támadás előre feltett szándékával nyúltam az ő népnyelvi megállapításaihoz. Miféle előre feltett szándékról beszél itt BALASSA? Miféle támadásról? Szerintem a tudományban nincs támadás, csak elgondolások, elméletek vannak, érvek és bizonyítékok, s akinek a tromfja erősebb, annak van igaza. Talán csak még nem tartunk ott, hogy minden megbírált vélemény szerzője rögtön „támadó”-t kiálthat? Különösen ha személyében semmi néven nevezendő sérelem nem érte!

A támadás igazán nem kenyerem, viszont a bírálat jogom, sőt kötelességem. BALASSÁVAL szemben is éltem e jogommal, vele szemben is teljesítettem kötelességemet.

Amint nem volt támadás, amit BALASSA munkájáról írtam, ugyanúgy nem védekezés ez a pár sor sem. Csupán néhány hüvös észrevétel az ő tüzeskedő megjegyzéseire.

*

BALASSA a fonológián kezdi és bevallja, hogy sejtelve sincs, mi fán terem a fonológia. Természetesen engem hibáztat ezért, elvégre száz és egynéhány lapot pazaroltam az elmélet megértetésére, történeti kialakulásának, mostani állásának ismertetésére, és ő mégsem értette meg. Száz és egynéhány példával igyekeztem megvilágítani a gondolatot, megmutattam gyakorlati alkalmazásának lehetőségeit is, BALASSA mégsem kapott „világos képet arról, hogy mi a fonológia, miben különbözik a fonétikától és a nyelvtan hangtani részétől”. Hát hogy szabad ilyesmit leírni? Mikor munkámnak minden fejezete, minden egyes lapja-sora azt az egy gondolatot harsogja-zengi, hogy a fonológia semmiben sem különbözik a nyelvtan hangtani részétől, nem is akar különbözni tőle, inkább csak azt akarja, hogy a nyelvtan hangtani része ismerje el és használja fel azt az elvet, hogy a hangok között a nyelvi funkciók tekintetében különböző értékű, a nyelv szempontjából különböző fontosságú

elemek vannak! Azt meg talán csak tudja BALASSA, mi különbség van a fonetika és a nyelvtan hangtani része között?

De ha már az én számból nem akarja vagy nem tudja megérteni BALASSA a fonológia lényegét, miért nem választ magának jobb kalauzt? A fonológiának hatalmas irodalma van, és én igazán nem fukarkodtam az utalásokkal.

Azt mindenesetre észreveszi BALASSA, hogy a fonológiában sok szó esik a fonéméről, első dolga tehát, hogy megkeresse definíciójukat. Munkámban mindjárt tizet is talál, de ettől megzavarodik, mert e meghatározások „annyira eltérnek egymástól, hogy ezek után igazán nem látjuk, hogy mi a foném“.

Csak sajnálnám tudom BALASSÁT, mint ahogy azt a vak ember: is sajnálnám, aki valamelyik szín definícióját keresné rajtam, és a definícióból akarná „meglátni“ a kérdezeti szint. BALASSA vak a fonológiával szemben, vagy legalább is elvakult. Behúnyja a szemét, a színét sem akarja látni.

Mi sem könnyebb, mint nyelvészeti definíciókon megakadni! Istenem, hányan definiálták már, hogy mi az a mondat és ahányan, annyiféleképen! De ez csak nem azt jelenti, hogy nincs mondat, vagy hogy mondattanra nincs szükség? És mi mindent nem tudunk definiálni! A legegyszerűbbeknek látszó dolgokat, olyan fogalmakat, amelyekkel egy első gimnázista játszva dobálódzik a nyelvtanórán! Úgy-ahogy persze mindent definiálunk, de hogy definíciónk általános érvényű is legyen, és senki bele ne akaszzkodhassék, az csak vajmi ritkán sikerül. Elemi sajátossága ez a nyelvtudománynak: maga a nyelv olyan, hogy higanyszerűen viselkedő tényei kifutnak a definíciók szorító markából.

A változatok meghatározásán már BALASSA — úgy látszik — nem talál kivetnivalót, de ellentmondásként rögtön odabiggyeszi egyik állításomat és ezzel akarja agyonütni. A nagy sietségben azonban elfelejti, hogy a magyarban a „meghatároz“ nemcsak azt jelenti, hogy 'definieren', hanem azt is, hogy 'bestimmen'. Változatlanul vallom ma is, hogy definiálni tudjuk azt, hogy mi a foném, mi a változat (jól-e, rosszul-e, más kérdés), de „azt, hogy egy nyelvben mi lehet foném és mi variáns, elvileg meghatározni (= bestimmen) nem tudjuk“. Mert az az egység, amely az egyik nyelvben foném, a másikban csak változat vagy még az sem. Nincs itt, kérem, semmi hiba!

BALASSA lehetőleg úgy fűzi-fonja mondókáját, hogy a fonémek fogalma körül minél nagyobb zavart támasszon, és aztán kedélyesen felteszi a kérdést: „Vagy a betű a foném?“

Öszintén szólva, nem tudom, érdemes-e vitakoznom olyasvalakivel, aki ennyire nincs tisztában a fonológiával, aki ennyire nem tudja, mi a foném. Szabad-e egyáltalán válaszra méltatnom azt, aki ilyen könnyű tarisznyával kél útra, hogy fonológiai értékeléseket, fonológiai megállapításokat bíráljon?!

Rövidebben is megmondhatta volna BALASSA: „Kérem, én nem tudom, hogy mi az a fonológia, LAZICZIUS »nagy és beható« tanulmánya után sem. Nem tudom vagy nem akarom megérteni, tehát fonológiai dolgokhoz nem szólok hozzá.“ Ez mindenesetre egyenes beszéd lett volna, és akkor nem kellett

volna belebotlania minduntalan olyan állításokba, amelyeket én hiába keresek munkámban. Sehol nem mondom én, hogy az *e* (= *ĕ*) hang a magyarban kiveszőben van. Sehol nem állítom, hogy a magyar nyelvjárások háromnegyed részében nem külön hang az *e* (= *ĕ*). Dehogy is akarom én ezt a hangot „el-tüntetni” vagy „kitagadni”! Csak azt bátorodom mondani, hogy itt meg itt nem foném, hanem változat, emitt meg még változatként sem járja.

Minden tárgyilagos bírálótól azt várom, hogy ilyeneket mondjon: „Kérem, Ön itt az *e* (= *ĕ*)-re azt mondja, hogy foném, holott csak változat, amott meg változatnak nézi, pedig foném.” És ha adatokkal is igazolná, hogy tévedtem a tények illetően megítélésében, készségesen elismerném tévedésemet. BALASSA azonban nem tudja, hogy mi az a foném, és nem tudja, hogy mi az a változat. De akkor miért ártja magát fonológiai vitába?

Az ilyen vita csak meddő lehet, mégis vállalkoznom kellett rá, mert BALASSA talán még hallgatásomat sem értené meg. Félre-magyarázná.

*

Pedig cikkében BALASSA engem vádol erőszakos félremagyarázásokkal, ferdtételekkel és meghamisított állításokkal.

Az egyik „ferdtételem” az volna, hogy én az ő felosztási elvét »az összes kritériumok elvé«-nek kereszteltem el. Hogyan? Hát én már arra vetemedtem volna, hogy saját állításomat is elferdítem, meghamisítom? Mert tudtommal ez az én elnevezésem, én ezt nem idéztem sehonnán, legkevésbé természetesen BALASSA könyvéből. Talán azt akarta mondani BALASSA, hogy elnevezésem nem helyes vagy nem egészen találó? Lehetséges. Nem vitatom.

A másik „hamisítást” azzal követtem el, hogy ráfogtam BALASSÁRA, hogy a nyelvjárások osztályozásánál a kevésbé fontos hangtani különbségeket is figyelembe vette. (A jellemzésnél is mondom ezt, de ott jómagam is helyeslem.) Itt már — sajnos — vitatkoznom kell, vagyis inkább bizonyítanom.

Nézzük csak, mikép kanyarítja el egymástól BALASSA az egyes nyelvjárásterületeket „A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése” című munkájában (20—2). Elsőben is „külön kell választanunk a székely nyelvjárásterületet, mint amelynek külön fejlődéséről történeti bizonyítékok is tanuskodnak, s földrajzi helyzete is különválasztotta a többi magyarságtól” (történeti és földrajzi szempont). A megmaradó magyar részt „több nyelvjárásterületre kell osztanunk. Az osztályozás alapjául mi is azt vehetjük első sorban, hogy hogyan bántak az egyes vidékek az *ĕ* hanggal” (nyelvi szempont, fonológiailag is fontos hangtani kritérium). „Külön nyelvjárásterületnek kell tehát tartanunk azt az egész vidéket, ahol az *ö* teljesen elnyomta az *ĕ*-t” (fontos hangtani kritérium), vagyis az alföldit. A Királyhágón innen „az *ĕ* nyiltabbá vált” (fontos hangtani kritérium), „ellenben a Királyhágón túli részen nemcsak az *ĕ* vált nyiltabbá, hanem nagyrészt az *o*-ból is *a* lett” (kevésbé fontos hangtani kritérium), „sőt Küküllő megyében az *ö* nyil-

tabb *æ*-vé vált" (szintén kevésbé fontos hangtani kritérium).

És hogy a többi nyelvjárasterületről is említsek fonológiai-
lag — tehát a nyelv szempontjából is — kevésbé lényeges hang-
tani különbségeket, amelyeket BALASSA osztályozásánál figye-
lembe vesz: ilyen a palóc *a*, *á*-nak „a köznyelvitől eltérő ejtése“,
ugyanott az *ē*, *o* gyakori használata az *e*, *a* helyén, ilyen a
duna-tiszai nyelvjárasterületen a hosszú magánhangzók kedve-
lése, ilyen a nyugati nyelvjárasterület zártabb szóvégi *o*, *ē*, *ō*
hangjai *a*, *e* helyett, ilyen a dunántúli... Vagy talán még
több példa, több bizonyíték kell?

Ha végigfutunk a BALASSA-féle kritériumok hosszú-hosszú
során, láthatjuk, hogy van közöttük földrajzi és nyelvi vegyest.
A nyelvek között vannak történeti és nem történeti kritériu-
mok, fontos és kevésbé fontos hangtani mozzanatok.

Ezek láttára valóban igazat kell adnom BALASSÁNAK: elneve-
zésem tényleg nem helyes. BALASSA felosztási elvét „a szedett-
vedett kritériumok elvé“-nek kellett volna neveznem.

*

Mindenki úgy érvel, ahogy tud. Én ferdítésekkel és hami-
sításokkal — milyen csúnya szavak ezek! — BALASSA elhallga-
tással.

BALASSA a Nyelvőr olvasói előtt mélyen hallgat arról, hogy
az én felosztásom elve pontosan megegyezik SIMONYI egykori
felosztásának elvével. SIMONYI osztályozásának egyik alapja az
ē használata volt, mert e jelenségnek — mint ő mondja — nagy
fontossága van hangtani és alaktani tekintetben (fonológiai
ízü indokolás 1899-ből!), a másik a régi nyelvben megvolt *ē* és
é jelentkezése a mai nyelvjárásokban. A magyar népnyelvi
magánhangzó-fonémrendszerek vizsgálatából én is ide lyukad-
tam ki. Más úton, más elgondolásokkal, önállóan bukkantam
erre a felosztási elvre, amelyet SIMONYI jóval előttem már egy-
szer „felfedezett“. Számomra nagyon megnyugtató volt ez a
találkozás. Megnyugtatót, hogy jó helyen kereskedem. Meg-
nyugtatót, hogy azok az új elvek, amelyeket alkalmazni igye-
keztem, nemcsak régi téves nézetek cáfolására alkalmasak,
hanem elejtett régi tanítások igazolására is.

BALASSA elfelejti ezt megemlíteni. mint ahogy elfelejti azt
is, hogy mit írt könyvében SIMONYI osztályozásáról. „Simonyi-
nak ez az osztályozása helyes alap on indul, miután lényeg-
es sa j á t s á g o k a l a p j á n igyekszik a magyar nyelvjárá-
sokat osztályozni“ (12. l.; a ritkítások tölem valók). Persze hibái
is vannak és hiányai, de „így is, amint van, elég érdekes
kísérlet nyelvjárásaink osztályozására“ (13. l.). Igazán nem
takarékoskodik BALASSA az elismeréssel, amikor SIMONYI osztá-
lyozásáról van szó, csak éppen véglegesnek és tökéletesnek nem
ismeri el. „Ez az osztályozás“ — mondja a 12. lapon — „már
csak azért sem lehet tökéletes, mert csupán e két sa j á t s á g r a
van tekintettel.“

És mit mond BALASSA az én osztályozásomról, amely ugyan-
ennek a két sa j á t s á g n a k a figyelembevételével készült? Azt,

hogy osztályozásom „a nyelvjárások megfigyelése és tanulmányozása szempontjából elfogadhatatlan és értéktelen”.
Le vagyok sujtva.

*

De mi lehet az oka ennek a lesújtó véleménynek? Nyilván ott vétettem el a dolgot, hogy megállapítottam „a magánhangzók rendszerét a magyarban, még pedig geometriai alapon”. Hát ez bizony öreg hiba. Hol háromszögűnek, hol meg négyszögűnek rajzoltam ennek vagy annak a nyelvjárásnak a magánhangzó-fonémrendszerét, és „ezeket a mértani alakokat” is holmi „erőszakoskodó beavatkozással” értem el.

Nem mondom, van benne valami... Hogy ne kelljen mindig hosszasan ismételtetnem, hogy ebben a nyelvjárásban az *e* nem foném, csak az *ε*, röviden csakugyan azt mondom, hogy *e* nyelvjárás rövid fonémrendszere háromszögű. Sokszor meg is rajzolom, nemcsak mondom. Hogy ne kelljen ismételtetnem, hogy ez a nyelvjárás viszont külön fonémként különbözteti meg az *e*-t az *ε* mellett, egyszerűen azt mondom: itt a rövid rendszer négyszögű, vagy még rövidebben — megrajzolom. Hasonlóan járok el a hosszú fonémrendszereknél is az *ε̄* és *ē* tekintetében. Helykímélésből, és mert — ismétlem — irtózom az örökös ismétlésektől.

De úgy kell nekem, minek kalandozom el — a geometria területére. Azt tudtam ugyan, hogy valami HELLWAG nevű úr már 1781-ben rajzolatott ilyen magánhangzó-háromszögeket, de azt nem tudtam, hogy a megboldogult valaha is geometriával foglalkozott volna. Mindig úgy tudtam, hogy HELLWAG óta az akusztikában és a fonétikában szeltében használják ezeket a háromszögeket, sőt a belőlük alakított négyszögeket is. Az Association Phonétique Internationale pl. még nemrégiben is ilyen négyszögekbe rajzolta a nyolc fő- és nyolc mellékmagánhangzóját (Kardinalvokale), pedig — amint hallom — az Association Phonétique aránylag ritkán szokott bibelöldni mértani kérdésekkel.

A fonétikából TRUBETZKOV vette át ezeket a „mértani” alakokat. Mint fonológus ő használta őket először emlékezetes értekezésében (Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme), amely világszerte nagy feltűnést keltett, bár seholsem nézték geometriai dolgozatnak.

Ilyent talán még sem lett volna szabad mondanía BALASSÁNAK. Éppen neki nem, hisz neki is volt dolga ezekkel a „mértani” ábrákkal. Amikor fonétikával foglalkozott. Régen.

Még tréfából sem lett volna szabad mondanía.

*

Pedig BALASSA nem tréfál. Nála igen komoly a tét. Komorak és haragosak a szavai. Szívósan, körmeszakadtáig védi felosztását, amelyet — nem tudom, miért — véglegesnek hitt és hisz. Ezt a tanítását ő maradandónak szánta, talán egy kicsit az örökkévalóságnak is.

A tudománynak valóban vannak olyan tanításai, amelyek az örökkévalóságnak szólnak. A nagy tudósok tanításai, az

egész nagyoké. Akiket a tíz ujjamon fel tudnék sorolni. Mi, többiek azonban csak a mulandóságnak dolgozunk, meg a tudománytörténetnek.

Nekünk előbb-utóbb meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy amit ma hittel hiszünk és meggyőződéssel hirdetünk, az holnapra elavul vagy elavulhat. A tudomány krónikája úgysis feljegyez mindent hűségesen, jó felosztást, rossz felosztást egyaránt.

LAZICZIUS GYULA.

Még egyszer a γολᾶς. MNy. XXX, 267—70 azt igyekeztem bizonyítani, hogy a magyar *Gyula*—*gyula* névnek sohasem volt magyar *Gyila*—*gyila*, vagy épen *Gyüla*—*gyüla* hangalakja, s ép azért Konstantinos γολᾶς-a, amely a magyarból görögösített név, csakis *u*-val, s nem *ü*-vel vagy *i*-vel olvasandó. Megokolásom az volt, hogy az ó-görög υ (= *ü*) a X. században *u*-nak is, *i*-nek is hangzott. MORAVCSIK GYULÁNAK cikkemhez írt becses közléséből, úgyszintén BESCHEVLIÉVNEK nem régen megjelent, ó-bolgár-földi görög feliratokról szóló munkájából kétségtelen, hogy a görög υ a X. században még *ü*. Kétségtelen azonban az is, hogy ekkor idegen nyelvi *u* hangot is írtak görög υ-vel. A tények tehát azt vallják, hogy amint a bizánciak írhattak és írtak *ou*-val idegen nyelvi *u* és *ü* hangot, azonképen írhattak *u*-vel is idegen nyelvi *u* és *ü* hangot. A Konstantinos-féle γολᾶς tehát a bizánci görög kiejtés szerint *julász*-nak olvasandó.

MELICH JÁNOS.

Gyila, Julus. A Konstantinosnál, valamint Ibn Rustanál és Gardizínál magyar méltóságnévül említett γολᾶς, illetőleg *džl[h, a, e]* szót, a Konstantinosnál megjelenő Γόλα besenyő törzsnévet meg a magyar régiségben előforduló *Gyula* személynévet MNy. XXVII, 170 kk. megkísérletem összekapcsolni a szojontörök *jula* 'Fackel, Licht' ~ ujgur *j.la* 'Fackel' szóval s ezen át egy török *jal* ~ *jyl* ~ *jul* (*jöl*) alapszavú és 'Flamme—glänzend—verbrennen' jelentéskörben szereplő szócsaláddal.

MELICH érvei alapján mindenesetre számba kell vennünk azt a lehetőséget, hogy a Konstantinos-féle γολᾶς-nak *julasz* az olvasása, vagyis a magyar méltóságnévnek *jula*, *d'ula* volt a hangalakja. De szerintem MELICH fejtegetései után is lehetségesnek tarthatjuk, hogy Konstantinos adata mögött magyar *jila* vagy *jila*, *d'ila* vagy *d'ila* forma lappang. A hangalak első szótagjából magyar *i* vagy *i* — amennyiben etimológiám helyes volna — a török velaris *y*-t tükröztetné. Hogy egy ilyen X. századi magyar *jila* vagy *d'ila* formából MELICH szerint alig lehetne magyar hangtörténeti mozzanatok figyelembe vételével a személynévi *Jula* vagy *Gyula* formát megmagyarázni, arra nézve legyen szabad megjegyznem: Ezt a nehézséget elháríthatjuk, ha nem teszünk fel köztük magyar hangtörténeti összetűgést, hanem török előzmények szempontjából különválasztjuk őket: egyiket *jyl*, másikat *jul* ejtésű török nyelvből származtatjuk. Arra, hogy a honfoglaláskörüli magyarsággal kapcsolatban előforduló török nyelvelemekben nyelvjárási vagy egyéb természetű nyelvváltozatok igen is lehetségesek, *Kesző* törzsnévüknek Konstantinos-

féle καθή olv. *Keszi* változatában mutattam példát, amely szerintem török *käsü* vagy *käsi* és nem *käsäy* igenévnek lehet a megfelelője (MNY. XXVI, 298—9).

Ismeretes (MELICH is említi), hogy a XI. századi hildesheimi és altaichi évkönyvekben Szent István nagybátyja mint „*Iulum* regem“ jelenik meg, holott magyarországi forrásaink *Gyula* néven szerepeltetik őt. Azonban én épen nem tartom bizonyosnak, hogy egy *Jula* alakban hallott idegen személynevet *Iulum* és nem *Iulam* alakban tett volna latin mondattárggyá a német feljegyző. Szerintem inkább arra gondolhatunk, hogy a *Iulum* mögött a névnek egy másik változata áll: *Julus*, azaz *Juluš*. Ez a *Juluš* pedig a török *jul* (*jal*, *jyl*) 'ragyog' igének elvont értelmű -*uš* képzős igeneve (vö. DENY, GramTurque 460, 554) lehet, míg a *Jula* -*a* képzős igenévi alakulat ugyanabból az alapszóból. Ilyen személynévváltozatok, épen úgy mint a *Kesző*—*Keszi* törzsnév, annak a jeleiként foghatók fel, hogy a magyar népközösséghez tartozó vagy magyarországi népelemek között a honfoglalás és kalandozás idejében, meg a királykor elején voltak olyan népelemek, kiknek számára a török neveknek eleven értelmük, eleven nyelvi együttesük volt, másszóval: akik tudtak törökül. Ilyen lehetőségek mellett a *Jula* ~ *Gyula* személynevet nem kell okvetlenül a törzsnévre visszavezetnünk; a 'ragyogó, tündöklő stb.' jelentésű *jyla* ~ *jula* igenévi alakulat az alapjában vele egyazon eredetű *jyla* ~ *jula* törzsnévtől függetlenül is válhatott személynévé a törökben,¹ és kerülhetett innen át a magyarsághoz.

PAIS DEZSŐ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Dudvág.² Ennek a XIII. század elején felbukkanó s e században sűrűn emlegetett folyónknak neve három ízben *Duduvag*-nak, *Dudu-Vagh*-nak van írva. Ez adta azt a gondolatot, hogy az előtagban a *dudva* szót tételezzük fel, amelyiknek a moldvai csángóságban *dudu* és *dodó* (ugyanott *tilu* és *tiló*) alakja is él, 'giz-gaz, dudva' jelentéssel (EtSz. és MNY. XXIX, 250).

De — úgy látszik — van e szavunknak *dud* (*dut*) alakja is, mert a Hevesből közölt *dutkóró*-ról (magas paréjfélék) azt írja a közlő (Nyr. XVII, 423), hogy helyette inkább a (fiatalabb? BÁTKY) *dudvakóró* járatos.³

Érdekes, hogy ezeknek az alakoknak egybetartozása nyelvéseinknek nem tűnt fel, s csupán SZINNYEI gondolt arra, hogy a *dud* (*dut*)-*kóró* előtagja azonos a *dudvá*-val (EtSz.).

A *dudva* persze valamikor nem akármiféle giz-gazt, hanem — úgy látszik — általában vastag, bőrdősszárú, nedvességszerető, bürökféle növényt (*Cicuta*) jelentett, amint a *kóró* az ó-török-

¹ Vö. a *Kattan-dzula*-féle mesehős-neveket és a mese-hőslő *arandzula* jelzőjét (NÉMETH Gy.: MNY. XVIII, 4).

² Vö. MELICH: MNY. XXX, 208—10.

³ Az összetételre vö.: *temondád-góré*, *ecset-kóró*, *varádics-kóró* és a *dutkóró*-val, *buty-kóró*-val vagy *bucs-kóró*-val (jelentéselhomályosulás?) már Meliusnál egyenlőértékű *som-kóró*, amelyeknél a *kóró* már mai jelentésében értendő.

ben is elsődlegesen ilyenféle növényt (*Heracleum* stb.) jelenthetett (Gombocz, BTLw.). Az előbbihez vö., hogy a magyarból való kisorosz *dudva* és oláh *dudău* a. m. 'vízbürok' (EtSz. *duda* alatt).¹

Elég az hozzá, hogy mi a *Dudvág*-ban, *Duduvég*-ban a *dudva* (korábban bürokkféle) növénynévnek föltehetőleg régebbi *dud*, *dudu* alakját gondoljuk (a *dudva* forma a XVI. század közepéről van följegyezve, l. EtSz.). A *Vág*-ot pedig, mellyel feltűnő párvonalasan és tőle 5—10 km. távolságban folyik, ebben az esetben nem tulajdonnévnek, hanem köznévként tartjuk. Az EtSz. *Duna* címszava alatt található példán kívül ilyen köznevek az alföldi *Kadarcok*, *Kállók*, *Pecék*, *Balkányok*, *Mattyok*, *Tócók*, *Pálék*, *Ergék*, a dunántúli és háromszéki *Sédek*, a dunántúli *Línkók* és *Cincék*, a vasi *Hótrábák* stb. E szerint tehát a *Dudvág* tulajdonképpen annyi volna mint 'Dudpatak, Dudvavíz', ahogyan van *Eperér*, *Sáspatak*, *Égertó* stb. (vö. *Eskinewäg* 'stagnum fraxinosum' Hessen, l. MELICH, HonfMg. 339). A *Dudvág* > *Dodvág* > *Didvág* alakulásra vö. talán *Suklós* > *Soklós* > *Siklós*.

De persze az is lehetséges, hogy a nagy *Vág* neve mint tulajdonnév vitetett át a (rendesen) kisebb szomszédra, mint pl. ugyanott a *Koros* (= Nagy)-*Duna* nevéből a *Duna* a *Kis-Duná*-ra, a *Vág* neve a *Kis-Duná*-ra és *Vág-Duná*-ra, a *Kis-Duna* (*Szeli-Duna*) a *Dudvág* (*Fekete-víz*) alsó folyására, a *Rábá*-é a *Rápcá*-ra, a *Bodrog*-é a *Bodrogszá*-ra stb.²

Ákár helyes e magyarázatunk, akár nem, a germán *Todtwag* > magyar *Dudvág* elnevezésnek szerintünk sincs semmi tárgyi alapja. Ellene mond ennek — MELICH meggyőző érvein

¹ Mellékesen jegyezzük meg, hogy a *bürok*-ben (moldvai alak: *bürög*, tárgyeset *bürgöt* MNy. XXIX, 250) a 'vastag' fogalma is benne látszik. Erre mutat alkalmasint idekapcsolandó két moldvai, illetőleg keleti székely szavunk, t. i. a *bürgös* 'vastagszárú fű' és — ebből elvonva? — a *bürge* 'az, ami vastag és gyorsan nő'. Képzésükre vö. talán *burjás* 'buján nőtt', *burja* 'gaz' (ebből ige is: *elburjadt* 'elburjánosodott') és *burján* 'gyom' szavainkat (EtSz.). Ha tehát a *bürok*-höz a 'vastagság, puffadság' fogalma tapadna, akkor talán az sem lehetetlen, hogy a *dudvág*-hoz tartoznak következő szavaink is: *dudu* 'kút; gabonásbödön' | *dudú*, *dudulló* 'tejes köcsög' | *dudla*, *dudva*, *dodva*, *dudújka*, *dudüillő* 'kövér asszonyép-féle' (MTsz., EtSz., SzegFüz. I, 180), — hacsak nem *duda* („kövér mint a *duda*“) szavunkból lett tréfás képzések vagy részben jövevényszók. Az EtSz. a *dudos* 'dagadt' szót a hangfestő eredetű *dudorodik* igéből magyarázza a *dudor*-ral együtt; de vö. ehhez *dudús hajma* 'felmagzott, lyukasszárú hagyma' Ormánság (SzegFüz. I, 180).

A *dudva* és *kóró* (Cicuta és *Heracleum-félék*) nedvességkeléssel függhet össze talán az is, hogy patakok is viselik e neveket — így egymagukban is — partjaik növényzetéről, mint ahogy vannak ilyen víznevek: *Dudva* (MNy. XXVIII, 61, 332) | *Kórógy* (Anonymus) | *Hunyor*, a Marcal egyik ere | *Töklevél* és *Métel* 'bürok' Győrben és Hontban, víz, illetőleg mocsár | *Cserő*, víz-folyás Hevesben | stb.

² Gondolhatna talán valaki arra is, hogy a *Duduagh*-nak, *Dudaag*-nak is írt folyó neve eredetileg *Dudu* + *ág*, *Dud* + *ág* lehetett (pl. *Eger* + *ág* stb.), s csak a *v* közbeiktatódásával lett *Duduvég*, *Dudvág*, amint a csallóközi egyik *Erecstő*-ből később *Verecstő*, majd végül *Vöstü* lett. Ezt azonban nem tartjuk valószínűnek.

felül — a Vág—Dudvág közének és környékének számos ősi magyar hely- és patakneve is.¹

Hogy végül a korai régiségben előforduló *Duda* (később *Dudu*) személynévben is a *dud* köznévv lappanghat (az ismert tövéhangzókkkal), arra vö. talán *Kóré*, *Pázsit* és *Gaz* régi személynveinket, fiatalabb példákra nem is akarván hivatkozni. Sőt az sem egészen bizonyos, hogy minden régi *Burján* személynévünk cseh eredetű (EtSz.), csupán azért, mert a *burján* közsó csak a XVII. században került először papirosra.

BÁTKY ZSIGMOND.

Föld szavunk eredetéhez. Régebbi nyelvészeti irodalmunk *föld* szavunkat német eredetűnek tartotta (BOROVSKY SAMU: NyK. XXIV, 336). „Unseres erachtens ist das wort ein altes germ. lehnwort auch im ungarischen“, — mondja MELICH a „Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter“ 105. lapján. Mostani egyetemi előadásában azonban — szíves közlése szerint — már nem veszi fel a német jövevényszavak sorába, mivel a magyar szó 1. 'terra, tellus', 2. 'Erdboden', 3. 'Ackerfeld', 4. 'Land' jelentései közül csak az utóbbi három található meg a németben, a 'terra, tellus' jelentés ellenben hiányzik (vö. GRIMM III, 1474 k.; KLUGE, EtWb.¹⁰; WEYGAND—HIRT, DWb. 1924; H. PAUL, DWb.³).

A finn *pelto* 'ager, campus' V. THOMSEN szerint csak véletlenül egyezik a magyar szóval, valójában germán eredetű (Über den Einfluss d. germ. Spr. auf die finnisch-lapp. 1870. 162),² T. E. KARSTEN szerint (Germ.-finn. Lehnwortstudien. Helsinki, 1915. 85, 100, 120) pedig praegermán elem, mivel indogermán hangtestű, de germán jelentésű (indogermán *o* > germán *a*, indogermán *p* > germán *f*, tehát **felba*).

Régi nyelvünkben a *feld* ~ *föld* szót 'terra, ager, regio' jelentéssel találjuk a XV. század elejéig. Hangtani szempontból szembeötlő egy adat 1095-ből: „quod dedit andreas episcopus *felduuar*“, mert itt *feld-vár* és *feldü-vár* olvasat lehetséges, de

¹ Megemlítjük itt, hogy Komárom—Csallóközben is van *Dudvág* (*Dodvág*), a hajdani nagy mocsárfenéken a Császtával párvonalosan, lassan mozogva folydogáló, ma félig kiszáradt dzsindzsás (csadás) ér vagy mocsár, mely Komárom fölött, a keszegfalvi Vízvár alatt folyik a Vágba, a Vág-Dunába (ezt az ottaniak ma is *Vág*-nak mondják, mint ahogyan 1241-ben is mondták). Ezt a *Dudvág*-ot l. pl. LIPSZKY térképén és az 1884-es 1:75000 méretű katonai lapon) vagy a Földtani Intézet 1901. évi jelentésében (143—4) *Dodvág* alakban. A Koppán-nemzettségbeliek osztozkodásaiban, a XIII. század derekán többször emlegetik, a harmincnál is több vejszehely fölsorolásában; p'. 1261: „*sub Dudvág* . . . piscatura *Dudvág*“; év nélkül: „aqua *Dudvág* . . . Thou *Dudvág*“ (ÁrpÜjOkm. XI, 514, IX, 576; — vö. ORTVAY, Vízr. I, 283, II, 266). Emlegeti TAKÁTS SÁNDOR is a XVI. század közepéről mint Komáromhoz és a komáromi vízhoz tartozó halas vizet (*Dudvág*, *Király Dudvág*, l. GazdtörtSzemle 1897: 444).

Szerintünk településtörténeti megfontolások alapján (BÁTKY, Néhány vonás Komárom m. településtörténetéhez: Föld és Ember 1923: 49—65), ez a komáromi *Vág* > *Dudvág* alkalmasint korábban keletkezett név, mint a nyitra—pozsonyi *Vág* > *Dudvág*. Ha ezt történetileg is igazolni lehetne, a *Todvág* magyarázat alighanem halálos csapást kapna vele.

² Id. MELICH; vö. SETÁLÁ: JSFOu. XXIII, 1:1 kk. Helsinki, 1906. 9, 24.

ezt csak az oklevél többi részeinek elolvasása után tudnók eldönteni, mivel a *uu* betűkapcsolat olvasására az OklSz. szerkesztői nem adnak felvilágosítást. Egy magyar **feldü* nem származhatik ó-felnémet előtti **felpa* alakból, legfeljebb **felpu*-ból, mivel a germán szó *u*-tővű volt (KARL OŠTIR: Wörter und Sachen V, 221). Lehet azonban, hogy az ó-felnémet *felt* ~ *feld* a korabeli magyar tövéghangzós főnevek ragozási rendszerébe illeszkedett, és így lett ó-felnémet *feld* > ó-magyar **feldü*.

A németből nem ismeretes 'tellus, Reich, terra' jelentés nyelvünkben a XV. századtól kezdve fellelhető: „Lön éhség e földön“ BécsiK. 1. [1436–1439.] | „A föld megindul“ MünchK. 69 (NySz.) | *küföldi* 1568. | *lakó-föld*, *lakta föld*e JordK. 51 [1516–1519.] | *száraz-föld* 'continens, festes Land' DebrK. 117 [1515 körül] (NySz.). — Később, mint a német *Erdball*, *Festland* stb. megfelelőit találjuk: *földközépi* 'mediterraneum' 1757., *földgömb* 1835., *földség* 1872. (NyÚSz.). A 'terra, tellus' jelentést mutatja még a *földi* szó 'terrestris' CAL. 1592. és 'irdisch' KeszthK. [1528.] jelentése. Második jelentése 'Landsmann, compatriot' CAL. 1592., PPBl. 1767. (NySz.). Ugyancsak hiányzik a németben a 'solum' jelentés, mely a magyarban szintén régi: „Engemelt *fewlden* feket“ JókK. 11 [XV. század második fele] | „Maria az *földről* fel emeltetik“ VitkK. 76 [1525.] | „Vimivel vmit a *földbe* vernek“ PPBl. 1767.

THIENEMANN (Die deutschen Lw. d. ung. Spr.: UngBibl. I, 4: 88–9) rámutatott arra, hogy a németben hiányzó jelentések a germán nyelvekben megvannak, nem talált azonban olyan szóra, amelyből a magyar szó származhatik. — Hátrább kell szállnunk az időben, ha a szó etimonját keressük. FR. KLUGE (Deutsche Sprgesch. 38) a germán szó régi jelentését az ó-ind *prthivī* f. 'Erde' szóval világítja meg. Eredeti jelentése ennek 'weites Feld', amint a görög *παῖδος* mutatja; vö. még szanszkrit *prthu*- 'széles, nagy', zend *perethu* 'széles' (FICK, Vgl. Wb. d. idg. Spr. 1874. I, 149).

Az idézett ind *prthivī* szó jelentései: 1. 'The earth personified'; 2. 'The earth as an element' (BENFEY, A sanscrit-english Dictionary. 1866. 571). E szónak megvannak tehát a németben hiányzó 'terra, tellus' jelentései; megvan a kozmikus, mítikus használata is (vö. ó-ind *Prthivī māta* 'Mutter Erde'), mely a germán nyelvben hiányzik (ahol az *Erde* megfelelőinek van ily jelentésük) (O. SCHRADER, Die Indogermanen.³ 1919. 110), mely azonban gyakori a magyarban;¹ megvan a 'solum, Erdboden' jelentése, s így utal *feld* > *föld* szavunk eredetére.

FICK (i. m. III, 181) nem veti egybe ugyan az ó-ind szót a germán szavakkal, csak az egyházi szláv *polje* n. 'Feld' szóval, de K. OŠTIR (i. h.) már rámutat amazokra is: ó-északi *fjall* 'Berg, *Hochfläche', ó-szász *feld*, ó-felnémet *feld* 'Feld, ager, campus'.²

Hangtanilag a következő magyarázatot fűzhetjük a származtatáshoz: Az ó-ind *prthivī*-ben a *-vī* képző (vö. *aṭ* 'durchwan-

¹ Pl. *Jó anyám, földanyám, köszöntlek Téged!* — népdal (közli Kós K., Kalotaszeg. Kolozsvár, 1932. 52).

² WALDE—POKORNY, Vgl. Wb. d. idg. Spr. 1928—1930. nem is említi e szócsaládot!

der'n: *atavī* 'Wald'). A megmaradó *přth-* töben az *r* valamikor *l* volt, mint ezt az idézett germán és szláv szavak mutatják: **přth-*. Így a mi *föld* szavunk ebből a még indogermán hangtestű, de már megváltozott jelentésű szóból származik, hiszen ismeretes, hogy az indogermán *l* csak az árja nyelvek későbbi különélésének idején vált *r*-ré (vö. SCHRIJNEN—FISCHER, Idg. Sprwiss. 1921. 267).

MELICH a M. Tud. Akadémiában tartott felolvasásában rámutatott azokra a hangtani okokra, amelyek e szónak a német nyelvből való származtatása ellen szólnak.¹ ERDŐDI JÓZSEF.

Galóca. 'Lachsforelle' jelentésű *galóca* szavunkról régóta tudjuk, hogy nem lehet egyéb, mint a szláv *glavatica* átvétele (SIMONVI: Nyr. XXXIX, 301), de magyar hangalakjának története mindaddig rejtélyes volt előttem. Azt hittem ugyanis, hogy hosszú *ó*-ja csakis a szláv *av* kapcsolatnak lehet a fejleménye, s ezért érthetetlen volt előttem a felteendő egykori (szláv *glavatica* >) **gǫlavǫtica* hangsor *-ǫti-* részének eltűnése. Nemrégiben azonban valamit keresve a Helységnévtárban, megakadt a szemem azon, hogy Csik megyében Gyergyóremete és Gyergyóvárhely közelében egy-egy *Galócás* nevű telep van. Így, rövid *o*-val. S ez nem lehet sajtóhiba, mert GAMÁN ZSIGMONDNAK 1863-ban megjelent (erdélyi) Helység-Névtárában és CzF.-ban is így van. Mivel pedig ez a *Galócás* helynév csak olyan eredetű lehet, mint pl. *Halas* vagy *Békás*, nyilvánvaló ebből, hogy a *galóca* hangsornak régebben rövid *o*-val való **galoca* változata is volt. (Az OklSz.-ban és a NySz.-ban csakugyan vannak *o* betűvel írott adatok is, de ezeket eddig persze mindenki csak tökéletlen írásnak tarthatta és ezért hosszú *ó*-val olvasták őket.) Ennek felismerésével pedig rögtön megvilágosodott előttem *galóca* szavunknak eddig olyan rejtélyes magyar hangtörténete.

A szláv *glavatica*-ból nyelvünkben először is **gǫlavǫtica* lett. De mivel ez a hosszú és csupa nyílt szótagból álló hangsor szinte predestinálva volt az egyszerejtésre, ezért *-tede* > *-te*- típusú egyszerejtés (MNY. XXX, 70) következtében a *vá* kapcsolat kiesésével csakhamar **galǫtica* lett belőle (tehát íme: a mai *ó* nem az egykori *av* kapcsolat fejleménye), ebből pedig a kétnyíltszótagos hangtörvény alapján **gǫlǫcǫ*. Ilyen helyzetű *cc* megrövidülésére a *rece* szó hangtörténetével kapcsolatban nemrégiben (MNY. XXIX, 240) már idéztem több példát, eyebeek közt a szláv *opatica* > R. *apǫca* > *apǫca* esetét is, s így lett e **gǫlǫcǫ* alakból is **gǫlǫcǫ*. Az *ǫ*-nak a megelőző *ǫ*-ra gyakorolt hátraható elhasonító hatása (l. erről HORGER, MNYj. 199—200. §.) következtében aztán a **gǫlǫcǫt*, **gǫlǫcǫk*, **gǫlǫcǫnak*-féle járulékos alakokból **gǫlocǫt* stb. lett, s ebből való elvonás-ként keletkezett a rövid *o* hangú **gǫlocǫ* > **galoca* alak. (Vö. pl. *Agota*, *Bagonya*, *Bagota*, *Inota*, *Katocsa*, *Kaloda*, *Kalota*, *Kamocsa*, *Szent-katolna*, *katona*, *koponya*, *Magdolna* stb.) Hogy aztán ebből a **galoca* alakból utóbb *galóca* lett, annak

¹ Az előadás „Über die ältesten Lehnwörter der ungarischen Sprache“ címen azóta megjelent a Petz-Emlékben (Deutsch-ungarische Heimatsblätter V, 166—79.) — A SZERK.

vagy az az oka, hogy *ca*, *-ce* képzős kicsinyítőnek fogták fel (a *-ca*, *-ce* képzősök töve t. i. azonos az alanyesettel, ez pedig nem lehet a magyarban *o* végű), vagy talán csak az, hogy *-oca* végű szó igen ritka a magyarban, talán csak az egy *koca* ilyen, míg *-óca* végű több is van: *lóca*, *kabóca*, *pióca*, *N. gombóca*. Teljesen ugyanilyen eredetű különben a (szláv *samonica* > **szamonca* > **szamoca* >) *szamóca* hosszú *ó*-ja is. Hogy ez az *n* kiesése következtében beállott pótlónyúlás volna, arról szó sem lehet. (L. erről MNy. XXVI, 86, jegyz.)

HORGER ANTAL.

Faraszja. A NySz. a LevT. I, 27 után ezt idézi: „Gomboth irtham wala wörössett, selem gomboth kilenczeth, *faraszjara* valoth hog' weg'”. A NySz. a *faraszja* szó jelentését nem tudta megállapítani. BEKE ÖDÖN: Nyr. LXIII, 131 azt igyekszik bizonyítani, hogy a *faraszja* = *farhámszija*. Sem ő, sem az EtSz. nem említi, hogy NAGYSZIGETHI KÁLMÁN: Nyr. XVII, 557 ezt írta: „*Faraszja?* Helyesen olvasva: *far-aszalya*. Vö. *aszaly* NySz.” NAGYSZIGETHI tehát az utórészben az *aszaly* 'szoknya s egyéb hosszú köntös alja v. szegélye' szót látta. K. P.

Vác. A Váci Hirlap 1934. április 1-i számában „Vác vára és Wazenburg” című cikkében GATTERER FERENC azt igyekszik kimutatni, hogy *Vác* neve német eredetű. A német név szerinte *Watzenburg* és *Waitzenburg* volt, s a benne levő *Watzen* ~ *Waitzen*- azonos volna a német *Waitz* (vö. *Waitz* György német történetíró nevét), máskép — régebbi — *Watz* vezeték-, illetőleg személynévvel (a *Watz* névre példát nem idéz). A szerző nem magyarazza meg, hogy ha a német helynév az eredeti, miért egytagú mégis a magyar *Vác*. Nem magyarazza azt sem, hogy ma németül a hely *Waitzen* (régebben *Waten*; vö. „*Vacium* lat. *Vác* h. *Watzen* vel *Waitzen* g. *Wacow* s.” LIPSZKY, Rep.), nem pedig *Wa(i)tzenburg*, és arról sem szól, hogy mi ennek az oka. Lehet, úgy gondolja, hogy a magyarok a német birtokost *Vác*-nak (és talán *Vaic*-nak?) nevezték, a várát meg nyelvük szellemében egyszerűen *Vác*-nak (és talán *Vaic*-nak?), a németek pedig a maguk nyelve szellemében a birtokost *Watz* ~ *Waitz*-nak, várát meg *Watzenburg* ~ *Waitzenburg*-nak. Ez mind nem volna lehetetlen, csak ki kellene mutatni, hogy a X—XI. század fordulóján van német *Watz* ~ *Waitz* személynév. A baj az, hogy ilyen egytagú német személynév a X—XI. század fordulóján alig van, s ha volna, összetételben genitívusa nem *Watzen* ~ *Waitzen*, hanem *Wates(burg)* volna. Egy *Watzenburg* ~ *Waitzenburg* név előtagjának nominatívusa, feltéve, hogy az személynév, *Watz*o volna. Ilyen német személynév a magyarban a X—XI. században *Vaca* > *Váca* alakúvá lenne (vö. ilyen *-o* > *-a* megfelelésre MNy. XXIX, 210; — később is tapasztalunk ilyen megfelelést, vö. lengyel *Jagiello*: XIV. századi magyar *Jagula* [l. DubnKr. ed. MFlor. III, 192]).

Vác neve tehát nem lehet német eredetű. Hogy milyen eredetű, arról sokan sokféleképp vélekedtek. Voltak köztük olyanok is, akik, miként a szerző, németnek tartották (l. mindezen elméleteket Nyr. XLI, 97—103).

En ma is azt tartom, hogy *Vác* a cseh *Václav* rövidítése. Erre a szerző azt mondja, hogy a szláv nyelvekben — miként ASBÓTH OSZKÁR megállapította — ilyen rövidítés, becézés nincs. Idézett cikkemben hivatkozom ilyen délszláv példákra: *Višeslav*-ból *Viš*, *Vojmil*-ből *Voj*. Elismerem, hogy a becézetésnek e módja a szlávoknál igen ritka. Tény azonban, hogy vannak cseh *Vacov*, *Vacovice* helynevek (l. Nyr. XLI, 100). Továbbá lehet a dolgot úgyis elképzelni, hogy valakinek magyarul *Václav* volt a neve, s ebből a magyarban rövidült a *Vác* személynév. Némileg hasonló hozzá a *László*-ból lett ó-magyar *Laszk* > *Lack* (vö. DubnKr. ed. MFlor. III, 149, 153, 154). Mindez lehetséges. Az azonban, hogy *Vác* neve a német *Watzenburg* ~ *Waitzenburg*-ból származnék, eddigi ismereteink alapján lehetetlen.

MELICH JÁNOS.

Szaján, Szany, Szehénfa. A torontálmegyei *Szaján* helység nevét PESTY FRIGYES (MgHn. I, 332—3) a keletázsiai *Szaján* hegység és a *Szajansk* helység nevével vetette össze, s célzott egy magyar *Szaján* személynévre is. Ezt a magyarázatot veszi át BOROVSKY SAMU (Torontál vm. tört. 112), HERRESBACHER DÉNES (Szaján tört. Subotica, 1926.) és VIRÁGH RÓZSA (M. hn. er. 1931.). Megállapítják, hogy a falu neve ősmagyar *Szaján* ~ *Zaján* személynév.

A torontálmegyei *Szaján* helység nevét ebben a formában ismeri: KORABINSZKY, Atlas XLIX.; LIPSZKY, Rep. (*Szaján* vel *Zaján*); Hnt. 1863. (*Szaján* vagy *Zaján*); FÉNYES, GeogrSzót. 1851.; PESTY. — A helynévnek 1449, 1451, 1479: *Zayhan*, *Szayhan*, *Szaihan* (CSÁNKI I, 702) felel meg.

Bihar megyében találunk *Szajhán* csárdát (LIPSZKY; PESTY 333), ugyancsak Biharban *Szajkán* pusztát (FÉNYES), Háromszékben Sepsizoltán faluban pedig *Szajhány* erdős határrészt (PESTY 333).

Zayan formában tűnik fel a sopronmegyei *Szany* helység neve is 1398-ban (CSÁNKI III, 629). Később így jelentkezik: 1427: *Zon* (HÁZI, Sopron város tört. I, 2: 345, 351); 1428: *Zan* (LUKCSICS, Men. Hung. Ital. 203); 1429: *Zoon* (HÁZI I, 2: 396); 1528: *Sään*¹, *Sään* (HÁZI I, 7: 336—7), ahol az *ä á*-t jelöl, pl. *Dobrännntzy*, *Päpjtz*, *Fargätz*, *Hushär*, *Koätz*; 1558: *Zan* (SoprVmOkl. II, 636); *Szány* (KORABINSZKY, Lex.; LIPSZKY); *Szany* (FÉNYES; Hnt. 1863.).

Mint személynév is előfordul: „Georgius de sancto Adriano nobilis de genere Gewr de Comitatu Symigiensi“ fia 1302-ben *Zehanus* (AnjOkm. I, 45); ugyanő 1304-ben „comes *Zeyhanus*“ (i. m. I, 72), 1309- és 1318-ban „comes *Zehanus*“ (i. m. I, 174, 466). Ennek fia: 1350-ben „Corrardus filius *Zeyhani*“ (ZichyOkm. II, 423); ugyancsak 1350-ben „Conrardus filius *Zahany*“ és „Corrardus filius *Zayhan*“ (i. m. II, 422), 1351-ben „Corrardus filius *Zoyhany*“ (i. m. II, 447).

Valószínűleg egyikükről, nevezetesen *Zeyhan*-ról, aki 1302 és 1304 között elnyerte a comes tisztséget, vagy családjuk valamelyik

¹ Az *ä* az eredetiben *a* fölött két vonással van írva.

tagjáról kapta a nevét: 1449: *Zehanfalwa*, 1486: *Zayhanfalwa* (CSÁNKI II, 642); LIPSZKY: *Szehénfa*; FÉNYES: *Szehánfa*; Hnt. 1863.: *Szehénfa* Somogy megyében Szigetvár mellett délkeletre. Szigetvártól déldélnyugatra is jelez CSÁNKI egy *Szajhán* helységet: 1493: *Zayhan*, amelyet *Szajhánfalvá*-val egyszerre említenek (II, 641). Esetleg ez a helynév szerepel 1407-ben „Nicolaus filius Damiani de *Sayan*“ személy nevében is (CodDipl. X, 4: 591), kinek jelenlétében a somogyi Belna helységet az esztergomi érsekségnek bekebelezik.

A Zágrábtól délkeletre fekvő Selyn, Chiche, Jagodno, Hraschya környékén 1533-ban birtokos egy „Stephanus *Sahanych*“ és egy „Matko similiter *Sahanych*“ (MonSlavMerid. XXXVIII, 182).

A felsorolt adatok alapján a név legrégebbi formájául a *Szajhan* vehető fel, amelyből magyar hangtörténeti fejleményként a többi mind levezethető. Az egyik irányban *Szajha[á]n(y)* > *Szahán(y)* ~ *Szaján(y)* > *Sza[á]ján(y)* > *Szány* > *Szany*. A *Szajány* > *Szány* változásra felhozható *Baján* > *Bán*. Valószínűleg egy *Szajhan* > *Szah[á]jan* > *Szaan* fejlődés eredményét képviseli a *Zoon* alak, mely arra is mutathat, hogy a magánhangzókat külön ejtették, mint a *Sään* ~ *Saän* esetében. A másik irányban: *Szajhán(y)* > *Szejhán(y)* > *Szehán* > *Szehén*. Ez a változás bizonyos fokig hasonló menetű lehet, mint a *Vojka* > *Vejka* > *Vejke* > *Véke* változás: *Vojka* Szerém m. (LIPSZKY) | *Vejka* Sopron m. (CSÁNKI III, 634) | *Vejke* Tolna m. (CSÁNKI III, 457) | *Véke* Zemplén m. (CSÁNKI I, 365). A *Szejhán* > *Szehán* változásnak megfelelő változás ment végbe a név mélyhangú párjánál is: *Szajhán* > *Szahán*. A *j* eltűnésével hosszú magánhangzós alak keletkezését várnók (HORGES: MNy. VIII, 203), itt azonban csak *Szehán* alakot tudunk kimutatni rövid magánhangzóval. — *Szejhánus*, *Szehánus* latinosítás; *Sahanych* olv. *Szahanics* pedig magyar *Szahánfi(a)* horvát megfelelője lehet.

Az ó-magyar *Szajhan*-ban, amely visszamehet egy **Szajyan* alakra, kereshetjük a *ŠEJX SULEIMAN*-tól közölt csagataj-török *sajyan* 'Tiername, Eidechse' szót (KÜNÖS, ČagWb.).

A török *Sajyan*, illetőleg a magyar *Szajhan* totemisztikus személynév, amilyen a *Torontál*, *Akos*, *Arszlán*, *Szonkor* stb. A magyarországi nevek török eredetét támogatja, hogy a torontálmezei *Szaján* Óbesenyő, Nagyszentmiklós, Kumán, Kúnsszöllős közelében, a sopronmezei *Szany* pedig Tét, Tétény, Kesző, Acsád, Csanak, Kapuvár vidékén fekszik, tehát mind a kettő törökös települési körzetben jelenik meg.

„A magyar személynév török eredete csak akkor lesz valószínű, ha a törökségből is ki tudjuk mutatni az ill. köznévnék tulajdonnévi alkalmazását“, — írja Gombocz (MNy. X, 241). Ennek a követelménynek is meg tud felelni a fentebbi magyarázat ama két adat révén, amelyre JAKUBOVICH EMIL m. nemz. múzeumi igazgató úr utólag volt szíves a figyelmemet felhívni. Az egyik adat szerint egy kun herceg, IV. Béla király rokona, viselte a *Zeyhanus*, vagyis *Szejhán* nevet: 1255: „*Zeyhanus*, karissimus cognatus noster, dux Cumanorum“ (HazOkm. VIII, 62; — vö. WERTNER, Az Árpádok csal. tört. 502; KARÁCSONYI: Turul 1922—1923: 10; JAKUBOVICH: i. h. 16, 27). A másik adat pedig egy 1347/1374-es oklevélből való, amely egy Alpra nevű kun fiát említi *Szajhán*-

nak: „pro *Zayhano filio Olpra cum procuratoriis litteris capituli eccl. sancti Irinei mart.*“ (Múz. Döry lt.; — vö. JAKUBOVICH: Turul 1922—1923: 27). A név tehát a hazai kunság körében használatos volt. Az 1255-ös *Zeyhanus* nevet, amely magyaros alakot tüntet fel, nem olvashatjuk *Szeján*-nak, mint ezt KARÁCSONYI teszi. SZABÓ DÉNES.

Menny és ég. Egyetérttek BORY ISTVÁNNAL abban, hogy ARANY-NAK következő mondatában: „Sima volt a mező, a *menny* pedig tiszta“, a *menny* szó ellen kifogást nem tehetni (MNY. XXX, 238 kk.). Csupán a megokolás egy részére van észrevételem. GÁRDONYI az idézett mondatban azért találta a *menny*-et hibásnak, mert ő ehhez a szóhoz, mint BORY is megállapítja, a 'mennyország' képzetét fűzte. BORY mármost azt állítja, hogy az *ég* és *menny* szavak közt a 'mennyország'-ra vonatkozásban sem tesznek költőink különbséget. Ezt pedig a következő példákkal kívánja igazolni: „Nem úgy, király! az *égre*, nem!“ | „Esküszöm az *égre*, az *ég* Istenére.“ | „Csókot, áldó, *égi* csókot hagyni.“ | „S tiszta szent és tetszhető az *égnék*.“ | „Az *ég* egy kincset ád minden hazának.“ | „Szánjátok, *egek*, nyavalyámat.“ Az effélékben ő 'az ugyanegy fogalmat jelentő két szó'-nak, a *menny*-nek és *ég*-nek fölcserélését látja, s véleménye szerint bennük „a nyilvánvalóan Gárdonyi felfogása szerinti *menny* [tehát a 'mennyország'] helyett egyszerűen *ég* áll, sőt — igen érdekes — más nem is állhat“. Hogy a föntebbi idézetekben *ég* helyett *menny* nem állhatna, igaz; de én úgy érzem, hogy egyikben sem jelenti az *ég* szó a hit szerinti 'mennyország'-ot. Ha szabad a magam nyelvérzékére hivatkoznom, az iménti költői helyek bennem nem a 'mennyország', hanem az 'isten' képzetét keltik föl. Hiszen pl. „az *égre* nem“ ugyanaz mint: '*istenemre* nem'; „esküszöm az *égre*“ annyit tesz mint: '*istenre* esküszöm'; „tetszhető az *égnék*“ helyett is mondhatom: '*istennek* tetszhető'; Eötvös szavai sem jelentenek mást, mint: '*Isten* minden hazának egy kincset ád'; Csokonai mondása pedig a. m. 'szánjátok, *istenek*, nyavalyámat'. Azokban a példákban viszont, amelyekben a melléknévi *égi* szerepel, ez — Bory nézetével ellenkezőleg — bízvást fölcserélhető a *mennyei*-vel: '*mennyei* csókot' (Vör.), '*mennyei* tünemény', '*mennyei* boldogsággal' (Csok.), 'a földi hang embertől jön, ez *mennyei*' (Reviczky). Az *ég* szóhoz fűzhető 'isten' jelentést a nyelvtörténeti kutatás is igazolja. Elég, ha csak a rómaiak *deus* szavára hivatkozom, amelynek ősi, eredeti jelentése ez volt: 'égi' (I. ERNOUT—MEILLET, Dictionn. étymol. de la langue latine). Az én nyelvérzékemben a *mennyország* mint a keresztény hit *másvilág*-ának egyik része merül föl, mint az üdvözültek hazája, a *paradicsom*, amely szóval Szász Károly is fordította a *Divina Commedia* 3-ik részét; a *mennyország* tehát a *tisztítótűz*-zel és a *pokol*-lal, a bűneikért vezeklők és az elkárhozottak hit szerinti helyével áll társulási kapcsolatban. Lehet, hogy nem mindenkinek nyelvérzéke fogja így föl a *mennyország* szó jelentését, de bizonyos, hogy az elvont szókhöz fűződő képzetek a nyelvközösség nem minden tagjának nyelvérzékében azonosak és egyéni társításoktól is függnék. Ezt mutatja Gárdonyi lapszéli jegyzete is, aki Aranynak legfőnt

idézett mondatában a *menny* helyett az *ég* szót tartotta megfelelőbbnek. Ebben a körülményben, hogy t. i. a szókhöz nem fűződnek az egész nyelvközösségben ugyanazok a képzetek, hogy a szójelentést nem lehet élesen körülhatárolt valaminek tekinteni, és hogy ennek következtében tág tér nyílik a szók fölcserélése lehetőségének, ebben rejlik éppen a jelentésváltozásoknak egyik igen bő forrása (l. erről például SANDFELD—JENSEN érdekes fejtegetését: Die Sprachwissenschaft 32 kk.).

ZOLNAI GYULA.

NÉPNYELV.

Egy moldvai falu határnevei.¹

Kalugar (Liuzi-Calugără) nyelvében elszékelyesedett régi magyar falu Bákó városától 6 km.-re nyugatra. Határa három patak felső vízgyűjtő medencéjét fogja össze. Ezek közül a *Banyha* (Bahnă) és a *Nevér* (Negelul) a Besztercébe, az *Orosa* vagy *Öröse patakja* pedig a Tâzloba torkollik.

Az Orosa felső völgyszakaszát négy nagy hegy határolja: nyugatról a *Kárádzsa hegye* vagy *Kárágya*, északon a *Várnica* és a *Nagyhegy* (Dealul-Mare), keletről a *Bélgymán*, délről a *Lörguca hegye*. E hegyek oldalát hatalmas *gödrök* barázdálják. A gödrök és hegyhátak többnyire a tulajdonos család nevét viselik: *Szarácánok gödre*, *Kárádzsa gödre*, *Gábor g.*, *Urszuj g.*, ez utóbbi a *Csusmea csorgótól* ered, — *Pap kurturája* (helye, birtoka). *Bogdánok*, *Csokojok gödre*, *Csokojok kurturája*, *Gyöngyösök fejk*, *Pinyik fejk*, *Szentések fejk*, *Lörguca foka*, *-gödre*, *Gargalau hegye*, *-gödre* (ahol meglőték *Gargalaut*).

Az Orosa völgyét részben erdő, részben szénafű borítja. Szántó nincs rajta, de nincs a *Nevér* völgyén sem. Ezt nyugatról a *Komoristye*, délről a *Várnica*, keletről a *Nagyhegy* határolja. E két utóbbinak gerincén halad a bacău—targu-ocna-i *nagyút*. A *Nevér* vizei mind a *Komoristye* oldalában erednek: *Tankók fejk*, *Nevér feje*, *Pap vágása*, ennek szájában az elpusztult *Nevér falucska*, felette a *Dankák hegyik*, *Alsó Párzsóka* v. *Récetó*, *Felső Párzsóka* hegyek és köztük a *Pálok gödrök*, más néven a *Párzsóka patakja*. A *Sinka* patakjának alsó folyása már a falu határát jelöli, feljebb a *Somosgödör* és a *Sinka* közötti hegyen halad a határ.

A *Banyha* felső folyását nyugatról a *Nagyhegy*, keletről a *Sziniszló* (Dealul-Crucii), a *Kálvária* és a *Disznóhegy* (Dealul-Poreului), északról a *Bérc* (gherțu) határolja. Felső folyását egyszerűen *Patak*-nak nevezik, mert *banyha* mocsaras eret jelent. Magasabb dombjai juh- és marhalegelők, ezért az *Orosa* és a *Nevér* patakok völgyeitől kert választja el. Az országút kapuját *zsitár* őrzi, aki *kalibá*-ban lakik. A *Nagyhegy* oldalában a *Rég' esztenánál*, az *Utakköz*, a *Györkúttya*, *Brándi pojánája*, a *Brándiból* jövő patak, a *Farkaslikaktól* jövő patak, a *Kicsi-*

¹ Ez a közlemény mutatvány a szerzőnek a Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából 1933-ban végzett népnyelvi gyűjtéséből. — A SZERK.

Hegyecske, a *Nagy-Hegyecske* (pojánák: legelők), a *Ronc kutyától* jövő patak, a *Nyityifor patakja*, *Ardzsint gödre* következik egymás után. A Bére alól jön a *Nyárszpaták*. Itt kezdődik a falu. A patak baloldalán a Bére alatt van a *Kotony* (Osebiți) és *Korhán*, jobboldalán a Disznóhegyen *Kalugar*. Kalugarban áll a régi és az új római katolikus templom. A falu fölött a Sziniszlón, a Kálvárián és a Bércen egy-egy kápolna. A Sziniszló mögött halad az *Ermény-uttya*, mellette a *Harangozó kútya*, a *Fordulónál a Pánkuj kútya* és a *Sziniszló pataka*. A *Kálvária ódalába*, a szőlők végibe van *Butak András kútya*, *Nyiron kútya*, a *gödrökbe!* a *Kálvária patakja*, a faluban a *Hajas kút*, *Sánta Antalék kútya*. Kalugar felső vége a templomig: a *Tapasztó alatt*. A templom és a cinterem között van a *Szo-hard*. Itt folyik a *Mənlea* patak: *Pál Györggyék csorgójától* jön. A falutól keletre nagyobb kiterjedésű szőlők és szántók terülnek el, le a *Banyhá-ig* és *Sóspatak-ig* (Slatina Sărata). A *Büdöskút* már Sóspatak területén van, vize azonban a kalugari szántókat öntözi.

Jegyzeteimben nincsenek pontosabban meghatározva a következő határnevek: *Aratáj hegye*, a *Bokros*, *Cigányoknál*, *Csipkés*, *Domna patakjában*, *Fokon*, *Kövesen*, *Mányénál* (korcsma), *Szaon helye*.

LÜKŐ GÁBOR.

*

Sagyaszínű. Egy úri asszony ebédnél a feltálat sültre ezt mondta: „Maris, vigyázzon, hogy a sült máskor ne legyen ilyen *sagyaszínű*.” Minthogy a *sagyaszínű* szót nem ismertem, megnéztem a kezemügyében levő szótárakat, azonban egyikben sem találtam meg a kérdéses szót. Kérdésemre, hogy milyen is az a *sagyaszín*, az illető úri asszony ezt a felvilágosítást adta: „*Sagyaszínű* az a ló, amely nagyon világosan sárga, pejkeverék.” Magát a *sagya* szót lónévül használva is ismeri az illető úri nő Nógrád megyéből. Minthogy a *sagya* szót sem szótárakban, sem a lónevekről és lószínnevekről írt s általam ismert közleményekben nem találtam (I. KRIZA, Vadr.; MNy. VI, 89, VIII, 189; Nyr. XXII, 518, XXXVIII, 464), közlöm az adatot.

K. P.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Horger Antal: A magyar nyelvjárások. Egy térkép-melléklettel. Bp., 1934. Kókai Lajos kiadása: 8° 172 l.

HORGER ANTAL egyik szép összefoglaló könyvének, „A magyar szavak történeté”-nek bevezetésében az utolsó ötven esztendő legkiválóbb nyelv tudósainak nevét felsorolva arra kéri könyve olvasóját, hogy „gondoljon hálával és szeretettel e nevek viselőire, mert a magyar tudósnak ez az egyetlen jutalma”.

Abba a szép névsorba, melyet könyve említett helyén összeállít, méltán beleillik az ő neve is, akár azt az eszményi, magas szempontot tekintjük, melyről ő általában a tudományt s különösen a magyar nyelvtudományt nézi, akár pedig a magyar nyelvtudományban elért eredményeit vesszük figyelembe.

Ebben a széleskőrű, eredményes tudományos munkásságban előkelő helyet foglal el HORGERnek a magyar népnyelvi búvárlat terén kifejtet nagyszerű tevékenysége, HORGER nemcsak nyelvjárásaink, különösen az erdélyi nyelvjárások terén végzett forrásértékű gyűjtő és feldolgozó munkát,¹ hanem a nyelvjárások hangtörténeti vizsgálata terén is értékes megállapításai vannak.² A magyar nyelvjárásoknak régóta hiányzó összefoglaló bemutatása tehát HORGERnél a legjobb kezekbe került.

Ez a munka végre kikerült a sajtó alól s rendelkezésükre áll a kutatóknak.

A mű három részre tagolódik. A bevezető elméleti részben a nyelvjárások keletkezését magyarázza meg, s tanulságosan utal néhány magyar nyelvjárásziget fejlődéstörténetére.

A második részben a magyar nyelvjárássterületek földrajzi meghatározása következik. Bizonyára oka volt rá a szerzőnek, hogy csupán a földrajzi határokat jelölje meg a nélkül, hogy az üres keretet az illető nyelvjárások jellemzésével kitöltene. Ha ezt a részt teljesen elhagyta volna, arra gondolhatnánk, hogy HORGER is annak a felfogásnak a híve, hogy nyelvjárások nincsenek, csak különböző kiterjedésű nyelvi jelenségek. Mintha erre vallana az a kijelentése is, hogy egy nyelvterületnek nyelvjárássterületekre és nyelvjárásokra való felosztása „gyakorlati szempontból hasznos, sőt talán szükséges is lehet ugyan, de az ilyen felosztásoknak nem szabad szigorúan tudományos értéket tulajdonítanunk” (7). Ámde ennek a föltevésünknek ellene mond a könyv címe és a szerző azon eljárása, hogy a nyelvjárássterületek földrajzi határait mégis kijelöli, sőt térképüket is megrajzolja. Csakhogy ezek a keretek tartalom nélkül némák maradnak számunkra. Bárminő ok vezette is eljárásában a szerzőt, velem együtt bizonyára nagyon sokan sajnálják, hogy azok a keretek kitöltetlenül maradtak, s hogy művében a nyelvtörténeti szempontot nem egészíti ki ilyen irányban a nyelvföldrajzi. Nézetem szerint a könyv gyakorlati használhatóságát nagyban emelné, ha szerzőnk egy következő kiadásban a földrajzi szempontot ilyen irányban is tekintetbe venné.

A következő rész, mely nyelvtörténeti szempontú ismertetését adja a magyar népnyelvben előforduló külön fejlődéseknek és megőrzött régiségeknek, a munka gerince és fénypontja. E rendkívül tanulságos részből látszik meg igazán, mire haladt nyelvjárásaink búvárlata BALASSA JÓZSEF úttörő könyve óta. HORGER különösen a hangtörténeti részt dolgozta ki nagy gond-

¹ A keleti székelység nyelvjárás térképe: MNy. I. — A szakadati nyelvjárásziget: MNy. VI. — Nyelvjárás jegyzetek: Nyr. XXXII. — Székelyudvarhelytől Brassóig: Nyr. XXXIII. — A halmágyi nyelvjárásziget: NyK. XXXI. — A háromszöki nyelvjáráshoz: NyK. XXXVII. — Udvarhely vármegye székely nyelvjárásának hangtani sajátosságai: NyK. XXXIX. — Dát: SZILASI-féle Nyelvészeti Tanulmányok I. Kolozsvár, 1905. — A bukovinai Józseffelva nyelvjárásáról: Szily-Emlék. Bp., 1918. — Hétfalusi csángó népmesék: MNépkölt. Gyűjt. Új f. X.

² A dunántúli nyelvjárások *j > gy* ~ *ty* változása: MNy. XVII, 151. — Az -á, -é végű szótövekhez: MNy. XVI, 134. — A magyar nyelvjárások ő-zése: Népünk és Nyelvünk V, 101. — Az ízés történetéről, egyetemi előadásai. Vö. FÜR ISTVÁN, Az ízés állapota mai magyar nyelvjárásainkban 4—5.

dal és szeretettel. Igen tanulságos és érdekes mindaz, amit pl. az *ö*-zés vagy *i*-zés hangtörténetéről, a mássalhangzó-hasonulásról mond. Célszerű volna a fejtegetett nyelvi jelenségek földrajzi elterjedését térképeken is föltüntetni.

A könyv 44. lapján a magánhangzókieés szabályát olvashatjuk. Nézetem szerint e szabályt még szabatosabbá lehetne tenni az alkalmi és megszilárdult hangkivetés megkülönböztetésével (vö. MNy. XXV, 343). HORGER példái közt szokatlan és feltűnő előttem a *t(e)* *Anna* szócsoportban levő hangkivetés (vö. MNy. XXV, 166). Mivel a hangkivetéssel magam is foglalkoztam, érdekes volna tudnom ez adat előfordulási helyét. A szabálynak Erdélyre vonatkozó záradékát én a MNy. XXV, 344, 3. pont értelmében módosítanám.

A 156. lapon ezt olvassuk: „Hajdu, Szatmár, Ugocsa megyében s innen keletre mindenütt . . . hallhatók a *vár lesz, kér lesz és várt lesz, kért lesz* alakok, melyek szintén a lehetőség, valószínűség kifejezésére szolgálnak.“ Eddig úgy tudtam, s most is úgy tudom, hogy az említett három megyében (Kapnikbányát kivéve) csak *muszáj lesz, lehet lesz, kell lesz*: ez a három ige fordul elő ilyen összetett alakban, de csak jövő jelentésben, potentialis jelentés nélkül (vö. MNy. XXVIII, 24). Szeretném közelebről ismerni a fenti tudomásomat módosító adatokat.

A 36. lapon szól a mondathanglejtésről. Kár, hogy az eldöntendő kérdés hanglejtésének meghatározásában nem a hangmenetet veszi alapul. E kérdés legnagyobb hangmagassága nemcsak az északkeleti és királyhágóntúli nyelvjárársban van az utolsóelőtti szótagon, hanem így van ez az egész nyelvterületen s a köznyelvben is (vö. TOLNAI VILMOS: MNy. XI, 154 és KLEMM ANTAL, Magyar történeti mondattan 16). Ugyanitt tévesen azonosítja az eldöntendő kérdés hanglejtésével az ilyen mondatét: „Majd kilelem én az ő habókját.“ A két mondatfaj hanglejtése teljesen különbözik egymástól (vö. CsŰRY, A szamossháti nyelvjárás hanglejtésformái 21, 23 és MNy. XXVI, 250–1).

A magyar nyelvjárásokról a meglévő irodalom alapján összefoglaló munkát írni nem könnyű feladat, mert nagy óvatosságot és józan ítélőképességet kíván. HORGERnek nem utolsó erénye, hogy józan kritikája rostáján ereszt át minden adatot, mielőtt fölhasználná. Mindamellett nem csoda, ha az adatok ily hatalmas tömege mellett a kritika rostája néha megtéved. Hiszen egy embernek nincs is módjában minden adatnak személyesen utánajárni. Erre nézve csak a következő két példát említem fel.

Az egyik (125) a jánki állítólagos *szobábele, pincébele, korsóbele* ragos szóalak a *-be* ragnak megőrzött régibb és teljesebb formájával (Nyr. XXV, 187). Az adat közlője: HALASI VIKTOR kezeit mosva megjegyzi, hogy ez adatokat csak „közvetett hallomásból“ tudja, s „teljes szavatosságot nem vállalhat“ érték. Jánk anyanyelvjárásom: a szamossháti nyelvjárás területén fekszik. Jáánk is, környékének is nyelvét közvetlenül tanulmányoztam és jól ismerem. Mondhatom, hogy a jánki atyafiak furcsa szemmel néznek az olyan emberre, aki így beszélne velük: „Bejöttem a *szobábele*; lemegyek a *pincébele*; hozok bort a *korsóbele*.“ — SZINNYEI kezdettől fogva bizalmatlan volt a jánki adat iránt s megkérdőjelezve közölte (NyH.⁴ 128 és NyH.⁵ 131), Ma-

gyar Nyelvhasználtásának újabb kiadásából pedig törölte (pl. NyH.⁷ 136). A Magyar Nyelvjárások következő kiadásából ezt az adatot törölni kell.

A magyar orr-szájhangzók (naso-oralis magánhangzók) elismerése tekintetében viszont HORGER nagyon is kételkedő. Mint-hogy soha sehol sem volt alkalma a nép nyelvében orrhangzókat hallani, kételkedik annak a megfigyelésnek a helyességében, mely a magyarban orrhangzókat talál. Azt hiszi, ez pusztá képzelődés, afféle vándorlegenda, mely egyik nyelvjárásleírásból a másikba vándorol (35).

Én csak két nyelvjárást tanulmányoztam eddig alaposabban. Az egyik a szamosháti nyelvjárás. Ez anyanyelvem. Itt éveken át figyeltem magamon is, másokon is az orrhangzókat, s megfigyelésem eredményét közöltem is a MNY-ben (XXII, 336). A másik a Bákó környéki moldvai déli csángó nyelvjárás. Itt ugyanolyan fonetikai helyzetekben találtam orrhangzókat, mint a Szamosháton.

A moldvai csángóban mások is találtak orrhangzókat. Így pl. RUBINYI szerint „az orrhangú magánhangzók is megvannak a csángóknál.“ Igen jó példája RUBINYINAK a következő „araⁿhal, de magában arany, aran“ (Nyr. XXX, 60). WICHMANN GVÖRGY pedig az északi csángónak következő fonetikai helyzetét illetőleg: magánhangzó + orrhangú mássalhangzó + spirans mássalhangzó, lényegében ugyanarra az eredményre jutott, mint én. Megjelent tanulmányából jegyeztem ki a következő adatokat: *bēlēš* (NyK. XXXVII, '157), *kāššō*, *nišš* (uo. 156), *bāššāg* (uo. 158), *porošolat*, *porošol* (Nyr. XXXVII, 200). Az elmúlt nyáron alkalmam volt betekinteni WICHMANN hátrahagyott csángó kézírataiba. A moldvai északi csángó nyelvjárásra vonatkozó jegyzettöröredékei közt a 7. és 8. számú papiroszeleten a következő följegyzéseket találtam: 7. „NB! -n + v8 > *gus*; **huuvā* > *huuvā*; *kāššō* (kancsó), *niššen* (nincsen), *kāšfār* (kamphert, rum. *canfor*); *z ? s ? v, h, j, r, l, š, f.*“ 8. „-nr- > *gr*; -nš- > *gš*; -nv- > *gv*; -nh- > *gh*; -nf- > *gf* (*hājdāā-fün*); -nj- > *gj* (*utāā jārō*); *segevdjin*.“ WICHMANN ezen jegyzettöröredékei a spiransok előtt álló szótagzáró orrhang hasonulásáról lényegében ugyanazt állapítják meg, amit én, csak kissé dogmatikus fonetikai jelöléssel. — Mint ZSIRAI MIKLÓS szóbeli szíves értesítéséből tudom, a dunántúli magyarság nyelvében szintén van orrhangzó.

Ezt mondja az emberi fül. De lássuk, mit mondanak a kísérleti eszközök! E. A. MEYER és GOMBOCZ ZOLTÁN alapvető fontoságú kísérletfonetikai tanulmánya: *Zur Phonetik der ungarischen Sprache* (Upsala, 1909.), melynek, sajnos, máig sem ment át minden megállapítása a köztudatba, állapította meg először, hogy a magyar nyelvben két nasalis mássalhangzó között levő magánhangzó egész terjedelmében nasalissá válik: *mān*, *mānō*, *māmām*, *nēmēm*, *nini*, *nemen*, *mējkū* (i. m. 48). A spirans előtti helyzetben pedig a *siñhāz* szó *i* hangja egész terjedelmében nasalissá bizonyult (uo. 50). Ezt bizonyítják a HEGEDŰS-féle kísérletek is. A gép azt vallja, hogy a *manō* szó *ā* hangjának egész tartama alatt a levegő az orrlyukakon keresztül is távozott. A *hamvās* szó első *ā* hangja egész tartama alatt az orr-

hangúsodás jeleit mutatja, mégpedig első felében gyöngén, a másodikban azonban már erősen (NyK. XLVIII, 266—7). Az *énvelem* é-je, minthogy kezdőhang, csak félig, de utolsó felében mégis orrhangú (uo. 266). A kísérleti eszközök tehát megerősítik azt, amit a fülek az eszközöktől függetlenül fölfedeztek.

Végül lássuk, mit szól mindezekhez a nyelvtörténet. Anonymus *Zenuholm*u helyneve idők folyamán a következő változáson ment át: 1324: *Scenholm*; 1339: *Zenhalm*; 1332—7: *Zenhelym*, *Zenholm* > 1417, 1493: *Zyhalom* (CSÁNKI). Hogy magyarázhatjuk a *Szenhalom* ~ **Szinhalom* átalakulását *Szihalom*-má? Nyilvánvaló, hogy esakis a magyar nyelvben ma is élő fenti hangtani jelenséggel. A szótagzáró orrhangú mássalhangzó spiransok előtt kiesett, illetőleg a kiejtésben őt megelőző magánhangzót hátraható hasonulással orrhangúsította. A fejlődés második fokozatán az ilyen orr-szájhangú magánhangzó tiszta szájhangzóra vált (denasalizálódott). Tehát: *Szenholm* ~ **Szinholm* > **Szihalom* > *Szihalom* | *szénvonó* > **szévonó* > *szévanó* | *nyumvad* ~ **nyomvad* > **nyūvad* ~ **nyōvad* > *nyuvad*, *nyovad* | *sumha* ~ *somha* > *sonha* ~ **sōha* > *soha* | *junh*, *jumh*, *jonh*, *inh*, *énh* > **jūh*, **jōh* ~ *johh*, **ih*, **éh* > *juh*, *joh*, *ih*, *éh* | *kávva* (?) > **káva* > *káva*. Éppígy *pézn* ~ *pínz* N. > *péz* N. ~ *píz* N. | *téns(úr)* > *tés(úr)* N. | *mendikáns* > *mendikás* | *manipuláns* > *manipulás* N. | *instál* > *istáll* N. | *grinspán* > *grispán* | *ánslóg* > *áslóg* N. | *kényszerít* > *készerít* N. | *kinlódik* N. > *killódik* N. stb. (vö. NyK. XLVIII, 343—4 és MNy. XXII, 340).

Bírálatom elején utaltam HORGERnek a magyar népnyelv bűvárlata terén kifejtett gazdag eredményeire. Ennek az értékes tudományos munkásságnak a koronája ez az áldozatos készséggel, saját anyagi erejéből kiadott, szép munka. Az a körülmény magában véve is a legnagyobb dícséretet és méltánylást érdemli, hogy HORGER az ő gazdag tudását és képességeit olyan — sajnos — kissé elhanyagolt terület munkálására is fordítja, mint a magyar népnyelv bűvárlata. Mostani munkája kétségkívül egyik nevezetes állomása a magyar népnyelvi bűvárlat történetének. Fenti megjegyzéseimmel egyedüli céloom az volt, hogy e nagyfontosságú munka használhatóságát előmozdítsam és értékét növeljem. A tudós szerzőt pedig arra kérem, vegye fontolóra azokat a gondolatokat és megjegyzéseket, amelyeket műve ismertetésével kapcsolatban kifejtettem, s ha maga is meggyőződik helyességükről, használja fel munkája újabb kiadásának előkészítésénél. Ez az újabb kiadás tudomásom szerint nem is késik soká. Utóbbi éveink egyik monumentális alkotása: „A magyarság néprajza“ a tervezet szerint a III. kötetben fogja hozni HORGER összefoglalását a magyar nyelvjárásokról.

A szerzőnek pedig azt kívánom, hogy kapja meg olvasóitól azt a szép jutalmat, mely az ő nagyon igaz megállapítása szerint a magyar tudós egyetlen jutalma. CSÚRY BALINT.

II.

A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve. KÁROLYI ÁRPÁD közreműködésével szerkesztette

ANGYAL DÁVID. Bp., 1934. Negyedik évfolyam. — A kötetet H ó m a n B á l i n t miniszter arcképe díszíti, neki van ajánlva az évfolyam, s kizárólag az ő tanítványai írtak bele. A szerkesztő szavai szerint H ó m a n tanítványai körében hangzott el a kívánság, hogy ajánlják dolgozataikat annak, akinek ők szellemi javakért hátlára vannak kötelezve, s akinek írói és tudós pályája nincs ugyan befejezve, egyetemi tanári pályája azonban az előszó szerint be van fejezve. A 443 lapra terjedő vastag kötet, valamint a benne közölt sok-sok szép értekezés fényesen bizonyítja, milyen gyümölcsöző volt H ó m a n egyetemi tanári működése. Mint nyelvészeti folyóirat nem adhatunk számot azokról a gazdag történeti és vele rokon szakokba vágó eredményekről, amelyeket a kötetben e fiatal tudós gárda közzétett. Van azonban az értekezések közt olyan is, amelyből az, aki nyelvünk jövővényszavaival műveltségtörténeti szempontból foglalkozik, elv és módszer tekintetében sokat tanulhat, s ez M A L Y S Z E L E M É R értekezése a Toldi-mondáról. E megemlítéssel nem akarunk e dolgozatot a többi sok fölé emelni, csupán annyit akarunk jelezni, hogy belőle a nyelvtudomány egyik ágára módszer tekintetében is haszon háramlík. — A kötet megjelenése alkalmából mi is üdvözöljük H ó m a n t, a kiváló tanárt, s kívánjuk, hogy írói és tudós pályáján még igen sok esztendőn át oktasson bennünket is, tanítványait is maradandó értékű munkáival.

Debreceni Szemle. 1934. December. — Tartalmából kiemeljük: Szűcs SÁNDOR, Biharnagybajom határának régi vízrajza és a község kialakulása. A dolgozatban a régi nyelvi adatok olvasásában itt-ott hiba csúszott be. Így Anonymus *Humusouer* nem *Hómosó*, sem *Hamvas*, hanem *Omsó-ér* 'omlós-ér' (I. Nyr. XXXIII, 125 stb.). E megjegyzéssel azonban nem akarjuk a szorgalmas dolgozat érdemét kisebbiteni. — BEKE ÖDÖN, Élő és elavult növényneveinkről. A szerző a következő növénynevek eredetével foglalkozik: *borsika*, *csipke-bokor*, *füllencs*, *görényfű*, *háporty*, *kákvirág*, *kankuska*, *királydinnye*, *konyócska*, *kukucska*, *kulcsvirág*, *olasz*, *orgona*, *páka*, *poncsér*, *sárvirág*, *szettyin*, *szűzfa*.

Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde nebst Anzeiger... herausgegeben von E. N. SETÄLÄ, PAAVO RAVILA, UNO HARVA, Y. H. TOIVONEN Helsinki, é. n. Band XXII. Heft 1—3. + Anzeiger. 8° 203+56 l. — Tartalma: E. N. SETÄLÄ, † Kaarle Krohn 1863—1933. — EINO NIEMINEN, Der stammauslaut der ins urfinnische entlehnten baltischen *ā*-feminina und die herkunftsfrage. A szerző szerint az ő-s Finnbe a balti eredetű szavak sem az ó-poroszából, sem az ó-litvánból nem jöttek, hanem az ó-lettől, esetleg valamely kihalt balti nyelvből való átvételek. Közülök azok, amelyek a balti alapszavakban *ā*-töví nőneműek, a mai finnégi nyelvekben részint *-a*, részint *-o* végűek. Ha a balti szó első szótagjának magánhangzója hosszú, vagy kettőshangzó, vagy magánhangzó + folyékony hang (orrhang)-kapcsolat, akkor a finnégi nyelvekben *-a* (*-ä*) a szóvégi magánhangzó; ha pedig rövide az első szótag magánhangzója, akkor a balti nyelvi *-ā*-femininumok többsége a finnégi nyelvekben *-o*-ba, kisebb része

-a-ba végződik. Ennek a megfelelésnek az okait kutatja a szerző. — A tanulmányos értekezéshez SETÄLÄ a füzet 176. lapján „Zur livisehen phonetik“ címen rövid megjegyzést fűzött. — J. SZINNYEI, Noch einmal über den ursprung des ung. suffixes *-val, -vel*. E rendkívül élénken megírt értekezés magyarul a MNy. XXIX. kötetében jelent meg. Itt egyes helyeken kissé rövidítve, más helyeken meg kissé kibővítve német nyelven közli a szerző. SZINNYEI kimutatja, hogy Mészölynek a *-val, -vel* ragról adott magyarázata (eredetileg csak *-l*, később *-el* ~ *-ol* > *-al*, később *-vel* ~ *-vol* > *-val* [vö. **teve-led* > **tev-eled* > **te-veled* stb.]) ellenkezik mindazzal, amit mint bizonyosat tudunk teste-
sebb határozóragjaink eredetéről. SZINNYEI általánosan elfogadott s minden tekintetben meggyőző magyarázata szerint a *-vel* (~ *-val*) első jelentése 'erővel' volt; ebből fejlődött az instrumentalis 'segedelmével' s végül a comitativusi '*-vel* együtt' jelentése Ezt a jelentésfejlődést igazolja hangtanilag kifogástalan rokonnyelvi megfelelője: a vogul *βäyl* 'erővel' (vö. vogul *βäy* 'erő', finn *väki* 'erő' stb.). — Ö. BEKE, Zur Geschichte der finnisch-ugrischen s-laute. — Ö. BEKE, Zur geschichte der tschere-missischen Konjugation. — Y. H. TOIVONEN, Über die vertretung des finnugr. anlautenden *k* im ungarischen. A szerző is azt bizonyítja, hogy a finnugor alapnyelv velaris hangrendű szavakban hátrább, palatalis hangrendűekben előbbre képezett szókezdő *k* hangot ejtett. Az előbbinek a magyarban *h* (vö. *három*), az utóbbinak *k* (vö. *kéz*) a megfelelője. A mi kivétel e szabály alól van (vö. pl. *kap, h* helyett; *hinni, k* helyett), az a szerző szerint csak látszólagos kivétel. Az ilyen szavak vagy nem egyeztethetők azokkal, amelyekkel egyeztették őket, vagy pedig kimutatható róluk, hogy a finnugor alapnyelvben palatalis (*k* esetében), illetőleg velaris (*h* esetében) hangrendűek voltak. — UNO HARVA, Der ursprung des *kyala*-kultes bei den ostjaken. — Y. H. TOIVONEN, Wortgeschichtliche streifzüge. A cikkben szó van a kihalt *jó* 'fluvius', *evet* 'eichhörnchen', *hajnal* és *izzik* eredetéről. — JALO KALIMA, Etymologische streifzüge. — J. J. MIKKOLA, Fi. *ativo* 'látogatás az ipa s napa házána', többes *ativot* 'évenkénti családi ünnepély. A szerző e szót régebben szláv eredetűnek magyarázta (vö. szerb *odiva* 'figliuola maritata fuor di casa' HAKSz.). Most e származtatás helytelenségét bizonyítja. — M. E. LIIMOLA, Etymologische bemerkungen. A magyar szavak közül tárgyalja a *ró* ige, továbbá a *szoros* és a *záp* 'sprosse, spriesse (der leiter, des schragens)' eredetét. — E. N. SETÄLÄ, Das rätsel vom sampo. E rendkívül tanulmányos értekezést a szerző kivonatban közölte a MNy. XXIX. évfolyamában is. — Az Anzeiger című füzetben könyvismertetések és kisebb közlések vannak, köztük Wiklund K. B. elhúnytáról s ezzel kapcsolatban rendkívül értékes méltatás SETÄLÄ tollából Wiklund kiválóan eredményes munkásságáról.

Indogermanische Forschungen. LII. Band (1934.). Viertes (Schluss-)Heft. Berlin, 1934. — Tartalmából kiemeljük: HERMANN AMMANN, Kritische Würdigung einiger Hauptgedanken von F. de Saussures „Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft“. Mélyreható, tényeken alapuló hozzászólás DE SAUSSURE néhány

alapelvehez abból az alkalomból, hogy DE SAUSSURE munkája német fordításban megjelent. Különösen tanulságosak azok a megjegyzések, amelyeket a szerző a nyelvi változások okairól, a nyelvi elkülönülésekről, össze nem függő területeken fellépő azonos változásokról, alakrendszer-változásokról mond. — J. ERDŐRI, Ein vorarishes Lehnwort des Ungarischen. A magyar föld szóról azt igyekszik bizonyítani, hogy praeárja korbelt írja átvétel, az árja $l > r$ változás előtt (vö. szanszkrit *pṛthivī* 'the earth personified; the earth as an element').

Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. Pótfüzet. 1934. — A füzet tartalmából kiemeljük nyelvészeti tanulságai miatt WEIDLEIN JÁNOS „Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában” című dolgozatát. A szerző a két megye s függetlenül néhány adatban Komárom megye mai községeinek dülönevei alapján kimutatja, hogy sok esetben elpusztult falvak neve mai napig él az újonnan keletkezett községek határ-, illetőleg dülöneveiben. Tanulságos fejtegetésének eredményeit térképeken is szemlélteti. A sok részleteredményt mellőzve megemlítjük, hogy a szerzőnek e dülönévvizsgálattal sikerült azt a, különben egész Tolna megyében elterjedt felfogást megcáfolni, mintha a vármegye legrégebb lakói rácok lettek volna. A dülönevek vizsgálatából kiderült, hogy az elpusztult rác faluk is korábban elpusztult magyar faluk helyén keletkeztek. E vizsgálatokkal egyébként nemcsak a település- és telepítéstörténet gazdagodik jelentős adatokkal, hanem gazdagodik a történeti magyar szókészlet is. Sok olyan előbbi falunév-eredetű dülönévet mutat ki a szerző, amelyik mint falu Csánkiban nem fordul elő. Az emberi lakóhelyek pusztulásának közvetlen okait a háborúkon és a török pusztításokon kívül a szerző más tényekben is keresi; ilyen pl. a folyópart mentén fekvő községeknek a meder változásával kapcsolatos romlása.

LEVÉLSZEKRÉNY.

M. J. írja: Az a kérdés, hogy ha az idegen eredetű *Kostka* családnévet *Kosztka* alakban, tehát az *st* helyén *szt*-vel írják, magyar helyesírás szerint, tehát magyarosan írotnak tekintendő-e. Erre a kérdésre azt felelem, hogy igen is magyar helyesírás szerint írotnak tekintendő, s másnak nem is tekinthető. Magyar helyesírás szerint írotnak tekintendő pedig azért, mert egyetlen egy nemzet sem írja nyelvében az *szt* hangkapcsolatot *szt*-vel minden helyzetben, egyesegyedül a magyar. A németben az *szt* (ejtsd magyarul) hangkapcsolatot hol *st*-vel (vö. du *bist*, er *ist*; *Pest* 'Pest'; *hast*, *Wüste*, *Büste* stb.), hol meg *sst*-vel írják (vö. er *hasst*, er *fasst* stb.). Ez utóbbi esetben a mai helyesírás *ßt*-t ír, s ha latin betűkkel írják a német szót, akkor külön betűvel így írják: *ßt*; vö. pl. er *haßt*, er *faßt* (l. erre Der Grosse Duden.¹⁰ 1932., továbbá WEIDEMANN, Deutsche Rechtschreibung und Sprachlehre. 1931. stb.). Ezt persze át lehetne írni *szt*-nek is, de ép az a körülmény, hogy latinbetűs írásuk-

ban is a németek *βt*-t írnak, mutatja, hogy nem *szt* a jelölésük. — A *Kosztka* név írásmódja tehát kétségszorosan magyarságos. — Tudunk arra esetet, hogy bajor eredetű család nevét, amelynek tagjai a magyarság szellemi történetében értékes munkásságot fejtettek ki, magyaros írással írva minden további változtatás nélkül a *Vitéz* jelzővel használják. A név ez: *Vitéz Haász Aladár*. Hasonló magyaros írású német eredetű név *Szontagh*.

J. L.-nak: A *Jakus* > *Jakos* név eredetét illető kérdésére a következő felvilágosítást adhatjuk: Magyar *-us*, ebből fejlődött *-os* kicsinyítő képzővel alakult keresztnév és keresztnévből vált családnév. A *Jak-* meg a *Jakab*-ból csonkítással keletkezett. Ugyanebből való magyar képzések: *Jaksa* (így már 1211-ben), *Jakes* (így már 1383-ban), *Jákó* (így már a XIII. század elején). (Minderről l. MNy. X, 154, 196, 198.) — Van a csehben is *Jakuš*; ez a cseh *Jakub* 'Jakab' keresztnévből a csehben is meglévő *-uš* képzővel alakult. *Jakoš*, *Jakša*, *Jakov*, *Jakč* azonban a csehben nincsen. A szerbben van *Jākša*, *Jākóv* *-ša*, illetőleg *-ov* képzővel, de *-č* képző hiányában *Jakč* nem fordul elő.

F. B. kérdi: Milyen eredetű a trencsénmegyei *Dezsér*, tótul *Dežerice* falu neve? — **Felelet:** A név eredetét nem tudjuk, *Dežerice* nevű hely azonban sem Morva-, sem Csehországban nincsen. Egyrészt ez a körülmény, másrészt meg ilyen analógiák: magyar *Csejte*, *Kassa*, *Léva* ~ tót *Čachtice*, *Košice*, *Levice* azt bizonyítják, hogy *Dezsér* egykor használt magyar személynév volt. E mellett látszik szólni a biharmegyei *Dezsér* (így CzF.), másképp *Dézsér*, *Dízsér* (l. Lipszky, Rep.), amely a trencsénmegyeivel azonos eredetű.

M. J.

K. A. írja: A Magyar Helyesírás Szabályai (4. kiadás 2. lenyomat) mutatójában ezt találom: „*Alsó-Fehér* (vár)megye“, de „*Nagyküküllő* (vár)megye“ és „*Kisküküllő* (vár)megye“. (Az „Így írunk helyesen“ ezeket a megyeneveket nem írja sehogyan sem; az ő számára — úgy látszik — nincs bennük semmi kérdés. Bizonyára lényegesebb tudnivaló, hogy pl. a *fogad* igéhez az *-ás* képzős származék így helyes: *fogadás*, mert ezt nyilván gyakran írnák különben *fogaddás*-nak.) — A szóba hozott megyenevek írásának szabályozásánál nézetünk szerint tekintetbe kellene venni, hogy milyen alakban volnának irandók a jelzős előtagú víznevek, pl. *Nagy-Küküllő*, *Kis-Küküllő*, *Meleg-Szamos*, *Közép-Tisza* (*Al-Duna* HelySzab.), vagy általában az ilyen alkotású földrajzi nevek, pl. *Magas-Tótra*, *Kis-Kárpátok*. A két vagy több megyéből vagy egyéb történelmi kerületből egyesített megyék nevének kétségtelenül természetesnek tarthatjuk a történelmi eredetnek a helyesírásban való feltüntetését: *Szolnok-Doboka*, *Maros-Torda*, *Krassó-Szőrény*, *Pest-Pilis-Solt-Kiskun*, *Jász-Nagykun-Szolnok*.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1935. — (F.: Thiering Richárd).

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXI. ÉVF.

1935. MÁRC.—ÁPR.

3—4. SZÁM

Setälä Emil.

1864. II. 27.—1935. II. 8.

Mély megilletődéssel írjuk folyóiratunk élére a lesújtó hírt: meghalt a magyarság egyik lelelkesebb barátja, a finnugor tudományok páratlan érdemű vezére, a testvér finn nemzet büszkesége, Setälä Emil államtanácsos.

Fájdalmas érzelmeinket a Magyar Nyelvtudományi Társaság február 12-i ülésén SZINNYEI JÓZSEF elnök a következő szavakban fejezte ki:

Tisztelt Társaság!

Váratlan, megdöbbentő gyász hír érkezett néhány nappal ezelőtt Finnországból. Meghalt Setälä Emil! Szívének utolsó dobbanásával egy tüneményes tudós-élet ért véget, egy zseniális embernek szakadatlan munkálkodásban eltelt hosszú élete, amely az első tollvonástól kezdve véges-végig folytonos emelkedés volt. Még az iskola padjaiban ült, mikor napvilágot látott egy kis tankönyve, az első finn nyelven írt finn mondat. Ez volt pályájának első mérföldköve, az utolsó pedig egy hatalmas kötet: a Kalevala-beli *sampo* rejtélyének rendkívüli éleselméjűségre valló megfejtése. Mikor tudományos munkásságát megkezdte, a finnugor nyelvtudomány épületének tartófalai már föl voltak építve. Ennek a hatalmas épületnek megalkotója a mi nagy Budenz Józsefünk volt. A további munkálkodásnak már az újgrammatikus iskola szabta meg a mikéntjét, és Setälä volt az első újgrammatikus a finnugor nyelvészek között. Az ő nagy elméjének világító fáklyája eladdig ismeretlen ösvényekre, új utakra vetett fényt és rejtelmes mélységekbe világított bele. Az ő fáklyája lángjáról lángok gyúltak, s az ő nagyszabású munkásságának, az ő vezéri tehetségének igen-igen nagy része volt abban, hogy északi rokonaink hazájában a finnugor tudomány oly páratlan lendülettel emelkedett egyre magasabbra. Finnugor tudományról beszélek, nemcsak nyelvtudományról, mert Setälä érdeklődése — mint a Finisch-ugrische Forschungen munkatervének megállapítása mutatja — sokkal szélesebb körű volt. Ő maga sem szorítkozott a nyelvtudomány művelésére; tanulmányai átvezették az összehasonlító folklorisztika s a finnugor, sőt az uráli őstörténet terére is, és munkássága ezeken a tereken is maradandó nyomokat hagyott.

De nemcsak tudós volt, hanem államférfi is; a politikai életben hosszú időn át mint nagytekintélyű tényező vett részt, és hazájának sorsdöntő napjaiban is a felelős vezetők között volt.

Setälä elhúnyta mérhetetlen nagy vesztesége a finnugor nyelvtudománynak. Az ő nagy elméjétől, páratlan tudásától, hangyaszorgalmától és bámulatos munkabírásától biztosan reméltünk még nagyon sokat, mert hiszen a belefáradásnak vagy a szellemi hanyatlásnak még semmi nyoma sem mutatkozott munkásságában. Örök kár, hogy életének legnagyobb jelentőségű műve, amely vázlatos alakjában is tengelyévé lett a finnugor nyelvtudománynak, most már sohasem fog teljesen kidolgozva napvilágot látni.

Finnország Setälä Emilben legnagyobb fainak egyikét vesztette el. Társaságunk legrégebbi tiszteleti tagjainak egyikét, az utolsót gyászolja benne; mi egynéhányan pedig, akik közel állottunk hozzája, melegszívű barátunkat siratjuk.

Élete munkája ragyogó betűkkel lesz beleírva a tudomány történetébe.

*

A nagy halott pályájának ismertetését és tevékenységének méltatását (arcképpel) születésének hatvanadik évfordulója alkalmából folyóiratunk 1924. évi április—június havi füzetében (XX, 45—50) adta ZSIRAI MIKLÓS.

Az ó-magyar *sc* hangjelölés.

1. Ó-magyar írásunk *sc* jelölésével többen foglalkoztak. ASBÓTH OSZKÁR szerint¹ az *sc* = *sz* különleges magyar fejlemény. Vele szemben VOLF GYÖRGY² azt állítja, hogy az *sc* az *sz*-nek legrégebbi magyar jelölése³ és latin eredetű; bizonyításul felhoz, SCHUCHARDT nyomán⁴, 5 példát a vulgáris latinból, melyekben *sc* *ss* helyett van és 14-et, melyekben *sc* helyett *s-t* találunk írva. MELICH JÁNOS eleinte⁵ VOLF GYÖRGYöt követve szintén latin eredetűnek minősítette régi hangjelölésünk e sajátosságát, később azonban véleménye megváltozott, és a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 1908. május 8-án tartott előadásában azt állapította meg, hogy középkori hangjelölésünk második korszaka (Szent Lászlótól a tatárjárásig) francia hatás alatt áll, s bizonyítékképpen az *nh* = *ny*, *s* és *ch* = *cs*-n kívül az *sc* (*e* és *i* előtt) = *sz*-re hivatkozott. Sajnos, e becses tanulmányról csak néhány soros tájékoztató jelent meg,⁶ és így érvelését, de különösen ennek cáfoló részét sajnálattal nélkülözzük.

E kérdéssel kapcsolatban MELICH később⁷ bővebben is kifejti nézetét. Megállapítja, hogy *e* jelölés nem ismeretlen Észak-

Olaszországban, sőt, bár nagyon szórványos, Németországban sem, azonban a magyar *sc* eredetét ott nem lehet keresni, hanem csupán Franciaországban, hol épügy mint nálunk, csak *e*, *i* előtt fordul elő *s* hangértékkel. Néhány francia forrásra hivatkozva megállapítja, hogy a XIII. századtól kezdve *e* jelölés francia földön elég gyakori, *s* eredetűül PAUL MEYERREL azt tartja valószínűnek, hogy *e*, *i* előtt az *s* után *c* csúszik be előbb a *savoir* bizonyos alakjaiban, később másutt is. Tehát *e* szerint francia földről került hozzánk ez az *sc*, és magas hangok előtt a régebbi *z* jelölés helyett válik használatossá, míg a *z* tovább is megmarad mély hangok előtt.

E megállapítások ma már átmentek a magyar tudományos köztudatba, és senki kétségbe nem vonta őket. Sőt ECKHARDT SÁNDOR egy más ó-magyar helyesírási jelenséggel foglalkozva⁸ ötletszerűen azt a gondolatot is felveti, hogy az *sc*, melynek „a párizsi franciában meglehetősen korlátozott az elterjedése *s* csupán a *savoir* igénél tipikus“, vallon földről eredhet. Idéz a WILMOTTE közölte XIII. századbeli liège-i francia oklevélszemelvényekből⁹ 5 példát az *sc* = *s*-re, ezek közül azonban kettőben az *sc* egész biztosan nem *s*-t jelent (*slacin* = ma: *Sclassin* és *esceuien* = *eskevin* vagy *eschevin*¹⁰), kettő pedig legalább is kétséges.

Mindezen feltevések közül figyelmen kívül hagyhatjuk ASBÓTH állítását, mert semmi sem támogatja. A latin eredetre vonatkozó nézet mellett nem lehet figyelem nélkül elmenni. MELICH legújabb értekezése¹¹ kétségtelenül igazolta, hogy latinbetűs helyesírásunk szinte a maga egészében XI. századbéli tudós latin ejtésből származik. VOLF azonban téved, midőn azt tartja, hogy az *sc* a *z*-nél régebbi jele az *s* hangnak. Ennek az időrendbe szedett adatok feltétlenül ellentmondanak: az *sc* írás nálunk csak a XII. századtól bukkan fel¹², míg a *z* már a XI. század derekától jellemző vonása a magyar helyesírásnak. Másrészt azonban első pillanatra igen meggyőzőeknek látszanak azok a példák, melyeket VOLF SCHUCHARDT nyomán felsorakoztat. Ezeket az adatokat azonban maga SCHUCHARDT is két, egymásnak ellentmondó módon magyarázza. Előbb azt állítja, hogy az *sc*, *ss* és az *x* egyformán *ss*-nek hangzott,¹³ később meg azt a feltevést tartja valószínűnek, hogy az *sc* *e*, *i* előtt *s*-féle hanggá változott, igen jókor, az egyéb helyzetben levő *c*-nek réshanggá változása előtt¹⁴. Ez utóbbi magyarázat kifogástalan, viszont VOLF érvelését máris megdönti.

SCHUCHARDT adatait ellenőrizni ma már sok esetben lehetetlen, de minden kétségen felül áll, hogy nagy mértékben megbízhatatlanok, mint ezt pl. épen a latin *c*-vel kapcsolatban meggyőzően kimutatta G. PARIS,¹⁵ *s* rájuk aligha lehet elméletet alapítani. De még ha elfogadnók is őket helyeseknek, tüzetesebb vizsgálat után a legnagyobb részüket vagy el lehet

vetni, mint nyilvánvaló íráshibát, vagy egyéb magyarázatot lehet rájuk találni.

Így mindjárt kirekeszthetjük azokat az elég nagyszámú példákat, amelyekben az *sc* *x*-et azaz *ks*-t helyettesít, mivel ezek vagy íráshibák, vagy szórványosan valóban végbement hangátvetések (vö. latin *vixit* > ó-francia *vesquit*). Néhány példa, mint a Kr. u. II. századból való *cresseret* (= *cresceret*) vagy a Kr. u. 149-ből idézett állítólagos *Sipione* (= *Scipione*) minden tudásunknak ellentmond; egy *dissessequē discessisseque* helyett semmi bizonyító erővel nem bíró kétségtelen elírás, épígy pl. *quissant quiescant* helyett, ahol az *sc* nem is *e* vagy *i*, hanem *a* előtt áll s így feltétlenül *sk* hangértékű, nem tart-hat számot figyelemre. A megmaradó példák, amelyekben *sc* helyett egyszerű *s* van, feltéve, ha az olvasás és a közlés megbízható, bátran tekinthetők hasonló tévedéseknek. Az a néhány, aránylag késői olaszországi példa, melyben *sc* van *ss* helyett (összesen 6) vagy *ss sc* helyett (összesen 3), könnyen magyarázható a kései észak-olasz latin ejtésből, melyben az *sc* (*e* és *i* előtt) *š*-féle, az *s* *ś*-féle hang, tehát egymáshoz, főként akusztikai hatásukat tekintve, igen közel állnak.

De nincs sok bizonyító erejük a SCHUCHARDT-féle példák-nak azért sem, mert mind régebbiek a VIII. századnál, tehát a karolingi reformnál. Igaz, hogy a középkori latinban, főként a XIII. századtól kezdve, s különösen Német- és Franciaországban, ismét gyakorivá válik az *s*-nek és az *sc*-nek felcserélése, helyesebben az *s* hangnak *sc*-vel való jelölése, ez azonban olyan újítás, mely a francia hangjelölési divatban leli magyarázatát, és semmi közvetlen kapcsolatban nincs a feliratok és a IV—VI. századbéli kódexek kisiklásaival. Épen a XI—XII. századból, amikor a magyarban az *sc* jelölés felbukkan és terjed, vajmi nehéz a latinban az *sc*-nek *s* vagy *ss* helyett való használatára megbízható példát találni.

A MELICH említette észak-olasz *sc* (*e*, *i* előtt) nem jöhet számításba; ennek hangértéke *š*, *ś*.

Előfordul azonban a németben — egész Németországban szórványosan — az *sc*, mégpedig *e*, *i* előtt¹⁶ és mindig a másodlagos *s* (rendesen *z*-, *zš*-, *sž*-nek írva) helyett, nem pedig az *š*-, *ś*-féle hangértékű eredeti indogermán *s* helyett, melynek *s* a jelölése.¹⁷ Az *sc* azonban német földön a legritkább hangjelölések közé tartozik, úgyhogy nagyon valószínűtlen, hogy innen indult volna ki a mi jelölésünk. Az *sc* Németországra semmiesetre sem jellemző; megvizsgáltam pl. a FÖRSTEMANN-féle Altdeutsches Namenbuch I. kötetének hatalmas anyagát, s úgy találtam, hogy az elég szépszámu *sc*-s adatok csaknem kizárólag francia nyelvterületről valók. Bátran mellőzhetjük tehát azt a lehetőséget, hogy jelölésünk német eredetű.

Épígy felbukkan e hangjelölés a csehben és a lengyelben is¹⁸ a XIII. században, úgy látszik, a csehben *s*, a lengyelben

és hangértékkel, már amint azt az idézett gyér adatokból meg lehet állapítani, mindkét helyen azonban oly ritkán és oly későn, hogy a magyar írásmód kiinduló pontját okvetlen másutt kell keresnünk, nem számítva azt a körülményt, hogy ilyen XII. századbéli cseh vagy lengyel hatás egyedül állana írástörténetünkben.

A kérdéses jelölés a minket érdeklő korban Magyarországon kívül kétségtelenül csak Franciaországban fordul elő nagyobb számban; csak itt kereshetjük tehát az *sc* eredetét. Nem szabad azonfelül elfelednünk azt a körülményt, hogy az *sc* felbukkanásának és elterjedésének ideje egybeesik a magyar írástörténetben a francia befolyás korával, s főképen, hogy az *sc* jelölés a XII. század folyamán különösen olyan oklevelekre jellemző, amelyekben egyéb, kétségtelenül francia eredetű hangjelölési sajátosságok (*qu* = *k*, *gu* *e*, *i* előtt = *g*, nem szólva a jóval általánosabb *ch* = *č*- s talán *gn* = *n*-féle jelölésekről). Ilyen, magyar szövevényekben jellegzetesen franciás helyesírású oklevél pl. a székesfehérvári keresztetek 1193-ból való megerősítő levele,¹⁹ épígy jellemző Anonymus hangjelölése és sok más oklevél.²⁰

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy az *sc* hangjelölés előfordul mind Észak-Franciaországban, a tulajdonképeni francia nyelvterületen, mind pedig délen, a provençal területen. Nincs nagyobb jelentősége annak a körülménynek, hogy a XI. századbéli provençal nyelvű irodalmi kéziratok nem használják, hiszen ez a jelölés északon sem annyira a könyvmásolók, mint inkább az oklevélírók sajátja, már pedig, mint látni fogjuk, a XII. századbéli provençal nyelvű oklevelekben akad rá példa, ha nem is sok, mégpedig Dél-Franciaország legkülönbébb helyeiről. Minthogy azonban a provençal írásban, legalább eredetileg, ugyanaz a hangértéke, mint a francia helyesírásban, sőt a hangérték megváltozása is valószínűleg nagyjában párhuzamosan halad északon és délen, a tulajdonképeni francia *sc*-kkel együtt vizsgálhatjuk meg a provençal *sc*-ket is.

Ami az *sc* hangjelölésnek francia nyelvterületen való előfordulását illeti, meg kell állapítani, hogy ezt a kérdést elég mostohán kezelték. BEAULIEUX helyesírás-története²¹ csak a XIII. század elejétől ismeri, Chrétien de Troyes legrégebbi kézírataiból, melyeket pedig csodálatosképen a XII. századbéli francia helyesírásról szóló fejtegetései egyetlen alapjául választ. BEAULIEUX ennek az *sc*-nek *s* hangértéket tulajdonít, s keletkezését úgy magyarázza, hogy a hangzóközi *c* (ejtve: *ts*) *s*-szé egyszerűsödése után a *c* elé egy *s*-t iktattak, hogy mind a hagyományok, mind a tényleges kiejtés szempontjainak eleget tegyenek. Ez a feltevés sem teljesen kifogástalan, bár sokkal közelebb áll az igazsághoz, mint P. MEYER említett magyarázata,²² mely voltaképen nem magyaráz semmit, midőn az *sc*-ben kiejtési tény (fait de prononciation) lát, s úgy fogja

fel a dolgot, hogy a XIII. században az *s* után *e*, *i* előtt *c* csúszott be (a kiinduló pont tehát szerinte nem a *c*, hanem az *s*), — vagy épen LITTRÉÉ,²³ aki — csupán a *scavoir* írásmódot akarván magyarázni — az *sc-s* írást XV—XVI. századi hibás etimologizálás eredményének tartja (szerinte tudakosan a *scire*-vel hozzák kapcsolatba a *sapere*-ből származó *savoir* igét), holott e feltevésnek az időrendi sorba állított tények (először jelentkeznek a XIII. században a *scet* alak *s* csak jóval később a XIV-ben a *scavoir*) kereken ellentmondanak. MEYER-LÜBKE²⁴ szintén csak a XIII. századtól ismeri ezt a ténnyt s eredetét homályosnak látja. SCHWAN-BEHRENS nyelvtana²⁵ szintén csak hibás, tudakos etimologizálást lát az írásmódban, amint LITTRÉ. Viszont BRUNOT²⁶ megjegyzi, hogy hangzóközi *s*-nek a jele *ss*, *sc* vagy *c* volt (a XII. században), de eredetéről nem mond semmit; később²⁷ pedig azt állapítja meg, hogy ez az írásmód csak a közép-franciában lesz általánosabbá, és hogy ritkábban szókezdő *s*-t is jelöl.

Minthogy a középkori francia hangjelölés története általában még nincs kidolgozva, s mint láttuk, különösen hézagosak, sőt sok esetben ellentmondók és tévesek az *sc* jelölésre vonatkozó megállapítások, nem marad más hátra, mint megvizsgálni a megfelelő középkori adatokat. E vizsgálódásból eleve kirekeszthetjük az 1200 után keletkezett szövegeket, valamint régiebb műveknek és okleveleknek a XII. századnál fiatalabb másolatait, minthogy nálunk az *sc* már a XII. század elején felbukkan és a század végéig eléggé el is terjed.

Jegyzetek.

- ¹ NyK. XVIII, 412—27. ² Nyelvméltár VII, xxj. l. és főleg: Kik-től tanult a magyar írni, olvasni?: Összegyűjtött Munkái I, 24—112.
³ I. m. 29—33. ⁴ Vocalismus des Vulgärlat. I, 145, 165, III, 75, 85, 317.
⁵ SzlJövsz. I, 2: 27—30. ⁶ MNy. IV, 328. ⁷ MNy. X, 386.
⁸ MNy. XXIII, 571. ⁹ Rom. XVII, 568—90. ¹⁰ A nyelvjárási ejtés lehetne *šlasīn* és *eševīn*, *ehevīn* is. ¹¹ Latinbetűs helyesírásunk eredete 10 kk.
¹² KNEZSA, A magyar helyesírás a tatárjárásig: MNy. XXIV, 321. ¹³ I. m. I, 19. ¹⁴ I. m. I, 165. ¹⁵ Mélanges linguistiques 105—9. ¹⁶ FRANCK, AltfränkGram. 130; BRAUNE, AhdGram. 143, 167; SCHATZ, AltbairGram. 64. ¹⁷ BRAUNE i. m. 42. ¹⁸ ASBÓTH i. h. ¹⁹ JAKUBOVICH—PAIS, ŐMolv. 54, 58. ²⁰ KNEZSA: MNy. XXIV, 264—5, 321. ²¹ Histoire de l'orthogr. fr. I, 149, 179. ²² Rom. XIX, 459. ²³ Dictionnaire, s. v. *savoir*. ²⁴ Hist. Gram. der frz. Spr. I, 32. ²⁵ AltfrzGram. 20. ²⁶ Hist. de la langue fr. I, 488. ²⁷ I. m. I, 498.

2. Előfordul az *sc* az ó-franciában elsősorban néhány tudós szóban, a latin *sc* helyén, mint pl. *discipline* (Psautier d'Oxford 2: 12; Rol. 1928) | *discernir* (Alexandre-töredék 99) | *susciter* (Passion 30) | *escience* (Rol. 3003, stb.) | stb., stb; továbbá a sokszor előforduló *descendre* < *descendere* szóban, hol a legegységűbb irnok előtt is nyilvánvaló latin etimológia segíthetett a latin írásmód megtartásában. A *descendre sc*-je

kétségtelenül egy ideig *s* hangot jelöl, kérdés csak az, hogy meddig. Ugyanis azokban a szavakban, melyekben az etimológia nem olyan nyilvánvaló, mint a *descendre*-ben, a latin *sc* helyett többnyire *is(s)*-t találunk; így pl.: *creisent* (Passion 498) < **crescent* (*crescunt* h.) | *conuissum* (Alexis, hildesheimi kézirat 360) < *cognoscimus* | *anguissuse* (Alexis, ashburni kézirat 457) < *angustiosam*¹ | *anguisable* (Rol. 280) < *angustia* + *abilem*¹ | *vaissel* (Li 4 livre des reis I: XVI, 40) < *vascellum* | stb., stb. Az *is* csak régiebb *s*-ből származhat, az azonban nyílt kérdés marad, vajon az *i* kiválásával az *s* egyszersmind depalatalizálódott-e, sőt az *is* igen valószínű, hogy az *is* betűcsoport egy darabig csak az *s* hangnak egy jelölésformája, tehát az *is* írásmód régiebb, mint az *i* tényleges kiválása. Erre szép bizonyíték az az ó-francia: magyar szójáték, melyre ECKHARDT SÁNDOR mutatott rá.² Guibert de Nogent ugyanis a német-francia gyűlevész kereszties csapatoknak Mosony alatt Kálmántól szenvedett vereségéről megemlékezve elmondja, hogy a hazájukba visszatért francia keresztieseket általános kacaj fogadta, mikor azok elbeszéltek, hogy egészen *Moysson*-ig jutottak el (ad *Moyssonem* usque se fuisse dicebant), mert az otthonvalók ezt a városnevet egy közeli francia *Moyssun* nevű városra értették. Már pedig ilyen félreértés a magyar *Mušun* és a francia városnév között, melynek töve kétségtelenül a latin *Mustius* vagy *Mussius* személynévvel függ össze,³ csak úgy képzelhető el, ha ez utóbbinak a nevét *Mošun*-nak vagy *Mušun*-nak olvassuk. Ez tehát arra mutat, hogy a XIII. század elején (az esemény maga 1096-ban történt, és Guibert de Nogent 1112 előtt írta művét) az *sc* (*e, i*) = *s* ejtés még általános volt, s az *is, ys* írásmód *s* hangot vagy legalább, *is* mellett, *s* hangot is jelölt. A mai franciában viszont az egykori *s*-nek már semmi palatalis eleme nincs; a depalatalisatio idejének megállapítását e dolgozat folyamán fogom megkísérelni.

A tudós szavak *sc*-jének ejtése minden valószínűség szerint azonos az egykorú latin nyelvi *sc*-nek az ejtésével, legalább is a szó meggyökeresedésének idejében. Nagy kérdés azonban, milyen volt a latin *sc* ejtése a X—XI. században. O. FUNKE a X—XI. században élt⁴ Abbo fleury-i apát *Questiones grammaticales* című munkájának egy helye alapján, mely így hangzik: „Cum vero C litteram sequuntur in eadem syllaba E vel I trifariam solet pronuntiare et nunc quidem ut fere videatur sonare G, maxime S praecedente, ut suscipis, suscepi, suscepti: nunc autem . . .”⁵ arra következtet, hogy az *sc* (*e, i* előtt) ejtése *stš* volt.⁶ Ha meggondoljuk, hogy a *g* hangértéke *e, i* előtt Abbo idejében minden valószínűség szerint *dž* (*dž*), *d'* volt,⁷ mint erre egyébként a tudós apát egy-egy megjegyzéséből is következtetni lehet,⁸ akkor elfogadhatónak látszik FUNKENAK az az okoskodása, hogy a „fere” szót úgy kell értelmezni, hogy a kérdéses betűcsoportban a *c* hangértéke nem

pontosan *dž*, hanem ennek az affrikátának zöngétlen mása. Amde az *sc* ilyen *stš* (talán pontosabban *štš*) ejtése csak Franciaország olyan területén valószínű, ahol a latin *c* (*e, i* előtt) *tš*-vé fejlődik és nem *tš*-vé, tehát Észak-Franciaország egy részén. pedig Abbonak a *c*-ra vonatkozó ejtési szabálya⁹ szinte félreérthetetlenül *ts* (*tš*)-re utal, s maga Abbo nem északi ember volt. Nagyon kétséges, hogy Franciaországban a *c* > *tš* területen kívül a tudós szavak *sc*-je *stš* lehetett volna, hiszen a későbbi fejlődés is *s*-t és nem *š*-t eredményez, bár igaz, hogy az *sch* grafikum előfordulása nem valami pontosan egyezik a *ch* (< *c*) előfordulási területével.

Ugyancsak a *Questiones grammaticales* egy másik helyéből¹⁰ FUNKE arra következtet, hogy az *stš* ejtés mellett *sts* ejtése is volt az *sc*-nek. Az illető hely így hangzik: „Quapropter cum graece scribitur χήνας, ita profertur ac si scriberetur kereas et παρορχία quasi parroechia; quem tamen sonum mutat sigma, si pro illa sit χ posita ut σχήμα; quam vim et apud Latinos servat s, apud quos ti semper enuntiaturo sono ci si post illam in altera syllaba sequatur vocalis, nisi ipsa .S. praecesserit, ut lectio, quaestio, testium, legentium.“¹¹ Ebből nyilvánvaló, hogy itt csak görög szavakról van szó, ez a szabály csak ilyen ritkább görög eredetű szavak ejtésére érvényes.¹²

Véleményem szerint Abbonak előbb említett helyéből csak az világos, hogy az *sc*(*e, i*) betűcsoport ejtése nem azonos az *s* + *c*(*e, i*) jelölte hangok egymásutánjával, tehát nem *stš*; egyáltalában nem világlik ki azonban az ügyetlen kifejezőmódból, hogy milyen volt az *sc* hangértéke. A karolingi reform idejében a franciában az *sc*(*e, i*)-ből minden valószínűség szerint már kialakult volt az *š*, s így feltehető, hogy a latin olvasásban is ilyen hangértéke volt az *sc*-nek, és ez a hangértéke maradt is meg még egy pár századon át. Így magyarázható, hogy a IX—X. században tapogatózva kialakuló francia helyesírás az *š* hang jelölésére a *zs, sc, sci* kombinációkkal próbálkozik. Az *š*, főleg akusztikai hatását tekintve igen közel állhatott az *š*-, *š*-hez; idegen népek a francia *š*-t sűrűn adják vissza *š*-sel,¹³ egyebek közt később a magyar is¹⁴. Ez magyarázza meg, hogy Abbo a kérdéses hang magyarázatára a *g* (= *dž*)-hez folyamodik, mert ennek az affrikátának spirans része emlékezteti őt valamennyi hang között legjobban az *sc*-nek megfelelő *š*-, *š*-féle hangra. Nagyjában így látja a dolgot JELLINEK is; szerinte ugyanis: „wenn Abbo *sc* wie *š* gesprochen haben sollte, so hätte er sich wohl auch so ausdrücken können wie er es tut“.¹⁵ Erre az *š*-re vonatkozólag megjegyzendő, hogy SUCHIER szerint¹⁶ minden francia jésített *s*-t *š*-nek ejtettek, tehát nemcsak a *sce*-, *sci*-ből, hanem a *ssi*-, *stj*- és *x*-ből keletkezettek is. Ennek feltevése felesleges, mivel az *š* teljesen kielégítő kiinduló pontot ad minden nyelvjárási

fejlődésnek, s egyszersmind megmagyarázza, hogy idegen fül e hangot *š*-nek hallhatta.

Ezek alapján tehát bizonyos valószínűséggel feltehető, hogy a régebbi tudós átvételekben az *sc*-nek *s* felelt meg. De még ha a latinban Nagy Károlytól kezdve *sfš* vagy akár *šfš* ejtést teszünk is fel, akkor is, ismerve a francia nyelv fejlődésének általános törvényeit, feltehető, hogy magánhangzóközi helyzetben hasonulás útján e hangcsoport hamarosan *śś*-, *ś*-re (*šš*-, *š*-re)¹⁷ egyszerűsödött. Az *s* depalatalisatiója a többi *ś*-ével együtt mehetett azután végbe.

J e g y z e t e k.

¹ A *sti*- fejlődése azonos az *sc(e, i)*-ével. ² Franco-hungarica: Extraits des Mélanges Baldensperger 10. ³ GROLL, Französische Ortsnamen I, 271; az *-un-ra* vö. A. VINCENT, Les noms de lieux de la Belgique (Bruxelles, 1927.) 72—3. ⁴ Die gelehrten lateinischen Lehn- und Fremdwörter in der alt-englischen Literatur 8. ⁵ I. m. 32. ⁶ I. m. 36—7. ⁷ BEAULIEUX i. m. I, 21. ⁸ FUNKE i. m. 33. ⁹ FUNKÉ i. m. 32. ¹⁰ FUNKE i. m. 38. ¹¹ I. m. 37. ¹² Némileg másképp értelmezi ugyanezt a helyet M. H. JELLINEK, Zur Ausspr. des Lat. im Mittelalter (Festschrift Braune 25), de az *sc* kétféle ejtését ő is elveti. ¹³ Vö.: német *wambasch* < *wambais*, *harnasch* < *harnais*, *laschieren* < (*es*)*laissier* stb. (E. SCHWARTZ, Die germanischen Reibelaute *s, f, ch* im Deutschen 20; HORN: Zschr. für frz. Sprache u. Literatur XXI.; ÖHMANN, Studien über die frz. worte im deutschen. 1918. 52—3); — angol *finish, usher* etc. (MANNING BOOKER, The french inchoative suffixe *-iss* . . . in middle english 68); — továbbá egy kopt-francia szójegyzék *shish* (*six*), *dish* (*dix*), *krouish* (*croix*) stb. szavait (MASPÉRO: Rom. XVII, 481 kk.). ¹⁴ MELICH: MNY. X, 404—5. ¹⁵ I. m. 21. ¹⁶ Grundr. der rom. Phil. I, 735. ¹⁷ A mai *s* határozottan *ś*-re mutat.

3. Előfordul az *sc* jelölés olyan nem tudós szavakban is, melyekben az etimologizálásra nem gondolhatunk. Ha a XII. század végéig terjedő időből származó, nem valami nagy számú kéziratokat vizsgáljuk, feltűnik, hogy ilyen *sc* aránylag kevés van. Ennek, mint már említettük, az az oka, hogy — úgy látszik — az *sc* hangjelölés inkább az oklevélírásban terjedt el.

Három példa van rá a 900 tájékán keletkezett és leírt valenciennes-i töredékben: r^o12: *pescion* (*piscionem*) | v^o8: *escit* (*exivit*) | v^o33: *posciomes* (**possiamus*). Mindenekelőtt megállapítható, hogy a jelölés inkább *sci*, s az *escit*-ben az *i* azért hiányozhatik, mert a következő betű amúgy is *i*, melynek palatalizáló hatása főként északon meglehetősen általános;¹ már az *i*-nek beiktatása is arra mutat, hogy az ily módon jelölt hangnak palatalis eleme van, de világos ez az etimológiából is: *piscionem*-re vonatkozólag láttuk, hogy az *sc* > *ś*, a **possiamus*-ban a hiatus *i* > *ĭ* palatalizálja a megelőző spiranst, és *exivit*-ben a *cs* (*x*) csoport *c*-ja vokalizálódik *ĭ*-vé, s palatalizálja a következő mássalhangzót (vö. *exire* > *eissir*). A *sc, sci* tehát kétségtelenül *ś*-t jelöl, amint ezt különben némi árnyalati ingadozásokkal a tudósok általában vallják.² E jelölés eredete könnyen érthető: az író az *s* hangot a

ts hangértékű *c* (*e*, *i* előtt) és az *s* hangértékű *s* összekapcsolásával próbálja kifejezni (segítségül véve még a *i*-t), mint pl. a 880 körül keletkezett Eulaliában ugyanezt a hangot a *ts*, *ts* hangértékű *z* és az *s* hangértékű *s* összekapcsolásával igyekszik jelölni a *lazsier* (< *laxare*) szóban.³ Az *sc* jelölésére mintául szolgálhatott, mint már említettük, a latin *sc(e, i)*, melynek hangértéke ugyancsak *s* volt.

A X. századbeli *s* provençal formákkal erősen átszótt St. Légerben biztos példa nincs.⁴ A 96. sort: *posci non posc lai uol ester* különféleképpen próbálták magyarázni; ezeket felsorolni hosszadalmas és felesleges lenne,⁵ e magyarázatok egyike sem kielégítő: véleményem szerint a sor minden javítás nélkül világos. Az igazságtalanul bevádolt Szent Leodegár elmenekül az udvarból. A király karhatalommal visszahozatja, sőt újra el akarja halmozni kegyeivel, de a megsértett szent nem érzi magát biztonságban az udvarban, nem akar a király tanácsosa maradni, hanem azt kéri tőle, engedje meg, hogy egy kolostorba vonuljon vissza (*en u monstier melaisse intrer*), *s* magyarázatképpen fűzi hozzá a kérdéses mondatot, amelyet így tagolok: *pos* (= *pois*) *ci non posc*, *lai uol ester* 'minthogy itt nem lehet (nem bírok), ott akarok élni'. Ily módon a *posci sc*-je nem tartozik ide; a *posc* < **possio* (vagy **pocso*?) lehetne elvégre a francia *poś*, *pois*, *puis* alakok írásbeli ábrázolása, de sokkal valószínűbb, hogy a provençal *posc* (ejtve *posk*) tükröződik benne.

A XI. századbeli Alexisnek két, a XII. századnál nem fiatalabb kézírata⁶ közül az ashburniben egy példa fordul elő: 492: *leesce* (*laetitia*); a hildesheimi kéziratban előfordul 372, 578: *alacet* (*ad* + **lascat*) igében az *sc* = vagy *sk*, vagy *stš* (*sk*), esetleg *š* hangértékű (vö. 14: *rices*, 302: *rice*, 387: *blance*, ahol a *c* vagy *k*, vagy *ts*, esetleg *k* hangértékű), tehát nem tartozik vizsgálódásaink körébe. A *leesce* szóban levő *-itia* képző története máig sincs tisztázva. A sok különböző vélemény felsorolása nem tartozik ide. A legvalószínűbb HORNING⁷ és NEUMANN⁸ nézete a *tj* fejlődéséről, kik, bár egyben másban eltérnek egymástól, abban megegyeznek, hogy az *-itia* szabályos fejlődése *-ece* (*-etša*). Az ó-francia magánhangzóközi *c*-nek mai megfelelője *s* (*-esse*). Kérdés, hogy a *ts* > *s* változás milyen módon ment végbe. Minden okunk megvan arra a feltevésre, hogy a magánhangzóközi affrikáta jóval előbb vesztette el zárhang-elemét, mint a szótagkezdő vagy a szóvégi. Így van ez a mai olaszban is, hol a magánhangzóközi helyzetben a *ts* *š*-sé egyszerűsödik.⁹ Ezt az állapotot tükrözi vissza pl. egy ó-francia elégiának valószínűleg a XIII. századból való, héber betűkkel írt, de erősen archaizáló nyelvű kézírata,¹⁰ melyben a magánhangzóközi *c* *s* ínnel, tehát *s*-szel, egyébe helyzetben levő pedig *z* adéval, tehát *ts*-vel van jelölve. Ugyancsak erre mutat a Szent István-episztoła 22: *decencie* alakja a 15: *les-*

ciencia mellett. Minthogy az ashburni kézirat a XII. század második feléből való, kétségtelen, hogy a másoló számára az *sc* nem *ts*-t, hanem *s*-t vagy már *s*-t jelent, hiszen a század végén már a szövegi *ts*-k és *ts*-k is északon *s* írásbeli formában jelentkeznek.

A XII. század elejéről való fécamp-i istenítéletformula¹¹ rövidke szövegében találjuk a *puscet* (**possiat*) alakot. Mint az etimológia mutatja, eredetileg itt is jésített *s* hangról van szó. E korban a legtöbb helyen az *i* már kiválik az *s* előtt, legalább az *iss* írásmód gyakori; így ugyanott *puis* (*postea*), vagy pl. az Alexis mindkét régi kéziratában 550: *puissum*, 370: *poissum*, *puisum* alakokat találunk, viszont láttuk a *Moysun* példáján, hogy az *is* is olvasható *s*-nek. Ennek az *sc*-nek a hangértéke tehát valószínűleg *s*, esetleg *js*, *is*.

A Szent István-episztolának a XII. század második feléből¹² való kéziratában előforduló 46: *loscant* (= *losanc*) nyilvánvaló íráshiba,¹³ annál is inkább, mert velaris hang jele előtt az *sc* alig lehetne más, mint *sk*.

Egy állítólag XII. századbéli kéziratban¹⁴ előforduló *voisce* (*vocem*)¹⁵ szóban az eredeti *ts*, magánhangzóközi helyzetbe kerülve (*ma voisce et ma parole*), *s*-szé egyszerűsödve jelentkezik, míg *manifeiscent*¹⁶ (**manifestiant*)-ban az eredeti hang kétségkívül *s* (vö. *angustias* > *angoisses*). A *perilsce*¹⁷ példában egészen szokatlanul *sc* egyenesen az *l* jésítését látszik jelölni. Ugyanitt néhány példában az *sc* (*descirent*, *lassce*) *sfš*-t vagy *š*-t is jelöl.

A XII. század második felében a példák kissé megszapornodnak. Valamennyit immár szükségtelen is felsorolni. Így nagyon gyakori a Királyok négy könyvének a XII. század második feléből való kitűnő fordításában,¹⁸ pl. I: II, 1: *esléescie* (*ex* + *laetitia* + *-ata*) | I: II, 25: *destresce* (**districtiam*) | I: III, 3: *veillesce* (*vetulu* + *-itiam*) | I: VI, 13: *esléescerent* | I: X, 12: *haltesce* (*altu* + *-itiam*) | I: XVII, 38: *lascier* (*laqueare*) | I: XVIII, 52: *blesciez* (**blettiatos*, vö. frank *blēta*) | I: XXIV, 4: *musciéd*¹⁹ (*mussati* vagy **mussiati*; nem tudni miért, ebben a szóban az ó-franciában mindig palatalis az *s*, mint azt különben az *ie* < latin *ú* is mutatja) | stb., stb.; sőt I: XXIII, 26: *aprescerent* (**apropiarunt*) | I: XXV, 20: *aprescad*, hol az *sc* *fs* helyett áll, *s* hangértéke *fs* vagy *š*; — meg kell azonban jegyezni, hogy a kérdéses kézirat gyakran használ *ch* helyett *c*-t (pl. I: XX, 15: *esraced* < **extradicatum* | I: XXI, 5: *aprecement* = *approchement*, *saces* = *saches* stb.) és viszont. A többi példa *sc*-je mind *ts*-re megy vissza (vö. az *-itia*-val kapcsolatban mondottakat), *muscier* pedig bizonyára *s*-re (**musciare*).

Épígy előfordul pl. a *Jeu d'Adam*-ban, melynek kéziratát sokan még a XII. századba helyezik²⁰: 344: *oscist* (*ocire* < *occidere*) | 375: *haltesce* | 771: *nascion* | stb., ahol a *sc* min-

dig régebbi *c*-re (*tš*) megy vissza. Hasonlóképen a cambridge-i zsolttárkéziratban 44^r, 15, 50^r: *leesce* 4₈, 15₁₁, 42₁: *leece* mellett) | stb.

A példákat szaporítani felesleges. Legfeljebb azt jegyezhetjük még meg, hogy az *sc* franciaországi latin kéziratokban is előfordul már a XII. század folyamán, ugyancsak a *tš* > *š* jelölésére, így a tours-i glossariumban²¹: 64: *Facescia*.

Az eddig előadottakból nyilvánvaló, hogy az *sc* hangjelölés a francia szövegekben a XII. század második feléig ritka. Példáinkban mindig olyan hangot jelöl, amely eredeti palatális hangra vagy palatális csoportra megy vissza, s hangértéke ennél fogva, legalább egy bizonyos ideig *š*. Ugyane hangnak gyakoribb jelölése *is*(*s*), illetőleg *i* előtt és *i* után *s*(*s*).

Jegyzetek.

- ¹ CORNU: Rom. X, 401. ² SUCHIER: Zschr. f. rom. Phil. II, 300: „erweichtes, stimmloses *s*“; KOSCHWITZ, Kommentar über den ältesten frz. Sprachdenkmälern 132, 146: „die Wahl für *is*(*s*) und *š* freisteht“; VORETZSCH, Einführ. in das Studium des Altfrz. 297: „*escit* ... *essjít* zu lesen“.
- ³ SUCHIER i. h.: „stimmloses, mouilliertes *s*“; KOSCHWITZ i. m. 70: *šss*; VORETZSCH i. m. 295: „*š* (später) -*iss*-“.
- ⁴ Nincs példa rá a másik clermont-ferrandi kéziratban, a Passióban. Azokat a kéziratokat, melyekben adatok nincsenek, nem fogjuk megemlíteni.
- ⁵ FOERSTER—KOSCHWITZ—HILKA, AltfrzÜbsb.⁷ 83, 293—4. ⁶ AltfrzÜbsb. 97—164.
- ⁷ Zschr. f. rom. Phil. XXIV, 552 kk. ⁸ Zur Laut- und Flexionslehre des Altfrz. 80 kk. ⁹ Vö. K. VOSSLER, Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung 187. ¹⁰ Rom. III, 463. ¹¹ AltfrzÜbsb. 171 kk.
- ¹² KOSCHWITZ i. m. 200. ¹³ FOERSTER: Revue des langues rom. XVI, 6. ¹⁴ Rom. V, 272 kk. ¹⁵ I. h. 279. ¹⁶ I. h. 275.
- ¹⁷ I. h. 275. ¹⁸ Li quatre livre des reis, hgg. v. E. R. CURTIUS. ¹⁹ Vö. még I: XIII, 6, I: XX, 19 stb. ²⁰ Das Adamsspiel, hgg. v. K. GRASS. 1928.³ IX. ²¹ AltfrzÜbsb. 208.

(Folytatjuk.)

BÁRCZI GÉZA.

Kék vér.

A főrangú származású emberről azt mondjuk, hogy *kék vére* van. Honnan ered e szólásunk? TOLNAI VILMOS szerint (MNy. XIII, 21) világos, hogy itt valamilyen „képes kifejezéssel“ van dolgunk. Azonban szerzőnk lehetségesnek vél egy semmiképen sem képes magyarázatot is, azt t. i., hogy talán a világosbőrű, ápolt kezű embernek a bőr alatt jobban meglátszó kék erezetére kell gondolnunk. Ebben az esetben nyilván *kék ér*-ről beszélnék. Az érfalak kékeszínűeknek látszanak, de magának a vérfolyadéknak, főleg a verőerek tartalmának piros, illetőleg „veres“ a színe, amint ezt a francia *couleur de sang* kifejezés is feltünteti. Ezt oly jól tudjuk, szóbanírásban annyit emlegetjük, hogy éppen e miatt találjuk különösnek, magyarázatot követelőnek, hogy valamelyik embertársunk vérének kéknek mondják.

Különösnek találjuk addig, amíg csakugyan komolyan nem gondolunk arra, hogy képes, helyesebben a mai nyelvhasználat szempontjából képesnek látszó kifejezéssel lehet dolgunk. Vagyis, hogy a címbe írt mondásnak talán mind a két tagját nem abban a közönséges, fizikai jelentésében kell vennünk, amelyhez ma teljesen hozzászoktunk.

Sem a *vérség* szóban, sem pedig a *Bendegúznak vére* vagy a *sang royal* kifejezésekben nem a fiziológiai nedvről, nem a hun fejedelem vagy pedig valamelyik francia király ereiben csörgedező vérről van szó, hanem a származásról, illetőleg leszármazottakról. Míg azonban ezekben az esetekben legalább megkísérelhetjük valamiféle régi gondolatátvitel (a vér az élettani rokon kapcsolat jelképe) rekonstruálását, egy fokkal nehezebbnek látszik ez pl. a *zöld ifjú* és még inkább az ezzel rokonjelentésű *tête verte* kifejezéseknél. Vagy egyáltalán, hogy francia példánál maradjunk, mi közük a *Pierre verte* (faragatlan kő) vagy a *coup bleu* (vaklövés, hibás lövés) szólásoknak egyik vagy másik színképsávhoz? Adynál *piros csodák*-ról, egy népversen *piros örömök*-ről olvasunk. Mindkét szóhasználatba könnyű metaforát belemagyarázni. Ady piros csodákkal rakott életfárról beszél, tehát érett, pirosszínű gyümölcsökre gondolhatott. A másik vers szerzője pedig arra, hogy örömeiben kipirul az ember arca. Nézetem szerint mindkét magyarázat legalább részben elracionalizálná a dolgot, és nem tud feltárni mindent a fenti kifejezésekből, amit bennük a költő és olvasó éreznek.

Mostanában megjelent nagy bölceleti munkájának egyik helyén (Der Geist als Widersacher der Seele I, 193) arra hívja fel KLAGES¹ az olvasó figyelmét, hogy az indogermán színevek régi, nem egy népies vagy költői szólásban maig fennmaradt jelentései éppen nem simulnak szorososan a fizikai színképhez. De a mi nyelvünkben is a *fehér* eredetileg bizonyára általában világosat, fényest, ragyogót jelentett. A *fehér bor*-nak (Weisswein) sárga a színe, aminthogy a *Grünschnabel* kifejezés sem magyarázható azzal, mintha a fiatal madárfiókának zöldszínű csőrük volna. A *Belgrád* nevű városok falait vagy régi római falmaradványait nem annyira fehéreknek, mint inkább a napfényben tündöklőknek láthatta az a török vagy

¹ Vö. még a szerzőnek „Vom Wesen des Bewusstseins“ című művéből (2. kiad. 1926.) a „Von der Doppelbedeutung sinnlicher Beiwörter“ fejezetet (29. l.). Jellemző bölcselőnk felfogására a következő hely: „Der hohe Ton ist keineswegs bloss gleichsam hoch, sondern er ist es wirklich; und ebenso ist das rauhe Geräusch wirklich rau, die warme Farbe wirklich warm, der scharfe Geruch wirklich scharf!“ Mindezekben az esetekben ú. n. átvitelre szokás gondolni, amely egyik jelentéstől a másikhoz halad. De senki sem tudná bebizonyítani, hogy nem éppen a másik jelentéstől mentünk át az egyikhez. Ha erre figyelünk, föllép a gondolat, hogy talán nem is „átvitelről“ van szó a fenti esetekben, hanem egy eredetileg közös, egységes tartalom későbbi kettéválásáról.

szláv ember, akitől ez az elnevezés ered. Az ezüstpénz nyilván csillogó mivoltától nyerte *monnaie blanche* elnevezését. A *Schwarzbrot*-nak nálunk is *fekete kenyér* felel meg, holott egyik sem feketebélű. A hajával pedig ne igen érveljünk a kék erek mintájára, minthogy a kétféle kenyeret tudvalevőleg nem külsejük színe különbözteti meg egymástól. Amikor a *schwarzer Verdacht*-nak megfelelően már csak *sötét gyanú*-ról beszélünk, ezzel mintegy eláruljuk, hogy a *fekete* színnévnek is a régmúltban valami olyan általános, optikailag határozatlan értelme lehetett, amelyet ma a *sötét*, *komor* szavakkal vagy talán még a más színekhez képest sötétebb színárnyalatra való utalással tudunk valamiképen érzékeltetni, szemléltetni. Idekívánkozik az az, ismert tréfa is, amely a *kékszilvát* *zöld*-nek mondja, minthogy még veresszínű. Persze ennek a sokszínű szilvának az a komoly magva, hogy a *zöld* színnév eredeti jelentésében a ki nem fejlettségnek, növekedésnek, éretlenségnek a zöld növényzetben különösen élénk táruul mozzanata jutott kifejezésre, mint ezt a görög nyelv (*χλωρός*) világosan bizonyítja. A *pierre verte* tehát nyers követ jelent. A fenti magyar tréfához hasonlót pedig könnyen tudna vagy talán csinál is a francia, aki nemcsak *vin blanc*-t ismer, de az újbort *vin vert*-nek, sőt a silányfajta vörösbort *vin bleu*-nek nevezi, akárcsak a címbe írt kifejezésünk *kék*-nek a pirosszínű vért. A legutóbbi francia kifejezés a *coup bleu*-vel együtt bizonyára azzal magyarázandó, hogy a ma közönségesen a kék színre vonatkoztatott, pontosabban véve az egészen világos (híg) kékre illő szónak egykori vagy legalább is mellékjelentése, több nyelvet illetőleg is (vö. *blauer Dunst*, *ins Blaue hinein*) 'ködös, bizonytalan, nem tiszta, homályosan zavaros' volt.

Mai művelt nyelveinkben mintegy hét-nyolc eredeti színnevet találunk csak, ami természetesen nem függ össze azzal, hogy a spektrum hét egyszerű színből áll. A barna, szürke, fehér és a fekete nincsenek képviselve e hét szín között, míg a sárgának tudvalevőleg két, a kéknek meg éppen három sáv felel meg. Az eredeti színnevekhez azután idők folyamán nagy sereg, különféle jelzőkhöz és hasonlatokhoz forduló leszármazott színelnevezés: *citromsárga*, *bordóvörös* stb., stb. csatlakozott, hogy a színskála árnyalatainak, az ú. n. kevert színeknek nagy gazdagságához, több százra menő számához alkalmazkodjék. Mindegyiket még tökéletesíthetjük ugyan a *világos*, *tompá*, *mély* és más efféle közelebbi meghatározásokkal, de így sem tudjuk egészen megjelölni, egymással szemben szabatosan megkülönböztetni a valóságos eseteket. Hiányzik kifejezéseinkben a kisebb-nagyobb fényteltségnek és megvilágítottságnak megjelölése, amely a konkrét színfoltban mindig benne van, nem is szólva arról, hogy egyetlen valóságos szín sem fordul elő sohasem magában, elszigetelten, hanem

mindig másféle színektől környezve, amelyeknek milyensége, szomszédsága és arányai okvetlenül befolyásolják, módosítják az illető színfolt milyenségét és értékét (valőr). Mindezekből még jobban látjuk, mennyire általánosak és tágértelműek, főleg eredeti színneveink a tényleges színekhez mérve. De a fenti különös esetek, mint a *coup bleu* meg a *Grünschnabel* példája, azt mutatják, hogy ez az általánosság még sokkal nagyobb, mint első pillanatban gondolnánk. A színtünetmények világán kívül eső, tőlük egészen távoli fogalomterületekre is kiterjed. Hogyan magyarázzuk meg ezt az utóbbi körülményt? A metafora, a tudatos gondolatátvitel megfejthet vagy látszólag megfejt egyes idevágó kifejezéseket, de általában és minden esetben kétségkívül csődöt mond (vö. a 85. lapon jegyzetünket).

A nyelvet azonban az ősember alkotta, nem pedig az a nagymértékben tudatos modern ember, aki a világot nem anynyira, nem elsősorban ösztönös lelki bensőséggel éli át, mint inkább tanultságához illően ú. n. természettudományos, azaz hideg szemmel tekinti. A természettudományok gerince a fizika, ennek alapja pedig a mechanika. A mi világszemléletünk mechanikus, azaz gépies, élettelen, — öreges. Az ősemberé mindent étellel, lelkeséggel telített. A mi számunkra a dolgok tárgyi mivolta és egymástól való különbsége a fontos. Az ősembert elsősorban az ragadta meg, amit a jelenségekben eleven mozzanatnak, nem egészen megfelelő szóval „szubjektív“ hatásnak nevezhetünk, illetőleg nevezünk. Nem lehet ugyanis pusztán szubjektív, egyéni sajátságtól függő az, amit mindenki természetesen érez. Gondolkodás nélkül magától értetődőnek tartjuk, hogy a hóhér mesterségéhez a tűzvörös ruha illik. Feltehetjük tehát, hogy a „piros“ színnév eredetileg nem színt jelentett, hanem többé-kevésbé lazán tapadva egy bizonyos színhez (vagy talán a magyarban a fokozatos megszínesedés, színterjedés — *pír, pírul* — folyamatához) inkább azt, amit ma az *izgató, nyugtalanító, ijesztő* szavakkal¹ fejezünk ki! Vagy térjünk át az ú. n. meleg színcsoportról a

¹ Dauthendey M. német írónak van egy keleti tárgyú novellája (Der Zauberer Walai), melynek hőse egy nyomorult hindu, aki olcsó bűvészkedéssel keresi kenyerét Bombay előkelő szállói előtt. Egy rekkenő estén betéved valamelyik alacsonyrendű kínai színházba, ott elalszik a nézők között, s mikor kábultan felébred, a színpadon látja a táncosnőt, kinek szépsége egészen elragadja. A nézők pénzt dobálnak a szép lánynak, hősünk szerelmi őrgöngyészével hazarohan, kardjával átdöfi alvó gyermeke szívét, s a véres kardot viszi vissza ajándékol a nőnek: ő legdrágább kincsét adta neki. Erre nyugodtan túri, hogy az elősiető rendőrök megkötözzék, miközben az egyik kínai néző megjegyzi: „Der hatte einen roten Gedanken.“ — Az irokézeknek és az algonkin-indiánusoknak egy különös „írásuk“ volt: az egymásnak küldött ú. n. wampum-öv különféle színű felfűzött kagylói mást és mást jelentettek: a „fekete“ szín veszedelmet, a „fehér“ békét és barátságot, a „vörös“ hadüzenetet (JENSEN, Geschichte der Schrift 1925. 12).

hidegekre, — a nyugtalanító légkörből a nyugalmasba. Azt is természetesnek találja minden ember, tanult éppúgy, mint műveletlen, hogy Szűz Máriát kék-fehér öltözetben ábrázoljuk. Mi illenék jobban hozzá? Próbáljuk meg közvetlen lelki bensőséggel átélni egy szép, telt égszínkéek foltnak vagy kék-fehér színösszetételnek benyomását, és érezni fogjuk azt az eredetileg adott, további gyökerekre vagy tudatos gondolatátvitelre vissza nem vezethető rokonságot, amely ezeket a színeket a fennkölt nyugalommal és arisztokratikus előkelőséggel összefűzi. Arra az eredményre jutunk, hogy meg lehet találni a „kék vér“ furcsa kifejezésünk magyarázatát, ha e két szót lefordítjuk az ősember nyelvéről a mai ember nyelvére, mikor is egyszerűen az „előkelő származás“ szavakkal helyettesítendők. Az ősember költő és művész volt, mint a mítoszok s a barlangrajzok mutatják, és a mai költőben is tudvalevőleg sok van a természetes, ösztönös emberből. Itt is érvényes tehát az ismert mondás: „Wer den Dichter will verstehn, muss in Dichters Lande gehn.“

Mint TOLNAI VILMOS kimutatta, a *kék vér* kifejezés nyelvünkben nem nagyon régi. Mintegy százestendős irodalmi átvétel a németből, ahová, úgy látszik, a franciáktól jutott, ezek pedig a spanyoloktól vehették át, akiknél régen ez a színnév a „fehér“, „sárga“ stb. nevekkel együtt a nemesség, illetőleg a keresztény társadalom egyes osztályainak jelölésére szolgált, és a hagyomány szerint a gótok bennszülött ivadékaiknak az idegenből jött móroktól való megkülönböztetésével állott összefüggésben. Bár e magyarázat a móroknak csak negatív szerepet juttat a kifejezés történetében, mégis legyen szabad felvetnem mint puszta ötletet, hogy talán éppen ők hozták a kifejezést Spanyolországba. Ebben az esetben ugyanis tovább folytathatjuk a földrajzi nyomozást, a mórokkal átkelhetünk Ázsiába, ahol a török és mongol népeknél a „kék“ és más („fekete“, „sárga“, „fehér“) színneveknek egyes törzsekre vagy néposztályokra, nyilván szintén rangot és előkelőséget jelző vonatkozásban, való alkalmazása igen gyakori, mint pl. a *kök-török*, *kökü monggol*, *kök-csulut*, *kök-munsak*, *kök-börü*, *kék-horda* nevek mutatják. (Egy helyen azt olvasom, hogy a hiungnuk, azaz a hunok nevének 'kék farkas' a jelentése.) Kétségkívül törökfajú volt az a *kékkend* nép, amely nálunk az Árpád-korban a Gutin aljában határőri szolgálatot teljesített. Emlékét Magyar-Kékes és Oláh-Kékes falunévek őrizték meg.¹

¹ PAIS DEZSŐ szerint (Kék-kend: KCsA. I, 270) a *kék-kend* összetétel olyanféle elnevezés, mint a Konstantinosnál felsorolt besenyő törzsnevek közül (vö. NÉMETH GY.: KCsA. I, 224) az a hat, amelyek egy-egy méltóságnévből és egy-egy szint jelentő szóból állanak. Ez a színnév pedig azt jelentette, hogy az illető törzs milyen színű lovon járt. A *kök* szó ugyanis nemcsak kéket, de szürkét vagy kékesszürkét is jelent (*kök at* 'szürke ló', *kök pün* 'galamb' stb.). Hogy ez a racionális magyarázat-e a helyes vagy a fentadott,

Így nagy földrajzi kerülővel visszajutottunk oda, ahonnan kiindultunk. Nyelvünkben a *kék vér* újabbkori átvétel, de azért megtalálható régi rokona a *kékkend* névben, amelyhez jelentéstani kapcsolat fűzi, — ha ugyan a fentiekben egészen általánosságban vázolt gondolatmenet helyes.

Ennek eldöntését laikus létemre nyelvészeinkre kell bíznom. Tulajdonképen csak az volt a célom, hogy megpróbáljak elfogadható feleletet találni, legalább részben, egy olyan kérdésre, a színes népnevek eredetének kérdésére, amelyet magam vetettem fel a MNy. egyik régebbi folyamában (XII, 228), és amely tudomásom szerint eddig PAIS DEZSŐnek a 88. l. 3. jegyzetében idézett cikkén kívül válasz nélkül maradt.

MADZSAR IMRE.

Mesztegnye.

A somogy megyei község nevére a következő régi adataink vannak: 1359: *Meztegnew*; 1405: *Mesthekenew*; 1408, 1430, 1454, 1464: *Meztegnew*, *Mezthegnew*, *Mezthehenyew* (CSÁNKI II, 579); 1422: *Mezthehenyew* (HazOkm. III, 323); *Mezthehenyw* (i. m. 331); *Mezthehenyw* (i. m. 332); 1447: *Mezthehenyew* (HéderváryOkl. I, 251); 1460: *Meztegnew* (HazOkm. V, 262); 1470: *Mezthehenyew* (i. m. V, 305); 1514: *Mezthehenyew* (HéderváryOkl. I, 537, 541).

A helynév a szláv *Mstigněv* személynévből ered, amely eddigi forrásaink szerint a csehben: 1198/1199: *Mistigneu* (FRIEDRICH, CodDiplBoh. II, 5) és a lengyelben: XIII. sz.: *Mistigneu*, *Mscigneu*, *Miscigneu* stb. (WITOLD TASZYCKI, Najdawniejsze polskie imiona osobowe. Kraków, 1925. 84) volt használatos,¹ és a szláv személynéveknek felszólító ige + névszó összetételéből származó érdekes csoportjához tartozik. A személynév ugyanis a *mstiti* 'bosszút állni' ige egyes szám második személyű felszólító *msti*² alakjából és a 'harag' jelentésű *gněv*³ szóból képződött, s a jelentése 'bosszuld meg a haragot' lehetett.

A *Msti-gněv* egyes tagjai más összetételű nevekben is gyakoriak. — A *Msti* van meg a következőkben: *Msti-slav* (*slava* 'dicsőség'): lengyel *Mscisław* (TASZYCKI 84)⁴; cseh *Msti-slav*: 1180: *Mstislaus* (FRIEDRICH I, 261); ó-orosz *Mstislav*

nyilván azon fordul meg, hogy a szóbanforgó kifejezések ősi eredetűek-e, az ősember lelki világából fakadtak-e, vagy pedig későbbi, történeti időkben keletkeztek.

¹ MIKLOSICH, Die Bildung der slavischen Personennamen: Denkschriften der k. Akad. d. W. Wien, Hist.-fil. Cl. X, 293.

² MIKLOSICH, EtWb. 209; BRÜCKNER, Słownik etym. jęz. polskiego 347.

³ BERNEKER, EtWb. I, 312.

⁴ A magyar krónikákban említett *Miciszlav* lengyel fejedelem neve.

(ТУПИКОВ, Словар) | *M̄sti-bor̄o* (*bor̄o* 'harc'): lengyel *M̄scibor* | *M̄sti-voj̄o* (*voj̄o* 'harc'): lengyel *M̄sciwoj* (TASZYCKI 74) | *M̄sti-druḡo* (*druḡo* 'társ'): ó-cseh *M̄stidrug*, *M̄stidruh*; ó-orosz *M̄stidrug* (E. DICKENMANN, Untersuchungen über die Nominalkomposition im Russischen. Berlin, 1934. I, 352) | *M̄sti-uj̄o* (*uj̄o* 'nagybátya'): lengyel *M̄sciwoj* (TASZYCKI 84). — A *gn̄ev̄o* szerepel ezekben: *Gn̄evomir̄o*: ó-cseh *Gnevomir* (l. *Gniewomir*) | *Rosti-gn̄ev̄o* (*rostiti* 'növeszteni'): lengyel *Rościgniew* (TASZYCKI 93) | *Stoj̄i-gn̄ev̄o* (*stojati* 'állni'): lengyel *Stojgniew* > *Stogniew* (TASZYCKI 97) | *Jaro-gn̄ev̄o* (*jar̄o* 'nyers, erős'): lengyel *Jarogniew* (TASZYCKI 76) | *Z-by-gn̄ev̄o* (*iz-byti* 'megszabadítani, legyőzni'): cseh *Zbyhn̄ev̄o*; lengyel *Zbygniew* (TASZYCKI 36).

A *M̄stign̄ev̄o*-hez hasonló, felszólító igével összetett nevek közül néhány ismertebb példa: *Brani-slav̄o*: lengyel *Bronislaw* (*braniti* 'védeni') | *Čstibor*, *Ctibor*: lengyel *Czcibor* (*čstiti* 'tisztelni' + *bor̄o* 'harc')¹ | *Kazim̄er̄o*: lengyel *Kazimierz* (*kaziti* 'rontani' + *m̄er̄o* 'béke') | *Radi-goj̄o*: szerb-horvát *Radigoj*² (*raditi* 'tanácsolni' + *goj̄o* 'béke') | *Rati-bor̄o*: lengyel *Racibor* (*ratiti se* 'harcolni, verekedni' + *bor̄o* 'harc') | *Rasti-slav̄o*: lengyel *Rościstaw* (*rastiti* 'növelni' + *slav̄o* 'dicsőség') | *Tomi-slav̄o*: horvát *Tomislaw* (*tomiti* 'legyőzni') | stb.³

Ami a nevek alakulásának módját illeti, a kutatók nincsenek egy véleményen. Azokkal szemben, akik az összetétel első tagjában az ige felszólító alakját látják,⁴ némelyek azt bizonyítják, hogy itt voltaképpen az ige tiszta tövével van dolgunk, amelyet azonban a nyelvérzék az imperativus második személyével való teljes egyezése miatt később imperativusnak fogott fel, és azután ezek analógiájára olyan igékből is alkotott felszólító alakú összetételeket, amelyeknél az imperativus eltért az ige tövétől.⁵ Mindenesetre azonban az ilyen másodlagosnak tartott összetételekre már nagyon korai adataink vannak (vö. ó-orosz *Dažd̄oboḡo*, *Daž̄oboḡo* [NestorKr.] <: *dadm̄o* imperativusa: *dažd̄o*, *daž̄o* 'adj' + *boḡo* 'gazdagság'), ami inkább az első feltevés valószínűsége mellett bizonyít.

A magyar *Mesztegn̄ye* hangtani szempontból nem kíván bővebb magyarázatot. Akár szláv *M̄stign̄ev̄o*, akár — a gyenge helyzetben álló *o* kiesése után keletkezett — későbbi *M̄stign̄ev̄o* alakból indulunk is ki, a magyarban mindenképpen **Misztignej̄o* ~ **Misztignej̄u* > **Misztignyō* > *Mesztegn̄yō* ~ *Mesztegn̄ye*

¹ Azonos a magyar *Stibor* vajda nevével.

² Vö. magyar *Redege* (PAIS: MNy. XXVI, 307).

³ Vö. TASZYCKI 23.

⁴ MIKLOSICH, VglGram. II, 365; OSTHOFF, Das Verbum in der Nominalkomposition im Deutschen, Griechischen, Slavischen und Romanischen. Jena, 1878. 216; BRUGMANN, Grundriss II, 1, §. 24.; VONDRÁK, VglGram. I², 677; DICKENMANN i. m. 350.

⁵ MEILLET, Le slave commun 431 §.; ŁOŚ, Gramatyka polska II, 126; TASZYCKI i. m. 23.

fejlődést kell feltennünk.¹ A régi adatok között előforduló *Mesztegenyő* változat olyan alakulás, mint a *berekénye* a *berkenye* alakból vagy a *jegenye* a délszláv *jagnjedz* < ó-szláv *jagnedz* szó helyén.

Fontos volna még megállapítani, hogy a helynév alapjául szolgáló személynév milyen szláv nyelvből való, továbbá azt, hogy helynevünk a magyar vagy a szláv helynévadási törvények szerint alakult-e. Az első kérdésre legfeljebb annyit felelhetünk, hogy a nevet csak a csehből és a lengyelből tudjuk kimutatni. Ebből azonban még nem volna indokolt arra következtetnünk, hogy a név csak a csehből vagy a lengyelből kerülhetett a magyarba. T. i. annak az oka, hogy más nyelvekből nem ismerjük a nevet, lehet az a körülmény is, hogy valamennyi szláv nyelvterület közül a cseh és a lengyel területre vonatkozó történeti források vannak a legkimerítőbben kiadva, szemben a szerbvel és a bolgárral, ahol még nagyon sok a tennivaló ezen a téren. Hogy az eddigi források nemleges vallomása ellenére a szerb-horvátban mégis kellett lenni valami *Mosti*-vel összetett személynévnek, bizonyítják az ebből keletkezett becézett alakú személy- és helynevek is. Ilyenek pl.: 1184: *Mestichna* szn. (SMIČ. II, 189); 1228: *Mezten*², Kulpató birtokosa (ÁrpÜjOkm. I, 258, VI, 464, XI, 210) (vö. cseh *Misten*, I. FRIEDRICH I, 160); 1300: *Mistichima* relicta (SMIČ. VII, 374), talán helytelen olvasat *Mistichinia* helyett; 1275: *Mestigna*, terra Zára körül (SMIČ. VI, 103) < *Mestina* vagy *Mestyňa*. Kétségtelenül ebből való a **Masztá* személynév is (szerb-horvát *Masta* < *Msta*, *Msta* helyett), amely a valkörmegyei *Masztafalva* ~ *Masztincz* (CSÁNKI II, 333) (horvát **Mastinac*) és a baranyamegyei *Masztincz* (CSÁNKI I, 506) nevében rejlik. Igaz, hogy ezek a nevek csak a személynév első tagjának meglétét bizonyítják, de egyáltalában nem teszik kétségtelenné, hogy a név a *-gněv* szóval való összetételben is használatos volt. Azonban ezt mégis könnyen feltehetjük, mert hiszen a *gněv* szóból alakult személynéveket ezen a szláv nyelvterületen is ki tudjuk mutatni, pl. 1235: *Gnevota*, Raguzában (ÁrpÜjOkm. XI, 282).

Ami a másik kérdést illeti, hogy t. i. helynevünk milyen nyelvi alakulás, arra vonatkozólag szintén nem adhatunk egészen határozott feleletet. Minthogy a régi magyar *Mesztegenyei* helynév a szláv *Mestigněv* személynév nominativusa átvételének látszik, azért magyar típusú helynévnek, mégpedig ahhoz a sajátos magyar helynévcsoporthoz tartozónak tűnik fel, amelynek tagjai minden képző nélküli pusztá személynévből alakultak.³ Azonban ez irányú biztonságunkat megingathatja

¹ A szóvégi *é* ~ *ő*-re vö. MELICH: MNY. XV, 126.

² Nyilván participium praeteritum passivum a *mstiti* igéből.

³ MELICH, HonfMg. 400.

az a meggondolás, hogy van a szláv nyelvekben is egy képző: a *j* birtokosképző (vö. VONDRÁK, VglGram. I², 507—8), amely könnyen lappanghat a mi helynevünkben is. Ha egy ilyen *Mstigněv* alakból indulunk ki, a magyarban az eredmény nem lehetne más, mint a *Mstignev* esetében: ugyancsak **Misztignyeü*, mert a szláv *v* ~ *ó* különbség a magyar fül számára teljesen közömbös volt, annál is inkább, mert magukban a szláv nyelvekben is csakhamar eltűnt, és csak a ragozásban maradt meg a nyoma.¹ — Azonban a *Mstigněv* alak csak nyugati szláv lehetne, mert az oroszban és a déli szláv nyelvekben a labialis mássalhangzó + *j* kapcsolatban a *j* *l'*-lyé fejlődött, s így a **Mstigněv*-ből ezekben a nyelvekben *Mstigněvl'* alakot várnánk. Mivel pedig a Balatontól délre nyugati szlávokat (cseheket, tótokat, lengyeleket, szorbokat) feltennünk nem igen lehet, helynevünket a szerbből, horvátból vagy a szlovénből kellene magyarázni, amelyekben azonban *l* epen-thetikumos alak volna felteendő. Ilyenből pedig — bár példa nincs rá — valami **Misztignyeül* > **Mesztegnyöl* formának kellett volna fejlődnie.

A felmerülő nehézségeket úgy oldhatjuk meg a legkönnyebben, ha feltesszük, hogy a (cseh vagy lengyel eredetű?) szláv *Mstigněv* nevű birtokosról a magyar lakosság a magyar nyelv helynévadási törvényei szerint nevezte el a községet.

Megemlítem ezzel kapcsolatban, hogy ebből a szláv személynévből még egy helynév alakult Magyarországon területén. Ez a beregmezei *Misztice*, amely a régi adatok tanúsága szerint *Misztic*-nek hangzott: 1351, 1453, 1459, 1462: *Misticzew*; 1465: *Myslcyze*; 1472: *Mysnyczew*; 1475: *Mystrychew* (CSÁNKI I, 418); ez pedig a szláv *Msticev* helynévből való. A szláv helynév *-ov*, *-ova*, *-ovo* ~ palatalisok után *-ev*, *-eva*, *-evo* birtokosképzővel alakult a *Msti*-vel összetett neveknek **Mstic* — nyilván nyugati szláv — származékából.

A *Mesztegnye* helynév alakulására emlékeztet a *Zebegnjō* ~ *Zebegnje* zemplénmezei község neve: 1329: *Zebeknew*, *Zebekneu* (AnjouOkm. II, 453); 1342: *Zebegnōw* (i. m. IV, 211); 1459: *Zebegnjew* (CSÁNKI I, 367). Ez a magyarban is előforduló szláv *Zbygněv* személynévből származik; vö. 1324: *Zebegne* szn. (AnjouOkm. II, 163—4); 1337: *Zebegneu* szn. (i. m. III, 575—8) Zemlén megyéből. A név a csehből és a lengyelből mutatható ki: cseh 1115: *Zbigneu* (FRIEDRICH, CodDiplBoh. I, 403); 1125/1140: *Zbihnew* (i. h. 130); stb.; —

¹ Vö. cseh *Mstihněv* hn. (SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický král. Českého. Praha. 623); lengyel *Mścigniew* hn. (KOZIEROWSKI, Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej środkowej Wielkopolski II, 54); *Borzygniew* hn. (KOZIEROWSKI, Pierwotne osiedlenie: Slavia Occ. VIII., kny. 212). — A helynevek e típusára vonatkozóan l. MELICH, HonfMg. 400.

lengyel *Zbygniew* (TASZYCKI 36). A zemplénmegyei *Zebegnye* község tót neve: *Zbehňov* az *e* tanúsága szerint a magyarból való. Ugyanebből a névből való a trencsénmegyei *Zbinyó* ~ tót *Zbyňov* (<**Zbyhnev*>), analógiás *-ev* > *-ov* változással.

KNIEZSA ISTVÁN.

Nyelvünk korszakainak kérdése.

Az a kérdés, megkülönböztethetünk-e korszakokat a nyelv életében, nemcsak a módszertan körébe tartozik, hanem elvi jelentőségű is. A korszakokra való felosztás már magában is a történeti felfogás egy bizonyos fokozatát mutatja; az egyes időszakaszok megállapításának módja pedig a nyelvtörténeti gondolkodás különböző irányzataival lehet összefüggésben.

Alighogy közelebb lép a tudományos gondolkodás a nyelv tisztultabb történeti szemléletéhez, felbukkan a nyelv korszakainak kérdése is. Így HERDER történetbölcséletének megfelelően négy korszakot különböztet meg a nyelvek életében. Az első, a gyermekkor, a természeti hangok és a kifejező mozgások kora; ezeket indulatok hozzák létre, a gondolkodásnak még csekély szerepe van. Az egyes tárgyak világosabb felismerésével kapcsolatban azután megkezdődik ezek megnevezése is. Az első neveket azonban még a természettől lesik el, s így nagy szerepe van a hangutánzásnak. Mikor aztán elvont fogalmakat is kezdenek már megnevezni, mégpedig kezdetben érzéki fogalmak neveivel, egy képekben gazdag, de még az indulatok nyelvéhez közelálló éneklő nyelv jön létre, s így beköszönt az igazi költői nyelv időszaka, a nyelv ifjúkora. Az elvont fogalmak elnevezéseinek gyarapodása, a szenvedélyekkel összefüggő fordulatok háttérbe szorulása hozza magával a nyelv férfikorát, mely a széppróza korának tekinthető. E korszakot látja HERDER saját kora művelt népeinek nyelvében. Ha ezután a nyelvet a filozófusok és grammatikusok béklyókba kötik, ha így a szépségre való törekvés egyre jobban háttérbe szorul a helyességre, pontosságra való igyekezet mellett, elkövetkezik a nyelv öregkora, a filozófiai időszak. Ezen az alapon fejti ki azután HERDER nyelvművelési álláspontját is. (L. Fragmente über die neuere deutsche Litteratur 1767. I.)

A német és magyar nyelvűvelési törekvések kapcsolata folytán (vö. THIENEMANN: EPhK. XXXVI, 78 kk.) HERDER nézetei csakhamar nálunk is ismertté válnak. VERSEGHY FERENC A Tiszta Magyarságban (1805. 5—6) HERDER elméletét bizonyos módosítással nyelvünkre is alkalmazza. Szerinte a magyar nyelv gyermekkora Európába való bejövételünk idejére, ifjúsága a reformáció korára esik, férfikora pedig csupán vagy harminc esztendeje indult meg. (L. később még Felelete 23—4.

§. s Német Magyar Nyelvtanítása 110; vö. Császár, Versegly Ferenc élete és művei 207, 348 kk.)

VERSEGHY nyomán szintén HERDER korfelosztásához alkalmazkodik, de nyelvművelési elvei folytán más eredményre jut RÉVAI. Szerinte a magyar nyelvnek saját korában való állapota elerőtlenedő vénségre, sőt haldoklásra mutat. Férfikora már elmúlt, miután közel három századig tartott „Pázmán előtt, alatta és utána. A' feljebb eső ifjúkor is sokkal több épséggel bírt“ (Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága. Pest, 1805. 61—2). Hozzáteszi azonban, hogy a nyelv, „ha egyéb akadályok nem hátrálják, 's kedvez előmentének az orfzágás, ismét felkaphat, 's férfi korában lehet“ (uo. 41). Azt is lehetségesnek tartja RÉVAI, hogy a szavaknak alkotórészeikre való felbontása útján felérünk „a nyelvnek megállapodott korából, közép időbeli tsodálatos nevekedésére, onnat feljebb első felserdülésére, Izóllásra fakadó gyermekségére, az eredeti nyelvre“ (l. Fényfalvi Kardos Adorján: Versegi Ferentznek . . . Motskolódásai . . . 1806. 63). Hogy RÉVAI ily értelemben óhajtotta nyelvünk történetét is megírni, arra kéziratban maradt Magyar Deáki Történetének Bézévetése is mutat (l. RMK. XXIX, 16), mely szerint műve egyebek mellett szólni fog „a magyar nyelv viszontagságairól, már szorosabb értelemben, növvő, gyarapodó, alább eső és egyéb változó állapotjáról“ is. A nyelv fejlődésének ilyen bölcséleti alapon való felfogása alól tehát még RÉVAI se tudta magát kivonni, bármily alapos történeti módszerrel állapította is meg nyelvünk törvényeit.

Szintén VERSEGHYVEL kapcsolatban foglalkozik a nyelv fejlődési korszakaival HORVÁT ISTVÁN is RÉVAI védelmére írt vitairatában. VERSEGHYVEL ellentétben az a felfogása, hogy nyelvünk már Attila idejében is ifjúkorát élte, a reformáció korának kezdetekor pedig már „Hajlandó volt a' nyelvnek ifjúsága a' férfi korba való általmenetelre“. A XVIII. században azonban szerinte is a vénség kora köszöntött be (l. Boldogréti Vig László: Versegi Ferentznek megfoggyatkozott okoskodása a tiszta magyarságban. Pest, 1806. 141—52).

Inkább VERSEGHY felé hajlik PÁPAY SAMUEL „A' magyar literatura' esmérete“ című művében (1808). Mint írja: „A mi Nemzetünk és vele Nyelvünk is a' pallérozódásban akkor kezdett serdülni, midőn Európában állandó lakásra verekedett, ifjúságát érte a' 16-dik Században ama Vallásbéli nagy változásnak alkalmatosságával, melly valamint Európának több tartományaiiban, úgy nálunk is olly sok jeles Férfiakat felbuzdított az észszel 's íróttollal való munkálkodásra; most kezd pedig tsak férfji korra jutni, a' miólta Nemzetünk a' tudományokban, mesterségeekben, 's egy szóval a' tsinosodásban szemlátomást előmenvén, Nyelve is szembetűnőképpen gyarapítottatik“ (76).

Azonban ismét RÉVAIHOZ áll közelebb KAZINCZY, aki nyelvünk korszakainak kérdésével „Orthologus és Neologus, nálunk és más Nemzeteknél“ című klasszikus tanulmányában foglalkozik. „Egyedül a' kiholt nép' nyelve nem változik többé: az élő népek' nyelve minden nyomon változik, 's örökké fog változni.“ A nyelv: „Kezdetben szegény és csak tulajdon természetseivel bíró a' szerint bővül és szépül, a' hogy az azt beszélő nép ismeretekben gazdagodik.“ „Elérvén így férfiu korát vagy megfordúl útján 's a' nemzet' hanyatlásával ő is hanyatlík, vagy megifjodván a' nemzet, ő is, megifjúl, 's újjá-üzletve szép pályáját újra kezdi.“ „A' mi Nyelvünk is ez úton ér-el serdülnikezett ifjúi korát.“ Ezután KAZINCZY több XVI. és XVII. századi író nyelvét kiemelve, Gyöngyösinél és Hallernél már a hanyatlás jeleit látja. Viszont Báróczi, Barcsai, Bessenyei szerinte új haladás alapját vetették meg. (TudGyüjt. 1819. XI, 1 kk.)

A bölcséleti alapon nyugvó korfelosztás ezután mindjobban háttérbe szorul. Megtaláljuk ugyan pl. még SZEMERE PÁLnál (l. Munkái II, 221, 224), de TELEKI JÓZSEF GRÓF híres nyelvüvelő munkájában már épen csak annyiban jelentkezik, hogy itt-ott a nyelv csecsemő-koráról szól (Jutalom feleletek a magyar nyelvről I, 85, 89). Egyébként nyelvünk külső történetét olyan korfelosztás szerint mutatja be, mely átmenetül szolgál a nyelv fejlődésének (a németeknél már elég régen szokásos) irodalomtörténeti korszakok szerint való tárgyalásához. Így az e kérdést tárgyaló kilenc fejezet közül az első kettő nyelvünk eredetének s ázsiai történetének kérdésével foglalkozik, a harmadik a honfoglalás korába vezet, a negyedik és ötödik a reformációig terjedő időszakokat tárgyalja, a hatodik a reformáció korát, a hetedik a később bekövetkezett hanyatlását, a nyolcadik és kilencedik a Mária Terézia trónralépte után mutatkozó nyelvüvelési törekvéseket két korszakban.

Az Akadémia megalapítását követő szorgalmas nyelvészeti kutatások, főkép DÖBRENTEI fáradhatatlan munkássága nyelvemlékeink felkutatása terén már a nyelv belső történetének részletesebb tárgyalására is előkészítették a talajt. A Régi Magyar Nyelvemlékek I. kötetének (1838.; kiadta DÖBRENTEI) előbeszéde szerint a nyelvemlékek gyűjtése egyebek mellett arra is irányult, hogy „összevetni lehessen, mint változik a' nyelv írója míveltségéhez képest korról korra“ (VI. l.). DÖBRENTEI kiadványainak s még inkább az Akadémia kéziratárában elhelyezett gyűjtéseinek nyelvtörténeti megállapításainál nagy hasznát vette TOLDY FERENC. Ő maga írja: „Hozzá látam a gazdag anyag felismeréséhez, hasonlítgatásra nyílt mező, s ekkor éreztem lelkes gondoskodását egész becsében: mert elvonhatók voltak e sokról a nyelv fejlődési menetének külön időszakai s időszakaszainak külön jellemei, lehetőnek

láttam, a codexek keveset jelentő külső ismérvei mellőzésével, korok szerint rangozni irodalmi termékeinket a nyelv belső minemiségi szerint“ (Irodalmi arcképei s újabb beszédei. 1856. 134–5).

TOLDY maga hosszú adatgyűjtés után 1851-ben adta ki „A magyar nemzeti irodalom története“ című művét (1852.², 1862.³). Előszava szerint az irodalmi jelenségeket nem óhajtja élszigetelten tárgyalni, hanem az egyes korszakok politikai és művelődési viszonyaival kapcsolatban. Ily módon állapítja meg azután az egyes irodalomtörténeti korszakokat is; ezeknek azután nyelvét is tárgyalja, mert szerinte a nyelv története „bensőleg van az irodalom fejlődésével összenőve“. Így az első időszzakkal kapcsolatban, amelyet ókornak vagy az önálló nemzetiség korának nevez, a X. század szórványemlékeinek szavait ismerteti. A második irodalomtörténeti korszakot (a mohácsi vészig terjedő középkort vagy a hit korát) három kisebb időszakra osztja az uralkodó családok szerint, s külön-külön tárgyalja ezután az egyes időszzakok nyelvemlékeinek jellemző sajátságait. A mohácsi vész után még két nagyobb korszakot különböztet meg, ezekkel azonban már nem foglalkozik.

Meg kell jegyeznünk, hogy TOLDY e művében az *ómagyar* szót is használja 'régi magyar' értelmében („debreceni ómagyar könyv“ i. m.² 39; l. már a szerkesztésében megjelent Tudománytár 1834-ben megjelent I. évf.-ának 216. l.-ján: „Ómagyar literatura“); *újmagyar*-on pedig még ekkor azt a nyelvet érti, melyet Konstantin császár a magyarok másik nyelvének nevez. Itt említjük meg, hogy az *ó-* és *újmagyar* elnevezéseknek a nyelvújítás korában más jelentése is volt, amint ezt pl. a következő röpirateívek bizonyítják: „Ó és Ujj Magyar vagy rövid Értekezés, miképen kelljen az Ó Magyarsággal az Újjat egyesíteni.“ Pest, 1816. (SIPOS JÓZSEF munkája); „Új Szellem vagyis Új magyarok Útja Helikonra“ Szeged, 1824.

TOLDY első korfelosztásának egyébként már jellegénél fogva is inkább irodalomtörténeti munkákra volt hatással (l. pl. LÓSKAY BEKÉNY, A magyar nyelv, irodalom s műveltség története. Pest, 1863.), noha nyelvtörténeti megállapításai is figyelemre méltóak. Így RIEDL SZENDE 1859-ben megjelent Magyar Hangtanában csupán történetelőtti és történeti korszakot különböztet meg.

A nyelvtudomány szempontjából jelentős lépés TOLDY második korfelosztása, melyet „A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időkől a jelenkorig rövid előadásban“ című műve (1864—1865.) nyújt. Itt TOLDY négy irodalomtörténeti főkorszakát fenntartja, a nyelv történetében azonban három fejlődési fokot különböztet meg. Mégpedig „I. Az ómagyar nyelvet, mely az ős időkben s körülbelül az Árpádház kihunytyáig divatozott. Ennek emlékei részint legrégibb történetkönyveink és okleveleinkben található egyes nevekben és

szókban maradtak fenn, részint az úgy nevezett Halotti Beszédben, mely a keresztyénség felvétele korába visszavihető. II. A középmagyar nyelvet, mely azon innen egész Pázmányig divatozott. Ezt találjuk összes középkori, úgynevezett kézirati (vagy codex-) irodalmunkban, valamint a XVI. század íróinál is. III. Az újmagyar nyelvet, mely Pázmány által állapítottván meg, a XVII. századtól fogva az összes új és legújabb irodalomban s szinte általánosan a művelt és társas beszédben is, uralkodik.“ (I. m. 3—4.)

E meghatározások maguk is azt mutatják, hogy TOLDYt e második, német hatásra (l. KÜNYI: IrtörtKözl. XIII, 157) valló korfelosztásában is inkább irodalomtörténeti érdeklődés vezette, amint egyébként a két első korszakot jellemző nyelvi sajátosságokat is előbbi művének adatai alapján állította össze. Bizonyos azonban, hogy több megállapításának abban a formában, ahogy e művében megjelennek, nyelvtörténeti szempontból is korhatároló értéke van. Így az „ó m a g y a r“ korszakra nézve felhossa, hogy „gazdagabb volt ikerhangzóban“, s bírta még a „*ch* kemény torokhangot“; megemlíti több rag akkori alakját, továbbá az efféle „k i h a n g z á s o k“-at: *almu*, *zerelmu* stb. (i. m. 13, 16). A „k ö z é p m a g y a r“ korszakra vonatkozólag megállapítja, hogy ekkor „nyiltabb hangzók kezdtek elő uralkodni“, „az ikerhangzók szinte fogyófélben mutatkoznak“ (uo. 26—31). Az „ú j m a g y a r“ sajátosságoknál némi tekintettel van a nyelvjárási eltérésekre is; — így rámutat arra, hogy „az irodalmi nyelvben az ő mindinkább tért engedett a közép *é*-nek“, „a *tul*, *bul* stb. nagysokára az erdélyi *tól*, *ból*, *ról* stb. nyilt formáknak“; kifejti továbbá, hogy „az ikes igeragozásnak a nyelv két előbbi korszakában kivételt nem ismerő rendszere, valamint az igeidők használatáé meg kezdett bomlani, annyira, hogy a XIX. században amaz már csak a nyelvtudomány által nyerhette vissza ősi érvényét, emennek törvényei pedig a jelenkor által fáradságosan nyomoztatnak“ (uo. 99—100).

TOLDY e felosztása sem vált a maga idejében népszerűvé. Legtovább, úgy látszik, egyes iskolai irodalomtörténetekben maradt fenn. Így pl. GÓBI IMRE irodalomtörténetének 1902-i 2. kiadásában is megtalálható. A nyelvtudomány inkább kerülte. HUNFALVY PÁL „Magyarország Ethnographiája“ című munkája azonban egészen új korbeosztást alkalmaz. Megkülönbözteti ugyanis a származási (ezen belül a finn-ugor és ugor), időszakot, ezt követi a török, majd a szláv hatás kora (i. m. 223, 259, 269). SZVORÉNYI JÓZSEF (Magyar irodalmi szemelvények. Pest, 1867.) s később IMRE SÁNDOR (A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története. I. A magyar nyelv ó- és középkora 1891.) az egyes főkorszakoknak kisebb időszakra való felosztásában ismét TOLDY régibb művéhez alkalmazkodik. SZARVAS GÁBORNÁL *ó-magyar*-nak újból 'régi magyar' a jelen-

tése (A magyar igeidők. 1872. 43; ugyanitt *ó-kor* a kódexek és a régi nyomtatványok kora; l. 148, 267).

SIMONYI 1879-ben megjelent tanulmányában (A régi nyelvemlékek olvasásáról: Nyr. VIII, 481 kk.) eleinte ugyan hozzákapcsolódik TOLDY felosztásához, de azután más elnevezésre tér át. Értekezését még így kezdi: „Az úgynevezett ó-magyar nyelv hangalakjáról akarunk egyetmást elmondani“; e kikezdést azonban már így fejezi be: „Nem lesz tehát fölösleges foglalkoznunk egy kissé azzal a kérdéssel, hogy kell olvasnunk nyelvünknek legrégibb maradványait, vagyis hogyan hangzott a magyar szó abban a korban, mikor még Árpád utódai ültek a királyi széken.“ Később már árpádkori emlékekről ír, s a hangegyeztetéseket is így állapítja meg: „Árpádkori *u* — mai *o*“; stb. Nyelvészeti értekezéseinkben ezután általában ilyen kifejezések váltak uralkodóvá: „árpádkori nyelv“, „legrégibb nyelvemlékeink kora“, „a kódexek kora“, stb.

Hogy TOLDY elnevezései 1910 után egyszerre új életre kezdtek ébredni, azt a külföldi, főképp német nyelvtudomány újabb hatásán kívül leginkább annak tulajdoníthatjuk, hogy az újabb alapos jövevényszó-kutatásokból folyó hangtörténeti megállapítások következtében e korszakok — de most már tisztán nyelvtörténeti okokból — szinte önként kezdtek egymástól elkülönülni. Az *ómagyar*, *középmagyar* elnevezéseket ilyen értelemben tudtommal MELICH kezdte használni egyetemi előadásaiiban. Az *ómagyar* szót 1916-ban „Német jövevényszavainkról“ című értekezésében épen ó-felnémet szavakkal kapcsolatban a MNy.-ben is alkalmazza (XII, 311); később „ó magyar“ nyelvjárásokról is ír (MNy. XXI, 52). Közben a löweni verses emlék is az „Ó magyar Mária-siralom“ nevet kapja (MNy. XIX, 1), az *ómagyar*, *középmagyar* szavak pedig egyébként is mind gyakrabban szerepelnek (l. LOSONCZI: MNy. XXIII, 27—32, 154—62, XXVI, 185—9).

Ugyancsak 1912 táján kezd új tartalmat kapni a már régen meglevő *ósmagyar* elnevezés is (l. GOMBOCZ: MNy. VIII, 97, XVI, 115, XVIII, 202; SZINNYEI: Nyr. XLI, 65; MELICH: NyK. XLIV, 368), főképpen azért, mivel sok hangtörténeti jelenségről megállapítást nyert, hogy megindulásuk még a történetelőtti korba esik. GOMBOCZ „ósmagyar“-nak azt a korszakot nevezi, „amely a ma élő vagy nyelvemlékeinkben tükröződő nyelvjárások kialakulását közvetlenül megelőzte“ (MNy. VIII, 97). Részben külföldi analógiák (vö. pl. KARJALAINEN *ösosztják* hangtanát) is lehettek hatással e kifejezés jelentésváltozására, mivel *ósmagyar* azelőtt nálunk csak 'régí vagy igen régí magyar' jelentésben fordult elő (l. pl. LUGOSSY JÓZSEF, *Ósmagyar csillagismeí közlemény: Új Magyar Múzeum 1855: 54*; TOLDY a székelyt nevezi „ósmagyar“ fajnak, l. A. m. nemz. ir. tört.² 37).

Ilyen előzmények után ad GOMBOCZ Magyar Történeti Nyelvtanának hangtani részében (1925.) időrendileg is elhatárolt teljes korbeosztást. Így megkülönbözteti a finn-ugor, ugor, előmagyar, ősmagyar, ómagyar, középmagyar és újmagyar korszakokat. Előmagyarnak az ugor népektől való elszakadás utáni kort nevezi, az ősmagyart illetőleg régebbi meghatározásához alkalmazkodik, az ezt követő ómagyar kor 1000-tól körülbelül a XIV. század közepéig, a középmagyar pedig Károlyi Gáspár és Pázmány koráig tart.

E nevek ezután egyre jobban terjednek, bár inkább pontosabb időmeghatározás nélkül. Az „Ó-magyar Olvasókönyv“ pl., melyben szintén TOLDY FERENC egyik eszméje öltött testet, nyelvemlékszemelvényeit általában a Jókai-kódex előtti korból közli. Lényegében a történeti korszakokra vonatkozólag GOMBOCZ felosztásához alkalmazkodnak azok az újabban megjelent vázlatos tanulmányok is, melyek e korok nyelvét külön-külön teszik vizsgálat tárgyává (LOSONCZI, Nyelvtudományi Értekezések I—III. 1930—1933.); mivel azonban nyelvjárásaink egész körét is belevonják a tárgyalás körébe, az átmeneti változásokat pedig a korhatárokon innen is, túl is nyelvjárási sajátságoknak tekintik, az ó- és középmagyar kor határául az 1350., a közép- és újmagyar nyelvet elválasztó időpontul pedig az 1600. esztendőt veszik fel. A nyelv fejlődési korszakai ily módon teljesen elkülönültek az irodalomtörténeti korbeosztástól.

Végig tekintettünk nyelvünk korfelosztási kísérletein. Amint láttuk, kezdetben történetbölcseleti szempontok irányították őket. Az ezekkel összefüggő nyelvművelési törekvések e kérdést is lassanként az irodalomtörténet terére vitték át. Később, főképp a hangtörténeti kutatások fellendülésével kapcsolatban korfelosztás tekintetében is egyre jobban kezdtek jelentkezni azok az erők, melyek már magában a nyelv fejlődésében nyilvánulnak. Az irodalomtörténeti szempontból csupán erőszakosan és idegen mintára alkalmazott *ómagyar, középmagyar, újmagyar* elnevezések is ily módon megfelelőbb tartalmat nyertek.

LOSONCZI ZOLTÁN.

Part, rév, bolt.

BUDENZ (MUSz. 434—5) ellenében, aki finnugor és MUNKÁCSI (AKE. 516 és 256) ellenében, aki árja-kaukázusi rokonságot keres *part* szavunk számára,¹ SIMONYI (Nyr. XXXI, 38) „azt hiszi“, hogy a *part* nem egyéb, mint az olasz *porto*, amennyiben a 'kikötő' meg a 'part (révpart)' jelentés könnyen váltakozhatik. KÖRÖSI SÁNDOR (Nyr. XXXIX, 277) pedig így

¹ MUNKÁCSI: Ethn. IV, 190 elfogadja BUDENZ nézetét.

ír: „a mi *part* szavunk az olasz *porto* (olvasd magyar helyesírás szerint: *part*^o) szónak egyszerű átvétele“. SIMONYI a hozzáfűzött jegyzetben azzal KÖRÖSI észrevételét, hogy CAL.-ban és a DöbrK. 194., a KeszthK. 297. lapján a 106. zsoldár fordításában a latin *portus* magyarja a *part*.¹

Mi a CAL. 824: „*portus—Part reu*“ adaton kívül a következő szótári adatokra hivatkozunk mint annak a bizonyítékaira, hogy a *part* jelentéstörténetének korai szakában a 'rév' jelentés állott előtérben: BesztSzój. 241—3: „*portus, porth* | *litus, morth* | Mare, *tenger*“ ~ SchlSzój. 730—2: „*portus—parth* | *littus—math* | mare—*tenger*“ || MURM. 354: „*Portus—Part*“, de 330: „*Littus—Part*“ (AkNyÉrt. XVI/7.) || GyöngyTör. 2771: „*Baia*: a *baiulo*: lac: *portus. az tengerről ky zalo ky fogo part*“.

Hasonló irányba mutatnak az ilyen — régebbi keltű — helynévi adatok: A) 1090 kör. bakonybéli összeírás: „in *portu modosa* est piscatio libera“ (OklSz. tanya és PRT. VIII, 270)² | 1109: *portum MODOCHEA* (OklSz. tanya), illetőleg „in *portu modocea*“ (ÓMOlv. 17) | 1289: „inferior et superior pars *portus MODOCHA*“ (CSÁNKI III, 341) ~ 1227: *Portmadacha* (HazOkm. VII, 12) | 1439, 1458: *Partmadacha, Parthmadocha* (CSÁNKI III, 341) Fejér megyében; szomszédosa 1343, stb.: *Madacha, Madocha* ~ ma: *Madocsa* Tolna megyében (CSÁNKI III, 439). — B) 1346: Poss. *Pauliporth* | 1360, 1400, 1406: *Palyport* | 1360—1399: „In possessione *Palyport* in fluv. Voyas ... semper ... tributum *portus* fuisse“ (CSÁNKI II, 206); az 1323, 1340, 1346: *Pauli* szomszédosa Baja és Bátmonostor közelében Bodrog megyében (CSÁNKI i. h.).

Jelentéstani szempontból tehát igen valószínűnek tetszik az olasz *porto* 'rév' szóból való származtatás. Hangtani tekintetben azonban kevésbé világos egy ilyen megfelelés. Hogy a *part*-nak végmagánhangzónélküli voltát kielégítően megmagyarázhassuk, tisztában kellene lennünk azzal, hogy a XI—XII. században, amikor a kölcsönzést tehetnők, az olaszban vagy a művelődéstörténeti szempontból számbajövő olasz nyelvjárásokban miként hangzott a *porto*: olyan fokon volt-e a végső magánhangzója, hogy a magyarba való átvétel esetén együtt tűnhetett el a magyar szóvégi rövid magánhangzókkal.³

¹ L. még KARDOS A.: Nyr. XIV, 394; LAURÓ A.: Nyr. XXXIII, 415; HEFTY Gy. A.: Nyr. XL, 303.

² Ez a *portus modosa*, ahol „est piscatio libera“, nézetem szerint azonosítható a veszprémvölgyi apácák görög oklevelében felmerülő τῷ πέριμα τοῦ σομβόρου val, amelynek utolsó szavában MELICH a magyar *szabad* szónak *szobotu* változatát ismeri fel és Szent István korabeli magyar nevéül ezt jelöli meg: *Szobotu ri* ~ *Szobodu ri* 'Szabad-rév' (MNY. XXIV, 335—6).

³ MELICHnek idevágó nézete: „Hogy egy olasz szóvégi hangsúlytalan -o, -e, -i megmaradt-e a magyarban vagy pedig nem, annak a magyar szóvégi rövid magánhangzók szempontjából semmi fontossága nincs...“, mivel —

Nemcsak a *part* korai 'rév' jelentésének, hanem alakulásának is elég síma magyarázatát találhatjuk, ha középlatin *portus*, ejtsd *portuš* előzményt veszünk fel. A *portuš*-ból tudniillik a magyarban úgy válhatott *port* > *part*, hogy az *-us* szóvéget elvonták, mégpedig vagy kicsinyítő gyanánt (vö. MELICH, Keresztneveinkről: MNy. X, 249—55 és PAIS: MNy. IX, 32, X, 268—70), vagy — és ez a valószínűbb — mint ellátott-jelölő *-us* melléknévképzőt, ilyenféleképen: *Portus Madacsa* 'Partos Madocsa': > *Port-Madacsa* 'Part-Madocsa', ahogy van pl. 1387-től *Reukomaron* stb.: *Rév-Komárom* a *Komárom*-mal szemközti parton Újszöny táján (CSÁNKI III, 511).¹ — Magyar *Portus Madacsa* 'Partos Madocsa'-féle alakulatot láthatunk ebben is: 1399: „Nobiles bissen de *Parthas dorogh*“ | 1413: *Parthasdorogh* Tolna megyében; a hely, ami a Tolna felső szélén fekvő Nagy-Dorog tájékán jelenik meg (CSÁNKI III, 423), bizonyára a Sár révéként viselte a *Portus Dorog* 'Partos Dorog' nevet.

A latin *portuš*-ból vált magyar *Portus* 'Rév' név hangtani fejleménye lehetett az 1504: *Parthas* Bács megye délnyugati sarkában (CSÁNKI II, 159), Bács helység meg a duna-jobbparti verőcemegeyi Dállya² vidékén, amerre újabban a Gombos rév van; úgy kaphatta a nevét, ahogyan későbbi időben *Maros-Portus* (németül *Salzporten*, oláhul *Oárdá* vagy *Várdá*) Alsófehér megyében Gyulafehérvár közelében (LIPSZKY).

Hogy a *part* szó a 'vízpart → hegyoldal' értelmet felvegye, abban — amint SIMONYI (Nyr. XXXI, 38 is utal rá — természetesen játszhatott közre a vele egy fogalomkörben használt, rokonhangzású *mart*. Szintén a *mart* hatásának tulajdoníthatjuk, hogy a szó helyhatározói alakjai *parton*, *partra* (*száll*), *partról* és nem *partban*, *partba*, *partból*.

Hogy a latin *portus* mint műveltségi nyelvelem belekerülhetett a magyarba, a mellett szól, hogy annak nemcsak a román nyelvekben, így a franciában is, ismerjük a megfelelőjét (vö. KÖRTING, LatRomWb. 685), hanem ott találjuk a németben is: ó-felnémet *port* és közép-felnémet *port* vagy *porte* 'Hafen' (SCHADE, AhdWb.² 685; MÜLLER—ZARNCKE, MhdWb. II, 1: 525).

Lehetőségként felmerülhet, hogy a mi *part* < *port* szavunk nem közvetlen átvétele a középlatin *portuš*-nak, hanem francia *port* tükröződik benne. Felmerülhet azért, mivel a francia szóvégi *t* ejtett hang volt még a XIII. században (vö. MELICH: MNy. X, 397 és BÁRCZI: MNy. XXIX, 92), s így a *port*, ami az idézett 1227: *Porthmadacha* adat tanúsága szerint már leg-

amint jegyzetben hozzáteszi — szerinte olasz szóvégi *o*-nak a magyarban megfelel: 1. *-a*; 2. *o*; 3. *-ó*. (A tövégi magánhangzókról: MNy. VI, 115; l. még MELICH: MNy. X, 98.)

¹ L. a 105. lapon a * alatti jegyzetet!

² Nb. XV. sz.: *Dal*, *Daal*, *Daly* Bács m. jelzett részén (CSÁNKI II, 147).

alább is a XIII. század elején megvolt a magyarban, a maga *t-jét* hozhatta a franciából, ahonnan a *csemelet* és *lakat* szavaink jöttek. A felhozott adatokkal kapcsolatos némely mozzanatok, így a *portus*: *Port*, a *Partas* mégis a latin eredetnek adnak szilárdabb alapot.

Megemlítjük, hogy bizonyos összevetési lehetőségeket nyújt a német *Bord* és *Borte* szó is (rájuk vonatkozólag l.: KLUGE⁸ I, 64; WEIGAND—HIRT⁵ I, 268; LEXER, MhdWb. I, 329; MÜLLER—ZARNCKE i. m. I, 223; JELINEK, MhdWb. 138; SCHADE i. m. 80; SCHMELLER, BayWb. I, 272). A *Bord* újabban fellépett alnémet eredetű forma. A közép- és ó-felnémet alak *Bort* és *Borte*, de a régi bajorból *port*, a közép-felnémetből *porte* változat is idézhető (SCHMELLER i. m. I, 272, illetőleg MÜLLER—ZARNCKE i. m. I, 223; SCHMELLER i. h. az ó-felnémetben is jelez *port* alakot, amilyent SCHADE i. h. nem közöl). A 'Rand' jelentés körében szerepel a szó a vízzel kapcsolatban is: közép-felnémet *wazzers bort* (vö. németalföldi *boord* 'Rand, Schiffsrand' mellett 'Ufer, Saum'¹). — Tehát sem az alaki, sem a jelentéstani szempont nem zárná ki a magyar és a német szó kapcsolatát, de ellene mond összefüggésüknek a jelentéstörténeti, amennyiben a magyar szó adataiban a 'rév' értelem mutatkozik eredetibbnek. A latin *portus* szónak mint művelődési mozzanatra vonatkozó kifejezésnek is jóval valószínűbb az átvétele, már csak azért is, mivel nem túlságosan értenők, hogy természeti viszonyok körébe tartozó — nyilván nem új — képzetét miért jelölte volna a XI—XII. század magyarja — ez irányban akkor nem is sajátos jelentésű — német jövevénnyel, még ha ez a német nyelvelem el is jutott volna hozzá.

A *part* jövevény voltára következtethetünk abból is, hogy a régiségből a már idézettekén kívül nem sok és meglehetősen késői adatot ismerünk rá: 1374/1479: „Montem wlgariter *porth*“ | 1413: „In loco *parth*feletwalo Agyagus vocato“ | 1429: „ad unum Agyagoparth vocatum“ | 1476: „in loco *parthuswth*“ | 1498: „Vnum pratum in Thyzthaparth existentem“ | 1509: „Magosparth alio nomine Wysokybre“ (OklSz.; az 1429-i: TelekiOkl. I, 521).

Nem okozhat zavart a *part* eredetkérdésének javasolt megoldásában a csikmegyei *part* 'meredek part, partos sziklaoldal' szó (MTsz.), amit MUNKÁCSI, AKE. 516 a *part* változatának gondol.² Ez tudniillik aligha más, mint *-t (-d)* képzős kicsinyítő a

¹ A germánból a franciába is átment *bord* 'Rand, Saum' szó tartozékai közül új-francia *bordée* a. m. 'bord (d'un ruisseau)', *bordière* a. m. 'bande de terre le long d'un fossé' (WARTBURG, FrzEtWb. I, 436).

² SIMONYI: Nyr. XXXI, 38 szerint kérdés, a *part*-hoz való-e.

far szóból.¹ A *fartal* ~ *fartol* (*fartalós*) 'farával ide-oda fordul, oldalvást hátrál' (vö. *farol*), a *fartat* (*fartatós*) 'ua. [átható és visszaható]' (MTsz.) igékben a *far*-nak ez a származéka az alapszó. A következő adatok: 1512: „de promontorio *Hegfár*“ | 1523: „De promontorio *Heghfár* vocato“ (Oklsz.) | *hegy-far* 'hirtelen s meredeken megszakadó hegyvég' Hosszúmező | *far* 'a hegynek olyan kisebb része, amely a lapos fölött hirtelen fölemelkedik' Borsod | *hegy-fark* 'hirtelen s meredeken megszakadó hegyvég' Abaúj, Gömör | *farok* 'a vízbe hosszan benyúló partrész vagy szigetvég' Komárom (MTsz.) — igazolják a 'far' → 'part' jelentésfejlődés valószínűségét.

Ezzel kapcsolatban vetem fel azt a lehetőséget, hogy a *mart* is ugyancsak -t képzős kicsinyítőként tartozik össze a *mar* szóval, amelynek a jelentése: 'a két előlapocka köze (szarvasmarhánál, lónál)' (MTsz.) vagy 'az állaton a nyak felső éle mögött és a hát előtt kimagasló gerincrészlet' (PallasNL. XII, 295). Tehát a *mart* épen úgy testrésznévre menne vissza, mint a domborzati alakulatok kifejezései közül nem egy: *mál* (*mell*), *hát*, *seg* : *ség* 'domb' stb.

*

KÖRÖSI SÁNDOR „Olasz kölcsönszók“ című tanulmányában (Nyr. XVI, 60) a *rév*-et az olasz *riva* 'part' szóval egyezteti, hozzátéve azt, hogy az olasz szó véghangzója, sőt nyelvjárásiilag még a *v* is elkopott a magyarban. SIMONYI (Nyr. XXXI, 38) az olasz *porto* és a magyar *part* összefüggésére, illetőleg a 'kikötő' és a 'part (révpart)' jelentések csereviszonyára analógiát „az olasz *riva*-ból lett *rév* szóban“ talál: „az olaszban partot, mi nálunk kikötőt jelent“. Tehát -a-ra végződő olasz alakkal a magyarban -a nélküli forma állana szemben: *riva* ~ *rév*.

Úgy látom, a *rév* eredetének felderítése végett más forrásvidéket kell szemügyre vennünk. Ambár mindjárt hozzátehetem, hogy ez a forrásvidék érintkezik az előbbivel, mert az olasz *riva*-nak is előzményeül szolgáló latin *ripa* közép-latin, illetőleg francia tartozékait foglalja magában.

DuCANGE VII, 191—3 adatai alapján a következő közép-latin szócsoportot állíthatjuk össze: *ripa* (*rippa*), *ripagium* (*rippagium*), *ripale*, *ripare*, *riparium*, *ripaticum* (*repaticum*), *ripatus*, *ripayragium*, *ripelagium*, *riperium*. A felsorolt szavak jelentése: 'tributum, quod accipitur in ripis', és pl. a *ripare* ilyen összefüggésben szerepel: „... Riparibus, portubus, ripis, teloneis...“. Közép-latin alakváltozat ezekhez *riva* 'ripa, littus' (DuC. VII, 196) és *rivalagium* 'tributum, quod ad ripas...'

¹ Ilyen alakulat a *fajt* 'faj, fajta', *fajta* (MTsz.), *fajtu* 'fajtajú (jó fajtu) Zalaegerszeg vid. (saját tudomásom) a *faj* szóból (vö. EtSz. I, 139 *fajta*).

(uo.). A *riva* francia folytatása a XII. századból adatolható *rive* 'part' (PLATE, EtLexFrzSpr. 228), *river* 'venir au rivage, arriver, aborder' (GODEFROY, AncFranç. 1901. 464).

Van a közép-latinban *reva* 'vectigal, quod pro mercibus ex regionibus exteris allatis penditur' és *reva* 'vectigal pro mercibus in regiones exteras evehendis' (DuC. VII, 170).¹ Az utóbbinak ilyen a folytatása a franciában: 1358: „par certains ports et passages . . . pour la *Reve*“ | 1372: „Pour recevoir la *Reve*“ | 1395: „la *Reve*“ | „Droit de *Rève* et de haut passage“ (DuC. VII, 170). — Ezt az 'Ausfuhrzoll' értelmezésű *rève* szót KÖRTING (EtWb. 341—2) hajlandó egyeztetni a 'Traum' jelentésű *rève*-vel, azonban PLATE a *rèver* és a jóval később feltűnő *rève* szóra egészen más magyarázatot közöl, mint a KÖRTINGÉ. Amikor a közép-latin *riva* 'ripa, littus' szó (DuC. VII, 196) mellett találunk *reva* 'ripa' szót is (DuC. VII, 170), amikor továbbá mint a *ripa* jelentését ezt is olvaszuk: 'vectigal, quod pro mercibus venditis pendebatur hospiti domus, in qua res vendebantur' (DuC. VII, 191): akkor nézetem szerint nincs okunk arra, hogy másfelé keressélgünk etimológiát a 'be- és kiviteli adó' jelentésű *reva* szóhoz. Egyébként hasonló jelentésfejlődésre utalhatunk a közép-latin *portus* szónál is: 'portorium; tributum, quod ad portas civitatum, vel in portubus seu pro appulsu ad portum exsolvitur' (DuC. VI, 428).

A felhozottakból azt következtethetjük, hogy volt a franciában *rive* vagy *reve* 1. 'hely, ahol díjért partot lehetett kapni, partra lehetett szállni'; 2. (ilyenféle értelmű kifejezésekből: 'partot fizet' →) 'díj, amelyért partot lehetett kapni, partraszállási díj'. Ez a feltehetően a XII. század vége felé már *-e* nélküli *riv* vagy *rev* formában fellépő francia szó² juthatott el hozzánk, mégpedig közelebről a XII. század második felében idetelepített francia szerzeteseink útján, kiknek javadalmi sorában a révjogok jelentékeny szerepet játszottak. — A szóra vonatkozó első magyar adat az 1211: *Banriueh* 'Bán-réve' *i*-vel. Ilyen *i*-vel hangzó változatok később is jelentkeznek: 1270: *Hodryv* ~ 1470: *Hodriw* 'Hód-rév' (CSÁNKI V, 707; vö. PAIS: MNy. XXX, 314—5) | 1358: *Farka sriwy* | 1358: *Leugenriuy* (Oklsz.) | *N. riv* ~ *ri* (MTsz.).

*

Olyan esetül, hogy olaszból került magyar szóban nincs olasz szóvégi *a*, a *bolt* < ó-olasz **bolta* (mai *volta*) vagy *bolto* (mai *volto*) megfelelésre szokás hivatkozni (MELICH, SzlJövsz. I, 2:10, 158 és MNy. V, 174, VI, 116; EtSz. I, 463—4; BARCZI: MNy. XXVI, 30).

¹ *Reverius* 'revaie percipiendae praepositus, publicanus' (DuC. VII, 174).

² A szóvégi *-e* lekopása BARCZI: MNy. XXVI, 33 szerint a XIII. században kezd nagyobb méreteket ölteni.

Ámde, hogy itt miért és miképen tűnt volna el a magyarban a szóvégi *-a* vagy *-o*, nem tartom egészen tisztázottnak.¹ Ezért felvetem azt a gondolatot, hogy a szó a közép-latin *volta*-nak (vö. *volta* 'fornix' és néha 'cella vinaria' DuC. VIII, 377) nem az említett olasz megfelelőiből származik, hanem inkább a *volta* francia rokonságával: a XIII. századi *volte* 'salle voûtée, bâtiment voûté' (GODEFROY i. m. 540; DuC. VIII, 377); mai *voûte* 'Wölbung' szóval tartozik össze, s a szóvég magánhangzótlansága dolgában egy francia *volt* hangalak (vö. *volt* 'voûte' és *volt* 'voûté, courbé stb.' GODEFROY i. m. 539) megfelelője (a szóvégi *e* hiányára nézve vö. BÁRCZI: MNy. XXVI, 33). *Bolt* szavunk francia eredete egyébként a mi ó-magyarokori építészeti történetében jelentkező többrendbeli francia mozzanatnál fogva tárgyilag is eléggé komoly lehetőség.

Hogy idegen szókezdő *v*-vel a magyarban *b* áll szemben, arra elég sok példát mutathatunk fel; így: egyh. latin *Valentinus*: m. *Bálint* (MELICH, SzlJövsz. I, 2: 158 és EtSz. I, 257—8) | egyh. latin *Vincentius*: m. *Bencenc* (vö. KARÁCSONYI: MNy. I, 133) | francia *wallon*, német *Wallone*: m. (Magyari: OrszRoml. 1602. 178) *balon* (EtSz. I, 261)² | német *wälsch*: m. (GyöngyK. 4) *belcs* (olasok)³ | osztrák-bajor *wälsch*: m. (N.) *bális* vagy *bälizs* 'házaló olasz'. — Nem gondolnám, hogy minden ilyen esetben idegenben történt volna meg a *v* > *b*-változás. és a magyar mindig *b* kezdetű alakot vett volna át. Magyar *v* ~ *b*-váltakozással is számolhatunk, s lehetségesnek tarthatjuk ezt a feltett francia *volt* ~ magyar *bolt* megfeleléssel kapcsolatban is.

PAIS DEZSŐ.

¹ A magyar *piac* ~ olasz *piazza* késői, mégpedig valószínűleg a szóvégi *-a* birtokos személyragként való elvonásával létrejött alakulás (vö. BÁRCZI: MNy. XXVI, 30—1). MELICH (NyK. XLII, 248) szerint biztos, hogy a *piac*, ami az olaszban, ahonnan vettük, *piazza*, valaha a magyarban is *piacca*-nak hangzott, s az *-a* a magyarban tűnt el. L. még MELICH: MNy. V, 174, VI, 116.

² Egy bihari ismerősöm közli velem, hogy ő gyermekkorából emlékszik halványan a *bo'õ olasz* kifejezésre. — Ismeri valaki?

³ A Mátyás királyról szóló Gyöngyösi-kódexbeli emlékdalban olvasható *belch olasok* kifejezés első szavát TRENCSENY KÁROLY (Nyr. XXVIII, 560—1) *belcs*-nek olvasva a német *wälsch* 'román nyelven beszélő külföldi' szóval egyezteteti. Ezt MELICH (Nyr. XXIX, 38—9) is elfogadja, és osztrák-bajor *wälsch*-ből származtatja a népnyelvi *bális* vagy *bälizs* 'házaló olasz' szót. MELICH (Nyr. i. h.) a *w* ~ *b* megfelelésben felnémet, mégpedig osztrák-német nyelvi mozzanatot lát. (Vö. SCHUCHARDT: Nyr. XXIX, 78—9). MELICH később (MNy. V, 433 és EtSz. I, 258 *bális* alatt) a *belch*: *wälsch* magyarázatnak ellene mond. Én azonban nem hinném, hogy mivel a *belch* kihűzött *bolch* után van írva — javításul! —, azért okvetlenül *béles* volna az olvasása, s így nem a *wälsch* magyar elváltozása, hanem *bölcs* szavunk lappangana benne.

* Cikkem tördelése után figyelmeztetett JAKUBOVICH EMIL, hogy a latin *portus* és a magyar *part* összefüggésére *Part-Madocsa*-val kapcsolatban utalt már HÓMAN BÁLINT „A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége” című dolgozatában: Turul 1911. XXIX, 128.

Unuttei.

Abban a bizonytalanságban, amely a Halotti Beszéd e szavának értelmezése és származtatása terén SZINNYEI JÓZSEF-nek a nyelvemlék hang- és alaktanát rendszeresen feldolgozó értekezése (MNY. XXII, 244) óta is egészen ellentétes próbálkozásokra vezetett (MÉSZÖLY: MNY. XXIII, 150 és PAIS: MNY. XXX, 108), bátorkodom egy bennem évekkal ezelőtt (HALÁSZ LÁSZLÓ egy érdekes elméletének meghallgatása után) felötlött hozzávetéssel előállni. Ha szükségszerű és helyes volna nem kétségtelen is azokból, amikre a magam több tekintetben fogyatékos ismeretei alapján rámutathatok, talán a liturgia történetének s az egyházi irodalomnak szakértői más oldalról valószínűbbé tehetik. Lehetőségét, azt hiszem, alaki és tárgyi szempontból egyaránt igazolják az alábbiak.

Azt kérdezem mindenekelőtt, hogy nem lehet-e az *unuttei* épügy másolási hiba *imuttei* helyett, mint az *emdul eindul* helyett (SZINNYEI: Nyr. XXXII, 485 kk.). Pontozatlan álló írásról lévén szó, akkor sem volna szükség ilyen hiba létrejöttének palaeographiai magyarázatára, ha nem volna magában a HB.-ben még egy hiba, amely ugyanígy a betűlábak téves átkapcsolásából támadt. Az *imuttei* olv. *imüttei* > *imöttei* > *imettei* hangtanilag pontosan megfelelő elődje a mai népi *imett(e)* szó 3. személyű egy birtokost, több birtokot jelölő alakjának. Jelentése tehát: 'éberei, virrasztói; vigiles, vigilantes sui'.

A HB. RÉVARTÓL rövidebb allocutionak, a Régi Magyar Nyelvemlékek megjelenése óta OCSKAY ANTAL nyomán Könyörgésnek, újabban (LÁSZLÓ V., HORVÁTH JÁNOS) Monitionak is nevezett befejezése annak a latin Orationak a fordítása, amely a Sacramentarium Gregorianum azon szerkezetében, amelyet valószínűleg Alcuin bővített (vö. BÄUMER: Historisches Jahrbuch XIV, 250—61) a frank egyházak részére az ott addig használtak alapján, állandó tartozéka a halotti szertartásnak. A magyar szöveg épen a legtöbb kéziratból ismert latinhoz áll legközelebb, közelebb, mint a Pray-kódex ugyanilyen szerkezetű sacramentariumában (vö. ZALÁN MENYHÉRT: MKönyvsz. 1927: 62) foglalathoz. RÉVAI olyan szöveget adott ki, amelyet egy nürnbergi kódexből SÁNDOR ISTVÁN írt ki (Ant. 42.); több más kéziratból valók pl. a MARTENETÓL (De ant. eccl. ritibus I. III. c. 15.) és a MURATORITÓL (Liturgia Romana vetus II, 216) stb. lenyomottak. Több hazai kéziratban is megvan, még a Lányi-kódexben is.¹ Talán a továbbiak megértéséhez nem fölösleges a jól ismert sorokat a magyarhoz legközelebb álló szöveggel ideiktatni: „Oremus, fratres carissimi, pro spiritu

¹ L. GÁBRIEL ASZTRIK szövegkiadását: Emlékkönyv Sz. Norbert halálának 800 éves jubileumára. 1934. 170.

cari nostri illius,¹ quem Dominus de laqueo huius saeculi liberare dignatus est, cuius corpusculum hodie sepulturae traditur, ut eum pietas Domini in sinu Abrahae Ysaac et Jacob collocare dignetur, ut quum dies iudicii advenerit, inter sanctos et electos suos eum in parte dextera collocandum resuscitari faciat.“

Az itt kifejezésre jutó eschatológiának mindkét mozzanata (1. Isten kegyelme helyezze a halottat Ábrahám, Izsák és Jákob kebelébe; 2. az ítélet napján azért támassza fel, hogy jobbja szentjei és választottai közé iktassa) bibliai helyeken alapul.² 1. A szegény Lázárról mondja Lukács evangéliuma XVI. 22., hogy Ábrahám kebelébe vitetett; hasonló vonatkozásban mindhárom patriarchát említi Máté VIII. 11. E kifejezést rendszerint a paradicsomra értették: ott vannak az igazak haláluktól az ítéletig. 2. Hogy az igazakat az ítélet napján az Úr jobb oldalra állítja, azt Máté XIII. 31. versében mondja Jézus: „Cum autem venerit . . . congregabuntur ante eum omnes gentes, et separabit eos ab invicem, sicut pastor separat oves ab hoedis, et statuet oves quidem ab dexteris suis, hoedos autem a sinistris. Tunc dicet rex his, qui a dextris eius erunt: Venite benedicti Patris mei . . .“ Az *electi* suinak ily vonatkozásban való használata kivált a Máté XXIV. 31. és Márk XIII. 20. versében egyezően megírtakból ered: „tunc mittet angelos suos et congregabunt electos suos“. A *sancti* és *electi* synonymák: a választottak a szentségre, üdvösségre praedestináltak. Együtt fordul elő a két szó pl. Pál apostolnál (Ad Col. III. 7.): „Induite vos ergo sicut *electi Dei*, *sancti* et dilecti, viscera misericordiae.“

Ugyancsak eschatologiai vonatkozásban megvolt a maga jelentése a *vigiles* szónak is, mégpedig szintén a *sancti* párjaként. Nabuchodonosor látomása, Dániel IV. 10. szerint „ecce *sanctus* et *vigil* de coelo descendit“, s azt mondja arról, amit megjövendöl: „In sententia *vigilum* decretum est, et sermo *sanctorum* et petitio, donec cognoscant viventes, quoniam dominatur Excelsus in regno hominum et cuicumque voluerit, dabit illud . . .“ Hogy az angyalok e megjelölését a középkor sem ’ör’, hanem ’éber’ jelentésűnek fogta fel, az valamennyi magyarázatból nyilvánvaló; Hieronymus azt mondja: „significat angelos, quod semper *vigilant* et ad Dei imperium sunt parati“ (MIGNE, PL. XXV, 515). A Vulgata szava különben a görög ἐγρήγορος fordítása, ez meg a chaldeus eredetű héber

¹ A névmás sok más közt a Révától közölt szövegben is hiányzik, a magyarban: ez. Sokszor a halott nevét említették.

² E fogalmaknak és kifejezéseknek a latin egyházi irodalomban való használata tekintetében útbaigazítanak a Patrologia Latina indexei. Vö. továbbá: Dictionnaire de Théol. Cath. s. v. Abraham (sein d’), election, élus stb. és J. ZAHN, Das Jenseits, Paderborn, 1916.

קיי-é.¹ A középkorban gyakran nevezik *vigiles*-nek az Istent körülálló angyalokat, az Apocalypsis IV. 8. verse alapján is: „quattuor animalia, singula eorum habebant alas senas: et in circuitu, et intus plena sunt oculis: et requiem non habebant die ac nocte dicentia: Sanctus . . .“ Épen a HB. kora táján az Énekek Éneke allegórikus magyarázatának egészben ősrégi keretében is az angyalokra értették az „Invenerunt me *vigiles*, qui custodiunt civitatem“ (III. 3.) szavakat, pl. Richardus a S. Victore, ki Dániel idézett helyén is *sancti angeli*-nek értelmezi a *vigiles*-t, ezt írja: „angeli videlicet sancti, qui civitatem, id est Ecclesiam vel fideles custodiunt . . . Qui recte *vigiles* dicuntur, quia *vigilant* et solliciti sunt circa electos“ (MIGNE, PL. CXCVI, 416). Hasonlóan érti — a korábbiak nagy részével ellentétben — ugyancsak a XII. században Guilelmus abbas S. Theodorici, Philippus de Harveng, Alanus ab Insulis stb.

Érthető volna tehát „*szentii* es *imuttei* cuzicun . . . iochtotnia ilezie“ úgy, hogy állítsa az Úr a halottat az ítéletkor azok közé, akik eddig is mellette állnak, tehát a Dánielből eredő páros megjelöléssel: 'szentjei és éberei', azaz 'angyalai' közé. Annál könnyebben merülhetett fel az író elméjében a *vigiles* szó, mert az *electi* jelzőt is sokszor használták az angyalokra is, pl. Nagy Szent Gergely sokat idézett és forgatott Moraliájának a Jób sorsát elindító égi jelenetről írt részében: „Qui autem filii Dei, nisi *electi angeli* vocantur?“ (MIGNE, PL. LXXVI, 556.) De más vonatkozásban is szerepelt — valósággal az *electi* synonymjaként — a *vigiles*, t. i. az üdvözülésre praedestináltak közül is kitüntetett tanítókra, prófétákra, apostolokra, egyházatyákra. Épen a Canticum Canticorum idézett helyének régibb és még általánosabban elterjedt értelmezése szerint ők a *vigiles*, akikhez a sponsus (Istent, Krisztust) kereső sponsa (a hívők vagy hinni akarók közössége) útbaigazításért fordul. Már a VI. századi Cassiodorus neve alatt ismert Expositio azt mondja: „*Vigiles* sunt sancti apostoli et ceteri doctores Ecclesiae, qui civitatem, id est sanctam Ecclesiam custodiunt et ab insidiis infidelium et spiritualium hostium defendunt, quos interrogat . . .“ (MIGNE, PL. LXX, 1321). Sok más közt hasonlóan érti Nagy Szent Gergely, Beda, Alcuin, Haymo, a XII. században Szent Bernát, ki azért már a korában elterjedt másik magyarázat lehetőségét is számbaveszi, sőt egy helyen mintha az angyalok és apostolok mellett mind az igazakat *vigiles*-nek nevezné: „Custodes tui“ — szólítja meg az egyházat — „angeli sancti, *vigiles tui*

¹ A Theodotion-féle görög szöveg nem fordítja le, ειρ-t ír. A XVII. század óta ismétellen felvetették, hogy עיר (ír) talán csak íráshiba ציר (cír) 'követ, ἄγγελος' helyett. CLOPPENBURGTÓL idézi ODE, Comm. de angelis. 1739. 736. l. Újabban KAUTZSCH vélekedik így.

spiritus et animae justorum“ (MIGNE, PL. CLXXXIII, 1158). Ez is különösen jellemző arra, hogy a kor tudatában *vigiles* és *electi* összetartozó szavak. Többen hivatkoztak arra, amit Jézus Lukács XII. 37. szerint az apostoloknak mondott: „Beati servi illi, quos cum venerit dominus, invenerit *vigilantes*.“ Malachias „Ecce ego mittam angelum meum et praeparabim viam ante faciem meam“ szavait az evangéliumok Keresztelő Szent Jánosra értik; ez is megkönnyítette, hogy az angyaloknak és a hit hirdetőinek közös neveket tulajdonítsanak; de eredetileg ἄγγελος és ἀποστολος is rokonértelmű: 'hírvivő' és 'küldött'.

A *szentii* és *imüttei* tehát nem általában azokat jelentené, akik üdvözülni fognak, hanem a közülük is kiválasztottakat, szűkebb értelemben szenteket (mártirokat stb.) és angyalokat vagy apostolokat, prófétákat, doktorokat. A halott számára kért kegyelem az, hogy a feltámadás után állíttassék közéjük, az addig is 'éberek' közé. Az *electi* és a *vigiles* felcserélésére az is csábíthatott, hogy feltámasztásról, felébresztésről van szó. Az *electi* szó sokféle kapcsolatban való előfordulása amúgy is rengeteg vitára adott okot, kivált a Máté evangéliumbeli „multi enim sunt vocati, pauci vero *electi*“ (XX. 16., XXII. 14.) miatt.

Hogy a latin Oratio szövegezéséből mennyire önként adódott az *electi*-nek oly értelmezése, amely e cserét lehetővé tette, mutatja annak a Sacramentarium Gelasianumban foglalt változatával való összehasonlítása is. Ez még azt mondja: „Oremus . . . ut eum Domini pietas *inter Sanctos et Electos suos*, id est *in sinu Abrahae et Isaac et Jacob collocare dignetur et partem habeat in prima resurrectione*“ (MURATORI I, 750). Itt minden interpunctio nélkül is világosan egyértelmű a *sancti et electi* közt létező az Ábrahám kebelében lételemmel, s mindkettő a nyomban a halál után és nem a feltámadás után következő állapotot jelenti. Az Alcuinnak tulajdonított változtatás ellenben azt eredményezte, hogy könnyebben volt a szöveg úgy érthető, hogy az igazak nagy része csak a feltámadáskor kerül a tökéletes lelkek, *sancti et electi* közé, kik addig is ott vannak az Úr mellett, sőt több bibliai hely és a legtöbb régi magyarázat szerint az ítékezésben is részt vesznek. Csak ha *in parte dextera collocandum* különválasztásával *inter Sanctos et Electos*-t közvetlen *resuscitari*-hoz értenők, akkor tűnnék el a két Oratio-változat e különbsége.

A HB. írója, akit a HORVÁTH JÁNOSTÓL (A magyar irodalmi műveltség kezdetei 84. l.) fontos okok alapján lehetségesnek mondott ellenkező feltevés ellenére azonosnak hiszek az Oratio fordítójával, volt annyira járatos a bibliában, exegesisben s általában az egyházi irodalom terén, hogy benne magában társulhatott a *szentii*-hez *electi* helyett a *vigiles* je-

lentésű *imutte*. Ismeretes,¹ hogy több helyen mennyire biblikusabb az ő remek kis magyar beszéde az utána másolt latin sermonál. Megvolna persze a lehetősége annak is, hogy a tőle fordított latin Oratio-szöveg is épúgy eltért e ponton az eddig ismertektől, mint ahogy több másban épen a Pray-kódexbeli másolat is. Valószínűtlen mégis, hogy már az eredetiben *sancti et vigiles*-t talált, inkább lehetséges az, hogy *electi* kiesése folytán, mint több más halotti imában, csak *sancti*-t. A páros megjelölésre való hajlam ugyanis nemcsak a korra jellemző, miként a bibliára, hanem épen a HB.-re s az ú. n. Könyörgést közvetlen megelőző felszólításokra is: *iorgossun es kegiggen* van itt, míg a legközelebb álló latin liturgikus szövegekben külön majd *miserere*, majd *propitiare*; *urdung ildetuítul es pucul kinzotviatwl* jelenik meg az *ab inferorum cruciatibus* értelmezéseként stb. Ha a hivatalos latin szöveget is variálhatták, annál inkább tehetett így a magyar szónok, aki itt csak meg akarta értetni magyar közönségével, miért könyörög a latin szertartásban, s a legfontosabb latin Oratiók kissé szabad értelmezését fűzi befejezésül beszédéhez.

Az ú. n. Könyörgés tudniillik hasonló jellegű és szerepű, mint a közvetlen megelőző felszólítások; ugyanúgy a liturgikus szövegekből készült is, csak — legalább az eddig ismert párhuzamok szerint — még szabadabban. Annak, hogy csak a *Scerelmes bratim*-mal kezdődő sorokat szokták külön tárgyalni, részben a korán előkerült latin eredeti, de még inkább az lehet az oka, hogy a Pray-kódexbeli másolat ezt initialéval külön bekezdésként írja. Lényegében ugyanilyen természetű az előző 11 sorba foglalt négy felszólítás. Alakilag mind egyformán intelem, de egyezően olyan latin formát követnek, amelyet régi szerkönyvek csakugyan Oratióknak, azaz Könyörgésnek neveznek, aminthogy e felszólításokban a szükségesnek mondott kérés tartalma is bele van foglalva, s így szerepük — a latin szertartás részeként — nem más, mint mikor a pap külön előrebocsátja az *Oremus* felszólítást, s aztán oratio recta-ban Istenhez, Jézushoz stb. fordul. A magyar beszéd tartozékaként ezek az Oratio-értelmezések befejező intelmek,² miután a beszéd első fele a bűnbeesés következményeinek megvilágításával felébresztette a hívőkben annak tudatát, hogy mindenkinek gondolnia kell a földi élet végére s az azután következőkre.

Oly latin Oratio, amelynek annyira közel álló értelmezése volna az egész első felszólítás-sorozat, amilyen közel áll az idézett Oratióhoz az utolsó, nem ismeretes, csak egyes darab-

¹ L. CZEBE GYULA: EPhK. 1915: 37, 39. Vö. még SZINEK IZIDOR, Ysa: Nyr. XXVIII, 103.

² Vö. LÁSZLÓ VINCE, A Halotti Beszéd úgynevezett Könyörgéséről: Irtört. 1926: 152.

jaihoz és kifejezéseihez külön-külön találtak párhuzamot a latin szertartás különböző imáiban és énekeiben (CZEBE i. h. 40—2). Tudtommal senki sem mutatott rá a legközelebbi párhuzamra, a bűnbánók feloldozásáért való könyörgésnek arra a régi formájára, amely egy általában régóta nem gyakorolt szertartás részeként mai szerkönyvekben is megtalálható:

„Dominus ... intercedente *Dei Genitrice Maria et beato Michael Archangelo et sancto Petro Apostolo, cui data est potestas ligandi ac solvendi, et omnibus sanctis*, ipse ... *ab omnibus peccatis vestris vos absolvat ... atque ... perducere dignetur ad regna coelorum...*“ (Pontificale Romanum: De reconciliatione Poenitentium in quinta feria Coenae Domini.)

„Wimagguc uromc isten kegilmet ... hug ... bulscassa mend w bunet. Es vimagguc *szen achscin mariat. es bovdug michael archangelt.* es mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Es uimagguc *szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. es ketnie.* hug *ovga mend w bunet.* Es vimagguc *mend szentucut ...* hug isten iv uimadsagucmia *bulsassa w bunet ... es oggun neki munhi wruzag bele vtot ...*“

Ugyanezt a latin formulát MARTENE (i. m. l. I. c. VI. art. 7., az 1763-i kiad. 290. l.) XII. századi kéziratból is idézi. De régente ily alkalmakon kívül is általánosabb volt a feloldozás ú. n. deprecativ formája, a Petrusra való hivatkozás (ma még a fentín kívül haldoklónál is), sőt hozzá való fohász-kodás feloldozásért, továbbá épen Mária s a halotti szertartásban $\psi\chi\omicron\pi\omicron\mu\pi\omicron\varsigma$ -ként többször említett Michael közbenjárásának kérése; ezekhez járult néha az illető hely védőszentje is. Egy XIII. századi aacheni kéziratból idéz pl. MARTENE olyat, amely, mint a HB. harmadik felszólítása, magától az apostoltól várja a feloldozást: „Beatus Petrus ... qui habet potestatem ... ligandi atque solvendi ... ipse te absolvat ...“ (292. l.). A HB. első felszólításai tehát csaknem egész szövegükben az absolutio formuláiból készültek, de ugyanoly Oratio-formába (*wimagguc ...*) foglalva, mint az utolsó, s a halotti szertartás egyes imáiból és énekeiből való kifejezésekkel bővítve. Nem tudom, volt-e valaha — esetleg az *Absolve, Domine* kezdetű rövid fohász helyett — ilyen latin Oratio is, vagy lehet-e arra gondolni, hogy talán feloldozás nélkül hirtelen elhunyt temetésére készült eredetileg a magyar beszéd, s talán ezért is zárul oly komoran az elmélkedő rész, elhagyva a kegyelem biztosságával megnyugtató átmenetet. Annyi bizonyos, hogy az utolsó Könyörgés nem pusztán ismétlése vagy variálása az előző felszólításokban foglaltaknak: azok — a halotti szertartás első szakaszában elhangzott imák (*Absolve* stb.) magyarázatoként — a halott bűneinek bocsánatáért való könyörgésre szólítanak, s végül csak általánosságban említik a bűn-

bocsánat eredményeként a mennyországba való utat és minden jót; ez — a szertartás végén a sírnál elhangzó Oratio fordításaként — épen ezeket az eschatologiai reményeket részletezi hagyományos, bibliai eredetű kifejezésekkel.

De még ha az előző felszólításokat más író tollából eredőnek tekintenők is, maga a Könyörgés több más helyen is eltér a latintól: *cari nostri* h. *scegin ember-t* mond; a halál említésénél is betoldja az *ez nopun* szavakat (mint más imákban a hivatalos liturgia is, azonosítva a dies obitus-t és a dies de-positionis-t); *homus* jelzõt ad a *világ*-nak; *de laqueo-t timnucébeleul*-nek fordítja, tehát voltaképp ugyancsak hasonló vonatkozásban s más halotti imákban szereplõ más szó: a *de ergastulo* fordításával helyettesíti; szólni lehetne a szerkezet apróbb változtatásairól vagy a *mend* szónak épen *szentii* elé való betoldásáról stb. Mindennek csakúgy nincs egyetlen ismert latin szövegváltozatban sem nyoma, mint az *electi* elhagyásának vagy *vigiles*-szel való helyettesítésének.

WALDAPFEL JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyar nyelvjárások orrhangú magánhangzóinak kérdéséhez. Mikor Magyar Nyelvjárások című munkámnak az orrhangú magánhangzók kérdéséről szóló részét írtam (67. §.), sejtettem, hogy ez némi feltűnést fog kelteni a magyar nyelvészek körében, sőt itt-ott talán nem is nagyon kellemeset. De mégis megírtam úgy, ahogy az idézett helyen olvasható, mert a tudományos erkölcsnek nézetem szerint legelső parancsa: csak azt írni, amiről azt hisszük, hogy igaz, de ezt aztán feltétlenül megírni, akár tetszik valakinek, akár nem. Azt hiszem, hogy ebben minden komoly tudós egyetért velem.

CsÜRY BÁLINT (MNy. XXXI, 67) három érvet hoz fel e kérdésben való véleményem ellen: egy tekintélyi, egy technikai és egy nyelvtörténeti érvet. Nézzük ezeket egyenként egy kissé közelebbről.

A tekintélyi érv az, hogy ő a szamosháti és a moldvai csángó nyelvjárásban igenis észlelt orrhangú magánhangzókat, hogy ez utóbbiból RUBINYI és WICHMANN is jeleztek ilyeneket, s hogy ZSIRAI szerint „a dunántúli magyarság nyelvében” is vannak ilyenek. — Ha CsÜRY mondja, mégpedig most már tudatosan mondja, akkor persze szívesen elhiszem, hogy a szamosháti és a moldvai csángó nyelvjárásban (melyeket én saját tapasztalatomból, sajnos, nem ismerek) csakugyan vannak ilyenek.¹

¹ Ambár nem lehet egészen figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy CsÜRY WICHMANNnak nyomtatásban megjelent és kéziratban maradt csángó nyelvjárási adataiból mindössze 12 olyan szót tudott idézni, melyekben az orrhangú mássalhangzó előtt álló magánhangzó orrhangúnak van jelezve, holott én ezzel szemben WICHMANNnak csak nyomtatásban megjelent e tárgyú közleményeiből legalább tízszer ennyi olyant tudnék idézni, melyekben az

De a quod uni justum, alteri aequum elve alapján viszont kérem, hogy higgye el ő is éppen így, hogy Erdélynek, az Alföldnek és Dunántúlnak ama közel 200 községében, melyeknek nyelvjárását életem folyamán alkalmam volt hosszabb-rövidebb ideig tanulmányoznom, én (néhány egyéni esetet nem tekintve) sohasem észlelhettem orrhangú magánhangzókat. Pedig elméleti és gyakorlati fonetikai ismereteim talán mégis képessé tettek volna engem ezeknek felismerésére. Hogy e vidékekről (és másokról is) mégis annyian (szinte kivétel nélkül mind fiatal, kezdő nyelvészek) jeleztek már orrhangú magánhangzókat, annak nézetem szerint mély emberi oka van: akit vagy amit nagyon szeretünk, akár nő ez, akár kis gyermek, akár nyelvjárás, azt mindennél szebbnek látjuk. Ha valakinek egy nyelvjárás (legtöbbször persze szülőföldjének nyelvjárása) a szerelme, akkor ez persze csuda érdekes! Ez is megvan benne, az is, amaz is. Hát hogyne volnának benne orrhangú magánhangzók is? A szerelmes, teljesen jóhiszeműen, akár meg is esküdnék rá, hogy hallotta őket. De én, akinek egyetlen magyar nyelvjárás sem az anyanyelvem, hideg józansággal valamennyit egyformán szerettem és tanulmányoztam. Alighanem ez az oka annak, hogy eddig egyikükben sem fedezhettem fel orrhangú magánhangzókat.

Csűrű második érve — a gép! Ez — tréfásan mondva —, úgy látszik, a nagyágyú akar lenni. De én ettől sem érzem magamat találva; ez különben nem is volna lehetséges, mert hiszen ez az ágyú másfelé lő, mint ahová Csűrű irányította. Magyar Nyelvjárások című munkám above idézett 67. §-ában ugyanis (egyebek közt) szórul-szóra ezt írtam: „Kétségtelen, hogy orrhangú msh.-k előtti mgh.-k képzésekor mindig lazább a lágy; íny zárja, mint szájhangok előtti képzésekor, úgyhogy az artikulációs levegőnek egy minimális része ilyenkor áthatol az orrüreg és a keletkező (orrhangú msh. előtti) mgh. ennek következtében gyöngé orrhangú színezetet kap (HORGER: ÁltFon. 141. §.; HEGEDŰS: NyK. XLVIII, 266—70). Így persze a kny.-ben és valamennyi nyj.-unkban is. De az ilyenek azért még nem igazi (vagyis lecsüngő lágyínnyel képezett) orrhangú mgh.-k. Hogy vannak-e csakugyan ilyenek egyes magyar nyj.-okban, az még eldöntetlen kérdés. Én...“ stb. Csűrű pedig — teljesen nyitott kaput ostromolva — felvonultatja ellenem MEYER—GOMBOCZ és HEGEDŰS fonetikai felvevő gépeit annak bizonyítására, hogy a magyarban (értsd: a magyar köznyelvben!) a két orrhangú mássalhangzó közötti magánhangzó orrhangú, sőt csak rákövetkező orrhangú mássalhangzó előtt is „az orrhangúsodás jeleit mutatja“. — Hát tagadtam én ezt valaha? Hiszen én nem a köznyelvnek, hanem egyes nyelvjárásoknak magánhangzóiról beszéltem, és nem azt tagadtam, hogy ezek rákövetkező szótagzáró orrhangú mássalhangzó előtt orrhangú színe-

ilyen helyzetű magánhangzó nem orrhangnak, hanem — szájhangnak van jelölve! Valószínűbbnek tartom tehát, hogy WICHMANN véleménye szerint a moldvai csángók nem ejtenek orrhangú magánhangzókat, s csak egészen kivételes esetekben egyéni sajátásként hallható ott néha (mint különben bárhol másutt is) orrhangú mássalhangzó. — Amit az akkor még csak huszonkét esztendő RUBINYI (Nyr. XXXIII, 60) az állítólagos csángó orrhangú magánhangzókról írt, az olyan homályos, hogy kár volt vele előhozakodni.

zetet kapnak (vagy: „az orrhangúsodás jeleit mutatják“), hanem azt tagadtam, hogy ezek orrhangú (vagyis lecsüngő lágyínnyel képezett) magánhangzók volnának, tehát olyanok, mint amilyenek pl. a francia *un enfant* esetében. Fonetikai feltevő készülékeknek olyan szalagjait tessék tehát nekem felmutatni, melyek azt bizonyítják, hogy ebben vagy abban a magyar nyelvjárásban (két orrhangú mássalhangzó közötti helyzeten kívül is) orrhangú magánhangzók vannak, s akkor azonnal el fogom ismerni, hogy tévedtem. De addig nem érzem magamat indítatva e kérdéstről való véleményem megváltoztatására.

A harmadik, a nyelvtörténeti érv az, hogy felsorol 15 olyan szót, melyekben egy magánhangzó és réshang között álló orrhangú mássalhangzó kiesett (pl. *Színhalom* > *Szihalom*), aztán felveti a kérdést, hogy hogyan eshettek ki ezek, s erre így válaszol: „A szótagzáró orrhangú mássalhangzó spiransok előtt kiesett, illetőleg a kiejtésben őt megelőző magánhangzót hátraható hasonulással orrhangúsította. A fejlődés második fokozatán az ilyen orr-szájhangú magánhangzó tiszta szájhangzóvá vált (denaszalizálódott). Tehát: *Szénholm* ~ **Színholm* > **Szihalom* > *Szihalom*.“ — De először is: nemcsak réshang előtti orrhangú mássalhangzók estek ki, hanem zárhang előttié is. Pl. *templom* > N. *teplom* | hazai német *bombónc* > N. *babónc* (EtSz. I, 265) | (R. *ismégént* >) R. *ismént* > *ismét* | német (*konvents-*) *kofentsbier* > N. *kófic* | *nincsen* > R. *nicsen* (MNY. XV, 141) | N. *keték* > N. *ketek* | *Angyánd* > N. *Angyád* hn. (PAIS: MNY. XXVIII, 172) | R. *Dányánd* > *Dányád* hn. (PAIS: uo.) | (*kigyelmed* >) N. *kiend* > N. *kied* | *ponty*: *potyka* | *Domonkos* > *Domokos* | *inkább* > N. *ikább* | (*azután* >) N. *osztáng* > N. *osztág* | (*éppen* >) N. *éppeng* > N. *éppeg* | német *strang* > (N. *istráng* ~) N. *strág* stb. (Én is csak éppen 15 példát idézek; pedig idézhetnék még néhányat.) Másodszor meg mit jelent az, hogy az orrhangú mássalhangzó kiesett, illetőleg a megelőző magánhangzót hátraható hasonulással (értsd: hasonítással) orrhangúsította? Úgy látszik, azt akarja mondani, hogy a (már kezdetől fogva „az orrhangúsodás jeleit mutató“) magánhangzó előbb 1. a rákövetkező orrhangú mássalhangzó hátraható hasonító hatása következtében orrhangúvá vált, ennek megtörténte után 2. kiesett az orrhangú mássalhangzó, ennek megtörténte után pedig végül 3. az orrhangú magánhangzó tisztán szájhangúvá vált (immár az orrhangúsodás jelei nélkül). De mi bizonyítja, vagy mi teszi bár valószínűvé e bonyolult folyamat feltevésének jogosságát? Ezt a feltevést nézetem szerint a magyar hangtörténetnek egyetlen egy ténye sem támogatja, tehát csak pusztán állítás, melyet, ha éppen úgy tetszik, elfogadhatok ugyan (mert fonetikai képtelenség nincsen benne), de ha nem tetszik, nem vagyok kénytelen elfogadni. Mivel pedig azt látom, hogy a bolgár-török **küčäläy* > *keselyü* | R. *üdz* > *üz* | hazai német *pukspäm* > *puszpáng* | német *Bögendorf* > **Begñdorf* > *Bendorf* hn. | (német *hofstat* >) R. *hófstát* > N. *hóstát* | szláv *tragovnica* > *targonca* | német *feuchten* > N. *fajtol* | török *kahve* > *kávè* | *kiált* > N. *kiát* | már *ma* > N. *máma*-féle eseteket még soha senkinek sem jutott eszébe másként magyarázni, mint a magán-

hangzó és mássalhangzó közötti *t, d, k, g, f, v, χ, h, l, r* hangoknak egyszeri és nyomtalan kiesésével, ezért azt hiszem, hogy a *Színhalom* > *Szíhalom*-féle esetekben is csak az történt, hogy a magánhangzó és mássalhangzó közötti orrhangú mássalhangzók kiestek, és egyéb semmi sem történt. No de feltéve (bár meg nem engedve), hogy ezek az orrhangú mássalhangzók csakugyan a Csűry által feltételezett bonyolult úton veszttek volna el, mit bizonyít ez abban a kérdésben, hogy vannak-e mai nyelvjárásainkban orrhangú magánhangzók vagy nincsenek? Az én nézetem szerint egyáltalán semmit.

Más, e háromnál erősebb érveket kérek tehát a magyar nyelvjárások állítólagos orrhangú mássalhangzóiról való véleményem megcáfolására. Ha ilyenekkel bárki előáll, készségesen elfogom ismerni, hogy tévedtem. HORGER ANTAL.

Szamosközy és a székely mondathanglejtés. A székely mondathanglejtés legelső megfigyelőjének, BUDENZ JÓZSEFnek az tűnt fel, hogy a székely a mondat utolsó szótagját felkapja, vagyis magasabb hangon ejti a többinél (Magyar Nyelvészet V, 353–4).

Erre vonatkozólag igen érdekes régi följegyzést találunk SZAMOSKÖZY ISTVÁN XVI. századi történettudósunk Res Transylvanae című történeti munkájának azon a helyén, ahol a székelyekről szól (MonHungHist. Írók XXVIII, 377). Itt a székelyek nyelvéről a következő megjegyzést teszi: „Nyelvük általában azonos a magyarral, csak a kiejtésben tér el tőle némileg. Míg ugyanis a többi magyarság finom (acutum) kiejtésével attikai módot követ, addig a székelység kiejtése az öblös (rotundum) dór tájszólásra emlékeztet: a beszédet a száj hátsó részéből, mintegy üreges barlangból hangoztatják. Azt vélné az ember, hogy héberül beszélnek. Igen, mert keleti származású nyelvük eredeti vonásait máig megőrizték. Így a kiejtésben is az utolsó szótagot hangsúlyozzák (syllabas extremas in pronunciando acuunt), mint a zsidók.”

Szamosközy fejtegetésének legérdekesebb része az a megállapítása, hogy a székelyek is az utolsó szótagot hangsúlyozzák, mint a zsidók. Ez a megállapítás csakis a székely párbeszédes hanglejtésnek arra a sajátosságára vonatkozhatik, hogy a mondat utolsó szótagján fölemeli a hangot. Tehát ez a székelyes mondathanglejtési sajátosság már a XVI. században megvolt, s legelső megfigyelője SZAMOSKÖZY ISTVÁN. CsűRY BALINT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Felkopik az álla. Ezt a szólást a nép ajkán gyakran hallottam ilyen alakban is: *felaszik az álla*. Eredetét M. HORVÁTH ENDRE (MNy. XXVIII, 170), HORGER ANTAL (MNy. XXVIII, 241) és BÁTKY ZSIGMOND (NéprMúzÉrt. 1933: 38) magyarázatától eltérően a következőképpen fogom fel: Ha valaki jó módban él, jól táplálkozik, akkor meghízik, tokát ereszt, leszáll az álla; viszont ha rosszul megy a sora és koplalnia kell: lesoványodik, megcsappan a tokája, az álla valósággal *felkopik, felaszik*.

Balázsdeák-mente. CSEFKÓ GYULA (MNy. XXX, 308—11) azt véli, hogy ez a ruhadarab *Hübele Balázs* családfájától kapta volna a nevét, mert bő volta miatt szelesen, kapkodva is fel lehetett öltetni. Nehezen tudom elképzelni, hogy egy ilyen értékes szőrmével bélelt, subagalléros, nagy hidegben viselendő, súlyos, komoly bundát, akár tréfából is besoroztak légyen a *röpike*, *szállóka*, *védőfélke* stb. könnyű, szeleburdi ruhafélék közé. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a *Balázsdeák-mente* épen úgy valamely híres ember nevét őrzi, mint az *atilla*, *ferenc-jóska*, *Zrinyi-dolmány*, *Báthory-süveg*, *Bocskay-sapka* stb. Derék magyar vitézek voltak a *Balázsdeák* család tagjai a XVI. században, közülük a legnevezetesebb *Balázsdeák István* egri vicekapitány, aki a XVI. század utolsó évtizedeiben vitézkedett és szerzett országos hírnevet (I. TAKÁTS SÁNDOR, Régi magyar kapitányok és generálisok 195—226). Szolgált Rákóczy Zsigmond egri főkapitány alatt is. Mikor ez fejedelemmé lett Erdélyben, akkor ott Bethlen Gábor már számottevő ember volt. Így bizonyos kapcsolat is volna *Balázsdeák István* és Bethlen Gábor személye között. Már pedig Bethlen Gábor ruhatárából említik először a *Balázsdeák-menté*-t.

CSONKÁS MIHÁLY.

Édz. Mint tudjuk, az *édz*, *ödz* < *ötsz* eredeti jelentése 'fundere, giessen' és 'retingere, wiederholt eintauchen, eintunken'. Egymásutáni érintkezésen alapuló névátvitellel nyerte a kovácsmesterségben '(vízbe mártással) megkeményít, indurat, das Eisen härten, zementieren' jelentését. Innen indult ki mai köznyelvi átviteles jelentése: 'indurare, härten, abhärten, stählen (testet, lelket)'. (Vö. EtSz., MNy. XXIV, 90.) Az *édz* jelentéstörténetének pontos megfelelőjét figyelhetjük meg a francia *tremper* igénél, illetőleg a *trempe* főnévnél. Az alapjelentés itt is 'eintauchen, tunken' (*tremper un linge dans de l'eau*). De a további jelentések közt ott van: *tremper* '(Eisen, Stahl) härten, stählen' (*tremper du fer, de l'acier*) | *trempe* 1. 'Härten (des Stahles)'; 2. 'Härte (des Stahles)'; 3. fig. 'Leibes-, Charakterbeschaffenheit' (*C'est un corps d'une bonne trempe. Esprit d'une bonne trempe*). (Vö. Dictionnaire de l'Académie Française⁶ II, 880—1 és SACHS—VILLATTE I.)

CSÜRY BÁLINT.

A veszprémvölgyi görög oklevél két helynevéhez. 1. A veszprémvölgyi apácák görög nyelvű oklevelének *παταδι* helynevet általánosan *Fadd* helynévvel azonosítják. Először — tudtommal — GYOMLAY GYULA nyilvánítja ezt a nézetet (AkÉrtesítő 1904. XV, 506): „*Patadi*-t eddig balatonmelléki szláv községnek tartottam, mint Polosnikot, ha azonban azonos a tihanyi alapító oklevelében (1055) említett *Fotudi*-val, akkor aligha más, mint a dunamelléki *Fadd* község.“

Igy juthatott be ez a vélemény a nyelvészetbe is, és inkább csak a felmerült nehézségeket próbálták magyarázni, magát az egyezést tényként elfogadták. Nehézséget jelentett az, hogy ilyen egyeztetés mellett π jelöli az *f*-et, és hogy az 1055-i *fotudi* *u*-jának *a* a megfelelője. MELICH (MNy. XXIV, 112—3) az *f*-nek

π -vel való írását az oklevélíró görög nyelvi sajátságának próbálta magyarázni, minthogy görög emlékekben előfordul π ϕ helyett, ami nyelvjárási $f > p$ hangváltozásnak lehet a következménye. „Egy ilyen görög nyelvet vagy nyelvjárást beszélő író természetesen az idegennyelvi szókezdő f -et a saját nyelvén p -vel ejtette és π -vel írta. Így tudom csak megérteni, hogy a magyar *Fotudi*-t Szent István oklevelének írója π -vel írták s nem ϕ -vel írták. Én tehát ez írásban az oklevélíró görög nyelvi sajátságát látom.“

Még így is magyarázatlan maradna az α későbbi u helyén (EtSz. II, 130). Maga az oklevél különben nem jogosít fel bennünket annak a feltételezésére, hogy f -et jelöl a π , mivel a π és ϕ egészen szabályosan meg van különböztetve egymástól, ϕ szerepel az f jelölésére ($\sigma\tau\epsilon\phi\alpha\nu\omicron\varsigma$ stb., a latin eredetű $\phi\alpha\mu\lambda\iota\alpha\varsigma$ -ban is), és nincsen ϕ helyett π eredeti görög szavakban sem.

Ha pedig figyelembe vesszük a görög oklevélben felsorolt birtokok elhelyezkedését, nyilván láthatjuk, hogy nem is kell, sőt nem is lehet π -vel *Fad*-dal azonosítani. T. i. π -vel csak a görög oklevélben fordul elő és csak egyszer: $\kappa\alpha\iota$ $\epsilon\iota\varsigma$ $\tau\omicron\upsilon$ $\pi\alpha\tau\alpha\delta\iota$ \omicron $\mu\epsilon\lambda\epsilon\kappa\delta\iota\varsigma$ $\acute{\alpha}\mu\pi\lambda\omicron\upsilon\rho\omicron\varsigma$ $\epsilon\iota\varsigma$ (ÓMOlv. 15). CZEBE GYULA fordítása szerint: „Faddon is egy vinczellér melegdi“ (CZEBE, A Veszprémv. okl. görög szövege: TörtÉrt. XXIV, 3:17; vö. MELICH: MNy. XXIV, 111–2). Nem gondolhatjuk azt, hogy egy vincellért, illetőleg egy szőlőművest a többi birtoktól távol kaptak volna a veszprémvölgyi apácák. Már pedig *Fadd* közelében nem kaptak birtokot, a birtokok nagy része a Balaton körül van (l. ÓMOlv. 17). A legtermészetesebben adódó olvasás alapján itt meg is találhatjuk a π -vel való legvalószínűbb megfelelőjét.

Önként kínálkozik t. i. a *Patádi* olvasás. Ebben mint nyilván *-di* képzős alakban alapszónak egész természetesen *Pata*-vehető fel. *Pata* személynévként többször előfordul az Árpádokkorban: 1165 k.: *Potah* [?] (ÁrpÚjOkm. VI, 104); 1211: *Pata*, *Pota* (PRT. X, 507, 511, 513); stb. Később is jelentkezik mint családnév (CsÁNKI III, 174, 284, 384 stb.). E személynévből számos esetben lett helynév (CsÁNKI I, 55, 619, 701, V, 393 stb.).

Pata nevű hely szerepel Veszprém megyében is; ma is megvan mint puszta Enyingtől délnyugatra (CsÁNKI III, 246). A veszprémvölgyi apácák görög oklevelében felsorolt helyek nagyrésze Zala megye keleti határától körülbelül Lepsényig található (vö. ÓMOlv. 17). Tehát igen valószínűnek látszik, hogy az Enying vidéki *Pata* helynevet kell π -vel való összefüggésbe hoznunk.

Nem jelenthet nehézséget az, hogy ami 1000 körül π -vel, az később *-d* képző nélkül szerepel. Képzős és képzőtlen alakok hasonló váltakozását ugyanis más helyneveknél is ki tudjuk mutatni: 1141–1161: *Zalaensi* (MKönyvsz. 1892–1893: 14); 1193: *de Zala* (ÓMOlv. 61) \sim 1236: *Zaladiensis* (ZalaOkl. I, 9); stb. | 1182: *buzad* (ÓMOlv. 54); 1365: *Buzadzyget* \sim 1483: *Buzazygethe* (CsÁNKI III, 8) | 1287: *Boyad* \sim 1289: *Boya* stb.; ma: *Rác-Bólya* Baranya m. (CsÁNKI II, 474) | 1330: *Egresd* \sim 1451: *Egres* (CsÁNKI I, 695); stb. Ha a későbbi időben így váltakozhatott a képzős és képzőtlen alak, annál inkább lehetséges a XI. században, hiszen

akkor még inkább élő képző volt a *-d*, sőt esetleg akkor még élő személyre való vonatkozása világos volt a helynévnek.

2. A veszprémvölgyi görög oklevél $\zeta\alpha\lambda\epsilon\sigma\eta$ helyneve eddig megfejtetlen. Lehet, hogy ugyanazt a birtokot, illetőleg falut jelöli, mint a latin megerősítő levélben levő *ferlouf*, azaz *Sarlós Baranya* m. (ÓMOlv. 17), de kétségtelenül nem ugyanaz a név.

Ha figyelembe vesszük, hogy görög emlékeinkben gyakran szerepel *e* [ε] hang *a*-val írva, pl. Konst. Porph.: $\kappa\alpha\rho\eta$ = *Kér* (ÓMOlv. 8), sőt a latin nyelvűekben is *a*-val, így 1193: *Faer-egiaza* = *Fehéregyház* (ÓMOlv. 53) | 1111-től *Agriensis* stb. = *Eger*, akkor gondolnunk kell arra, hogy itt is jelezhet az *a* ϵ hangot. A $\zeta\alpha\lambda\epsilon\sigma\eta$ -nek tehát lehet *Zselesi* [*zelesi*] az olvasása. Nyilván ugyanaz a név, amelyik már Szent László király 1083–1095 oklevelében előfordul: infra siluam *selez* (PRT. I, 592), vagy 1175: *Seliz* (i. h. 606) | 1216: *Seliz* (i. h. 640) | ma: *Zselic* erdőség Kaposvártól délre (i. h. 319–21; vö. Csánki II, 644). Megtaláljuk e helynevet Bars megyében is Nagysallótól délkelet felé: 1361: in *Zelyz* | 1383: in dicta *Selyz* (ZichyOkm. III, 200, IV, 266). Végül valószínűleg e helyneveknek felel meg 1183–1329: *Selez* szn. (ÓMOlv. 31).

A helynevek első szótagjában később mindig *e* van, tehát a görög adat első szótagjabeli *a* csakugyan lehetett nyílt *e* hang jele. A személynévi adat viszont arra utal bennünket, hogy a helynevet személynévből származtassuk. Hogy a későbbi *Sarlós*-sal azonos helyről van-e szó, az teljes bizonyossággal nem dönthető el, de mégis nagyon valószínű. *Sarlós* Pécs vidékén van, tehát elég messze *Zselic* erdőségtől; ez azonban nem zárja ki, hogy $\zeta\alpha\lambda\epsilon\sigma\eta$ helynév összefügg a *Zselic* erdő nevével. Mégpedig kétféleképpen tartozhatnak össze: a) esetleg az erdőség neve régen nagyobb területre vonatkozott; b) — ami még valószínűbb — az erdő és a hely ugyanazon birtokos kezében voltak (esetleg csak azonos nevű birtokosról van szó). A név végső eredetében talán a szláv *Želibor*, *Želimir*-féle nevezet tövéből (vö. ó-egyh. szláv *želeti* [Miklosich, EtWb. 407]) képzett személynév, talán *isb* képzővel (Maretic: Rad. XIV, 134–5; Miklosich: Denkschr. X, 280, XIV, 33–4). A szóvégi *sz* > *c* változás egészen közönséges a magyarban (vö. Juhász J.: MNy. XXIV, 104 kk.). Hogy a *z* betűt *z*-nek vagy *zs*-nek kell olvasnunk, arra utal bennünket az is, hogy az *s*-et és az *sz*-et σ -val jelöli az oklevél ($\sigma\alpha\nu\delta\rho\upsilon\upsilon$, $\sigma\alpha\mu\tau\acute{\alpha}\gamma$ stb.). Ez a helynév tehát egyúttal az első adatul szolgálhat a magyar *zs* hangra. MIKOS JÓZSEF.

Sagyaszínű. A MNy. XXXI, 64 közölt adat szerint: „*Sagyaszínű* az a ló, amely nagyon világosan sárga, pejkeverék.”

Ez a szó egy tulajdonnévből ered. *Shagya* volt a neve ugyanis annak az eredeti arab lónak, melyet 1836-ban vásároltak Sziríában, a bábolnai állami ménes számára (BÁRÓ PODMANICZKY GYULA, Magyarország állami és magánménesei. Bp., 1903.).

Ivadékait a mai napig *Shagya* néven nevezik s sorszámmal különböztetik meg egymástól. Az 1900-i párisi nemzetközi kiállításon pl. a 88. sz. *Shagya VIII.* anyakanca „Grand Championat“-ot nyert. Mint nevéből megállapítható, ez a kanca a bábolnai ménes *Shagya VIII.* nevű törzsménjétől származik s 88-as a csikó-

száma. Csikószámon az illető évben valamely mén után származott csikók sorszámát kell érteni, mely minden évben újrakezdődik. Ebből a példából kitűnik, hogy az 1836 óta eltelt kilenevennyole esztendő alatt megszámlálhatatlan *Shagya* nevű ló szerepelt lótenyésztésünkben.

Sagyaszinű azonban, — ha a fent idézett meghatározás helyes, — mégsem azt jelenti, hogy olyan színű, mint a *Shaggyák*, mert a *Shaggyák* mind szürkék. Pl. az 1886. évben az ország területén szervezett fedezetési állomásokon felállított mének között szereplő hetvenegy *Shagya* nevű mén közül hetven darab szürke és csak egy pej (Magyarország területén az 1886. évben szervezett fedezetési állomások... kimutatása. Bp., 1886.). Ugyancsak szürkék a tenyészállatvásárokon évenként kiállított *Shaggyák* is.

Valószínűnek tartom, hogy *sagyaszin*-en a *Shagya*-ménekkel fedezett bizonyos színű kancák csikóinak színét kell érteni.

MORVAY PÉTER.

A bábolnai állami ménes egyik törzsét *Shagya*-nak hívják. Ezeknek a lovaknak jellemző színe az aransárga (nem pejkeverék) szín. A törzsből származó fedezetőmének mind a *Shagya* nevet viselik és csak számokkal vannak megkülönböztetve, pl. *Shagya III.* vagy *VI.* (BÁRÓ PODMANICZKY i. m.). Ennek a névnek helyes kiejtése nem *sagya*, hanem *ságia*, s az állami méneseken és méntelepeken a legénység is ezen a néven említi ezeket a méneket. Így a *sagya* alak nem a mének körüli szolgálatot ellátó katonaságnál, hanem valószínűleg valamelyik vidéki fedezetőállomáson keletkezhetett, az egyik *Shagya* mén nevének hibás olvasásából.

DIVÍNYI M.

Enyed: Egyed. Nemrégiben Nagyenyed XVI--XX. századi helyneveinek gyűjteményében a város magyar, erdélyi szász és rumén elnevezéseit felsorolva, lapalji jegyzetben hivatkoztam az EtSz. megállapítására, mely szerint az *Enyed* név az *En* alapszó -d képzős származéka (ErdMúz. XXXVIII, 219 és ErdTudFüz. 58: sz. 10). Utaltam egyben arra is, hogy a szótár írói helytelennek mondják azt a származtatást, mely a helységnevet *Enyed* > *Egyed* (helyesen *Egyed* > *Enyed*) változás eredményének és végelemzésben a középkori latin *Aegidius* < görög Αἰγεῖος 'Aigeios fia' személynévből származónak tartja. Magam akkor a kérdéshez nem adtam hozzá semmit, mivel céloom csak a helynevek összegyűjtése és magyarázata volt. Utóbb azonban, több adat birtokában már hozzá akartam szólni a kérdéshez. Kapóra jött így FERENCZI SÁNDOR cikke (MNY. XXX, 241—3), melyben helynévtörténeti tanulmányomra hivatkozva, néhány kiegészítő adatot közöl arról, hogy *Enyed* nevének erdélyi szász *Straszburg* megfelelője csak újabb: XVIII. századi keletű lehet.¹ Magam a német nevet LIPSZKY alapján idéztem, amelynek mint XIX. század eleji műnek az adatai lehetnek későiek

¹ Megjegyzem, hogy az ide sorolt 1480-ból való adat: „ex (S)engett“ valószínűleg az alsófehérmegyei Kisenyedre (rumén *Sângatin*) vonatkozik (vö. EtSz. I, 1567).

is. És FERENCZI adatai csakugyan azt bizonyítják, hogy a kérdéses városnak a XV—XVI. században *Enyed* volt a neve, hisz kizárólagosan csak ezt a nevet használták a külföldön járó erdélyi szászok is.

Magamnak FERENCZI hozzászólása után nincs mit mondanom a helységnév erdélyi szász vagy egyszerűbben német megfelelőjére vonatkozólag. Az újabb adatok világánál azonban az EtSz. származtatását, melynek értelmében az *Enyed* helységnév csak az *Enes*, *Enyesd*, *Eny*, *Ény* és *Iny* helységnévesoportba volna sorozható, nem tartom feltétlenül biztosnak. Legalább is azon az alapon nem vethetjük el az *Egyed* > *Enyed* származtatást, mert „*Enyed* helyeink nevének nincs *Egyed* változata” (EtSz.). Már magam is idéztem dolgozatomban azt az 1765-ből származó adatot, mely a Nagyenyed tőszomszédságában levő, helyesebben ma már vele szinte teljesen összeépült *Felenyed* helység nevét *Felegyed* alakban írja.¹ Ezt az adatot azonban későiségénél fogva nem tartottam számottevőnek, sőt az igazat megvallva olyan elírásnak tekintettem, amelyiknél még sokkal nagyobbak is előfordulnak e korbeli okleveleinkben. Kétségtelenné teszi azonban ez alak hitelességét egy másik jóval korábbi időből való, a mai *Felenyed* nevére vonatkozó adat, mely 1697-ben „Kis-Oláh-Orbai Rinka Péter és *Fel-egyedi* Hegedüs Mihály obligatóriájok”-at említi (TörtTár 1899: 141). E két adat azt mutatja, hogy *Felenyed* nevének a köznyelvben a XVII. század végétől a XVIII. század végéig, s így talán előbb is, volt *Fel-egyed* változata is. Megállapíthatjuk azonban, hogy *Nagyenyed* nevének más mint *Enyed*-nek olvasható alakváltozata — a XIII. század legvégéig visszamenő adataink tanúsága szerint — nem volt (EtSz.). Az első, 1292-ből származó adat azonban nem elég régi ahhoz, hogy pusztán az ettől az időtől kizárólagos *Enyed*-féle formának előbbi alakjául ne vehetnők fel az *Egyed*-et. E mellett szól az a kétségtelen tény is, hogy a nagyenyedi búcsú napja ma is *Sanctus Aegidius* (*Szent Egyed*) napján, azaz szeptember elsején van (BITAY ÁRPÁD szíves szóbeli közlése).

Az *Enyed* ~ *Egyed* váltakozás lehetősége nemcsak analógiás jelenségek (*megyek* ~ *menyek*, *mogyoró* ~ *monyoró* stb.) felmutatásával támogatható, de helynévtörténeti adatokkal is, amelyekhez BOGÁTS DÉNES (Sepsiszentgyörgy) szívessége folytán jutottam.² Ő Szárazajtán (Háromszék m.) 1592-ből *Enjyed mezeije* nevű helyet említ, de ennek az 1609., 1692., 1698., 1752. és 1765. évekből csak *Egyed* olvasatú alakját ismeri, velem azonban csak az 1609-es *Egjed mezeie* és *Egjed* (erdő) alakokat közli. Az az években is csekély időköz, mely az 1592-es *Enyed* meg az adatszerűen 1609-ben feltűnő, a mai napig³ kizárólagosan

¹ „A [nagyenyedi] Felső Forduloba *Felegyed* felől arok mellet [szántó-föld]“ (Kolozsvári áll. levéltár: Archiva Statului Dobolyi cs. levéltárának D. II. 362. és 364. sz. irata).

² Az alább következő adatok közül kettő már BOGÁTS „Háromszéki helynevek“ című helynévközlésében (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 69 és kny. 18) is megvan átírt alakban.

³ Ma, mint BOGÁTS írja, ugyanítt *Banyabérci Egyedfoglalás*-t emlegetnek. — Mellékesen megjegyzendőnek tartom, hogy BOGÁTS Szárazajta helyneveivel

jelentkező *Egyed* alak között van, szinte kétségtelenné teszi azt, hogy itt a XVI. század végén vagy legalább is a XVII. század legelején *Egyed* ~ *Enyed* váltakozással állunk szemben, és e változatok közül mindegyik lehet a másiknak az előzője. Ha az *Egyed* alak napjainkig folytatódó, megszakítatlan életét nézzük, valószínűbbnek kell tartanunk az *Egyed* alak elsőbbségét, még ha az csak néhány évvel későbbi időből ismeretes is. Az 1697: *Egyed mezeie* és 1592: *Enyed mezeje* helynév egyébként előtagjában majdnem kétségtelenül személynevet rejt. Valószínűbb, hogy a nagyon gyakori *Egyed* személynév játszott szerepet a helynév alakulásában és nem a nagyon ritka *Enüd* női név, amint az EtSz. véli.

Az *Egyed* > *Enyed* származtatásnak látszólag ellentmond az a tény, hogy az alsófehérmegyei *Nagyenyed* rumén neve (*Aiud*) csak az *ny*-es alakból (*Enyed*) magyarázható.¹ Azonban idézett tanulmányomban (217., ill. 8. l.) rumén források alapján bebizonyítottam, hogy Nagyenyeden a ruménség csak a XVIII. század második felében mutatható ki, vagyis akkor, amikor a helynévnek már négyszáz év óta csak *Enyed* olvasatú alakjai fordulnak elő okleveleinkben.

Hangsúlyozom, nem tartom e fejtegetésekkel megdöntöttnek az EtSz. magyarázatát, mert hisz a Nagyenyedre vonatkozó okleveles adatok e megfejtés helyessége mellett szólnak. Felhozott bizonyítékaim alapján azonban kétségtelenné sem tarthatom azt. Az idézett székelyföldi helynévi példák pedig több ponton megvilágíthatják azt, hogy a helynévgyűjtés még nagyon sok nyelvészeti kérdés megoldásához segíthet hozzá, illetőleg teljesen biztosnak vallott megoldásokat ingathat meg.

SZABÓ T. ATTILA.

Csahajsz. Az EtSz. szerint ennek a ritka, ma már szótárainkból is kiveszett szónak nemcsak az eredete ismeretlen, hanem a pontos jelentése is ('valamilyen növény neve'). A Debrecenben 1813-ban megjelent „Orvosi fűvész könyv . . .” (362), ahonnan az EtSz. adata való, a szó forrásául a DIÓSZEGI—FAZEKAS-féle „Magyar fűvész könyv”-et jelöli meg (Debrecen, 1807.); ott azonban az EtSz. szerzői nem akadtak nyomára.

Most elem került az utóbbi könyvben a keresett hely: a körtike (*Pyrola*)-félék egyik fajtát DIÓSZEGIEK így jelölik: *tsahajsz K. (P. rotundifolia)*, s megemlítik népi neveit is: *kerek-télizöld, fa-saláta* (263). Világos, hogy az 1838-as Tzs. „Csahajsz-körtike, *das rundblättrige Wintergrün, die Steinpflanze*” adata

kapcsolatban levélbeli közlésében rámutat arra, hogy a helynevek között 1698-ban *Miriszlóbükk*, 1768-ban *Meriszlopatakára menőleg* helynév fordul elő, melyet ma *Merészlő bükk*, illetőleg *Merészlopatak* néven említenek. Nem tartja véletlennek, hogy Nagyenyed közvetlen közelében is van *Miriszlő* nevű község. A *Miriszlő*: *Merészlő*-féle alakpárok népetimológias magyarázatáról magam már szóltam (MNy. XXX, 166).

¹ A rumén névre vonatkozólag l. DRĂGANU MIKLÓS fejtegetéseit (Dacorom. IV. part. II, 1131) is.

is közvetlenül ezen alapult, nem pedig a fentebb idézett forráson (vö. EtSz.).¹

DIÓSZEGIÉK a „Nevék mutató táblájá“-ból, ahol a sajátmaguk alkotta neveket megjelölték, kifejejtették ezt a szót. Körülbelül bizonyos azonban, hogy ez a név is tőlük ered, hiszen láttuk, hogy a növény népi neveit külön megemlítték, nem sorolták azonban ide a szóbanforgó *tsahajsz K(örtike)* elnevezést, noha egybűtt a népi eredetű címszót is megismétlik. A növény leírása rögtön rá is vezet elnevezésük alapjára: „hímfzála felgörbültek, anyafára legörbült...“ Jól sejtette tehát az EtSz., hogy a *csá!* és *hajsz!* állatterelő szavakból ('jobbra-balra') alakult a név. A kérdés csak az lehet, hogy az összetétel tőlük származik-e, vagy meglevő szót vettek-e át, esetleg egy népi szót foglaltak-e le. Úgy hiszem, hogy forrásuk itt is debreceni természetudós elődjük (egyben mindkettőjük közeli rokona), DR. FÖLDI JÁNOS volt. A „Magyar fűvész könyv“ által annyiszor idézett orvos „Természeti históriá“-jában (Pozsony, 1801.) olvassuk: „A' Kígyóknak hosszannyúló vékony hengerforma testek vagon, minden külső mozgások nélkül, és ezek *tsahajszos* habforma mozgással tsúsznak...“ (I, 215). Ebből a *csahajszos* 'jobbra-balra, ide-oda hajló' szóból vonták el nyilván DIÓSZEGIÉK a *csahajsz* alakot, s ezt foglalták le a fenti növény faji nevéül.

Érdekes, hogy FÖLDI *csahajszos* szava egyszeri olvasat, sem a régi, sem a népnyelvből nincs adat rá. Az EtSz. a *csá!* és *hajsz!* egyetlen összetételül a *csára-hajszra* 'jobbra-balra' alakot idézi a MTsz.-ből. Mégis egészen bizonyosnak látszik, hogy FÖLDI a népnyelvből vette át a szót. Ép említett munkája elején hivatkozik ugyanis arra, hogy hosszú éveken át gyűjtötte a tájszavakat; másrészt e könyvében magaalkotta szavakat csak az állatnemek és állatfajok elnevezésével kapcsolatban ad.

TECHERT JÓZSEF.

Kettőkapu? SZENDREY ÁROSNAK „Számnevekkel alakult magyar helynevek“ című cikkében (MNY. XXX, 301) olvassuk ezt a föltűnő helynévi kifejezést, amelynek forrásául a NyF. XXXIII. 30. lapja van jelezve. Hát a népnyelvben is volna már adat arra a *kettő korona*-féle bankmagyarságra, amelynek az újabb költészetbe való betolakodását szinte két évtizeddel ezelőtt hiába énekeltem meg? (L. MNY. XII, 81.) Egy pillanatra sem támadt-e a cikkíróban kétség az iránt, hogy ilyen számneves kifejezés a kemenesaljai népnyelv dülőneveiben lehetetlenség? A NyF. idézett helyén bizony *Kettős kapu* olvasható és nem *Kettőkapu*. Ez a hibás adat tehát a maga helyén törlendő és helyes *Kettős kapu* alakjában a cikk későbbi csoportjába, az -s képzős szám-név-származékok helynévi alkalmazásai közé iktatandó.

Z. Gy.

¹ Megjegyzendő, hogy az „Orvosi fűvész könyv...“ben, amelyet DIÓSZEGI SÁMUEL már egymaga készített, az EtSz. által idézett adaton (362) kívül szintén mindig a *kettős tsahajsz Körtike* névalak fordul elő (231, 386, 390).

NYELVMŰVELÉS.

Hadd issza föl... Hadd pusztul a vágy. Ezt írta valaki egy versnek a fordításában, de vita kerekedett a dologból. Többen megütköztek rajta és „magyartalannak, jassz nyelvnek“ bélyegezték az igeragozásnak ilyen használatát; önkényeskedést, a fordító szabadságával való visszaélést láttak benne. A vers fordítója pedig arra hivatkozik ezzel szemben, hogy a *hadd* szócska köztudomás szerint jelentő móddal is járhat az első személyben. Aranyból idéz rá példát: „Hadd látom, úgymond, mennyit ér | A welszi tartomány“ (A walesi bárdok). A harmadik személyben is járatosnak véli a jelentő mód használatát, s azt hiszi, hogy ceglédi rokonsága útján szokhatta meg az ilyen szerkezeteket: „hadd nézi meg, hadd keresi meg, hadd viszi ki, hadd eszi a fene, hadd megy el“ stb. Mindazáltal ingadozik egy kissé. Nem tudja, nem inkább a tárgyas ragozásban szokásos-e a jelentő módnak ilyen használata. Az tehát a kérdés, vajjon a népnyelvből vagy épen az irodalmi nyelvből ki lehet-e mutatni ezeket a vitás alakokat.

KLEMM ANTAL Magyar Történeti Mondattana szerint (14—5. l.) a *hadd* (azaz: *hagyd*) szócska után általában felszólító mód szokott lenni (*Hadd menjen!*), de feltételes mód is lehet óhajító mondatokban, pl.: „Hadd *nyelne* be mindent, nosza csak hadd *falna*, Kinek egy hörpöntés a világ hatalma!“ (Arany: Buda halála VII. 23.). Jelentő módban is előfordul az egyszámbeli első személyű ige, pl.: „Oh, hadd *csókolom* meg e vérző seb-ajkat“ (Arany: Ráchel siralma) | „Fére (azaz: félre) piszok, hadd *iszok*“ (tréfás népies mondóka). Lehetséges mármost, hogy egyik-másik beszélő ajkán ez a jelentő módos szerkezet alkalomadtán átterjed a harmadik személyre is, úgyhogy nemcsak efféle mondanak: *hadd viszem*, hanem ilyesfélét is: *hadd viszi*. Nyelvjárási irodalmunkból azonban nem tudok hasonló példákat idézni, az irodalmi nyelvből sem. TURI KÁROLYNAK a ceglédi nyelvjárásról szóló tanulmánya sem jegyzi fel, hogy Cegléden úgy beszélnek, ahogyan a fordító állítja (A ceglédi nyelvjárás nyelvtana I. rész). Egy népies mondóka így szól: „Szaladjunk, hadd *lobogjon* a hajunk.“ Vörösmarty így énekel: „Hadd *maradjon* gyáva földön | A göröngy“ (Fóti dal). Petőfi így: „Hadd *nyelje* el azt az acéli zörejt“ (Egy gondolat bánt engemet...). Arany János hasonlóképp: „Hadd *zúgjon* az álgyu!“ (Szondi két apródja). Teljesen szokatlan volna, ha ezekben a példákban jelentő módot tennénk a felszólító mód helyére (*hadd lobog, hadd marad, hadd nyeli el, hadd zúg*), ennél fogva a címül írt két mondatban a jelentő mód használata kétségtelenül ellenkezik az uralkodó irodalmi nyelvszokással, ha nem lehet is magyartalannak és jassz nyelvnek minősíteni.

NAGY J. BÉLA.

A mágnáscím helytelen használata. A Nemzeti Ujság a napokban egy pört ismertetett, és az egyik peres felet következtesen *gróf Kristóf*-nak nevezte. A doktor- és a mágnáscím sorrendje dolgában még nem egységes a felfogás, de *gróf Kristóf* kétségtelenül nagyon magyartalan. Ha a magyar ember a

grófot csak a keresztnévén emlegeti, a gróf szót nem a keresztnév elé, hanem a mögé teszi. *Kristóf gróf* és nem *gróf Kristóf*. Ha azonban a mágnásnak a vezetéknévét is megemlítjük, akkor *herceg Esterházy Miklós-t* mondunk, de ha az Esterházy-család valamelyik tagjáról beszélünk és csak a keresztnévet említjük, mert a vezetéknév úgyszólván ismeretes, akkor *Mária hercegnő-t*, *Miklós herceg-et* mondunk, de nem *hercegnő Mária-t* vagy *herceg Miklós-t*. Annál kevésbé, mert *Herczeg* vezetéknévű ember sok van, és például *Ferenc herceg* egészen mást jelent, mint *Herczeg Ferenc*.

Nem *Főherceg Sándor-utca*, hanem *Sándor főherceg-utca*, nem *főhercegné Mária Valéria*, nem *királyné Erzsébet*, nem *úrfi Béla*, hanem *Béla úrfi*. Ott voltak a *Horváth kisasszonyok* és nem a *kisasszonyok Horváth*.

A *Marci kocsis* és nem a *kocsis Marci*, ha csak egy *Marci* van az uradalomban, de ha már két *Marci* szolgál a gazdaságban, akkor igenis az egyik a *kocsis Marci*, a másik pedig, természetesen: a *tehenes Marci*. Egy szóval, hol a *Marci* a jelző, hol a foglalkozást, állást jelentő szó.

Gróf Kristóf csak akkor volna helyes, ha lenne egy *Kristóf*, aki *gróf* és egy másik, aki mondjuk: *báró*. Ebben az esetben mondhatnók, hogy nem a *gróf Kristóf*, hanem a *báró Kristóf* nyerte meg a pert.

WESZELY GYULA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Pótlék az Oklevélszótárhoz.

- Abronesvonás.** 1531: Item, pro *abronch vonas* et pro dispositione triginta vasorum in totosolvi fl.V. (München, HSA. B. [= Hauptstaatsarchiv Brandenburg] Litt.No.1071/15.)
- Abronesvonó.** 1530: Item dispositori vasorum *abronch wonoknak* et ligatori in toto diversis temporibus dedi fl. VI. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/15.)
- Abroszpénz.** 1520—1521: Pecunie mensales *Abroz pyns* XXXII gulden. (München, HSA. B. Litt. No. 1112.)
- Agyagos.** 1565: Simon *Agiagas*. (Köz. pü. Hung. 14349. cs.)
- Alakor.** 1531: Item *bladium Alakor* vocatum pro semine emi cub. VIII den. LXXX. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/15.)
- Alámenő.** 1571: Item duo funda terre *ala Menő* vocate. (Köz. pü. Hung. 14361. cs.)
- Aszu-hal.** 1549: Sabbato magno ad prandium curialium et servitoris episcopi Segniensis III *Aszu hal*. (Múz. Fol. lat. 1180/I. k.)
- Bagolyborsó.** 1521: Pisa vulgo *Bagal borso* cubulos quinque. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/2.)
- Bárd.** 1528: II secures latos *wlgari Bardh*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Barlabás.** 1565: Benedictus *Borlobas*. (Köz. pü. Hung. 14349. cs.)
- Békebirság.** 1525—1526: Sabbato ante cantate *Bekebirsag* Thorok d. LXX. (München, HSA. B. Litt. 1056/30.)
- Bikapénz.** L. **Bitang.**
- Bitang.** 1560: *Bytang* omne item *Byka penz* et similia pro se

- habent officiales. (Köz. pü. Hung. 14347.)
- Bivaly.** 1528: Vaccas cum bisonibus sive *Bjäl*. (München, HSA. B. Litt. No. 1226/27.)
- Borfujtó.** 1565: Benedictus *Borffwytheo*. (Köz. pü. Hung. 14349. cs.)
- Borzatúró.** 1560: *Borzathuro* de singulis villis per scaphium unum. (Köz. pü. Hung. 14347. cs.)
- Bujdosó.** 1520 *kör.*: Proveniunt etiam et boves divagii, quos wlgó *budosso* [a másik példányban: *bwdoso*] vocant. (München, HSA. B. Litt. 1071/5., 6.)
- Bujdosó barom.** 1525 *kör.*: Proveniunt etiam ad castrum ex officio hispanorum oves, boves, porci et equi, quos *Budosso Barom* vocant. (München, HSA. B. Litt. No. 1124/2.)
- Buzgó.** 1550: 13. die maÿ magistro Francisco *Bwzgo* canonico Agriensi. (Múz. Fol. lat. 1180/III.)
- Cirkálás.** 1531: Item *Gýwrka szýlwa* pro *circalas* dedi d. L. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/15.)
- Cirkalom.** 1528: I ferreum circulum vulgo *chirkalom*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Condra (condora).** 1518: Eodem tempore pro textura *czondorath* mercenariis 5 castris dedi ... fl. III. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/14.)
- Csap.** 1521: Duo *chap* de cupro. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/2.)
- Csáprág.** 1530: Item *czaprak* novum I. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/19.)
- Csiga.** 1528: II instrumenta lignea cum sex discis cupreis, cum quibus solent trahere et levare pondera wlgari *czywha*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Csiptető.** 1528: II reclusoria wlgari *cziphethew*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Csőbör.** 1519: In dominico die proximo ante festum beati Laurencii martyris duas tinas wlgó *cheber* ... emi d. V. (München, HSA. B. Litt. No. 1072/10.)
- Csuhá.** 1530: Item *Choha* de panno purpian grisei coloris ornata cum camuca. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/19.)
- Csuka.** 1549: Feria sexta sequenti Nana praesentavit pisces vivos *pottýka, harcha, keszegh, chýwka* LIII. (Múz. Fol. lat. 1180/L. k.)
- Disznóverő.** 1560: Michaeli *Djysznowereo* pro una cent. sebi ... (Múz. Fol. lat. 1180/X.)
- Dolmány.** 1529: Cui dedi pro expensis fl. octo ac pro *dolman* Swpyeza caligis et calceis ac sartori quinque florenos et denarios 90. (München, HSA. B. Litt. No. 1242/3.)
- Egett hely.** 1571: Loca deserta ... Tercia *egöt heli*. (Köz. pü. Hung. 14361. cs.)
- Előkötő.** 1530: Item coco ad telum pro *Eleðkeðteo* dedi d. XVI. — Item ad camisiam Thome et *Eleðkeðteð* et *gathya* dedi den. XL. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/15.)
- Erős szederjes.** 1530: Item suba pantherina tecta cum *Erews szederies*. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/19.)
- Faggyu.** 1528: IIII porcionis sepum wlgari *faygyw*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Fecskendő (focskandó).** 1528: I cupreum instrumentum ad extingwendum ignem wlgó *foczskando*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Fejér ón.** 1519: Item eodem die plumbum et stannum wlgó

- fejjer on ad ipsas fenestras necessarium emi fl. II. (München, HSA. B. Litt. No. 1072/10.)*
- Féjkötő.** 1530: Ittem *feketeo* deaurata II. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/19.)
- Fejsze.** 1554: Secures pro scindendis ligneis *fejzek* quinquaginta duo empte fl. V. (Jerney-gyűjt., Kecskemét, XXIV. k. No. 9. 130. l.)
- Félkapa.** 1528: XVIII ligones fossoriales wlgari *felkapa*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Felső-ruha.** 1550: Item septima tunica wlgo *felszew ruha*. (Esztergomi kápt. orsz. lt. Lad. 94. capsza 55. fasc. 1. no. 1.)
- Fűrés.** 1528: III serras magnati inter quas una est fracta wlgo *fewres*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Galócza.** 1520 *kör.*: Item sunt aque multe cum piscibus puta truttis, *Galocza, lepinhal* fundulis ac aliis quam pluribus. (München, HSA. B. Litt. 1071/5.)
- Gatya.** 1530: Ittem Benedicto Alemano ad camisiam et ad *gatya* dedi den. XXXII. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/15.) L. **Előkötő** al. is.
- Gém.** 1528: I ligneum instrumentum cum quo solent levare pondera wlgo *geem*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Gereblye.** 1528: VI instrumenta ad lanas vel linum wlgari *gereblye*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Gönczi fél** (t. i. *hordó*). 1548—1549: Exitus vinorum *Ghewenchjffel*. — Summa vinorum in vasis mediocribus wlgo *Genchjffel* vocatis... — Decimata vina vasis *Gensczjppffel* vocatis... — Item vasa *Gensczjppffel* vocata. (Múz. Fol. lat. 1180/I. d., 1180/II. No. 7., 1180/III. No. 12.)
- Gyalu.** 1528: II ferreum instrumentum in magno ligno cum quo planantur asseres, in wlgari *Gyalw*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.) — 1554: Alia instrumenta ferrea dolabra pro complanatione et ornatone lignorum asserumve apta w^o *Gjyalw* maiora et minora viginti empta fl. I den. XX. (Jerney-gyűjt., Kecskemét, XXIV. k. No. 9. 130. l.)
- Gyertyabél.** 1527: Salnetrio ad emendum Lühmen sive *Gethabel* [!] pro faciendis candelis... d. X. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/26.)
- Gyökérvágó kapa.** 1553—1554: Ligones *gjker waghó kapa* centum et decem pro fl. 11. (Jerney-gyűjt., Kecskemét, XXIV. k. No. 9. 126. l.)
- Hajadon.** 1524: Emericus *Hajadon*. (Bécs, Staatsarchiv Ung. Allg. Akten, I. cs. 1524. jún. 27.)
- Hajazó szekerce.** 1554: Secures tectularum w^o *hayazo zekerekhek* quinquaginta empte fl. III. (Jerney-gyűjt., Kecskemét, XXIV. k. No. 9. 130. l.) Vö. **Héjazó szekerce**.
- Hajdu.** 1528: Item vagabundorum *Bubulcorum* sive *hajdo* mediam partem. (München, HSA. B. Litt. No. 1226/28.)
- Halmon való.** 1571: Item duo frustra terre... vocata *halmon valo*. (Köz. pü. Hung. 14361. cs.)
- Hasító.** 1528: I ferreum instrumentum wlgo *hassytho*. — I ferreum instrumentum ad descandum ferea wlgo *hassytho*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Hatos** (t. i. *malom*). 1528—1529 *kör.*: In Bekes II quarum I *hatoss* nominatur cum suo *kylew*. (München, HSA. B. Litt. 1056/31.)

Héjazó szekerce. 1528: III secures minores wlgari *heyaso sekertze*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)

Hordófenék. 1562: Empeiones fundorum vasorum wlgó *hordofenek*. (Múz. Fol. lat. 2128/VI.)

(Folytatjuk.)

Hordókötő - pántvessző. 1562: Empeio viminum wlgó *hordo kewthè panth wezzew*. (Múz. Fol. lat. 2128/VI.)

Hosszú földek. 1571: Vocantur duo jugera terre *hozzu földek*. (Köz. pü. Hung. 14361. cs.)

IVÁNYI BÉLA.

*

Miskolc főbírájának esküszövege 1656-ból. Miskolc város jegyzőkönyvébe (I, 305) 1656. április 26-án írta be nemes Csin-dom György nótárius a következő szöveget:

„Formulae Juramentorum

Et primo Judicis Primarii per Antistitem huius Loci formaliter sic exigent:

Az edgy örök Isten, ki Attya, Fiú és Sz: Lélek Tellyes Sz: Háromság edgy bizony Isten, tégedet ugy Segillyen, ugy üdvezitsen, ugy áldgjon meg és ugy boldogitson hogy ezen Misk.- Biróságodnak tisztiben, az mellyre választattál, tehetséged Szerint hiven, igazán eljárász, az Istent, az kinek képét viseled, igazán tiszteléd, féled, Szent Parancsolatait őrzöd s. óltalmazod. annak igaz Szolgáinak, Praedicatorinak, Schóla mesterének jó gonygokat viseled, a Templomot, Parochiákat és Scholat hűségesen és szorgalmatosan eppitteted: ez helynek minden kezedbe menő jövedelmét takargatod, nem fogyatod, nem tékozlod, az várasban semminemű jókat idegennek meg venni Varos Preiudiciumával tellyes tehetséged szerint nem engeded. Minden Rendbelieknek, kik az te gondviseleled alatt léznek, nagynak, Szegényeknek, Gazdagnak, Nemesnek, Nemtelennek, itt lakosnak, jövevényeknek, szárazon s vizen jároknak igaz törvényt tészesz, igazságokat mindenekben ki szolgáltatod, téged Isten ugy segillyen. Amen.“

14 esküforma közül csak ez az 1. számú beszél 2. személyben. A többi mind 1. személyű, így: „Én I. I. esküszöm az Élő Istenre, ki Atya, Fiú Sz: Lélek teljes Sz. Háromság egy bizony örök Isten, hogy ...“ A végük: „Isten engemet keresztényi[!] idvezítő hitemben ugy segiljen. Amen.“

MARJALAKI KISS LAJOS.

Környülék. 1608 május—június havában tárgyalások folytak magyar és török részről Esztergom várához tartozó falvak ügyében, melyek egyikére-másikára budai török főtisztek emeltek igényt. E tárgyalások közben írta Illésházy István Ali budai vezérpasához a többi közt ezeket: „Jóllehet irtuk vala Nagyságodnak hogy interessátus komiszáriusokat erre [így!] az végekre ne rördölne; de, az mint értjük, külömben lett; mert interessátusok [t. i. érdekelt felek a kiküldött török biztosok] és ez *környülékben* falujuk vagyon ...“ Egykorú hiv. másolat kelet nélkül, de hátjegyzet szerint 1608. június 21. előttről. (A bécsi Állami Levéltárban Hung. Fasc. 156.) KÁROLYI ÁRPÁD.

NÉPNYELV.

A csepregi nyelvjárásból.

G ú n y n e v e k .

Aranyos. Babgya. Bagol. Bajszuók. Baka. Baksa. Balika. Basza. Bikás. Bisti. Blaga. Boje. Bola. Boldog. Boski. Botos. Buóka. Bőcör. Bőndic. Brena. Buborka. Bucusu. Bugyi. Buji. Bunyi. Buzi. Bükköny. Cani. Cicëlle. Cigarëtta. Cinca. Cinege. Cucka. Cserka. Csészter. Csëta. Csëti. Csevet. Csicsi. Csiéri. Csili. Csinos. Csipet. Csitke. Csizma. Csurafi. Dëci. Dedenc. Dicsírtessik. Dömbi. Döndi. Dugó. Duhaj (Ferci). Enanás. Facsarki. Filibusz. Fities. Forrás. Friesli. Fülöp. Garat. Gergyé. Géjancsi. Gida. Góri. Göbe. Görin. Gubëlla. Gumi (Ferci). Gürü (Ferci). Gyagyos. Gyáandre és Gyándri. Gyöngé. Gyuba. Gyubi. Gyurci. Gyusza. Gyuszi. Hímisz. Hodi. Höresög. Ieig. Igás. Janesi janesi. Janesika. Jattël. Jonka. Jorkem. Juakhe. Jusi. Juszkül. Kacsuóh. Kadiét. Kanjuóska. Kánya. Kappan. Kata. Kati. Kecskiés. Këra. Kërëspán. Këszlër. Kinizsi. Kicsont. Kisjézus. Kisszuóga. Kisúr. Kleiszom. Klunci. Kolë. Komuót. Kopácsi. Kosa. Kossut. Kozsa. Kreke. Krumpi. Kuffer. Kukac. Kukkonmiska. Kulicsi. Kupica. Kurmon. Kúmiés és Kúmties. Lander. Lasponya. Lencse. Liter. Lövei. Lucspuók. Luka. Lukaciér. Lupi. Magtalan. Mátié. Mecseruó. Mikei. Miliomos. Mogyuruósi. Mókus. Monyuók. Morgos. Nejpár. Pados. Pajor. Palacsinta. Palánmag. Paprika. Patkuó. Pákli. Pëcsi. Pelhes. Përëgle. Përga. Pëtër. Pëtrusz. Petyuók. Pépi és Piépi. Picike. Pikula. Pilinga. Piller. Pipa. Piros. Piti. Pitli. Plánki. Plütyet. Póka vagy Puóka. Pökkër. Poldi. Potrohos. Potyész. Pëcsi. Pujusz. Pulutó. Puska. Pücüő vagy Picüő. Rites. Remëte. Rémusz. Robaj. Rontya. Sági. Samuács. Sárga (Ferci). Savanyuó (Mári). Secka. Segéd. Selma. Sëme. Sisak. Slikk. Spagiét. Spenuót. Stëhnër. Stëklër. Strici. Surányi. Süle. Szanati Vëli. Szëkuó-nié. Szëpi. Szëta. Szikra. Szitár. Szóri. Szrïma. Taccsa. Tamás. Tapa. Tikász. Tiknyak. Tikos. Tojli. Tojta. Tökös. Törött. Trappos. Tubi. Turuó. Tuti. Tücsök. Tüdüő. Tünöf. Tüske. Tüzes. Vaskeriék. Veriéb. Vikszos. Vince. Vitër. Ziesi. Zsandi. Zsëna. Zsibrik.

Lakodalmi és tánekurjantások.

1. Fehiërgalamb száll a házra, | Uj menyecske gyün a házba. — 2. Menyasszonnak gyöngy a nyakán, | Nem lesz többet nyoszoru lán. — 3. Ez az ucca kanyarikos, | A menyasszon takarikos. — 4. A menyasszon pogácsája, | Kikarikáz az uccára, | A vüőlegin görbe lába | Egyenesen fut utánna. — 5. Ez az ucca háromfelé, | Mos mënék a babám felé. — 6. Hopp kincsem, te gyöngy alak, | De rigen nem láttolak, | Kicsi orcád mëkhërvatt, | Mióta nem csuókútalak. — 7. Hopp kincs, nekem sines, | Ad az Isten, ha most nines.

OLÁH MIHÁLY.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Kálvinista Róma. A valóságos szállóigévé vált *kálvinista Róma* elnevezés, mint ismeretes, Debrecen városát jelenti. Benne kifejeződik mindaz, amit a magyar ember e fontos művelődési központunk fogalmában mint egy sajátos magyar világnézet-típus jelképében egyesít, s kétségkívül többet mond, mint akár a *kincses Kolozsvár*, akár a *kulcsos Kassa*, vagy más hasonló elnevezés. Ez elnevezés történetéről a nyelvtudományt is érdeklő, tanulságos dolgozatot irt legutóbb Révész IMRE debreceni egyetemi tanár, kiváló történettudósunk.¹ Tanulmányában a *kálvinista* jelző és a *kálvinista Róma* elnevezés történetét: keletkezését, jelentésváltozásait s mai hangulati és tartalmi értékének kialakulását vizsgálja. A Révészről megrajzolt szó-, illetőleg elnevezés-történet egyúttal a magyar szellem-történet egy külön kis metszetének érdekes megvilágítása.

A *kálvinista* név eleinte megbélyegző szektanévtől volt, mely ellen elkeseredetten tiltakoznak a külföldi és hazai reformátusok egyaránt. Hiszen ez az elnevezés merő ellentétben állt a reformáció lényegével, melynek nem új egyház alapítása volt a célja, hanem a réginek, a meglévőnek a tiszta és teljes evangéliom szerint való megreformálása. Maga Luther vakmerő káromlóknak nevezi azokat, akik az ő tanítását *lutherisch*-nek emlegetik. A XVII. században egész kis háború folyt a megbélyegző *kálvinista* név körül. „Bosszúból való mondásnak tartjuk,“ — mondja egyik vitázó fél: Pathai református püspök — „haki minket kálvinistáknak, avagy zwingliánusoknak, avagy bátor lutheránusoknak nevez, mert mi azoknak nevében nem keresztelkedtünk meg.“ A reformátusok hivatalosan még a XIX. század elején is tiltakoznak a „helytelen“ *kálvinista* elnevezés ellen. — Érdekes látni, mint tompul el lassankint e jelző megbélyegző és gúnyos éle, s mint emelkedik rangban a XVII. század folyamán a református hívek előtt a *kálvinista* elnevezés a Kálvin személye és művei iránti lelkes tisztelet következtében. Czeglédi István, Kassa híres hitvalló prédikátora a *kálvinista* jelzőt már teljesen rokon értelemben használja a *református*, *protestáns* jelzővel. A XVII. század utolsó harmadában tapad a *kálvinista* jelzőhöz az a hazafias, bécsellenes, kurucos mellékíz, mellyel a magyar köztudat a kálvinizmusnak „magyar vallás“-ként való értékelését erősíti. A felvilágosodás, majd a romantika nemzeties áramlatának hatása alatt kialakul a kálvinizmusnak mint sűrített és hatványozott magyarságnak, mint kiváltképpen magyar vallásnak a későbbi liberális köztudatba oly mélyen belerögződő képe. A mult század első felében a lutheránus-református unió küzdelmeiben s még inkább az abszolutizmus alatti pátenshare idején, mikor a magyar reformátusok szilárd egységben állanak ellene a protestáns önkormányzat elkobzására irányuló bécsi törekvéseknek, csak újabb erősítést kap a *kálvi-*

¹ A „kálvinista Róma“. (Két elnevezés története.) Debrecen, 1934. — Theologiai Tanulmányok. Szerkeszti CSIKESZ SÁNDOR. 35. szám.

nista név nacionalista magyar melléköngéje. Ilyformán a *kálvinista* jelző megbélyegzőből lassankint büszkélkedő kifejezéssé válik.

Ehhez hasonló pályafutása van a *kálvinista Róma* elnevezésnek. Debrecenre való alkalmazását az irodalomban és a közbeszédben nem lehet előbb kimutatni a múlt század közepénél. Révész kimutatja, hogy a *magyar Calvinista Róma* elnevezést Szilágyi Ferenc volt kolozsvári református kollégiumi tanár Révész Imre „Kálvin élete” című könyvének bírálatában 1864-ben alkalmazza először a tőle nem túlságosan kedvelt és becsült Debrecenre, mégpedig határozottan gúnyos, csipkelődő árnyalattal. Szilágyi külföldön, Genfben találkozott e kifejezéssel. Genfnek *kálvinista Róma* gúnyos elnevezése talán Voltaire korából és környezetéből származik. Szilágyi aztán idehaza nagy belső elégtétellel alkalmazza arra a városra, melyet ő a kálvini orthodoxia és türelmetlenség főfészkeként tartott. Csúfolkodó elnevezése rendkívül gyorsan és széles körben elterjedt. Gúnyos élet azonban csakhamar elveszti: megszokottá, majd kedvelté, előbb tréfás árnyalatú, majd egészen komoly tiszteletadássá lett. A *kálvinista Róma* névnek jó értelemben való népszerűsítéséhez Jókai regényei is hozzájárultak, melyekben egyre többször találkozott a közönség debreceni vonatkozások mellett a *kálvinista Róma* elnevezéssel is. Az elnevezés csufondáros eredete a mai köztudatból már elveszett. Bár maga a *kálvinista Róma* elnevezés nem több hetven évesnél, a gyökere sokkal régiebb. Visszanyúlik egészen a Válaszúti Komédiáig. Ez az unitárius eredetű csúfolódó színjáték teszi meg először gúnyosan Debrecen *Róma*-nak s benne Méliusz Péter püspököt *Péter pápá*-nak, akinek új pápistasága semmivel sem jobb a réginél. A *kálvinista Róma* kapcsolat ugyan a darabban egyszer sem fordul elő, de az a szimbólum, melyet ez az elnevezés első megjelenésekor megjelöl, a darabban már készen áll előttünk.

CSÚRY BÁLINT.

II.

KIPARSKY V., Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki, 1934. (Annales Academiae Scientiarum Fennicae. B XXXII. 2.) 8° 329 l. — A mű a következő részekre oszlik: I. Bevezetés (bírálat az eddig megjelent dolgozatokról; célkitűzés: tárgyalni minden egyes olyan szláv szót, amelyről a kutatók vagy akár csak egy kutató is állította, hogy germán jövevény; elvek, amelyek szerint vizsgálatában eljár). II. A. Szavak, amelyeket nem lehet germán jövevényeknek venni. II. B. Germán eredetű közszláv szavak. II. C. Szláv szavak, amelyeknél az átadót a tudomány mai állása mellett nem lehet megjelölni. III. Hangtani eredmények. — Az egész mű a magyar szófejtés szempontjából is nagyon értékes, s minden egyes szóról adott bíráló fejtegetése rendkívül tanulságos. E bírálatban vezetői a biztos hangtani törvények, s csak ha ezek segítségével nem dönthet, vesz figyelembe jelentéstani és művelődéstörténeti mozzanatokat is. Hangsúlyozásbeli mozzanatokból a szerző szerint nem sokat lehet következtetni. — A mű megállapítja, hogy a germán eredetű közszláv szavak a következő nyelvek-

ből kerültek ki: 1. az ősgermánból; 2. a gótból; 3. a balkáni germánból; 4. nyugati germán nyelvjárásokból. Elő-germán nyelvi átvételek az őszlávban nincsenek. — Azok között az őszláv szavak között, amelyeket a kutatók vagy egy-egy kutató germán eredetűnek tartott, a szerző szerint azonban nem azok, vannak latin, görög, török, mongol és kaukázusi eredetű szavak.
M. J.

VITÉZ NAGY IVÁN, Öt világrész magyarsága. (Kincestár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára 1. sz.) Budapest, 1935. — A szerző az egész magyarság számbeli fejlődésének rövid vázolásán után ismerteti a magyarság számának az elcsatolt területeken történt újabb alakulását. Megállapítja továbbá, hogy hány magyar él Európa más országaiban s a többi négy világrész egyes államaiban. A magyarság száma Csonka-Magyarországon 8.001.112, ezenkívül statisztikai adatok és számítások szerint az ú. n. utódállamokban 3.387.000, Európa többi államában 90.000, az Egyesült Államokban 580.000, Kanadában 50.000, Dél-Amerikában 50.000, Afrikában 3.000, Ázsiában 2.650 és Ausztráliában 325 magyar él. Az egész világon élő magyarság száma tehát több mint 12 millió lélek. Az elcsatolt területek magyarságának életét röviden érintve rámutat egyházainknak a Magyarországon történeti határain kívül élő magyarság lelki gondozását végző tevékenységére, ismerteti a külföldi magyarság magyar nyelvű iskoláit, sajtóját, társadalmi és gazdasági egyesületeit, s megjelöli azokat a feladatokat, amelyeket szükségeseeknek tart az idegenben szakadt magyarság nemzeti életének ápolására.

S. I.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Bevételek és kiadások 1934-ben és költségvetés 1935-re.

I.

Számadás 1934-ről.

I. Bevétel:

	P	fill.
Maradék 1933-ból	2153	05
Tagdíj és előfizetés	5001	50
Eladott kiadványokért	496	16
Kamat	1058	10
Alapítvány	246	—
Adomány	313	—
Államsegély 1933—1934-re	550	—
A M. Tud. Akadémia segélye	1000	—
Vegyes bevétel	92	91
A Szily-alap bevétele (kamat és adomány)	50	—
Összesen	10960	72

2. Kiadás:

A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4609	97
Írói tiszteletdíj	661	—

	P	fill.
Áthozat	5270	97
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatok	319	25
Irodai kiadás	70	—
Expedíció, vegyes kiadás	593	18
Könyvtárusi jutalék	44	80
Alapítványok tőkésítése	246	—
A Szily-alap kiadása (Szily-jutalom)	50	—
Összesen	7174	20

Az 1934. évi maradék 3786 pengő 52 fillér.

3. Alapítványok:

Áthozat 1933-ból	27263	60
Kiegészítések 1934-ben:		
Balogh Jenő, Nagylózs	8	—
Bátky Zsigmond	10	—
Csúry Bálint	8	—
Esterházy hercegi könyvtár	160	—
Gálos Rezső	1	—
Gombocz Zoltán	13	—
Jánosi József	12	—
Klemm Antal	9	—
Losonczi Zoltán	30	—
R. Nagy László	6	—
Szócs Ferenc	10	—
Tolnai Vilmos	19	—
Viszota Gyula	20	—
Összesen	27509	60
Ebből 151 tag alapítványa	6687	53
A Társaság tőkéje	20822	07

4. Szily-alap:

Áthozatal 1933-ból: tőke	1000	—
Bevétel 1934-ben (kamat és adomány)	50	—
Összesen	1050	—
Kiadás (Szily-jutalom)	50	—

A maradék 1934-ből 1000 pengő tőke.

5. A Társaság vagyona:

a) Tőke és alapítványok:

10.000 K n. é. földhitelint. 4% kor. é. záloglevél	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4% szab. talajjav. záloglevél	3	36
30.200 K n. é. hadikölesön-kötvény	2	41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. 1 drb. részvény	14	—
Alapítvány és tőke folyószámlán a M. Földhitelint.-ben	27489	03
A Szily-alap tőkéje folyószámlán a M. Földhitelint.-ben	1000	—

b) Készpénz:

Folyószámlán a Magyar Földhitelintézetben	3603	52
Folyószámlán a Postatakarékpénztárban	102	88
A Társaság kézipénztárában	80	12
Összesen	32296	12

II.

Költségvetés 1935-re.

<i>1. Bevétel:</i>		P	fill.
Maradék 1934-ből		3786	52
Tagdíj és előfizetés		3000	—
Kamat		900	—
Eladott kiadványokért		50	—
Államsegély		—	—
A M. Tud. Akadémia segélye		—	—
A Szily-alap kamata		30	—
Összesen		7766	52
 <i>2. Kiadás:</i>			
A Magyar Nyelv nyomdai költsége		4800	—
Írói tiszteletdíj		750	—
Tiszti díjak		580	—
Különnyomatokra		100	—
Irodai kiadás		100	—
Expedíció, vegyes kiadás		700	—
Könyvtárusi jutalék (10%)		40	—
Szily-jutalom		50	—
Csúry Szamosháti Szótára I. füzetére		2200	—
Összesen		9320	—

A várható hiány 1553'48 pengő.

Ha más bevételeink nem lesznek, a Magyar Nyelv terjedelme nem lehet nagyobb 15 ívnél, Csúry Bálint népnyelvi szótára első füzetének költségeit pedig nem tudjuk teljesen kifizetni.

Pénztári jelentés.

I. Számadás 1934-ről.

Számadásunk szerint a múlt évben 10960'72 pengő bevételünk és 7174'20 pengő kiadásunk volt. A maradék 3786'52 pengő. Ebben a maradékban azonban 2153'05 pengő az 1933-ból 1934-re áthozott maradék, az 1934. évi bevételekből megtakarított maradékunk tehát 1633'47 pengő.

Bevételeink 1930-tól 1933-ig fokozatosan csökkentek. Biztató jelenség, hogy a múlt évben nem folytatódott a csökkenés, hanem ellenkezőleg bevételeinknek kisebb emelkedéséről tehetünk jelentést. A múlt évben ugyanis 861'96 pengővel több volt a bevételünk, mint 1933-ban. Ennek a bevételi többletnek nagyobb része, 552'50 pengő, a tagdíjak és előfizetések összegének múlt évi emelkedéséből származik.

Az 1934-re egy évvel ezelőtt tartott közgyűlésünkön előterjesztett költségvetés szerint 6138'05 pengő bevételre számítottunk. Bevételeink összege az év végén 10960'72 pengőre növekedett. A nagyobb tételek, amelyeknek a költségvetésnél kedvezőbb eredményt köszönhetjük, a Magyar Tudományos Akadémia 1000 pengő segélye, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

550 pengő segélye és a tagdíjak, előfizetések összegének emelkedése. A költségvetésben csak 3000 pengő tagdíjra és előfizetésre számítottunk, az év végéig azonban ezen a címen 5001'50 pengő folyt be.

Kiadásaink összegét a mult évi költségvetés 6870 pengőben állapította meg. Az év végéig összesen 7174'20 pengő kiadásunk volt, tehát 304'20 pengővel több, mint amennyire számítottunk. A költségvetésben azonban csak 15 ív terjedelmű folyóiratot ígértünk, de az Akadémia segélyének felhasználásával a Magyar Nyelv 21 íven jelent meg. Ezért a költségvetésbe felvett 4000 pengő helyett 4609'97 pengőt fordítottunk a folyóirat nyomdai költségeire. Az évközben régi alapítóinktól alapítványuk kiegészítésére fizetett 246 pengőt a tőkéhez csatoltuk, de a Társaság egyéb bevételeiből nem növeltük tartaléktőkénket, hanem azt az összeget, amelyet erre a célra fordíthattunk volna, maradékként áthoztuk a folyó évre azzal a szándékkal, hogy megkezdjük belőle Csúry Balint Szamosháti Szótárának kiadását. Az alapítványoknak és a Társaság megtakarított tőkéjének együttes összege 27509'60 pengő.

Társaságunk alapítójának emlékére gyűjtött külön alapítványunk, a Szily-alap, 1934-ben nem változott. Bevétele 50 pengő volt, ugyanakkora összeget fordítottunk jutalomra. Az alap tőkéje most is 1000 pengő.

Társaságunk vagyona: az alapítványok, a tartaléktőke és az évi maradék összesen 32296'12 pengő. Vagyonunk kezelésében változás nem történt: legnagyobb része a Magyar Földhitelintézetben folyószámlán van elhelyezve.

II. Költségvetés 1935-re.

Költségvetésünk szerint a mult évi maradékkal együtt összesen 7766'52 pengő bevételre számíthatunk. Ebben az összegben a tagdíj és előfizetés, ugyanúgy mint a mult évi költségvetésben, 3000 pengővel szerepel. Rendes tagjaink száma 276, előfizetőinké 394. Rendes tagunk és előfizetőnk van tehát együtt 570. Ha minden tagunk és előfizetőnk megfizetné az évi 8 pengőt, akkor is csak 4560 pengőre számíthatnánk. A mult évben azonban a tagoknak és az előfizetőknek 41'50%-a nem fizette meg az 1934. évi díjat. Igaz, hogy tavaly összesen 5001'50 pengő gyűlt össze tagdíjból és előfizetésből, de ebben az összegben 488 pengő a főváros előfizetése, 314 pengő egyetemi hallgatók előfizetése. Ezenkívül tagjainknak és előfizetőinknek 16%-a az előző évekből maradt tartozását fizette meg 1934-ben. A költségvetés készítésekor még nem vehettük számításba a főváros előfizetését, sem azt, hogy hány egyetemi hallgató fog ebben az évben a Magyar Nyelvre előfizetni. Ugyancsak bizonytalan az is, hogy az előző évi tartozásokból mennyi fog ebben az évben megtérülni. Ezért nem lehet a költségvetésbe tagdíj és előfizetés címen 3000 pengőnél nagyobb összeget fölvenni. A Magyar Földhitelintézetben elhelyezett tőkénk a mult évben 3'50%-kal kamatozott. Ebben az évben sem számíthatunk többre, óvatosságból inkább kevesebbre. Reméljük, hogy ebben az évben is részesül Társa-

ságunk államsegélyben és a Magyar Tudományos Akadémia sem vonja meg támogatását a magyar nyelv tudományos kutatását és gyakorlati művelését szolgáló folyóiratunktól. Ezért az államsegélyt és az Akadémia segélyét fölvevttük költségvetésünkbe, de összeg megjelölése nélkül.

A kiadások első, legnagyobb és legfontosabb tétele a Magyar Nyelv nyomdai költsége. A múlt évben erre a célra 4609'97 pengőt fordítottunk. Az idén mellékletekkel, klisékkel együtt 4800 pengőt szánunk a folyóirat nyomdai költségeire. Aránytalanul kisebb az az összeg, amelyet írói tiszteletdíjakra fordíthatunk. A nyomdai költség több mint hatszorosa az írói tiszteletdíjnak. A tiszti díjak, különnyomatok, irodai és expedíciós kiadások, a könyváruosi jutalék és a Szily-jutalom ugyanakkora összeggel szerepel költségvetésünkben, mint tavaly. Van azonban egy új tétel is kiadásaink között. Ez Csűrű BALINT Szamosháti Szótára költségeinek első részlete. Erre a célra 2200 pengőt szánunk. Csűrű BALINTOT még 1908-ban megbízta a Társaság népnyelvi gyűjtéssel, 1914-ben pedig gyűjtött anyagának szótári feldolgozásával. A Társaságunk támogatásával végzett gyűjtés és feldolgozás eredményéről legutóbb folyóiratunk 1933. évfolyamában számolt be Csűrű. A beszámolóból és a közölt mutatványokból örömmel láthatjuk, hogy ez a mintegy 60 ívre terjedő munka annak a tervnek az alapján épült föl, amelyet Társaságunk 1908-ban akkori titkára, GOMBOCZ ZOLTÁN, javaslatára a tudományos szükségletnek megfelelő népnyelvi szótárak készítésében irányadóul fogadott el. Csűrű szótára, mint egy nyelvileg egységes kisebb vidék szókészletének teljes gyűjteménye, méltó folytatása és kiegészítése SZINNYEI JÓZSEF Magyar Tájiszótárának, az egész magyar nyelvterület tájiszókészlete alapvető forrásának. A kiadás ügyében a nyomdával folytatott tárgyalások még nincsenek teljesen befejezve. Számításaink szerint a több évig tartó kiadás írói tiszteletdíjjal együtt kilenc-tízezer pengőbe fog kerülni. Társaságunk ezt az összeget még több évre elosztva sem tudja a maga rendes bevételeiből megfizetni. Esetleg megtakarított tőkénk egy részét is fel kell áldoznunk, hogy ezt a nagyértékű népnyelvi szótárt kiadhassuk. A folyó évi költségvetésünkbe fölvevtt első részletet is csak úgy tudjuk megfizetni, ha felhasználjuk az előző években gyűjtött maradványunkat, és ha ezenfelül legalább ugyanakkora összegű segélyt kapunk az Akadémiától és az államtól, mint a múlt esztendőben. Ugyanez a feltétele annak is, hogy a Magyar Nyelv idej, XXXI. évfolyama 20 ív terjedelmű lehessen. SÁGI ISTVÁN.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1934. évről.

Mint az 1934. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1934. évi számadását és vagyonmérlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján a mai napon a budapesti m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet helyiségében megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1934. évi bevétel 10960'72 pengő, a kiadás 7174'20 pengő, a pénztári maradvány az 1935. évre 3786'52 pengő. A Társaság tiszta vagyona értékpapírban és készpénzben összesen 32296'12 pengő.

Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentést adja meg, továbbá, hogy a pénztárosnak gondos és pontos munkájáért köszönetet mondjon. Budapest, 1935. január 9-én. Horváth Endre, Sipótz Pál, Szidarovszky János.

LEVÉLSZEKRÉNY.

J. P. kérdi: Összefügghet-e a *Jäger* vezetéknev az orosz és lengyel történeti kútfőkben előforduló ó-orosz *játvjagi*, ó-lengyel *jadzwingi* népnévvel, s miféle nép volt a *játvjag*, *jadzwing* nép. — **Felelet:** Semmiesetre sem függhet össze. A *Jäger* vezetéknev bizonyára a jól ismert *jäger* 'vadász' köznévből való, a *jäger* meg az irodalmi német *Jäger* 'vadász' szónak osztrák-bajor *jager* alakjából való átvétel. A *játvjag*, *jadzwing* nép a X–XIII. században a Narew és a beléje szakadó Bobr folyó (mai Lengyelország, Łomża város) területén élt balti: nyilván litván nyelvű nép volt (l. erről NIEDERLE, Manuel de l'antiquité slave I, 188; NIEDERLE, Původ a počátky slovanů východních 46). Ma e néven ismeretlen; a jelzett területen most lengyelek laknak.
M. J.

S. Zs.-nak: I. Erdemleges okot nem látok, amiért a székely *Aghaz* „nem-név” hitelességében kételkedni kellene. Az *Aghaz* azonban nem tulajdonnév, nem valamely székely nemnek a neve, hanem rangjelölő, a társadalmi állásra vonatkozó kifejezés. S a kifejezés nem más, mint az *ág* meg a *ház* szavak összetétele. *Agház*-nak Sepsi-széken a törzsökös székelységet mondták, amint megfelelő értelmezés mellett egész világosan kiolvasható a rávonatkozó adatokból, így ebből: 1427/1508/1782: „de vero et certo genere nobilium Siculorum wigo *Aghaz* nominatorum”. — II. Az a nézet, hogy a székely nem- és ágnevek között helynevek is vannak, gyenge lábon áll. Az ismert nem- és ágnevek legtöbbszöréről egész határozottan ki lehet mutatni, vagy legalább is nagymértékben valószínűsíteni, hogy eredetükben személynevek, azoknak a személyeknek a nevei, akik után a kialakuló nemeket és ágakat megjelölték. Pl. a *Meggyes* nem-, illetőleg ágnev nyilván arra a *Meggyes* nevű székelyre megy vissza, aki *Fiocs*-csal együtt 1264-ben a mai Kisküküllő megye északi, Maros-Torda felé eső határán Teremiben földet kap. A *Meggyes* mint személynév megismétlődik, és mint családnév a legújabb időkig folytatódik a genealogiában. Ezzel a *Meggyes* személynévvel függ össze az — eredetileg székely — *Meggyes-szék* neve, amelynek a Nagyüküllő balpartján fekvő — később *szász* — *Medgyes* város felel meg. — A székelységgel kapcsolatos társadalmi és nyelvi régiségekre, valamint a székely nem- és ágnevekre vonatkozó vizsgálódásaim eredményeit egyébként más alkalommal, ha mód nyílik rá, részletesen ismertetem.
P. D.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

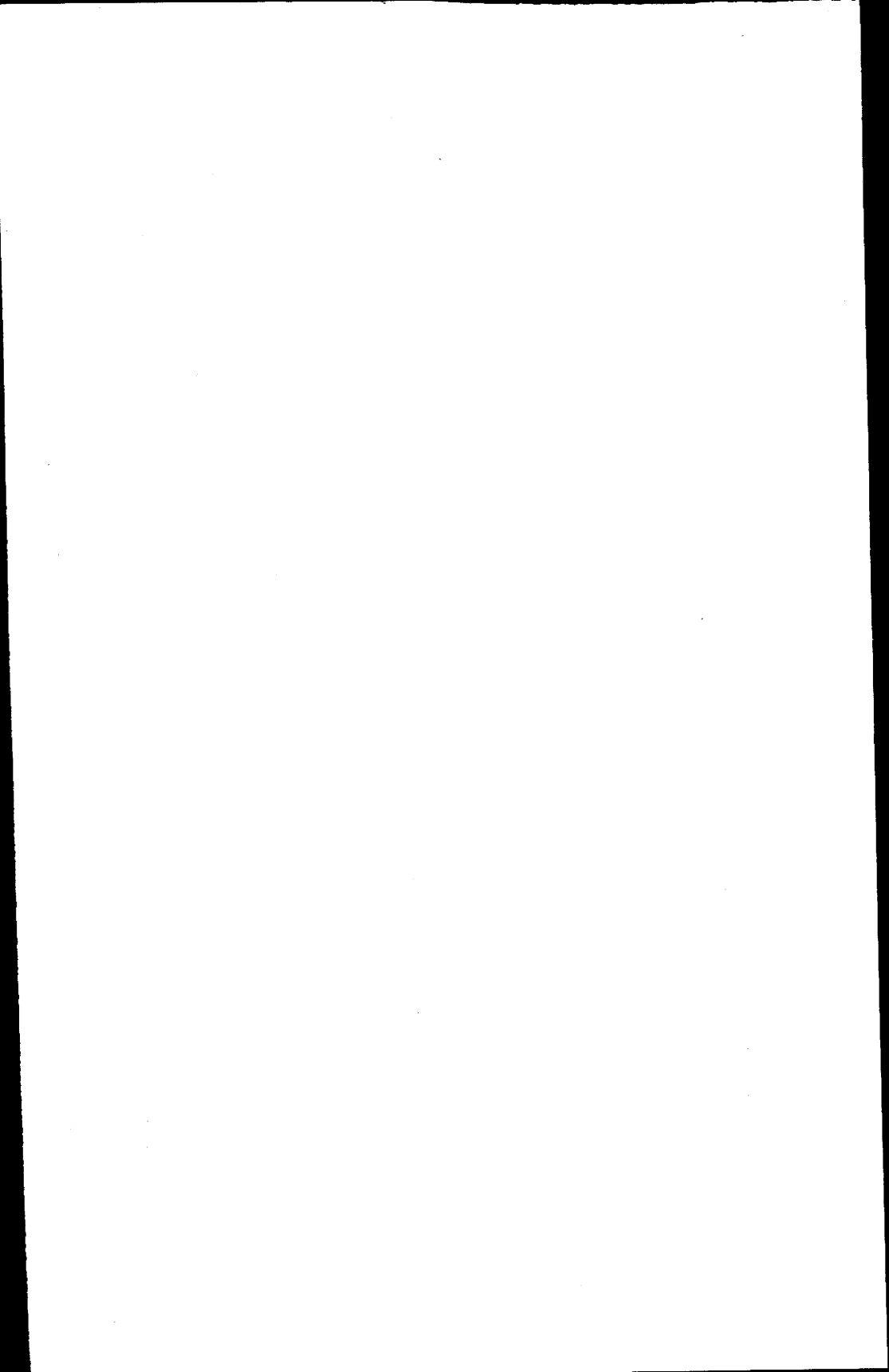
Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1935. — (F.: Thiering Richárd.)

A Magyar Nyelvtudományi Társaság mély fájdalommal jelenti, hogy

DR. GOMBOCZ ZOLTÁN,

aki a Társaságnak megalapítása óta egyik vezetője, folyóiratának sok éven át szerkesztője, legutoljára egyik alelnöke volt, életének 58. évében, 1935. május 1-én váratlanul elhunyt. Benne nyelvtudományunknak, tudományos életünknek, magyarságunknak egyik legnagyobb értékét veszítettük el.

*Emlékét mindenha kegyelettel fogjuk
megőrizni.*

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXI. ÉVF.

1935. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM

A „Géza“ név a magyar Szent Koronán.

Tanulmányaim során, amelyeket a magyar Szent Korona görög felirataira vonatkozólag végeztem, arra az eredményre jutottam, hogy a korona I. Géza királyunkat ábrázoló zománcképen levő görög feliratot mindezideig tévesen olvasták. Mint-hogy „A magyar Szent Korona görög feliratai“ című akadémiai székfoglaló értekezésemben, amely az Archivum Philologicum (Egyetemes Philologiai Közlöny) ez évi 4—6. füzetében fog megjelenni, e kérdéssel részletesen foglalkozom, ezúttal csak röviden óhajtom ide vonatkozó vizsgálódásaim eredményét összefoglalni.

A Szent Korona alsó részét képező bizánci korona görög feliratai először 1790-ben láttak napvilágot. Ez évben ugyanis a koronát Budára szállították s a koronázás alkalmából közszemlére tették ki. Ekkor többen lejegyezték a feliratokat, s több másolat forgott közkézen. PÉTZELI JÓZSEF épen akkor sajtó alá rendezett iratának „Tóldalék“-ában a neki Komáromba megküldött másolatot latinbetűs átírásban közölte.¹ WESZPRÉMI ISTVÁN is sietett publikálni „apróbb Görög betűkkel“ a feliratokat, melyeket neki — saját szavai szerint — „egy értelmes, tudós, egyszersmind szoros akkori vizsgálója a’ koronának, midőn ez nem régiben a’ népnek szemlélésére Buda’ Várában ki-tétetett volna“, magyarázott meg.² HORÁNYI ELEK tudós piarista tanár maga vette vizsgálat alá a koronát és még abban az évben kiadta a görög feliratok betűhív másolatát, melyek közül a magyar király képén levőt modern átírásban is közölte.³

Ezekben az első kiadásokban a magyar király feliratának szövege így kezdődik: *Geovitz Despotes . . .* (PÉTZELI), Γεωβιτζ Δεσποτης . . . (WESZPRÉMI), Γεωβιτζ Δεσπότης . . . (HORÁNYI). Ez utóbbi alak olvasható KOLLER JÓZSEF pécsi prépost művében is,⁴ aki két évvel később, az 1792. évi koronázás alkal-

¹ A’ magyar koronának rövid históriája; melyet az Aszszonyok’ és gyermekek’ kedvéért szedegetett össze. Komáromban 1790.

² Magyar országi öt különös elmékedések. Pozsonyban 1795. 7. 1. (saját szavai szerint az első rész, amelyben a szöveget közli, először 1790. június 25-én a bécsi Hadi Történetek-ben, majd a következő hónapban a bécsi Magyar Kurír XXII. levelében jelent meg).

³ De Sacra Corona Hungariae ac de regibus eadem redimitis commentarius. Pestini 1790. 51. l.

⁴ De Sacra regni Ungariae Corona commentarius. Quinque-Ecclesiis 1800. 9. és 68. l.

mával tanulmányozta a koronát. Ugyancsak ebben az alakban találjuk a felirat szövegének kezdetét az összes későbbi hazai és külföldi kiadványokban, s legfeljebb csak annyi eltérés mutatkozik itt-ott, hogy egyesek a második szót $\delta(\epsilon\sigma\acute{\rho}\eta)\varsigma$ alakban közlik, jeléül annak, hogy az eredeti zománcképen a szónak csak az első és utolsó betűje látható.

Valóban a koronán az állítólagos $\delta\epsilon\sigma\acute{\rho}\eta\varsigma$ szó helyén csak két betű van, melyet eddig deltának és szigmának néztek és a $\delta\epsilon\sigma\acute{\rho}\eta\varsigma$ szó rövidítésének tartottak. HORÁNYI kiadásában a két betű között egy, a görög hajtott hangsúlynak megfelelő jelet látunk, de ez KOLLER kiadásában már vízszintes vonássá lett, ami tudvalevőleg a középkori görög kéziratokban az ú. n. „nomina sacra“ felett látható, vagyis rövidítést jelez. Nem volna érdektelen megtudni, hogy ki olvasta így először e szót. A korona feliratait ugyanis némi ó-görög nyelvi ismeretek birtokában nem nehéz kibetűzni és megérteni. Arra a gondolatra azonban, hogy az állítólagos ΔC betűk a $\delta\epsilon\sigma\acute{\rho}\eta\varsigma$ szó helyett állnak, olyan ember, aki csak az ó-görög nyelvet ismeri, aligha juthat. Ez az olvasás csak egy, az egyházi görög nyelvet ismerő egyéntől származhatik, akinek ötlete akkoriban elterjedt. Erre a közös forrásra mennek vissza az 1790. évben nyomtatásban megjelent másolatok és közvetve az összes későbbi kiadások is, melyek ezt az olvasást minden kritika nélkül átvették.

Vizsgálódásaim, amelyeket a Magyar Történeti Múzeum gyűjteményében levő fényképek alapján végeztem, arra az eredményre vezettek, hogy a két betű között, illetőleg kissé azok fölött egy, a görög éles hangsúlyjelnek megfelelő vonás látható. Minthogy ez a bizánci pecsétek és pénzek feliratain gyakran egyes kihagyott betűk rövidítésére szolgál, meg kellett vizsgálnom, előfordul-e a $\delta\epsilon\sigma\acute{\rho}\eta\varsigma$ szó ilyen rövidítése. Kutatásaim teljesen negatív eredménnyel végződtek. A $\delta\epsilon\sigma\acute{\rho}\eta\varsigma$ szó ilyen rövidítésére nemcsak az epigrafikai, de még a kéziratos emlékekben sem találtam példát. Ez a tény tehát már eleve valószínűtlenné teszi a $\delta(\epsilon\sigma\acute{\rho}\eta)\varsigma$ olvasást. További kutatásaim folyamán kiderült az is, hogy a $\delta\epsilon\sigma\acute{\rho}\eta\varsigma$ szó a XI. században Bizáncban még nem jelent rangot, hanem csakis a császár megjelölésére szolgál. Ilyen módon a magyar király nem kaphatta Bizáncból e címet. Az a feltevés pedig, hogy a bizánci császár a saját címével ajándékozta volna meg, képtelenség, már csak azért is, mert hiszen a magyar király neve után ott van a $\kappa\rho\acute{\alpha}\lambda\eta\varsigma$ 'király' cím.

A feliratok betűinek beható vizsgálata azt mutatta, hogy bár az A és Δ betűk rendkívül hasonlóak egymáshoz, mégis van közöttük különbség. Összehasonlítván a feliratokban előforduló A és Δ betűket, meggyőződtem arról, hogy az állítólag $\Delta' C$ betűk közül az első nem Δ , hanem A, a közöttük levő vonás pedig nem a rövidítés, hanem a hangsúly jele. Az állí-

tólagos Δ'C tehát A'C-nak olvasandó, és nem más, mint a megelőző Γεωβιτζ név görögös -ác végződése, vagyis az egész Γεωβιτζác-nak olvasandó.

Hogy pedig csak ez lehet a helyes alak, azt a közép-görög nyelvhasználat és a magyar hangtörténet tanúsága is bizonyítja.

A bizánci írók ugyanis az idegen személynéveket csak abban az esetben nem látják el görögös végződéssel, ha azok olyan hangra, illetőleg betűre végződnek, amely hanggal, illetőleg betűvel görög szó vagy a közép-görögben már meghonosodott név végződhetik. „Sprachreste der Türkvölker und des Ungartums in den byzantinischen Quellen“ című kéziratban levő munkám anyagában a kb. 60 -τζης, -τζις, -τζας, -τζος, -τζους végű török és magyar személynév között csak két olyant találtam, amely ragozatlanul τζ-re végződik; de mindkettő egy krími kézirat bejegyzéseiben fordul elő, melyek szerzője nyilván jobban tudott tatárul, mint görögül. A görögös végződés nélküli Γεωβιτζ alak tehát nem felel meg a közép-görög nyelvhasználatnak.

Végül tudjuk, hogy a névben I. Géza királyunk neve rejlik. NÉMETH GYULA e névről írt dolgozatában (MNy. XXIV, 147—51) kimutatta, hogy a bolgár-török eredetű „Géza“ név a legkorábbi forrásban, Thietmárnál *Deuix* alakban fordul elő, de később ez az eredeti alak -a becéző képzővel bővült. I. Géza királyunk nevének a pénzeken és VII. Gergely pápa leveleiben előforduló alakjai, melyeket NÉMETH *Gyëücsa*-nak, illetőleg *Gyëüsa*-nak olvas, már ezt az -a képzővel bővült alakot mutatják. Ugyanő figyelmeztetett arra, hogy a bizánci korona feliratának általa ismert Γεωβιτζ alakjában a névnek még rövid alakjával találkozunk. Ez azonban nehezen képezhető el, mert hiszen a bizánci korona felirata ugyanarra a személyre vonatkozik, mint I. Géza pénzei és VII. Gergely pápa levelei, és ugyanazokból az évekből való, mint a név latinbetűs feljegyzései. Ez a látszólagos ellentmondás teljesen kiküszöbölődik, ha a kérdéses nevet nem Γεωβιτζ-nak, hanem Γεωβιτζác-nak olvassuk, amelynek akkori közép-görög kiejtése *Jeovicasz* vagy *Jeovicsasz* volt. Az -sz természetesen görög végződés, s ez utóbbi elhagyása után a közép-görög kiejtés szerint *Jeovica* vagy *Jeovicsa* alakot kapunk, amely ha nem is felel meg pontosan, de legalább megközelítheti a várható magyar *Gyëšicsa*, illetőleg *Gyëücsa* alakot.¹

Eddigelé a Γεωβιτζác nevet úgy olvastuk, ahogy azt a XI. században Bizáncban általában olvashatták olyanok, akik nem tudtak arról, hogy milyen idegen nyelvi alakot rejt magában. Ha azonban azt nézzük, hogy a feltételezhető magyar alakot

¹ A *Gyëšicsa* alakot merem feltételezni Thietmar *Deuix* adata alapján, melyet NÉMETH GYULA *Gyëšics*-nek olvas.

a bizánciak hogyan írhatták át, tekintettel az abban meglevő, de a közép-görögben hiányzó hangokra vagy azoknak megfelelő betűkre, akkor azt mondhatjuk, hogy a Γεωβιτζάς átírás nem áll olyan messze a feltételezhető magyar *Gyëβicsa* alaktól, mint első pillantásra látszik. Először is meg kell állapítanunk, hogy az idegen *gy* hangot a bizánciak rendszeren γ-val jelölik, mint pl. a γυλάς névben látjuk (l. erről MELICH JÁNOS: MNy. XXX, 267—70), a *cs*-nek pedig szabályszerű jelölése a közép-görögben a τζ (l. erről ST. B. PSALTES, Grammatik der byzantinischen Chroniken. Göttingen, 1913. 134. l.). E szerint tehát a Γεωβιτζάς egy magyar *Gyeovicsa* alak átírása lehet. Ami az *ew* betűk hangértékét illeti, utalhatok arra, hogy néha a török és magyar nevek magánhangzóit a görög átírás két magánhangzóval jelöli. Így pl. Μουάγγελιν Theophanesnél (ed. DE BOOR 176₉), ΖΟΑΠΑΝ és ΖΖΑΠΑΝ a nagyszentmiklósi kincs görög feliratában (l. NÉMETH Gy.: MNy. XXXVIII, 66). Lehet, hogy ez esetben is valami ilyen átírással van dolgunk.

Összefoglalva tehát vizsgálataink eredményét megállapíthatjuk, hogy a magyar Szent Koronán I. Géza királyunk neve görög átírásban Γεωβιτζάς alakban olvasható.

MORAVCSIK GYULA.

Az ó-magyar *sc* hangjelölés.*

4. Fontos és főként pontosan keltezett adatokat szolgáltatnak az oklevelek. Északon népnyelvi oklevelek a XIII. század előtt nincsenek, latin szövegben azonban szép számmal vannak francia szórványok, mégpedig ritkán közsavak, leginkább személy- és helynevek. Igaz, hogy az eredetiben vagy legfeljebb XII. századbéli másolatban fennmaradt oklevelek száma sem valami nagy, mégis akadnak bennük példák arra a jelenségre, amelyet vizsgálni óhajtunk. Az egész nyelvterület okleveleinek megvizsgálását magyarországi könyvtárviszonyaink lehetetlenné teszik, de nem is szükséges.

Minthogy ECKHARDT felvetette azt az ötletet,¹ hogy *sc* hangjelölésünk vallon eredetű lehetne, az erről a területről származó okleveleket vizsgáltam meg tüzetesebben. Az eredmény elég szegényes. Helynevek: 1184: *Oscem*² ~ ma: *Ohain* | 1187: *Tyraisce*³ ~ ma: *Thiérache* | 770—779/ XIII. sz.: *Frusciaco*⁴ ~ ma: *Frouschy* | XII. sz.: *Foscia*⁵ ~ ma: *Foishes* | 1135: *Sceniaces* ~ ma: *Xhignesse* | 1135: *Scorices* ~ *Xhoris* | 1135: *Scalentin* ~ *Schaltin*⁶ | 1168: *Moyscun*⁷ ~ ma: *Mousson* | Laon 1164: *Rosci*⁸ ~ ma: *Roucy* | 1192: *Lusceleburgensis*⁹ | 1094: *Roscelini*¹⁰ szn. | 1131—1136/ XII—XIII. sz.: *Lesciensis*¹¹

* L. MNy. XXXI, 74—84.

ma: *Liessies*. Személynevek: 1187: *Ascelino*¹² | 1100/XII—XIII. sz.: *Mascelini*¹³ | 1105/XII—XIII. sz.: *Mascellini*¹⁴ | 1109/XII—XIII. sz.: *Mascelini*¹⁵ | 1119 után: *Thiescelini*¹⁶ | 1106/XII—XIII. sz.: *Gosceuni*¹⁷ | 1115 után/XII—XIII. sz.: *Gosceguinio*, *Gosceguino*, *Goscello*¹⁸ | 1119: *Gosceguini* kétszer¹⁹ | 1123/XII—XIII. sz.: *Gosceguino*²⁰ | 1145: ~²¹ | 1147: *Goscewini*.²² Ezzel természetesen nem merítettük ki valamennyi példát, mert a felhasznált oklevélkiadások nem ölelik fel valamennyi e területen leírt oklevelet, másrészt pedig az 1200 előtt keletkezett, de XIII. századi másolatban fennmaradt oklevelek adatait nem vettük figyelembe, holott az ezekben található *sc*-knek legalább egy része meglehetett az eredetiben is.

A kérdéses hangjelölés azonban nemcsak Északkelet-Franciaországban van meg; sőt — úgy látszik — minél nyugatabbra haladunk, annál gyakoribb lesz, így a felsorolt személynévi adatok legnagyobb része tournai-i és laoni oklevelekben található. Minthogy az egész nyelvterület okleveleinek hasonló tüzetes megvizsgálása könyvtári viszonyaink miatt, legalább egyelőre, lehetetlen volt, a nyugati nyelvterületnek egy részét vizsgáltam meg. Itt adataimat kénytelen voltam másodkézből meríteni, H. DREVIN után, ki azonban adatai megbízhatósága tekintetében azt a megnyugtató kijelentést teszi, hogy lehetőleg csak eredeti okleveleket használt fel, mert a középkori másolatok tapasztalatai szerint teljesen megbízhatatlanok.²³ Példái a következők: 1080 kör.: *Ascelina* | 1110 el.: *Ascelinus*²⁴ | 1010 kör.: *Goscelinus* | 1039: *Goscelinus* | 1050 kör.: *Gauscelinus* | 1096: *Joscedus* | 1050: *Gauscelinus* | 1053: *Joscelinus* | 1132: *Joscelinus*, *Goscio* | 1137: *Josce* | 1160: *Joscio*, *Joscius* | XII. sz.: *Gosceius*²⁵ | 1014: *Roscelinus*²⁶ | 1112 kör.: *Tescelina*²⁷ | 1050, 1085: *Guiscelinus*²⁸ | 1145: *Avesceio* ~ ma: *Avezé*²⁹ | 1104: *Cantosciaco* | 1195: *Cantosceio* ~ ma: *Chantocé*³⁰ | 1105: *Disceio* ~ ma: *Dissay*³¹ | 1060: *Frusceio* ~ ma: *Frossay*³² | 1161, 1162: *Prisciach* ~ ma: *Prisciach* | 1028: *Prisciniacus*, *Prisciacum* | 1172: *Priscigniacci*, *Priscigniaco*, *Priscinniacci* ~ ma: *Precigné*³³ | 1130 kör.: *Spinasceio*³⁴.

A 349 provençal nyelvű eredeti oklevélben,³⁵ melyek a XIII. századnál régebbiek, a következő néhány példa akad: Rouergue 1142: *Bresciano* ~ ma: *Bessan* | Toulousain 1191: *Moscenx* ~ ma: *Mouzens*³⁶ | Toulousain 1198: *conoiscenza*³⁷ (**cognoscentia*) | Albigeois 1105: *Petro desc Fau*³⁸ | Gévaudan 1151: *descebrai*³⁹ (*decipere habeo*). Természetesen előfordul az *sc* jelölés Közép-Franciaországban is, így a párizsi Ann. S. Germani XI. századbéli kéziratában: *Gauscio* (MonGerm. SS. V, 167).

Ha mindezekben az adatokban a kérdéses hangot megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy teljesen megerősítik az irodalmi szövegek nyújtotta példák tanulságait. *Oscem*-ben az *sc* nyilván eredeti *st* jelent, mint azt 1246: *Oissein*⁴⁰ és a mai *Ohain* is

bizonyítja; a vallon *h* ugyanis eredeti palatalisból fejlődött, mégpedig *x*, *sc*, *c(e,i)*, *tj*, *sj*, *ssj*-ből.⁴¹ *Tyraisce*-nél palatalis spiransra mutat az *i*, az 1189: *Tieraisse*⁴² alakváltozat, végül a mai *Thiérache* alak, minthogy az *š* a liège-i *h*-nak nyugati (és déli) megfelelője. Épígy *Foscia* ~ *Foishes* (930—931: *Fostias*), *Xhignesse*, *Xhoris*, *Schaltin* esetekben a mai *š* vagy *h* nyilván palatalis spiransra mutat. *Moyscun*-ban az *y* jelöli a palatalizálást, *Lesciensis*-ben szintén (valószínű eredetije: *Lisciacas*), míg *Rosci*-nak az etimológiája csak *Rosciacum* lehet. *Avesceio* csak *Avitiacum*-ból származhat, *Disceio* minden valószínűség szerint *Decius* vagy *Discius* személynév továbbképzése az *-acus* képzővel (vö. 713 előtt: *Disciacus*); *Frusceio* *Frusciacum*-ra, *Prisciach* *Prisciacum*-ra és *Prisciniacus* stb. *Priscinius* személynévre mutat. Homályos a *Cantosciaco* és a *Spinasceio* eredete, de az *sc* jelölte hang itt sem lehet kétséges. Hasonlóképpen áll a dolog a provençal helynevekkel, valamint a *conoiscenza* alakkal, míg a *decebrai* és a *desc* (< *de ecce hoc*, régebbi alak *detz*⁴³) eredeti *š*-re mennek vissza.

Ami a felsorolt személynéveket illeti, első pillantásra világos, hogy valamennyien germán eredetűek. Szerkezetükre nézve tövük egy-egy rövidített, tömássalhangzóját *z* (*ts*)-re változtatott germán becéző név — amilyen a mai németben *Fritz*, *Götz* stb.⁴⁴ —, s ehhez egy germán kicsinyítő, esetleg egyéb képző járul.⁴⁵ Semmi akadályja sincsen, hogy ilyen *z*-s alakokat feltegyünk, mert ezek a *z*-s becéző nevek a frank nyelvjárásokban épúgy megvoltak, mint az ó-felnémetben.⁴⁶ Így az *Asc*- kezdetűek alapja a másodlagos *az*- tö, mely *ad*-, *at*-, *ath*-ra megy vissza,⁴⁷ a *Gosc*-, *Gause*-, *Jose*-ban a *gauz*- (*gauta*),⁴⁸ a *Gause*-ban a *walz*- (*wald*),⁴⁹ a *Rosc*-ban a *hröz*- (*hróthi*),⁵⁰ a *Tesc*-, *Thiesc*-ben a *Theuz*- (*Theuda*),⁵¹ a *Masc*-ban a *máz*- (*mátha*),⁵² a *Guis*-ben a *wiz*- (*wiz* + *wid*)⁵³ másodlagos tövek rejlenek. A képző leginkább *-o*, *-lin*, néha *-wini*, akad azonban latin eredetű képző is: *-ellus*, *-ittus* (?).

Kétségtelen tehát, hogy mindezek az *sc*-vel jelölt hangok e germán eredetű személynévekben *ts*-re mennek vissza. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy az 1000 körüli években, de helyel közzel még a XII. században is, ezt a hangot igen gyakran *ts*, *tsc*, *tz*, *ds*, *dz*, *z*, *c* betűkkel jelölik; pl. 1005 kör.: *Guatselinus* | 1020 kör.: *Rotselinus* | 1010 kör.: *Rotscelinus* | 1032: *Gotscelinus* | 1037 el.: *Gotzelinus* | 1032 el.: *Adselinus* | 1030 kör.: *Godzelinus* | 1021 el.: *Gozolinus* | 1050 kör.: *Azo* | 1050 kör.: *Jocelinus* | 1110: *Gaucelinus* stb.⁵⁴ E hangjelölések a XI. század első harmadában igen gyakoriak. Ha közülük a *z* és a *c* nem is meggyőző, mert használatos lehetett akkor is, mikor a hang már régen *s* volt (ma is gyakori a *c*-nek *s* hangértéke, pl. *glace*, *acier*), a többi írásmód feltétlenül affrikátára mutat.

Minthogy azonban a francia nyelvnek 1000 tájékán nem volt magánhangzóközi *ts*-e, a legnagyobb valószínűséggel tehető fel, hogy a magánhangzóközi *ts* e jövevényszavakban hozzáilleszkedett a francia hangrendszerhez és *tš*-vé alakult át. Ily módon azután az eredeti magánhangzóközi *c* (*tš*) fejlődésével azonos (vö. az *-itia* > *-ece* > *-esce*-ről mondottakat 82—3. l.).

Jegyzetek.

- ¹ MNY. XXIII, 571. ² Cartulaire de l'église de St. Lambert de Liège, p. p. BORMANS et SCHOOLEMEESTERS I, 100. ³ I. m. 109.
⁴ Recueil des chartes de l'abbaye de Stavelot-Malmédy, p. p. HALKIN et ROLAND I, 60. ⁵ I. m. 139. ⁶ I. m. 323. Ezek az adatok egy 1135-ből való ezüst oltárlap 1660 körül készült betűhív másolatában maradtak meg. ⁷ Chartes de l'abbaye de St. Hubert, p. p. KURTH I, 128.
⁸ I. m. 123. ⁹ Chartes du Chapitre de Sainte Waudru de Mons, p. p. L. DEVILLERS I, 30. ¹⁰ Chartes de l'abbaye de St. Martin de Tournai, p. p. A. d'HERBOMEZ 3. ¹¹ I. m. 53. ¹² I. m. 147. ¹³ I. m. 8. ¹⁴ I. m. 12.
¹⁵ I. m. 19. ¹⁶ I. m. 35. ¹⁷ I. m. 14. ¹⁸ I. m. 31. ¹⁹ I. m. 34.
²⁰ I. m. 42. ²¹ I. m. 64. ²² I. m. 69. ²³ Die französischen Sprachelemente in den lateinischen Urkunden des 11. u. 12. Jhdts des Haute-Bretagne u. Maine 7. ²⁴ I. m. 22. ²⁵ I. m. 33. ²⁶ I. m. 39.
²⁷ I. m. 48. ²⁸ I. m. 51. ²⁹ I. m. 95. ³⁰ I. m. 97. ³¹ I. m. 99. ³² I. m. 101. ³³ I. m. 106. ³⁴ I. m. 128. ³⁵ C. BRUNEL, Les plus anciennes chartes en langue provençale (recueil des pièces originales antérieures au XIIIe s.) 46. ³⁶ I. m. 249. ³⁷ I. m. 316.
³⁸ I. m. 15. ³⁹ I. m. 70. ⁴⁰ Cart. Stavelot-Malmédy I, 501.
⁴¹ Bullet. Dict. Wallon VIII, 74 note. ⁴² Cart. Stavelot-Malmédy I, 115.
⁴³ A. THOMAS, La Chanson de Sainte Foi d'Agen XXV. kk. ⁴⁴ DREVIN i. m. 160—1. ⁴⁵ FÖRSTEMANN i. m. I, 219. ⁴⁶ MEYER-LÜBKE, Mus-safia, Bausteine 315; HEINZEL, Gesch. der niederfränk. Geschäftsspr. 19, 31 stb. ⁴⁷ FÖRSTEMANN i. m. I, 219, 221. ⁴⁸ I. h. 606. ⁴⁹ I. h. 1501. ⁵⁰ I. h. 883. ⁵¹ I. h. 1409. ⁵² I. h. 1108. ⁵³ I. h. 1626. ⁵⁴ DREVIN i. m. 61.

5. A magánhangzóközi *tš*-nek a XIII. században köztudomásúlag már *s* felel meg; felmerül tehát az a kérdés, hogy a *tš* > *s* változásban volt-e közbeeső fok és milyen. Szinte kétségtelen, hogy a *tš* zárhangelemét már a XI. században elvesztette; az eredmény egyelőre csak *š* lehetett, hiszen, mint láttuk a *Moyssun* példáján, a palatalizált mássalhangzók depalatalizálódása nem nyúlhat a XII. század elejénél sokkal régebbre. A XI. század második felére biztosítja az *š* palatalis ejtését a *finish* típusú angol szavak *š*-se is (1066 után!), mely a latin *-isc(e)* francia leszármazottjára megy vissza. Ennek az *š*-nek a további fejlődése természetesen egybeesik a többi *š*-nek a fejlődésével azzal a különbséggel, hogy minthogy a többi *š*-ből már kivált az *ž*, a másodlagos *š*-ek nem választanak ki *ž*-t. Nyilvánvaló, hogy — legalább egy ideig — ennek az *š*-nek a jelölésére szolgál az *sc* betűcsoport. Következik ez nemcsak abból a megfontolásból, hogy e jelölés logikus, mivel benne a *c* jelzi a palatalizálódást, az *s* a hang spirans voltát, hanem főként abból, hogy, mint láttuk, az *sc* egyébként ebben

az időben tudós szavakban a latin *sc* utóda, vagy eredeti palatalis csoportra visszamenő spiranst, tehát mindenképen *ś*-t jelöl. Később persze az *ś*-ek depalatalizálódása után a hagyományként megmaradt *sc* írásmód *s* hangot is jelöl. Fontos kérdés azonban ennek a *tś* > *ś* > *s* változásnak az ideje.

A változás kronológiájának megállapítása megkísérelhető a jellemző adatok szembeállításával. Mint láttuk, *ts*-re mutat: 1005 kör.: *Guatselinus* | 1010: *Rotscelinus* | 1020: *Rotselinus* | 1030: *Godzelinus* | XI. sz.: *Botzart* | 1032 el.: *Adselinus* | 1032: *Gotscelinus* | 1037: *Gotzelinus* stb.;¹ — továbbá 1127 után: *Gotsuini* | 1149: *Gotsuini* (az eredeti oklevél olvashatatlan) | 1169: *Gotsuinus*.² Igen nagyszámú adat van mindenünnen a *c*, *z* írásra: 1021: *Gozolinus*³ | 1067: *Thiezelinus*⁴ | 1118: *Liezelinus*⁵ | 1181: *Rozelini*⁶ | stb., stb. Azonban ez adatok bizonyító ereje csekélyebb, mert tekintettel arra, hogy minden magánhangzóközi *c*, *z* (*tś*) átmege az *ś* > *s* fokon, a *c*, *z* írás a megváltozott kiejtés ellenére is megmaradt, és jelölhette egymás után a *tś*-t, az *ś*-t és az *s*-t.

Az *sc*-s adatokat már láttuk fentebb. A két sorozat egybevetéséből kiviláglik, hogy a *tś* > *ś* változás kezdete legalább is a XI. század elejére (vö. 1010 kör., 1014. stb. adatokat, vagy 1018: *Basciu* < *Basiacum* ~ ma: *Baisy*, vallonul *bōzi*),⁷ sőt valószínűleg még sokkal régebbre nyúlik vissza, és általánossá válik a XI. század közepén; de a *ts* még a XII. század derekán is felbukkan, bár csak szórványosan, annak ellenére, hogy ez időben az adatok száma már lényegesen megszaporodik, úgyhogy százalékos előfordulása jelentéktelen.

Azonban *s* (*ss*)-szel való jelölést, tehát minden valószínűség szerint *s* hangot találunk a következő adatokban: 1045: *Asiaco* (< *Acciacum*; vö. 1045: *Asceio*, 1097: *Aciaco*, 1106: *Aceium*, 1150: *Asciaco* stb.)⁸ | 1050 kör.: *Assiniaco* | 1064: *Gauselinus* | 1075: *Plesseio* (< *plaxitium*, ófr. *plaisseis*) | 1080: *Aselinus*, *Avesseiaco* | 1085: *Goselinus* | 1095: *Pleiseit* | 1110: *Plessait*, *Plaiseit* | 1117: *Josselinus* | 1120: *Plesseitium* | 1120: *Rossoessiaco* | 1145: *Aveseio* | 1160: *Rosseio* | 1169: *Roseio* | XII. sz.: *Usei* (< *Ussiaco*)⁹ | 1118: *Gieso* (*Gezo* is)¹⁰ | 1188: *Aselini*¹¹ | 1145/XII—XIII. sz. és 1149/XII—XIII. sz.: *Gossuini* | 1169: *Gossuinus* | 1173: *Gosselli* | 1193: *Gossuino* | 1199: *Gossuini*¹² | 1184: *Gossivilla*¹³ | stb. Irodalmi szövegben az etimológia tudatos volta miatt ritkább, de nem példátlan (nem számítva azokat az eseteket, mikor előtte vagy utána *i* van), így *fasen facen(t)* < *faciant* helyett a XI. század végétől vagy a XII. század elejétől¹⁴ való *Sponsusban* (v. 76).¹⁵

Meg kell jegyezni, hogy az *s* jelölés már sokkal régebben is előfordul, de csak abban az esetben, ha a *tś* > *s*-re mássalhangzó következik: 1005 kör.: *Goslinus* | 1010 kör.: *Gauslinus*, *Goslenus* | 1028 kör.: *Gauslenus* | 1028: *Goslenus* | 1050: *Goslinus* | 1064: *Gauslinus* | 1075: *Goslinus*, *Joslinus* | 1080: *Gaus-*

linus | 1096: *Goislenus* | 1145: *Joslenus* | 1160: *Guoslinus*¹⁶ | 1087: *Joslent*¹⁷ | stb. Itt azonban más folyamatról van szó. Ezekben a szótagzáróvá vált *ts* redukálódik *s*-szé (hasonulással *z*-vé), minthogy *ts* ilyen helyzetben a franciában nem fordul elő. A XI. század folyamán azonban a zöngés mássalhangzó előtt a dentalis *s* is *s*-szé (*z*-vé) lágyul, hogy csakhamar *h*-n keresztül eltűnjék, s így az *s* zöngés mássalhangzó előtt minden egyes esetben *ś* (*ž*) hangértékű volt. Erre vall különben az 1096: *Goislenus* adat is, továbbá az *s* teljes elnémulását mutathatja az 1039: *Gaulenus*.¹⁸

Ezek szerint: a *ťs* > *ś* változás a XI. század elején, sőt valószínűleg még jóval régebben kezdődik, az *ś* > *s* változás pedig — ez természetesen nemcsak a *ťs*-ből lett *ś*-ekre szorítkozik, hanem az eredeti *ś*-ekre is, melyekből ekkor már megindult a megelőző *i* kiválása, kiterjed, s csak a nem változó írásmód miatt nem mutatható ki — a XI. század közepén bukkan fel; azonban az egész XI—XII. században ingadozik a kiejtés oly módon, hogy a XI. század elején a *ťs*, a század második felében az *ś* a legáltalánosabb, a XII. században meg mind gyakoribb az *s*; végül a század vége felé a palatalizált ejtés, úgy látszik, eltűnik. Azonban e különféle változásokokat képviselő alakok mintegy százötven évig egy időben egymás mellett élnek, sőt ugyanegy embernek a nyelvében. Így ha nem támaszkodunk is olyanféle esetekre, amilyen egy 1187-i oklevélben előforduló *Gossuino* és *Ascelino*,¹⁹ mert itt az *sc* jelenthet már *s*-t, sőt bizonyára azt is jelent, vagy ha ilyen okból mellőzzük is a Tournai 1173: *Razonio* és 1179: *Rassonio* egybevetését,²⁰ feltétlen meggyőző adatnak tekinthetjük pl. az egy 1169-i oklevélben²¹ kétszer *Gotuinus* és egyszer *Gossuinus* formában előforduló személynevet, ahol a fejlődés két végelete találkozik egy időben és egy helyen.

Minthogy a XII. század folyamán minden addig *sc*-vel jelölt hang, tehát minden *ś* helyett már általánossá válik az *s* ejtés, az *sc*-nek ebben az időben való hangértéke nem határozható meg. Hogy még mindig lehet *ś*, arra az eddig felhozottakon kívül bizonyíték, hogy az 1018-ban *Basciu*-nak írt helynév egy 1084-re keltezett, de XII. századból való oklevélhamisítványban *basheio*-nak²² van írva (de 1096: *Baseio*), talán mivel a hamisító épen az archaikus ejtést próbálta itt feltüntetni; a *h* a vallonban elég gyakori jele a palatalizálásnak.

Sajnos, olyan biztos adatunk, ahol — a XII. században — az *sc* eredeti *s*-t jelölne, alig van. A tours-i glosszáriumban²³ bukkan fel a következő adat: 201: *Bautia* (olv. *dautia*) *species est pastinacae, ro. scenuse*. E francia szónak (egyszeri adat) eredete nem világos, de valószínűleg a *senecium*-mal függ össze, melynek temérdek középkori változata mellett akad *senotion* alakja is.²⁴ Jelentéstani szempontból azonban ez a származtatás sem teljesen meggyőző, mert bár a szó a

középkor folyamán a 'beinwurz'-tól a 'brunnunkresse'-n át a 'paumwolle'-ig temérdek igen különböző növényt jelent²⁵ (sőt egy halfajtát is²⁶), 'pastinák' jelentésével sehol sem találkoztam. Épígy kétes példa a kb. 1135-ből való *Hoscenlar*,²⁷ amelyben *Hosenbach*, *Hoselbach*, *Hussenebach* rejlik, s az *sc* ejtése a német magánhangzóközi *s*-ejtésétől függhet. Marad tehát egyetlen biztos, elég korai példa a provençalból: Gévaudan 1151: *Scicard* | Toulousain 1189: *Scicard*, a rengeteg *Sicard*, *Sichart*, *Siquard* stb. mellett,²⁸ melyekben mind kétségtelenül a germán *Sigihard*²⁹ rejlik.

A korábbi példák hiánya azonban nem rontja le a XI. századbéli *s*-es írásmódok tanúbizonyságát, úgyhogy szinte bizonyossággal állapíthatjuk meg, hogy a XII. század elején az *sc* jelölésnek a francia nyelvterületen kettős hangérték felelt meg: *ś*, mely mind ritkább lesz és *s*, mely folyton gyarapodik. Az előbbinek az akusztikai hatása az idegen fül számára valószínűleg az *š*-hez állt közel, az utóbbié *s* volt.

Jegyzetek.

- ¹ DREVIN i. m. 22, 33, 39, 49, 61. ² Cart. St. Martin de Tournai 45, 71, 109—10. ³ DREVIN i. m. 33. ⁴ Cart. Stavelot-Malmédy I, 273.
⁵ Cart. St. Lambert de Liège I, 55. ⁶ Cart. St. Hubert 136.
⁷ VINCENT, Noms de lieux de la Belgique 62. ⁸ L. BESZARD, Toponymie communale de l'arrondissement de Marners.
⁹ DREVIN i. m. 95, 33, 126, 107, 110. ¹⁰ Cart. St. Lambert I, 55. ¹¹ Cart. Stavelot-Malmédy I, 519.
¹² Cart. St. Martin de Tournai 63, 74, 109, 118, 178. ¹³ Cart. St. Hubert 142. ¹⁴ Vö. CHABANEAU: Rev. des langues rom. 1891: 394.
¹⁵ FOERSTER—KOSCHWITZ—HILKA: AltfrzÜbsb. 97. ¹⁶ DREVIN i. m. 33. ¹⁷ Cart. St. Hubert 75. ¹⁸ DREVIN i. m. 33. ¹⁹ Cart. St. Martin de Tournai 147. ²⁰ I. m. 118, 128. ²¹ I. m. 45. ²² Cart. St. Hubert 59. ²³ AltfrzÜbsb. 205 kk. ²⁴ DIEFENBACH s. v. *senecium*.
²⁵ DIEFENBACH i. h. ²⁶ DUCANGE s. v. *senecium*. ²⁷ Cart. Stavelot-Malmédy I, 323. ²⁸ BRUNEL, Les plus anciennes chartes en langue provençale 70, 233. ²⁹ FÖRSTEMANN i. m. 1325.

6. Ha a magyarban, hová a XII. század elején hatol be az *sc* jelölés, ez, a két különböző francia ejtésnek megfelelően, szintén két különböző: *ś* és *s* hangértékben szerepel: semmi kétség sem lehet az iránt, hogy *sc* hangjelölésünk francia eredetű.

És a magyar adatok e feltevésünknek valóban megfelelnek. Az *sc* a XII. századi magyar hangjelölésben a gyakoribb *s* (*sz*) hangérték mellett *ś* hangértékben is előfordul, először 1109: *scondur* kétszer, s bár ritka, de még a XIII. században is felmerül: An.: *vrscia*; VárReg. 131. §.: *Tomasci*, 133. §.: *sceureg* (*sőreg*); 1237: *Balasej*.¹ Az *s* (*sz*) hangértékre első megbízható adat valamivel későbből való: 1116—1131: *scipched*, *scinissa*,² ami természetesen nem jelent semmit, bár nem meglepő. A század végén *s* különösen a XIII. századtól az *sc* = *sz*

elterjed, míg az *sc* = *š*, amely mindig szórványos jelölésmód volt, eltűnik. Fontos az is, hogy mindkét hangértékben túlnyomóan magashangok előtt használatos, úgy, mint a franciában.

Nem érdektelen annak a megfigyelése sem, hogy az *sc*-nek a francia földön használatos változatai nálunk is fellelhetők. Elég gyakori a franciában az *sch*, pl. 1039 el.: *Roschelínus* | 1114: *Goscho*³ | *ingemischans, naschement*,⁴ *muschier*⁵ stb.; nálunk *s* (= *sz*) hangértékkel: 1230: *Schakadat* | 1237: *schereda* ~ *zereda* | 1237: *Schug*⁶ || *š* hangértékkel: 1141—1161 *Beschen villa* | 1199: *Bischur*⁷. Van a franciában *zc*: *destrezce, eslézciez*⁸ stb.; vö. nálunk 1141—1161: *zcabiszlaus*⁹. A franciában található *sz*, pl. *repsz*¹⁰ stb. mellé odaállítható nálunk *zcabiszlaus* | HB.: *szumtuchel, szent* stb. Sőt meggondolást érdemel, hogy az *x*-nek *s* hangértékben való használatára, mely a franciában, pl. 1045 kör.: *Uxe, Uxeo* < *Ussiacum* | 1165: *Roxeio*¹¹ stb. — különösen délen — nagyon gyakori írásmód, nálunk is merül fel néhány példa: An.: *Jouxas* 'Józsás'¹² | 1211: *Calix: Káloz*¹³, noha ez a jel nagyobb valószínűséggel a franciaországi latinságból származtatható. Végül a francia magánhangzóközi *c* *>* *s*-szé válásával függ össze a mi 1113: *celsan* (*Szolcsánka*) stb.¹⁴ adatunk; tudniillik, hogy a *c* betű *sz* hangértékben való használata csak francia földről eredhet, ahhoz alig fér kétség, viszont az is kétségtelen, hogy a XII. század elején más francia *c*, mint a magánhangzóközi, nem vesztette még el zárhangelemét. Mindezek a hangjelölési tények persze tüzetesebb vizsgálatot igényelnek, ez azonban egy más dolgozat keretébe tartozik.

Végeredményben az *sc*-re vonatkozólag megállapíthatjuk: ez a betűcsoport a franciában eredetileg a magánhangzóközi *š* hangnak a jele: a XI. század közepe táján az *š* kezd *s*-szé depalatalizálódni, s legalább százötven évig ingadozik az ejtés, illetőleg ennek megfelelően az *sc* hangértéke az *š* és az *s* között. Semmi bizonyíték nincs arra, hogy az *sc* keleten, vallon földön népszerűbb lett volna, sőt úgy látszik, inkább nyugaton terjedt el nagyobb mértékben. A magyar helyesírás *sc*-je francia földről ered, s kettős: *s* és *š* hangértéke a francia nyelvi *š* ~ *s* ingadozással magyarázható.

Jegyzetek.

- ¹ KNEZSA: MNy. XXIV, 324. ² I. h. 321—2. ³ DREVIN i. m. 39, 50. ⁴ Dial. St. Isidore: Rom. III, 463. ⁵ Li 4 livre des reis I: XIII, 6. ⁶ MNy. XXIV, 323. ⁷ MNy. XXIV, 324. ⁸ Li 4 l. des reis I: XXVIII, 20, II, 1. ⁹ MNy. XXIV, 323. ¹⁰ Rom. III, 463. ¹¹ DREVIN i. m. 110, 107. ¹² PAIS, MAn. ¹³ PAIS: MNy. XVIII, 100. ¹⁴ MNy. XXIV, 323.

BÁRCZI GÉZA.

Az önt ige családjához.

Az *önt* igeről nem mondhatjuk azt, hogy a *számlík: számt* > *szánt, romol, romlik: romt* > *ront*-félék analógiájára az *ömöl, ömlík: *ömt*-ből való, a következő okokból: a) a XVI. század előtt csak *öt, ött* ~ *ét, étt* alakban volt járatos (OklSz., NySz.); b) az *önt* alak csak a XVI. században tűnik fel először, az általános felfogás szerint az *ont* ige mintájára (SIMONYI: Nyr. XXVIII, 433; TOLNAI: NyK. XXXV, 107; PAIS: MNy. XI, 359; HORGER: MNy. XXIII, 131; helytelenül az **öm-t* alakból: CzF.; MUSz.; TMNy. 118); c) az *ömlík* alak pedig csak 1793-tól fogva ismeretes (SIMONYI: Nyr. X, 226, XXXIII, 142; KIRÁLY: Nyr. XXV, 253; TOLNAI: NyK. XXXV, 106; NyŰSz.). Az eredetibb *öt* stb. alak ma már csak a palóc nyelvterületen (MTsz.; Nyr. XXXIV, 278, 481), az *ötlík* igében (SZARVAS: Nyr. III, 82; SIMONYI: NyK. XVI, 240; TOLNAI: NyK. XXXV, 105; HORGER: MNy. XXIV, 345), az *öttevény*-féle helynevekben és az *ötvös* szóban él.

CsÜRY szerint az *ödz* ~ *édz* ige is (CAL.: „retingo — Meg edzem, ismet el boritom“) ennek az *öt* igenek származéka, megelőző *ötsz*-ből (MNy. XXIV, 90—2). Bármilyen tetszetős is ez a magyarázat, igen súlyos okok kényszerítenek arra, hogy helyességében kételkedjem. Egyik az, hogy míg az *édz, ödz* már a XVI. század óta ismeretes, az *ötsz* alak csak a XVIII. század végén (SzD.² 283) fordul elő először, sőt lehetséges, hogy az *ötsz* alakot SZABÓ DÁVID vagy valamelyik nyelvész kortársa kikövetkeztette, vagy talán inkább kitalálta az *öt*-ből való származtatás végett. CsÜRY továbbá két perdöntőnek látszó bizonyítékra hivatkozik: a *játszik: jádzik* és a *pétsz: pędz* változásra. A *játszik* osztják megfelelője *iant-, iant-* (MUSz.; NyH.⁷ 150), s ezen az alapon nem is a köznyelvi *ját-*, hanem a régi nyelvből és népnyelvből egyaránt ismeretes *jád-* alak a hangtörvényszerű. Így tehát nem mondhatjuk, hogy a *jádzik* csupán zöngésült változata a *játszik*-nak. A *pędz* igtét MUNKÁCSI is a (*pétsz*) *petsz* szóból magyarázza, s a vogul *pūt-* 'szúrní, döfni' szóval veti egybe (Ethn. IV, 166, helyesen: 266). Helytelenül származtatja a német *petzen*-ből ALBERT: Nyr. XXIV, 426. Ezekkel szemben CsÜRYnek lesz igaza, aki szerint a *pędz* a *péttéget* 'maculis noto, interstinguo, variego' családjába tartozik; jelentésmagyarázata is: 'érintget' → 'apró pettyekkel betarkáz', kifogástalan (i. h.). A *pędz* azonban nem lehet egyesegyedül a *péttéget* családjába való, s nem lehet a *pétsz-* szótó¹ *pędz-zé* zöngésült alakja, mert a *péttéget*, *pędz* és a *pétsz-* szótó közös eredetű hangfestő szók, s kétségekívül

¹ Vö.: *pec'e* = *pędzte* | *peccó* = *pędzó* | *péccéget*, *péccént* stb. (MTsz.) | *péttzent*, *pétszentés* | járulék *r* hanggal *perczen* stb. (NySz.).

összefüggnek a *pëtyëg* 'blatero, schwatzen' (NySz.), a köznyelvi *pëtty* 'macula', *pëttyës* 'maculosus, variegatus' szókkal, sőt véleményem szerint a *pëtymet*, *pëgymet*, *pëgyvet* 'variolus, mus ponticus, sciurus gaeticulus' állatnévvel¹ is. A *pëdz* ige igen könnyen válhatott a **pëtyëzni*- vagy **pëtyëzeni*-ből, illetőleg *ty*: *gy* változással (vö. *gatyá*: *gagya*, *bratyizni*: *bragyizni* stb.) **pëgyëzni*- vagy **pëgyëzeni*-ből (vö. *pëgyësztem* *roá* 'gyanítottam' MTsz.). sőt, mint lejjebb látni fogjuk, bizonyára csak a **pëgyëzeni*-ből való lehet.

Az *ëdz*, *öd*z ige végül azért sem lehet az *ötsz*-ből való, mert a szóra első adatunk *gyz*-vel fordul elő: „Merth az gywlfösegh mondathyk megh *egyzeth* haraghnak“ ÉrsK. 191 (NySz.). Azokban a szókban pedig, amelyekben a *gy* + *z* *d* + *z*-vel váltakozik, a *gy* + *z*-s alakúakat kell eredetibbnek tartanunk. Így lett pl. a *beágyazni* > *beádzani* (MTsz.), a *hëgyëz*, *hëgyz* -> *hëdzem*, *bëhëdzeni*, a *jëgyëz*, *jëgyz* -> *jëdzóm*, *jëdzic* (NySz.), *jëdzölni*, *edzö* 'jëgyzö' (MTsz.), a *nagyzól*ni > *nadzól*ni (MTsz.), s — most már bátran mondhatjuk — a **pëgyëz* (vö. *pëgyësztem* *roá*) > *pëdz*.² Ily módon az *ëdz* szót is megelőző *ëgyëzeni*-ből kell magyaráznunk. A szó pedig az *ágy*: *ádzani*, *hëgy*: *hëdzeni*, *jëgy*: *jëdzeni*, *nagy*: *nadzol*, *pë(t)ty* és *pëgy* - : *pëdz* alakok analógiájára névszóból való -*z* képzős ige; alapszava pedig az *ëgy*, *ögy* névszó, mely szabályos folytatója 'víz' jelentésű ó-magyar *ügy*, *igy* szavunknak. A székely *Feketeügy* folyónév még nem jelenti azt, hogy az ó-magyar *ügy*, *igy* a mai köznyelvben is csak *ügy* lenne. Hiszen épen a székely nyelvnek egyik sajátosága az *ü*-zés: *csürke*, *dücsér*; *bücsül*, *bütü*; *jüveny*, *ülü* stb. (l. VASS: NyK. III, 3; MTsz.; HORGER, A m. nyelvjárások 75). Az *ëdz* eredeti jelentése e szerint 'vizez', azaz 'vízzel leönt' vagy 'vízbe márt' (vö. a CAL.-féle 'retingo, ismét elborít' jelentést).

Kétségtelen, hogy az *ötvös* ~ *ëtvës* (*Etwes* és *Ethwes*, l. OklSz.) az *öt*, *ött* ~ *ët*, *ëtt* 'önt' ige származéka. A *nemzetv*-, *ildetv*-félék *tv*-jéről tudjuk, hogy a főnévképző csupán a -*v*, a -*v* előtt álló -*t* pedig mozzanatos igeképző (vö.: SZINNYEI: NyK. XV, 268, MNy. XXII, 243; BUDENZ, UAl. 223—4; SIMONYI, TMNy. 479 és UngSpr. 329). S minthogy ezzel a képzőbokkal az *öt* ~ *ët* 'önt' igéből nem *ötv* ~ *ëtv*-, hanem **ötetv* ~ **ëtetv*-alaknak kellene származnia, azért igyekszik BEKE az *ötvös* szót inkább a *tudós*, *ismerős*-félék képzésmódjával magyarázni (Nyr. XLII, 296). Ez a megfejtés azonban nagyon nehézkes, mert vele kapcsolatban megoldatlanul kell hagynunk az *öt*-

¹ A *pëgy* *et* állatnév képzésmódjáról más alkalommal fogok szólni.

² Nem kifogásolhatjuk a *pëdz* igének illetően magyarázatát azzal, hogy ezek a *gy* + *z*: *d* + *z* adatok a *jëdzeni* kivételével mind a MTsz.-ből valók. hiszen a *pëdz* ige is minden bizonnyal újabb alakulású, mert sem az OklSz., sem a NySz. nem ismeri.

vös v-jének eredetét. Ha azonban azt mondjuk, hogy az *ötvös tv*-je a *nemzetv*-, *ildetv*-félék *tv*-jével azonos képző, az *ötvös* szónak képzésmódja is, eredeti jelentése is világos lesz. Az *öt* ~ *ét* szóról¹ azt kell mondanunk, hogy maga is származék, mégpedig egy ősi magyar **ö* ~ **ē*- 'fundere' igetőnek mozzanatos képzős származéka. Az 'önt' jelentést ugyanis bátran tekinthetjük mozzanatos igejelentésnek, de a szóbeli *-t* végzet mozzanatos képző voltának megállapítására kényszerít a *ötv* ~ *étv*- *tv*-je is. Ez alapon a *ötv* ~ *étv*- jelentése 'öntés' (nomen acti), 'ötvözet', s amint *kalapos* a. m. 'kalappal foglalkozó mester', *késes* a. m. 'késsel' foglalkozó mester, az *ötvös*, *étvés* jelentése 'öntéssel, ötvözettel foglalkozó mester'.

Ime tehát, pusztán a magyar nyelvi adatokból is kimutathatjuk, hogy kellett lennie egy ősi magyar **ö* ~ **ē*- 'fundere' igetőnek, s ezt a megállapításunkat támogatja az, hogy pontos megfelelője van a zürjénben és a votjákban: *vijal*- 'fliesen; folyani, kifolyani, csurogni, csepegni, szivárogni; szétolvadni' (WIEDEMANN, SyrjDWb. 552; MUNKÁCSI, VotjSzót. 668). E zürjén-votják szóban a *-jal* gyakorító képző (a képzőről l. BUDENZ: NyK. XVIII, 201 és UOTILA: FUF. XXI, 90—1), *vi*-alaprésze pedig úgy felel meg a magyar **ö* ~ **ē*- tőnek, mint a szintén zürjén-votják *vit* ~ *vit'* a magyar *öt* 'quinque', *vi*-a magyar *öl* 'interficere' szónak.

Mint hogy megállapítottuk a magyar **ö* ~ **ē*- igetővet, s azt is láttuk, hogy az *öt*, *ét* ige ennek az igetőnek mozzanatos képzős származéka, vizsgáljuk meg, hogy vannak-e ennek az **ö* ~ **ē*- igetőnek gyakorító képzős származékai is. Azt hiszem, kettő is van: az *özön*, *észén* és az *öszve*, *észve*. Az *özön* szónak nincs etimonja. Ami eddigelé a legelfogadhatóbb volt — török *özän* ~ *üzän* l. 'középső rész'; 2. 'völgy'; 3. 'folyó, patak' —, azt megcáfolta NÉMETH GYULA (MNy. XXVII, 126—7). Véleményem szerint az *özön* ~ *észén* a feltehető **öz(ik)* ~ **ész(ik)* 'ömlik' igének olyan *-n* képzős névszói származéka, amilyen a *haszon*, *vagyon* stb. Az *özön* ~ *észén* eredeti jelentése e szerint 'ömlés', s a magyar szó jelentése csakugyan 'Flut, Überschwemmung'. A régi nyelvben is, a mai nyelvben is a 'diluvium' hol *özönvíz*, hol *vízözön*. Az *özönvíz* jelentése e szerint 'ömlés-víz', a *vízözön*-é 'víz-ömlés'; mint összetétel finnugor szempontból mindkettő lehetséges. Nézetem szerint nem nehéz az *özön* szó régi nyelvi 'aeternitas' jelentésének („Vr *özönig* orzagol“: 'dominus regnabit in aeternum' és „Vr *ezenyk* orzagl“, l. NySz.) megfejtése sem. A székely nyelvben ugyanis *özön-fa* 'vízben keményé avult és megfeke-

¹ Az *ött* ~ *ött* alakváltozat csupán nyúlás eredménye, amilyen nyúlás eredménye a magyar mult idő és határozók *tt*-je is.

tedett fa' (MTsz.). Amint az *özön-fa* 'megkeményedett fá'-t jelent, úgy lehetett átvitt értelemben az *özön(-idő)* a régi nyelvben 'megkeményedett, megszilárdult idő', azaz 'örökkévalóság'.

Az *öszve* ~ *észve* > *össze* ~ *össze* határozószónak eredete nincs tisztázva. VÁMBÉRY a török *ez-* ~ *iz-* 'quetschen, drücken' igével kapcsolja össze (MER. 624, de I. BUDENZ: NyK. XVII, 461, 479). BUDENZ egy **öszelé* alakból magyarázza, s 'szűk, kicsi, kevés, vékony' jelentésű finnugor szókkal veti egybe (MUSz. 860—1). MUNKÁCSI pedig az avesztai, ó-perzsa *vispa* 'ganz, all; das Ganze' stb. szóból akarja megmagyarázni. De ezek a megfejtések sem hangtani, sem jelentéstani szempontból nem elégitenek ki. Kétségtelen, hogy az eredetibb alak az *öszve* ~ *észve* volt; első adatunk *fyal ufve* (KTSz.). Ezt az *öszve* ~ *észve* alakot pedig *-ve* képzős határozói igenének tekinthetjük, hiszen a *-ván*, *-vén* képzős igenevek analógiájára van *öszvén* változata is (NySz.). Az *öszve*, *észve* határozói igenév önálló határozószó lett,¹ épúgy mint az 'aperte' jelentésű *nyilva* és *nyilván* (NySz., MTsz.). S amint a *nyilva* szót lehetett tovább képezni: *nyilvább* stb. (NySz.), úgy lehetett tovább képezni az *öszve* szót is: *öszves* stb. (NySz., MTsz.). Azt hiszem, az *öszve* ~ *észve* az **ö-* ~ **ē-* ige-tőnek *-sz* gyakorító képzős alakjából származott, s eredeti jelentése e szerint 'öntve, öntözve'. Az 'öntve' → 'együtt, együvé' jelentésfejlődést úgy gondolom el, mint a latin *confundere* igéét, melynek jelentése többek között 'miscere, zwei od. mehrere Dinge in eins zusammenbringen, vereinigen, vermischen': *duo populi confusi in unum | ex pluribus corporibus in unum cruor confusus est* (GEORGES, LatDWb.; ThesLLat); mostanában is beszélhetünk vállalatok, pártok egyesüléséről: *fúzió-járól* (< latin *fusio* 'öntés'). S amint a latin *confundi* ige sem egyedül, hanem az *in unum* határozói szerkezettel együtt volt járatos, a magyar *öszve* ~ *észve* is gyakran az *egyembe* határozószóval együtt volt használatban: „égèbi ańokual *özüö égèmbè* egmaft onzollakuala èröflèn mèghalnioc“: 'ceteri una cum matre invicem se hortabantur mori fortiter' (BécsiK. 86) | „es kelleť volna herodefneć, es vele *özüö égèmbè* euđkneć“ (MünchK. 81) | „es a' vele *özüö égèmbè* euđkert“ (uo. 82) | „zolgalvan neki *özüe égèmbè* menenec mariaual ierufalembe“ (NádK. 294) | „*éjenbe* mind ezökö *özüe* tarfolkodvan terenec colonía fele“ (uo. 473) | „es elhymtöť ozloth gondolatidat tartozyal *éjben es özüe* göytenöđ“ (NagyszK. 84).

JUHÁSZ JENŐ.

¹ Ez az igenévi eredetű szó a *messze, vissza* analógiájára már igen korán *össze, össze* lett: *özzö* BirkK. 3, 7, *özze* TelK. 273; l. még ZOLNAI: MNy. V, 79, X, 33.

A fehérvári keresztések 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék.

Bevezetés.

A magyarországi keresztések (János-lovagok, johanniták) második, Szent István királyról nevezett házát: 1269: „Conuentus domus hospitalis Iherosolimitani de Alba“ (Fklt.¹ II, 11: 99) | 1341: „domus hospitalis beati Regis Stephani de Alba“ (uo. III, 1: 9) | 1423: „Conuentus Cruciferorum domus hospitalis ecel. beati Regis Steph. de Alba“ (uo. II, 5: 41)² Martirius esztergomi érsek (1151—1158.) 1156 körül alapította (Reiszig³ I, 23, II, 102). 1158-ban bekövetkezett halála után a már félig felépült házát III. Béla király anyja, Euphrosina fejeztette be és gazdagon megajándékozta birtokokkal. Ezeket sorolja fel és erősíti meg III. Béla 1193-ban kiadott oklevelében.

Az oklevél eredetije megvan a M. Kir. Országos Levéltárban: Dl. 27.; fényképe a M. Nemzeti Múzeum levéltárában. Egykorú hiteles oklevél (ÓMOlv. 52, Sztr. I, 155. sz.). A korábbi, romlott másolatokból való kiadások után az eredetiből először és — két adat (*Tudeu, Dolosa*) kivételével — hibátlanul JAKUBOVICH EMIL adta ki ÓMOlv. 53—61. Az átiratok közül (l. Sztr. i. h.) nem találtam a pozsonyi káptalani levéltárban a fehérvári keresztések oklevelei között I. Mátyás 1464-i átiratát, amelyből KNAUZ (I, 142—6) kiadta az oklevelet, ellenben uo. I, 1: 1. alatt IV. Ince pápának még egy jól olvasható átiratát találtam (vö. Dl. 28.).

A fehérvári keresztések birtoktörténetére fontos adatokat nyújt a konvent levéltára, amelyet Dalmady Sebestyén, a konvent főnöke 1543-ban Székesfehérvár eleste után Pozsonyba szállíttatott és ott a káptalani levéltárban helyeztet el (Reiszig I, 230, 233, II, 112). Ez a magyarországi keresztések egyetlen fennmaradt levéltára. Az amúgy sem teljes levéltár, úgy látszik, a világháború utáni állapot következtében még hiányosabbá lett, amit bizonyít a CsÁNKI idézeteivel való összehasonlítás is.

A pozsonyi káptalani levéltárban a felső polcokon a 80—82. fiókokban csoportosítás nélkül fasciculuskba foglalva a következő okleveleket találtam: I. Capsa. Általános érdekű, pápai oklevelek: 1. fasc. 1. szám (IV. Ince pápa átirata) | 2. fasc. 1—14., 19—20. sz. | 3. fasc. 22. sz. | 4. fasc. 36—40. sz. | 5. fasc. 41—46. sz. — II. Capsa. A birtokokra vonatkozó, jelentősebb oklevelek: 2. fasc. 11—20. sz. | 3. fasc. 21—30. sz. | 5. fasc. 41—50. sz. | 6. fasc. 51—58., 60. sz. | 8. fasc. 71—80. sz. | 10. fasc. 91—92. sz. | 11. fasc. 99—103., 108—134. sz. — III. Capsa. Pörös ügyekre vonatkozó oklevelek: 1. fasc. 1—34. sz. | 2. fasc. 1—16., 18—46. sz. | 3. fasc. 1—62., 64—67. sz. | 4. fasc. 1—45. sz. | 5. fasc. 1—81. sz. | 8. fasc. 1—50. sz. | 9. fasc.

¹ A fehérvári keresztés konvent házi levéltára (a pozsonyi káptalani levéltárban).

² Az első, esztergomi lovagház szintén Szent István királyról volt elnevezve.

³ DR. REISZIG EDE, A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. Bp. I. 1925., II. 1928.

1—17., 19—27., 29—30. sz. | 10. fasc. 1—18. sz. | 11. fasc. 1—26. sz. | 12. fasc. 1—26. sz. | 13. fasc. 1—16. sz. | 15. fasc. 1—10. sz.

Ezekben az oklevelekben elsősorban csak azok a birtokok szerepelnek, amelyekről a keresztéseknek pörös ügyeik voltak. Így az alapítólevélben felsorolt birtokok közül több egyáltalában nem fordul elő, aminek hiányát különösen akkor érezzük, ha máshonnan sem találunk rájuk adatot a későbbi oklevelekben.

Az 1193-i keresztés alapítólevél először névszerint felsorol 55 birtokot, azután adja határleírásukat, ill. terjedelmüket. A részletezésnél még meg is toldja kettővel: *berk, bokon*; ezek az első felsorolásból hiányzanak, bár lehetséges, hogy az egyiket: *bokon* belefoglalta egy másik birtokba: *Zoboca*. Csak az első felsorolásban szerepel: *Gyánt. Fadd Tolna m., Újlak Somogy?, Fetely, Dus (Düs?), Iszka, Harta Fejér m., Aranyos: Areinnes (hol?)*.

Mind a két felsorolás némileg a földrajzi fekvéshez igazodik. A részletes taglalás kiindul *Újudvar*-tól Zala m., mint legnyugatabbra fekvő birtoktól, és onnan haladva következnek: *Csurgó, Szulok Somogy m., Varasd, Arcsa Tolna m., Bodajk, Szold, Timár, Barc, Bakony Fejér m., Ebszöny Esztergom m.* Aztán ismét kezdi Somogyban: *Gadány, Ecsény, Igal (Ugaj?), Várong, KAPOLY, Fehéregyház, Csepel, Kereki. Csiz, Berk, Gán, Megyer, Berény, Somberény, Jaba (Liba), Máriád, Nyim Somogy m., Tevel, Pötölle, Szoboka Fejér m., Konkoly Komárom m.?, Balinka, Boklár, Inota, Ság. Agár, Nadap, Nyék Fejér m., Bival Fejér m.?* Azután következnek, úgy látszik, a nem Dunántúl fekvő birtokok: *Olkán Borsod m., Tudeu Valkó, ma Szerém m., franca uilla Szerém m., Toploza, Quer ~ Ker, Fuinnes ~ fuenes, Scequed, Goboz ~ coboz (?), Halász Fejér m.*

Ebből a magyarányú birtokadományból (összesen 57 birtokrész) később önálló házak is keletkeztek: *Arcsa*, ill. *Aracs* (REISZIG II, 8), *Csurgó* (uo. 32), *Gyánt* (uo. 67), *Újudvar* (uo. 143), *Varasd* (uo. 147).

Szójegyzék.

Az idetartozó anyagot az oklevél adatai és helyesírása szerint címszavakba foglalva tárgyalom; a betűrend szerint megtalálhatók az összetett szavak második tagjai és néhány szónak a mai helyesírással közölt alakja is a megfelelő helyre való utalással. A tárgyalandó oklevél adatai után következő arab számok az ÓMOlv. lapszámát, a süllyesztett számok a sorok számát jelentik ugyanott, a római számok pedig az eredeti oklevél sorszámát jelölik. A szögletes zárójelben a szavak kiejtése van fonétikus írással.¹

abram 55, XV. [*ābrām*]. Csurgó vidékén Somogy m. halastó (piscina) neve volt, amely *Abrahám* személynévből eredt; a *h* kiesése után a két *a* hang összevonódott. A személynév első adata 1079 k.: *Abraham* (FEJÉRPATAKY, II. István 8); egyéb korábbi adatok: 1138/1329 (ÓMOlv. 29, 31), 1141—1161 (MKönyvsz. 1892—1893 : 17), 1171 (ÓMOlv. 47): *Abram*.

¹ A betűrendben *q* a *k*-nak, *x*, *v* az *u*-nak, *j*, *y* az *i*-nek helyén található.

-acara l. Gudejacara.

-acol l. Iovacol.

-ag l. egerag, vegag.

Agar 54₂ VIII. | *agar* 58₂₄ XXXVI. [*agār*]. Ma *Agárd* puszta a Velencei-tó vidékén Gárdony mellett (CSÁNKI III, 316, KÁROLY¹ III, 56). A helynév a szláv (esetleg török) eredetű *agár* (< **ögäru*) szóból származik bizonyára személynévi közvetítéssel (vö. EtSz., OklSz.), ahogy van VárReg. 114: *Agard* személynév.

agrieni 60₂₄ XLVIII. [*egri*]. A hasonló nevű folyó mellett levő *Eger város* (Heves m.) latinosított neve; a helynév a folyónévből származhatott, mint pl. *Zalavár* neve. Kezdetől fogva: 1111 (FEJÉRPATAKY, Kálmán 44), 1150 (PRT. I, 599), 1156, 1188 (KNAUZ I, 108, 137): *Agriensis* és *Agria* alakban fordul elő, míg a folyó neve *Egur* alakban (EtSz. I, 1484). A városnév *a*-val való írása arra vezethető vissza, hogy az Árpád-korban néha a nyílt *e*-t *a*-val jelölték (vö. *Faeregiaza*); sőt azonkívül is a latinosított alakokban gyakori volt az eredeti ejtéstől való eltérés (vö. *bissenorum*).

alba 53₁₁ III. Székesfehérvár latin neve *civitas alba*-ból (vö. CSÁNKI III, 307); 1055: *feheruuaru*, de egyébként csak latin nevét találjuk kezdetől fogva a korábbi oklevelekben. Hasonló helynevek: *Fehéregyház*, *Belgrád* stb. Nyilván a várépítmény színétől kapták nevüket, amint Konst. Porph. szerint is a besenyők egy várost „fehérnek neveztek, mert egészen fehér kőből épült“: Σάρκελ (MELICH, HonfMg. 8).

aldo cut 57₁₂ XXVII. [*āldō kūt*]. Moha község (Fejér m.) közeleiben volt; KÁROLY (IV, 385) szerint az azon a vidéken található Ágnes-forrásnak felel meg, de Barch 1374-i reambulációja arra utal, hogy időközben eltűnt: „perueniffent ad finem ville *Moha* vocate, vbi idem fr. Donatus quendam locum concabum oftendiffet ac ibi ipsam metam *aldoukuth* nominatam fuisse sed per populos de eadem Moha cum terra repletam et destructum facere dixiffet . . . Ladizlaus in perfonis predictorum nobilium de Wgal . . . metam *aldoukuth* nominatam non ibi sed alio loco fore retuliffet“ (Fklt. II, 5 : 48). Minthogy az *āld* igének már a pogánykorban valamelyest a vallási terminológiába kellett tartoznia (vö. *āldomás*, *āldoz* stb.), ezért az *āldō-kūt* névben joggal pogány eredetű nevet sejtethünk (a *kūt* jelentését l. *cutfev* alatt). — Hogy a kutak, források, fák csakhogyan szolgáltak áldozati helyül, kiténik Szent László törvényéből (szabolcsi zsinat): „Quicumque ritu gentilium, juxta *puteos* sacrificaverint vel ad arbores, et *fontes*, et lapides, oblationes obtulerint, reatum suum bene luant.“ (PÉTERFY, Sacra Concilia . . . Posonii 1741. 27;

¹ KÁROLY JÁNOS, Fejér vármegye története I—V. Székesfehérvár, 1896—1904.

vö. ORTVAY, VÍZ. II, 375—7). Pogánykori eredetre vall egy más vidéken előforduló *áldó-kút* is, amelynek adatai: 1214: „iuxta quendam fossam, que vocatur *Aldoucuth*; ibi dimissis metis ville *Tochsun*... Inde ad *sepulchrum paganorum*“ (PRT. I, 629—30) | az idézett szöveggel, de más helyesírással 1223: *Aldoukuth*... *Toksun* (uo. 660). — Az *aldo cut* egyike azoknak az adatoknak, amelyekben aránylag korán egyszerű o van várható ou helyett (az idevonatkozó példákat l. KNEZSA: MNy. XXIV, 193; vö. még GOMBOCZ, Hangtan II², 58, EtSz. I, 67, OklSz., ORTVAY I, 76—7).

almaf 57₁₅ XXVIII. [*almāš*]. Ma Magyar-*Almás* Fehérvártól ény. (CSÁNKI III, 316, KÁROLY IV, 367). Említve van Barch reambulációjában is 1374: „ad quendam viam, quem... in *Almas* transire retuliffet“ (Fkl. II, 5: 48). A török eredetű *alma* (GOMBOCZ, BtLw. 36) szó -s képzős származéka. Korán előfordul mint helynév, első adat 1083—1095: *almas* (PRT. I, 591; OklSz. 1093. évjelz.). Valószínűleg 'pomosus' jelentés az alapja helynévi használatának; személynévi használatra nincs is adatunk (vö. EtSz. I, 76).

-are l. **huce arc, quefarc.**

Areinnef 54_{VIII}. [*areññeš*]. REISZIG (II, 113) szerint a somogyeyei *Aranyos* (vö. CSÁNKI II, 587). Az Árpád-korban több *Aranyos* hely szerepel; az oklevelek néha le is fordítják őket, pl. 1090 k.: In *Aureo loco* (PRT. X, 496). Későbbi időből nem ismerjük a fehérvári keresztéseknek ezt a birtokát. — Az OklSz. (és EtSz.) nem közli oklevelünk adatát az *arany* szónál; első adata 1267-ből való. A következő *areinqueleu*-vel együtt az *arany* szó elhasonult alakjának kell tartanunk. Az *areinnef*-hez hasonló disszimilációs alakra nincs példánk; vannak szó belsejében elhasonulások, mint *Moinnerov*, *humerou*, sőt -s képzős származékokban is, pl. 1256: *Ogegus* négszer (Kisf. lt.), de nincs olyan, hogy ugyanakkor az -s képző előtt e volna. Az *Areinnef* talán úgy magyarázható meg, hogy a képzésnél a nyelvérzék az elhasonult alapszó második, tehát palatalis szótagjához igazodott; ez tehát olyan forma jelenség lenne, mint amilyent újabban is tapasztalunk a vegyes hangú (újabbkori jövevény-) szavak esetében, pl. *parlament-ben*, *mágnés-ség*, *József-től* stb. (TMNy. I, 37—8).

areinqueleu 55_{XV}. [*areñkeleü*]. Hegy-, domb-féle (monticulum) Curgó vidékén, de ma nem ismeretes. Az *arein*-nyilván az *arany* elhasonult alakja, bár a *Chergou*-féle, első tagon való elhasonulások mellett ilyenre alig találunk példát; talán ilyen: 1291: *Magel* | 1330: *Mogeltul* (OklSz.). Az *arany* név szerepel hegynevekben, pl. 1232: ad *montem aureum* (Kisf. lt.). A *-queleu* (< *kel* 'gehen, kommen?') jelentése talán 'kikelő, növény'; hasonló hozzá a műveltető értelemben: 1264/1466: „ad foueam *Ogogkelthew*“ (KNAUZ I, 511). Esetleg a 'kelés, kelevény' jelentéssel kapcsolatban (MTsz. I, 1088) 'dudor, domb'

értelemben szerepel, tehát kb. annyi, mint 'aranydomb', esetleg metaforikusan. Vö. 1237: „ad locum . . . *Quelewesbighe*“ kétszer (ZalaOkl. I, 15)?

aroud 58₂ XXXI. [*aroud*]. Hegy neve volt Ebszöny vidékén Esztergom m. A -d magyar képzésre mutat. Talán az *ara* 'avunculus' stb. jelentésű (EtSz. I, 119) szó -ou+d képzős származéka. Hasonló személynévvel többször találkozunk az oklevelekben: 1138/1329: *Aruhdi* (KNAUZ I, 90) [*aruydi?*] | 1165: *arichdi* (ÓMOlv. 44) | 1198: *Aruhd* (WENZEL VI, 193). Ezek **ariydi* ~ **aruydi* ősmagyar alakot sejtetnek. A h és a ch csak zöngés spiranst jelölhetnek, minthogy utánuk -d(i) és nem -t(i) alakban van a képző (vö. az erre a képzőre vonatkozó összefoglalást az alaktani részben). Ilyen személynévből *iy* ~ *uy* > *uy* > *ou* fejlődéssel származhatnék az *aroud* alak (vö. *lovacol* < **luuy*-). Ebben az esetben viszont inkább törökből származtathatjuk. Két kapcsolatot is kínálkozik: egyfelől *aryk* 'tisztá, szép, erényes', mely mint női személynév fordul elő, főleg összetételekben (NÉMETH, HonfKial. 190), másfelől *arik* 'mager, schlank', amely összetételben szerepel személynévként, pl. *Arik-taj* (HOUTSMA 32). Azonban 1211: *Arud* (PRT. X, 504, 506, 510, 515) | *Arod* (uo. 512) vagy monoftongizálódással jöttek létre, vagy más eredetre utalnak (< *ara?*).

arpad 57₁₅ XXVIII. [*ārpād*]. Ma *Arpa*-völgy Fejér m. Sárkereszttestől é., Borbála pusztától ny. (KTérk.). A török eredetű *arpa* szó -d képzős származéka (GOMBOCZ, BtLw. 38). Személynévből lett helynév, amit megerősít egy későbbi adat is: 1374: „vallis . . . *apad* wlge . . . [kissé tovább] *predictam* vallem *arpad*“ (Fklt. II, 5:48). Az *arpa* szó a török nyelvekben is szerepel személynévként (NÉMETH, HonfKial. 285, RÁSONYI NAGY L.: MNy. XXVIII, 104; vö. EtSz. I, 144 és KERÉNYI K., Árpád és a növényi termést jelentő magyar személynévek: MNy. XXVII, 94).

Atachin l. ethechin.

baachienfi 60₃₀ L. [*baatši-* vagy *bātši-*]. Eredetére l. EtSz. I, 218. Oklevelünkben a két *a*-val való írás lehet hagyományos helyesírás, minthogy már korábban is megjelenik egyszerű *a*-val is: 1141—1161: *Bache* (MKönyvsz. 1892—1893: 15) | 1181: „*Dionisio Baciensi comite*“ (PRT. VIII, 277). Azonban még ekkor az *ā*-val való ejtés bizonyára nem volt egészen általános, amire vö. Kinnamos: Παράτιον (ÓMOlv. 51) és a VárReg. egyéb összevonatlan adatait is.

Baillezlavo 60₂₇ XLIX. [*Balleslaw-* vagy *Bälleslaw-*]. A váci püspök szláv eredetű neve *Bole-slav* 'a meliori nomen habens, ἀμεινοκλής' (MIKL.: Denkschr. X, 237, BERNEKER 72; vö. EtSz. I, 447 *Bogyoszló* al.). Ugyanez a név más oklevelekben is előfordul: 1188: *Bolezlao* | 1211: *Bolezlao* (PRT. X, 516) | 1209: *Balezlao* (KNAUZ I, 193). Feltűnő az első szótag-

beli *a* eredeti *o* helyén (vö. GOMBOCZ, Hangtan II², 40); esetleg korai *â* hang?

Bela 53₂ I. [*bela, bęla*]. A király (III. Béla) neve. Az Árpád-korban latin emlékeinkben mindig ebben az alakban fordul elő (eredetére stb. EtSz. I, 344). Kinnamosnál Beláv stb. (ÓMOLv. 51).

benedic 55₂₈ XIX. [*benedik*]. Személynév. A magyar nyelvi alak <: latin *Benedictus* (EtSz. I, 357). Korábban is mindig ebben (1086/XII. sz. 2. fele: PRT. VIII, 270; 1138/1329: KNAUZ I, 90, 95; 1171: ÓMOLv. 46, 48) vagy latin alakjában fordul elő. (OklSz. nem idézi adatunkat.)

Benenca 54₂₀ XI. [*benenka*]. Valahol Magyar-Szerdahely táján, Nagykanizsától é., Újudvartól ény. lehetett ez a víz (KTérk.); ma nem ismeretes a neve (ORTVAY I, 125). Az *n* a második *e* után lehetett anorganikus is, ahogy 1211: *Benenduc* (PRT. X, 516), s így esetleg származhatott egy *Bene*: *Bena* névből.

Berhin 53₂₇ VII., *beruen* 58₁₉ XXXV. (*Sumberhein* 53₂₇ VII., *sumberuen* 58₁₉ XXXV.) [*ber(γ)ęn, ber(ü)ęn*]. (Vö. még **biren** 58₁ XXXI.) Ma Nagy-Berény Somogy m. (CSÁNKI II, 592, REISZIG II, 115). Feltűnő a *h*, sőt az *u* betű következetes alkalmazása; úgy látszik, nem egyszerűen helyesírási sajátosságok, hanem külön hang jeleként szerepelnek; ezt támogatja még ugyanennek a helynek egy másik említése: 1082/XIII. sz.? (vö. SZTP. I, 22): *Berchen* (CSÁNKI II, 592), azonkívül egy másik korai *Berény* helynév: 1223: *Berhen* (PRT. I, 659). Így talán *üe*-nek kell olvasni a görög *ue* betűket a *σαράβρουεν* alakban is. Amennyiben *Berény* helynév megfelelője az 1086/XII. sz. 2. fele: in *Brihin* (PRT. VIII, 269), egy **brięin* alakot tehetnénk fel kiinduló pontul (vö. EtSz. I, 594). Számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy az egyes *Berény* helynevek különböző eredetűek (vö. NÉMETH Gy.: MNy. XXVII, 147).

Berith 56₃₀ XXV. [*berit*]. Mór vidékén Fejér m. lehetett; később nincs nyoma, s így talán a *villa* latin szó itt nem községet, hanem csak egy házat vagy kisebb házsoportot jelöl, amint másik helyen is: *uilla petri* 57₁₁ XXVII, amire nézve a későbbi reambuláció 1374: „quem locum villam Petri ut metam priorem . . . poff. Barch . . . effe dixiffet, vbi tamen . . . ipsi nullam villam vidiffent, nec locum ville“ (Fklt. II, 5:48). Személynevet kell *Berith*-ben is keresnünk, mégpedig valószínűleg egy szláv *Berici* (vö. MIKL.: Denkschr. X, 246) személynév magyar megfelelőjét. Talán ugyanez a személynév 1138/1329: *Berici* (KNAUZ I, 89). A szláv, így a délszláv *c* (*ć*)-nek a magyarban *t* is felelhet meg; vö. 1138/1329: „Beku, aliter *Petrit*“ (KNAUZ I, 89) és szerb: *petrić* (MIKL.: Denkschr. X, 299; LESKIEN, GramSerbKr. I, 269). Ilyen megfelelésre példák: *német*, *Marót* (MELICH, HonfMg. 228). Tinódi Cronicájában is találunk *c'*-nek megfelelően *t*-t: *Bakit* < *Bakic'*, *Bekovit* < *Beko-*

vié, Bositt < Božic', Farkasit < Farkašic' stb. (OPPERMANN J. BALDUIN kéziratosa értekezése a budapesti egyetem Nyelvtudományi Intézetében).

berk 58₁₈ XXXIV. (*Sag berk* 57₂₅ XXX.) [*berk*]. Később: *Berky* (CSÁNKI II, 593, REISZIG II, 115); Kereki, Bábony-megyer, Ságvár és Zamárdi közti területen feketett. Az itteni birtokokkal kapcsolatban szerepel 1431: „Baluanus, *Berký*, Chýz, Gam et Sag voc. in Com. Symig.“ (Fklt. III, 5:25, 30); vö. 1295: „... in territorio ville *Berky* in loco Kereszthurh vulgariter apellato“ (HazOkm. VIII, 352). A helynév köznévből ered (első adat). Később főleg *berük* alakban fordul elő; minthogy a szó eredetét nem ismerjük (EtSz.), nem tudhatjuk, hogy *berk* nem elvont alak-e, mint az *ark* ezekben: *huce arc, quefarc*.

bezprimienfi 60₂₈ XLIX. [*besprim-*]. *Veszprém* város nevének latinosított alakja. Már korábban is előfordul, kb. 8—9 oklevélben *v*-vel (1111-, ill. 1116—1131-től kezdve), míg 10-ben *b*-vel (1001/1109-től kezdve) 1181-től (egyet kivéve) következetesen. A helynév a szláv eredetű *Bezprim* személynévből való, amely összetett szó *bez* 'ohne' + *prém* 'gerade' szavakból (MELICH: MNy. II, 51—2, HonfMg. 399; vö. MIKL.: Denkschr. X, 233). Tehát oklevelünk eredetibb alakjában hozza a város nevét. Hogy az eredeti *z* sz-nek hangzott, az már korábbi írásból is látható, pl. 1181: *Besprimiensí* (PRT. VIII, 277).

bigfa 55₁₅ XVII. [*bikfa*]. (Vö. *bigquereg* 55₂₄ XVIII., *bik kerek* 57₂₃ XXIX.) Első adat(ok) a *bükk* szóra eredeti hiteles okleveleinkben (vö. OklSz., EtSz.). Az EtSz. még német (középfrank) jövevényszót sejt benne; legújabbán MELICH, minthogy az első adatok *i*-vel vannak, török *bük* 'eiche' (csag.) szóval egyezteteti, úgyhogy szerinte a szó honfoglalás előtti jövevény, amely *ü* > *i* helyettesítéssel került át a magyarba jelentésváltozással létrejött 'fagus' értelemben (DeutschUngHeimBl. V, 169; vö. MUNKÁCSI: NyK. XXXII, 384). Az itt idézett adatokon kívül az OklSz. csak *k*-s alakokat közöl, tehát a *g*-s írás esetleg *k* ejtésnek felelhetne meg, mint a *-quereg* szóban is; mégis nem lehetetlen, hogy volt *g*-s ejtése is a *bükk* szónak; talán ezt igazolná egy más adat is: 1237: *Quelewesbighe* (ZalaOkl. I, 15). A finnugor eredetű *fa* < *fä* (*i*) itt már bizonyára rövid *a*-ra végződik.

Bihar 61₂ L. [*bihor*]. Ma Bihar Nagyváradtól é. (CSÁNKI II, 597). A helynév a szláv eredetű *Bihor* < szláv *Bichor* személynévből magyarázható (EtSz. I, 398, MELICH, HonfMg. 222). Ki is mutatható a név okleveleinkben: 1086/XII. sz. 2. fele: *Bichor* (PRT. VIII, 270) | 1211: *Bihor* (PRT. X, 510).

biquacut 57₂ XXV. [*bikaküt*]. Fejér megyében Bakony-sárkánytól dny., Mórtól ény. van a *Bikakuti hegy*, keletebbre található egy *Bika-réti dülő* (KTérk.); ezek őrzik az oklevelünkben említett dülőnevet. Ez az első eredeti adat a *bika* szóra. A *bika* személynévként is előfordul: 1138/1329: *Biqua*

(KNAUZ I, 90; más személynévi adatokat rá l. OklSz. 72). Itt nyilván köznévből eredő elnevezéssel van dolgunk. A szó török eredetű (EtSz. I, 399).

bik kerek 57₂₃ XXIX. *bigquereg* 55₂₄ XVIII. [*bik kerek*]. A. m. 'bükk-erdő, kerek alakú bükk-erdő' (OklSz.). Vö. **bigfa**, **Querequi**.

bilol l. **Biwol**.

biren 58₁ XXXI. [*biræn*]. Későbbi előfordulása: 1269/1294: „viam, per quam ipsa terra Munkad distingitur a terra *Beren*... *Beren*“ (KNAUZ I, 570—1) | 1358: ad terram *Beren* (AnjOkm. VII, 271). A Nagysáptól és Ebszönytől nyugatra (Esztergom m.) eső területen fektűt. A *Berény* helynévnek hasonló alakváltozata más oklevélben is előfordul: 1217: *brin* (KNAUZ I, 214). Egy **Brin* ~ *Brén* előzményből hangbetoldással keletkezettek. Vö. **Berhin** is.

biffenorum 56₆ XX. A besenyők latin neve; *uilla biffenorum*-nak ma *Besenyő* hely felel meg Somogy m. Nagyatádtól dk. (CSÁNKI II, 593), Szuloktól é. A magyar *besenyő* [*bešeńő*] első magánhangzója mindig nyílt volt, ez felel meg eredetének is; Konst. Porph.: παρινακίται (ÓMOlv. 9.), ahol α = ε (a *besenyő* név részletes tárgyalását l. GOMBOCZ: MNy. XII, 281 kk., Turán 1918: 209—15). A *bisseni* latin név vagy eltorzult alak, vagy — ami valószínűbb — a besenyők más forrásból eredő nevére vezethető vissza (a *bičene* alakra?; vö. GOMBOCZ: Turán 1918: 209, 214).

Biwol 54₅ VIII. [*bivol*], *bilol* 58₂₇ XXXVII. Úgy látszik, azonos birtok azzal, amely Fehérvártól ény.-ny. felé elterülő vidéken, Iszka táján feketett (CSÁNKI III, 320, KÁROLY I, 373, IV, 250, REISZIG II, 115). Az egyik adat *l* írása valódi ejtésnek is megfelelhet, és a magánhangzóközi *v* és *u* ejtésének Árpád-kori ingadozásával magyarázható, talán olyan hézagöltő hang, amilyen pl. a mai *Balinka* helynévben, amely 1193-ban: *Boinca*. A *Biwol* helynév bizonyára személynévből ered, és nincs semmi okunk, hogy ne tartsuk azonosnak a *bivaly* szóval, amire első adatunk (vö. EtSz. I, 417, OklSz. 75); az itt idézett első alak nyilván korábbi feljegyzésre mutat, és egyúttal arra, hogy e szláv eredetű szóban egyideig megvolt a *v*.

Bobouca 56₂ XX. [*boboutša*]. Ma *Babócsa*, Szigetvártól ny. (CSÁNKI II, 576), Szuloktól ny. felé. 1250: „iuxta viam, que venit de *Boboucha*“ (SZTP. I, 927. sz.). Ez a helynév talán etimológiai összefüggésben van az ilyen helynevekkel: 1156: *bab* hn. (KNAUZ I, 108) | *Baba*, *Babka*, *Babod* Somogy m. (CSÁNKI II, 588) | 1138/1329: In *Babisa* (KNAUZ I, 93), amelyek személynévből származtathatók: 1211: „cum filio suo *Bob*“ (PRT. X, 515) | 1138/1329: *Boba* (KNAUZ I, 89) | 1118/1373: *Babissa* (ZalaOkl. I, 3). Lehetséges tehát, hogy *Bobouca* is hasonló eredetű. Ilyen nevű helység volt Baranya megyében is (CSÁNKI II, 469).

Boclar 54₃ VIII., *boclar* 58₂₃ XXXVI. [*boklār*]. Ma (Vértes-)Boglár Bicskétől dny. felé; ez 1311-ben I. Károly oklevele szerint királynői birtok (CSÁNKI III, 317, KÁROLY V, 530). A név *-lar* végzetében a török többesszámképzőt kell sejtenuünk; talán *Bok* név többese a *Boklár* (KARÁCSONYI: MNy. XVII, 211—2; vö. EtSz. I, 444, NÉMETH Gy.: MNy. XXVII, 145—7).

bocon 54₂₁ XII. [*bokon*]. Mint személynév által jelölt terület szerepel az oklevélben. Minthogy Zala megyében azon a vidéken ilyen helyneveket találunk: *Bak* (CSÁNKI III, 18), *Baksa* (i. h. 32) stb., ezért *Bok* (= *bak*) személynév származékának is gondolhatjuk (vö. még *bokon*).

Bocor, bocor 54₁₇ XI. [*bokor*]. (*Keuref bocor* 57₁₂ XXVII.) Az eredetibb *bukur* 'dumus, dumetum' stb. jelentésű szó korai, nyiltabb magánhangzós alakja. A szó eredete nincs kielégítően megoldva. A török *bük* velaris megfelelője magyar *-r* képzővel? (RÁSONYI NAGY L.: MNy. XXIII, 561; vö. EtSz. I, 458).

bocovnicj 54₃₀ XIII. [*bokovniki*]. Ma *Bakónak* Nagykanizsától é. (CSÁNKI III, 32). A *j* a szó végén lehet még tövéghangzó is, esetleg az *-é : i* birtokképzőnek felel meg. Egyetlen eset ebben az oklevélben, hogy *e, i* előtt *c* jelöli a *k* hangot; ezért talán fel kell tennünk egy latinositott **bocovnicus* alakot, amely érthetővé tenné a *c = k* megfelelést, és arra utalna, hogy a *bakó -nok (-nik)* képzős alakjának tekintsük. (Szláv **Bukovnik*-ből származtatja RÁSONYI NAGY L.: MNy. XXIII, 568.)

Bodogth 54₂ VIII., 56₂₇ XXIV. [*bodoxt, bodokt*]. Ma *Bodajk* Fejér m. Fehérvártól ény. (CSÁNKI III, 320, REISZIG II, 115), Mórtól d. Már AN.-nál is szerepel 50.: *Bodoctu*. 1201: „ad *Bodoht* iuxta cruciferos“ (HazOkm. V, 4) | 1230: *Bodoct* (Kisf. lt.; vö. CSÁNKI III, 320) | 1408: *Bodajth* (Fklt. III, 3: 29) stb. Német neve *Mária-Wudek*. A helynevek eredetét szláv *bodak : vodak*-ból ('víz') próbálták magyarázni (ORTVAY I, 245, RUPP I, 251). Azonban a helynév kétségtelen összefüggésben van a mögötte levő *Bodok*-hegy nevével (KÁROLY III, 222 kk.) és nyilván ugyanennek a névnek a származéka. — Ilyen helyneveket másutt is találunk, s ezeknek több tekintetben hasonló fejlődése rámutat a név eredetére is. Kolozs megyében több *Budak* helység (és patak) volt; ezeknek régi előfordulásai között találjuk: 1228: *Bodagd* | 1429: *Bodahth* | 1430: *Bodayth* (CSÁNKI V, 340). Komárom és Pozsony m. táján szerepel valahol 1429: „Molendini de *Bodak*“ (HazOkm. V, 225), Somogy megyében 1376: *Budak* (CSÁNKI II, 596). Családnév is van hasonló; pl. *Bodog, Bodook, Bodok* (CSÁNKI III, 520). NÉMETH Gy. (MNy. XXVII, 147) *Bodoglár*-t török nemzetségnévről vezeti vissza; amelynek megfelelője oszm. *budak*, csag. *budag* stb. 'ág' (vö. GOMBOCZ: MNy. X, 337). Talán ez a név van a *Bodok*-hegy nevében, és a hely neve is ez lehetett

eredetileg, vagy pedig kezdettől fogva helynévképző *-tu* (< **ti* ~ **-di*)-val. Hogy a helynévképző *-t* ~ *-d* másodlagosan is járulhatott a szóhoz, mutatja *Agárd* helynév is, amely oklevélünkben még *Agur* (vö. *Zala* ~ *Zalád*). A *t* előtt már 1193-ban talán spirans volt; erre mutathat a *g* írás, még inkább az 1201-i adat.

Boinca 54₂ VII., *bojinka* 58₂₃ XXXVI. [*bo(j)inka*]. Ma *Balinka* Fejér m. Fehérvártól ény. (CSÁNKI III, 317). 1230: *Boinka* (Kisf. lt.) | 1232: *Boyanca* (uo.; vö. CSÁNKI i. h.) | 1274: *Boyonka* stb. | 1492: *Baynka* (CSÁNKI i. h.). A helynév írott alakjainak feltűnő különbözőése bizonyára az ejtés ingadozására mutat: úgy látszik, a középső szótag magánhangzója eredetibb *a* vagy *o*, amely *j* után *i*-vé lett. A *ka* lehet képző, és így a helynév talán személynévből származtatható. Vö. 1138/1329: *Boion* (ÓMOLV. 29) | *Boin* (KNAUZ I, 94) | 1245: „in villa *Boyon*“ (KNAUZ I, 361). Ezeknek pedig török *Bojan*, *Bajan* felelhet meg, ami a török *baj*, *bajan* 'gazdag' közszóhoz tartozik (vö. GOMBOCZ: MNy. XI, 434, XII, 101, Turán 1918: 210, NÉMETH, HonfKial. 55, 104).

boka 54₂₈ XIII. [*boka*]. Nem azonosítható későbbi vagy mai helynévvel, hacsak az aránylag nagyon távol fekvő *Bak* helységnek nem felel meg, esetleg épúgy kivételesen *-a* képzővel, mint *Foda* (*Fadd*). Valószínűleg személynévvvel függ össze. Minthogy későbbi megfelelőjét nem ismerjük, nehéz megállapítani, hogy az első szótag *o*-ja eredetibb *a*-nak, *o*-nak vagy *u*-nak felel-e meg. A helynév eredhet ilyen személynévekből: 1138/1329: *Baka* (KNAUZ I, 89), vagy 1086/XII. sz. 2. fele: *Buca* (PRT. VIII, 270). A *Buka*, *Boka* személynévek a török *buka*, *buga* 'zweijähriger Stier' szóból származnak (GOMBOCZ: MNy. X, 299). Idetartozhatik a *boka* név is.

bokon 57₂₂ XXIX. [*bokon*]. Az általános felsorolásban nincs említve, talán azért mert *Zoboca*-val együtt értendő, amint később 1469: „intra metas poffeffionis eorundem *Zaboka* alio nomine *Bakon* voc. in Com. Alb.“ (Fklt. III, 8:50; vö. CSÁNKI III, 357). A mai Csurgó és Isztimér helységektől nyugatra volt, a Bakony hegységben. Hogy neve összefügg-e a *Bakony* hegység nevével, nem lehet véglegesen eldönteni. Találunk *Bokon* személynéveket is, amelyekből szintén származhatik a helynév, sőt esetünkben ez valószínűbb. Vö. 1086/XII. sz. 2. fele (PRT. VIII, 269, 270), 1138/1329 (ÓMOLV. 29, KNAUZ I, 89): *Bokon* személynév. A hegység nevét RÁSONYI NAGY L. (MNy. XXIII, 561 kk.) török *bük* > **buk* magyar nyelvi *-n* képzős származékának tartja. (Vö. MELICH: DeutschUngHeimbl. V, 168.)

Boroneh 59₁₆ XL. [*boronts*]. Személynév. Előfordul már korábban is: 1171: *Boronf* (ÓMOLV. 47). Az EtSz. besenyőkun nevet sejt benne. MELICH (HonfMg. 202—3) eredetének kétféle lehetőségét említi: török *baryn-* 'sich vor Gefahr flüch-

ten' vagy (NÉMETH Gy. véleménye szerint) egy régi bolgár **baryn*- 'élni' török -*é* képzős származéka. E névvel függ össze *Barancs* várának, *Braničevo*-nak neve, ami már Kinnamosnál szerepel: Βραυιτζόβης stb. (ÓMOlv. 51; vö. PAIS, MAn. 105 és MŊy. XXVI, 357—8).

borfod 57₁₄ XXVIII. [*boršod*]. Itt még, úgy látszik, mint személynév szerepel a birtokterület jelölésére; későbbi említése 1374: „metam suam, que *borfod* vocaretur effe dixiffet“ (Fklt. II, 5: 48). A nevet már An. a *Bors* személynév -*d* képzős származékának mondja (PAIS: MŊy. XXIV, 114; vö. EtSz. I, 494—5).

Borz 54, VII. [*bor(t)s*], *borriz* 57₁₁ XXVII. [*borri(t)s*]. Ma *Borbála* néven puszta Fejér m. Keresztes és Zámoly között, Fehérvártól észak felé (CSÁNKI III, 318, KÁROLY V, 305 kk., REISZIG II, 113); hogy ezzel azonos, mutatja 1439: „*Barch* alias *Zenth Barbara* nuncupata“ (CSÁNKI i. h.). A nagyon sok oklevélben előforduló helynév 1340-től *Barch* alakban jelentkezik (Fklt. III, 1: 7, 8, 9, 26, 32; II, 5: 43; III, 3:17, 18, 49, 54 stb.), csak szórványosan más alakokban, amelyek a következők: 1340: *Baruch* (uo. III, 1: 6 | 1412: *Borch* (uo. III, 3:55) | 1460: *Barocz* (uo. III, 8:5, 6) | 1498: *Barcz* (uo. III, 11:12). A birtok reambulációja (határainak újra bejárása) az 1374-i oklevélben van leírva (Fklt. II, 5:48). — A helynév személynévből ered, de nem a magyar *borz*-nak megfelelő személynévből, amint az 1221-ben szereplő tulajdonnév sem (vö. OklSz. 89, EtSz. I, 495 *borz* alatt, PAIS: MŊy. XVIII, 32). A későbbi adatok az elsővel egybevetve nyilván *c*-s ejtést mutatnak; tehát zöngétlen hangot jelöl a *z*, ez pedig vagy *sz*, vagy *c*. Ugyanilyen személynévet is találunk: 1221: „*Nicolai filii Borz* . . . filio *Borz*“, s ennek a Liber Ruberben közel egykorú másolata: *Borc*, ill. *Borcz* (PRT. I, 651—2) | 1226: „*Nicolao com., filio Borc*“ (KNAUZ I, 261) | N. f. *Borch* (PRT. I, 680) | 1233: N. f. *Borch* (PRT. X, 520). Ugyanerre a személyre vonatkozik már korábban is egy pápai átírású oklevélben: 1217/1218: „*Nicolai Com. fil. Borcz*“ (THEINER I, 15) stb. (vö. KARÁCSONYI, MNemz. III, 39—40). Ilyen nevű kun fejedelem: 1227: „*super gentem Cumanorum . . . et quidam princeps Bortz nomine de terra illorum*“ (THEINER I, 86). Hasonló név Vár. Reg. 230.: *Borz*. Figyelembevehető a *Barocz* családnév: 1349: *Baruch*, később *Barocz* (CSÁNKI III, 264). Azonkívül a mai napig fennmaradt helyneveket is találunk: 1332—1337: *Borch* | 1381: *Alsoubarch* stb.; ma *Alsó-Barczika*, *Felső-Barczika* puszta (CSÁNKI I, 169). Hódmezővásárhely környékén van *Bárci* rét és *Bárci* tó, amely már 1408-ban is szerepel (BODNÁR B., Hódmezővásárhely és körny. vízr. 1928. 15: Szegedi Alföldkut. Biz. Kvt. III, 5). — Minthogy a magyarban a *c* előző *sz*-ből is származhatik, e név eredetére: **Borsz*, ill. **Bársz* előzményt tehetünk fel. Ez utóbbi alaknak a törökség-

ben egy gyakran szereplő személynév felel meg: *Bars* 'tigris, hiuz, párdúc' (GOMBOCZ: MNY. X, 243); vö. *Althabarz* (MNY. XI, 251). A felhozott példák meggyőznek bennünket arról, hogy hazánk területén sem volt ismeretlen a *Bars* személynév. Ez lehet az említett kun fejedelmi név is. A *Borz* helynév talán besenyő eredetű. Az *sz*, illetőleg a *c* írásának az ingadozása 1220 körül talán épen azt jelzi, hogy az *sz* > *c* hangváltozás akkortájt ment végbe ebben a szóban; lehetséges azonban, hogy affrikátát jelöl már az 1193-i *z* is, minthogy a bizonyára hagyományos írású *Waciensis*-en és *Vinceslov*-n kívül mindenütt *z* jelöli a *c* hangot.

Both 55₁₄ XVI., 56₁₂ XXII., 61₂ L. [*bot*]. Személynevek; az utóbbi két esetben talán ugyanazon személyre is vonatkoznak (Tolna megye más részében, távolabb Varasd helyétől van *Bót* puszta). *Both* gyakori személynév: 1152 (SZTP. I, 81. sz.), 1181 (SMIČIKLAS II, 178), 1184 (PRT. X, 501): *Both*. Minthogy a köznévi *bot* szó eredete sincs tisztázva, nem lehet tudni biztosan, hogy nincs-e összefüggésben a tulajdonnévvel (hozzákapcsolja PAIS: MNY. XVIII, 33; más eredetet tart valószínűnek EtSz. I, 502 és KERÉNYI: MNY. XXVII, 94). Amennyiben a *bot* szó szláv eredete bebizonyosodnék, egy korábbi időre mutató alak is a kettő összefüggése mellett szólna: 1086/XII. sz. 2. fele: *Batu* (PRT. VIII, 269).

Braina 61₅ LI. [*braña*]. *Baranya* vár (és megye) neve. Az EtSz. némi kételkedéssel átveszi azt a magyarázatot, amely a szláv *brána* 'kapu' szóhoz kapcsolja (vö. MELICH, HonfMg. 82). Véleményem szerint, minthogy van ilyen személynév is, sokkal valószínűbben abból származtathatjuk, minthogy első sorban a várnak a neve és csak azután a megyéé. A személynévre példák: 1141—1161: *brangna* (MKönyvsz. 1892—1893: 18) | 1138/1329: *Brana* (KNAUZ I, 89). Vö. MIKL.: Denkschr. X, 250.

budrigienfi 61₁ L. [*budrig*]. (B á c s-) *Bodrog* megye nevével azonos, amely *Bodrog* városról kapta a nevét (CSÁNKI II, 190); más hely- és víznevben, azonkívül személynévben is korán előfordul (EtSz. I, 437). A helynév személynévből való, eredetibb alakja *Budrig*; MELICH (HonfMg. 149—50) szerint ez a *Budur* (> *Bodor*) személynév -g képzős alakja, tehát magyar nyelvi fejlemény (a *g* < *k*-ra vö. NYH.⁷ 92). A *budrig*-i írása lehet a latinositásban hagyományos jelölés, mivel akkor már *u*-val is ejthették a nevet; az *u*-val való írás első előfordulása 1161—1173: *Budrugiensis* (CodDipl. IX, 7: 634), illetőleg An. 41., 44. (PAIS, MAN. 106, ÓMOlv. 42).

buzad 54₂₃ XII. [*būzād*]. Személynév, amely -d képzős származéka a bolgár-török eredetű *búza* szónak (< **būzai*-, EtSz. I, 585). Az itt említett *Búzád* a Hahótiakhoz tartozik, akiknek székhelye (Hahót) Újudvartól északra fekszik, Hahót fiának, (I.) *Búzád*-nak és utódainak csakugyan voltak birtokai a többi között az Újudvarral határos Gelse-szigeten (KARÁ-

CSONYI, MNemz. II, 115 kk., 126—7). Ez megfelel a határjárásnak is. Ennek a családnak a neve szerepel a Hahót közelében felmerülő *Búza* (ill. *Búzád*)-szigete nevében is (CSÁNKI III, 8, 111).

-buca l. Gorumbuca.

Calano 60₂₅ XLIX. [*kalān*]. Pécsi püspök 1183—1218. (KARÁCSONYI, MNemz. I, 140—1); 1193: *Kalano* (SMIČIKLAS II, 263). A hasonló nevű Bár-Kalán nemzetségből származik, amelyet már An. 6. is említ: *calan* et *colfoj* (ÓMOLv. 38); a nemzetségnevet *Kalántelek* nevű hely Torontál m. tartotta fenn (KARÁCSONYI, MNemz. I, 139 kk., 152—3). A *Kalán* név valószínűleg a török *kal-* 'marad' ige származéka (NÉMETH, HonfKial. 41, RÁSONYI NAGY L.: MNY. XXV, 121 kk.).

cangelif 55₂₂ XVIII. [*kēnd'jeliš?*]. Az oklevél nem jelzi, hogy miféle dolgot jelöl e név; ez dülőneveknél szokott megtörténni benne, mert egyébként kiteszi az *aqua*, *silva*, *portus*, *villa* stb. szavakat; a dülőnév pedig általában vagy köznév, vagy személynév. Az *a* esetleg jelölhet nyílt *e* hangot (vö. *Faeregiazza*), s az így nyert *Kengyeles* vagy személynév, vagy a helyet jellemző elnevezés lehetne a *kengyel* szóból. Vö. 1380 k.: „Vnum negocium *kengel*“ | 1416: *Kengyelwelgh* | 1333: *Kengeluspotak* (Oklsz. 474; a finnugor szó *kengy* + *el* < *al* NyH.⁷ 58).

ceche 55₂ XIV. [*sētš-?*]. Személynév. A *c e, i* előtt (*bo-covnicj*, *Waciensis* kivételével) mindig *sz-et* jelöl, a *ch* pedig (*Nuchud?* és szóvég kivételével) *cs-t*. Úgy gondolom, a név azonos a következőkkel: 1165: *Scesv. comitis* (ZichyOkm. I, 2); ebben az oklevélben *s* a jele a *cs*-nek is | 1165: *Seccu comitis* (ÓMOLv. 45), és így oklevelünk adata egy **Szécüsü* ~ **Szésüsü* név *-a* képzős származéka lehet latin szerinti ragozással. E tőhöz tartoznak még talán a következő személynévi adatok is: 1138/1329: *Sesu* (KNAUZ I, 89) | 1086/XII. sz. 2. fele: *Seca* (PRT. VIII, 269) | 1276: „*Sceche* fily Mykus“ (HazOkm. VI, 216).

celeu ceg 57₇ XXVI. [*sleü seg*]: *szőlőszeg* 'szőlővel beültetett szögletszerű terület' (vö. Oklsz.). A bolgár-török *sid-läy*-ből **silleü* ~ *sileü* > *selleü* ~ *seleü* lehetett. A korábbiakban is az első szótagban csak egyszerű *e-t* találunk: 1156: *Sceleus* (KNAUZ I, 108) | 1181: *Zeles* (III. Béla Eml. 345), amint várhatjuk is, hogy az asszimilálódás csak az utolsó szótag monoftongizálódásával indulhatott meg; a BesztSzój.-ben is: *zelew* (800. kk., FINÁLY kiad.), de már 1209: *ceuleus* (KNAUZ I, 190; vö. GOMBOCZ, BtLw. 125, MNY. VIII, 104, UngJb. I, 198). A *szőlő* viszonylag csak későn jelentkezik két *l*-lel írva; ebből arra következtethetünk, hogy a török *dl*-nek egyszerű *l* felelt meg a magyarban (esetleg már így is került át), és ez csak később kettőződött meg magánhangzóközi helyzetben. A *szeg* gyakran szerepel hely- és dülőnevekben; itt

nyilván a kiemelkedéssel járó szögletszerű területalakulásra vonatkozik (vö. NyH.⁷ 146).

cenholm 59₄ XXXVIII. [*sēnholm*]. Ma *Szíhalom* Borsod m. Mezőkövesdtől dny. (CSÁNKI I, 179). A helynév An. 32. is előfordul, aki meg is magyarázza eredetét: „et ibi paratis tugaris plures dies permanferunt. et montem illum fuper quem duci foliata fecerunt. nominauerunt *zenuholm*“ (ÓMOLV. 41, PAIS, MAn. 141). Tehát a szláv eredetű *szén* ~ *szin* 'tugurium, Hütte, Scheune' < ó-egyh. szláv *sěnb* (l. MELICH: MNy. VIII, 153) és *halom* (MELICH: MNy. VI, 445) szó összetétele. Hasonló elnevezések An. 15.: *Saturholm* | 1261/1291: *Saturhyg* | 1265: „montem *Saturus*“ | stb. (OkISz.). Ezek világosan mutatják, hogy An. magyarázatát elfogadhatjuk. Megokolatlan tehát a *szén* 'carbo' szóból való származtatás (vö. VIRÁGH R., Helyneveink eredete 80).

cequfa 55₂ XIV. [*sēk(ü)fa*]. Az OkISz. csak ennyit mond róla: 'arboris genus; eïne art baum' és még egy adatot idéz rá 1320: „Ad arborem Tul *Zeekfa* dictam“. Talán a *szék* jelentése itt 'szik, szíksó' (füre nézve NySz. III, 131: *Zikős fuek*), tehát 'szíkes fa' (vagy csak 'szíkes tó vidékén található fa?').

-cequj l. **hycicequj**.

Ceraka 59₂₇ XLIII. [*serāka, sērāka*]. Halastó neve. Az olvasás csak az *e* és *a* hosszúságára nézve lehet kétséges; nagyon valószínű, hogy a középső *a* hosszú hang. A tó neve talán azonos a későbbi *Szirák* (*Czirák*) névvel, és így személynévből való. Vö. VárReg. 310: „Pristaldo *Sceraka*“ (KARÁCSONYI—BOROVSKY kiad. 183) | 1265: „Terra *Zyrak*“: *Szirák, Czirák* (CSÁNKI III, 604) | 1405: *Zyrakfelde* (uo. 633). A *Cirák* ~ *Szirák* személynévet a szláv *sirō* 'árva' szó *-akō* képzős származékának tartja PAIS (MNy. XXIX, 241). Ennek *-a* kicsinyítő képzős alakja lehet *Ceraka*.

Chepel 53₂₈ VII., *chepeil* 58₁₇ XXXIV. [*tšepel*']. Ma *Csepel* Somogy m. Karádtól é. (CSÁNKI II, 597, REISZIG II, 116). A helynév talán egy török *čäpäl* 'unrein' szó személynévi használatából ered, amint An.-nál elő is fordul személynévként (EtSz. I, 945).

cher 57₁ XXV. [*tšer*]. Ma Mórtól keletre (Fejér m.) található a Vértes-hegységben Kis-*Cser* és Nagy-*Cser* erdő (KTérk.), amelyek közel vannak Sold helység feltételezhető helyéhez. Azonban a többi határpontokkal való egybevetés alapján nem valószínű, hogy ezekről van szó; mindenesetre jellemző a vidék növényzetére. Első adata hiteles oklevélben a szláv eredetű (*cer*-ből származó) *cser* szónak (OkISz. 122, EtSz. I, 957).

Chergou 53₂₆ VI., 55₇ XV., 60₁₃ XLVI. [*tšergou*]. Ma *Csurgó* Somogy m. (CSÁNKI II, 572, 577, REISZIG II, 117). Önálló lovagház is volt itt (REISZIG II, 32). A helynév a *co-*

rog ~ *csurog* ige -ó képzős származékának 'folyó, patakocska' jelentéséből fejlődött; több ilyen patak- és helynevi van (EtSz. I, 1155). A *Chergou* dissimiliációs alak, amilyen sok akad az Árpád-korban és később is az *o—ó (ou)* > *e—ó (ou)* hangváltozással; vö. *humerou*, *Moinnerov* (GOMBOCZ, Hangtan II², 75).

chernou 55₁₇ XVII. [*tšernou*]. Csurgó vidékén patak; ma ezen a néven nem ismeretes, talán a *Csurgói víz*-zel azonos (ORTVAY I, 198). Több hasonló nevű víz szerepel az oklevelekben *Cserna*, *Csernec* alakokban (uo.); ezek a szláv *črno* 'fekete' szóból származnak (EtSz. I, 991). Figyelemre méltó, hogy épen a Dráva vízkörnyékében már a rómaiak idejétől kezdve szerepelnek 'fekete' jelentésű víznevek; így Jordanesnél *Aqua nigra*, később a bizonyára török eredetű *Karaso* (*Karasu*), a magyar *Fekete víz*, azonkívül sok *Csern-* töből eredő (ALFÖLDI, Der Untergang der Röm. in Pann. II, 103—4, HOLUB, Zala m. tört. I, 4, 8, ORTVAY I, 195 kk.). A *chernou*-ban az *-ou* magyar kicsinyítő képző, vagy szláv *-ov* képzős possessivum, minthogy különben a szlávban a végződést várják a folyónevekben (vö. MELICH, HonfMg. 188 kk., Zeitschr. f. slav. Phil. IX, 82).

Chouz 54₁ VII. [*tšəüs*]. Ma Csösz Fejér m. Fehérvártól délre Tác és Soponya között (CSÁNKI III, 323, KÁROLY III, 370, REISZIG II, 117). A helynév személynévből származik; ez viszont kun-besenyő *čäüš 'conducteur d'une caravane' szóból való; eredetileg bizonyára besenyő személynév volt, de a magyarban is lehetett személynévvé (EtSz. I, 1190, KNIEZSA: MNy. XXX, 104).

Chiz 53₂₇ VI., *chiz* 58₁₇ XXXIV. [*tšiz*, *tšiz*]. Somogy megyei birtok volt (CSÁNKI II, 598, REISZIG II, 117). 1431: „Baluanus, Berky, *Chyz*, Gam et Sag voc. in Com. Symig.“ (Fkl. III, 5 : 25); 1432-ben is ugyanígy (i. h. 30). A felsorolások szerint (vö. CSÁNKI i. h. is) Kereki, Tab, Nagyberény és Zamárdi közti területen feketett. A helynév személynévből ered: < cseh, tót *Čiž*? (EtSz. I, 1110).

Clefna 54₇, ₂₃ IX., XII., *clefna* 55₆ XV. [*kležna*]. Ma Kanizsa folyó Zala m. (ORTVAY I, 413). A pannonthalmi apátság Bács-Bodrog megyei birtokaival kapcsolatban is szerepel egy *Kenesna*, *Kenesa*, *Knesa* folyó (ORTVAY I, 423; vö. An. 44., PAIS, MAN. 121). A név a szláv *kneždzь* > *knežь* 'princeps, dux, dominus' szó származéka *-je* birtokképzővel; így jön létre a nőnemű *Kneža* név (MELICH, HonfMg. 130 kk.). A *-žna* végződés lehet szláv eredetű a helynévből, vagy esetleg csak alkalmi *n* betoldás a magyarban (hasonló lehet, mint az *imola* ~ *imulna* kapcsolat). Az említett *Kenesna* alak mindenesetre mutatja, hogy feltehetünk egy *Knežna* előzményt, amelyből *Kležna* előreható dissimiliációval keletkezett. Hasonló *n* > *l* hangváltozásra példa *Venence* > *Velence* (MELICH: MNy. II, 214; vö. még

pomlim-mal is). Az $n > l$ hangváltozásra több példánk van más helyzetekben is: *lengyen* > *lengyel* (1256: *Lengel* OklSz.) stb.; a korábbiak közül való: 1230: *Barlabashyda* (ZalaOkl. I, 5; vö. CSÁNKI III, 33) | 1268: „*Barlabas* et Kylianus... de Simigio“ (WENZEL III, 188) < *Barnabas*; *Clefna*-hoz közeli területen fordulnak elő.

coach 56₁₁ XXI., 57₂₄ XXX. [*koātš*]. A szláv eredetű *kovács* szó (MIKL., SlavEl. 40, MELICH, HonfMg. 124) személynévi és személynévből eredő helynévi használata; a Varasdi határjárásában szereplő *coach* helynév ma is megvan *Kovácsi*, ill. Tevel-*Kovácsi* néven Tolna m. (CSÁNKI III, 437). A *kovács* szó először oklevelünkben fordul elő. Figyelemreméltó, hogy az $o - a > a - á$ változás alól kivétel (MELICH: MNy. IV, 163); ez talán az *o* eredeti zártabb voltára vezethető vissza, mint-hogy vannak *u-s* alakok is: 1230: *Cuach* (OklSz.) stb.

coboz l. **Goboz**.

colochenfi 60₂₃ XLVIII. [*kolotš*]. *Kalocsa* Fejér m. (CSÁNKI III, 313) latin melléknévi alakja. A helynév valószínűleg egy török eredetű *kalacs* 'maradék' személynév, esetleg törzsnév *-a* képzős alakja (RÁSONYI NAGY L.: MNy. XXV, 124, NÉMETH, HonfKial. 41). KARÁCSONYI: (MNemz. I, 141) szerint An. *colfoj* nevének is (ÓMOLv. 38) *Kalocsa* mai név felel meg (vö. PAIS: MNy. XXV, 128).

Concol 54₂ VII., *Concoil* 58₂₂ XXXVI. [*konkol'*]. Talán a Komárom megyében Gyalla vidékén található Alsó- és Felső-*Konkoly* puszták valamelyike felelhetne meg e birtoknak (CSÁNKI III, 504); de e feltevésre más alapunk nincs, csak az, hogy e birtokkal együtt szereplő többi birtoknak és a környező megyéknek vidékén nincs nyoma ilyen nevű helynek. A helynév bizonyára a magyar *konkoly* (< ó-egyh. szláv *ko-kol'vo*) szó személynévi használatából származik (MELICH: NyK. XXXII, 422). Van adatunk személynévi használatára: 1335: „Thomas filius *Kunchul*“ (AnjOkm. III, 177) | 1436: „Johannis dicti *Konkol*“ (OklSz. 516). Oklevelünk adata szóvégi *l'* átvétele mellett szól (vö. MELICH: MNy. VIII, 155).

Copuil 54₄ VIII., *copuil* 58₁₆ XXXIV. [*kopul'*]. Ma *Kapoly* helység Somogy m. Karádtól ék. (CSÁNKI II, 616, REISZIG II, 125). 1152: „homines Sumigienses in villa *Copuliensi*“ (SZTP. I, 81. sz.) | 1460: *Kapol* stb. A későbbi alakok mutatják, hogy az *u* már rövid volt az Árpád-korban, bár eredetileg a *kapu* szóban hosszú *u*-t várnánk ó-csuvas **kapuy*-ból (GOMBOCZ, BtLw. 90). Talán török nyelvi származék *-lu*, *-ly* stb. képzővel (vö. NÉMETH, TürkGram. 42, HOUTSMA 31, PAIS: MNy. XXVII, 175), és mint személynév került a magyarba. Esetleg máshonnan kell származtatnunk; vö. 1181: „*Capv* cum filio“ (III. Béla Eml. 345).

(Folytatjuk.)

MIKOS JÓZSEF.

A tábor szóról.

A cseh tudományos irodalomban az utóbbi évek folyamán élénk vita folyt a cseh *tábor* 'Feldlager, Lager' köznévről. A *tábor* köznévről ugyanis európai vándorszó, amely a csehen kívül megvan a magyarban, a tótban, a lengyelben, a kisoroszban, az oroszban, a bolgárban, a szerbben, a horvátban, a szlovénban, az oláhban, az albánban, az újgörögben és a törökben.¹ Az a kérdés tehát, hol, melyik nyelvben eredeti a szó, s hogyan terjedt át egyik nyelvből a másikba. Az, hogy annyi nyelvbe átment, bizonyíték lehet a mellett, hogy egy bizonyos időben olyan műkifejezés volt, amely akkor, amikor elterjedt, a meglévő hadászatban valami újszerű berendezést, újszerű harcászati módot jelenthetett.

A köznévről eredetéről két figyelemre méltó nézet van. Az egyik szerint a végső forrás a Galilaeában fekvő, az ó- és újtestamentumból jól ismert *Tábor* hegye (a Vulgatában: *mons Thabor*), a másik szerint meg a török *tabor* köznévről.²

Az ótestamentumban *Tábor* hegyéről a többek közt szó van a Bírák Könyvében; a mi JordánszkyK.-ünkben (327) az idevonatkozó hely ez: „*Tabornak* hegyeere... az *tabornak* hegyeeről.“ Szó van e hegyről az újtestamentumban is, mint Jézus Krisztus megdicsőítésének helyéről, fordításainkban azonban — minthogy a Vulgatában is egyszerűen *mons*-nak van jelezve — név nélkül „egy magas hegy“-nek, „a hegy“-nek van mondva (l. Máté XVII. 1., 9., Márk IX. 2., 9., Luk. IX. 28., 37: MünchK., JordK.). A galilaeai *Thabor* hegy neve zsidó nyelvi szó; a zsidóban *thábór* köznévről a. m. 'Stein, Bruch'.³ E köznévről vált a hegy nevévé, s így tulajdonnévvé.

Akik a *tábor* 'Feldlager, Lager' köznevet e *Thabor* tulajdonnévből származtatják, azt tartják, hogy a tulajdonnévről köznévré válásában az első jelentés 'eine befestigte Anhöhe' volt, s ebből fejlődött volna a későbbi 'Wagenburg, Artilleriepark, Lager' értelem. Hogy mely nyelvben fejlődött volna a *Thabor* tulajdonnévből az 'eine befestigte Anhöhe' jelentésű *tábor* köznévről, azt forrásom, HEYSE Fremdwörterbuchjának 1922. évi 21. kiadása nem említi. A galilaeai Thabor hegyén ma egy latin és egy görög kolostor áll. A keresztesháborúk alkalmával a hegyen vár állott, amelyet a XII. század végén vagy a XIII. század elején Saladin szultán utóda, Melik-el-Adil lerombolt (l. Ottúv Slovník naučný). Fejlődhetett volna

¹ MIKL.: Denkschr. XXXV, 167—8 iráni nyelvből, kurdból is idéz *tabur* szót.

² Van, aki szerb, s ismét más, aki lengyel nyelvi szónak mondta (l. MIKL.: Denkschr. XXXV, 168), de ezekkel a nézetekkel nem kell bővebben foglalkoznom.

³ Mások szerint a zsidó szó a khaldeus nyelvből való. Ismét mások szerint egei (?) nyelvi szó (l. HEYSE, Frwb²¹; TITZ: Lísty fl. LIX. 246).

tehát a XII. századig, a vár lerombolásáig valamely nyelvben a *Thabor* tulajdonnévből 'eine befestigte Anhöhe' jelentésű *tábor* köznévv,¹ s innen a többi jelentés. Az 'eine befestigte Anhöhe' jelentésre azonban egyetlen egy nyelvből sincsen adatunk.

Hasonló magyarázatot állított fel TITZ KÁROLY jeles cseh tudós 1932-ben a Listy filologické folyóiratban (LIX, 245—57; ismertette JOKL N.: IdgJb. XVIII, 162, 289). 1920-ban ugyanis a csehországi *Tábor* városa fennállásának ötszázéves fordulóját ünnepelte. Az ünneplések alkalmából többen szóvá tették a város és a cseh *tábor* köznévedetnek a kérdését. 1927-ben hozzászólt a kérdéshez ZUBATÝ JÓZSEF, majd PEKAŘ JÓZSEF. TITZ a maga fejtegetését 1932-ben tette közzé.² TITZ, aki a huszita mozgalmaknak is kiváló szakértője, széleskörű olvasottsággal azt igyekszik bizonyítani, hogy a cseh *tábor* köznévv a bibliai *Mons Thabor* 'Tábor hegye' névvel jelölt csehországi *Tábor* város nevéből keletkezett, mégpedig a huszita mozgalmak idején a „cseh testvérek“ katonai csapatainak nyelvében.

A csehországi *Tábor* 450 méter magas hegyen fekvő város. A hegyet, illetőleg helyet 1420-ig *Hradiště*-nek, vagyis 'Várhely'-nek nevezték. A huszita mozgalmak idején kezdetben *Hradiště hory Tábor* ('Várhely Tábor hegyén'), majd egyszerűen *Hora Tábor* 'Tábor hegye', innen *Tábor* néven szerepelt. A nevet 1420-ban Žižka huszita vezér adta a helynek. E város nevéből való a latin *taborita* (innen: magyar *taborita*) név, amely a husziták egyik pártjának a neve.

A husziták más csehországi helyeket is elneveztek ótestamentomi földrajzi nevekkal. Jičín város közelében van egy *Tábor* nevű búcsújáráhely. Ez is huszita eredetű elnevezés; ereuetileg ez is *Hora Tábor* 'Tábor hegye', később és ma egyszerűen *Tábor*. Trebechovice (Hohenbruck) határában van egy *Oreb* hegy nevű magaslat; ez szintén a huszita időkből származó huszita eredetű ótestamentomi elnevezés (*Horeb* hegye, Sínai félszigetén). A csehországi *Oreb* = *Horeb* hegy nevéből alakult *orebiták* = *horebiták*nak nevezte magát a huszitáknak egyik pártja. Magának *Tábor* városának a határában van egy halastó: *Jordan*, s ez is ótestamentomi nevet visel. A huszita időkből tehát ó-testamentomi földrajzi nevek adása szokásos volt a cseheknél.

TITZ mármost azt igyekszik bizonyítani, hogy a Žižka által elnevezett *Hora Tábor*, ebből *Tábor* s az általa itt épí-

¹ Később semmiesetre sem, mert a hegyet később — úgy mint ma — *Džebel-et-Túr*-nak hívták és hívják.

² TITZ szíves volt értekezését s PEKAŘnak adott válaszát nekem megküldeni, amiért fogadja e helyütt is köszönetemet. Értekezésére TITZ: LF. (= Listy filologické), válaszára meg TITZ: Vál. rövidítéssel hivatkozom.

tett erősség nevében keresendő a cseh *tábor* köznévi eredete. Szerinte a cseh *Tábor* helynévből lett cseh *tábor* köznévi első jelentése: 'opevnění, Befestigung, erődítés' lett volna, amire azonban a cseh nyelvből egyetlen egy példát sem tud idézni. Ebből a jelentésből fejlődött volna a szónak második jelentése: 'opevnění ležení, befestigtes Lager, megerősített telep', majd ebből a harmadik jelentés: 'ležení vůbec, Lager überhaupt, általában katonai telep: tábor'. A 2. és 3. jelentés olyan nehezen határozható el, hogy TIRZ példái lényegükben mind a 3. jelentésű *tábor*-ra példák. Ez a jelentésfejlődés, mint fentebb megjegyeztem, a huszita mozgalmak idején „po lipanské bitvě“ (a lipani csata után), vagyis 1434 (?) után történt volna meg a husziták: a cseh testvérek katonai csapatai nyelvben (l. TIRZ: LF. LIX, 254—5). TIRZ szerint a cseh husziták, majd a különböző országokban szolgáló huszita érzelmű cseh zsoldosok elterjesztették a cseh *tábor* szót; így terjesztették el Giskra katonái a magyaroknál, más huszita érzelmű cseh zsoldosok az osztrákoknál, bajoroknál, lengyeleknél s közvetve vagy közvetlenül más népeknél. Mindezt persze a XV. században, mert később ilyen zsoldosok egyetlenegy ország szolgálatában sem állottak.

TIRZ fejtegetései nem találtak általános helyeslésre a csehknél. Így PEKAŘ JÓZSEF cseh történettudós sok mindent helyeselt TIRZ cikkében. Helyeselte, hogy a *tábor* köznévi a huszitáknál fejlődött a *Tábor* helynévből; minthogy azonban a cseh *tábor* köznévre cseh adatok csupán a XVI. század második fele óta vannak, PEKAŘ azt tartja, hogy a cseh *tábor* 'Feldlager, Lager' magyarországi: magyar eredetű, Magyarországon kapta a szó 'Feldlager, Lager' jelentését s így került vissza Csehországba (l. Český časopis historický. Ročník XXXVIII, 637—40). Hasonló nézetet vallott ZUBATÝ JÓZSEF is egy 1927-ben írt cikkében, csak hogy szerinte a cseh szó jelentését Felső-Magyarországon vette fel, s innen került vissza Csehországba (l. TIRZ: Vál. 3, 5).

A másik nézet szerint — miként fentebb említettem — az európai nyelvekben előforduló *tábor* szó végső forrása a török nyelvekben keresendő. A magyar *tábor* szót már 1795-ben a Debreceni Grammatika (336) a török *tabur* szóból származtatta. A cseh *tábor* szót JUNGSMANN cseh szótára (1835—1839.) egy török *tabur* 'castra' szóból eredeztette. Ugyanígy török eredetűnek tartotta a cseh szót GEBAUER is (l. Hist. mluv. jaz. česk. I, 423: „*tábor* z tur. *thábúr* castra Mikl. Fremdw. 131“ alapján). MIKLOSICH az európai nyelvek *tábor* szavát a törökből származtatta (vö. Denkschr. XV, 131 [1867.] [l. NyK. VI, 313 is], i. h. XXXV, 167—8 és EtWb. 346; török *tabur*, *tabor*), a magyar *tábor*-ról meg azt hitte, hogy szláv közvetítéssel került nyelvünkbe (l. SlavEl. és Nyr. XI, 512;

így már LESCHKA, EL.). A *tábor* vándorszónak török eredetét azonban eddig senki sem kísérelte meg megokolni.

A cseh tudományos irodalomban folyt eszmecsere alkalmából levélben engem is felkeresett egy cseh tudós. FRIČ JÁNOS prágai tanár azt kérdezte tőlem, milyen eredetű lehet a Közép-Európa több területén előforduló *Tábor* helynév. FRIČ jól tudja, hogy a több európai nyelvben előforduló *tábor* köznevet MIKLOSICH nyomán sokan török eredetűnek tartják. Megfontolandónak véli, lehet-e a köznév, s így a belőle alkotott *Tábor* helynév török eredetű akkor, mikor törökök (érti az oszmánli-törököket) Európában még nincsenek. Azt is kérdi, milyen régiek a következő földrajzi elnevezések: 1. *Táborhegy*, magaslat neve Budapest határában; 2. *Tábor*, Moson megyében Nezsider és Pándorfalu közt fekvő, körülbelül négy négyzetkilométernyi síkság neve.¹

Hogy FRIČnek felelhessek, utánanéztam, mit tud a *tábor* szó eredetéről a mi irodalmunk. A szó eredetének kérdése annál inkább érdekelt, mert hiszen az utolsó szakember, aki a magyar *tábor* szó eredetét kutatta, azt írta, hogy „eredete nincsen tisztázva“ (I. SIMONYI: Nyr. XLIII, 380).

Hogy az európai nyelvekben előforduló *tábor* köznévi nem lehet a huszita időkben 1420-ban keletkezett cseh nyelvi *Hora Tábor* 'Tábor hegye', innen eredő *Tábor* földrajzi névből való, arra legcsattanósabb bizonyíték az volna, ha a köznevet valamely európai nyelvből a huszita mozgalmak előtti időkből tudnók kimutatni. S arra, hogy ez sikerül, megvan minden reményünk. GOMBOS F. ALBIN ugyanis közölte velem, hogy egy XIV. századi lengyelországi latin krónikában az 1350. év eseményei kapcsán, tehát Nagy Lajos királyunk idejéből, ezt olvasta, hogy a magyarok a latin *castra* szót *tábor*-nak mondják. Az adatot átadta JAKUBOVICH EMIL-nek felhasználás végett. JAKUBOVICH jól emlékszik az adatra, jegyzetei között azonban mindeztideig nem találta meg. GOMBOS is keresi a krónikát, hogy még egyszer kijegyezhesse belőle a ránk nézve oly fontos adatot. Ha ez az adat előkerül e XIV. századi krónikából, akkor ez egymaga eldönti, hogy a cseh *tábor* 'Feldlager, Lager' köznévi nem jöhet a huszita eredetű *Tábor* helynévből, s a szó nem lehet a huszita mozgalmak nyelvi terméke.

Ha azonban egyelőre a legkézzelfoghatóbb érv nincsen is a kezünkben, vannak olyan nyelvi érveink, amelyek maguk is el bírják dönteni ez európai vándor eredetét.

A nyelvi érvek egyik csoportját a török szó különböző hangalakjai szolgáltatják: A) Oszm., krími *tabur* 1. 'die Wagenburg'; 2. 'eine Bataillon aus 1000 Mann' (RADL. III, 978). — B) Oszm. *tab;ur* 1. 'der Gürtel'; 2. 'die Palisaden-Einzäunung';

¹ Hogy a jelzett — megszállott — területen ilyen nevű síkság, pusztavolna, forrásaimban nem találok.

(i. m. 980). — C) Oszm. *tapkur* 1. 'der Gürtel'; 2. 'die Palisaden-Einzäunung'; 3. 'die Reihe, die Linie, besonders Pferde oder anderes Vieh in Reihen aufgestellt'; 4. 'die Wagenburg' (i. m. III, 953). — D) Csag. *tapkur* 1. 'eine aus zusammengebundenen Wagen errichtete Wagenburg: Lager' (Šejx Sulejman efendi szótára 182); 2. 'zur Recognoszirung oder zum Rauben ausgeschiedene Truppenabteilung'; 3. 'Faul' (RADL. III, 953).¹

Kétségtelen, hogy az európai nyelvek *tábor* szava és az itt közölt török *tapkur* ~ *tab̄yur* ~ *tabur* egy és ugyanaz a szó. Az is kétségtelen azonban, hogy az európai nyelvek *tábor* szavából a török *tab̄yur* ~ *tapkur* nem származhatik, viszont a török *tabur* szabályos változata a török *tab̄yur* teljesebb alaknak. A török nyelvek egy csoportjának ugyanis jellemző sajátága, hogy a mássalhangzó utáni γ spirans el is tűnhetik. Olyan szóban pl., amilyen a köztörök *bul̄yar* 'bolgár' (vö. oszm. *Bul̄yar* 'Bulgária' [RADL. IV, 1450]) népnév, hiányozhatik is a γ . Példa erre Anonymusunk: „de terra *Bular*“ (l. MHK. 462, PAIS, Magyar Anonymus 109) adata, amely a volgamelléki Bolgárországra vonatkozik, s amely egy ilyen *Bul̄yar*-ból lett török *Bular* átvétele (l. NÉMETH, HonfKial. 95). Maga a *bul̄ya*- 'mischen' ige is, amelyből a *Bul̄yar* népnév származik (l. NÉMETH i. m. 38), egyes török nyelvekben *bula*-nak hangzik (l. RADL. IV, 1848). Más példákat is idézhetnénk a mássalhangzóutáni γ eltűnésére, így török *kul̄yak* (~ *kulkak*) > *kulak* 'fül', megelőlszünk azonban annak kiemelésevel, hogy SAMOJLOVIČ orosz turkológus e γ enyészítő sajátóságot a török nyelvek osztályozásáról szóló dolgozatában fontos csoportosító elvnek fogadja el. Szerinte γ enyészítő nyelvek a türkmén csoport = úz (ogúz, gúz), szeldzsuk csoport nyelvei.

A török *tabur* tehát előbbi török *tab̄yur* mása, s ez a teljesebb alak kizárja, hogy az európai nyelvek *tábor* szava cseh huszita eredetű, vagy más európai nyelv szava lenne.

A török szó jelentései is annak török eredete mellett bizonyítanak. Első jelentése, hogy úgy mondjam: alapjelentése ugyanis 'Gürtel; öv'. Ebből könnyen érthető a többi jelentés: a) 'szekerekből alakított öv', tehát 'Wagenburg → Feldlager → Lager'; b) 'cölöpökből készített öv: palánk'. tehát: 'Palisaden-Einzäunung'. Könnyen érthető az 'öv, Gürtel' értelemből a török nyelvekben található többi jelentés is: a) 'die Reihe, die Linie, besonders Pferde oder anderes Vieh in Reihen aufgestellt'; b) 'Truppenabteilung, Bataillon aus 1000 Mann'; innen: 'Faul'. Mindezek a jelentések megmagyarázhatatlanok, ha abból indulnánk ki, hogy a török *tabur* (< *tab̄yur* ~ *tapkur*)

¹ RADL. török *tabor* szót nem közöl. Hogy ilyen török szó, mint eredeti török nyelvelem nincsen, arról l. NÉMETH GYULA átlábi fejtegetését.

szó az európai nyelvek *tábor* 'Feldlager, Lager' szavának az átvétele.

A hang- és jelentéstani bizonyítékok tehát kétségtelenné teszik, hogy az európai nyelvek *tábor* 'Feldlager, Lager' szava török eredetű, a törökben meg a szó eredeti (l. erről NÉMETH GYULA alábbi fejtegetését).

Melyik európai nép vette azonban át elsőnek a török szót? S melyik török nyelvből? Feleletet erre a nyelvtörténeti és hangtani adatoktól próbálunk kapni.

Az európai nyelvek közül a szóra legrégebb nyelvi adataink a magyarországi és ausztriai németből vannak: 1440: „Item 13 Zymmergesellen dy am Schlachpruch und das torpey dem *Tabor* gemacht haben“ (ORTVAY, Gesch. der St. Pressburg. 75. l. 9. jegyzet; id. TITZ: Vál. 5)¹ | 1443: „Andreas von Froncz, Hauptmann im Wödritzer *Tabor* ... Michael Grünbald, Hauptmann im neuen *Tabor*“ (ORTVAY i. m. 303. l. 1. jegyzet; id. TITZ: Vál. 5) | 1458: „gefangene *Tebrer* ...“ bécsi adat (TITZ 251) | 1462: „Als der *Thabor* an der Pruk verbrandt werdt ...“ Beheim: Das Lied von den Wienern (TITZ 251 és JUNG. M.) | 1465: „Auf Söldner So auf der mitteren und äusseren *Teber* der Tunawprukh gedient“ bécsi adat (TITZ 251) | 1476: „Item am pfintztag hat man gehabt z u ofen ain grosse Processen aus allen Klöstern und Kirchen darumb das die türcken die *táber* vor Sandro haben gewunnen und vil seins Volks erschlagen“ (SCHMELLER I, 423) | 1483: „o zwen neue *Taber* ainen zu Tuttendorf, den andern zu grossen Enzersdorf“ „Wie Khunig Mathias Österreich gewann“ című iratból (TITZ 251) | 1492., 1518. évi adatok (SCHMELLER I, 423) | 1562: „wie das die Seckell einen *Tabor* gemacht“, a szebeni [erdélyi] tanács irata (SzékelyOkl. III, 319; JAKUBOVICH E. szíves közlése) | stb. Utolsó adataim a szóra a XIX. század közepéről valók (l. SCHMELLER I, 423, MIKL., EtWb. 346 és Denkschr. XV, 131). Az adatokból megállapítható, hogy a szó *tabor* (der), *taber*, *táber*, *teber* alakokban a magyarországi, ausztriai és bajorországi németben 1440-től a XIX. század közepe — harmadik negyede tájáig élt, s hogy ma elavult szónak mondható (l. GRIMM, DWb.; a WEIGAND—HIRT, DWb.⁵ nem ismeri). — A német szó jelentései a következők voltak: 1. 'Wagenburg, Lager, Feldlager, befestigter Ort' (LEXER, MhdWb.; GÖTZE, Frühnhd. Gloss.²; 2. 'eine Art von Verschanzung im Kriege mittelst

¹ PEKAŘ: Český časopis historický 1932: 638 azt mondja, hogy Žižkáról szóló művében Kutenberg, Znajm és Pozsony városokra vonatkozó iratokból 1420-tól fogva vannak német nyelvi adatok a szóra. Minthogy azonban e műhöz nem jutottam hozzá, s TITZ sem idéz 1440-nél régebb adatot, hát én is csak megemlítem PEKAŘ állítását („V poznámkech k III. dílu svého Žižky uvedu doklady starší, ještě z lét 20. 15. stol. z německých měst K. Hory, Znojma a Bratislavy — všude šlo patrně o opevnění vysunutě ven před hradby před zvlášť důležitou bránou meštskou“).

gefällter Bäume, Verhau, Befestigung' (LEXER i. m.; GÖTZE i. m.); 3. 'ein befestigtes Gebäude bei einem Ort am Rande desselben, gewöhnlich bei der Kirche oder um dieselbe' (GRIMM, DWb., SCHMELLER I, 423; MIKL., EtWb. 346 és Denkschr. XV, 131).

A német után a lengyelországi latin irodalomban találjuk meg a *tabor* szót. Długosz János lengyel történetíró „Historia Polonica“ című munkáját 1450-ben kezdte s halála évében 1480-ban fejezte be. Az 1444. évnél, a várnai csata leírásában ezeket mondja: „Mane autem facta feria tertia in vigilia Sancti Martini, una duntaxat hora post ortum solis, Teucros (=Turcos) adventare et pariter adesse, totus ecce conclamatus exercitus. Capiunt arma milites bellorum avidi, coelum et mare vocibus opplent, tentoriis levatis et curribus praeparatis, Teucris obviam itur, nullo de ipsis curribus more *Thabor* instructo, quibus in orbem compositis, primo, secundo et tertio curruum ordine velut e fortalitiis tutius pugnare poterat exercitus, sed visum est Regi ideo currus in ordinem non poni, ut singuli, qui in illis latitare consueverant, in aciem prodirent et auctiorem facerent exercitum.“ (Długosz: Hist. Pol., cura... AL. PRZEZDZIECKI Tom. IV. 721.) E leírásból látható, mi volt a várnai csata alkalmával a *tábor* szóval jelölt hadi elrendezés. Többszörös sorban egymás köré gyűrűformában elhelyezett szekérvövek alkották a *tábor*-t, s e szekerekből alakított övek mögül, e szekérvárból biztonságosabban harcolhatott a sereg. — A lengyel nyelvben ma megvan a *tabor* (gen. *taboru*); jelentései: 1. 'Wagenburg'; 2. 'Lager, Feldlager'; 3. 'Wagenpark' (KONARSKI—INLÄNDER, HandWb.²). Az 1—2. jelentésben adatok 1595-től (l. TITZ: Vál. 4; XVII. századi adatok LINDE); a 3. jelentésben ma vasuti műszó (l. KONARSKI—INLÄNDER i. h.).

Időrendben a lengyel után a magyar következik. Hogy a mi nyelvünkben a *tábor* a XV. század második felében köznyelvi szó lehetett, arra bizonyítékul felhozom, hogy a Jordánszky-kódex, amely jelenlegi alakjában az 1516—1519. évek-ből való másolat, a *tábor* szót 'castra' jelentésben több esetben használja: JordK. 69 (Móz. II. 32 : 17.): „hadakozasnak zenghese hallattatyk az *taborba*“ | uo. 71 (Móz. II. 33 : 11.): „Kywe vyvee azerth moyses az *taborbol* az ysten Satorath“ | uo. 100 (Móz. III. 16 : 27): „es wgy yeyen be az *taborba*“ | uo. 190 (Móz. IV. 33 : 49.): „onnan ky zalwan yteek megh ew *taborokath* moabnak mezeyn“. — Mint említettem, a Jordánszky-kódex másolat 1516—1519-ből, aki azonban a benne levő ó- és újtestamentomi részt fordította, az a XV. század második felében tanult, dolgozott, úgyhogy az akkori köznyelvből ismerhette a *tábor* szót. Egyébiránt az OklSz. latin szövegből közöl *tabor* köznevet: 1490: „Sagitte balistarum *thabor* cum vasculis XV.“ A magyar *tábor* ragozva, továbbképezve: *tábort*, *tábora*, *tábori*, *táboroz* stb. (l. NySz., CzF.

stb.), jelentései meg a következők: 1. 'castra, Feldlager, Lager' (NySz., OklSz., SzD.², KR., CzF., MÁRT., KELB.³ stb.); 2. (elav.) 'agmen, copiae, die Armee, das Heer' (MÁRT. 1807., 1811., CzF.); 3. 'multitudo, copia, eine Menge z. B. Flügeltiere, Schwalben, Heuschrecken' (CzF., MTsz.).

A nyelvtörténeti adatok tehát azt vallják, hogy a *tábor* köznévvé 1440-től a XV. században a magyarországi, továbbá az osztrák, bajor és csehországi németben, a lengyelországi latinban és a magyarban köznyelvi szó volt. Bizonyosnak tartom, bár erre nincsen adatunk, hogy ugyanebben az időben megvolt a lengyel és a cseh nyelvben is; első lengyel nyelvi adatunk 1595-ből, az első cseh nyelvi 1576-ból való (l. TITZ 254 és fentebb).

Hogyan viszonylik mármost ez a német—lengyel—magyar *tábor* ~ *tábor* a török *tabur* < *tabjur* ~ *tapkur* alakhoz? Minthogy a törökben nincsen *tábor* alak, az átvett török nyelvi forma csakis a *tabur* lehet. De ki az átvevő? Hangtani bizonyíték alapján azt tartom, hogy a török *tabur*-t elsőnek a magyar nyelv vette át, s innen került azután részint közvetve, részint közvetlenül azokba az európai nyelvekbe, amelyekben *-or* (innen *-er*, *-ärä*) végű a szó.

Említettem, hogy a magyar szóra adatunk, amit azonban egyelőre nem tudunk idézni, 1350-ből való. A XIV. század közepe táján fontos hangváltozás ment végbe a magyarban. Ezen időtájtban vált a töszótag, úgyszintén a zárt végszótag *u*-ja *o*-vá. Az ó-magyar *bukur*, *csunka*, *csuntus*, *dumb*, *dunga*, *humuk*, *hurvát*, *huszeu*, *kumlou*, *kuhnya*, *mund*, *pukul*, *pur*, *turma* stb. formákból a XIV. század második felében váltak mai magyar *bokor*, *csonka*, *csontos*, *domb*, *donga*, *homok*, *horvát*, *hosszú*, *komló*, *konyha*, *mond*, *pokol*, *por*, *torma* stb. hangalakok (l. e példákra az adatokat OklSz., NySz.). S ezt a fejlődést látjuk az ó-magyar *-ur* végű szavaknál is. Ezek is a mai nyelvben *-or* végűekké lettek. A *bátor* alakra első adatunk 1388-ból van, a régi *bátor*-ra utolsó adatunk 1370-ből (OklSz.); a *sátor*-ra első adatunk 1394-ből van, a *sátor*-ra utolsó adatunk 1357-ből (BesztSzój., SchlSzój., OklSz.). Az a nézetem, hogy a török *tabur* szó a magyarban először **tábur*-nak hangzott (ragozva: *táburt* stb. a *sátor* > *sátor* analógiájára, l. TMNy. 314); e **tábur* alakból a XIV. század második felében szabályosan *tábor* fejlődött.

Az *-or* szóvég bizonyítja, hogy magyar eredetű az elavult német *tábor* (ebből: *taber*, *täber*), a lengyel *tábor* (így BRÜCKNER, Słownik etym. j. polsk. is). Közvetlenül magyar eredetű a cseh *tábor*, tót *tábor*, szlovén *tábor*, horvát *tábor*, szerb *tábor*, oláh *tabără*, bolgár *tábor*, közvetve meg a kisorosz *tábor*, az orosz *tábor*, az albán *tábor*. Mindezekre vö.: cseh *tábor* (gen. *táboru*) 1. 'castra, Feldlager, Lager' (JUNGEM.; RANK), első adat 1576-ból (l. TITZ:LF. 252, 254); 2. 'die Volksversamm-

lung der Hussiten' (BRANDL, Gloss.), Palacký történetíró nyelvújító alkotása (l. TITZ 246); 3. 'politikai gyűlés, meeting' (RANK), első adatok 1870-ből (l. TITZ 246, 253); 4. 'crates pastorales, Schäferhürde, cserény, karám' (JUNGM.), adatok a XIX. század óta | tót *tábor* (gen. *táboru*) 'Lager, Feldlager' (BERNOLÁK, JANCS., HVOZDIK), adatok a XIX. század óta; van *Taboriska* több. nom. földrajzi név is, Rozgony és Budamér közt, Abatúj-Sáros m. (l. CZAMBEL, Slov. reč 602) | szlovén *tábor* (ragozva: v *táboru* PLET.) 1. 'Lager, ein befestigtes Lager, ein befestigter Ort'; 2. 'eine Volksversammlung unter freiem Himmel zum politischen Zwecke'; 3. 'die Partei'; 4. 'der Krieg' (PLET.). Az 1. jelentésben adatok 1584 óta, Dalmatinnál *taber* nyilván a németből; a 2. és 3. jelentésben a XIX. század óta, nyilván a csehéből | horvát *tábor* 'castra, Feldlager, Lager' (HABD., JAMBR., BELLOSZT.), adatok 1670 óta (l. HABD.); innen *Taborišće* nevű helyek a XVIII. század végén és a XIX. században (LIPSZKY, Rep.) | szerb *tábor* 'castra, Lager' (VUK³, IVBR.), a XIX. századnál régibb adataim nincsenek (DANIČIĆ, Rječnik iz knj. star. srp. a szót nem ismeri) | bolgár *taborъ* (alakv.: *tabarъ*, *taburъ*) 1. 'török katonaság egy százada'; 2. 'általában: század, Bataillon' (GEROV, MIČ.—LAVR., WEIG.—DOR.). Az *-urъ* végű alak közvetlen török, az *-arъ* esetleg oláh eredetű, régi adataim a szóra nincsenek | oláh *tabără* 1. 'Lager, Feldlager'; 2. 'Wagenzug' és *tăbăraș* 'Soldat des Feldlagers' (TIKTIN). A *tabără* szó már az 1588-i szászvárosi oláh bibliában előfordul. E biblia Heltai szövegén alapszik. Ahol Heltai *tábor*-t ír, ott e bibliafordítás *tabără* szót használ (Exodus 16. 33.). СИНАС II, 398 és ТИКТИН egy nem létező egyházi szláv *taborъ* szóból származtatja, PONTBRIANT szótára szerint magyar eredetű (TAMÁS LAJOS szíves közlése) | kisorosz *táborъ* (gen. *táboru*) 'Feldlager, Lager' (HRINČ.), adatok a XVII. századból (l. TITZ 250, 252); talán lengyel közvetítéssel | orosz *táborъ* (gen. *táboru*) 1. (elav.) 'Feldlager, Kriegslager' (PAWL., MITRÁK); 2. 'Nomadenlager, Zigeunerlager' (uo.); 3. 'die Herde, Schar, der Schwarm von Tieren' (PAWL.). Az archangelszki nyelvjárásban *tábyrъ* 'die Herde von Renntieren' (uo.). Az orosz szóra legrégebbi adatom 1704-ből van (l. MIKL., LexPal., SREZNEVSKIJ, Mat. a szót nem közli | albán *tabor* (LexPal.; *tabor* alakv. MIKL., EtWb. 346 és Denkschr. XV, 131, XXXV, 168) 'Bataillon' | úgörög *ταμπούρι*, ró 'Schutzmauer; Schutzwehr; Vormauer; Bollwerk' (RHOUSOPOULOS, Wb.). A szóvégi *-ουρι* alapján közvetlen oszmánli-török átvétel lesz.

Fejtegetésem végeredménye ez: Az európai nyelvekben előforduló *tábor*, *tabor*, *tabără* stb. 'Feldlager, Lager, castra' köznévi végső forrása a török *tapkur* ~ *tabjur* > *tabur* 'Gürtel; Wagenburg; stb.' köznévi. E török szó *tabur* változatából lett a magyarban **tabur*, innen *tábor* 'Feldlager, Lager'. A legtöbb

európai nyelvbe pedig részint közvetve, részint közvetlenül a magyarból terjedt el. A szónak semmi köze a bibliai *Tábor hegye* névhez, és így semmi köze sincsen a csehországi *Tábor* város nevéhez sem, s nem is keletkezett 'Lager, Feldlager' jelentése a huszita mozgalmakban.

Ezzel, a nyelvi tényekből kétségtelenül helyes megállapítással nem tagadjuk azt a közismert tényt, hogy a szekérvárat: Wagenburg-ot Žižka huszita vezér alakította át hatásos hadieszközzé (l. PallasLex. *szekérvár*). De csak átalakította, mert hiszen „szekerek felhasználása táborerődítésül ősidők óta igen megszokott, a XIV. században meg” — tehát Žižka előtt — egyenesen divatos volt (l. TÓTH ZOLTÁN, Mátyás király idegen zsoldosserege. A fekete sereg. Bp., 1925. 24—33, 127 és Századok LXI—LXII, 57; ezenfelül l. HadtörtKözl. 1916: 265—311).

Ami pedig a helyneveket illeti, a magyarban van: *Tábor* Sopron m., Vas m., a XIX. század első felében Varasd m. (l. LIPSZKY, Rep., KR., CzF.) | *Táborpuszta* Somogy m. (Hnt. 1926.) | *Táborhely* Győr m. (l. LIPSZKY, Rep., KR., CzF.) | *Táborhegy* Abony határában Pest m. (l. Hnt. 1926.) és egy másik *Táborhegy*, magaslat Óbuda határában | *Táborállástanya* Dunapentele határában Fejér m. (l. Hnt. 1926.). E nevek mind újkori elnevezések, a XVIII. század végénél egyik sem régebb keletű. Az óbudai *Táborhegy* pl. 1835-ből való elnevezés s Döbrentei Gábortól ered. LIPSZKY, Rep. szerint vannak horvát *Táborišće* nevű helyek. Mind a magyar, mind a horvát földrajzi nevek a *tábor* 'Lager, Feldlager' szóból származnak.

Végül megjegyzem, hogy BUDENZ a *toborzani* ~ *toborozni* igét a magyar *tábor* szóból származtatta (NyK. VI, 313). Téves származtatás; a *toborozni* a *topog*, *toppan*, *toporzékol* családjába tartozik (l. NySz., HORGER, MSzavak).

*

Június elsején, amikor nyomdatechnikai okokból nem volt mód dolgozatom több részletének átalakítására, GOMBOS F. ALBIN barátom arról értesített, hogy jegyzetei között megtalálta a *tátor* szót, csakhogy az adat nem 1350 tájáról, hanem 1383-ból való. A Monumenta Poloniae Historica V. kötetének 894. lapján közölve van egy „Annales mansionariorum Cracoviensium” című emlék, s ennek 1399 előtt keletkezett részében ez van:

(Anno Domini) „1383: Hungari dicti Thabor in Hungarica lingua, in Latino exercitus et congregacio bellancium, ulciscentes fraudem commissam, vastant Mazoviam“.

Ez az adat tehát Hus János (szül. 1369., † 1415.) működése előtről, s így természetesen a huszita háborúk előtti időkből való, s egymaga megcáfolja azt az állítást, hogy a *tábor* szó a csehországi *Tábor* városa nevéből való, s így cseh eredetű volna.

MELICH JÁNOS.

A török *tabur* szó eredete.

MELICH JÁNOS fenti cikkéhez, amelynek eredményeivel mindenben egyetértek, néhány turkológiai megjegyzést szeretnék fűzni.

A *tábor* szó török megfelelője két török nyelvjárásban, az oszmánliban és a csagatájban fordul elő. Kétségtelen, hogy régente nagyobb volt elterjedésének a területe, azonban sok helyen kiment a használatból, mint ahogyan a török régiség számos szava és kifejezése, így pl. bizonyos politikai, szervezeti és hadiéletre vonatkozó szavak a törökség hatalmának eltűnésével maguk is eltűntek.

A *tábor* szó török megfelelőire a következő adataim vannak:

Csagatáj: (ŞEİX SÜLEİMÂN, ed. Istanbul 97) *tapqur* 'lánccal összefűzött szekerekből álló, négy oldalú vár alakjával bíró erősség; tábor; csapat'; (RADLOFF) *dapqur* 'csapat, sereg; öv, övezet'; (VÁMBÉRY) *tapqur* 'kémszemlére vagy rablásra kiküldött csapat'.

Oszmánli: (SĀMĪ, Qāmus-i türki) *tabqur* 'a *tabur* szó eredeti alakja; a régi törökben lánccal egymáshoz kötött szekereket jelent, melyek négyszögű erősséget alkottak'; (uo.) *tabur* 'egymásnak háttal álló, négy sort képező, négyszög alakú katonacsapat, ágyúosztag-stb., mely minden oldalról szemben áll az ellenséggel s erősséget alkot; 1000 emberből álló csapat'; (RADLOFF) *tapqur* 'öv; sánckaró-fal; sor, vonal, különösen ló vagy más állat sorban felállítva; szekérvár'; (RADLOFF) *tabqur* 'öv, sánckaró-fal'; — oszmánli és krími: (RADLOFF) *tabur* 'szekérvár'.

Egy *tapqur* és egy *tabur* alak állanak tehát egymással szemben. A kettő közül kétségkívül a *tapqur* az eredeti. Számos példánk van arra, hogy hasonló helyzetekben a *q* hang a törökben γ -vé változik, amely azután bizonyos nyelvjárásokban el is tűnik. Erről a jelenségről eléggé világos ismereteink vannak, bár rendszeresen még senki sem tárgyalta, és bár még számos idetartozó részletkérdés vár megoldásra.

Azt mondtam, hogy a kérdést rendszeresen még senki sem tárgyalta, helyesebben azonban azt kellett volna mondanom, hogy a kérdést a fenti értelemben nem tárgyalták még rendszeresen. Ugyanis BANG, a berlini egyetemnek nemrég elhunyt turkológus tanára, meglehetősen hosszasan foglalkozott a kérdéssel utolsó cikkében, az Ungarische Jahrbücher XIV. kötetében, a Turkologische Briefe hetedik darabjában.

BANGnak az a véleménye, hogy bizonyos hasonló esetekben $\emptyset > ' > \gamma > q$ fejlődés történt, pl. *at* 'ló', dativusa *ata* $>$ *at'a* $>$ *at'ya* $>$ *atqa*. BANG bizonyítása — bár a részletekben sok jót és érdekeset mond — nem meggyőző. Nem lehet tagadni, hogy a törökben van egy $q > \gamma > \emptyset$ fejlődés, ellenben a BANG által feltett fejlődésnek a régibb és újabb időből ismert török

nyelvi anyagban semmi nyoma. Sajátságos fejlődés volna ez, melynél azt a kérdést is fel kellene tenni, miért szorítkozott a szótaghatár eltolódása az *ata* > *at'a*-féle fejlődésben csak bizonyos alakokra; azt várnók, hogy egy ilyen hangfejlődés általános legyen és minden idetartozó fonétikai helyzetben bekövetkezzék. Erről azonban szó sincs.

Az oszmánliban egymás mellett állanak ilyen alakok, mint *kəskin* 'éles', a *kəs-* 'vágni' igéből és *qalan* 'maradó' (*qal-* 'maradni'), melynek az ujurban *qalyan* felel meg. BANG azt kérdezi, mikép lehetne az, hogy a *qalyan* ~ *qalan* esetében megtörtént volna a $\gamma > \emptyset$ változás, a *kəskin* esetében pedig a képző *k-*ja megmaradt volna; szerinte itt két ősi képzőről van szó, egy *-an*, *-en* és egy *-qan*, *-ken* képzőről, s a *kəskin* esetében az utóbbi van meg, a *qalan* esetében pedig az előbbi. Az ősi *qalan* alak azután bizonyos nyelvjáráásokban *qal'an* > *qalyan*-ná fejlődött. Hogy a *kəskin* típusú példák nyelvjárási keveredés folytán kerültek volna az oszmánliba, arról BANG kételkedőleg nyilatkozik. Ebben a tekintetben elvileg nekem egészen más a véleményem. Rendkívül sok esetben világos a török nyelvi jelenségeknél a nyelvjárási keveredés ténye. Gondoljunk csak a csuvas hangtanra. De itt van maga a kérdéses szó. Ennek szabályos oszmánli alakja *tabur*. De megvan az oszmánliban a *tapqur* alak is, mely világosan a keleti törökből való jövevényszó.

Van olyan esetünk is, midőn a *g* az illető szóban etimológikus, tehát a BANG által feltett módon nem állhatott elő. Az *äg-* ~ *äŋ-* 'hajlítani' igéből keletkezett a (kírgiz) *eŋbäk* 'összegörnyedt; négy lábon mászás; fáradság, munka' szó; ebből — a törökben gyakori hangátvetéssel — egy *emgek* alak fejlődött (jelentései 'a gyermek mászása; erőfeszítés, kínlódás'), mely az oszmánliban *emek* alakban van meg; itt tehát világosan egy *emgek* > *emek* fejlődés történt.

A *tábor* szó török megfelelői közül, mint mondtam, kétségtelenül a *tabqur* az eredeti.

Ez a *tabqur* összetett szó. Mielőtt azonban ezt kifejténém, szükségesnek tartom, hogy a török nyelvek összetett szavairól szóljak néhány szót. Összetett szó a török nyelvekben kevés van; a török ebben a tekintetben egészen másképpen viselkedik, mint a magyar vagy a német nyelv. Az összetett szó kérdését a törökben kimerítően még nem tárgyalták, legfeljebb egyes nyelvtanokban találunk erre vonatkozólag egyet-mást.

KÚNOS IGNÁC „Oszmán-török nyelvkönyv“ című munkájában (324 kk.) négy lapon tárgyalja az összetett névszókat. Megkülönböztet alárendelő összetételt és mellérendelő összetételt.

Az alárendelő összetételek első csoportjába tartoznak szerinte az ilyenféle kifejezések, mint *qiz čodzuq* 'leánygyermek' vagy pl. *dönme-dolab* 'forgó szekrény' (az a szekrényszerű berendezés, amely a török házak utcai bejárata mellett volt

régebben, s melynek külső részébe az utcai árus beletette a kívánt holmit, s a ház női hozzátartozói a szekrény megfordításával kivehették onnan a nélkül, hogy az árus őket látta volna; az áruért járó pénzt ugyanígy a szekrény megfordítása útján juttatták ki a kereskedőnek). Kétségtelen azonban, hogy az ilyenfajta kifejezések nem igazi összetételek. Az első szerintem egyáltalában nem tekinthető összetételnek. A másodikban a jelentés megszűkülése feljogosít bennünket arra, hogy összetételről beszéljünk, de azt hiszem, amint ezt SZINNYEI JÓZSEF is gondolja „A magyar nyelv¹²⁴” című munkájában, hogy ez, illetőleg az ilyenfélék sem igazi összetételek (24. l.).

Az alárendelő összetételek cím alatt másik csoportban azt tárgyalja KÚNOS, hogy a jelzős összetételt az oszmánli rendesen úgy fejezi ki, hogy a jelzett szó birtokos személyragot vesz fel; ilyen pl. ez a kifejezés, hogy *elma ayadži* 'almafa', tulajdonképpen 'alma fája'. Ezekről az esetekről voltaképpen nem kellene beszélni, itt egy a nyelvtani irodalomban gyakran tapasztalható logikai tévedéssel van dolgunk, amidőn a nyelvtanító az általa jobban ismert nyelv grammatikai kategóriáin keresztül nézi a leírandó nyelv jelenségeit.

Harmadik csoportban tárgyalja KÚNOS az olyan szerkezeteket, amelyek a magyar *agyafúrt*, *hitehagyott* kifejezéseknek felelnek meg. Az első példája ez: *pabudžu büjük adam* 'papucs nagy ember, azaz nagypapucsú ember'. Ugyanígyenek KÚNOS többi idevonatkozó példái. Világos, hogy ezekben az esetekben is az előbbi tévedéssel van dolgunk. A magyar *agyafúrt*, *hitehagyott* összetételnek fogható fel, azonban a törökben oly gyakoriak az ilyenféle szerkezetek, s a hangsúly annyira elválasztja az alkotórészeket, hogy e kifejezéseket a törökben senki összetételnek nem érzi.

A mellérendelő összetételek címe alatt KÚNOS az ilyenfélét tárgyalja, mint pl. *alıš-veriš* 'adás-vevés', *dere-tepe* 'völgy-domb', *büjük-küçük* 'nagy-kicsiny'; másik csoportban említi az *ufak-tıfek* 'apró-cseprő', *ejri-büjri* 'girbe-gurba'-féle kifejezéseket, végre a harmadikban az ilyeneket, mint *abuk-sabuk* 'össze-vissza'. Az első csoportban mindkét szónak van értelme önállóan is; a második csoportnak az a kritériuma, hogy az összetételnek csak egyik része fordul elő önállóan; a harmadiknak az, hogy önállóan egyik sem fordul elő.

Lényegtelen eltérésekkel ilyenformán tárgyalják az összetételeket a többi oszmánli nyelvtanok is.

BÁLINT GÁBOR kazáni tatár nyelvtanában (35—6. l.) egy lapon tárgyalja a szóösszetételeket. Nem akarok most fejtegetéseivel behatóbban foglalkozni, csupán annyit mondok, hogy a török szóösszetétel problémájának lényegéről az ő fejtegetései nyomán sem kapunk világosabb képet.

De bevilágít a török szóösszetétel problémájába néhány alkalmas példa.

Ilyen pl. a csagatáj *janqazuq*, amely 'ajtófelfá'-t jelent, és a tarancsiban *janja; aë* változata is van. A *jan* 'oldal'-t jelent, a *gazuq* 'karó'-t, a *ja; aë* pedig 'fá'-t. A szó eredeti jelentése tehát 'oldalkaró, oldalfa'. Ebben az esetben tehát egy világos alárendelő összetétellel van dolgunk, melyben a második tag értelmét az első tagul szereplő főnév magyarázza.

Vagy ilyenek például a baskir *almazas* 'almafa' (*alma* 'alma', *gyas* 'fa'), a karacsáj *ayaëq'oian* 'evet' (*a; aë* 'fa', *q'oian* 'nyúl').¹

Ha egy nagyobb török szótárt átnézünk, szép számmal találunk ilyen valódi alárendelő összetételeket. Felemlítem még RADLOFF szótárából a következőket: baraba *airijaq* 'coeur (a kártyában)' < *airi* 'meghasított' + *ajaq* 'csésze' | baraba *ailbas* 'csat'; vö. *ail* 'a ló hasán levő öv' + *bas* 'fej' | miser *aibayış* 'napraforgó' < *ai* 'hold', *bayış* nomen verbale a *baq-* 'nézni' igéből | kelet-turkesztáni *atqulaq* 'egy fű neve' < *at* 'ló' + *qulaq* 'fül'.

Ilyen összetétel a *tapqur* is. Első része a kacsinc (RADLOFF) *tap* 'das Passende, Zusammengehörige, die Fuge' | kirgiz *tap* 'pontosan, gyorsan' | KÄŞYARĪ (BROCKELMANN, Mitteltürk. Wortsch.) s. v. *tap*: *bu aš maŋa tap (boldi)* 'die Speise genügte mir' | uigur stb. *tap-* 'találni, megkapni, megszerezni'. A *tapqur* második része a köztörök (RADLOFF) *qur* 'öv, kör, vonal, kerítés, szél' stb.; a *tapqur*-nak — mint láttuk — a csagatájban és az oszmánliban magában is van 'öv' jelentése.

A *tapqur* tehát alárendelő összetétel, melyben a *qur* 'öv' szót a *tap* előrész magyarázza. Hogy a *tap* eredetileg főnév-e az összetételben vagy pedig melléknév, azt nem tudom eldönteni, de ez a kérdés a törökben nem is lényeges.

Megjegyzem még, hogy VÁMBÉRY másképp magyarázza ezt a török szót (NyK. XIII, 409). Ó a 'zsákmánykeresésre küldött hadtest' jelentésből indul ki, illetőleg csak ezt említi, mely más forrásban nincs is meg, s a *tap-* 'megtalálni' ige származékának tartja a *tapqur*-t; ezzel szemben világosan láttuk, hogy a *tapqur* eredetileg valamit körülfogó övet jelent. VÁMBÉRY magyarázatát ismétli LOKOTSCH az európai nyelvek keleti eredetű szavait tárgyaló szótárában (*tabur*). SĀMĪ BEY a Qāmus-i Türki-ben *tab* + *qur* alkotórészekre bontja a szót (357. l.).

Az elmondottak megerősítik MELICH JÁNOS eredményeit. Kétségtelen, hogy a szó török eredetű, s hogy második szótagbeli magánhangzója nem *o*, hanem *u*. És *o* hangzó a második szótagban a törökben — bizonyos, a mi számunkra tekintetbe nem jövő újabb eseteket figyelmen kívül hagyva — nem is lehet.

NÉMETH GYULA.

¹ E két példa PRÖHLE VILMOS közlése.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Van-e hát a magyarban orrszájhangzó? Nagy érdeklődéssel olvastam HORGER ANTALnak „A magyar nyelvjárások orrhangú magánhangzóinak kérdéséhez” című fejtegetését (MNY. XXXI, 112—5). E kérdést illető nézeteit harcias mezbe öltözteti ugyan és ellenem tusakodva mondja el, s ez a harci mez jól is áll neki, a vitatkozás fegyvereit derekasan forgatja. Ám, ha a páncélt levesszük róla s a páncél mögé tekintünk, az igaz tudós áll előttünk, aki, ha személyek ellen derekasan harcol is, de az igazság ellen nem.

A fenti kérdésről voltaképen céltalan dolog is érvekkel vitatkozni, mikor ott vannak a mindenki számára hozzáférhető nyelvi tények. Ezért HORGER érdekes fejtegetéséhez csupán egy-két megállapítást és magyarázatot óhajtok fűzni.

Először is meg kell állapítanom, hogy HORGER idézett fejtegetései után most már világosabban látom az ő álláspontját. Ha jól látom, a lényegét illetőleg nem állunk oly messze egymástól, mint eddig — úgy látszik — tévesen gondoltam. Sőt mintha nem is különböznénk!

Megállapításomat HORGER következő kijelentésére alapítom: „Fonetikai felvevő készülékeknek olyan szalagjait tessék tehát nekem felmutatni, melyek azt bizonyítják, hogy ebben vagy abban a magyar nyelvjárásban (két orrhangú mássalhangzó közötti helyzetben kívül is)¹ orrhangú magánhangzók vannak stb.” Mint cikkéből kiolvasom, ő soha nem is tagadta, hogy két orrhangú mássalhangzó közötti helyzetben a magyarban a magánhangzó orrhangú. Tehát, úgy látszik, félreértettem őt.

A másik, minket érdeklő fonetikai helyzet a következő: magánhangzó + orrhangú mássalhangzó + spirans vagy liquida. Megfigyelésem szerint ily helyzetben a magánhangzó orrszájhangzóvá hasonul, az orrhangú mássalhangzó elvész: *pé'nz* > *pé'z*, *tehenhus* > *tehēhus*, *kínlódik* > *kílóy-dík*. Sajnos, HORGER e helyzetre közvetlenül nem tér ki, csak közvetve érinti fejtegetése végén a kérdést, szintén egy zárójelben. Pedig nem ártott volna erre is kitérni, mert ez az a másik fonetikai helyzet, melyben a magánhangzót nyílt orrüreggel ejtjük. Minden fonetikai műszer segítsége nélkül is érzem, hogy pl. a *tehēhus* szó *ē* hangjának ejtésekor nyílt az orrüregem és hallom, hogy az *ē* hangszíne más, mint pl. az *ere* szó *e* hangjáé. Azt is világosan érzem, hogy a *tehēhus*, *szíház* szókban nem mondok *n* hangot, mert a nyelvem hegyét a szókezdő mássalhangzó befejezése után már csak a szóvégi *s*, illetőleg *z* hangnál közelítem az ínyemhez.

E fonetikai helyzetre vonatkozó megfigyeléseim eredményét részletesen kifejtettem a MNY. XXII. évfolyamának 336—40. lapján. Ezekre az eredményekre WICHMANNtól függetlenül jutottam először a Szamosháton, azután Moldvában. Ugyanezt a megfigyelést tette WICHMANN Moldvában tőlem függetlenül. Mikor erre a körülményre hivatkozom, az nem egészen „tekintélyi érv”.

¹ A zárójelben levő rész fontos!

HORGER a jegyzetben helyesen mutat rá, hogy WICHMANN megjelent dolgozataiban olyan adatokat is lehet találni, melyekben az ilyen helyzetű magánhangzó nem orrhangnak, hanem szájhagnak van jelölve. Ez igaz. De csalódik HORGER, mikor ezt mondja: „Valószínűbbnek tartom tehát, hogy WICHMANN véleménye szerint a moldvai csángók nem ejtenek orrhangú magánhangzókat, s csak egészen kivételes esetekben egyéni sajtáságként hallható ott néha (mint különben bárhol másutt is) orrhangú mássalhangzó (értsd: magánhangzó)” (113). Csalódik pedig azért, mert (mint WICHMANN hátrahagyott kézírataiban saját szememmel láttam, s HORGER is látni fogja, mikor megjelennek WICHMANN csángó hangtani tanulmányai) WICHMANN világosan és félreérthetetlenül kifejti ugyanazt, amit e helyzetre vonatkozólag fentebb mondtam. Ellentmondó adatai szerintem arra mutatnak, hogy WICHMANN e tapasztalatra csak lassanként, hosszas megfigyelés után jött rá, és följegyzéseim nem akart utólag változtatni.

Mínt hogy erre a fonetikai helyzetre vonatkozólag HORGER közvetlenül nem tér ki, idézem azt, amit közvetve mond róla. A *szénvanó* > *szévanó* > *szévanó* fejlődésre ugyanis azt jegyzi meg, hogy „csak pusztá állítás, melyet, ha éppen úgy tetszik, elfogadhatok ugyan (mert fonetikai képtelenség nincsen benne), de ha nem tetszik, nem vagyok kénytelen elfogadni” (114). Ha jól értem a zárójelbe tett részt, az ilyen fonetikai helyzetben keletkező orrszájhangzóra vonatkozólag sinces köztünk ellentét.

HORGER belevegyíti a vitába a szótagzáró orrhangú mássalhangzó orrhangúsító hatásának kérdését is (*v a n, ebben, h á m, k i c s i n y* stb.). Erre én bírálatomban nem tértem ki. Itt sem akarok rá kitérni. E fonetikai helyzetre vonatkozó megfigyeléseim megtalálhatók idézett tanulmányomban (MNY. XXII, 340). HORGER szerint az ilyen fonetikai helyzetű magánhangzók nem igazi orrhangok, hanem csak orrhangú színezetűek. (Igazi orrhang és orrhangú színezetű orrhang: ilyen finom megkülönböztetéseket persze én a magam használatára nem látok szükségesnek. Az orrüreg nyíltsági foka szerint én nem osztályozom az orrszájhangzókat.) Megfigyelésem szerint igen sokszor tiszta szájhagok. Döntő itt a pillanatnyi artikuláló készség.

HORGER bonyodalmasnak tartja a *szénvanó* > *szévanó* > *szévanó* magyarázatot, s azt mondja, hogy — bár fonetikailag nem lehetetlen — a nyelvtörténetnek egyetlen ténye sem bizonyítja. Ezt illetőleg csak arra a megfigyelésemre vagyok bátor hivatkozni, hogy pl. a Szamosháton egyidőben egymás mellett él pl. a *péz* és *péz*, *istállom* és *istállom* alak. Az utóbbi alakokat (*péz*, *istállom*) nem tudom másként, mint denasalisatioval magyarázni. A kétféle alak békésen megfér egymással, de megtörténhetik, hogy a szájhagúvá lett alak (*péz*, *istállom*) kiszorítja az orrhangú alakot, mint ahogy a *szévanó* a Szamosháton ma már teljesen kiszorította a *szévanó*-t.

Mikor nem kell elméletek felállításához folyamodni magyarázatot végett, mert a jelenség a szemem előtt történik, csak épen

a szememet kell kinyitnom, akkor semmiképen sem folyomodhatom a HORGERTŐL kínált hangpotyogtatós módszerhez, mely lehet látszólag igen egyszerű, de míg nem látom tisztán a fejlődés okát és módját, addig csak föltételes (hypothetikus) értékűnek tartom. Az én 15 példám eddigi magyarázatától semmiképen sem térhetek el a másik magyarázat kedvéért.

CSÜRY BÁLINT.

Kettőkapu? Ezen a címen immár harmadízben hibáztatja Z. Gy. a MNy. legutolsó füzetében (122. l.) a *kettőszáz*, *kettő korona* stb. kifejezésekben terjedő bankmagyarságot, amelyet a könyvelés nyelvhasználatán kívül bizonyára a távbeszélő állomások számainak bemondása és a házszámok közlése is nagyon előmozdít. A panasz kétségkívül teljesen jogos. Magam is nagyon elszomorodtam, mikor egy olyan tanárvizsgálati dolgozatot kellett megbírálnom, amelynek szerzője szerint egyik országgyűlésünk összesen *harminckettő* törvénycikket alkotott. A fertőzésre, úgy látszik, itt is különösen a fiatal nemzedék hajlamos. Mégis a teljes tárgyilagosság kedvéért fölhívnam a figyelmet arra, hogy Ketei Székely Tamás 1515-ben egy konstantinápolyi épület falára ezt írta föl rovásbetűkkel: „Bilaji Barlabás *kettő esztendejék* it valt“ (NÉMETH Gy., A magyar rovásírás 9). Csupán tényt akartam közölni, magyarázó kísérlet és állásfoglalás nélkül.

M. I.

A konstantinápolyi rovásfelirat χ jeléről. Hogy a kereskedelmi, bank- és telefonmagyarság ne kereshessen őst néhai való Keteji Székely Tamásban, röviden közlöm a konstantinápolyi rovásfelirat χ jelére vonatkozó nézetemet, amit annakidején jeleztem NÉMETH GYULÁNAK, amikor „Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós“ című munkájának „Die ungarische Kerbschrift“ című függelékéhez néhány felvilágosítást szolgáltatattam (l. i. m. 67. l. 4. jegyz.; vö. NÉMETH, A magyar rovásírás 9–10 is).

A χ lehet a Marsigli-féle rovásnaptárban, a csikszentmihályi feliratban és Telegdi szövegeiben előforduló *e* vagy *é* értékű ő jelnek¹ az alakváltozata vagy helyettesítője, s mögötte nemcsak ő-t, hanem *e*-féle hangokat is kereshetünk.

Igy NÉMETH GYULA olvasatai (l. i. h.) következőképen módosulnának:

1. *öcáz tizēnöt* o: *ëccáz tizēnēt*. Az *öt* 'quinque' *ët* változatára példák: Batthyány-misekönyv naptára (59. l.): „Istennek *eth* mel seberel valo mise“ | uo. lapszéli jegyzet (122. l.): „Ez az *eth ewangelium*“ (MKönyvsz. 1895: 115) | 1559: *eth žaz* (RMNy. II, 151) | Károlyi Péter: A Halálról . . . Bb3. 1575.: *etöd* (vö. NySz.).

2. *esztēndöbēn* o: *esztendében*. Az *esztendő esztendé* változata jelentkezik pl.: 1545: *Eztendeben* (RMNy. II, 57) | 1559: „Isten . . . eltesen sok *esztenden*“ (LevT. I, 332).

3. *László király öt kēvetét váratták² it* o: *László királyért*

¹ E jéről l. LIGETI LAJOS: MNy. XXI, 49–51.

követet járattak it. T. i. az *-ért* rag régen 'helyett, képében' értelemben is szerepel (vö. NyH.⁷ 120—1), amint például: BécsiK. Eszter II. 4.: „az orzag`lon *Vaftiert*“: 'pro Vasthi' ~ BécsiK. Eszter II. 17.: *vafti hêlên*: 'in loco Vasthi' | BécsiK. Eszter IV. 3.: *agért*: 'pro strato'.

4. *n^{em} tön császár o*: *nem tén császár*. A *tön*-nek *tén* változata sűrűn jelentkezik a kódexekben (l. erre nézve Mészöly, A HB. tárgyas elbeszélő mult alakjai 117; vö. HORGES, Ige-ragozás 25, 29 stb.).

5. *Szêl^lmbök o*: *Szêlëmbék* vagy *Szêlëmbék*. Hogy a török *beg*-nek a XVI. század eleji magyarban a *bek* vagy *bék* alak megfelelő lehet, sőt inkább felelhet meg, mint *bök*, talán nem kell indokolni.

6. *k^{ett}ö eszt^{end}nd^ojik o*: *két esztendejik*, vagyis a *χ* jel nem az első részhez tartozik mint *ö* hang, hanem a másodikhoz mint *e*. — Így tehát az, amit Keteji Székely Tamás felrött a konstantinápolyi követségi szállás istállófalára, megfelel a magyar nyelvtörténet és a mai magyar nyelvhelyesség követelményeinek, bár a derék lovaslegény a maga *két esztendejé*-vel talán nem nagyon vált volna be modern magyar bankfiúnak vagy kávéházi telefonistának.

Egyelőre ennyit, alkalomadtán többet a magyar rovásírás *χ* és *ö* jeleivel kapcsolatos kérdésekről. PAIS DEZSÖ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bolt. PAIS DEZSÖ a MNy. legutóbbi füzetében (XXXI, 104—5) fölveti azt a megfontolandó lehetőséget, hogy *bolt* szavunk eredetét nem — mint általánosan vélik — az olasz *bolta* vagy *bolto* szóban kell keresni, hanem az ó-francia *volte* ~ *volt*-ban. Ezt a kérdést, azt hiszem, csak akkor lehet véglegesen eldönteni, ha jövevényszavaink szóvégi *a*-jának története, főleg pedig a magyar nyelvi szókezdő *v > b* változás kérdése teljesen tisztázódik. Addig is, míg ez megtörténik, talán nem lesz egészen érdektelen felhívni a figyelmet arra, hogy a magyar *bolt* szó kiinduló pontjának nem lehet tekinteni az ó-francia *volta*, *volt* hangzású alakokat. A szótagzáró *l* a franciában vokalizálódik; e vokalizáció idejét egészen pontosan nem lehet meghatározni. A legrégibb ismeretes példák: 653: *Baudomerus* (*Baldomerus*) és 667: *Saocito* (*Salicetum* ~ ma: *Saussaie*).¹ Igaz, hogy ezért a VII. századra nem lehet tenni a szótagzáró *l* általános vokalizációját, első sorban, mert az első felbukkanás nem jelent befejezett hangváltozást, sőt ellenkezőleg ezután még századokon át ingadozhat *s* adataink alapján alapján feltehetőleg ingadozott is az ejtés *l* (*l*) és *u* között, de meg azért sem, mert, úgy látszik, az *a* után az *l* jóval előbb vált *u*-vá, mint más magánhangzó után.² Ugyanis,

¹ G. DE KOLOVRAT, Etude sur la vocalisation de la cons. L dans les langues romanes. Paris, 1923. 135.

² G. DE KOLOVRAT, Supplément à l'étude s. la voc. de la cons. l. Nice, 1923. 37.

bár az $l > u$ változásra a után az említettekén kívül is szép számmal akad adat a XII. század előtt, más hang előtt e jelenség ebben a korban ritkán mutatható ki. A legrégebb nem a (hanem e) utáni példa a redoni cartularium adata: 932—40: *Causdoupont* 'hídfő'.¹ Bár az o után végbement $l > u$ változás kezdetéről még ilyen régi adatunk sincs, az kétségtelen, hogy a XII. században, s főként annak második felében az l vokalizációja mindenütt, o után is, teljesen befejezett tény, mint azt pl. Wace (1170 kör.) következő rímei tanúsítják: 4428: *tout (tollit): plout (placuit)*, 6249: *vout (voluit): pout (potuit)*.² Az l vokalizációja a magyart különösen érdekelhető keleti nyelvtérületen is általános.³ Minthogy a magyar szó átvételét a XII. század második felénél régebbre tenni alig lehetséges, kiinduló pontja csak *vouta*, *vout* lehet, mely a helyesírásban sokáig szerepel *volte*, *volt* alakban. Így ha a származtatás helyes, a magyar szó legrégebbi alakjának *vout-*, *bout-*-nak kellett lennie, s a mai *bolt* l -je csak másodlagos fejlemény lehet.

Megjegyzendő, hogy szavunk épügy származhatik a provençal *vout*-ból,⁴ s talán középkori építészetünk története inkább erre is utal. Az esztergomi ásatások műtörténeti feldolgozása itt mindenesetre becses útbaigazítással fog szolgálni.

BÁRCZI GÉZA.

A *bolt* szóra az első adat az EtSz. (I, 463) szerint a BécsiK.-ben van (az EtSz. a NySz. lapjelzését átvéve 287-et ír; a helyes lapszám 286). Amire az EtSz. ugyancsak hivatkozik, a SchlSzój. Hort.-ban (2261) — tehát a BécsiK.-szel legalább is egykorú forrásban — *both* alakban, vagyis l nélkül jelenik meg, s a *bót* változat a régi és a népnyelvben egyaránt sűrűn előfordul. Tehát jogosan tehetjük fel, hogy a *bolt* és *bót* változatok közül a *bót* az eredetibb, s ebből úgy lett *bolt*, ahogy pl. a 'luna' jelentésű *hód* szóból *hold* fejlődött a nyelvközösség bizonyos körzeteiben (l. erről PAIS: MNy. XVIII, 94). Az, hogy a Bárczi észrevételei szerint felveendő francia *vout* hangalak a magyarba jutva a XIV—XV. században *vót*-ra, illetőleg *bót*-ra vált, nem szorul bizonyításra.

Ilyen módosítással továbbra is lehetségesnek tartom — amint, úgy látom, Bárczi is — *bolt* szavunk francia eredetét.

PAIS DEZSŐ.

Bincselődik. Jelentése 'foglalkozik, bibelődik'. Egy adat van rá Háromszékből (MTsz.). Eredete ismeretlen, írja az EtSz. Mi azt gondoljuk, hogy e származéktalan szó a szintén székelyföldi *tincselődik* 'sanyarúan dolgozik' alakváltozata. A $t:b$ -re vö. *tidó* és *bédó* 'nyírkéregfáklya, doboz' (MTsz.) vagy már a régiségben is használatos *torzos-borzos* ikerszót. A *tincselődik* föltehetőleg a *tincsel* továbbképzése (de vö. *bibelődik* és *bincsolódik*

¹ MEYER-LÜBKE, Hist. Gram. der frz. Spr. 1913.³ I, 134.

² NYROP, Gram. hist. de la l. fr. 1914.³ 332.

³ G. DE KOLOVRAT, Étude etc. 162.

⁴ Vö. M. RAYNOUARD, Lexique roman ou dict. de la langue des troubadours. Réimpression. Heidelberg. V, 569.

EtSz.), melynek jelentése: 1. 'kendert vagy fonalat *tincs*-ekre szedeget'; 2. 'az áztatott kenderről a rostokat *tincsenként* levonja' Székelyföld (MTsz.). Ez tudvalevőleg piszmogó, bajlódó foglalkozás, s így megértjük a *tincselődik*-et és *bincselődik*-et, sőt a szerintünk idetartozó szintén árván álló, de több alakváltozatot mutató *bucsalődik*-ot is, mely 'búslakodik, töpreng, nyugtalanodik' jelentésben járja Székelyföldön és Moldovában. Ezt az EtSz. kérdőjellel a *bús* szóból, SIMONYI Zs. (Nyr. XLV, 46) az oláh *bocesc*-ből ('siránkozik') magyarázta, aligha olvasván el újra a Nyr.-ben megjelent, erre vonatkozó korábbi cikkeket.

Ugyancsak a kender megmunkálásának kifejezésköréből származik az előbbiekkal rokonjelentésű *tüldök*, *tüldök* 'szenved, töprenkedik' is (MTsz.). BÁTKY ZSIGMOND.

Nyekője. E szóról a Tsz. azt mondja, hogy „mellesont. Székely szó. *Kállay*.” 1838-tól kezdve aztán mint könyvszó elkezdí szótárakbéli életét. A Tsz.-ból átmegy a többi szótárba. 1843-ban felbukkan Bugát Természettudományi Szóhalmazában: „Nyekő (mellesont), fn. sternum“ (310. l.). Végigvonul BALLAGI összes szótárain: „Nyekő fn. das Brustbein“ (1848., 1854., 1857., 1864., 1873., 1875., 1914.). Megvan FOGARASI JÁNOS Magyar és Német Szótárában (1865.). A Tsz.-ból átveszi CzF. is, s azt teszi hozzá, hogy eredeti alakja talán *nyaköve* volt. SZINNYEI az első, aki a MTsz.-ban gyanús szemmel nézi ezt az egyedül álló, furcsa szót s megkérdőjelezi: „*Nyekője* [?]: mellesont (Székelyföld Tsz.).“ Legújabb szótárainkba már nincs is felvéve.

SZINNYEI gyanakvása teljes mértékben indokolt. A szó nem sajtóhiba ugyan, mert a Tsz.-ban a maga betűrendi helyén van, de vagy íráshiba, vagy rosszul értésből származó hiba. Nem lehet más, mint a szamosháti *nyerője* szó, mely, mint Bakó Zsuzsánna székely leánytól tudom, a Székelyföldön, pl. Etéden is ismeretes, de viszont a *nyekője* szót sohasem hallotta. A *nyerője* szóról Szamosháti Szótáram kéziratában ezt írom: 'szárnyasállat (tyúk, lúd) mellének az a része, mely egy sarkantyúalakú csontból s a rajta levő húsból áll'. Nr. Akinek étkezéskor a nyerője jut, az ezt a sarkantyúforma csontot megszáritja s valakit felszólít a társaságból, hogy jöjjön vele 'nyerni' (= sorsot húzni). Ez a következő módon történik. Mindkettőnek gondolnia kell valamit, pl.: *Vajjon megyek-e a télen bábla?* Azután a csont két ágát kétfelé húzzák, s akinek a nagyobbik darab törik, az 'nyer', vagyis annak a gondolata teljesedik be. Vö. *sarkantyú* 5. Szótáramban a *sarkantyú* szó 5. jelentése arról tudósít, hogy a *nyerője*-t más néven *sarkantyú*-nak is hívják a Szamosháton. A *nyerője*-hez még meg kell jegyeznünk, hogy mint testrésznév mindig 3. személyragos alakban fordul elő, *nyerő* néven soha sem hívják. (Vö. *zúza* vagy *zúzaja*.) A hozzáfűzött néprajzi magyarázat az elnevezést is megvilágítja.

Ezek alapján a *nyekője* szót mint hibás alakot bátran törölhetjük szótárainkból s helyére ezt írhatjuk: *nyerője*.

CsÜRY BÁLINT.

Nosza. Amit SZARVAS GÁBOR (Nyr. XIV, 543) ezen indulatszavunk eredetéről írt, az nagyon szellemes ugyan (és ezzel

kapcsolatos elvi fejtegetései is nagyon tanulságosak), de nézetem szerint csak részben fogadható el. Abban t. i., hogy a PP. és PPB. között (az „Antique“ jelzés miatt valószínűleg székely) R. *noisza* alak korábbi *no iszamj!* ('no szaladj!') rövidülése, aligha lehetne kételkedni, de már abban nagyon is lehet, hogy a Kalotaszegről közölt *nósza* (o: *nósza*) alak hosszú ó-ja és a többször feljegyzett R. *nossza* (NySz.) alak hosszú sz hangja pótlónyúlás eredményei volnának, valamint abban is, hogy a közhasználatú *nosza* alak is a R. *noisza* változata volna.

Noisza-ból fejlődhetett volna ugyan **nojsza*, amint pl. *co ide* > N. *cojde* | (R. *Dobovik* >) **Doboik* > *Dobojk* (CSÁNKI II, 304) | (szláv *lovica* >) **loica* > N. *lojca* 'lóca' | (*no hiszén* >) N. *no iszén* > N. *nojszén* | *olyik* (o: *oik*) > N. *ojk* | N. *jó iccakát* > N. *jójcakát* (> *jojcakát*), de további *oĭ* > ó vagy *oĭsz* > *ossz* változás feltevése nézetem szerint teljességgel lehetetlen, mert erre tudtommal sehol egyetlen egy példa nem található nyelvünk történetében. Így a R. *akaszjam* > *akájszam*, R. *hozjam* > *hőjzam*, R. *keresjem* > *keréjszem*-féle székely alakokban sem történt a szótagzáró *j* kiesésével kapcsolatos pótlónyúlás. A kalotaszegi *nósza* alak (ha ugyan hiteles megfigyelés) szerintem csakis a hangsúly hatása alatt történt szórványos nyúlásnak lehet az eredménye, ahogyan lett pl. *nógat* és *csóvál*, *Dónát*, *Dózza*, *hóri-horgas*, *Kónya* csn., (R. *Kosa* > *Kassa* ~) *Kósa* csn., *krónika*, *kófic*, *kórus*, *óhajt*, *óriás* (JUHÁSZ: MNy. XXIX, 294), (*posta* ~) *pósta*, *Pótinca* (KERTÉSZ: NYr. LXII, 86, BERK: NYr. LXII, 131), *próbál*, *próféta*, *prófund*, *prókátor*, *rózsa*, *sólyom*, (**Teodor* > **Todor* >) *Tódor*, *trónus* stb. A (*nosza* ~) R. *nossza* alakváltozat hosszú sz hangjának pedig a lelki emóció az oka; olyan jelenség ez, mint pl. *nagyon* ~ *naggyon!* *kitünő* ~ *kittünő!* *kutya* ~ *kuttya teringette!* stb.

Abban pedig, hogy *nosza* is korábbi *noisza*-ból rövidült volna, azért kételkedem, mert megvizsgálva azon eseteket, melyekben a hangúr a szomszédos rövid magánhangzók egyikének kiesése útján szűnt meg, azt találtam (MNy. XXV, 253), hogy ilyenkor kivétel nélkül mindig az elül álló esett ki. Ha tehát a *nosza* csakugyan korábbi *noisza*-nak volna az alakváltozata, akkor *nisza* alakjának kellene lennie, holott ilyennek sehol semmi nyoma. Ellenemond azonban SZARVAS e feltevésének még az a körülmény is, hogy ezen indulatszónak N. *noszē*, *noszi* és *nosz* alakváltozatai is vannak (MTsz.). E változatok *-szē*, *-szi* (> *-sz*) vége ugyanis csakis az enklitikus nyomósító *-sza*, *-sze* indulatszóval lehet azonos, amely mai köznyelvünkben már nem igen használatos ugyan, de régi nyelvünkben közönséges volt, és a nép nyelvében, főleg székely és palóc területen még ma is gyakori az igék felszólító módú alakjai után, mégpedig székely területen illeszkedő *-sza*, *-sze* alakban, pl. *lássamsza*, *aggyuksza*, *fogjunksza hēzza*, *jösztésze*, *eredjsze*, *véggyétéksze* stb., palóc területen pedig illeszkedés nélküli *-szē* > *-szi* alakban, pl. *ágyászi ide* stb. (l. bővebben KLEMM: Szily-Emlék 23). SZARVAS ugyan ezt a nyomósító indulatszót is az *iszamj!* csökevényének magyarázta, s ezért feltette, hogy az illeszkedő *-sza*, *-sze* alakok közül a *-sza* az eredetibb, s ebből fejlődött volna a *-szē* ~ *-szi* változat, de e feltevésének megokolása (i. h. 542) ma már elfogad-

hatatlan. Ezen indulatszó történetéről ma azt kell mondanunk, hogy legrégebb ismert alakja az illeszkedés nélküli -szē, s ennek ē-je szóvégi helyzete miatt egyrészt egy fokkal zártabbá vált: -szi (ebből szórványosan -sz), másrészt egy fokkal nyitabbá vált, s akkor egyúttal illeszkedett is: -sza, -sze.

Ezek alapján tehát az a véleményem, hogy a R. (valószínűleg székel) *noisza* alak csakugyan egykori *no iszámj!* rövidülése, de a köznyelvi *nosza* alak és ennek *nósza* ~ *nossza* ~ *noszē* ~ *noszi* ~ *nosz* változatai ettől függetlenül úgy keletkeztek, hogy a *no* indulatszóhoz (melynek eredetét SZARVAS i. h. 541 szerintem helyesen magyarázta) hozzájárult a nyomósító -szē > -szi (> -sz) ~ -sza, -sze indulatszó.

HORGER ANTAL.

Balon. PAIS DEZSŐ „Part, rév, bolt“ című cikkének egyik jegyzetében (MNy. XXXI, 105) azt írja, hogy egy biharmegyei ismerősétől hallotta, hogy ő gyermekkorából emlékszik halványan a *bolō-olasz* kifejezésre. Kérdi, ismeri-e valaki? — A mai nyelvből ugyan nem ismerem a *bolō* (<*balon*)-*olasz* szót, de a régiségből is eddig csak egy adatból ismert szóra közölhetek néhány adatot.

Az EtSz. a *balon* szót Magyar: OrszRoml. 1602. 178. lapjáról idézi. Ezt az adatot már KRESZNERICSNÉL is megtaláljuk i. m. 177. lapjáról idézve.

A legrégebb adatot 1563-ból ismerem. Széchenyi István írja Sarkadról Lórántffy Mihálynak: „meg-tudja uram kegyelmednek mondani az levél vivő jámbor szolgám, minemő halhatatlan inségbe kárvallásba vagyónk az *balónok* és az németek meat.“ (SZABÓ, A Széchenyi-család tört. Bp., 1911. I, 662.) — Nagy Szabó Ferenc Memoriáléjában olvassuk, 1601-ből: „Benn a városban *bolon* és német gyalog volt.“ (MIKÓ, Erdélyi Tört. Adatok I, 65.) Enyedi Pálnak az erdélyi veszedelmekről írt Énekében: 1601-ből: „De az básta hajdui és *boloni* Kolosvár felé útba lévén“ (i. m. I, 186) | 1602-ből: „mert a *bolonok* és hajduk mindent feldulának“ (i. m. I, 186) | 1602-ből: „az német és *balon* hadát melléje vévén“ (i. m. I, 187) | 1602-ből: „Először a *valomok* ostromlák, meg nem veheték“ (i. m. I, 187) | 1602-ből: „Básta szálla Kolosvárra, némettel *bolommal*“ (i. m. I, 189) | 1601-ből: *valon* (i. m. I, 203). — Laczko Máté krónikájában, 1604-ből: „Jászó várát a *bolonok* és ráczok hitre bocsáttatván, földulják“ (i. m. III, 55).

Ime tehát előttünk van a *balon* szó élete. Első adatunk 1563-ból való a biharmegyei Sarkadról, a többi adat mind a XVII. század első évtizedéből, Erdélyből való. A szó, mely a császári seregben szolgáló *vallon* katonát jelenti és a német *wallon* átvétele, *valon* (> *valom*) ~ *balon* (> *balom*) ~ *bolon* (> *bolom*) alakváltozatokban élt nyelvünkben. Ez utóbbi késői maradványa a biharmegyei *bolō-olasz* alak.

IMPLÓM JÓZSEF.

Elesztéb. A régiségben ismert szó. Jelentése: 'prius, früher, előbb, megelőzőleg'. Utoljára MÉSZÖLY GEDEON foglalkozott vele „Jegyzetek a »Sermones Dominicales« szótárához“ című cikkében: MNy. VI, 403, s a következőket mondja róla: „Zolnai az EhrC. hasonló alakjáról azt írja (Nyelvemlékeink 109), hogy olvasása

elésztebb v. *elésztebb*. Én úgy gondolom, hogy a régi *előz* > *eléz* igének volt egy *t* képzős igeneve: **elézte* = 'előzve', 'előztesen'... a határozó igenév középfoka: *elésztebb*. Ez a magyarázat azóta elfogadott. ZOLNAI „A Budapesti Glosszákhöz” című cikkében: Nyr. XL, 181 ezt mondja: „Jobb híján elég valószínű a régi *elésztebb* határozó alakról adott magyarázata is, amely szerint ez *elésztebb*-nek olvasandó s a régi *eléz* (*előz*) igének föltételezhető **elézte* = 'előzve' igenevéből származott volna.” Az EtSz. is ezt tartja elfogadhatónak „jobb híján”. Holott a nyelvtörténet adatai ama régebbi magyarázatot igazolják, melyet MELICH János a Gyöngyösi Latin-Magyar Szótártörödédek kiadásának (Bp., 1898.) előszavában (XXX. l.) nyújtott: „Szalkay László glosszáiban primus = *eleztyb* áll, s tekintve e glossák *i*-ző sajátságát, ez az adat az *elésztebb* olvasást igazolta.” Ugyanezt állapította meg ZOLNAI GYULA: Nyr. XXV, 168.

BécsiK. 8: „kirql *elészteb* a bészéd lqt vala” | 17: „èz *elészteb* Mefopotamiaban lakozot” | 67: „Azert a xijd honac kit ymar *elészteb* Adarnac mödnak” | 86: „ha *elészteb*¹ ènèc” | 92: „es *elészteb* kènèfé kègèsèbèc valanac” | 148: „mellèkèt *elészteb* lattam vala” | 213: „hanèha *elészteb* paztor nem uoltuolna” | 309: „es megsoka-feitom oket mikèt *elészteb* valanac”. Ugyancsak a BécsiK.-ben: 149: „es orcaia èlql az *elésztebèli* zaruacbā harmac èl èfenèc” | 305: „Ma kèdég èn nem az *elésztebèli* napoc zèrèt”. Nyilvánvaló, hogy az első két szótag *e*-je nyílt, míg az utolsó szótagban zárt *e* van. Egyes kódexek alapján, amelyek jelölik a hosszúságot, megállapítható, hogy az utolsó szótag zárt *e*-je hosszú. WinklK. XLIV²: „Melj lehetetlen az ok kywel en fyammak hyzolkqdel *elészteeb* mondvan” | XLIV: „Merth valaky megh fezeitetik vala *elészteeb* A megh oftoroztatyk vala romai törwen zèrenth” | L: „*Elészteeb* ew kezeinek fel zeghe^ze^zfeert” | LXVII: „zenth kezeideth kereztfahoz tompa zegghel *elészteeb* be zeghezeek” || JordK. 372²: „kereffetek azert *elészteeb* Iftennek orzogat” | 746: „mykeppen my reank es *elészteeb*” | 407: „Myre mongyak az yrafthwdok hog zykfeeg *elészteeb* yllefnek elywny” || ÉrdyK. 369: „ffel tamadafaat *elészteeb* neky megh yelentee”. Az ÉrdyK.-ben azonban előfordul a szó rövid magánhangzóval is: „Ès *elészteeb* mynemew nagy malasztal zèretee”. Mint MELICH és ZOLNAI is kifejtették, hosszú zárt *e* van az utolsó szótagban, amit a Szalkai László glosszáiban található *eleztyb* adat is bizonyít. (SZAMOTA, Szalkai L. magyar glosszái 1490-ből: NyK. XXV, 452.) Tehát e szót helyesen *elészteb*-nek kell olvasni.

Az eddig elfogadott nézet szerint a szó **eléz* ige -*t* képzős igeneve birtokos személyraggal és a középfok jelével ellátva. Valószínűbb azonban az, hogy a kérdéses határozószó egy **eléz* ige -*ó*, illetőleg ennek megfelelő -*é* képzős igeneve. Ez az ige a mai *előz*-nek megfelelő **eléz* -*t* műveltető képzős származéka. Valószínűvé teszük ezt a feltevést a következő későbbi összetett műveltető -*tet* képzővel képzett alakok: PP. 1708.: „praeventus megelöztetett” | SzD.² „előzni: ... Meg-elözödni: — elöztenni” |

¹ DÖBRENTEI kiadásában itt is *elészteb* van.

² DÖBRENTEI kiadásának lapszámát idézve.

PPB.: „*praeventus megelőztetett*“ | SI:Told.: „*előztetni, előződni praeveniri*“ | KRESZN.: „*előztet, előzteti facit praeveniri*“.

Még határozottabban *elezt* igére következtethetünk a Gyöngyösi Szótártöredékben található 1744: „*apprime, apprimis Elesztób dicitur*“ adat alapján. Ez az *elesztób* adat egyúttal kétségtelemné teszi azt is, hogy *-ő*, illetőleg *-é (-i)* képzős igenévvél van dolgunk. Birtokos személyrag az *elesztéb* alakban nincs. Ellenben a JókK.-ben előfordul két adat, amelyhez birtokos személyrag is járult: 15: „*Sazhews ezmeg czergete mykeppen eleztebe*“¹ | 67: „*gondola, hogy eleztebe tekelletett nem vakartauolna el*“. A szóvégi magánhangzó ez esetben 3. személyű birtokos személyrag lehet.

Ezek alapján talán joggal feltehető, hogy a kérdéses határozószó *elezt* ige *-é (-ő, -i)* képzős igeneve a középfok *-b* jelével ellátva.

LAVOTHA ÖDÖN.

Egyiptomi feketék. A cigányokat tréfásan *Fáraó ivadékai* néven szoktuk emlegetni. A régiségben rábukkanunk az *egyiptomi feketék* elnevezésre is.

Szava baranyamegyei község földesura évszázadokon át a gróf Batthyány-család volt. 1618-ban Kölgyesi Pál személyében új lelkipásztort kapott a református egyház. Gróf Batthyány Ferenc soproni főispán mint a község földesura adománylevelében lelkére köti az új lelkipásztornak, hogy az „*egyiptomi feketék*“-nek is viselje gondját, s mielőbb térítse őket a keresztény vallásra. Az eredeti latin levél szavai: „*Curam nigrorum Aegyptiacorum tibi committo, et quanto citius ad christianitatem perducere cupio.*“ (POLGÁR MIHÁLY, Egyházi Almanak. Kecskemét, 1842. 35. l.) Kik ezek az „egyiptomi feketék“? „*Az egyiptomi feketék*, kikről ezen levél emlékezik, az ott letelepedett cigányok lehettek. Mintegy 12 házban lakó Káta nevezetű lakosok, eleiktől hallották, hogy azok egyiptomi feketék lévén ide telepedtek, — s bőrök feketesége mai napig is igazolni látszik eredetüket.“ (I. m. 36. l.) Ez a magyarázat teljesen elfogadható. E szerint még 1842-ben is élt Szaván az „egyiptomi feketék“ emlékezte. Szótáraink nem ismerik e szót.

A siklói járásban, ahová Szava is tartozik, ősrégi cigánytelepek vannak. Siklós vára alatt állítólag már Zsigmond király idejében keletkezett a *Cigányváros*, újabb nevén *Váralja* (BÁLINT FERENC, Siklós monografiája. Siklós, 1928. 54. l.).

TIMÁR KÁLMÁN.

Unuttei. Az az ötlet, hogy a Halotti Beszéd *unuttei* szava íráshiba *imuttei* (olv. *imüttei*) helyett (I. MNy. XXXI, 106), már negyvenegy évvel ezelőtt is fölmerült, mégpedig ugyanazon elgondolás alapján, amelyet most WALDAPEL JÓZSEF kifejti, hogy t. i. a Könyörgésnek *inter sanctos et electos suos* kifejezésében a HB. fordítója az *electos* szó helyett a rokonértelmű bibliai *vigil*-t utánozta tulajdonképp. Az ötletet akkor SIMONYINAK egy tanítványa, FISCHER GYULA győri főrabbi vetette föl és okolta

¹ ZOLNAI, Nyelvemlékeink 109 teljesebb alaknak tartja.

meg részletesebben egy mesteréhez írt levelében, és nézetét a Nyelvőrben magam tettem nyilvános bírálat tárgyává (XXIII, 550). A nevezett főrabbi is, mint WALDAPFEL, Dániel könyvének IV. fejezetére hivatkozott, amelyben a *sanctus* és *vigil* szók egymás mellett szerepelnek (10., 14. és 20. v.), és rámutatott arra, hogy e két szó a gnosztikus irodalomban mint a halhatatlanság állandó kifejezése unos-untalan előfordul. Ezen az alapon a Könyörgés idézett helyét így érthetnők: 'szentjei és émettjei', amely utóbbi szó azt teszi: 'ébrenlevői, vigyázói'. E magyarázat valószínűsége ellen akkor azt az ellenvetést tettem, hogy a Könyörgésben, mint meghatározott szertartási szövegnek fordításában, ilyen eltérést, vagyis az eredeti imádság *electos* szavának *vigiles*-szel való fölcserélését alig tehetni föl. Ez a nehézség most is csak akkor járulhat el, ha helytállóknak bizonyul WALDAPFELnek az az elgondolása, hogy a Könyörgés fordítója ez esetben nem követte szorosán az eredeti szöveget, hanem a *sancti et electi* helyett egy más, de rokonértelmű bibliai kifejezéspárt: a *sancti et vigiles*-t bátorzkodott alkalmazni, amely az elnéjében éppen fölmerült.

ZOLNAI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Tulajdonneves összetételek.

Így nevezem azokat az összetett szavakat, amelyeknek előtagja tulajdonnév, pl. *Dunapart*, *Margit-sziget*, *Franklin-Társulat*.

Nyelvünknek efféle összetételeit tudomásom szerint még nem vizsgálták tüzetesen. SIMONYI „A jelzők mondattana” című nyelvtörténeti tanulmányában azt olvassuk, hogy „számos... esetben a tulajdonnév köznévként a jelzőjéül szolgál. Ilyenkor mindig valami általánosabb fogalmat egyénivé szűkítünk azáltal, hogy egyéni jelzővel határozzuk meg...” (39. l.). A 41. lapon ilyen példákat sorol fel SIMONYI: „a Mollinary ezred, a Tisza-kormány [csak ez az egy példa van kötőjellel szedve!], a Dreyfus ügy, Rémy szálló, Hungária szálló”; ezek azt mutatják, hogy SIMONYI az efféle jelzős kifejezéseket még nem tekintette összetételeknek. Mostani helyesírási szabályzatunk már úgy rendelkezik a 204. pontban, hogy „A személynevekkel összetett főneveket rendszerint kötőjellel kapcsoljuk: *Kisfaludy-Társaság*, a *Zrínyi-sor*, a *Himfy-versszak*, *Gellért-hegy*, *Orczy-kert*, *Medárd-nap*, *Szent István-Társulat*, *Ferenc József-csúcs*, *Kossuth-nóta*”. Összetételeknek tekintjük és kötőjellel írjuk az utcák és a terek nevét is: *Arany János-utca*, *Andrássy-út*, *Károly-körút*, *Apponyi-tér* (A Magyar Helyesírási Szabályai 201. pont), de természetesen elmarad a kötőjellel, ha a birtokviszony ki van fejezve, ilyenkor ugyanis nem összetett szóval van dolgunk, pl.: (a) *Ferenciek tere*, *Béla király útja*, *Nagy Boldogasszony útja*, *Szent Imre herceg útja*.

A tulajdonneves összetételeknek se szeri, se száma, és terjedőben vannak. Néha birtokviszony van tagjaik között, néha más, lazább kapcsolat, pl. a *Kisfaludy-Társaság* a 'Kisfaludy Károly emlékére alapított, órála elnevezett társaság'. E szerint az ilyen összetételek gyakran valamely hosszabb kifejezést pótol-

nak, idegesen siető korunk talán épen ezért is kapta fel öke'. Mutatóba itt van néhány példa: *Schubert-dal*, *Beethoven-szimfónia*, *Wagner-opera*, *Mozart-mise*, *Jókai-regény*, *Ady-vers*, *Molnár-darab*, *Parsifal-előadás*, *Révai-lexikon*, *Justh-párt*, *Klebensberg-síremlék*, *Prohászka-émlékünnep*. Ezeket birtokos összetételeknek lehet felfogni, ellenben másféle kapcsolat lappang az ilyenekben: *Budenz-Album* (a 'Budenz tiszteletére kiadott album'), *Beöthy-Emlékkönyv*, *Liszt-irodalom* (a 'Lisztről szóló irodalom'), *Lilla-dalok*, *Hugo Viktor-émlékkülés* (az ő tiszteletére tartott emlékkülés), *Jókai-Kódex* (öróla, az ő emlékére van elnevezve), *Szent Vince-Egyesület*, *Kölcsey Ferenc-Reálgymnázium*. A régebbi nyelvszokás szerint a *Hitler-gyerekek* kifejezés azt jelenti, hogy a 'Hitler gyerekei', vagyis 'olyan gyerekek, akiknek Hitler a nevük'; újabban pedig így nevezik a mai német kormány nősülési ösztöndíjainak hatására, tehát mintegy 'a Hitler ösztönzésére kötött házasságokból származó gyermekeket'. Hasonlóképp *Hitler-házaspárok* a régi nyelvszokás szerint 'azok, amelyekben a férjet Hitlernek hívják', újabban pedig 'a Hitler ösztönzésére egybe-
belt házaspárok'.

Gombanódra szaporodnak ezek a tulajdonneves összetételek, s egyik-másik bizony szokatlanul is hangzik fülünknek. Ilyenek pl. a következők: *Napoleon-levél* (*Napoleon levele* helyett), *Bethlen-nyilatkozat* (*Laval-utazás* még eddig nem került a szemem elé, de talán nemcsakára ezt is megérjük), *Balassa-líra*, *Thaly-szerzemények*, *Rákóczi-idők*, *Bibliotéka-kiadás* (de: *a Franklin-Társulat kiadása*), *Bach-művek* (ki mondaná ezt: *Petőfi-művek?*). Két vagy több tulajdonnévvel is szerkesztenek ilyen összetételeket, de a kötőjelet rendszeren elhagyják belőlük: *Hitler-Laval találkozó*, *Fedák-Aknay bűnpör*, *Fedák-Aknay tárgyalás* (e helyett: *Fedák Sári és Aknay Vilma bűnpörének tárgyalása*), *Wolff-Bethlen együttműködés*, *Mussolini-Gömbös táviratváltás*, *Bethlen-Eckhardt levélváltás*, *Gömbös-Bethlen alkotmányjogi megállapodások*, *Lyka-Sárosi-Lázár fedezetsor*, *Friedrich István-Payr Hugó-Griger Miklós lista*. Egy újsághír címe így szól: „Ma hajnalban beszámolt a *Hitler-találkozásról* Simon külügyminiszter.” A cikk szövege azonban már feloldotta ezt a merészen tömörítő összetételt: „Sir John Simon ezután rátért a *Hitlerrel való találkozásra*”. Annyira kedvelik az összetételes rövidítést, hogy Ilosvai Selymes Péternek *Toldiról szóló elbeszélése* helyett ezt írják: Ilosvai Selymes Péter *Toldi-elbeszélése*; az *OTIval kapcsolatos választások*: *OTI-választások*, a *Tompáról írott dolgozat*: *Tompa-dolgozat*, a *Mikesre vonatkozó kutatások*: *Mikes-kutatások*.

Sokszor határozottan nehézkesek az ilyen szerkezetek, kivált ha sok szó van bennük összezsúfolva. pl.: *Ferdinánd császár 4. sz. dragonyosezred*. Ha így módosítjuk: *Ferdinánd császárról elnevezett 4. sz. dragonyosezred* (Nyr. XXXVII, 316), akkor kétségkívül szabatosabbá válik, de megmarad a nehézkesége. Röviden *Ferdinánd-dragonyosezred* lehetne a neve.

Ismeretes, hogy a német nyelvben szinte nincs határa a szavak összetételének, de azért a németek sem nézik jó szemmel az összetételeknek a birtokviszony és a melléknévi jelzős szerkezet rovására való elburjánzását. WUSTMANN könyvében ezt

a címet olvassuk az idevágó fejezet élén: *Die Goethemutter* (Sprachdummheiten. 1935.¹⁰ 147—50. l.). Egy újabb német nyelv-helyességi műben pedig ilyen fejezetre bukkanunk: „Der Mißbrauch der Zusammensetzung“ (KARL SCHNEIDER, Was ist Gutes Deutsch? 1931.² 150—60. l.).

Ebből azonban korántsem következik az, hogy minden tulajdonneves összetétel kifogás alá esik, hiszen pl. a mi nyelvünkben a *Péter fia* birtokos szerkezettel váltakozik a *Péterfi* (*Péterffy*) összetett szó. Némelykor árnyalati különbség is van a birtokos szerkezet és az összetétel között: a *Petőfi-Ház* Petőfi emlékének van szentelve, *Petőfi háza* pedig azt a házat jelentené, amelyik Petőfié volt, ha lett volna ilyen. *Szekeres Margit leányliceuma* valóban a Szekeres Margité mint fenntartóé, ellenben a *Ráskai Lea-Leányliceum* nem Ráskai Leáé, hanem öröla van elnevezve. *Ady versei*: ezen azt értjük, hogy 'Adynak minden verse'; *Ady-versek*: ez csak annyit tesz, hogy 'Ady versei közül való versek', talán csak egynéhány közülük. Hasonló viszony van e kétféle kifejezésmód között is: *Brahms-dalok* és *Brahms dalai*.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Pótlék az Oklevélszótárhoz.¹

- Ispán.** 1520 kör.: Item quod officiales sew *Ispani* possessionum sint similiter jurati nobis, neque ullum birsa-gium accipiant. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/36—37.)
- Istráng.** 1549: 10 Januarii magistro Georgio bombardario emendas novem cordas w^o *Istrangh* pro instrumentis ad ingenia dati den. 14. (Múz. Fol. lat. 1180/III.)
- Jargalás.** 1520—1521: ICXIII gulden auf die *Jargalascher*. (München, HSA. B. Litt. No. 1112.)
- Kaczér.** 1511: Nominando ipsum wlgariter *Kaczyr*. (München, HSA. B. Litt. No. 1223/I.)
- Kalauz.** 1554: Praeterea Nicolaus *Kalawz* provisor arcis Cherep... (Múz. Fol. lat. 1180/III. No. 12.)
- Kapros.** 1565: Michael *Kapros*. (Köz. pü. Hung. 14349. es.)
- Kaszadarab.** 1528: I cultellum antiquum ad seidendum stramina wlgó *kaszadarab*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Kazalrakató.** 1548: *Kazal rakatho* Chiapi p. 1/2. (Múz. Fol. lat. 1180/I.)
- Kazalrakó.** 1548: Michael Chiapi *kazal rako* p. 1/2. (Múz. Fol. lat. 1180/1.)
- Kecskeláb.** 1528: I ferreum instrumentum wlgó *Czeczelab*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Kengyelvas.** 1521: Item *kengelwas* unum et calcaria. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/3.)
- Késvonó.** 1528: I instrumentum ad purgandum truncos coquine wlgari *Keswoniyw*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Keszeg.** 1532: Ittem pisces hwn-garicales *keszeg* emere feci —

¹ L. MNy. XXXI, 124—7.

- fl. I. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/15.)
- Kétkézvonó.** 1554: Instrumenta ferrea aurigis vectarum, duabus manibus trahi solentes w^o *kethkez wonjok* decem empta fl. I d. XII. (Jerneygyűjt. Kecskemét, XXIV. k. No. 9. 130. l.)
- Keverő.** 1530: Item eligonizatoribus secundarum in wlgari *keuereöknek* hominibus ICV (= 105) cum d. VII. date sunt fl. VII, d. XXXV. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/15.)
- Kilenczed. L. Tized.**
- Kita.** 1550: Relicte Mathie Bastý pro duabus ligaturis canabi w^o *kýtha* soluti d. 16. (Múz. Fol. lat. 1180/III.)
- Komló.** 1527: Emi tres cubulos de tumulo sive *komlo* pro den. LXXX. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/26.)
- Kónya.** 1554: Secures alie similes *konya* dicte quinquaginta empte pro fl. IIII. (Jerneygyűjt., Kecskemét, XXIV. k. No. 9. 120. l.)
- Koresolya.** 1528: I scala pro vinorum intractatione et extractione wlgari *korchola*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Köszörűkő.** 1528: I ferrum pertinens *Keserewkew*, quod est vacuum. — I lapidem ad acuta zanda universa ferreo instrumenta cum attinentiis ferreis wlgari *Keserewkew*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Kötőfejsze.** 1528: II secures longos wlgari *kethewfysse*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Kötővas.** 1528: V phantas ferreas ad tenendum necessaria wlgó *kewthewas*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Kupásfuró.** 1528: I terebrum magnum wlgari *kwpasfwro*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Küllő. L. Hatos.**
- Labda.** 1528: I ferreum instrumentum ad proyiciendum ignem wlgari *lapda*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/27.)
- Lapát.** 1521: *Lapath* IIII. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/2.)
- Lapátos.** 1554: 31. augusti Christophero *lapatos* de feguernek pro reformatione maioris et minoris horologiorum . . . (Múz. Fol. lat. 2128/II.)
- Lécszeg.** 1549: 19. decembris a Georgio Banyth clavicle *Leeczegh* dicti 13,800 empti sunt. (Múz. Fol. lat. 1180/III.)
- Lemonia.** 1530: Item *lemoniath* . . . den. LX. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/15.)
- Lepényhal. L. Galóca.**
- Lyukasztó.** 1528: II ferrea instrumenta ad facienda foramina wlgó *likastho*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Márc.** 1534: Ut vellent nobis coquere wlgó *marchoth*. (Eperjes lt. 1534. szept. 26.)
- Mosdatlan.** 1524: Valentinus *Mosdathlan*. (Bécs, Staatsarch. Ung. Allg. Akten 1. esomó, 1524. jún. 27.)
- Mozsárpattantyu.** 1528: III ingenia ferrea wlgó *Mazarpathanthyw*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Nyomás.** 1571: Item secundo termino sive *Niomas* vocato. (Köz. pü. Hung. 14361. cs.)

(Folytatjuk.)

LVÁNYI BÉLA.

NÉPNYELV.

Tájszójegyzék.

aljas föld: mélyedésben, aljban fekvő föld, java föld, pl. „az *aljasokban* szántanak“ (Nyírség)

- alóméjníom*: aluminium (Debrecen)
- apoka*: trachit-tufa (Nógrád); a MNy. I, 140 értelmezése: 'homokkő, agyagkő' téves közefmehatározáson alapszik
- bájkó*: ujjas női kabátka (Csurgó)
- bangócs*: bagócs, Hypoderma; tévesen bögölyre, Tabanusra is mondják (Szentgál Veszprém m.)
- banjas*: gyapjas, bolyhos, condra (Székesfehérvár)
- baráber*: egyedülös, vándorló munkás (Erdélyben); talán az olasz famunkásokkal függ össze az eredete
- barna*: sötét színű, pl. a máshol pejnek mondott ló is (Nógrádszakai)
- begyend*: bölény; egy dülő neve ma is ez: *begyendtör*, ami bölénycsapdát jelent (Csík)
- behemót*: otromba óriás, pl. *behemót ember* (Székelyföld)
- békarüh*: sajátságos bőrbetegség. gyékényvirágzaskor a vízbe álló egyéneken odáig terjed, ameddig vízbe merültek (Nyírség)
- bekür*: befog, betör, pl. ökröt járomba (Magyarlapád Alsófehér m.); l. a „Tűrj be a járomba” kezdetű diákverset PANKA, A pataki diákvilág anekdotakínese. 1930. II, 197; a MTsz. értelmezése *kür* alatt tévesnek látszik
- bengyele*: gyékénygumó; a gyékény, Typha kivert lisztjéből az Alföldön lepényt, sőt kenyeret is sütnék ínség idején
- berginyefa*: berkenyefa; csomósoros botokat készítenek belőle (Kér Abaujtorna m.)
- bogján*: rövidlábú, zömök (marha vagy ember) (Csík)
- bordó*: levágott kukoricakóré (Kunszentmiklós)
- bősövény*: baraboly, Chaerophyllum (Erdély)
- brungó*: bögöly, Tabanus (Vác vidéke)
- bubuicska*: baraboly, Chaerophyllum (Szilágytasnád)
- bugárzó*: bogáraztató, vagyis a bagócs lárvája, imely, mert tévesen ennek tulajdonítják a bogárazást (Vác vidéke)
- búrfa*: erdei fenyő, Pinus silvestris (Nógrádszakai)
- büdösbanka*: gyümölcsposloska, Carpoporis baccarum (Bugaci-pusztá)
- büdösbankaképu*: régies kalapot viselő falusi ember (Debrecen)
- cikla*: szikla, kőszál (Nógrádszakai)
- cirom*: konglomerát (kőzet) (Nógrádszakai)
- csicseri*: nagy énekes kabóca, Tettigia orni (Vác vidéke); hangutánzó
- csimbó*: szípoly, kalász-bogár, Anisoplia (Szentgál)
- csimóta*: apróság, csecsemő, dédelgetve (Erdély); talán a *csomótá*-val függ össze (MTsz.)
- csorvasz*: kiscigazda (Debrecen; a MTsz. Zemplénből és Göcsejből már másodlagos értelmezéssel közli, eredeti jelentése az itt közölt)
- csuma*: rossz betegség; a székelység közt tudtommal csak *csoma* alakban ismeretes, családnév is (ugyanilyen értelemben megvan a bolgár nyelvben is; l. STRAUSZ)
- csuszó*: erdei sikló, Coluber longissimus (Nyírbátor)
- cupák*: húsféle (Kecskemét); nem 'comb' értelemben, mint az erdélyi *cubák*
- dicskő*: fatönk, facsomó, butykó (Nyírbátor)

- dobogó*: ványoló; mint helynév is (Udvarhely m.)
émely: imely, tulkok bőrkukaca, a Hypoderma légy lárvája (Nyírbátor); talán az *éme'yeg* szó is ebből ered
fanakuka: lapótya (Hercegfalva Tolna m.)
felvesz: bérbevesz, pl. földet (Nyírség)
férgőzlégy: húslégy, Sarcophaga (Vác vidéke)
fürgölő: retesz, egyszerű fa-tolózár (Csikmenaság)
gájsz (így): gáz (Debrecen)
gazság: bozót (Nógrádszakal)
göcsölyeges: hepehupás (út) (Dunántúl)
guzsalyka: zsurló (Nógrádszakal)
gyaka: kopjafa-alakú végfa a háztetők csúcsain (Kézdiszék)
gyöngyér, eredetileg *gyöngyvér*: lilik, Anser albifrons, fehér-homlokú lúd (Alföld, pl. Halas) (SZILÁDY ÁRONTÓL tudom, hogy Temesvári Pelbárt óta nálunk is az a rege fűződik hozzá, hogy a gyöngyéből, fehér homlokából fakadt vér festette a csórért vörösre)
gyűjtény, *gyűjtvény*: futóka, Convolvulus (Szentgál)
hegy: szőlő, szőlőskert; függetlenül a hegytől magától, pl. egy parlagos hegyoldalról mondva: „itt is mind *hegyek* voltak“ (Rád Nógrád m.)
héjjuz: hiúz (Székelyudvarhely)
him: erdőalji kaszáló szórványos fákkal, pl. *medgyes him* meggyfákkal, *himbükk* 'ritkás bükkös' (Háromszék)
hupolyagos: hepehupás (út) (Dunántúl)
idejekorán: időelőtt (Udvarhely m.)
jopka: női ujjas (Eperjes)
kacska: kanmalac (Nógrádszakal)
kákics: gyermekláncfű, Taraxacum (Szentgál)
kapicány: orrszorító fék, Kappenzaum; katonai eredetű (Alföld)
karulmadaar: mindenféle ragadozómadár (Nógrádszakal)
kiopaszol: megtalál; hűnyó-játékban *opasz-opasz* kiáltással érintik a megtalált falat (Túrkeve; CSIKÓS TÓTH ANDRÁS közlése)
kohant: kelt kalács (Borsod m.)
kopjafa: faragott favég a házormokon (Nyárádmelléke); ugyanaz, amit Háromszéken *gyaka* néven ismernek
koshomlok: útszéli-zsázsa, Lepidium draba (Csongrád m.)
kovászolt tej: jogurt módon, meleg tejnek tejfölös savanyításával készült aludttej (Magyarbagó Alsófehér m.), eredetileg *kovászolt tej* lehetett
kötözőbogár: kőriskabóca, Tettigia orni (Ugocsa; DR. HORVÁTH GÉZA közlése); magyarázata az, hogy szőlőkötözéskor szó-lal meg
kukolla: kocsma (Zala m.)
kukucska: ákácvirág mint étel (gyermeknyelv) (Kecske-mét vidéke)
kuszu: patak medrébe vágott vízgyűjtő gödör, száraz vidéken, esőtlen időben használják (Udvarhely m.)
lajos fenyő: jegenyefenyő, Abies alba (Nógrádszakal)
láz: irtás, mindig csak fensziken (Udvarhely, Csík)
legénde: ejha, teringettét; pl. „*legénde* rég nem járék itt“, mondja tréfásan a házszenelő székely szerzetes, aki még soha sem járt az illető háznál (Csík m.; feleségem közlése)

líptom-gödör: vízfelfogó gödör a szőlőben (Tokaj; DR. HORVÁTH GÉZA közlése)

lok: lakott völgyrész (Alsók)

másfélfa: csép a hádarójával (tréfás) (Csík m.)

meddelék: meddőjuh-falka (Nógrádszakal)

mókusz: mókusz (Nógrádszakal)

muzsda: rézsű, magas hegyoldalakon fekvő szántóföldeket elválasztó gyepes rástoldal (Csík m.)

nagymadar: héja (Nógrádszakal)

nyaarófa: nyárfa (Nógrádszakal)

nyershegyes: bogáncs, Onopordon (Nyírbátor)

nyesd: nyest (Nógrádszakal)

orotás: eiber- vagy gyökérintás (Udvarhely m.)

orotni: irtani (Udvarhely m.)

osztrák bogár: Zonabris, feketesárga öves nagy, puha bogár (Hortobágy)

pandalló: útgerince, két ösvény vagy út közt fennmaradt füves sánc (Kosd Pest m.); a MTsz. rokon értelemben ismeretlen helyről említ

patakkő: görgeteg (Nógrádszakal)

píríka: tarack (Szentgál)

pocika: kicsike, pl. „rettentő kis *pocika*“: 'igen aprócska' (Nyírbátor)

pocsmány, pocsmányság: posvány (Nyírbátor)

pöcsik: bagócslégy, Gastrus (Nyírbátor)

pundora: plundra, hosszú köpenyeg (Csurgó)

rackó: minden fajtát egyesítő keverék, kores; szarvasmarhára mondva, dícsérő értelemben (Szentgál)

rács: rákászkaró, végén meghasított és hússal fölszerelt mogyoróvessző, amellyel a rákot kicsalogatják, hogy drótkosárkába merítve kifoghassák (Udvarhely m.)

retekföld: fölmögötti vagy körömalatti pizok (tréfás) (Nógrád m.); ezzel függ össze a *retkes* 'pizkos' tájszó, amelyet a fölserepesedett kézre vonatkozólag a Székelyföldön is használnak

rez: erdőmaradvány hegytetőn (Udvarhely m.); a MTsz.-ban említett mindhárom értelmezés téves (a szlovén, ó-szláv *rez* 'vágni' szóból eredhet)

seder-szaar: szederbokor, szederszár (Nógrádszakal)

sippantó: szegénysorú gazda (Debrecen)

süritik: sodorják a kötelet (Nógrád; ÉBNER SÁNDOR közlése); vö. székely *serit* vagy *sirit*

szakadék: pöcsiklégy, Haematopota (Marostorda m.); erre vonatkozik a „megmarta a *szakadék*“ kifejezés is (MTsz.)

szarvabutyka: bűdösbanka, Upupa (Bugaci-pusztá); a *bűdösbanka* ugyanott egy poloska, a *Carpocoris* neve

szentjánoslapi: *Telekia speciosa* (Homoródfürdő)

sziporos: kátyus hely (Hargita)

szomorú-jelentés: gyászjelentés (Erdély)

talóka: idióta; ilyen értelemben használja valószínűleg a néptől véve TÖRÖK AURÉL Darwin „Az ember származása“ fordításában, I, 133; népnyelvünkben *talyóka*, *tahóka* stb. alakokban (MTsz.)

termettkő: termőhelyén álló, száibanálló kődarab (Nógrádszakai)

tinóság: növendék gulya (Nógrádszakai)

turbulyka: baraboly, Chaerophyllum (Nógrád m.)

ugyifok?: beleegyeztek? nemde ti is?; az *ugye* alak önálló ige módjára tovább ragozva a megszólítottak többszámának kifejezésére (Biharderecske; DR. HOFFER ANDRÁS közlése)

uzátony: folyóba nyúló félsziget; egy dülőnek is a neve (Köpec)

üver: száraz völgyág (Ratosnya Marostorda m.)

vajrénye: rántotta (Zala, Veszprém m.)

vaklégy: bögölyféle légy általában (Nyírbátor)

viribel, meg- vagy *fel-*: apránként felhörpintget, mint veréb a vizet (Tasnád; vö. MTsz.)

vizenballagó: vízbe főtt tészta (Somogy m.)

zegernyeges: jégvártyás a víz színe, ha vékonyan befagyott (Székelyföld)

zigárhozó bogár: bagócslégy (Nógrádszakai)

zsidóbőr: 1. tapló (Szilágy m.); 2. okmányszorító guni-karika (egy Budapesten lakó öreg szolgáltól származó elnevezés)

*

A Nógrád megyéből, Szakalból kelt szavak összegyűjtéséért DR. FÉNYES DEZSŐ barátomnak, a balassagyarmati múzeum igazgatójának tartozom köszönettel.

Eddigi tájszógyűjteményeim folyóiratunk III., XIII., XIV. és XVII. évfolyamában jelentek meg. Az elsöben néhány sajtóhiba maradt; ezeket itt helyesbítem: *Czikkezés*: kótyázás [nem: kólyázás] ... (Nagyenyed). — *Kicirlődik* [nem: kicsirlődik]: kivakarkodik (Felvidék). — *Sócé* [nem: Sócze]: pajtás (Erdély). — *Vetörlő* [nem: Vetörlő]: vetélő, szövöszék hajója (Miriszló Alsó-fehér m.).

SZILÁDY ZOLTÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1935. május 7-én tartott felolvasó ülésének jegyzőkönyvéből.

Az elnöklő MELICH JÁNOS a következő beszéddel nyitja meg az ülést:

Tisztelt Társaság!

Mély szomorúsággal jelentem, hogy Gombocz Zoltán, Társaságunk egyik alelnöke, május hó elsején hivatalos ténykedése közben — mint a budapesti tudományegyetem bölesészeti karának dékánja az akkor tartott kari ülést vezette — hirtelen elhunyt. Mérhetetlen az a veszteség, amely tragikus elköltözésével a magyar tudományt, az egyetemi oktatást és tudományos életünk annyi ágát érte. A nagyon sujtottak közt ott állunk mi is, Magyar Nyelvtudományi Társaság. Hogy ki és mi volt Gombocz Zoltán a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és folyóiratának: a Magyar Nyelvnek, azt mi, akik itt összegyűltünk, mindnyájan mélységesen érezzük.

Gombocz Zoltán Társaságunknak megalakulása óta vezető tagjai sorába tartozott. 1903 november havában boesátott ki harminc magyar tudós felhívást Nyelvtudományi Társaság alapítására. A harminc tudós közt ott volt a korára nézve még csak huszonhat éves, de már akkor nagy tudományos tekintélyű Gombocz Zoltán is. Társaságunk alakuló ülése 1904. október 22-én volt, s Gomboczot az ülés a Társaság jegyzőjévé választotta. 1907-től 1914 végéig, a kolozsvári egyetemre történt kineveztetéséig titkárunk volt. Mikor Szily Kálmán 1921-ben az elnöki székről lemondott, Gombocz 1922-től ismét titkárunk lett és maradt 1925-ig. Ekkor egyik alelnökünkévé választottuk, s az volt haláláig.

Ezek a történeti dátumok magukban még nem sokat mondanak. Mi öregek azonban, akik tudjuk, milyen körülmények között történt a Társaság megalakulása, s tudjuk, mit jelentett folyóiratunk megindulása 1905 januárjában, azt is tudjuk, hogy ha akkor néhány fiatal nyelvész egész munkaerejével nem állt volna Szily Kálmán mellé, a Társaság folyóirata alig vívta volna ki azt az elismerést, azt a tekintélyt, amelyre már kezdetben szert tett. S ebben, valamint abban, hogy a Társaság folyóirata, a Magyar Nyelv, a magyar tudományosság legjobb folyóiratai közé tartozott és tartozik, Gombocz Zoltánnak soha el nem múló, hervadhatatlan érdemei vannak. A folyóiratnak megalapításától 1914-ig, majd mikor Kolozsvárról visszakerült, 1922-től mindmostanig egyik szerkesztője, de egyben a folyóiratnak fennállása egész ideje alatt a legnagyobb súlyú és értékű munkatársa volt. Gombocz széles és kiterjedt, sok vonatkozásban új utakat nyitó tudományos munkásságának jelentős részét fogják őrizni mindenha a Magyar Nyelv évfolyamai. Nincs Gombocz tudományos munkásságának egyetlen egy területe sem, amelyen aratott gazdag eredményeinek egy-egy, sokszor a legjelentősebb része ne a Magyar Nyelvben jelent volna meg. Az első évfolyamban látott napvilágot egy értékes dolgozata: „A régi magyar ételnevek eredete“, a másodikban „A bor“ címen a *bor* szóval kapcsolatos szókészlet, a harmadikban „Régi török jövevényszavaink“, a negyedikben „Finnugor-indogermán nyelvrokonság“, a hatodikban „Képzettársulás és jelentésváltozás“, a kilencedikben „Hangutánzás és nyelvtörténet“, a tizedikben és tizenegyedikben „Árpád-kori török személynéveink“, a tizenkettedikben „A bolgár kérdések és a magyar hunmonda“ és így tovább. Mindezek az értekezések s az itt fel nem sorolt sok cikk, fejtegetés, ismertetés becses és biztos eredményével végtelenül termékenyítőleg hatott nyelvtudományunkra; nyomukban gazdag, értékes irodalom keletkezett, s mindez a Magyar Nyelvtudományi Társaság zászlaja alatt.

Az írott szóhoz azonban sokszor hozzájárult az élő szónak semmivel nem pótolható varázsa is. Gombocz aránylag sokszor lépett felolvasó asztalunkhoz, s minden ilyen alkalommal nagy hatással tárta elénk megkapó gondolatait, legmélyebbre ható részleteiben is világos okfejtését. Előadásai közül most csak azokat idézem, amelyeket mint a Társaság alelnöke évi közgyűléseinken elnöki megnyitóul tartott. 1925-ben „Szily Kálmán mint nyelvész“, 1929-ben „Mi a mondattan?“, 1931-ben „Nyelv-

helyesség és nyelvtudomány“, 1924-ben „Funkcionális nyelvszemlélet“ voltak elnöki megnyitói. Mindegyik megnyitóban alapvető, sokáig uralkodóan megmaradó értékelések vannak, mégis kettő van e megnyitók között olyan — „Mi a mondattan?“ és „Funkcionális nyelvszemlélet“ —, amely nyelvtudományi alapelveink felfogásában fontos változást s ép ezért nyelvtudományunk történetében is minden időkre fordulót jelent. E röviden, klasszikus tömörséggel megalkotott megnyitók ragyogó tisztaságban mutatták s mutatják ma is, hogyan alakult ki a pozitív tények megfigyelése, vizsgálata alapján Gombocz felfogásában az az egész nyelvi életet átfogó rendszer, amelynek elvszerű anyagát legfontosabb vonásaiban e megnyitóiban ránk hagyta. S a nyelv életét átfogó eme rendszerét a Magyar Nyelvben közölte, a Magyar Nyelvtudományi Társaságban mondta el.

Gombocz a Magyar Nyelvnek fennállása óta egyik legkiválóbb, a nyelvtudomány alapelveinek kutatása terén a leghatásosabb munkatársa, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak legerősebb oszlopa volt. Ez az oszlop kidőlt, kidőlésével Társaságunk életében, folyóiratunkban mélységes űr maradt; olyan űr, amelynél csak az a szeretet nagyobb, melyet vonzó egyénisége iránt érzünk, s az a tisztelet, mellyel iránta mindenkor viseltettünk. Nemes alakját jövő évi közgyűlésünkön méltatjuk.

Emlékét, szeretettel lelkünkbe zárva, hálás kegyelettel fogjuk szívünk utolsó dobbanásáig őrizni.

*

Az elnök kegyeletes szavait a Társaság tagjai állva hallgatták végig.

Titkári jelentés 1934-ről.

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Nyelvnek XXX-ik évfolyamát zártuk le az elmúlt évvel. Társaságunk történetében tehát új mérföldkő mellől indulunk. Hihetetlen nehézségek közt eltelt emberöltő tudományos munkálkodásának eredménye a 30 kötet. A kötetek megszakítatlan hosszú sorozata tanúbizonysága egyben annak is, hogy Társaságunk vezetősége minden akadályt leküzdve még a legnehezebb években is azon igyekezett, hogy a legmagyarabb tudomány új eredményei késedelem nélkül s a lehető legnagyobb terjedelemben jussanak a szaktudósok, illetőleg az érdeklődő művelt magyar közönség elé. Ebből meritünk a második emberöltő küszöbén reménységet arra, hogy Társaságunk a szűnni nem akaró válságos gazdasági viszonyok közt is folytatni tudja vállalt magasztos feladatát.

Tudományos működésünk az elmúlt évben is felolvasó ülések tartásában és folyóiratunk kiadásában nyilvánult. Felolvasó üléseinket a nyári szünet kivételével az évnek minden hónapjában megtartottuk. Január 23-án tartott XXXII. évi közgyűlésünket GOMBOCZ ZOLTÁN alelnökünk nyitotta meg „A funkcionális nyelvszemlélet“ című értekezésének felolvasásával. Február 13-án LOVAS RÓZSA adta elő „Név—lélek“ című tanulmányát,

MELICH JÁNOS pedig a *pokol* szó eredetét fejtegette. Március 13-án TAMÁS LAJOS az oláh nyelv magyar elemeinek hangsúlyát vizsgálta, LAKÓ GYÖRGY a zürjén—vépsze kapcsolatokat világította meg. Április 10-én HAKULINEN LAURI, finn vendégünk, a finn nyelvjárási szótár előmunkálatait ismertette. Május 15-én MELICH JÁNOS Szent Zoërad nevét magyarázta meg. Június 12-én KNEZSA ISTVÁN a kaj-horvát keresztény terminológia magyar elemeivel foglalkozott, JUHÁSZ JENŐ meg a Halotti Beszéd *keassatuc* szavának olvasását fogta revízió alá. Október 9-én LAZICZIUS GYULA a *bibircsó* szó, MELICH JÁNOS a *Dudvág* víznév eredetét fejtegette. November 13-án BÁRCZI GÉZA az ó-francia jövevényszavaink szóvégi s-ével kapcsolatos kérdéseket tárgyalta, JAKUBOVICH EMIL pedig a székely rovásírás legrégibb ábécéit mutatta be. Végül december 11-én MELICH JÁNOS magyarázta meg, hogyan olvasandó Konstantinos Porphyrogenetos γολάσ-α.

Folyóiratunk, a Magyar Nyelv, az egyre nehezedő gazdasági viszonyok közt is megtartotta az előző években elért terjedelmét, az elmúlt évben is öt kettős füzetben, 21½ íven jelent meg. Társaságunk kiadványainak sorozata a következő munkákkal gyarapodott: 32. sz. HARTNAGEL ERZSÉBET, Újabb német jövevényszavainkról; 33. sz. LAZICZIUS GYULA, Bevezetés a fonológiába; 34. sz. KOVALOVSKY MIKLÓS, Irodalmi névadás.

A magas nyomdaárak fedezésére a Magyar Tudományos Akadémia ebben az esztendőben is kiutalta 1000 pengős segélyét. Ezenfelül ugyancsak Akadémiánk áldozatkészségéből Nyelv-művelő Bizottságának Magyarosan című folyóiratát Társaságunk minden tagja és folyóiratunk előfizetői továbbra is ingyen kapják. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1933—1934. évre ismét 550 pengő államsegélyben részesítette Társaságunkat, amiért az Országos Magyar Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak folyóiratunkból több példányt engedtünk át.

A Magyar Tudományos Akadémia és a magas Minisztérium segélyéért ez úton is hálás köszönetet mondunk. Itt köszönjük meg WESZELY GYULA tagtársunknak buzgó fáradozását is, melynek eredményéül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Elnökségétől az elmúlt évben ismét 100 pengő, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének Elnökségétől pedig ismét 200 pengő támogatást kaptunk. Hálánk szava illeti meg Budapest székesfőváros polgármesterét és tanügyi osztályának vezetőségét, mert az elmúlt évben is 122 példányban fizetett elő iskolái számára folyóiratunkra. A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége iránt érzett hálánknak is itt adunk kifejezést azon szívességért, hogy évi közgyűlésünk, havi választmányi és felolvasó üléseink alkalmából az üléstermet a múlt évben is rendelkezésünkre bocsátotta.

Tagdíjából és előfizetésekből a múlt évben 5001.50 pengő, adományokból 313 pengő folyt be pénztárunkba. Több alapító tagtársunk kisebb-nagyobb összeggel gyarapította alapítványi tagdíját.

Az 1934. április 10-én tartott rendkívüli közgyűlésünkön tiszteleti tagunkká választottuk Kannisto Artur helsinki egyetemi tanárt. Társaságunk tagjainak száma 1934. december 31-én: 2 tiszteleti, 92 alapító és 276 rendes tag. Előfizetőinknek száma 294. Ezen felül 157 egyetemi és főiskolai hallgató kapta évi 2 pengőért folyóiratunkat.

Szomorú kötelességünk szerint be kell még számolnunk a súlyos veszteségekről is, amelyek Társaságunkat ez év folyamán érték. Elhunyt: WIKLUND KÁROLY BERNÁT, upsalai egyetemi tanár, a lapp nép és nyelv legismertebb kutatója, tiszteleti tagtársunk, akiről folyóiratunk hasábjain ZSIRAI MIKLÓS munkatársunk szép szavakkal emlékezett meg (I. XXX, 254—5). Alapító tagjaink sorából távozott LENGVEL LAJOS budapesti orvos és még négy rendes tagtársunk: BALOGH PÉTER ny. gimnáziumi tanár (Budapest); CSONKA GYULA reálgimnáziumi tanár (Sümege); NYUSZTAY ANTAL ref. gimnáziumi tanár (Budapest), aki helyel-közzel egy-egy kisebb cikkel is felkereste folyóiratunkat és TAJTHY FERENC ny. községi főjegyző (Kiskundorozsma). Emléküket kegyelettel őrizzük.

A tagsági díjak megállapítását alapszabályaink a közgyűlés hatáskörébe utalják. Folyó évi január hó 15-én tartott választmányi ülésünk határozata értelmében van szerencsém indítványozni, hogy az 1935. évre a tagdíj és alapító díj maradjon az eddigi 8, illetőleg 200 pengő.

Kérem a tekintetes Közgyűlést, méltóztassék titkári jelentésemet tudomásul venni és a benne foglalt indítványt elfogadni.

JAKUBOVICH EMIL.

KÜLÖNFÉLÉK.

Kai Donner.

1888. IV. 1.—1935. II. 12.

1908 őszén fiatal finn nyelvész érkezett az Eötvös-kollégiumba, hogy megtanuljon magyarul és megismerkedjék a finn-ugor nyelvészetet művelő magyar tudósokkal és tudományos ugor nyelvészetet művelő magyar tudósokkal és tudományos kutatásaik eredményével. A magyar nyelvtant már tudta, amikor közénk jött, és azalatt a néhány hónap alatt, amíg itt tartózkodott, gyakorlatilag is egész jól megtanulta nyelvünket.

A magyar nyelvre azért volt szüksége, hogy a magyar nyelvű finnugor és urál-altaji tudományos dolgozatokat el tudja olvasni, az azonban nem volt célja, hogy magyar vagy akár ugor nyelvtudományi problémákkal foglalkozzék. Kai Donner ifjúkorától kezdve Szibériába készült, megvalósítani azokat a terveket, amelyeket atyja, Otto Donner olyan vagyódással emlegetett, de meg nem valósíthatott, tovább folytatni azt a kutató, nyelvészeti, etnográfiai munkát, amelyet Castrén a múlt század negyvenes éveiben olyan gazdag eredménnyel végzett. A Szibériában lakó finnugor nyelvű népek: vogulok, osztjákok tanulmányozását magyar és finn tudósok alaposan folytatták Castrén óta is, a szamojéd nyelv és nép megismerése terén azonban még sok különböző tennivaló volt hátra. Kai Donner arról álmodozott fiatal korában (mint a romanista, akinek minden vágya és törekvése, hogy Párizsba és Rómába eljusson), hogy expedícióra indul Szibériába, ahol a Jeniszei partvidékein, a tundrákon, a tenger partján, a szárazföld legészakibb szegélyein, a mérhetetlen havas pusztaságokon élő szamojédeket fogja tanulmányozni. Atyja tervezgetésein kívül, amelyeket

— mint ő maga feljegyzi „Siperian samojedien keskuudessa“ című művében — annyszor hallott otthon, bizonyára nagy hatással voltak rá azok a csodálatos, különös varázsú útleírások is, amelyeket Castrén följegyzéseiben olvasott, s amelyek az éghajlat, közlekedési, lakás- és táplálkozási viszonyok minden visszariasztó volta ellenére is vonzóerővel hatnak az olvasóra. Castrén tudományos eredményei és örök hírneve is buzdíthatta elhatározásában az európai északi szélek fiát, akit Szibéria zordon éghajlata nem riasztott vissza úgy, mint bizonyára sok délibb országot.

Kai Donner 1911-ben útra kelt, s magyar barátainak Tomszkból, Jeniszejszkből több ízben adott életjelt magáról. Második expedíciója 1913-ban indult el és 1914 őszén tért vissza. Hónapokon át élt Szibéria északi szélein, gazdag nyelvészeti és néprajzi anyagot gyűjtve — első sorban a szamojédektől. E tanulmányútjának eredménye igen becses útleírása: „Siperian samojedien keskuudessa“ című műve, melynek e sorok írójától bő kivonatos ismertetése jelent meg magyarul az Ethnographia 1916. évi folyamában, több kisebb cikk és tanulmány, 1933-ban pedig Siperia című műve, amelyben Észak-Szibériáról ír összefoglaló ismertetést. E művében mindent ad, ami egy tájról írt monográfia teljes képéhez tartozik: geológiát, földrajzot, archeológiát, antropológiát, nyelvészetet, történelmet, néprajzot, illusztrációkat és térképeket.

Szibéria északi lakói általában urál-altajiak: finnugorok, szamojédek, török-tatár és mongol népek. Az északi nomádok között van azonban egy nép: a jensiszei-osztják, amelynek nyelve az észak-szibériai népek egyikének a nyelvével sem rokon. Castrén ezt a nyelvet valami külön fejlődött kínai nyelvnek tekintette, más tudósok tibeti nyelvnek gondolták. A nyelvtudomány bebizonyította, hogy az Észak-Szibériában lakó népek nem őslakók, hanem bevándorolt népek, amelyek Európából, Kelet-Ázsiából, Dél-Szibériából és Mongoliából szorultak ide, az északi vidékekre. A nyelvtudósok megállapítását megerősítik a régészeti és embertani vizsgálatok is. Az a kőkorszakbeli nép, amely valaha itt lakott, nyelvészeti szempontból nyomtalanul eltűnt — mondja Donner —, valamint a bronzkor népe is. A nyelvtörténet tehát csak azokat a népeket veheti figyelembe, amelyek ma ismertek, s a nyelvek osztályozása során kiderült, hogy a jensiszei-osztják egyedülálló nyelv Észak-Szibériában. Kai Donner azt mondja, hogy 1100 körül Közép-Ázsiában volt egy nagy birodalom, amelyben önálló, külön indokínai nyelvet beszéltek. E nyelv neve volt Si-hia. Kara-Khoto romvárosban sok ilyen nyelven írott kéziratot és könyvet találtak. E nyelv vizsgálatában még nem jutott messze a nyelvtudomány — mondja Donner —, de azt máris sikerült megállapítani, hogy a legközelebbi rokonságban áll a tibeti nyelvvel. Donner a továbbiakban azt bizonyítja, hogy a jensiszei-osztják nyelv, amelyben más nyelvek praefixumaival és suffixumaival szemben infixumok vannak, ennek a kihalt nyelvnek lehet a késői rezervációja.

A nyelvtudomány segítségével sok olyan őstörténeti kérdést sikerült már megvilágítani, amire sem történeti források, sem régészeti kutatások nem nyújtottak semmi felvilágosítást.

Elég, ha ennek igazolására Setälä kitűnő munkájára, a finnugor népek őstörténetére hivatkozunk. A szibériai nyelvek tanulmányozása Donnert is elvezeti az őstörténethez, és fölkelte benne a kételyt az eddigi megállapításokkal szemben. Az őshaza holtfekvésének megállapításánál nagy jelentőségük volt növényföldrajzi és növénytörténeti eredményeknek. Donner azonban rámutat arra, hogy az egymásután következő korck éghajlatváltozásai megváltoztathatták egyes növényzeteknek a földrajzi helyét és határait is. S ha figyelembe vesszük — mondja Donner —, hogy a cirbolyafenyő és a vörösfenyő területe valamikor sokkal nyugatabbra terjedt, mint ma, — ami rendkívül fontos adat, mert ezeknek a fáknek mai földrajzi területe alapján akarják az őshazát az Urál közelében elhelyezni, — nincs többé rá ok (különösen ha figyelembe vesszük más körülményeket is, amelyek nyugatabbra utalnak), hogy ragaszkodjunk a régi fölfogáshoz. S végül arra a megállapításra jut, hogy az uráli őshaza nemcsak sokkal nyugatabbra fekketett, mint ma, hanem fekketett — pontosabban meghatározva — a Ladoga és Finnország keleti felén elterülő erdőségekben is.

A régészeti és növényföldrajzi adatok, amint azt már Setälä is megállapította a finnugor népek őstörténetéről írott kitűnő nyelvrégészeti munkájában, azt bizonyítják, hogy a finnugor ősnép, valamint azt megelőzőleg az uráli ősnép nem lakott Szibériában, az uráli népek ellenkezőleg Európából szívárogta át új hazájukba, Ázsiába. Az uráli nyelvegység bomlása gyaníthatóan sokezer évvel a mi időszámításunk előtt megkezdődhetett már. A nyugatszibériai nyelvek jövevényszavainak vizsgálata viszont e nyelveknek sok más nyelvvel való érintkezésére világított rá. Az altaji őshaza valahol messze Keleten lehetett, a Bajkál-tótól mindenesetre keletre. Itt Szibériában aztán ezek a nyelvek, az altajiak és uráliak, finnugorok, török-tatárok érintkezésbe jutottak egymással (szamojéd, török, mongol, tungúz, koreai stb.), s a szibériai nyelvek vizsgálata sok őstörténeti kérdésre világíthat még rá. De Donner nem szírikozik csak a nyelvi bizonyítékokra: nagy jelentőséget tulajdonít a szibériai, egyelőre még gyér ásatások eredményeinek, a régi leleteknek, s ezek alapján számos föltevessel áll elő és sok érdekes következtetést von le. E sorok írója — bár éppen most egy készülő népszerűsítő művével kapcsolatban jórészt átolvasta a szibériai nomádokra vonatkozó régi és új irodalmat — nem érzi magát följogosítva, hogy Donner eredményeiről ítéletet mondjon; azt azonban látja, hogy Donner számos oly kérdésre mutat rá a rokonnépekkel kapcsolatban, amelyeknek ismerete megtermékenyítően hatna nálunk is. S ha föltevésai nem mindig helytállóak és megállapításai nem véglegesek is (véglegesek-e a szellemtudományok eredményei általában?), már csak mint e nálunk ismeretlen problematika összefoglaló áttekintése is megérdemelné a magyar nyelvre való átültetést.

Fridtjof Nansen, a híres sarkkutató, aki Donner után járt Szibériában, „Sibirien ein Zukunftsland“ című művének kéziratát átolvastatta Donnerrel és megjegyzéseit, tanácsát, kiegészítéseit, különösen a szamojédekre vonatkozóan felhasználja. Már 1911 után Donner a szibériai, különösen pedig a szamojéd-

szakértő. „A szamojédek csak a legújabb időkben jutottak föl a Jeges-tengerig, amit eyebek közt abból is lehet következtetni, hogy nyelvükben a tengernek nincs eredeti szava.“ — „Nemcsak a kamassziniakon, hanem az osztják-szamojédeken is kimutatható a tatár hatás.“ — „A rénszarvas-kultúra ősi, sarkvidéki kultúrorökség, amit az odaköltözött népek talán azóta már kihalt népektől vettek át.“ — Ezekben és sok más kérdésben is Donnerre hivatkozik Nansen, aki ezzel a legkitűnőbb szamojéd tudósnak ismerte el Donnert.

Nyeivészeti dolgozatai a szamojéd nyelv hangtanával, rokonságával és kölesönszavainak kérdésével foglalkoznak. — Über die anlautenden labialen spiranten und verschlusslaute im samojedischen und uralischen. 1920. Über samojedisches š und s. 1920. Über anlautendes t (tš) und d' (dž) im kamassischen. 1923. Zur vertretung der konsonantenverbindung nasal + homorganer klusil im Tschaja-dialekt des ostjak-samojedischen. 1924. Über soghdisch *nōm* 'Gesetz' und samojedisch *nom* 'Himmel, Gott'. 1925. Zu den ältesten berührungen zwischen samojedem und türken. 1924. Salmin murteen kvantiteettisuhteista. 1912. Kielimaantieteellisistä tutkimuksista Suomessa. 1930. Quelques traîneaux primitifs. 1915. Ornaments de la tête et de la chevelure. 1920. Über das alter der ostjakischen und wogulischen renntierzucht. 1927. E munkálataiban a finn nyelvészeti iskola új módszereit alkalmazza igen eredményesen.

Kéziratban maradt gyűjtései: a) szótári anyag: osztják-szamojéd, kamasszi-szamojéd, jéniszei-osztják; b) szövegek és néprajzi anyag: osztják- és kamasszi-szamojéd. — Ő rendezte sajtó alá Paasonen osztják-szamojéd szótárát.

Magyar barátai közül egyike voltam azoknak a szerencséseknak, akikkel a legutóbbi időkig levelezésben állt, s akinek állandóan megküldte műveit. Nemcsak tudományos műveit: politikai cikkeit is. Mert Donner nemcsak tudós volt, hanem politikus és lapszerkesztő is. Szélsőséges nacionalista, „aktivista“ politikus, a Szovjet-Oroszországban maradt Karjala visszacsatolásának egyik harcra szólója. Haláláról a finn lapok bő tudósításokban számoltak be, az imperiál folióalakú Uusi Suomi egész lapnyi tudósítást közölt temetéséről.

Hogy tudományos eredményeiből mi marad meg, nem látjuk előre. Nem is fontos. Közel három évtizeden át lelkes, érdekes munkása volt az urál-altaji nyelvészetnek, önfeláldozó kutatója volt a rokcnnépeknek, nyelvüknek, néprajzuknak, történetüknek; szintetikus műve Szibériáról egész sereg problémát dob föl, old meg vagy próbál megoldani. Nevét kutató érdemei és művei örökítik meg az urál-altaji nyelvtudomány és néprajz történetében.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Jelentés az 1933–1934. évi Sámuel—Kölber-jutalomról.

A kiküldött bizottság egyhangúlag azt javasolja, méltóztassék az idei Sámuel—Kölber-jutalommal TAMÁS (TREMŁ) LAJOSNAK „A magyarországi latin ŝ-ezés az oláhban“ című értekezését ki-tüntetni.

TAMÁS (TREMŁ) a magyar nyelvnek s a magyar szellemiségnek az oláh nyelvre és az oláh közműveltségre való hatásával

évek óta kiváló hozzáértéssel foglalkozik. E tárgykörből írt értekezései nemcsak magyarul, hanem németül is megjelentek. Így pl. „Ungarische Lehnwörter im Rumänischen“ című dolgozata az Ungarische Jahrbücher VIII. kötetében, az „Über die rumänischen Zeitwörter ungarischen Ursprungs“ című a Bărbulescu-emlékkönyvben (Omăgiu Prof. Ilie Bărbulescu. Jași, 1931.), a „Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rumänischen“ című a „Bulletin de Linguistique“ (București, 1933.) című folyóiratban látott napvilágot.

A jutalommal való kitüntetésre ajánlott értekezés, amely a Magyar Nyelv 1933-i évfolyamában jelent meg, annak a latin hatásnak egyik nyilvánulásával foglalkozik, amely a magyarság közvetítésével érte az oláhságot. Természetesen főképp az erdélyi oláhság nyelvében találjuk meg e hatás nyomait, de találhatók az Erdélyen kívüli oláhság nyelvében is. A magyarországi latin-ság hatásának ezúttal vizsgált jelensége az ŝ-ezés. A XVI. század második felétől kezdve megjelent oláh nyomtatványok tele vannak olyan latin eredetű oláh köznevekkel és tulajdonnevekkel, amelyek ŝ-sel vannak meg az illető szövegekben, s amelyek oda csakis a magyar iskolázás útján kerülhettek, pl. oláh *articulus, călămăriș, iuș, mișă, Pontiuș, pasus, sacrament, vicariș* stb. Van azonban olyan szó is, amely a XVI—XVII. század óta az egész oláhságnak és a mai oláh köznyelvnek is eleme; ez a köznyelvi oláh *școală* 'iskola' szó, amelynek a régiebb szövegekben *ișcoală, oșcoală* alakjai is előfordulnak, hirdetve szókezdő *i*-jükkal, *o*-jükkal, hogy az egész szó, s nemcsak ŝ-ezése, magyar eredetű. A ma általánosan használt *școală* ŝ-ével ékezen szóló tanúja azoknak a hatásoknak, amelyek közvetítésében az orosz-oláhság a magyarországi latinságot illeti. — A nagy tudással és gondos körültekintéssel megírt értekezés mindenképpen méltó arra, hogy ifjú tudós szerzőjét az Akadémia a Sámuel—Kölber-jutalommal kitüntesse. Budapest, 1934. május 2-án. SZINYEI JÓZSEF elnök PETZ GEDEON és GOMBOCZ ZOLTÁN biz. tagok. MELICH JÁNOS előadó

LEVÉLSZEKRÉNY.

Tolnai Vilmos kérdi: Harsányi Zsolt Zrinyi-regényében (Szólalj, szólalj, virrasztó! 1933. I, 180) olvasható a következő: „... volt Csáktornya határán egy természetes szép lippafa. — Milyen fa? kérdezte Júlia. — Lippafa. Hársfa. A jobbágyság... ez lippafát csodatevőnek hitte. Odajártak az fához imádkozni az emberek.“ A számomra hozzáférhető forrásokban nem találom a hársnak ezt a nevét. Van-e rá korabeli adat? Mi a származása? — **Felelet:** A szláv nyelvekben *lipa* a m. 'hársfa'. *Lippa* város neve, ami egykor a magyarban így hangzott: *Lipva* < **Lipova*, ebből a szláv szóból való. M. J.

T. J. írja: *Bibircsö* szavunk alakváltozatai közt sem az EtSz., sem legutóbb (MNy. XXX, 228 kk.) LAZICZIUS GYULA nem említi a *bibircsö*-t. Ezt az alakot Gáti István 1795-ben, Pozsonyban megjelent A' Természet Históriaja című könyvéből ismerem: „[A' Pulyka] feje hol mi mezítelen *bibirtsökből* [így!]

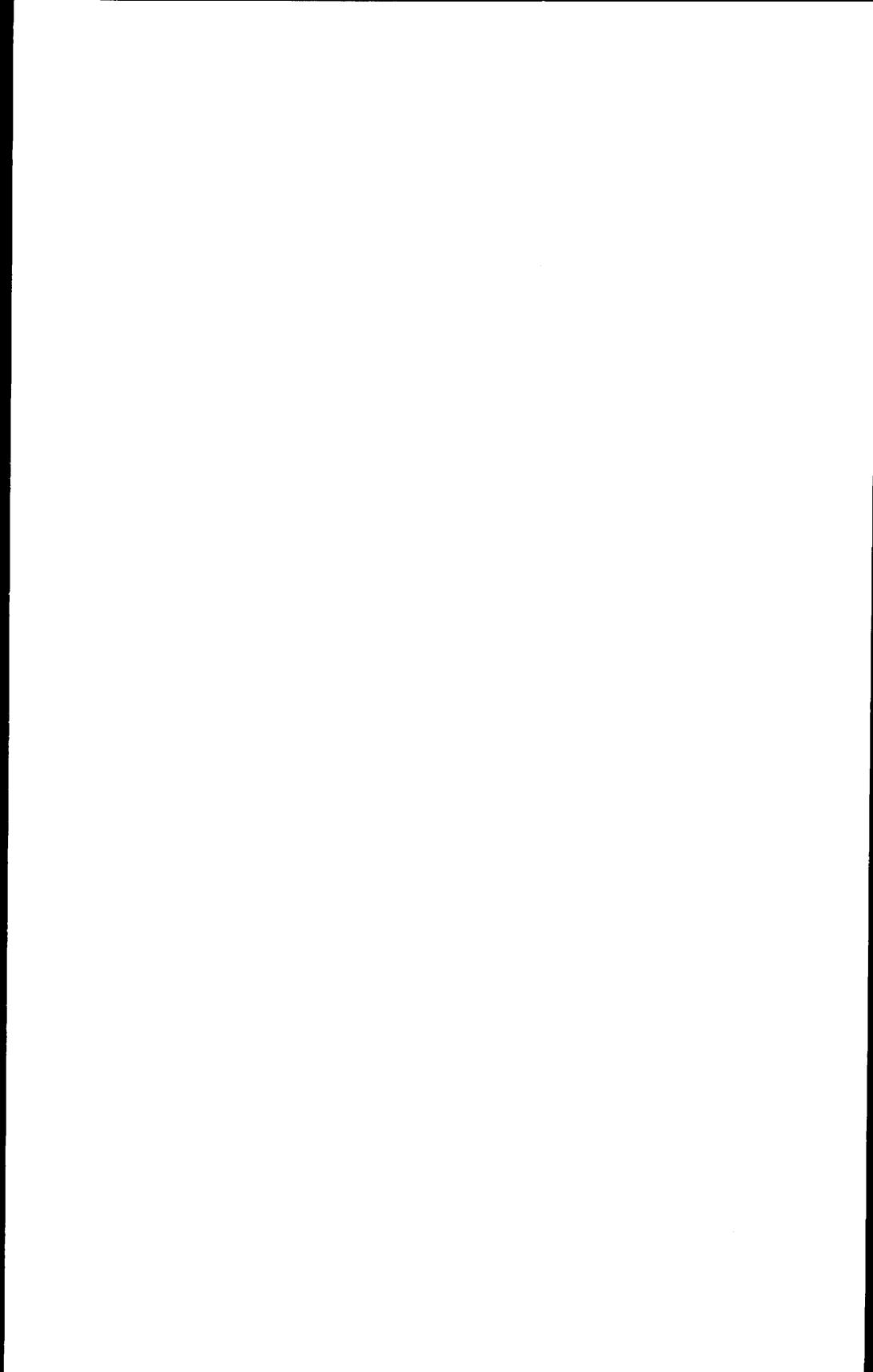
áll . . .“ (172) | „A' Vérfzopó-Kígyó-is e' féle, de kisebb *bibirtsős* testü“ (240). Ez utóbbi adat valószínűvé teszi, hogy az előző esetben is *bibirtsők*-nek kellene állania; ezidőtájt azonban nyomdánk még meglehetősen szűkében voltak az *ö* (= *ó*) betűnek, s e helyett gyakran *o*-t szedtek.

R. R.-nak: Mikor MNy. XXX, 192 a szélnévként szereplő *tátorján* szó eredetére vonatkozó nézetemet érintettem, a növénynévként ismert *tátorján* szót szándékosan nem említettem. T. i. ez véleményem szerint nem függ össze a szélnévvvel, hanem a török *taty* 'ízlik, édes' ige *tatur* 'ízlettet, ízelet' műveltetődjének *-yan* képzős nomenjére megy vissza, vagyis értelmére nézve az volt, ami a magyar *ízeltető* 'étvágygerjesztő'. P. D.

P. D. írja: Egy Szombathelytől nyugatra fekvő vasmegyei falu magyar neve Lipszky szerint *Doszmát* vagy *Dozmáth* (németül *Gross-Mucken*), a Hnt. 1863. és CzF. (I, 1275) szerint *Dozmáth*; *Dozmát*-ot ír CsÁNKI (II, 745; innen idézve MNy. XXX, 70). FÉNYES, GeogrSzót., a Hnt. 1873., Vas megyének Pallas Lexikona-beli térképe *Dozmat*-nak közli a nevet. Magam gyermekkorom óta nemesi előnévből a *dozmati* alakot tudom, s amint egy arról a környékről való ismerősöm értesít, csak a *Dozmat* forma használatos, *Dozmát* egyáltalában nem fordul elő. A legnagyobb valószínűség szerint tehát a *Dozmát* (*Doszmát*) hiba, amely alighanem Lipszkyben keletkezett, és egy csomó közlésben tovább vándorol. Különbösen az utolsó szótagban *a*-val írt régi alakok között feltűnő 1269: *Duruzmot* és 1291: *Durzumot* (CsÁNKI i. h.) adatok is arra mutatnak, hogy a helynév hangtörténetében valaha utolsó szótagbeli *o* \sim *a* váltakozás volt.

T. A.-nak: Nem ismerek és keresve sem találok a régi és újabb magyar, illetőleg magyarországi család-, személy- és helynévi anyagban olyant, amelyből *Giltay* holland egyetemi tanár nevét meg lehetne magyarázni. Hogy a hozzánk intézett kérdésben felvetett *Gilvács*, *Gilvánfa* és *Gilád* helynevekkel, valamint a *Giléfi* és *Ghillány* családnevekkel összekapcsoljuk, arra nincsen semmi alap. Közülük a szatmármegyei *Gilvács* helység neve minden valószínűség szerint egy *Gilvács* személynévre megy vissza, amiben a *gilva* (*gélyva*), *golyva* stb. 'gombafaj' és 'golyvadaganat' szónak *-cs* képzős kicsinyítőjét láthatjuk (1228-ban *Gilvád Csēpērka* 'Csiperke' leánya). A baranyamegyei *Gilvánfa* nevének *Gilván*-része a *gilvá*-nak *-n* képzős kicsinyítője, s mint személynévvvel alakult vele a *Gilvánfalva* összetétel. A temesmegyei *Gilád* korábban *Galád* volt, és Anonymus *Glad* vezérének a nevét tartotta fenn, amit egy ősi török *Kaldy* személynévre vezethetünk vissza. A *Giléfi* családnévbéli *Gilét* a *Cletus* keresztnévnek magyar változata, a *Ghillány* családnév pedig talán a *Chilianus* (magyar *Kilény*, *Kellén*, *Gellén*) keresztnévvvel függ össze (vö. HORGER: MNy. XXX, 195). P. D.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN FÉNZTÁROS.

Nielsen Konrád

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXI. ÉVF.

1935. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

Nielsen Konrád.

A magyar nyelvtudomány munkásai és barátai meleg tisztelettel köszöntik Nielsen Konrád oslói egyetemi tanárt, a kiváló lappológust, aki augusztus 28-án ünnepelte születésének hatvanadik évfordulóját. Mi itt babér helyett csak nagyrabecsülésünk és ragaszkodásunk szerény virágaival kedveskedhetünk neki, mert a tudományos érdemekért adható legnagyobb magyar kitüntetést, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagságát, már nyolc évvel ezelőtt elnyerte.

Nielsen eredetileg papnak készült és igazában csak huszonegy éves korában, a teológiai tanulmányok elvégzése után fordult érdeklődése a lappok élete és nyelve felé. Hamarosan fölismerte a lappnak az általános nyelvészet, a finnugor nyelvhasználat, a skandináv településtörténet meg mitológia, valamint az egyetemes néptudomány szempontjából való nagy fontosságát, s elszántan nekivágott annak az útnak, amelyet Scheffer, Lindahl és Öhrling, Leem, Stockfleth, Friis, Qvigstad és Wiklund egyengetett előtte. Kerek negyven esztendő telt el az elindulás óta, s ez az emberöltő a szüntelen tanulás és tanítás, kutatás és értékesítés zajtalan, de bőséges termésű ideje volt. Több ízben végigtanulmányozta a lapp földet, főként Norvégia lapp telepeit, miközben hatalmas nyelvi anyagot gyűjtött, sőt sikerült megismerkednie a lapp életnek és léleknek a kezdetleges forma ellenére is bonyolult jelenségeivel, úgyhogy a norvég egyházi, tanügyi és közigazgatási hatóságok lapp vonatkozású kérdésekben számtalanszor az ő szakvéleménye, tanácsa alapján döntöttek, intézkedtek. Különösen jelentős volt Nielsennek az a működése, melyet a vándor lapp rénszarvastenyésztéssel összefüggő fogas kérdések végleges rendezése ügyében kiküldött nemzetközi bizottság tagjaként 1913—1917-ig kifejtett.

Nielsen lapp nyelvtudományi munkásságának zöme tisztán leíró jellegű, s csupán aránytalanul kisebb része fejtegetés. Bajos volna pontosan elemezni próbálnunk, milyen egyéni hajlamok, képességek és módszertani megfontolások eredménye Nielsennek ez a tudományos jelleme, annyit azonban örömmel hangsúlyozhatunk, hogy ünnepeltünk megbecsülhetetlen szolgálatot tett a nemrégiben még dőlyfösen lenézett s csak napjainkban méltányolt leíró nyelvészet terén. Kitűnő hallása, finom nyelvérzéke, tökéletes anyagismerete és rendszerező készsége különösképpen hivatottá tette arra, hogy a szövevényes

alkatú lapp nyelvről kimerítő, minden ízében szabatos és hífi képet kapjunk. Idevágó munkái közül cím szerint is hadd említsük meg a következőket: Zur Aussprache des Norwegisch-lappischen (SUS. Aik. XX/1.); Die Quantitätsverhältnisse im Polmaklappischen (SUS. Toim. XX. és XXIV.); Lappisches Wörterbuch nach den Dialekten von Polmak, Karasjok und Kautokeino (Heft I. 1913.); Lærebok i lappisk (I. Grammatikk. 1926.; II. Tekster. 1926.; III. Glossar. 1929.); Lappisk ordbok. Lapp Dictionary (I—II. 1932—1934). E művek közül általánosabb érdekűségénél és tudománytörténeti jelentőségénél fogva kiváltképpen a Lærebok I. köteteként kiadott lapp nyelvtan, valamint a lapp szótárnak eddig megjelent két vaskos kötete emelkedik ki. Tisztelettel tekintünk ezekre a nagyszabású művekre! Egy élet áldozatos munkája árán gyűjtött gazdag ismeretek klasszikus fölépítésű összefoglalása gyönyörködtet, oktat im bennünket, és fogja majd gyönyörködtetni, útbaigazítani mindazokat az utódokat, akik valaha lappal s a lapon keresztül megközelíthető távolabbi tudományos kérdésekkel kívánnak megismerkedni.

Fejtegető tanulmányai közül ezek a legszámottevőbbek: Die wissenschaftliche Bedeutung des Lappischen (FUF. XIII.); Die 3. P. Sg. Praes.-form im Lappischen (SUS. Aik. XXX/28.); Partitiv i Finnmark-lappisk (Qvigstad-Alb.) és A note on the origin of attributive forms in Lapp (SUS. Toim. LXVII.). Természetesen találjuk, hogy ezekben a munkákban sem káprázatos elméletek sziporkáznak, hanem adatokra, tényekre épített nyelvtörténeti következtetések ragadják meg az olvasót.

Amikor Nielsent ünnepeljük, finnugor nyelvtudományi munkássága mellett lehetetlen hálásan nem gondolnunk arra a meleg érdeklődésre, amelyet fiatal kora óta a magyarság iránt tanúsít: hosszabb-rövidebb ideig többször időzött körünkben, iparkodott megismerkedni viszonyainkkal, állandóan figyelemmel kísérte tudományos törekvéseinket és gyakorlatilag is úgy elsajátította nyelvünket, ahogyan nagyon kevés idegennek sikerült elsajátítania. Legyen ez a megemlékezésünk az érdemes tudóst megillető ünnepélyes tiszteletadás s a ragaszkodó jóbarát örvendező üdvözlete egyaránt.

ZSIRAI MIKLÓS.

Mi az affrikáta?

Általános Fonetika című munkám 207. §-ában meglehetősen szkeptikusan nyilatkoztam az aspirátákról és affrikátákról. Mégpedig ilyen módon:

„Vannak... olyan esetek, hogy két-két beszédhang, főleg valamely zárhang és valamely réshang, aránylag gyakran fordul elő egymás mellett, s ilyenkor persze a közöttük levő át-

meneti hang is mindig azonos... Az utóbbi évszázadok folyamán... a grammatikusok egyes ilyen gyakoribb kapcsolatokat külön névvel jelölték meg. Így egy zárhangnak és egy [h]-nak egyszótagos kapcsolatát *aspirátának* nevezték el; a [ph, th, kh] kapcsolatokat *tenuis aspirátáknak*, a [bh, dh, gh] kapcsolatokat *media aspirátáknak*. (Hogy maga a zárhang *aspirált*, ném. *behaucht* legyen, az természetesen képtelenség. Egyszerűen az történik itt, hogy a hangszalagok már a zöngétlen zárhang képzése közben elfoglalják a [h] képzéséhez szükséges helyzetüket, l. erről 209 d. §, s így a zár megnyitása és az explózió megtörténte után rögtön képződhetik a [h].) Egy zárhangnak és egy homorgán (236. §) réshangnak egyszótagos kapcsolatát pedig elnevezték *affrikátának*. Ilyenek: *ts, dz, tš, dž, t'č, d'j*. Vannak fonetikusok, akik az aspirátákat és affrikátákat *kettősmássalhangzóknak* nevezik, de ez nem helyeselhető. Ugyanennyi joggal bármely más ugyanegy szótagban egymás mellé kerülő zárhangot + nem-zárhangot is lehetne így nevezni. Pl. ném. *blau, braun, Psylander, Xylophon, Knie* stb."

Amit akkor az aspirátákról mondtam, azt még ma is feltétlenül helyesnek tartom: az indogermán nyelvészeknek ezekről való tanítása a képzelet birodalmába tartozik. De amit akkor az affrikátákról mondtam, annak helyességében való hitem azóta nagyon megrendült, sőt teljesen el is enyészett. Észrevettem ugyanis azóta magyar nyelvünk hangtörténetében olyan jelenségeket, melyek meggyőztek engem arról, hogy az affrikáták nem lehetnek *t + sz, d + z, t + s, dž + zs, [t'] + [č], [d'] + [j]* egyszerű (csak éppen igen gyakori) kapcsolatai, hanem valami egyébnek kell lenniök.

E jelenségek a következők.

Igen gyakori jelenség nyelvünk történetében, hogy egy szó hangsorának két mássalhangzója helyet cserélt. Az évek és évtizedek során szinte-szinte teljes számmal gyűjtöttem össze az idetartozó adatokat, s azt láttam belőlük, hogy mindig csak egy-egy mássalhangzó cserélt helyet (pl. *t-p > p-t* vagy *p-t > t-p*), de sohasem két szomszédos mássalhangzó eggyel (pl. *tr-p > p-tr* vagy *t-pr > pr > t*). Kivétel csak az volna e szabály alól, hogy az (általában két mássalhangzó kapcsolatának tartott) affrikáták igenis helyet cseréltek sok esetben valamely egyes mássalhangzóval. Pl. (a sok közül csak néhányat idézve) N. *compóka* 'poronty' > N. *poncóka* | *comb* > R., N. *bonc* (SIMONYI: Nyr. XLIX, 156) | (ném. *rezept* >) **rěčp* > N. *rěpč* (Nyr. IV, 521) || *tucat* > N. *cutat* | R., N. *buc* 'comb' > R., N. *cub* (SIMONYI: Nyr. XLIX, 156) | (egyh. lat. *lectio* >) R. *lekce* > *lecke* (MELICH: MNy. XXIX, 113); — (*esomó* > N. *csombó* >) N. *csömbő* > N. *böncső* | *csatakos* > N. *tacsakos* | *csokoládé* > N. *kocsoládé* | R. *otrocsook* > *otrokocs* || *korcsolya* > N. *csorkolya* | N. *patics* 'fonott kerítés' > N. *pacsit* | R. *Dereckse* > *Derecske* (ez utóbbi fajtájú helycseréről l. bővebben HORGER: MNy. XXIV, 271). A *gy* helycseréjére csak

az egy *elegyedik* > R., N. *egyelődik* példa van gyűjteményemben, a *ty*, valamint a *dz*, *dzs* affrikáták helycseréjére pedig egy sincsen. — Azt mondhatná talán valaki, hogy ennek a feltűnő kivételnek az az oka, hogy az affrikáták egyszótagos mássalhangzókapcsolatok. De egyszótagos kapcsolat volt pl. a (*töporődik*;) **töpre p* és *r* hangjai között is, és mégsem lett belőle (*t—pr > pr—t* helycserével) *pröte*, hanem csak *törpe*, vagyis: az egyszótagos hangkapcsolatnak nem mindkét, hanem csak egyik eleme cserélt helyet egy másik hanggal (több más ilyenféle példát is lehetne még idézni). Ennek oka pedig nem lehet más, mint az, hogy a *pr*-féle hangkapcsolatok képzésének időtartama kétszer olyan hosszú, mint valamely egyes (rövid) mássalhangzóé. De ebből viszont azt kell következtetnünk, hogy az affrikáták képzésének időtartama, mivel helyet cserélhetnek valamely egyes mássalhangzóval, nem hosszabb, mint bármely egyes (rövid) mássalhangzóé. S e szerint az affrikáták nem lehetnek két hang kapcsolatai, aminek eddig általában tartották őket, hanem csak egyes, mégpedig rövid hangok. Világosan bizonyítja e következtetés helyességét a R. *processió* > N. *prosécció* helycsere. Itt ugyanis a *c* affrikáta szintén egyes hanggal, csakhogy hosszúval, az *ss*-sel cserélt helyet, s íme: a hosszú *ss* a *c* helyére kerülve megrövidült, a rövid *c* pedig az *ss* helyére kerülve megnyúlt (hogy hogyan nyúlt meg, arról alább lesz szó). Ha a *c* (és ennek alapján általában az affrikáták) képzésének időtartama ugyanannyi volna, mint a *t* és *sz*, *t* és *r*, *p* és *r*, *k* és *sz* stb. kapcsolatoké, akkor az *ss* megrövidülése és a *c* megnyúlása teljesen érthetetlen volna. Ezt a feltevést azonban, hogy t. i. az affrikáták nem két hang kapcsolatai, hanem csak egyes hangok, és hogy képzésük időtartama is csak annyi, mint valamely egyes hangé, még más nyelvtörténeti jelenségek is megerősítik.

A *-val*, *-vel* és *-vá*, *-vé* határozóragoknak *v*-je (a nép nyelvében még a határozó igenév *-va*, *-ve* képzője is; l. erről HORGER, MNyj. 303 kk. §.), ha mássalhangzóval végződő szóhoz járultak, mindig kiesett. Mégpedig, ha a szó egy (rövid) mássalhangzóval végződött, ennek pótló megnyúlásával kapcsolatban, pl. *kézzel*, *lábbal* stb. és *széppé*, *nyomorékká* stb., ha ellenben (hosszúval vagy) két mássalhangzóval végződött, akkor pótolatlanul, pl. *pénzel* (írva: *pénzzel*), *kardal* (írva: *karddal*) stb. és *testé* (írva: *testté*) stb.¹ De ha a szó affrikátával végződött, akkor a *v* nem esett ki nyomtalanul, mint e *pénzel*-félékben (holott az affrikáta az eddigi tanítás

¹ Nyelvelméleinkben az ilyenek még sokszor fonetikusan vannak írva; pl. a Bécsi és Münchener Kódexben: *teste* 'testté', *igazba es tisztábbá* 'igazbba és tisztábbá', *kürtel*, *pénzel*, *sietelmel*, *bizodalmal*, *ezüstel*, *palastal*, *malasztal*, *boltal* (id. MELICH: NyK. XL, 234; l. még SZINNYEI: MNy. XXIX, 134).

szerint szintén két mássalhangzó kapcsolata volna), hanem igenis pótolva, csakúgy mint a *kézzel*, *lábbal*-féle esetekben. Így *daccal*, *kaláccsal*, *étvággal* stb. vagy *gombóccá*, *forgáccsá*, *naggyá* stb. Ez a körülmény tehát ismét azt bizonyítja, hogy az affrikáták 1. nem két mássalhangzó kapcsolatai, hanem csak egyes mássalhangzók, és 2. képzésük időtartama sem hosszabb, mint egy egyes rövid mássalhangzóé. Feltűnő azonban még e *daccal*, *gombóccá*-féle esetekben, hogy a kiesett *v* pótlásául nem az ezt közvetlenül megelőző *sz*, *s*, [*j*] nyúlt meg, mint ahogy ezt el lehetne várni, hanem az ezeket megelőző zárhangok, vagy helyesebben (nehogy ezt félre lehessen érteni), e zárhangok zárjának időtartama nyúlt meg (l. erről HÖRGER, AltFon. 73. §.). A nyúlás e feltűnő módjának oka egyelőre teljesen ismeretlen. — De ezek a feltűnő jelenségek, melyek a *v*-nek affrikátával végződő szavak után való kiesésével kapcsolatosak, még két más esetben is észlelhetők.

Alveoláris egyrésű réshangok (vagyis *sz*, *z*, *s*, *zs*) és magánhangzó között álló *i* (amely sok esetben korábbi *i*, *ē*-ből vagy $\chi \sim \dot{\chi}$ -ből fejlődött, aminek részletezésére itt most nem akarok kitérni) a XVI. század elején kivétel nélkül kiesett. Ha a kiesett *i* előtt (magánhangzó +) rövid mássalhangzó állott, akkor ez a mássalhangzó az *i* kiesésének pótlásául megnyúlt, pl. R. *hoszjú* > *hosszú* | R. *akaszjam*, *ereszjem* > *akaszszam*, *eresszem* | R. *bozja* > R. *bozza* (> *bodza*) | R. *nézzem*, *nézzed* stb. > *nézzem*, *nézzed* stb. | R. *Vasján* > R. *Vassán* (> *Varsány*) stb.; de ha az *i* előtt (magánhangzó +) két mássalhangzó állott, akkor általában pótolatlanul esett ki, pl. R. *vonszja* > R. *vonsza* 'vonja, vonszolja' és mai **vonzja* > *vonza* (írva: *vonzza*). Ha azonban az *i* előtt (magánhangzó +) *c*, *cs* vagy *dz* állott (*dzs*-vel végződő ilyen szavunk nincsen), tehát az eddigi tanítás szerint két-két mássalhangzó kapcsolatai, akkor mégsem esett ki pótolatlanul, hanem igenis pótolva, éppen úgy mint a *hosszú*-félékben (melyekben egy rövid mássalhangzó előzte meg az *i*-t), mégpedig ismét nem az *i*-t közvetlenül megelőző *s*, *sz*, *z*, hanem az ezeket megelőző zár időtartamának megnyúlásával pótolva. Legvilágosabb példája ennek *Velence* nevének magyar hangtörténete. A latin *Venetia*-ból ugyanis a magyarban előbb a szóvégi *a* hasonulásával **Venēcie* lett, aztán ennek *i*-je nálánál öblösebb magánhangzó előtti helyzete miatt csökkentett nyomatékúvá lett (vö. pl. N. *kied*, *kiend*, *kieték*, ő *kieme* > N. *kjed*, *kjend*, *kjeték*, ő *kjeme* | latin *kyrieleison* > N. *kirjelejzon* | (*Kőműves* >) N. *Kőmies* > N. *Kőmjés* csn. (Krizsa: Vadr.) | latin *series* > N. *sérjes* 'sor' stb.), s az így keletkezett R. *Venēcje* (vö. ÉrdyK. 270: *veneczye*) alakból az *i* pótolásával R. *Venēcce* lett¹ (másként, de tévesen MELICH: MNy. II, 214);

¹ Ez a *ci* + mgh. > *cj* + mgh. > *č* + mgh. fejlődés magyarázza meg az olasz *palazzo*-félék hangalakját is, amiről a romanisták semmit sem tudnak.

(hogy e R. *Venëcce* alakból később járulékos *n* fejlődésével R. *Venënce*, majd az egyik *n* elhasonulásával *Velënce* lett, az persze már nem tartozik ide). És teljesen ugyanígy szlovén *veniĉje* > **venicse* (> **venëncse* > N. *velëncse* 'venyige'; l. SIMONYI: Nyr. LIV, 30). És ugyanígy pl. R. *ġogóddzjam*, *ġogóddzjal*, *ġogóddzjék* > *ġogóddzam* stb. (írva: *ġogóddzam*).

Másik párja a *v* pótoltsági kiesésével kapcsolatban tapasztalt feltűnő jelenségnek az, hogy ugyanilyen módon pótolva esik ki a [t'χ̣], [d'j] (írva: *ty*, *gy*) és magánhangzó közötti *i* is, ha ezen *ty*, *gy* előtt magánhangzó állott. Pl. **atyja* (o: [ät'xiã]) > *attya* (o: [ät'xiã]) vagy **hagyjuk* (o: [hãd'jiuk]) > *haggyuk* (o: [hãd'jiuk] (írva ma is: *atyja* és *haggyuk*). Tehát itt is nem az *i*-t közvetlenül megelőző [χ̣] vagy [j] nyúlt meg, hanem az ezt megelőző [t'] vagy [d'] zárhangoknak a zárja (vö. R. *öcsje* > *öccse*).

További feltűnő jelenség e körben az, hogy abban az esetben, ha magánhangzó és hosszú *sz* vagy *z* között járulékos *t* vagy *d* fejlődik, akkor az *sz*, *z* megrövidül, a *t*, *d* ellenben megnyúlik. Pl. N. *russzan* > *ruccan* és (R. *bozja* >) R. *bozza* > *bodza* (írva: *bodza*) stb. (még sok példát lehetne idézni). Hogy a hosszú *sz* és *z* az ilyen esetekben megrövidült, az könnyen érthető, mert hiszen nyelvünkben mássalhangzó után nem állhat hosszú mássalhangzó. De miért nyúlt meg ezen esetekben a járulékos *t*, *d*, holott mássalhangzó előtt sem állhat nyelvünkben hosszú mássalhangzó (pl. *mell*, *mellem*, *mellet* stb., de: *melbe*, s így *mënyy* : *mënybe*, *rossz* : *rosznak*, *nagyobb* : *nagyobnál*, *hall* : *halgat*, *áll* : *álhat*, *fënn* : *fënséges* stb.), s ennek megfelelően más ilyen helyzetű járulékos mássalhangzók csakugyan nem is nyúltak meg. Pl. (*tolódik* >) R. *tollódik* > *torlódik* | *passzus* ~ *passus* > N. *pakszus* ~ *paksus* | R. *passaméta* > *paksaméta* | *duzzaszt* > N. *duraszt* és vö. különösen R. *bozza* > N. *borza*, rövid *r*-rel, de: *bodza*! Tehát csakis a járulékos *t* és *d* nyúltak meg rájuk következő hosszú *sz* és *z* megrövidülésével kapcsolatban. (Vö. hogy a szláv *kostka* > **kosztk*a-ból való **koszka* > *koeka* és az *özvegy* > N. *ödzevy* fejlődésekben, melyekben rövid *sz* és *z* előtt fejlődött a járulékos *t*, *d*, nem történt semmiféle nyúlás. Mi lehet e feltűnő jelenségnek az oka?)

És van e körben végül még egy feltűnő jelenség.

A mássalhangzók megnyúlásának esetei tudvalevőleg két csoportba oszthatók: pótló és önálló nyúlásokra. Ez utóbbiak általában csak akkor észlelhetők, ha az eredetileg rövid mássalhangzó két magánhangzó között állott. Pl. R. *bilikom* > *billikom* | *kis* : *kissebb* | *utánam*, *utánad* stb. > *utánnam*, *utánnad* stb. | *dobog*, *csëpëg* stb.: *dobban*, *csëppen* stb. | **ġutotam*, *ġutotal* stb. > *ġutottam*, *ġutottal* stb. (a N. *eröss*, *csëpp*, *ġutott*, *között*-féle alakok csak analógiás elvonás eredményei; l. erről

HORGER: MNy. VIII, 201 és MgeragT. 197. §.). Azonban e szabály alól is kivételek ismét a magánhangzó után álló affrikáták, mert ezek (bár két mássalhangzó kapcsolatai volnának) igen sok esetben megnyúltak, de ezekben az esetekben is úgy, hogy zárjuk időtartama nyúlt meg, nem pedig az ez után következő réshang. Példák: *t*: R. *étszaka* > *éccaka* | *játék*: *jáccik*, *jáccani* stb. | N. *kēcög*: N. *këccen* | *két szín* > N. *këccin* 'kétszínű', *këccinkëdik* 'hizeleg' | *metél*: *mecceni*, *meccő* stb. | *tető*: *teccik*, *teccő* stb. | *locsog*: *loccsan* | (R. *ugy se* olv. *uty se* >) **ut se* > (Isten) *uccse* | *tanít*: *taniccsam*, *taniccsad* stb. vagy *füt*: *füccsek*, *füccsünk* stb.; idetartoznak kivétel nélkül *t* (*d* > *t*, *ty* > *t*) végű szavainknak *-ság*, *-ség* képzős szárma-zékai, pl. *sajáccság*, *baráccság*, *apáccság*, *szöveccség*, *vaccság*, *szabaccság*, *szomszëccság*, N. *naccsága* és a nép nyelvében *-szor*, *-szër*, *-ször* ragos alakjaik is, pl. *këccër*, *haccor*, *nëgyec-ër*, *százaccor*, *ëccër*, *nëccër* stb.; német jövevényszavaink *tz* (o: c) és *tsch* hangja helyén is kivétel nélkül *cc* és *ccs* van nyelvünkben, pl. *paccol*, *saccol*, *spriccël*, *stuccol*, *truccol*, *viccël*, *paccer*, *stuccer*, *fuccsol*, *raccsol*, *traccsol* stb. — *d*: (*hëgyezni* ~ R. *hëgyzeni* >) **hëdzeni* > szék. *hëddzeni* | (*jegyző* >) **jedző* > N. *jëddzö* | (*nagyzol* >) **nadzol* > N. *naddzol*. — *ty*: *füttyül*: *füttyent* (: > *fütty*). — *gy*: *bëgyës* > N. *bëggyës* (: > N. *bëggy*) | (R. *ëgy*.) R. *ëgyet*, *ëgyes* (vö. még ma is *ëgyedül*, *ëgyetemben*) > *ëggyet*, *ëggyes* (: > *ëggy*; valószínűleg ilyen elvonás következménye a *mëggy* hosszú *gy*-je is; l. MARK: FUF. XVIII, 164 és TOIVONEN: FUF. XX, 68). — Az affrikáták ily módon való megnyúlásának egyelőre ismeretlen oka nyilván teljesen ugyanaz, mint a fentebb tárgyalt *daccal*, R. *Venëce*, *attya*, *ruccan*, *boddza*-féle esetekben.

Hogy ezt az ismeretlen okot és vele együtt az affrikáták rejtélyes fonetikai természetét kideríthessük, hasonlítsuk össze az affrikátákban is szereplő hangokat pl. a következő hangsorokban: *Margitsziget* és *Icig*, *hátsó* és *ácsorog*, *évadzáró* és N. *zavadzál*, *lúdzsír* és *Kudzsír* hn. Világosan érezni fogjuk, hogy csak a hátul álló hangsorokban ejtünk affrikátákat, az elül állókban ellenben nem. Könnyű kitalálni, hogy ez a különbség onnan van, hogy a *t* és *sz*, *t* és *s*, *d* és *z*, *d* és *zs* között az elül álló hangsorokban szótaghatár van, a hátul állókban ellenben nincsen. Valamely zárhang és réshang között azonban természetesen csak akkor lehet szótaghatár, ha a zárhang képzése előbb teljesen befejeződött, vagyis a zár mögött összehérselve volt levegő is már kipuffant, s csak ennek megtörténte után kezdődik a réshang képzése. Ha tehát a hátul álló hangsorokbeli affrikáták elemei között nincsen szótaghatár, az azt jelenti, hogy ezek réshangjának képzése előbb kezdődött, mintsem zárhangjuk képzése teljesen be lett volna fejezve. Arra gondolva most, hogy a zárhang képzése csak a zár mögött összehérselődött levegő kipuffanásával

van befejezve (l. HORGER, AltFon. 71. §.), immár világos, hogy az affrikáták képzésének lényege az, hogy réshangjukat nem külön légárammal képezzük (mint pl. a *pl*, *br*, *kf*-féle kapcsolatokban vagy a *Margitsziget*, *hátsó*, *évadzáró*, *ludzsír*-féle hangsorokban), hanem a zárhang explóziós levegőjét használjuk fel képzésükre. Hozzávéve ehhez még azt, hogy a mássalhangzók helycseréjének vizsgálatából azt a tanulságot vonhattuk le, hogy az affrikáta nem két hangnak a kapcsolata, hanem csak egy hang, már nem lesz nehéz meghatározni az affrikáta fogalmát. Az affrikáta e szerint: olyan zárhang, melynek explóziós levegőjét egy azonhelyi¹ réshang képzésére is felhasználjuk.

Az affrikáták igazi mivoltát így megismervén, most már teljesen érthetővé válnak mindazon előbb felsorolt és részletezett hangtörténeti jelenségek, melyek eddig érthetetlenek voltak. Nevezetesen:

1. Az affrikáták a) azért cserélhetnek helyet egy mássalhangzóval (pl. N. *compóka* > N. *poncóka*), és b) azért nyúlnak meg a rájuk következő *v* (pl. *daccal*) és *i* (pl. R. *Venëcce*, *attya*) kiesésének pótlásául, mert az affrikáta nem két mássalhangzó kapcsolata, hanem csak egy mássalhangzó (melynek sajátos akusztikai hatását a zár mögött összepréselve volt levegőnek kipuffanása és ugyane kipuffanó levegőnek a rés falaihoz való súrlódása által előidézett más-más fajtájú levegőhullámoknak összekeveredése okozza), és mert — zárhang lévén — képzésének időtartama sem hosszabb, mint bármely más rövid mássalhangzóé.

2. Bármely okból való megnyúlásukkor (pl. *daccal*, R. *Venëcce*, *attya*, *ruccan*, *boddza*, *éccaka* stb.) azért nyúlt meg e zárhangok zárjának időtartama, nem pedig a kipuffanó és a rés falaihoz súrlódó levegő okozta zörej, mert ez a zörej, mivel csak az összepréselve volt levegő okozza (nem pedig új légáram), nem lehet hosszabb, mint egy zárhangnak a hangja, ez pedig mindig csakis rövid lehet, soha meg nem nyújtható (l. erről HORGER, AltFon. 73. §.).

3. A *torlódik*, *pakszus* ~ *paksus*, *durzaszt*-féle esetekben a járulékos mássalhangzók fejlődése és az eredetileg hosszú mássalhangzó megrövidülése egyáltalán nem változtatta meg a szó hangsorának az időtartamát, mert csak az történt ezek-

¹ E fogalmat eddig általában a homorgán műszóval fejeztük ki, de az erre a célra nézetem szerint elfogadhatatlan, mert csak azt fejezi ki, hogy mindkét hang ugyanazzal a beszélőszervvel van képezve, holott az affrikátákban nem ez a lényeges (pl. a *ksh* kapcsolat, bár mindkét hangját a nyelv segítségével képezzük, mégsem affrikáta), hanem az, hogy (ugyanazzal a beszélőszervvel) ugyanazon a helyen képződnek. Jobb hiányában megalkottam e célra az azonhelyi műszót. De ha valaki ennél jobbat tudna ajánlani, szívesen elfogadnám.

ben az esetekben, hogy egy hosszú mássalhangzó helyébe két rövid lépett, tehát nem volt szükség semmiféle pótló nyúlásra. De a *ruccan*, *boddza*-féle esetekben, mivel a *t*, *d* explóziója az azonhelyi réshangokkal affrikátává egyesült, az affrikáta pedig nem két mássalhangzónak a kapcsolata, hanem csak egy, mégpedig rövid mássalhangzó, a szó hangsorának az időtartama a hosszú *sz*, *z* megrövidülése miatt igenis megrövidült volna. Ennek megakadályozása céljából tehát megnyúlt az affrikáták zárképzésének az időtartama.

Az affrikáta fogalmának fentebb adott meghatározásából következik, hogy affrikátává csakis a *t* és *sz*, *d* és *z*, [*t*] és *s*, [*d*] és *zs*, [*t'*] és [*χ*], [*d'*] és [*j*], *k* és [*χ*], *g* és [*γ*] hangok egyesülhetnek (a *kχ* és *gγ* affrikáták közönségesek pl. az arab nyelvben), mert hiszen a zárhangok és réshangok között csakis ezek azonhelyiek. A *pf* és *bv* már csak egyszerű kapcsolatok, mert, bár elég közel képződnek egymáshoz, alkotó elemeik nem azonhelyiek (a *p*, *b* bilabiális, a *f*, *v* pedig labiodentális), és mert a *f*, *v* ebben az esetben sem képződik a megelőző zár explóziós levegőjének felhasználásával. Hanem mindig külön légárammal. Ellenben affrikátának lehetne tekinteni nézetem szerint a *tl* és *dl* kapcsolatokat, mert teljesen megfelelnek az affrikáta fentebbi meghatározásának. Hogy ezeket eddig sohasem nevezték így, annak valószínűleg csak az az oka, hogy az *l* hangot (az *r*-rel együtt) valamely évszázados babona következtében eddig mindig „folyékony“-nak nevezték, holott ez is éppen olyan réshang, mint a többi, csak-hogy nem egy-, hanem kétrésű réshang (l. erről HORGER, *ÁltFon.* 109—10. §.).

Azt mondtam az imént, hogy az azonhelyi zárhangok és réshangok affrikátává egyesülhetnek. Egyesülhetnek, de persze nem kell okvetetlenül egyesülniök, mert hiszen, mint a fentebb megfigyelt *Margitsziget*-féle példák mutatják, a réshang nem képződik mindig a megelőző azonhelyi zárhang explóziós levegőjével. A fonetikai átírásban ezért jövőben meg kell valahogyan jelölni, hogy egy ilyen réshang külön levegőárammal van-e képezve, vagy csak a megelőző zárhang explóziós levegőjével. Ajánlom ez utóbbi esetre (mivel más könnyen kezelhető mellékjelek már jobbra le vannak foglalva egyéb célokra) a réshangot jelölő betű alá vagy mellé tett szorzási jelet. Így pl. [*ts*] vagy [*d'j*] jelentené a *t* és *sz* vagy [*d'*] és [*j*] hangoknak szótaghatáron innen és túl való kapcsolatát, [*ts**] vagy [*d'j**] pedig a rendes írásunkban *c* vagy *gy* betűvel jelölt affrikátát.

És mivel így már benne vagyunk a műszó- és jel-alkotásban, befejezésül még azt ajánlom, hogy nevezzük el az affrikátákat magyarul v e g y e s z á r h a n g o k n a k. Képzésükkor ugyanis sem nem képezünk, sem nem hallunk külön zárhangot és külön réshangot, hanem csak egy hangot képezünk

és hallunk, olyant, amelyben az összeprésselve volt levegőnek kipuffanása által okozott zárhangnak és ugyane levegőnek a rés falaihoz való surlódása által okozott réshangnak akusztikai hatásai össze vannak vegyülve. A nem-affrikáta zárhangokat, ha ennek megkülönböztetése egyszer-másszor szükséges volna, tiszta zárhangoknak lehetne nevezni. Volnának tehát e szerint a zárhangok sorában tiszta zárhangok, pl. *t*, *d* stb. és vegyes zárhangok, pl. [*ts**], [*dz**] stb.

HORGER ANTAL.

Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.¹

Sűrű.

E szavunkat GOMBOCZ, BTLw. 118 kétes bolgár-török jövevényeink közé sórolta, mivel a vele egybevezethető csuvas *šəra* 'dicht, dick' jelentésű melléknévnek nem sikerült világosan megállapítani a rokonságát a többi török nyelvekben. Magyarítani ugyan kétféleképpen is megpróbálták a csuvas *šəra*-t, így régebben AŠMARIN a kazáni *kujə* 'dickflüssig, dick, dicht' szóra gondolt, PAASONEN (CsuvSzój. 135) pedig — ha óvatos formában is — inkább az altaji és a teleut *əvək* 'dick, fest' idevonását javasolta, GOMBOCZ azonban mindkét magyarázattal szemben meglehetősen kételkedő álláspontot foglalt el. E magyarázatok tarthatatlansága ma kifogástalanul kimutatható.

Vizsgáljuk csak meg közelebbről a két egyeztetést.

1. A kazáni *qujə* 'dickflüssig, dick, dicht' (RADL. II, 903) nem tartozik az elszigetelt szavak közé, megfelelőit számos török nyelvből ismerjük: tob. *qojə* 'dick, dickflüssig' (RADL. II, 526) | tel., alt., kirg. *qoju* 'dick, dickflüssig; dicht' (i. h. 528) | oszm. *qoju* 'dicht, dickflüssig' (uo.) | oszm. *qojulu* 'dick (von Flüssigkeit)' (i. h. 531); *qojuluq* 'das Dicksein' (uo.) | Kāšr. *qoju* és *qojuq* 'dick, dicht' | ujq. *qojuq* 'dick, dickflüssig' (RADL. II, 528) | szag., kojb., kacs., küer. *qojug* 'ua.' (uo.) | csag. *qujuq* 'dicht, dick (von Flüssigkeit)' (VĀMB. 321); *qujuq* 'dick, fest' (Šejx Sul., ed. KÚNOS 137); قويعق olv. *qojuq* 'épais, liquide épais qui dépose de la lie' (PDC. 442) | oszm. *qojur-* 'dick werden' (RADL. II, 529) | kirg. *qojul-* 'dick werden, dicht werden' (i. h. 530) | tel., alt., szag., leb., sor, kojb., kacs., küer. *qojül-* 'ua.' (i. h. 527) | oszm. *qojula-* 'ua.' (i. h. 530); *qojulandir-* 'dick, dunkel machen' (uo.); *qojulat-* 'ua.' (uo.); *qojulaš-* 'dick werden' (uo.); *qojulašdir-* 'immer dicker machen' (uo.) | kirg. *qojulus-* 'dick werden' (i. h. 531); *qojult-* 'dick machen' (uo.) | tel., szag. *qojüt-* 'dick machen, kneten' (i. h. 527) ||

jakut *zojū* 'dick (von Flüssigkeiten), dicht (Wald); Dicke, Dichtigkeit'; *zojun-* 'dick, dicht werden'; *zojutuk* 'dick, dicht'.

A vogul TJ., TČ. *kōjō* 'dick (Brei, Tee, Rauch), trüb (Wasser), dicht (Wald, Gras, Getreide)' török jövevény (vö. KAN-NISTO: FUF. XVII, 100).

AŠMARIN szemében a csuvas *sāra* ~ kazáni *quji* egyeztetés legfőbb, látszólagos akadályja a szókezdő mássalhangzók eltérése; ennek a csuvas *s-* ~ török *q-* megfelelésnek az igazolására felhozta a kazáni stb. *qanat* 'szárny'-at, amelynek a csuvasban *šumat* 'ua.' felel meg. Tegyük fel, hogy ez a feletébb szórványos hangváltozás ment volna végbe a csuvas szóban, az egybevetés mégis elfogadhatatlan a szóbelseji *-r-* miatt. A kazáni szó szóközépi *-j-*jének a csuvasban csak akkor felelhet meg *-r-*, ha eredeti őstörök *-δ-* fejleményei e hangok; erről pedig szó nem lehet, hiszen jakut *-t-*, szagáj, kojából *-z-*, uigur *-d-* helyett mindenütt *-j-* mutatkozik, világos jelül annak, hogy nem őstörök *-δ-*ból, hanem *-j-*ből kell kiindulnunk. De meg azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavaiban az őstörök *-δ-* mindig *-d-*vel van képviselve, noha a csuvasban ma *-r-* a szabályos megfelelés: őstör. **jedlāg* ~ magyar *szőlő* ~ csuv. *šyrla*; őstör. **eδ-* ~ magyar *üd-ül*; őstör. **kūd-* 'felölteni (ruhát)' ~ magyar *ködmön*; őstör. *öd* ~ magyar *idő* (vö. BTLw. 168, MNy. XII, 1).

Mindezen felül a török *qojuq*, *qoju* szabályos megfelelője megtalálható a csuvasban is, mégpedig *jāvā* 'dicht, dick' alakban. Az egybevetés teljesen kifogástalan. A szókezdő török *q-* ~ csuvas *j-* változáshoz vö.: tör. *qin* ~ csuv. *jānā* 'Scheide' | alt. *qabā* 'Bienenzelle' ~ csuv. *japsa* 'ua.' | tör. *qir* ~ csuv. *jār* 'Feld' | tör. *qal-* ~ csuv. *jul-* 'bleiben' | tör. *qan* ~ csuv. *jun* 'Blut' | tör. *qar* ~ csuv. *jur* 'Schnee'; a szóbelseji török *-j-* ~ csuvas *-v-* megfelelés példái közül valók: tör. *uja* ~ csuv. *jāva* 'Nest' | kaz. *buja-* ~ csuv. *pəve-* 'färben, malen' | tör. *qujaš* ~ csuv. *χvāl* 'Sonne' | tör. *qojun* ~ csuv. *χəvə* 'Brust'. (Vö. RAMSTEDT, Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen: JSFOu. XXXVIII, 1: 18, 20, továbbá: KSz. XV, 147, KSz. XVI, 81; N. POPPE, Die tschuwassischen Lautgesetze: Asia Major I, 778, továbbá: Die tschuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türksprachen: KCsA. II, 73, 76.)

2. A csuvas *sāra*-nak az altaji és a teleut *čīraq*-kal való összekötésében mindjárt az a feltűnő, hogy az idézett *čīraq* a többi török nyelvekben ismeretlen, az altajiban és a teleutban viszont az izolált szavak javarésze mongol jövevény. Valóban, most sem kell sokat kereskednünk ebben az irányban. Íme az altaji és teleut *čīraq* 'dick, fest' mongol megfelelői: khalkha *čīrāk* 'дужий' (VLADIMIROV, Sravn. gr. 199, 325) | monguor *tšīraq* 'serré, qui ne lâche pas, sévère' (DE SMEDT—MOSTAERT 456) | ordos *tšīraq* 'ua.' (uo.) | irod. oirat *čīriq* 'крепкий, здоровый, дужий, силач' (POZDNEEV 246). E nyelv-

járásai formákhoz kapcsolandók a következő irod. mongol adatok: *čigiray* 'dur, fort, robuste, vigoureux, solide'; *čigirayqan* 'assez dur stb.'; *čigirmaγ* 'dur, fort, robuste, solide' (Kow. III, 2180—1); a *čigireg* 'ferme, solide, élastique' (Kow. III, 217) újabb alakulás a mélyhangú alakokkal szemben.

Az irod. mong. *čigiray*-ot és a megfelelő khalkha alakot VLADIMIROV (Spravn. gr. 199) a kazáni *tīγiz* 'dicht, dicht zusammengedrängt' szóval egyeztette; ezekhez hozzácsatolta POPPE (Altaiisch und Urtürkisch: UngJb. VI, 113), kétségtelenül helyesen, a csuvas *tāvâr* 'szűk, szoros' melléknevet is.

Hogy az altaji és teleut *čīraq* 'dick, fest' és a csuvas *šāra* nem függenek össze, eleve eldönti a törökség eredeti szókincséhez tartozó kazáni *tīγiz* és a vele pontosan egyező csuvas *tāvâr*.

Az egyeztetés helyességét még jobban ellenőrizhetjük, ha figyelembe vesszük az idézett török és mongol szavak képzési módját és gazdag családját, de egyben meggyőződhetünk arról is, hogy a török nyelveken belül a csuvas alak valóban a rotacizmus esetei közé tartozik, míg a mongol *čigiray* és megfelelői, ellentétben POPPE felfogásával (UngJb. VI, 113), csak látszat-rotacizmust képviselnek.

Az idézett török alakok deverbális névszók, melyek a következő igetövekkal (és tovább képzett igei alakokkal) kapcsolatosak: tel., alt., leb., kirk., küer., kaz., oszm. *tīq*- 'feststopfen, festdrücken, hineinstopfen, hineindrängen, verstecken' (RADL. III, 1300) | Kāšγ. *tīq*- 'hineinstopfen' | csag., turki *tīq*- 'hineinpressen, vollstopfen' (RADL. III, 1345) | csag. *tīγ*- 'hineinpressen' (i. h. 1346) | oszm. *dīq*- 'zustopfen, hineinstopfen' (i. h. 1744) | oszm. *tīqa*- 'zustopfen' (i. h. 1300); *tīqan*- 'zugestopft sein' (i. h. 1301) | oszm. *tīqil*- 'zugestopft sein' (i. h. 1303) | csag., turki *tīqil*- 'gedrängt, hineingestopft, vollgestopft sein' (i. h. 1346) | kirk., kaz. *tīγil*- 'sich zusammendrängen; hineingedrängt werden' (i. h. 1307) | csag. *tīγil*- 'gedrängt sein' (i. h. 1347) | alt., tel., leb., kaz. *tīγin*- 'sich anfüllen, vollstopfen, sich satt essen, sich den Leib vollschlagen' (i. h. 1305) | kirk. *tīγinda*- 'zustopfen, verkorken' (i. h. 1306) | alt., tel. *tīγindir*- 'anfüllen, voll, satt machen' (uo.) | oszm. *tīqış*- 'stopfen, gestopft werden' (i. h. 1303) | Kāšγ. *tīqış*- 'sich drängen (in einem Hause)' | oszm. *tīqıştir*- 'hineinstopfen' (RADL. III, 1303) | turki *tīqış*- 'zusammen hineinstopfen' (i. h. 1346) | Kāšγ. *tīqīt*- 'hineinstopfen lassen' | leb. *tīγir*- 'vollstopfen, durchstossen' (RADL. III, 1306) | kaz. *tīγizla*- 'bedrängen, zwingen, streng befehlen' (uo.); *tīγizlan*- 'bedrängt sein' (uo.); *tīγizlan-dīr*- 'bedrängt sein' (uo.) | kaz. *tīqqala*- 'ein wenig, öfters hineinstopfen' (i. h. 1303) | tel., alt., leb., kirk., küer., kojb., kacs., szag. *tīqta*- 'feststopfen, festdrücken, anfüllen' (uo.) | Kāšγ. *tīqtur*- 'hineinstopfen lassen' | turki *tīqtur*- 'ua.' (RADL. III, 1346) | kaz. *tīqtir*- 'feststopfen lassen' (i. h. 1304).

Névszói származékok: oszm. *tığač* 'der Pfropfen, der Spund, der Hahn' (RADL. III, 1301); *tığač* 'ua.' (i. h. 1305) | kirg. *tjyin* 'der Pfropfen, der Spund' (uo.) | kaz. *tjyin* 'eng, eng zusammengedrückt' (uo.) | alt., tel., szag., kojb., kacs. *tjyin* 'die Flusssperre durch das aufgetürmte Eis, der Eisgang im Frühjahr' (uo.) | kojb., kacs., szag. *tjyin* 'die Flusswehre, Hemmung im Flusse zum Fangen der Fische' (uo.) | csag. *tjyin* 'vollgestopft, gedrängt, eng' (i. h. 1347) | csag. *tjyinliq* 'die Enge, Gedrängtheit' (uo.) | bar. *tjyinziq* 'der Pfropfen' (i. h. 1306) | kirg. *tjyinšiq* 'ua.' (uo.) | tel. *tjyiš* 'dicht, dicht gedrängt, eng festgestopft' (i. h. 1307) | csag. *tqiliš* 'das Gedränge, die zusammengedrängte Volksmenge' (i. h. 1346) | oszm. *tığiz* 'klein und untersetzt; der Pickel' (i. h. 1303) | kaz. *tjyiz* 'dicht, dicht zusammengedrängt, schwierig' (i. h. 1307) | csag. *tjyiriq* 'eine schmale Gasse für die Fussgänger' (i. h. 1347) | kaz. *tjiriq* 'die Nebengasse' (i. h. 1302); *tjyriq* 'ua.' (i. h. 1308) | kumük *tjyriq* 'utca' (NÉMETH Gy.: KSz. XII, 149) | csuv. *tägärläk* 'keskeny mellékutca'. Valószínűleg idetartozik Kašy. *tjyraq* 'stark' adata is.

A *tjyiz* és *tjyraq* (*tjyriq*) tehát két különböző képzővel alkotott névszói származék, amely pontosan úgy viszonylik egymáshoz, mint pl. a török *kögüz* 'mell, kebel', baskir *kukräk* 'ua.' (PRÖHLE: KSz. V, 255), kumük *köküre* 'szív, kebel' (NÉMETH: KSz. XII, 133) stb. Mindkét képzőről már sok szó esett (RAMSTEDT: JSFOu. XXIII, 3:20; BANG: Turán 1918: 307; NÉMETH: KCsA. I, 152—3; LIGETI: KCsA. I, 381—2; NÉMETH: NyK. XLVII, 82—3; DENY, GramTurque 582; ZAJACZKOWSKI, Sufiksy 27, irodalommal); köztük rotacizmus-szerű kapcsolatról nem lehet szó.

Az irod. mongol *čigiraγ* lehet közvetlenül a török *tjyraq*, *tjyriq* átvétele is, de keletkezhetett mongol talajon is a török *tjig*-nak megfelelő igéből: irod. mong. *čiki*- 'faire entrer un objet dans une ouverture en le poussant, boucher; remplir son estomac' (Kow. III, 2180); *čiytai*- 'être bourré, rempli, se rassasier' (i. h. 2181) | monguor *tš'igi*- (DE SMEDT—MOSTAERT 448) | ordosz *džix^kxe*- 'ua.' (uo.) | irod. oirat *čike*- 'владывать, вталкивать stb.' (POZDNEEV 249).

A török oldalról ily módon árván maradt csuvas *šära*-t különben már régen egybevetették a vogul *sürä*, *sürä*, *surä* 'dick' szóval is; ez utóbbit azonban egyesek, mint MUNKÁCSI B., csuvas jövevénynek tartották; ezt a nézetet teljesen megcáfolja KANNISTO (Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen: FUF. XVII, 232). Nem lehetetlen, hogy fordítva, talán épen a csuvas szó finnugor jövevény.

Ezek szerint minden valószínűség a mellett szól, hogy *sürü* szavunkat törölnünk kell bolgár-török jövevényeink közül,

és magyar nyelvi fejleménynek kell tekintenünk, melynek végső magyarázata a finnugor nyelvekben keresendő (vö. MÉSZÖLY, Sírú, sokorú, kőkörű: MNy. VII, 388—9 és PAIS, Fon: NyK. XLVIII, 282—3).
LIGETI LAJOS.

Vályi András egyetemi előadásainak planuma.¹

A II. Lipót alatt összehívott 1790. évi országgyűlés a meddő közjogi és sérelmi viták közben egy korszakos jelentőségű alkotással örököltette meg érdemeit, midőn a XVI. t.-c. létrehozásával a pesti egyetemen és az iskolákban a magyar nyelvnek, egyelőre mint rendkívüli tantárgynak tanítását elrendelte.²

A király a Cancellaria és Helytartótanács előterjesztése, illetőleg az egyetem tanácsának javaslata alapján³ az új tanszékre, mint közismerten a legalkalmasabb (notorie aptissimum) egyént Vályi Andrást, a borsodi tankerületnek protestáns vallása miatt elbocsátott iskolavizitátorát, egy huszonhétéves, egyetemi képesítéssel nem bíró, a tudósok körében alig ismert fiatalembert nevezte ki, akkor, midőn a magyar nyelvtudománynak az akadémiai, gimnáziumok kitűnő képzettségű szakemberei mellett egy Révai Miklós, Versey, Rájnis, Baróti Szabó Dávid voltak legnagyobb tehetségei és legjelesebb művelői.

A nyilvános pályázat mellőzésével történt kineveztetés óriási feltűnést keltett. Kazinczy megbotráncozással értesült róla, s a kineveztetést egyenesen Vályi katolizálásának és Batthyány hercegprimás pártfogásának tulajdonította;⁴ Révai az általa gyűlölt Szerdahelyi György kanonok, helytartótanácsi ülnök, exjezsuita mesterkedéseit látta benne,⁵ míg a közönség a nemzet ellen elkövetett sakkhúzásnak tekintette az elbocsátott tanfelügyelő rehabilitálását. Az érdeklődés az új tanár személye iránt még akkor sem szűnt meg, midőn Vályi tanszékét már régen elfoglalta és azon eredményesen tanított.

Ki is volt tulajdonképen Vályi András? Kazinczy Magyar Pantheonjában nem épen kedvező képet festett róla, s az ő ítélete átment a köztudatba. Pedig Vályi nem volt átlag ember. 1764-ben született Miskolcon. Iskoláit szülővárosában és Lőcsén végezte, s a legkiválóbb tanulók közé tartozott. Nagy nyelvismeretét különösen Lőcsének köszönhette, ahol akkoriban a német egyetemekről hazakerült tanárok a humanisztikus tárgyakon kívül a

¹ Felolvasta a szerző a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1933. november 14-én tartott ülésén.

Polyóiratunk e dolgozat közlésével emlékezik meg a háromszázados fennállását ünneplő P á z m á n y P é t e r - T u d o m á n y e g y e t e m r ől, amelynek az itt bemutatott érdemes kezdet után oroszánrésze volt a magyar nyelvtudomány fellendítésében. A SZERK.

² Cancelláriai leirat: 14610/1791.

³ Egyetemi tanácsi előterjesztés 3/283—1791.; Canc. 510, 5478/1791. Helytartótan. ir. 2758, 9414, 25273/1791.

⁴ Nemzeti Könyvtár 36. Magyar Pantheon 304; Kazinczy lev. 432. sz.

⁵ KORNIS GYULA, A magyar művelődés eszményei I, 186.

természettudományokat, gazdasági ismereteket s a nyugateurópai nyelveket nagy sikerrel tanították. Vályi tanulmányai befejeztével a nyelvtanulásban olyan előhaladást tett, hogy anyanyelvén kívül latinul, németül, tótul, franciául és olaszul is beszélt.¹ Tanárai Lócséről nem is engedték el, hanem 1784-ben az ottani nemzeti iskolához nevezették ki tanítónak. Kazinczy is Lőcsén ismerte meg Vályit, s mivel Osterlamm igazgató különösen is dícsérte tehetséges és művelt tanítóját, Kazinczy a Kassáról eltávozott Sikur András helyére őt nevezette ki a kassai nemzeti iskolához tanítónak.²

Vályi ismereteinek bővítésére, társadalmi és irodalmi szereplésre Kassán bőséges alkalmat talált. Bekerült Kazinczy irodalmi körébe, megismerkedett Bacányival, Baróti Szabó Dáviddal, Szirmai Antallal, gróf Török Lajossal és másokkal, s — Kazinczy szavaival élve — nemsokára az irodalomnak is pro-selytája lett.³ Lefordította Wielandnak „Empfindungen eines Christen“ című művét „Egy keresztyén érzékenységei“ címen; az Orpheusban verset és egy németből fordított tanulmányt tett közre a népesítésről; lefordította Holberg „Geschäftige“ című háromfelvonásos vígjátékát,⁴ azonkívül francia és olasz fordításokkal is próbálkozott. Mint pedagógus „Norma és a levélíró“ című könyvet írt a nemzeti iskolákról, s egy kis magyar nyelvtant is szerkesztett. Kazinczy tehát csak Vályi tudását és tehetségét, pedagógiai képzettségét értékelte, midőn a huszonötéves tanítót 1789-ben 600 forint fizetéssel és főszolgabírói ranggal a borsodi tankerület iskoláinak vizitátorává, tanfelügyelőjévé nevezette ki. Tanfelügyelői tevékenységéért többször részesült királyi dícséretben,⁵ s Pethő Jakab helytartótanácsi referens, a budai gimnázium igazgatója, őt a legkiválóbb tanerők közé sorozta.⁶

Midőn II. József halála után protestáns vallása miatt állását elvesztette, s majdnem egy éven át barátai és ismerősei támogatták, épen Pethő Jakab tanácsára nyújtotta be pályázatát az egyetemi magyar tanszékért. Pethő Jakab ismertette meg Szerdahelyi kanonokkal, a hercegprímás udvari papjaival, Kurbélyi titkárral, Jordánszky Elek levéltárossal, Wilt és Draveczky kanonokokkal és később magával Batthyány hercegprímással is. Elhagyatottságában és később betegségében anyagilag és erkölcsileg új barátai támogatták, s valószínű, hogy azok biztatták a katolizálásra is, aminek megtevésével az érvényesülés útja újra megnyílt előtte. Lehet, hogy a hercegprímás jóindulata is sokat jelentett kineveztetésénél, de a hivatalos iratok között nyoma sincs annak, hogy Vályi érdekében bárki is közbenjárt volna a Cancellárián, illetőleg a Helytartótanácsnál. Sőt e két kormányzék kifogást is emelt a nyilvános pályázat mellőzése miatt, de midőn a tudományegyetem tanácsának ismeretes (notorie aptissimus) előterjesztése az udvarhoz került, a Bécsből távollevő II. Lipót helyett Ferenc trónörökös habozás nélkül írta alá Vályi tanári kinevezését.⁷

¹ Kazinczy előterjesztése Kassa város tanácsához: 3877/1787.

² L. az előbbi jegyzetet. ³ Kazinczy lev. 232. sz.

⁴ Vályi lev. Kazinczyhoz 1790. IV. 10.: IrtörtKözl. XXII, 227.

⁵ Canc. 510/1791. ⁶ Kazinczy lev. 254. sz. ⁷ Cancell. ir. 5478/1791.

Az 1791. április 26-án kelt kinevezés alapján Vályit június 6-án fényes ünnepség keretében iktatták be tanszékébe. A tanárok és ifjakon kívül a magyar közélet kiválóságai is résztvettek a beiktatáson. Az új professzor kora barokk izlése szerint kissé dagályos, de bátor és gondolatokban gazdag beszédet tartott a magyar nyelv hathatóságáról.¹ Csak beszédének a címét választotta meg rosszul. Ebbe Kazinczy rögtön bele is kapaszkodott, és kegyetlenül megróttta Vályit Édes Gergelyhez írt levelében.² Pedig Vályi ekkor ugyancsak kitett magáért, s beszédének néhány részlete olyan feltűnést keltett, hogy augusztus 17-én a nemzeti nevelésről tartott beszédén még maga Sándor Lipót főherceg nádor és a hercegprímás is megjelent.³ Az előbbi alkalommal Vályi többek között a következőket mondotta: „A nemzeteket egymástól megkülönböztető jelek között a legfontosabb a nemzeti nyelv. Amily előmenetellel művelik, aszerint származik abból haszon, vagy kár a nemzetre. A nyelv művelés tehát szükséges. Király és nemzet egyformán óhajtja a nyelv művelését, tehát mostoha hazafiak azok, kik tanulni nem akarják. Méltatlanok, kik elnyomják. Magas születés, gazdagság, hivatali méltóság nem mentesítenek senkit annak tanulása alól, sőt inkább kell, hogy eszközei és ösztönzői legyenek annak. Nem nevezhetők hazafiaknak azok, kik nyelvünket megtanulni nem akarják, menteni csak azokat lehet, kiknek nem volt alkalmuk azt megtanulni. Örömmel kell fogadni minden megmozdulást és el kell ítélni a literátorok egymásközötti versengését, mert a tiszta magyarságnak, az ékesen szólásnak nagyobb eredménye lenne, ha az emberek saját véleményüket és személyes tulajdonságaikat nem tartanák nagyobbra másokénál. Az egyetemi tanítószék nem akar döntő bíró lenni a szellemi tornában, de terjesztője lesz a nyelv művelés eszközeinek s a közjót jobbító véleményeknek.“ A nemzeti nevelésről tartott beszédének néhány gondolatát pedig még ma is nyugodtan elmondhatná Vályi, annyira megelőzte vele korát.

Tehát e szemelvényből is láthatjuk, hogy Vályi nem volt az a tehetségtelen senki, amilyennek őt Kazinczy még 1810-ben Horvát Istvánhoz írt levelében,⁴ Czinke Ferenczel (Toldy szerint egy idiótával)⁵ kapcsolatban feltűnteti.

Vályit kineveztetési okmánya egyúttal előadási tervzetének elkészítésére és mielőbbi benyújtására is utasította.⁶ A katedrába máról-holnapra bejutó Vályi hirtelenében azt sem tudta, hogyan fogjon tervzetének elkészítéséhez. A Helytartótanáctól nyert szóbeli utasítás szerint a tananyagot úgy kellett összeszednie, hogy az nemcsak az egyetemi, de az akadémiai és gimnáziumi nyelvtanításnak is zsinórmértéke legyen, és elősegítse mindent a magyar nyelvismeret terjedését és a stílusérzék fejlesztését.

¹ VÁLYI A., A magyar nyelv hathatóságáról mondott beszéd. Pest, 1791.

² Kazinczy lev. 382.

³ VÁLYI A., Beszéd a nemzeti nevelésről. Pest, 1791.

⁴ Kazinczy Horvát Istvánnak 1810. V. 2. Lev. 1729.

⁵ Toldy Ferenc Irodalmi Arcképei. Pest, 1856. 47.

⁶ Canc. ir. 17258, 19364/1791. Helytartótan. ir. 20994/1791. Egyetemi tanácsi előterjesztések: 254, 295, 319/1791.

tését. Mindezekre különösen azért volt szükség, hogy a közhivatali állásokat jövőben magyarul tudó tisztviselőkkel is be lehessen tölteni. Az első évben a magyar nyelvi és irodalmi előadások hallgatása csupán a leendő hivatalnokokra volt kötelező. Az általános hallgatási kötelezettséget — Vályi kérelmére — az 1792. VII. t.-c. rendelte el.¹

Vályi eredeti planuma az iratok közt nem maradt fenn, de Gabelhofernek és Kreil Antalnak, a filozófia tanárának alapos bírálata alapján körülbelül összeállítható.² Egyébként ez ma már nem is fontos, hiszen Vályi nem ennek alapján tanított. Mint kortörténeti adalék azonban rendkívül figyelemre méltó, hogy két magyarul nem is tudó, a magyar nyelv szellemétől távol álló professzor miként képzelte el az egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanítását, s mennyire az ő bírálatuk hatása alatt állott a Cancellaria és a Helytartótanács, midőn Vályit a két bíráló javaslata szerint kidolgozandó újabb planum elkészítésére utasította.

Előrebocsátom, hogy Kreil professzor bírálata készült előbb. Gondos, általános nyelvtudományi körben mozgó munka. Vályi hálás elismeréssel fogadta a jóakarató útmutatást, s nemcsak a Helytartótanácsához intézett beadványán, de új tervezetén is meglátszik, hogy Kreil tanítása nem volt hiábavaló.

Gabelhofernek, az Egyetemi Könyvtár igazgatójának, a bírálathoz denunciánsnak bírálata szembetűnően Kreil nyomán készült. Van ugyan egy pár önálló gondolata is, de általában amit Kreil világosan, biztos okfejtéssel magyaráz, azt Gabelhofer meglehetősen zavarosan, Kreilt meg sem értve adja elő. Mindkettő egyetért azonban a bírálatot a Helytartótanácsához felterjesztő Mitterpacher filozófiai kari dékánnal együtt abban, hogy Vályi tervezete nagyon is középiskolás körben mozgott, s előadásainak alapjává a grammatikát tette, kiegészítve azt retorikai és poétikai magyarázatokkal.

A két bírálat közül természetesen Kreil professzorét fogom bővebben tárgyalni.

Kreil öt szempontból vette vizsgálat alá Vályi tervezetét. Mégpedig az előadások célja, azok természete, a hallgatók helyzete és magyar nyelvismerete, s végül az egyetem szempontjából.

Megállapítása szerint Vályi ezeket pontosan figyelembe vette, s különösen helyeselt a kezdők és haladók szerint való tanítást. De a kezdők számára tartandó nyelvtani előadásokat már azért is fölöslegesnek tartja, mert a hallgatóknak azok anyagát már a középiskolában úgyis meg kellett tanulniok, s a magyar nyelv általános szabályai — szerinte — a latinnal azonosak. Egyébként a nyelvtanból az ifjúságnak a nyelvtannal szemben tanúsított idegenkedése miatt csak a legszükségesebbeket és legfontosabbakat szabad előadni. Inkább a magyaros fordulatokra, sajátosságokra s a magyar nyelvnek a latintól és a nyugati nyelvektől való különbözőségére kell a

¹ Vályi A. kérelme a magyar országgyűléshez a magyar tanítószékek jobbkarban helyezéséről. 1792.

² Canc. 14610/1791.

hallgatókat megtanítani, mert ezek rájuk az ujdonság ingerével hatnának. De a grammatikát már azért sem lehetne egy év alatt előadni, mert a nyelvtani szabályokat példákkal kell megmagyarázni, az pedig sok időveszteséggel jár.

Vályi a haladóknak retorikát, poétikát és irodalmat adott volna elő. Kreil a két első tanítását fölöslegesnek tartja, mert azokat a hallgatók a középiskolában már tanulták; esztétikai előadásokat az esztétika professzoránál kell hallgatniok; tehát Vályinak ezek helyett is olyan elméleti és gyakorlati előadásokat kell tartania, amelyekből a hallgatók a magyar nyelv sajátosságait, a gyökér- és származott szókat, a szószármaztatás és szóösszetétel, valamint a név- és igeragozás módjait, a helyes mondatszerkesztést, magyarázza meg, miként lehet ezek feltűnő hibáit kiküszöbölni; szóljon a pontos kiejtésről, s vizsgálja meg, vajjon gondolataink minél változatosabb formában való kifejezésére elegendő-e szókincsünk.

A magyar nyelv relatív sajátosságainak vizsgálatánál pedig mutasson rá a szónoki, költői, filozófiai, hivatalos és mindennapi beszéd, illetőleg nyelv különbözőségeire és azok elsajátításának hasznára.

A gyakorlati előadások tárgya csak az „ornata syntaxis” lehet. Ennek keretében kell szólni a nyelv tisztaságáról, szabatoságáról, bőségéről, kifejező erejéről és a magyar nyelv csínosságáról. A nyelvtisztaság ugyanis megkívánja, hogy kerüljük az idegen, a magyar szellemtől távol álló, alpári és tájszavakat. Használjunk magyaros fordulatokat, vagy ha idegenből vesszük át azokat, meg kell vizsgálnunk, vajjon a magyar nyelv szellemének sérelme nélkül átvehető-e vagy sem. A nyelv-szabatoság megkívánja, hogy ismerjük a helyes szóképzés szabályait, a szavak értelmének helyes meghatározását, részint az etymologia, részint az analógia útján. A magyar szókincs gyarapítását részint a nagyobb tökéletességre jutott, könnyen asszimilálható német, francia, latin s más szavak és kifejezések átvételével, részint új szavak alkotásával és a synonym szavak értelmének pontos meghatározásával érhetjük el. A magyar nyelv kifejező erejével kapcsolatban nemcsak egyes szavak, de a mondatok energiájáról is beszélhetünk. Milyen magyar vagy helyesen alkalmazott idegen szavak teszik a beszédet elevenné, erőteljessé, lakonikussá a szórend megváltoztatásával, egyes szavak, kifejezések összevonásával, elhagyásával, hozzáadásával vagy ismétlésével? Mennyire alkalmas a magyar nyelv a képzelet, az érzelem, a szenvedély vagy lelkiállapot kifejezésére? — A nemesebb és ékebb stílushoz a nyelvcsínosság útján juthatunk el. Mint az előbbieknél, úgy itt is elsősorban jeles írókból vett példákkal, idézetekkel bizonyítjuk be, mint tehetjük nyelvünket a szavak gondos összeválogatásával, változatos szóképek alkalmazásával vonzóbbá és kecsesebbé.

Az előadások harmadik csoportját kizárólag az irodalom alkotja. Vályi korszakok szerint tárgyalja anyagát és jellemzi az írókat. Rámutat érdemeikre, de hibáikra is. Egyes fontosabb művekből szemelvényeket mutat be, és irodalmi értékük vagy stílusbeli szépségük alapján méltatja azokat. S abban az esetben, ha az írók a régi formákkal szakítva, újszerűbb módon, művésziesebben fejezték ki gondolataikat, módszerükre a hallgatók figyelmét különösen is felhívta, hogy példájukat a köz- és magánéletben utánozni tudják.

Kreil helyesnek tartja az előadási anyagot, s úgy látja, hogy az egy év alatt el is végezhető. Egyébként, ha a magyar nyelvtudás elterjedésével az első évfolyamra hallgató nem jelentkeznek, a tananyagot még a következőkkel óhajtaná kiegészíteni: Tárgyalná első sorban a magyar nyelv fejlődésének, illetőleg elmaradásának történetét, különös tekintettel a nyugat-európai nyelvekre; aztán a magyar nyelvűvelés általános és különös eszközeiről szóló tant, vagyis azt, milyen eszközökkel lehetne a magyar nyelvet a tökéletesség magasabb fokára emelni (akadémia, nyelvűvelő társaságok, irodalmi művek stb. útján), s mi módon lehetne a nyelvűvelés útjában álló politikai, vallási, vegyes nyelvűségből eredő okokat eltávolítani. De klasszikus művek kiadásával is elő lehetne mozdítani a magyar nyelv tökéletesítését. Tapasztalásból tudja, hogy tudós férfiak, kik nemcsak az iskolától, de az élettől is sokat tanultak, a klasszikusokat főleg azért olvassák, hogy az ismeretszerzés mellett magának a nyelvnek különös sajátságait, szépségeit, kedvességét élvezzék, és tökéletesebb, szebb és erőteljesebb stílusra tegyenek szert. Az ilyen emberekre a főrangúak körében tapasztalt finomabb modor szinte ráragad, a durvaságokat, nyerségeket kerülük, s közülök kerülnek ki azok a férfiak, akik a nyelvűvelés és általában embertársaik érdekében a legtöbbet fáradoznak.

Gabelhofer Kreil nyomdokain haladva szintén a tanszék célja s a cél eléréséhez szükséges eszközök szempontjából veszi vizsgálat alá Vályi planumát. A nyelvűvelés legfőbb célját ő is abban látja, hogy az a tökéletesebb szó- és írásbeli használatra alkalmassá tétessék. Szerinte Vályi a nyelvtanulást és nyelvűvelést két különálló feladatnak tekinti, s a célt a célra vezető eszközzel összekeveri. Gabelhofer a nyelvtanulásban helytelenít minden mechanizmust. A nyelvtant csak filozófiai alapon hajlandó tanítani, vagyis a fogalmak, szavak eredetéhez, viszonyához és fejlődéséhez alkalmazott nyelvtani szabályok alapján. Itt aztán nem egészen pontos filozófiai okfejtéssel sorolja fel mindazt, amit Kreil a haladók számára tartandó előadások anyagaként Vályinak szabatosan elmondott a magyar nyelv sajátságairól, a szók eredetéről és származtatásáról, a szavak képzéséről, a nyelvtisztaságról és szabatosságról, a kifejező erőről és csínosságáról. Gabelhofer mindezek keretében óhajtja tárgyalni a név- és igeragozást is.

Csak ezek után a tulajdonképeni irodalmi tanításhoz; de ez egy kis változtatással csupán ismétlése az előbb mondottaknak. Kezdi a jövevény és elavult szavakkal, folytatja a szórenddel, s a régi latin és görög, valamint a nyugati nyelvekből

vett példákkal és idézetek magyaros fordításával iparkodik a hallgatók stílusát megjavítani és a nyelvművelést előmozdítani. A retorika és poétika, valamint esztétikai maximák tanítását helyteleníti, s hibáztatja Vályit, amiért az alapvető irodalmi kérdéseket csak planuma függelékében tárgyalja.

A tanítás módszerét tekintve Gabelhofer különbséget tesz élő és holt nyelv között. A holt nyelvek tanításánál ugyan célravezetőnek tartja a mechanikus módszert, de az élő nyelv tanításánál hibáztatja azt. Mivel ugyanis anyanyelvünkön képzeink szavakkal való jelölését, gondolataink alakítását, érzelmeink kifejezését már a csecsemőkortól kezdve bizonyos meghatározott rendszer szerint egyszerre végezzük, hasonlóképen kell a felnőtt korban is a szóképzését, ragozását, alakítását bizonyos képesség (habitus) szerint eszközölnünk. Ennélfogva az a rendszer, hogy először is a szó jelentését kutatjuk, s nyelvtani alakját csak azután tanuljuk meg, nem helyes. A mindennapi életben egyszerre tesszük mindkettőt; de tökéletes munkát csak akkor végzünk, ha tekintettel vagyunk a nyelv tisztaságára és kecsességére. Aztán hogy milyen ragozási forma (flexio) alkalmas gondolataink, képzeink kifejezésére, milyen ragokkal jelöljük azok összefüggését, milyen szórendben, milyen szavakkal s hogyan közöljük gondolatainkat szóban és írásban másokkal, szerinte szintén egyik feladata lehet a tanításnak. Ilyen és hasonló pszichológiai magyarázatokkal mintegy ösztönös lelki kincsévé tesszük a tanulóknak előadásaink anyagát. A stílus fejlesztésére a klasszikusok olvasását és utánzását tartja célravezetőnek.

A pszichológiai alapon történő nyelvtanítás az egyetlen önálló gondolat Gabelhofer bírálatában. Fejtegetésének többi része ismétlése Kreil bírálatának.

Az új terv október 19-én került az egyetem tanácsa elé.¹ Három részből állott. Az első részben előadta a grammatikát az alapkérdésektől kezdve. Ezt voltaképen a magyarul nem tudó hallgatóknak szánta. Némi módosítással Kreil nyomán készült. Új a tervezetben a nyelv történet tanítása, természetesen nem mai értelemben véve azt, s az irodalomtörténeti rész, melyet három korszakra osztva tárgyal a hun-szkitha mondai anyagtól kezdve 1790-ig.

A haladók számára tartandó előadási anyagot Kreil elgondolása szerint, de az anyagba mindjobban elmerülve, feltűnően szabatos szórendben állította össze Vályi. Főcélja mindig a nyelv és stílus fejlesztése és a magyar nyelvtudásnak minél szélesebb körben való elterjesztése, valamint a magyar irodalom ismertetése. Nemescaz nyelvtani szabályokat tanított, de előadásaiban, bár vázlatosan, kiterjeszkedett a magyar nyelvtudomány egész területére is, és planuma sejteti, hogy a nyomtatásban megjelent irodalmi termékeken kívül, a nyelvmélekekről is tartott előadást hallgatóinak „De historia factorum linguae hungaricae” címen.²

¹ De historia Factorum linguae hungaricae. Pl. III 1. a.

² Systema praelectionum linguae et literaturae hungaricae.

Vályi planumának értékéről vagy fogyatkozásairól ítéletet mondani, nem tartom magamat illetékesnek; ez a nyelvtudósok és irodalomtörténészek feladata. De a laikus is láthatja, s az előadási anyag nagy terjedelme is sejteti velünk, melyet évről-évre „*Institutiones linguae et literaturae hungaricae*” címen heti öt órában adott elő, hogy a heti öt óra — különösen a kezdők részére tartott előadások megszűnésével — annál kevésbé volt elég annak kimerítő tárgyalására, mert a vizsgáztatás is sok idejét elvette Vályinak. Több ízben is folyamodott a tanácshoz a tanrendszer megváltoztatásáért, de hiába.¹ Az a törekvése is, hogy a jogászok és a bölcészek külön-külön részeseüljenek oktatásban, szintén sikertelen maradt. Mindazáltal Vályi nagy lelkesedéssel végezte munkáját. Tanítványai szereték, előadásait szorgalmasan látogatták, sőt tanácsára és vezetésére alatt kis irodalmi társaságba is tömörültek. A Pesti Magyar Társaság több éven át sikeresen munkálkodott, sőt a tagok művei nyomtatásban is megjelentek.²

Csaknem minden esztendőben visszatérő tudóvérzése, tanszékének bizonytalan helyzete — hiszen egyik kar sem akarta elvállalni a magyar tanítószéket,³ s így Vályi a dékánságtól és a vele járó jövedelemtől elesett —, könyvkiadói tevékenységéből származó anyagi gondjai, a Helytartótanácsnál megismételt hiábavaló fáradozásai, hogy tananyagát több évfolyamra elosztva adhassa elő, a vázlatos előadások miatt sokszor meddő nyelvtanítási kísérletei térítették el Vályit tanszékének igazi céljától, a magyar nyelvtudomány művelésétől. Beköszöntőjében hangoztatott elvei⁴ így megvalósulatlanok maradtak, s utódjának, Révai Miklósnak jutott a nagy feladat végrehajtása. Vályi rövid tíz éves tanárságának második felében a köteles egyetemi órákon felül minden szabad idejét és tehetségét kizárólag élete nagy művének, Magyarország Leírása című földrajzi lexikonának megírására fordította. Munkája az első kötet durva hibái mellett is úttörő mű volt, s mint az első magyar nyelven megjelent földrajzi munka még a külföldi tudományos körök érdeklődését is felkeltette.⁵

Alig tíz évi tanárkodás után 1801. december 2-án hunyt el Vályi. Addig lenézett katedrájáért, melynek ő maga szerzett tudományos munkásságával tekintélyt és tiszteletet, megindult a nagy versengés. Még Dugonics András, a matematika professzora is benyújtotta a tanszékért pályázatát.⁶ De a király Révait nevezte ki utódjának, bár a legkomolyabb pályázó ekkor nem is ő, hanem a tehetségtelen Czinke Ferenc volt,⁷ aki Révai halála után 1807-ben mégis beült a tanszékbe, s 23 éven át csak tanított, de a magyar nyelvtudományt egy lépéssel sem vitte előbbre.

¹ Canc. ir. 14507, 18551/1792.

² A Pesti Magyar Társaság kiadásainak első darabja. Fél kötet. Pest, 1792.

³ Egyet. tan. jegyzk. 85, 226/1796.; Helyt. ir. 2294, 15907/1796.

⁴ L. 224. l. 1. jegyz.

⁵ Literarische Berichte aus Ungarn 1878: 106. Oest. Nat. Encyclopedie. Wien, 1837. V, 510; Literarische Blätter. Nürnberg, 1803. 371.

⁶ Helytart. ir. 4596/1802.

⁷ KORNIS i. m. I, 186.

Vályi halálának 133. fordulóján a köztudatba átment irodalmi véleményt Vályi javára legalább részben módosítanunk kell. Nyelvészeti munkássága, hangoztatott és írásban megrögzített elvei kifogásolhatók ugyan, de mint nyelvtanító az egyetemen is megállta a helyét. A nyelvtudós címét nem is igényelte személyének és katedrájának,¹ mert maga is tudta és hirdette, hogy ehhez hiányzik a tudományos készültsége, s tanzékének igazi célját is inkább a magyar nyelvtudás terjesztésében és a stílus javításában látta. Verseghy követésében igen nagy része volt atyái barátjának, Baróti Szabó Dávidnak is, akinek erőszakos hatása alól nem tudta magát kivonni,² bár vele több ízben igen heves irodalmi vitája is volt. Egyébként a Vályival kezdődő negyven-ötven év a nyelvtudományi félreértések és ingadozások kora. 1800-ig kiadott műveiben és kézírataiban még maga Révai Miklós, a magyar nyelvtudomány atyja is sokszor következtelen.³

Midőn Vályi tanszékét elfoglalta, még a legszükségesebb tankönyvek sem állottak rendelkezésére. Mindent magának kellett előteremtenie. Tananyaga sem volt alkalmas arra, hogy nagy eredményeket érhetett volna el. Egy év tananyaga kimerítő előadására kevés volt, s az ifjúság sem volt olyan tudományszomjas, hogy a részletkérdések iránt nagyobb érdeklődést tanúsított volna. Sokszor az előadásokról is elmaradtak, amint az így volt később Révai idejében is. Sőt a német nyelvi előadásokra Haliczky Endre professzorsága alatt több féléven át hallgató nem is jelentkezett.⁴ Jóakarató bírálóinak hiánya és folyton gyötrő tüdőbaja is sokban hozzájárult ahhoz, hogy eredményes munkásságot a magyar nyelvtudomány terén nem fejthetett ki. A jó szándék megvolt benne; hallatlan erőfeszítéssel és kitartással még utolsó napjaiban is tanítványaival és lexikonával foglalkozott. Kortársai közül PÁPAY SÁMUEL „A magyar literatúra esmérete” című művében elismeréssel adózott Vályi érdemeinek. Még Révaival szemben is védelmébe vette, aki Vályi tanári székében úgy érezte magát, mint az ország grammatikusát, és csak nagy érdemei teszik megbocsáthatóvá, hogy oly sikoltva protestált az ellen, ki csak egy hajszálnyira távozott tőle.⁵

SCHEDIUS LAJOS, tanártársa és jóbarátja, a „Zeitschrift von und für Ungarn” 1802. évfolyamában⁶ meglehangú nekrológban emlékezett meg korán elhunyt kartársáról, aki legjobb tudása szerint a magyar nyelv terjesztésén és tökéletesítésén fáradozva, honfittársainak becsülését és tiszteletét kiérdemelte. Még súlyos betegségében is élete főművének, geográfiai szótárának tökéletesítésén és kiegészítésén dolgozott, s végletekig fokozott munkás-

¹ L. 224. l. 1. jegyz.

² Baróti Szabó Dávid levele a Helyt. Tan.-hoz. 1800. VIII. 18. Nemz. Múz. Fol. Hung. 607.

³ CSAPLÁR B., Révai élete III, 377.

⁴ Helyt tan. ir. 1851/1792.

⁵ IrtörtKözl. VII, 1897: 226.

⁶ Intelligenzblatt III, 138.

ságával sietette halálát. Saját maga szerkesztette sírfelirata legjobban jellemzi Vályit:

Idegen / Vendég voltam e Világon
Ditső Nemzetemnek / S Hazámnak szolgáltam
Jó Istenem / Be boldog vagyok.

KEMÉNY GYÖRGY.

Szomoga.

Szamosvidéki tájszó, amelyet a következő adatokból ismerünk: *szamoga* vagy *szomoga* 'lapályos, vizenyős, kákatermő hely' (MTsz.); *szomoga* 'csermely' Avasújváros Szatmár m. (CsűRY: Nyr. XXXVI, 481); 1836: *szomoga* 'patak' és „*egy Szomogán*, vagyis folyamon felfelé“, a szatmármegyei Egri és Túrterebes falu közötti határperre vonatkozó oklevélben (CsűRY BÁLINT birtokában). Ma azonban, úgy látszik, teljesen kiveszett, legalább is CsűRY BÁLINT, amint azt velem közölni szíves volt, a Szamosháti Szótár anyagának gyűjtése közben mint közsót már nem hallotta.

Ez a ma már kihalt szamosvidéki tájszó azonban meglepően gyakran fordul elő dűlőnevekben, és ilyen minőségben már hosszú történeti multra tekint vissza. 1. 1270: „in riuum *Scumuga* uocatum“ (HazOkm. VI, 169, ZichyOkm. I, 22) | 1270/1411: „in riuum *Scomoga*“ (W. VIII, 291) Csépánfalva határjárásában a Latorca folyó közelében Bereg és Szabolcs megye határán; ORTVAY, Vízr. II, 201 szerint a beregmegyei Csomonya helység nevével azonos. — 2. 1342/1482: „ad quendam locum *Hwzyuzomoga* dictum“ (Múz. Perényi; vö. JAKUBOVICH: MNy. X, 426). — 3. 1357: „quidam meatus aque *Meheszomugathwe* . . . pervenit ad ramum Ryuuli *Meheszomoga*“ (Ujhelyi cs. lt. Dl. 38. 170) Nagyszőlős határjárásában; eltérések az átiratokban: 1357/1389: *Meheszomugathew* (Ujhelyi cs. lt. Dl. 38. 160) | 1357/1399: *Meheszomugathewe* (Múz. Perényi. vö. MNy. X, 426). — 4. 1479: „in loco, qui dicitur Berczallya *Czomogafolyasa*“ (Múz. Perényi; vö. MNy. X, 426) Bábony—Túrterebes határában Ugocsa megyében; átiratokban: 1479/1750: *Csomogafolyassa* (Lelesz, Acta No. 23.) | 1479/1783: *Czomogafolyasa* (Múz. Perényi) | 1464: *forwzemoga* (!) (Múz. Perényi). — 5. 1425: „siluam *Gyrwszomoga* (*zomvga?*)“ (a leleszi levéltárban ismeretlen helyről; vö. OklSz.).

Mai dűlőnevek: *Czomoga*: a) határnév Kisbábony Ugocsa m.; b) rétnév Kőszegremete Szatmár m. — *Szamoga* rétnév Ricse Szatmár m. — *Szomoga*: a) határnév Avasújváros, Kisnamény, Császló, Sonkád, Kisszekeres, Kishodos Szatmár m.; b) mocsaras rét neve Egri, Garbolc Szatmár m. — *Szomogadüllő* határnév Dabolc, Ugocsa m. — *Papszomoga* határnév Egri, Szatmár m. — *Kerekszomoga* rétnév Egri, Szatmár m. — 6. 1506:

Zomoga határnév (leleszi lt., KOMÁROMY ANDRÁSNAK az Országos Levéltárban őrzött jegyzetéből); Négyhát vagy *Szomogamező* (PESTY, Hnt.) Dabolc Ugocsa m. — 7. 1757: *Szomogahát. Szomogapalló*; 1775: *Tsomogahátmező*; 1782, 1793: *Szomogaháti mező* (Múz. Perényi); *Szomogaháti mező* (PESTY i. m.) Nevetlenfalu Ugocsa m. — 8. *Szomoga* Piskáros (PESTY i. m.) Csepe Ugocsa m. — 9. Kis *Sumoga*, Nagy *Szomoga* (PESTY i. m.) Turc Ugocsa m.¹

A *szomoga* ~ *szomoga* szó ezek szerint kimutathatólag két jelentésben fordul elő: 1. 'mocsaras rét, mocsár'; 2. 'patak, esermély'. A régi és mai dűlőnév-adatok nyilván valamennyien ebből a két jelentésből magyarázandók, legalább is nincs közöttük egyetlen-egy sem, amelynek természete a két jelentéssel ellentétben állana. Nem ellenkezik vele az 5. alatt idézett *Gyrvoszomoga* sem, amely erdőt jelöl, mert ez is származhatik a 'mocsaras hely' → 'mocsaras, lápos erdő' jelentésből.

Ki kell emelnünk, hogy a szó valamennyi régi és újabb adat tanúsága szerint csupán csak a Tisza-Szamosközben és ennek közvetlen szomszédságában volt elterjedve. Az OklSz. adata is, bár helyét közelebről nem tudjuk meghatározni, nyilván szintén erről a vidékről való. Minden a mellett szól tehát, hogy egy egész szűk területen használt tájszóval van dolgunk.

A szó eredetével eddig CSÜRY BÁLINT foglalkozott² és a következő szláv szavakkal vetette össze: 1. tót *zmoklj* 'megázott', *zmok* 'ein böser Geist, der sich in Gestalt eines völlig nassen Vogels vorstellte' (BERNOLÁK, LexSlav.), 'manó, sárkány, lidérc' (LOOS, Magyar-német-tót szótár); 2. szláv *smokъ* 'Schlange, Drache' (MIKL., EtWb. 311); 3. szláv *smuga* 'Streifen' (uo.); 4. *smukъ*, vö. bolgár *smuk* 'Wasserhose' (uo.); 5. *smok-* 'schleppen, schlüpfen' (uo.).

Az idézett különböző eredetű szavak közül CSÜRY, úgy látszik, jelentése miatt legjobban a tót *zmoklj* felé hajlik. Ez azonban a **mok-* töből ered (< **iz-mok-iv-iv*; a töre vö. MIKL., EtWb. 199, BERN., EtWb. II, 69; ebből való a magyar *mocsolya*, *mocsár*), és belőle a magyar *szumuga* szónak megfelelő alak nem képezhető. A tót *zmok* eredeti alakja *smok*, és a 2. alatti *smokъ*-hoz tartozik. A 4. és 5. alatti, különben összetartozó *smukъ* és *smok-* töveknek sincsenek *g*-vel hangzó származékaik. Ellenben a *smuga*, amelyet CSÜRY a magyar szó

¹ Az Országos Levéltárból és a leleszi levéltárból származó adatokat SZABÓ ISTVÁN levéltárnok barátomnak, a Szamoshátról való mai dűlőneveket és a fentebb idézett adatokat pedig CSÜRY BÁLINT tanár úr lekötélező szíveségének köszönöm. A Perényi lt.-ból a MNy. idézett helyén közölt adatokra JAKUBOVICH EMIL múz. igazgató úr hívta fel figyelmemet. Fogadják e helyen is leghálásabb köszönetemet.

² CSÜRY, *Szomoga*, *zmok*: Nyr. XXXVI, 481.

eredetijeként gyanúba vett szavak között felsorol, mint alább bizonyítani igyekszem, valóban összefügg *szomoga* szavunkkal.

A magyar *szomoga*, régi *szumuga* szónak hangalakban tökéletesen megfelelő, jelentésben pedig hozzá nagyon közel álló kifejezést az északi lengyel nyelvjárásokban találunk. A *smuga*, *smug* szavaknak ugyanis, amelyek a köznyelvben és a nyelvjárások nagy részében 'Strich, Streifen' jelentésben ismeretesek, az északi nyelvjárásokban (Nagy-Lengyelországban és Mazóviában, azaz Poznań és Varsó szélesebb értelemben vett környékén) a következő jelentésekben is előfordulnak: *smug*: 1. 'szántóföldek között húzódó rét'; 2. 'hosszú, keskeny földdarab'; 3. 'szántóföldek között levő alacsonyabb terület'; 4. 'mocsár' | *smużek* 'darab föld' < **smug*: + *vk* | *na smużnych tákach*: kérdőjellel 'alacsony rétek' magyarázattal, valószínűleg azonban 'mocsaras rét' az értelmezése; < *smug* + *vn* + *taka* 'rét'.¹ A varsói szótár egyesíti a *smug* és *smuga* szavakat, és a tájszótár adatait még 'hosszú keskeny rét', 'rétek és szántók között levő erdő' jelentésekkel is kiegészíti.² A 'hosszú keskeny rét' jelentés már LINDE szótárában is megtalálható: *smuga*, *smug*, *smuk*³ 'ein schmales, langes Wiesenstück, ein Gelenge, ein Sottel, ein Strichel'⁴.

Igaz, hogy a lengyel szó szótári adatai között hiába keresünk a magyar 'patak' jelentésnek megfelelő adatot. De ez még nem kétségtelen bizonyíték arra nézve, hogy ilyen jelentésben teljesen ismeretlen volna, hiszen más esetekből tudjuk, hogy a lengyel szótárak anyaga — bár egyébként teljesség tekintetében az első helyet foglalják el a szláv szótárak között — különösen a népnyelv szókincsét illetőleg távolról sem mondható teljesnek. A mi szavunk esetében annál is inkább kell ebben kételkednünk, mert, mint az alábbi helynévi adatokból kitetszik, számos patak, forrás, tó nevében szerepel. Valószínű tehát, hogy a szónak 'patak' és általában 'mocsaras víz' jelentése is volt, vagy esetleg helyenként még ma is van.

A *smuga*, *smug* szavakból alakult helynevekre a következő adatokat idézhetjük: 1334: *Smug* rét | DŁUGOSZ: „usque ad alveum dictum *glamboka smuga*“ (*głęboki* 'mély')⁵ | *Smużek* rét⁶ | 1469: „penes *kalynym Smogyem*“ (*kaliny* 'sáros') | 1479: *Smug* tó | 1560: „ad torrentem alveum do *Smugu*“ | 1627: *Głęboki Smug* | „plancies *Smug*“ | „pratum *Smuss*“ (?: *smuż* <

¹ KARLOWICZ, Słownik gwar polskich V.

² Słownik języka polskiego JANA KARLOWICZA, ADAMA KRYSKŃIEGO i WLADYSŁAWA NIEDZWIEDZKIEGO. Warszawa. VI.

³ A *smuk* csak írásváltozat, mert a lengyelben minden szóvégi zöngés mássalhangzó zöngétlenné vált.

⁴ LINDE, Słownik języka polskiego. Lwów. V.

⁵ ST. KOZIEROWSKI, Badania nazw topograficznych na obszarze dzisiejszej archidiecezji gnieźnieńskiej. Poznań, 1914. 294.

⁶ I. m. 295.

**smug-jv*) | *Smuga* árok | *Smugi* (< **smugy*, a *smuga* többes nominativusa) erdők és rétek neve | *Smużna* rét (< **smuż-ona*)¹ | *Smug* forrás | *Smuga*, *Smugi* rétek nevei² | *Smug* határnevek, különösen réternevek; vö. 1645: „in pabulo alveo *na smugu*“, 1636: „ad paludem alveum *do smugu*“ | *Smuga* határnevek | *Smużek*, *Smużyk*, *Smużyna*, *Smużiska* rétek (< **smuż-ukv*, **smuż-ikv*, **smuż-ina*, **smuż-iska* többes nom.)³ | 1513: „gurges alveus *Smuk*“⁴ | 1629—1670: *Smużysko* mocsár⁴ | 1553: *Smużna* rét⁵ | 1452: *Smużyna* határnév⁶ | 1561: *Smużek* határnév⁷ | 1609, 1619: *Smużyk* határnév⁸ | 1513: *Brzozowy smug* határnév⁹ (*brzozowy* 'nyírfa-') | *Ciemne smugi* határnév¹⁰ (*ciemny* 'sötét') | *Gliška smuga* határnév¹¹ (*gliński* 'agyagos') | *Gościnnny smug* határnév¹² (*gościnnny* 'vendéglátó') | *Lipska smuga* sár¹³ (*lipski* 'hársas' | *Wilczasmuga* határnév¹⁴ (< *volkv* + *ja* 'farkas-') | 1754: *Wodnistysmug* lapály¹⁵ (*vodnisty* 'vizenyős') | *Smugawa* ~ *Smukawa* patak a Raba vízrendszerében Krakkótól délkeletre.¹⁶ Valamennyi adat Nagy-Lengyelország területéről való. Egyéb lengyel területről, minthogy a dűlőnevek gyűjtése itt még el sem kezdődött, csupán néhány községnevet tudunk idézni: *Smugi* falvak neve Piotrków, Częstochowa, Lublin, Szamotuły körül | *Smuga* 1. falu Breszt-Litovszk körül; 2. erdős terület neve Nowogródek körül (Vilnótól délre, fehér-orosz nyelvterületen).¹⁷

A lengyel nyelvterületen kívül még a fehér-orosz nyelvből van tudomásom a *smuga* szó 'mocsár, mocsaras rét' jelentéséről. Szótárakban nem található ugyan,¹⁸ de informátorom, OSSOWSKI LESZEK DR. szerint, aki a fehér-orosz nyelvjárásokat kitűnően ismeri, egész lengyelországi területüket bejárta, és minden évben hosszabb időt tölt ezen a vidéken, a lengyel szó fehér-orosz megfelelője, a *smuha* 'mocsaras hosszú

¹ KOZIEROWSKI, Badania nazw topograficznych na obszarze dzisiejszej archidiecezyi poznańskiej. Poznań, 1916. II, 225.

² KOZIEROWSKI, Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej Wielkopolski. Poznań, 1922. II, 325—6.

³ KOZIEROWSKI, Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski. Poznań, 1928. II, 123, 387.

⁴ KOZIEROWSKI, Pierwotne osiedlenie pogranicza wielkopolsko-śląskiego między Obrą i Odrą a Wartą i Bobrem w świetle nazw geograficznych. Poznań, 1929. Kny. Slavia Occid. VII—VIII, 40.

⁵ I. m. 99.

⁶ I. m. 107.

⁷ I. m. 115.

⁸ I. m. 116.

⁹ I. m. 130.

¹⁰ I. m. 130.

¹¹ I. m. 130.

¹² I. m. 130.

¹³ I. m. 130.

¹⁴ I. m. 130.

¹⁵ I. m. 130.

¹⁶ KOZIEROWSKI, Nazwy rzeczne w Lechji przybaltyckiej i w przyległych częściach Słowiańszczyzny północno-zachodniej II. Poznań, 1931. Kny. Slavia Occ. X, 49.

¹⁷ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa. X, 924.

¹⁸ NOSOVIČ, Словарь бѣлорускаго нарѣчя. StPtb., 1870.; NEKRAŠEVIČ—ВАЖКОЎ, Расійска-Беларускі слоўнік. Mensk, 1928.; ŠATERNIK, Краевы слоўнік Червеншчыны. Mensk, 1929.; az utóbbi 260. l. közöl egy 'bagólé' jelentésű *smuha* szót).

keskeny területsáv' jelentésben legalább is a Pripet mocsaras vidékén gyakran hallható. Igazolja ezt egyik odavaló egyetemi hallgató is, aki szülőfalujából 'hosszú kás keskeny mocsár' jelentésű 'smuha, smuga: (azaz »keskeny csík«) alakú mocsár' jelentésű smužaryna és 'ilyen mocsáron növő erdő' jelentésű smužarnik szavakat ismer.¹

Egyéb szláv területről azonban nincs adatom a szónak 'mocsár' jelentésére, bár eredeti vagy attól nem nagyon eltérő jelentésében a bolgáron és a szerb-horváton kívül valamennyi szláv nyelvben kimutatható. Lengyel köznyelvi smuga 'Streif' (LINDE) | kasub smug 'darab föld'² | szlovien smug 'ein Stück Land'³ | cseh šmouha, smuha 'schmaler Wolkenzug, ein Strich'; šmuh, šmouh 'ein schmutziger Streifen, langer Streifen auf den Wiesen, am Himmel'⁴ | tót smuha 'fekete sáv'⁵ és smuh, smuha (keleti tót, Hviezdoslav) = cseh šmouh, šmouha⁶ | alsó-szorb smuga 'der breite Streifen, der Strich, die Strieme, der Riss'⁷ | orosz smúga 'sötét folt'⁸ (nyilván a smuklyj 'sötét-színű' hatása alatt) | kisorosz smúha 1. 'sáv, vonás'⁹ és 2. 'szivárvány'¹⁰ | szlovén smúga 'Strich, Streiche'.¹¹

A szláv szó indogermán eredetű és a litván smauks 'schlank', smaukti 'gleiten, streichen', angolszász smuga 'schluppen', német schmiegen, schmuggeln szavakkal függ össze.¹²

Sajátságos, hogy a magyar szónak megfelelő jelentés a magyar nyelvterülettel szomszédos szláv nyelvekben úgyszólván teljesen ismeretlen. Különösen szembeszökő az a körülmény, hogy a Szamosháttal szomszédos rutén nyelvjárásokban sem közszóként, sem dülönévben nem fordul elő. Van ugyan idetartozó dülönévünk a rutén nyelvről is: samoga Csepe Ugocsa m.,¹³ somoga Veréce Ugocsa m.,¹⁴ sőt az oláh lakosságú Turc községben (Ugocsa m.) is találunk egy Semoga dülő-

¹ TAURACZYŃSKI WINCENTY, Bud község, Nowogródeki vajdaság. Neki is, OSSOWSKI úrnak is e helyen is hálásan köszönöm szíveségüket.

² RAMULT, Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego. Kraków, 1893.

³ LORENZ, Slowinzisches Wörterbuch II, 1067.

⁴ KOTT, Fr. Českoněmecký slovník zvlášte grammaticko-frazeologický. Praha, 1878. III.

⁵ I. h.

⁶ KÁLAL, Slovenský slovník z literatúry aj nářečí. Besztercebánya, 1924.

⁷ MUKA, E., Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte. Prag, 1926. (első kiad. Szt. Pétervár 1911—1915.)

⁸ DALJ, Tol'kovyj slovarj živago velikoruszkago jazyka.

⁹ HRINČENKO.

¹⁰ MALECKI—NITSCH, Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków, 1934. II, 108 és 347. térkép. Talán idevaló a hazai kisorosz smúhatysja 'sich beschmutzen, beschmutzt werden' (VERCHATSKYJ, Znadoby dlja piznanja uhro-ruskych hovoriv. Zapysky Nauk. Tov. im. Ševčenka XXX, 259).

¹¹ PLETERŠNIK.

¹² WALDE—POKORNY, Vgl. Wb. d. indgr. Spr. II, 254—5; BRÜCKNER Slovník etym. jčz. polskiego 504.

¹³ A. PETROV, Karpatoruské pomístní názvy z pol. XIX, az poč. XX. st. Praha, 1929. 30. l. ¹⁴ I. m. 36.

nevet,¹ de ezekről nyilvánvaló, hogy a magyarból való átvételek. Csépe különben is magyar jellegű falu, határnevei között PETROV a keleti magyar nyelvjárásokban is gyakori *laz* 'irtás' neven kívül csupán egy szláv dülőnevet talált: *Roztoka*. Valószínű tehát, hogy az illető helyet az odaváló magyarok ma is *szamogá*-nak nevezik. Veréce ugyan rutén lakosságú község, de területén számos magyar dülőnév fordul elő: *za kertom*, *Seled'potok*, *Seled'hat* (az összetétel magyar jellegű, valószínűleg *Szelégy* ~ *Szelid-patak*, -*hát*), *Bértoky* (= *birtoki*), *Kerty*, *Céganlaz* (magyar összetétel: *cigányláz*), *Kok*, *Kocanovy Fertovi*, *Senegetu*, *Pud kípom*, *Hagov*, *Sarhed' békkes* [olv. *bikkeš!*], ami kétségtelenül bizonyítja, hogy a községnek valamikor magyar lakossága is volt.

Az északi lengyel és fehérorosz szónak a tiszta-szamosközi magyar szóval való egyezésével kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy ezek a szavak milyen viszonyban állanak egymással. Van-e köztük közvetlen összefüggés, vagy pedig csupán véletlen egyezéssel van-e dolgunk? A kérdést így, egy kifejezés vizsgálatának eredményeként eldönteni nagyon nehéz. Adatunk arra nézve nincsen, hogy a tiszta-szamosvidéki szlávtság Lengyelországból, hozzá még annak északi részéből települt volna. Arra sem lehet gondolni, hogy a magyarságnak az a része, amely a mi vidékünket szállta meg, már valahol Oroszországban ismerkedett meg a szóval és hozta magával mai hazájába. Ennek leginkább a szó zárt területen való elterjedtsége mond ellen, ami csakis helyszíni átvétellel magyarázható. Különböző is a magyarság oroszországi útja mentén a szót nem tudjuk kimutatni. Feltehető volna az is, hogy a 'mocsár' jelentés nagyobb szláv területen is ismeretes volt, de később kiveszett.² Erre azonban csak a dülőnevek összegyűjtése adhatna feleletet. Legvalószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy a *smuga* szóban tapasztalható 'sáv, csík' → 'keskeny földcsík' → 'keskeny (mocsaras) rét' → 'mocsár' → 'a mocsáron keresztülfolyó patak' jelentésfejlődés a felső-tiszamenti szlávok nyelvében a lengyeltől és fehérorostól függetlenül ment végbe. Ez annál is inkább érthető volna, mert az említett északi területeken és a mi vidékünkön kívül a szlávtság nem lakott mocsaras területen, ahol erre a jelentésváltozásra alkalom kínálkozhatott volna. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezen a vidéken van-

¹ I. m. i. h.; vö. a 9. alatti adatot.

² Hasonló jelenséggel többször is találkozunk a szláv, de természetesen egyéb nyelvekben is. A mi esetünk nagyon érdekes párhuzam volna azzal a meglepő egyezéssel, amelyet a *Centaurea Cyanus* (német *Flockenblume*) nevével kapcsolatban az északnyugati lengyel és a keleti tót nyelvjárások között találunk. A növény neve ugyanis itt *modrak*, míg a közbeeső területen így hívják: *chaber*, *glowacz*, *blawat* vagy (a közép-tót területen) *nevädza*. Vö. K. NIRSCH, E. MROZÓWNA, *Mazowieckie nazwy przyrodnicze 2. chaber* (*Centaurea Cyanus*). *Lud Słowianski* II. A., 92—114.

nak nyugati szláv eredet gyanújába vonható nevek is. Ha ez bebizonyosodnék, könnyebbé válnék a közvetlen lengyel—szamosvidéki szláv kapcsolat feltevése, amilyent a *szomogá*-nál láttunk.¹ Itt különösen a *Lekence* helynévre gondolok, amelyet legkönnyebben **Leknica* alakból lehet megmagyarázni, vagyis olyan nyelvből, amelyben *o > e* fejlődés található.² Azonban a magyar hangilleszkedés törvénye miatt ez nem kétségtelenül biztos, mert a XIV. században fellépő *Lekence* fejlődhetett egy **lōknica*, sőt **loknica* alakból is (vö. **solnica > magyar szelence*, **Granica > Gerence*³ stb.).⁴ Ezt a kérdést eldönteni tehát most még nem lehet. Csak annyi bizonyos — és azt hiszem, ezt sikerült bebizonyítanom —, hogy a magyar *szamoga*, *szomoga*, régi magyar *szumuga* egy 'mocsár' jelentésű szláv nyelvi *smuga* szónak az átvétele.

Befejezésül meg kell még jegyezni, hogy az oklevelek Horvátországban, Belovár-Kőrös vármegyében is említenek a mi szavunkkal rokonhangzású patakot: 1257: „riuulum, qui vocatur *Zumuga*“ (HazOkm. VII, 68); „riuulum *Scumecha*“ (HazOkm. VII, 66, SMIČIKLAS V, 54, ORTVAY, VÍZT. II, 204), amely a Gerzence patakba ömlött. Sajnos azonban, ma ilyen néven nem ismeretes, és a mi adatainknak egymástól teljesen eltérő alakja nem engedi meg, hogy *szumuga*-nak olvassuk. Lehetne talán *smudja*, bár a *Scumecha -e*-je itt is nehézséget okoz.

Arany Jánosnál is előfordul az Elővesztett Alkotmány I. énekében egy hasonló szó: „És miután egymást egy szik *szamukába* teríték“. „SZAMUKÁK: himlőhelyek szik-kanaánaink napégette arcain, melyekben a fű biztos menedéket talál a beretváló kasza ellen.“ (Arany J.: ÖM. IV, 22.)⁵ A szó jelentése nem elég világos ahhoz, hogy akár a *szomogá*-val. akár más szóval egybevehessük.

KNIEZSA ISTVÁN

¹ A Tiszántúl keleti részének szláv lakosságát MOÓR ELEMÉR keleti tótnak tartja (ZONF. VI, 136), de az ő érvei nem meggyőzők. Az általa felhozottak közül a valóban keleti tót nyelvi jellegek legnagyobb részét későbbi fejlemények, amelyekkel nem lehet X—XIV. századi jelenségeket magyarázni.

² Ezt részletesebben az UngJb.-ben megjelenendő cikkemben fogom fejtegetni.

³ MELICH, HonfMg. 381.

⁴ Fontosabb bizonyíték azonban a közben előkerült *Sedlice* határnév Tiszakeresztúr határából (Üjhelyi lt. Dl. 38.416., SZABÓ ISTVÁN szíves közlése), amely a maga *-dl*-jével jellegzetesen nyugati szláv hangalakot mutat. A név ugyanis kétségtől a szláv **sedlo* (< *seděti* 'ülni') > nyugati szláv *sedlo* ~ keleti és déli szláv *selo* szó származéka: **sedl-ice* vagy **sedl-ica*, amely szláv helynevekben igen gyakori (vö. MIKL., PON. 313).

⁵ Erre az adatra CSÜRY BÁLINT hívta fel figyelmemet.

Constantin Cantacuzino és a magyar nemzeti hagyomány.

A magyarok származására vonatkozó feltevések történetével kapcsolatban talán nem lesz felesleges felhívni a figyelmet egy XVII. századi oláh történelmi munka egyik érdekes szakaszára. Arról a számos kiadásban megjelent műről van szó,¹ melyet a régebbi kutatók Nicolae Milescunak, az újabbak pedig, elfogadva IORGA nézetét, Constantin Cantacuzinonak tulajdonítanak.² E töredékesen fennmaradt krónika első része az oláh nép eredetével foglalkozik, első sorban moldvai források alapján,³ második része pedig a népvándorlásról szól, melynek kapcsán a szerző a magyar-hun rokonságról is megemlékezik⁴: „Ime a húnok is, bejövén és elfoglalván ezeket a területeket és sok mást, főleg Felsőmagyarországban jártak, amint már említettem; ezt a vidéket elfoglalták, ott megtelepedtek és ott laktak: mindmáig tőlük származnak a magyarok. Ezt a Dáciát (t. i. Dacia Traiana) is meghódították, amint Attila is a címébe teszi.“

A továbbiakban határozottan állást foglal, a középkori krónikások jórésznél módjára,⁵ a *hun—ungur* név azonossága mellett: „A hunok, vagy amint mások mondják: *unok (Unii)*, kiktől a magyarok (*Ungurii*) erednek.“ (E mondat hiányzik JORGÁNÁL, de megvan pl. az Aut. vechi și contimp. kiadásában, 99. l.). A magyarok vándorlását saját vallomása szerint Bonfini és Toppeltinus nyomán mondja el: „Aki pedig mindezt meg akarja rostálni s válogatni akar benne, olvassa Bonfinit, az első decasban, a második részben, hol eredetükről szól, és olvassa el Toppeltinus Lőrinc könyvecskéjét is, mely a magyarok származásáról való s a többieket, akiket ez a Toppeltinus is idéz a magyarokról szóló fejezete elején, ahol megjelöli mindazokat a helyeket, ahol erről írnak.“⁶

¹ L. G. IOANID, Istoria moldvo-rom. Buc., 1858. I, 297—376; M. KOGĂLNICEANU, Cronici I, 85—126; SPĂȚARUL N. MILESCU, Cronica pe scurt a Românilor, Autorii Rom. vechi și contimp. Buc., 1895.; N. IORGA, Operele lui C. Cantacuzino. Buc., 1901. 61—179.

² Milescu szerzőségét vitatta HAȘDEU és PICOT; A. DENSUȘIANU ép az alább elemezendő Brankovics-epizód miatt az erdélyi származású Teodocje Vestimianulra gondolt (vö. GASTER: Gröber, Grundr. II, 3 : 293). Azt a nézetet, mely szerint a szerző Daniil erdélyi metropolita lenne (I. AL. T. DUMITRESCU, Contrib. la istoriogr. rom. veche, „Lui Ion Bianu“. Buc., 1916. 227—63), az oláh irodalomtörténet nem fogadta el (I. S. PUȘCARIU, Ist. lit. rom. Epoca veche. Sibiu, 1930. 138—42).

³ L. PASCU, Influența cronicarilor moldoveni asupra celor munteni din secolul XVII.: Arhiva 19-2. XXIX, 201.

⁴ Op. lui C. Cantacuzino 165.

⁵ L. A. ECKHARDT, Le nom français des Hongrois: RÊTH. VI, 354.

⁶ PASCU téved, mikor azt gondolja, hogy Cantacuzino Bonfinit csak Toppeltinusból ismerte (i. m. 202). Az oláh szerző helyesen hivatkozik az I.

Pannonia földrajzi meghatározásában „Claverie geograful“-ra hivatkozik. E néven természetesen a német származású Philippus Cluverius értendő,¹ kinek „Introductionis in universam geographiam Libri VI.“ című, 1627-ben Leydenben megjelent műve a történelmi földrajz első kísérletének tekinthető. Mint látjuk, a tudós szerző, aki Olaszországban és különösen Páduában szerezte széleskörű ismereteit, mindenütt igyekszik nézeteit tekintélyi bizonyítékokkal megerősíteni, a nélkül azonban, hogy pl. a keresett és finomkodó, barokk Nicolae Costin tudálékos túlzásait követné. Végül Cantacuzino megemlíti, hogy a „jugrai“² nyelv hasonló a magyarokéhoz, vagyis összezezi azt a problémát, amely Aeneas Silvius Piccolomini Cosmographiája nyomán annyi munkán végig kísért: „Sokan azzal is bizonyítják a jugrai származást, hogy az onnan érkezett emberek szerint azoknak sok szava megegyezik a magyarokéval, csak romlottabbaknak és barbárabbaknak tűnnek fel ezek a szavak,³ bár nem tudjuk, kik őrizték meg természetesebben nyelvüket, ezek-e, akik itt laknak és sok másfajta néppel keveredtek, vagy pedig azok, akik ma is egyazon helyen élnek.“

Cantacuzino nem éri be azonban e hagyományos gondolatok ismétlésével, hanem mint pl. Nicolaus de Rosenberg vagy az általa is idézett „Zamoski“⁴ a következő eredeti értesüléssel járul az addig ismertekhez: „Auzit-am și eu cu urechile mele de dumnealui Gheorghie Brancovici, din Ardeal, om de cinste și cu cunoștință, și iubitor de a ști multe, povestind cum că mergând la Mosc. împreună cu frate-său Sava Brancovici, Mitropolitul Ardealului, om și acela destul de învățat, înțelept și temător de Dumnezeu pre cari'l trimisese Racoti Gheorghie⁵ cel tiner, la împăratul moschicesc la solie. — Acolo dară mergând, și la împărăție viind de acei Schiti de la Iugra, într'adins au mers la dînșii ca să vadă aceea ce se auzia, cu limbă că se potrivesc în multe cu cești Unguri, de este adevărat cevași, aū ba? Și așa cu dînșii împreunându-se și vorbind Unguresce, ziceau că adevărat este că multe cuvinte asemenea erau cu ale cestora, numaī gróse și maī mojićóse, cum s' a zis; unde dară și acel vrednic bărbat

decas 2. könyvére (l. GOMBOCZ: NyK. XLVI, 175), míg Toppeltinus tévesen „Bonfin. Dec. 1. l. 1“-t idéz (Origines et occasus Trans. Viennae, 1662. 32).

¹ Vö. PASCU i. m. 204.

² ZSIRAI MIKLÓS, Jugria 9 kk.

³ Ez egészen hagyományos megállapítás, már a Cosmographiában „rudes homines“-ről van szó. Nic. de Rosenberg pedig „ferox hominum ac barbarum genus“-ről beszél (l. GOMBOCZ: NyK. XLVI, 186). Megjegyzendő, hogy idáig Cantacuzino gondolatmenete teljesen egyezik pl. Guagnini előadásával (1578.) is (vö. GOMBOCZ i. h. 188).

⁴ Zamoyskit Toppeltinusból ismerte (l. PASCU i. m. 202).

⁵ E ponton valószínűleg téved Cantacuzino. Mint látni fogjuk, Brankovicsék moszkvai útja Apafi fejedelemségének idejére esik.

zicea, că de a crede este cum de la acea Iugră acei Schiți să fie izvorit și să fie venit.“ „Magam is hallottam saját fülemmel Brankovics György erdélyi úrtól, aki tiszteletreméltó, tanult és tudnivágyó férfiú, amikor elmesélte, hogy Moszkvába mentek testvérével, Brankovics Szávával, Erdély Metropolitájával, aki szintén elég tanult, okos és istenfélő ember, mivel követségbe küldte őket az ifjabb Rákóczi György a moszkvai császárhoz. — Mikor odaértek, akkor jöttek jugriai szkíták is (szóról-szóra: »azon jugriai szkíták közül«), így tehát egyenesen hozzájuk mentek, hogy lássák, csakugyan egyeznek-e sok tekintetben nyelv szempontjából ezekkel a magyarokkal, amint hallották, vagy sem. És velük találkozáskor és magyarul (!) beszélvén, azt mondták, hogy valóban sok szavuk hasonló emezekéhez, csak ezek durvábbak és parasztosabbak; ekkor aztán megjegyezte ez a tiszteletreméltó férfiú, hogy hihetőleg azok a szkíták abból a Jugrából származtak.“

Bár Cantacuzino jól tudja, hogy általában sok efféle beszélnék, mégis fontosabbnak tartja a szavahihető férfiatól kapott, személyes értesítéseket: „Azonban az én számomra ez és sok más, amit megbízható embertől hallok, mint frissebb értesülést, sokkal hihetőbb, mint ami a régiéknél olvasható, s úgy vélem, azok nem is mondják mindig az igazságot.“

Kijelentése e korban a kritikai érzéknek olyan tanúsága, hogy feltétlenül érdekesnek ígérkezik megvizsgálunk, honnan származik Cantacuzino értesülése. — A probléma három részletkérdésre tagozódik: 1. Ki ez a két említett Brankovics-testvér? 2. Mikorra tehető a moszkvai követség időpontja. Végül: 3. Milyen viszonyban álltak a Brankovicsok a Cantacuzino családdal?

Azonnal világos, hogy csakis az ú. n. ál-Brankovicsokról lehet szó, akiknek történetét THALLÓCZY LAJOS jól összefoglalta.¹ Brankovics György (1645—1711.) és Simon, e két nagytudású és széles műveltségű férfiú,² papi családból származott, amely eredetét később a szerb fejedelmi Brankovics-családra vezette vissza. Mikor 1655-ben Daniil erdélyi metropolita méltóságáról lemondott, helyébe II. Rákóczi György 1656. december 28-án kelt okiratával Brankovics Simont (püspöki nevén Szávát) tette az erdélyi „görögök, rácok, oláhok“

¹ Századok XXII, 689 kk. — Brankovics György életével részletesen foglalkozott I. RADOVIĆ szerb történész (vö. SILVIU DRAGOMIR, O nouă carte despre Brancovinești: Neamul Rom. Lit. 1911. III, 27—33). Brankovics krónikájának szerb szövegét oláh fordítással ugyancsak S. DRAGOMIR adta ki: Fragmente din cronica sârbească a lui G. Brancovici: Anuarul Institut. de Istorie Națională 1923. II, 1—70. L. még MARGALICS, Szerb tört. repert. 532 és több helyen.

² Vö. HORÁNYI, Nova Mem. 770.

egyházi fejévé¹ Tudjuk azt is, hogy még a fejedelmi diploma kiadása előtt megtörtént valószínűleg Rákóczi hozzájárulásával Száva felszentelése Târgovisteban 1656 szeptemberében, Constantin Basarab havasalföldi fejedelem intézkedése alapján.² A kérdéses moszkvai utazásra azonban, úgy látszik, csak jó tíz évvel később került sor. „1667 derekán — írja THALLÓCZY — Brankovics György visszatért Erdélybe, hol igen szívesen fogadták. Apafi fejedelem nem tett semmi kifogást az ellen, midőn Brankovics Száva és... diplomata öccse megkérték, hogy a feldúlt oláh egyházak fölsegélése céljából engedje őket Moszkvába utazni.“³ Erről az útról György feljegyzései alapján ENGEL a következőket közli: „Sie kamen über Smolensk nach Moskau; Alexius Mihailowitsch nahm sie sehr gut auf; es ward ihnen der Bojar Artemon Sergiewitsch beygegeben, um die Sammlungen von Subsidiën zu betreyben. und Alexius liess den Georg 1668 in der Kirche unter den Bojaren Platz nehmen.“⁴ Ennyi megtiszteltetés között természetesen látszik, hogy a két Brankovics-testvér az oroszországi nemzetiségek előkelőivel, így a magyarok nyelvrokonaival is találkozhatott a moszkvai udvari élet körében.

Bebizonyított tény viszont, hogy a krónikaszerző Cantacuzino jól ismerte Brankovics Györgyöt⁵ Tudjuk, hogy az oláh főúr 1655 után egy ideig Erdélyben tartózkodott.⁶ II. Rákóczi György 1655. február 28-án engedte meg Constantin Cantacuzinonak, hogy családjával együtt Erdélyben telepedjék le.⁷ Az oláh herceg, úgy látszik, hamar bekapcsolódott Erdély tudományos életébe, amiről tanúskodik az a teológiai munka is (Disputatio theol. de Invocatione sanctorum), melyet a brassói Martinus Albrichius 1655-ben Cantacuzinonak ajánlott.⁸ Valószínű, hogy már ekkor megismerkedett az erdélyi oláhok új metropolitájával, Brankovics Szávával s talán ennek öccsével is.⁹ Annyi tény, hogy később, a hetvenes években (tehát az 1668-ban tett moszkvai út után) Brankovics Györgyöt „az oláh és moldvai bojárok széltében ismerték“.¹⁰ 1680-ban

¹ THALLÓCZY i. m. 694. Vö. J. HINTZ, *Gesch. des Bisthums der griech. nichtun. Glaubens Genossen in Siebenbürgen*. Hermannst., 1850. 26.

² ENGEL, *Gesch. Ungarns* II, 481.

³ I. h. 697—8.

⁴ I. m. 482. — Brankovics krónikájában még további részletek is találhatóak (l. DRAGOMIR, *Anuar*. 29—32, illetőleg 57—60), de a „szkita fejedelmekkel“ való találkozást nem említi.

⁵ RADORIĆ úgy gondolja, hogy Cantacuzino hatása Brankovics György krónikáján is megérződik. DRAGOMIR elfogadja e feltevést, hozzátévé, hogy Brankovics Cantacuzino bukaresti könyvtárában dolgozott (*Anuar*. 7).

⁶ Vö. PASCU, *Ist. lit rom. în sec. XVII*. 160.

⁷ L. IORGA, *Studii și Docum.* IV, 32—3, *Genealogia Cantacuzinilor* 92—3.

⁸ SZABÓ K., *RMK.* 823. sz. és VERESS, *Bibliogr. rom. magh.* I, 90—1.

⁹ Tudjuk, hogy Száva hamar bevonta öccsét a diplomáciai tevékenységbe (l. MARGALICS, *Repert.* 533).

¹⁰ THALLÓCZY i. h. 698.

Brankovics Târgovişteban Szerban Cantacuzinonál talál vendégszerető szállást,¹ s ekkor a havasalföldi fejedelem barátságába is beférkőzik, elhitetvén a Brankovánokkal (Brâncoveanu), hogy velük Brankovics György szerb despota révén atyafiságban van.² Tekintélye annyira emelkedik, hogy 1688-ban előkelő szerb és oláh urakból álló követséget vezet Bécsbe.³ Végül, amikor tíz év múlva 1698-ban Brankovics fogságban sínylődik, Cantacuzino saját fia által küldi neki levelét és baráti üdvözlését.⁴ Mindezzel talán sikerült tisztázni, hogy a Cantacuzino említette adat a két Brankovics-testvér 1668-ban tett oroszországi útjára vonatkozik. Hátra lenne még orosz források alapján annak kimutatása, kik voltak a „sz k i t á k“, akik ezidőtájt Moszkvában jártak.⁵ Addig is, míg e kérdésre valami válasz adható, vessünk fel egy másikat. Tulajdonképpen miért illesztette bele Cantacuzino munkájába e magyar őstörténeti részt? Vajjon kétségtelen-e, hogy csupán tudását akarta fitogtatni, s csak idegen szerzők nevével próbálta fel-díszíteni munkáját?⁶ Azt hiszem, hogy a magyarok iránt mutatott, kora tudományos színvonalán álló érdeklődésünk sokkal mélyebb gyökerei voltak. Cantacuzino nem bizánci jellegű, fontoskodó „spudeos“⁷ volt. Őszintén szerette a könyveket, kortársai dicsérik is kivételes műveltségét, és ép magyar szerző írta le az agg férfiút, amint könyvei közt keleti szőnyegen pihen.⁸ Így ez a rész alighanem Magyarország iránt érzett rokonszenvével magyarázható. Az Apafival és Bánffy Dénessel levelező Cantacuzino kétségtelenül megállapítható érdeklődéssel bogozgatta a magyar őstörténet problémáit. S ne feledjük, hogy családjának egy másik leszármazottja, Radu Cantacuzino volt az, aki pár évvel később Barkóczy Ferenc hercegprímásnak adta el a magyar hatásra keletkezett oláh szótárirodalom legértékesebb termékét, Todor Corbea latin-oláh szótárát.⁹

GÁLDI LÁSZLÓ.

¹ DRAGOMIR, Anuar. 49, illetőleg 68.

² Constantin Brâncoveanu egy ízben nyíltan „kedves fiának, rokonának“ nevezi (Török-Magyarok. All. Okmányt. VI, 149).

³ Thallóczy i. h. 704.

⁴ Anuar. 7.

⁵ ZSIRAI egyetemi tanár úr, akit ez irányban 1932-ben megkérdeztem, alig tartja lehetségesnek, hogy a kérdéses „sz k i t á k“ nemzetiségéről közelebbi megtudhassunk.

⁶ Ez PASCU véleménye (i. m. 206).

⁷ Így nevezték a fanarióta kor formalisztikus műveltségű férfait a görög σπουδαίος nyomán.

⁸ „Vir propectae iam aetatis . . . sedens super stratum suum modo Orientali Tapetibus ornatum, erat circumcinctus sua Bibliotheca in Libris habens animi sui oblectationem.“ (VERESS, Bibliogr. rom. magh. I, 253.)

⁹ L. „A magyar szótárirodalom hatása az oláhra“ című tanulmányomat, 6—7. l.

A fehérvári keresztések 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék.¹

ebulef 56₅ XX. [*kübülés*]. Ma nem ismeretes; a későbbi oklevelekben előfordul ugyan egy *Köblös* helység Szigetvártól délre eső területen: 1403: *Keblés* | 1470: *Keubles* (CSÁNKI III, 622), ez azonban nem jelenhetik meg a keresztések szuloki határjárásában, legfeljebb az lehetséges, hogy ugyanazon birtokos szerepel itt, mint akiről a helység a nevét kapta. A német eredetű *köböl* (ó-felnémet *kubil* = *kübil*; vö. MELICH: DeutschUngHeimbl. V, 174 kk.) szó -s képzős származéka. Előfordul személynévként is, sőt oklevelünkben is lehet ez. Esetleg a *Köbölkút*-féle elnevezések alapján lehet a helyet jellemző név.

cuefhyg² 57, XXVI. [*kü:šhid'j*]: *köveshegy*. Ma Timári pusztától nyugatra van egy *Kövecses hegy*; ezzel lehet azonos (KTÉrk.). Vö. *qiefcut* és az utána következőkkel.

Culpen 59₂₆ XLII. [*külpēn*]. Személynév. Korábban An. 41.: *culpun* (ÓMOLv. 42). Ez a személynév bizonyára kapcsolatban van a besenyő *κουλπην* (Konst. Porph.): *külbej* méltóságnévvel (NÉMETH: MNy. XVIII, 5, UngJb. X, 27, HonfKial. 45, Pais, MAN. 124). Helységnevekben később is szerepel: Székelyföldön volt a maroszéki *Kölpény* (TAGÁNYI K.: Föld és Ember 1922: 229–32); szintén ez Bács-Bodrog megyében *Kulpin* (CSÁNKI II, 156). Szerém megyében a mai *Kupinovo* (uo. 248; vö. MELICH, HonfMg. 78, 95. 200). Egy **Külpej* név -n(y) képzős származéka lehet a *Külpény*.

Cuna 55₂₂ XVIII. [*kuna*]. Személynév. Később nincs nyoma ezen a területen. A név más oklevelekben is előfordul: 1086/XII. sz. 2. fele: *Kuna*, *Kuney* (PRT. VIII, 271) | 1131 k.: *Cuna*, *Cunei* (ÓMOLv. 27) | 1240: „per fidelem nostrum *Kunam*“ (WENZEL VII, 101). A személynév lehet esetleg a német *Kuno* megfelelője (MELICH: NyK. XXXIII, 319, FÖRSTEMANN I², 378).

cutfev 56₂₇ XXIV. [*kütfeü*] (vö. **biquacut**, **qiefcut**, **quiefcut**, **aldo cut**). Bodajknak ma is nevezetes gyógyforrásai vannak, ezek egyikével lehet azonos az oklevél adata is (KÁROLY III, 241, ORTVAY I, 245). A magyar *kút* szóban (< ócsuv. **kudu*, vö. GOMBOCZ, BtLw. 107) a *t* talán a ragozásban, képzésben és a mondatban utána következő zöngétlen mássalhangzók hatására állandósult az eredetibb *d* helyén (GOMBOCZ Z. egyetemi előadása alapján); ez végbemehetett már nyelvemlékeink előtt, minthogy az aránylag korán és gyakran szereplő szónak nincs fővéghangzós alakja nyelvemlékeinkben, így 1138/1329: *Hedekcut* (KNAUZ I, 89); egyéb adatait l. OklSz.

¹ L. MNy. XXXI, 152–67.

² Az oklevél a *y* ok fölé 't tesz.

A *kútjő* elnevezés első sorban magát a forrást, a forrás kibuggyanásának a helyét jelenti (NySz. I, 959), míg a *kút* szó maga a forrás összegyűlt, esetleg medencébe gyűjtött (vö. *köbölkut*) vizét, általában mesterséges kutat jelent (Oklsz., NySz. II, 475).

cuzend 56₁₅ XXII. [*küsend?*, *küsend?*]. Úgy szerepel, mint általában a személynevek szoktak ebben az oklevélben (dividitur!). Hasonló nevek: 1350: „in montanis *Kuzund* in aurifodinis, . . . media villa octo poss. *Kuzund* vocatarum in poss. Mortunuskuzyndy dicta“. Valószínű mai megfelelőjük *Kiszindia* (CsÁNKI I, 737). A *cuzend* összefügg talán a *Szend* helynevekkel (CsÁNKI I, 179, III, 451 stb.), amennyiben az előrész a *ki* ~ *kü* 'externus' lehet; valószínűvé teszi ezt egy másik adat: 1211: „In eodem *Bel Zund* forum et portum super Danubium. In eodem *Kyu Zund*“ (Oklsz. 561). A *cuzend* első tagja már monoftongizálódott alak volna. A *Zund*, *zend* esetleg a *szín*: *szén* 'tugurium' szó -*d* képzős származéka.

danubium 58₂₈ XXXVII., 59₂₉ XLII. A Dunának valószínűleg kelta eredetű latin neve; a magyar név csak közvetve függ össze vele (EtSz. I, 1439).

dobof 57₃ XXVI. [*doboš*]. Ma *Dobos* puszta Fejér m. Mórtól ény. (CsÁNKI III, 324, KÁROLY IV, 27); tőle északra Felső-*Dobos*, délkeletre Kis-*Dobos* puszta (KTérk.). 1232: de *dobos* (Kisf. lt.) | 1269/1275: *Fuldobus*, *Oldobus* (Dl. 671.) | 1440—1446. 1446: *dabos* (Dl. 13900, 13986). A név talán mint személynév szerepel az 1193-i oklevélben. Az EtSz. I, 1370 szerint e név nem függ össze a *dob* magyar köznévvvel, de e nézet a pestmegyei *Dabas* helynévvel való téves azonosításon alapul; az 1193-i adat lehet korai nyiltabb alak, amilyen több is van ebben az oklevélben. Ha a *dobof* helynév alakjait összevetjük a *mogyoró*-éval, amely oklevelünkben *Moinnerov*, nem olyan feltűnő az sem, hogy már itt *dob*- van. T. i. 1055: *munorau*, *monarau* | 1255: *monyerobokur* | 1256: *Munuroufa* stb. | 1275: *Munurous* és még 1355-ben is: *Munurous*, de már 1367-ben: *Maniarobukur* (Oklsz.). Ez utóbbi adat talán későbbi átírásból való. Feltűnőbb *dobof*-ban a várható -*us* helyett -*os*, de erre is hozhatunk fel hasonló korai adatokat éppen az 1193-i oklevélből: *Bocor*, *Keuref*.

Dolosa¹ 59₂₃ XLII. [*dološa*, -*tša*]. Ma dúlő (a KTérk. árok-kal együtt jelzi) *Dalocsa* néven a Pest m. déli vidékén fekvő Bogyiszló határában a Duna mentén (CsÁNKI II, 198). ORTVAY (I, 277) még a latin *dolosa* melléknevet látta benne. 1385: *dološa* (Fklt. II, 5:42) | 1423: *Dološa* (uo. 41; vö. ORTVAY I, 248: *Dalachai* halasok). Úgy gondolom, személynévből ered; ilyen személynévre példa: 1138/1329: *dalasa* (KNAUZ I, 94). s ez szláv *daleša* személynévből (MIKL.: Denkschr. X, 268) való.

¹ Nem *Dološa*.

Duel 59₈ XXXIX. [*düel?*] A *vallis Duel*, úgy látszik, azonos a később ugyanazon a vidéken (Valkó m.) felbukkanó *Dél-*, illetőleg *Bél-völgy*vel. 1398, 1404: *Delwlg* | 1471: *Belwelgh* | 1482: *Beelwelgh* (CSÁNKI II, 294). Távolabb innen (Pozsega m.) más ilyen nevű hely is van: 1422: *Deel* | 1428: *Deel* | ma: *Djel* hegységnev (CSÁNKI II, 303). E nevek nyilván összetartoznak, és talán az *ue* írásban az *u* betűnek *ü* értéke van. Valószínűleg szláv eredetű: óegyhszl. *dělu* 'Teil', szerbhorv. *dio* (*dijel*), gen. *dijela* 'Teil, Berg, Hügel' (BERNEKER 195), amiből csakugyan vannak hegynevek (MIKL: Denkschr. XXIII, 156). Az *ue* írás a szláv *ě* diftongikus ejtésének visszatartása lehet (*iä, ie*-nek felelhet meg). Talán egy olyan szerb nyelvjárásból való, amelynek a jekavac a mai folytatója (vö. LESKIEN. Gram. serbo-kr. Spr. I, 113 és Einleitung XXVIII. 1.).

Dus 53₂₉ VII. [*düs?*]. REISZIG (II, 118) *Diós*-nak értelmezi; nyilván nem lehet annak olvasni. A hely Fehérvár, Sárpentele, Battyán és Csabja helyek szomszédságában feküdt (CSÁNKI III, 226). Határleírása 1377-ből van (Fklt. II, 3: 28); a Székesfehérvárból Fövenyhez vezető úttól nyugatra feküdt. 1340-ben: de *dus* (Fklt. III, 1: 7) | 1341: de *Dus* (uo. 8) | 1374: *Dews* (uo. III, 2: 25) | 1375: *Dews* (uo. 14). Az itt közölt három kivételes alak leszámításával mindig *Dus*-nak írva, azonban az oklevelek külsején többször van *Dös*, sőt *Dés* is. Ezekből az 1193-i adat magashangúságára következtethetünk. Talán török *döş* stb. 'Brust' szó személynévi használatából ered? (Vö. NÉMETH Gy.: NyK. XLI, 412, HOUTSMA 75.) Esetleg, amint a *Kál* helynév a *kal-* 'maradni' igéből való (PAIS: MNy. XXV, 123), úgy a *Dus* is a török *tüş* 'esni' igével tartozik össze személynévi közvetítéssel (oszmánli *düş-*; vö. GOMBÓCZ: MNy. XIII, 101).

(-egy, -igy l. **Faeregiaza, feyrhigaz.**)

-eg (-igy) l. **Tureg, Zuduryg.**

egerag 55₁₅ XVI. [*egerāg*]. Az OklSz. ezt az adatot az *ág*-nak 'pars, caput fluminis, Arm eines Flusses' értelmében említi. Az *ág* szónak csakugyan van ilyen értelme, azonban oklevelünk mindig következetesen ki szokta tenni a víznevek mellé az „aqua stb.“ szót; azonkívül, bár a határleírás alapján lehetséges volna („descendit ad . . .“), hogy esetleg kiszáradt mederről van szó, mégis valószínűbb, hogy az *ág*-nak 'ágfa, ág-erdő' értelme szerepel; vö. 1250: „usque ad locum nomine Keurusag“ (SZTP. I, 927. sz.) | 1367: „Ad arborem Illicis cadentis Tulgag dictam“ (OklSz.; vö. még EtSz. I, 20). Az *eger-* az ismeretlen eredetű *éger*(fa) 'alnus, Erle' szónak a második szótagon aránylag korai nyiltabb alakja (vö. OklSz.).

egris 55₂₀ XVII. [*egrīš*]. A. m. *egres* 'égerfában bővelkedő hely, égererdő, alnetum, Erlenwald' (OklSz.). Az *éger* szó -s képzős származéka; minthogy azonban a szó eredetét

nem ismerjük, nem lehet eldönteni, hogy egy **egüris* vagy az *egris* alak-e az eredetibb (vö. EtSz. I, 1486).

Epceu 54₂ VIII. [*εpseü*], **epzu** 57₂₇ XXX. [*εpsü*]. Ma *Ebszöny* Esztergom m. Táttól délre (KTérk.). A hely határleírásában szereplő nevek részben későbbi oklevelek, részben a mai térképek adataiban majdnem mind megtalálhatók; pl. *ad viam auellanofam*-nak ma a *Mogyorós* dűlőnév felel meg. 1269/1294: „ad terram *Epceu* . . . *Epsceu*“ (KNAUZ I, 570—1) | 1358: „iuxta terram *Ebzeu*“ (AnjÖkm. VII, 271). A helynév bizonyára két szó összetétele; etimológiája szerint talán összefüggésben van a tőle délre eső *Epöl* helynévvel, és esetleg *Ep-zeu*-re kell felbontanunk, a *-zeu* pedig az oklevelekben gyakran szereplő 'subalbus, flavus' jelentésű szó lehet (vö. OklSz., MUNKÁCSI: NyK. XLVII, 462).

ethechin 58₇ XXXII. [*etetsi'ü*], **Atachin** 53₂₆ VI. [*etetsi'ü* vagy *atatsi'ü?*]. Ma *Ecsény* Somogy m. Igal közepében ény. (CSÁNKI II, 601, REISZIG II, 119) | 1357, 1417: *Echen* (CSÁNKI i. h.) | 1476: *Echyn* (Fkl. III, 9 : 24) | 1523: „poff. ipsorum *kereszthesEcheen* vocatam in Com. Sim.“ (uo. II, 8 : 76). Bizonyára eredetileg is magashangú, és az *a* csak a nyílt *e* jelölésére szolgál. A helynév talán összefügg az *Ete* személynévvel; vö. An. 6.: „Ound pater *ete*“ (ÓMOLv. 38), esetleg *cs* + *n* képzőkkel.

-fa l. **bigfa**, **cequfa**, **ugufa**, **vgufa**.

Faeregiaza l. **feyrhigaz**.

farcafiij 56₁₇ XXII. [*farkaši-*]. A *Farkas* személynévnek latinositott alakja; mégpedig az *a*-val való írás régibb latinositásra mutat, mert 1190 körül már megtörtént a rövid *a* zártabbá válása. Korábbi adatai: 1086/XII. sz. 2. fele: *For-kosig* (PRT. VIII, 268) | 1113 (14. sor): *Forcas* (FEJÉRPATAKY, Kálm. okl. 55—62) | 1138/1329: *Forcos* (KNAUZ I, 94); *Farcas* (uo. 93) | *Farkas* (ÓMOLv. 29) | 1146: *Forcas* (PRT. I, 598) | 1162 (SoprVmOkl. I, 2), 1165 (KNAUZ I, 118): *Forcos* | 1181: *Farkas* (III. Béla Eml. 345). Latinositott alakjai: 1173—1185 (PRT. I, 605), 1181 (PRT. VIII, 277, SMČIKLAS II, 177): *Farcasio* | 1183: *forcasium* (KNAUZ I, 128). A latinositott alak *-ius* végzete nyilván az *-s(i)* képző véghangzóját őrzí; vö. An. 33.: *Arpadium* (FEJÉRPATAKY kiad. 31, GOMBOCZ, Hangtan II², 69).

feyrhigaz 58₁₆ XXXIV. [*feirid'j(h)āz*], **Faeregiaza** 53₂₈ VII. [*feired'j(h)āza*]. Ma (S o m o g y-) *Fehéregyház* Somogy m. Marcali mellett ny. (CSÁNKI II, 604, REISZIG II, 120). A hely a 'templum' jelentésű *egyház* szóról kapta a nevét, amelynek a török eredetű *egy* 'szent' szó az előtagja (vö. *vgufa* alatt); a *fehér* szó a templom külső színére vonatkozhatott, amennyiben fehér kövekből épült (vö. *alba* alatt). A *h* hiánya a *ház* szóban, illetőleg e szó téves írása talán összefüggésben van azzal, hogy az oklevélben előfordul *h* betű olyan esetben is,

amikor annak semmiféle hang nem felel meg: *Horcha, hvgan*. Hasonló eset más oklevélben is előfordul; így 1334: *Agoga-sadek* (OklSz.).

feldefuer 56₂₆ XXV. [*feldeššüer, feldeššüer?*]. A szó értelme bizonytalan. Kétféleképen bonthatjuk fel. Az egyik elemzés *földes-sír* volna, minthogy van ilyenfajta határnév: 1250: *Feldseer* (SzTp. I, 927. sz.) (vö. 1304/1464: *Oprosir*, 1345: *Aproseer* OklSz.), sőt a *feldej-* lehetne személynév is: 1198: *feldej* (ÓMolv. 63); a *sír* szó *fuer* alakja megfelelné az 1055: *fyher*-nek. A másik felbontás: *feldej-uer* lehetne *földes-ér*; ebben az esetben az *u* egy eltűnő szókezdő mássalhangzó jele volna, amelyet általában *h*-val jelölnek az oklevelek, amennyiben egyáltalán jelölik; hasonló *h* és *u* megfelelést a *Berhin* ~ *beruen* írásváltozatnál láthatunk; esetleg tövéghangzót is jelölhetne az *u*.

fertes 55₁₀ XV. [*fertēs, fertēs*]. Csburgótól északnyugatra a *Luckó* (vö. *Lizcou* 55₉ XV., „iuxta illam aquam tendit ufque ad fertes“) patak mellett ny. felé van a *Sárkány-gödör* (KTérk.), úgyhogy vele lehet azonos a *fertes*. A szó jelentése 'paludosus, coenosus' (OklSz.), a *fertő* -s képzős származéka; az -s előtti *e* talán nyílt, minthogy nem fordul elő *i*-s alakja (vö. SZINNYEI: MNy. XXVI, 83); ilyenforma korai alak 1181: *Zeles* a. m. *szöllős* (III. Béla Eml. 345).

ferteu 58_{24, 25} XXXVI. [*fertēū, fertēū*]. A Velencei-tavat jelenti (ORTVAY I, 306). A szó jelentése 'lacus, palus, coenum, lutum', s -ő képzős származéka lehet egy *fert-* igetőnek, amelynek, úgy látszik, finnugor megfelelői vannak (NyH.⁷ mellőzi); a *fjētrēng* < *fjētrēng* igével hozható talán kapcsolatba (OklSz., NySz. I, 830, MUNKÁCSI: NyK. XXV, 260, BEKE Ö.: Nyr. XL, 297, XLVIII, 8). A *fertő* szóra az OklSz. adatai mellett még két korábbi adat: 1141—1161: *Ferteu* (MKönyvsz. 1892—1893: 17, 19).

Feteil 53₂₃ VII. [*fetel'*]. Ma már nincs nyoma ennek a birtoknak; Szabadbattyán, Csabda, Polgárdi, Somlyó vidékén lehetett (KÁROLY III, 178, vö. REISZIG II, 120) 1413: „quandam poss. *duis* et . . . porcionem *Fethel'*“ (Fklt. III, 3:67); még 1419-ből van *Fetel* pusztáról említés mint a Battyániak birtokáról (KÁROLY i. h.). A helynév eredete ismeretlen; esetleg a *fekete* (< *feteke*, vö. NyH.⁷ 155) tövéből -ly képzővel alkotott névről (szn.?) lehetne szó.

-fev l. **cuftev**.

Foda 53₂₉ VII. [*foda*]. Ma *Fadd* Tolna m. Tolna közelében a Duna mellett (CSÁNKI III, 409, REISZIG II, 119). A helynév írásváltozatai: 1055: *fofudi* (ÓMolv. 22) | 1211: *Fotud* (PRT. X, 510, 511) | 1341: *food* (Fklt. III, 1:1) | 1356: *Food* (uo. 16) | 1371: *ffod* (uo. III, 2:20) | 1381: *Fod* (uo. III, 1:30) | 1399: *fad* (uo. III, 2:45) | 1407: *faad* (uo. III, 3:25) | 1408: *Fadd* (uo. 28) | 1415: *ffaad* (uo. III, 4:3) | 1416: *fadh* (uo. 8) |

1508: *Alsophadd* (uo. III, 12 : 10). Nem tartozik ide 1002/1109: παταδι (l. részletesen: MNy. XXXI, 116). — A *Foda* egyetlen -a képzős előfordulása e helynévnek; egy feltehető **Fotuda*-ból a középső magas nyelvallású magánhangzó kiesésével magyarázható meg: **Fotuda* > **Fotda* > **Fodda* ~ *Foda*; hogy geminata-e a *d* hang, az nem dönthető el.

franca uilla 59¹⁵ XL. A Szerémségben a mai *Mangjelos*, régebben *Nagyolasz* (CSÁNKI II, 236, REISZIG II, 120) helységnek felel meg, tehát magyarul *Olasz* néven szerepelt; a *franca* talán sohasem volt élő név, vö. mégis a *Fruška Gora* hegynévvel: *Fruška* és *franca* közös eredetűek (MELICH: Zeitschr. f. slav. Phil. II, 39—51).

Fuinnes 54₄ VIII. [*füüüéš?*], **fuenes** 59¹⁸ XLI. [*füééš?*]. Nem tudjuk, hol feküdt. Talán egy mai *Fényes* helynév felelhetne meg neki; vö. 1289: *Fuen* | 1400: *Fewen* | ma: *Fény* Temes m. (CSÁNKI II, 37) (vö. PAIS, MAN. 115 és MNy. XXVI, 350—1). Lehet, hogy a Székesfehérvártól délre eső *Fövény* pusztáról van szó (CSÁNKI III, 328, KÁROLY V, 647). Mint-hogy a helyet nem tudjuk azonosítani, a feltűnő helyesírási eltérést nem is magyarázhatjuk; ehhez különben a *fény* : *fövény* szó viszonyának magyarázata is szükséges volna.

Fulcone 61₄ LI. A német *Fulco* (< *Fulca* 'Kriegsvolk'; vö. FÖRSTEMANN I², 547, HEINTZE—C. 177) személynév megfelelője, amelynek korábbi alakjai is egyszerű *o*-val vannak, hasonló latin ragozással: 1163—1164 k. (HazOkm. VI, 3), 1165 (ZichyOkm. I, 2): *Fulconis* stb. Ez a személynév ugyanilyen alakban megtalálható francia oklevélben is: 1100: *Fulco*, *Fulconis* (PROU, Recuil . . ., planche XIV.). A személynév eredetét másképen magyarázta WERTNER M. (Nyr. XLIV, 347).

fuzeg 56^{22, 25, 26} XXIV. [*fűzed'j*]. Arcsa határában levő folyó, a későbbi *Koppány*, amelyet, úgy látszik, az Árpád-korban *Füzegy*-nek hívtak; ugyanezt említi az 1055-i tihanyi alapítólevél is: „Koppánynak kell azonosnak lennie az egykori Füzegy folyócskával, legalább ott, ahol a Kis-Bár falu vize egyesül a Koppány patakka.” (PRT. X, 411 és vö. uo. jegyz.) A későbbi adatok közül figyelemreméltó: 1342: „in eadem villa Chaat . . ., item fluvium seu aquam *Fyzegeh*” (KNAUZ III, 484). Ez az adat már Arcsához közel eső területre vonatkozik (l. Csát Tolna m., CSÁNKI III, 420). Tehát az 1193-i adat alapján valószínű, hogy az egész folyó neve *Füzegy* volt. A folyónév a *fűz*-szó -gy képzős származéka (vö. MELICH MNy. III, 47, VI, 156, PAIS: MNy. VII, 168, VIII, 301, XII, 79, GOMBOCZ: MNy. XI, 344).

Galanaf 56₁ XX. [*gǫlanās*]. Szulok-vidéki víz volt (vö. ORTVAY I, 326). Neve -s képzős származéka a későbbi alakjában *gálna* (-fű, -fa) növénynévnek, amely okleveleinkben másutt is előfordul (OkISz.). MA. 1604. szerint: „*Gálnafü*, Pulmonaria.” A *gálnás* alak lehet eredetibb, esetleg egymás mel-

lett élt *gálna* és *gálana* változat. A háromtagú szavak nyílt magánhangzójának kiesésére vannak más példáink is; oklevélünkben: *Kathapan-*, később *Catpan* stb. | *ethechin* > *Ecsény* | *Ponyvád* puszta (CSÁNKI III, 556) ~ 1086/XII. sz. 2. fele: *Panauadi* (PRT. VIII. 268) | *Hagymás* ~ 1273: *Hagamas* (SztárayOkl. I, 13) stb. A *gálanás* alak természetesen lehet előbbi *gálonás*-ból is (MIKL., SlavEl. 53 szláv [tót] *skalina* szóval egyezteteti; a középső szótag magánhangzójának viselkedésére vö szláv *rakita* > magyar *rakattya* | szláv *okno* > magyar 1222: *Akana* OklSz., EtSz. I, 48).

Gan 53₂₇ VI., **gan** 58₁₈ XXXV. [*gān*]. Ma *Gámi* puszta Somogy m. Ságvártól é., Endrédtől k. (KTérk., CsÁNKI II, 607, REISZIG II, 121). A hely korábbi említése: 1138/1329: *Gan* (ÓMOLv. 29); későbbiek: 1229: *Gan* (WENZEL VI, 475) | 1269—1275: *Gáán* (Dl. 671.) | 1431: *Gam* (Fklt. III, 5: 25) | 1432: *Gan* (uo. 30). A helynévben az *-n*-es alak a régibb (vö. *Komárom*, *Nyim* fejlődését), és talán szláv eredetű személynévből való (MIKL.: Denkschr. X, 261).

Gant 53₂₈ VII. [*d'jānt*]. Ma *Gyant* puszta Tolna m. Simon-tornyától dny. (CSÁNKI III, 409). Önálló lovagház is volt egy ideig (REISZIG II, 122, 67). Határainak részletes leírása 1361-ből maradt fenn (Fklt. II, 2: 17); később is igen gyakran előfordul, általában *Gyanth*, néhányszor *Ganth*, kétszer *Gyand* alakban: 1356: *Gyanth* (uo. III, 1: 13, 14) | 1361: *Gyanth* (uo. II, 2: 17) | 1383: *Ganth* (uo. III, 2: 33) | 1446: *Gyand* (CSÁNKI i. h.) | 1495: *Gyand* (Fklt. II, 11: 123).

Geyffa 53₁₉ V. [*d'jeiša*, *d'jejtša*]. E fejedelmi és királyi személynévnek korábbi előfordulásai: 1146 (PRT. I. 597), 1151 k. (i. h. 600), 1152 (i. h. 601, SzTP. I, 81. sz.), 1162 (SoprVmOkl. I, 2), 1163—1164 k. (HazOkm. VI, 3), 1172 (PRT. I, 604), 1181 (PRT. VIII, 277), 1186 (KNAUZ I, 131): *Geysa*, *Geyse* | 1158 (KNAUZ I, 116), 1165 (ZichyOkm. I, 2), 1181 (SMIČIKLAS II, 177): *Geysse* | 1142—1146 (PRT. I. 597): *Geica* | 1141—1161 (MKönyvsz. 1892—1893: 15): *Geuzha* | 1146, 1150 (PRT. I, 599), 1156 (KNAUZ I, 107): *Geiza*, *Geize* | 1157 (KNAUZ I, 110): *Geythsa*; 1161—1173 (CodDipl. IX.7: 634), 1165 (ÓMOLv. 44, KNAUZ I, 119): *Geytse* | 1166 (HazOkm. VII, 1): *Geche* | 1188 (KNAUZ I. 137): *Geisce* | Kinnamos: 'laržz, l'eržz stb. (ÓMOLv. 51). Ezek alapján a név Árpád-kori ejtésében *Gyēűcsa*, *Gyēűcsa* ~ *Gyēűsa*, *Gyēűcsa* változatokban szerepelhetett; az *s*-sel való írásváltozatok jelölhetnek *cs* hangot is, esetleg nyelvjárási sajtáság nyomai lehetnek. PAIS (MAN. 117 és MNy. XXIII, 507) a *Gyejcsa* személynévet a *Győ*, *Győd* ~ *Gyüd*, *Décs*, *Décse* stb. helynevekkel kapcsolja össze. A név alapszava NÉMETH Gy. megfejtése szerint a 'jobb, legjobb' stb. jelentésű bolgár-török *ji* (ujgur *jäg*, *jig* 'előkelő' stb.) szó, a *-csa*, *-sa* pedig magyar nyelvi továbbképzés (MNy. XXIV, 149, HonfKial. 292).

geurienfi 60₂₇ XLIX. [*d'jeüri-*]. *Győr* latin végződésellátott neve. A korábbi eredeti hiteles magyar oklevelekben mindig *Geuriensis* szerepel, s ez az alak jelentkezik általában a külföldi magyar vonatkozású oklevelekben is, de már korán szerepel *Jauriensis* is: 1102 (PRT. I, 393), 1205 (KNAUZ I, 180). A magyarországi oklevelekben a tatárjárás idején kezd általánosulni: 1235, 1237: *Jauriensis* (WENZEL II, 35, 73). Korábban is: 1186-ban előfordul a *Jeuriensis* alak (KNAUZ I, 132). A *Jauriensis* bizonyára egy eredetibb *eu* alapján fejlődhetett, és nyilván idegen, külföldi oklevelekben kezdődött el a használata. Nem latinosított alakban VárReg. 19.: de *Geuru*. Ezek alapján egy eredetibb **Gyeürü* ~ *Gyeüri* alakra megy vissza. — A helynév bizonyára személynévből származott. Ilyen nevű nemzetség szerepel az Árpád-korban (KARÁCSONYI, MNemz. II, 94). Személynevekben: 1086/XII. sz. 2. fele: *Geura* (PRT. VIII, 269), 1221 (PRT. I, 650), 1330 (AnjOkm. II, 470): *Geur*. PAIS szerint egy *Gyeü* > *Győ* tőnek (azonos a *Gyejcsa* tövével) származéka (MNY. XXIII, 507; vö. NÉMETH Gy.: MNY. XXIV, 149).

gireu 57₁₅ XXVIII. [*d'jireü*]. Talán a török eredetű *gyürü(-fa)* jelenik meg benne eredetibb alakjában (GOMBOCZ, BtLw. 83); az első szótagra **žir-* tehető fel a török megfelelők alapján (vö. OklSz.).

Gnec l. Negg.

Goboz 54₃ VIII., **coboz** 59₂₁ XLI. [*gobos?*]. Ismeretlen birtok; később nem fordul elő. Bizonyára *g* volt a szó kezdőhangja. REISZIG (II, 122) hibás: *Goloz* olvasás alapján azonosította a fejérmegyei *Káloz*-zal.

Godan 53₂₆ VI., 58₆ XXXII. [*godā'n*]. Ma *Gadány* Somogy m. Marcalitól d. (CSÁNKI II, 606; REISZIG II, 120). 1268: *Gadan* (WENZEL III, 188). Ilyen nevű hely van Baranyában is, s a multban talán kettő is volt (CSÁNKI II, 484). Az *o-á* hangviszony friss jövevényszóra mutat, vagy pedig arra, hogy eredetibb *Gudan*-ból származik; valószínűleg szláv *God-* tő *-anō* képzős (szerb) személynévi származéka (MIKL.: Denkschr. X, 222, 263).

Gogud 57₂₄ XXX. [*gogud?*]. Személynévnek kell lennie. Esetleg egy *Gug* személynév *-d* képzős származéka. Vö. **guga**.

Gorumbuca 59₂₈ XLIII. [*gorumbuka*]. Halász közelében a Duna mellett volt ez a halastó; későbbi említése: 1385: *Gorumbuca* (Fklt. II, 5:42) | 1423: *Gorombuca* (uo. 41). A név talán így bontható fel: *Gorum-buca*, s így az összetétel második tagja a török *buka* 'Stier' szónak felelhet meg (vö. GOMBOCZ: MNY. X, 299), vagyis a halastó neve esetleg személynévi eredetű.

Gudejacara 55₂₀ XVII. [*gudejakara?*]. Nyilván részekre bontható szó. Mégpedig úgy gondolom, hogy *Gudej* + *acara*-ra kell felbontanunk. Ebben a *Gudej* germán (szláv közvetítéssel)

vagy esetleg szláv eredetű személynév egy *Guda* vagy *Goda* többől (FÖRSTEMANN I², 659, 676), talán szláv *-ěj* végzettel, amire vö. cseh *hoděj* (MIKL.: Denkschr. X, 220, 263). A gyakran szereplő *Guda* alak mellett nem genitivus, hanem nominativus 1226: *Gude* (WENZEL VI, 433). Az *-acara* talán a német *Acker* 'szántó föld' ó-felnémet, esetleg más germán alakja (ófn. *ackar*); ez érthető volna a Dunántúl délnyugati sarkában, ahol kétségtelenül germán-szláv műveltségi hatások folytonosságával kell számolnunk. A *Gudej-acar-a* e szerint 'Gudej szántója' értelmet nyerne, amilyen pl. 1238: *Guda rehte* (WENZEL VII, 63). A baranyamegyei *Okor* és a Balaton melletti *Akarattya* (vö. EtSz. I, 45) helynevet egy török *akar* 'folyó' névből próbálták magyarázni (irodalma: VIRÁGH R.). Zala megyében is van említés *Akar* patakról: 1124/1339: *Akarpataka* (PRT. VII, 480). Lehet, hogy ezekkel van összefüggésben az oklevelünkben szereplő *-acara*.

guga 57₂ XXV. [*guga*]. Az Árpád-korban szerepelt egy *Gug* nemzetség, amelynek nevét a Györszentmártontól (Pannohalmától) északkeletre eső *Gug* pusztá őrízte meg (KARÁCSONYI, MNemz. II, 18); 1216: „de generatione *Gug*“ (WENZEL I, 139). A *guga* ennek a személynévnek *-a* képzős származéka lehet. A Csák-nemzetségben is szerepel ilyen nevű személy: 1237: „Chak filius *Gvg* de genere Chak“ (WENZEL XI, 294). Ez esetleg személyileg is azonos lehet az oklevelünkben szereplővel, minthogy *Sold*, amelynek határleírásában szerepel a *guga*. a Csákok főfészkének (Csákberénynek) a közelében volt.

Gurguteg 56₅ XX. [*gürgütæg*]. Ma *Görgeteg* Somogy m. Nagyatádtól dk. (CSÁNKI II, 609), Szuloktól ény. (KTérk.). A *görög* (*gördül*) ige *-eteg* képzős származéka (NYH.⁷ 90); a képzőnek ma mind a két hangzója nyílt *-e*, míg az oklevélben az első *ü*. Viszont már 1300 k.: *Sugatag* (Oklsz.) és BécsiK. 210: *ëvergëtëjibën*. Ehhez hasonló az *-alom*, *-elem* előzménye az Árpád-korban: HB.: *kegilmet* (ÓMolv. 70). *i*-vel a mai *këgyelem* nyílt *e*-jével szemben; ugyancsak a HB.-ben: *nugulm-és hotolm* (GOMBÓCZ Z. egyetemi előadása nyomán). Az *-atag*, *-eteg* képzőnél is, úgy látszik, a képző előtti tövéghangzó tekintetében Árpád-kori kettősséggel van dolgunk.

Halaz 54₅ VIII., **halaz** 59₂₂ XLI. [*halāš*]. Ma pusztá *Halász* néven Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. Dúsnok közelében é., Kalocsától d. (CSÁNKI III, 330, REISZIG II, 122). Figyelemre méltó, hogy a *halász* szó mint személynév aránylag későn tűnik fel, de annál előbb mint helynév; valószínű, hogy a helynév *halászfalu*, *halásztelek* elnevezésekből keletkezett. Oklevelünk helyneve később elő is fordul így: 1370: „in diftrictu Sarkuz exiftentem ad poſſ. *Halaszfalu*“ (Fkl. III, 2 : 2). Hozzá hasonló elnevezés 1293: *Halaszteluk* (Oklsz.).

-ház l. **Faeregiaza**, **feyrhigaz**.

hyce 57₃₀ XXXI. [*hiš(ε?)*]. Későbbi időben épen Eszter-

gomra és vidékére vonatkozólag gyakran szerepelnek ilyen nevű személyek: 1218: „*Hysce custode*” (KNAUZ I, 219) | 1219/1279: *Hysce* (i. h. 233) | 1250: *Hyze* (i. h. 383) | 1269: *Hysce* (i. h. 563). Másutt is gyakori: VárReg. 87., 107., 254., 361.: *Hyscem*, *Hisce*. Tehát *hýce*-ben is személynevet kell látnunk: vagy a magyar *hisze* a. m. *hisző* 'credulus' (vö. PAIS: MNy. XVIII, 96), vagy pedig a német *Hiz-* tőből való *Hizzi*, *Hize* megfelelőjét, amely utóbbi összetételekben is szerepel: *Hizewib*, *Hiziwib*, *Hizaman* (FÖRSTEMANN I², 846, SOCIN 179).

hycicequj 56₂₈ XXV. [*hisizēki*]. A *hýci* részhez találunk megfelelő személyneveket: 1211: *Hyzy* (PRT. X, 505, 506, 510). Úgy gondolom, ebben még inkább, mint *hýce*-ben, német eredetű személynevet kell látnunk (vö. ezzel). A *-cequj* valószínűleg a *szék* 'vadum, loca paludosa' (Oklsz.) szónak felel meg, az *-i* pedig egyes 3. személyű birtokos személyrag (vö. NyH. 7 120).

-hyg l. **Loaz hyg**, **Kaminat hyg**, **cuefhyg**.

hygef holm 59₆ XXXVIII. [*hid'jēs holm*]. Gyakran előforduló halom- és hegynév. Minthogy ma *hēgyes* és *hēgyēs* áll egymással szemben, másrészt oklevelünkben *hýgifeu* is van, ebből az Árpád-korra nézve is a maihoz hasonló kettősségre következtethetünk: a *hýgef-* jelentése 'montosus', a *hýgife* 'cuspidatus, mucronatus' (vö. Oklsz.).

hygifkeu 58₁ XXXII. [*hid'jīskeu*]. Ma *Hegyeskő*, kúp alakú hegy Ebszönytől k., Tokodtól d. Esztergom m. (KTérk.). A *hýgif-* jelentése 'cuspidatus' (Oklsz. 368). A *keu*-ben már az **iū* kettőshangzó nyiltabb alakja van.

hynog 59₁ XXXVII. [*hinog, inog(k)?*]. Később nincs nyoma. Talán *Inak* személynévnek felel meg. A *h* lehet hangérték nélküli helyesírási jel magánhangzós szókezdetnél (vö. *Horcha*, *hogan*, a *g* viszont megfelelhet *k* hangnak is (vö. *bigquereg* stb.). Így tehát egy török eredetű személynévről volna elnevezve a kút (vö. karakirgiz *ynak* 'pompás, szép', kun *ynak* 'húséges' stb.; ennek megfelelő személynevekről GOMBOCZ: MNy. XX, 435, NÉMETH: HonfKial. 262).

-holm l. **cenholm**, **hygef holm**.

Horcha 53₂₈ VII., **horcha** 56₂₂ XXIII. [*ortša*]. Tamási és Regöly vidékén feküdt, Henye tőszomszédságában Tolna m. (CSÁNKI III, 414, REISZIG II, 8, 113). Később nagyon sokszor előfordul, mégpedig általában *Archa* alakban: 1358: *Archa* (Fklt. III, 1: 19) | 1411: *Harcha* (i. h. III, 3: 45) | 1430: *Archaa* (i. h. III, 5: 17) | 1487: *Aracha* (i. h. III, 10: 16) stb. Tehát a *h*-nak nincs külön hangértéke. Hasonló helynév több is szerepelt: Bács megyében is volt *Aracs*a (CSÁNKI II, 142); egy másiknak Torontál megyében ma *Aracs* pusztá felel meg (i. m. II, 125); Zala megyében ma is megvan *Aracs*a pusztá, mely az *Aracs*a nemzetségről kapta nevét (CSÁNKI III, 29, KARÁCSONYI, MNemz. I, 132): 1237: „et eius cognati de genere

Orocha, videlicet Morthun, *Orocha* . . .“ (ZalaOkl. I, 12). Tehát ez a helynév személynévi eredetű. Személynévi adat még VárReg. 42.: *Orocha*. Bizonyára egy ilyen személynévből való *Horcha* is a közbeeső magánhangzó kiesésével. Ha ezzel egybevetjük a pannonhalmi apátság egyik birtokának a nevét: 1211: *Aarach* (PRT. X, 506), ma: *Arács* falu, akkor az *Orocha* és *Horcha* -a végső magánhangzójában -a képzőt kell látnunk, tehát a helynév *Horcha* ~ *Orcsa* < **Aracs-a* ~ *Oracs-a* személynévből eredhet (a középső szótag *a*-jának kiesésére vö. *Galana*-sal). E személynévet talán az *ara* 'avunculus, nurus' szóhoz kapcsolhatjuk (EtSz. I, 119) (vö. *Aroud*). Gondolhatunk török eredetre is; vö. *Ara* altaji török nemzetségnév (NÉMETH, HonfKial. 30).

Horta 54, VII. [*horta*]. Valószínűleg a mai *Hartá*-val, Pest m., régen Fejér m., azonos; *Kis-Harta* helység és *Nagy-Harta* puszta Kalocsától északra van (CsÁNKI III, 331).

huce arc 59, XXXIX. [*husē ārk*]. Pačetintől (= *pochinta*) északra és keletre van egy *Veliki prekop* 'nagy árok' (KTérk.); talán ennek felel meg. A *husē* egy *huszēu* < **husszou* alakváltozata, amely az *u* eltűnésével és az *e* megnyúlásával keletkezett (GOMBOCZ, Hangtan II², 59, 76). Az *arc* az *árok* szó elvont nominativusi alakja; a bolgár-török **aryk* (GOMBOCZ, BtLw. 38) magyar *áruk* lett, és ez maradhatott a nominativusban, a ragos alakokban pedig *árukut* > *árkut*, *áruka* > *árka*, amelyből elvonódhatott az *ārk* analógiás nominativus; aránylag ritkán szerepel ez a nominativusi változat.

hvgan 58, XXXI. [*ugān*]. Talán személynévből eredő dűlőnév; Ebszőnytól délre eső területen feküdt (vö. REISZIG II, 53). Későbbi adatok azt mutatják, hogy a *h* betű csak helyesírási jel, hangérték nélkül; 1269/1294: „ad terram *Ogan* . . . iuxta terram *Ogan*“ (KNAUZ I, 570). Talán az *Ug*, *Ugod* személynévvel közös eredetű (vö. PAIS: MNy. XIV, 193 kk.).

humerou 56, XXI. [*humerou*]. A *homorú* 'convexus, concavus' szó gyakran szerepel az oklevelekben folyó- és völgynevekben (OklSz.). Hogy mire vonatkozik itt, azt nem lehet biztosan eldönteni, de valószínűleg nem vízre; talán a hely alakulását jellemző név. Egy eredetibb *humorou* (*humarau*?) elhasonult alakja, amilyen *Moinnerov* (vö. 1055: *munorau*) stb. (vö. GOMBOCZ, Hangtan II², 75). Finnugor eredetű szó, finn *kumara* 'meghajlott' stb. (NyH.⁷ 155). Az -*orou* képző -*r* + -*ou*; PAIS szerint *humur*->*homor* igének a származéka (MNy. XIV, 68); minthogy van névszóképző -*r* is a finnugorságban (NyH.⁷ 97). lehetséges, hogy névszói eredetű a *homorú* is, mint a *keserű*, *domború* (uo. és PAIS: MNy. XXII, 134—5).

(H)uze tov 59²⁷ XLII. [*husē tou*]. Ez a Halász vidékén felmerülő tó később nincs említve. A *tov* árpádkori diftongikus alakját képviseli a finnugor eredetű szónak (NyH.⁷ 142); úgy látszik, hogy még egy eredetibb *tays* > *toys* alakot tehetünk

fel előzménynek: 1138/1329: „villa autem *Tahu*“ (ÓMOLV. 32) | ma: Kis-Tava Tolna m. (CSÁNKI III, 453) | 1225: *tohu*... *Homus tohu* (OkISz.). *Huze-ra* l. *huce are* alatt.

-yg l. **Zuduryg?**; vö. **Tureg**.

(-igy, **Faeregiaza, feyrhigaz, vgufa, ugufa**.)

Igor 53₂₇ VI. [*igor*], **jgol** 58₁₅ XXXIV. [*igol*]. Talán a somogy megyei *Ugaj* pusztaival azonos (CSÁNKI II. 653). Van Fejér megyében is egy *Igar*, amely esetleg szóba jöhetne (REISZIG II, 124), de ezen kívül is több ilyen helynevet találunk, pl. Heves (CSÁNKI I, 63), (Bács-)Bodrog megyékben (i. m. II, 201). Az -r-es alak az eredetibb; r > l változás a szóvégen aránylag gyakori, pl. oklevelünk *Zámor* helyneve is ma: *Zámoly, Esztergál* < *Esztergár* < *Strygar* Zala megyében (CSÁNKI III, 51); az utóbbinál elhasonulás is szerepelt. A fejérmegyei *Igar* 1201-ben *vygor* alakban fordul elő; ennek alapján egy **uigor* alakra következtethetünk (JAKUBOVICH: MNy. XIV, 31; vö. HazOkm. V, 5). PARS török eredetűnek véli (MNy. XXIII, 507).

imola 55₂₉ XIX. [*imola (imol'a?)*]. Ugyanezen a területen fordul elő később: 1250: „transit lutum unum et ... cadit in aquam *Imulna* et in eadem aqua vadit ... conterminatur terre cruciferorum“ (SZTP. I, 927. sz.). Az *Imulna* olyan viszonyban lehet az *imola*-val, mint *Knesna* a *Knesu* névvel (vö. **Clefna** alatt). SzD.-ban (89) találjuk először szótározva az *imolya* szót; jelentése 'hinár'. Az *imola*-ban is ezt a szót ismerhetjük fel, minthogy csakugyan mocsaras vidékről van szó; az *imola* talán magát a mocsarat, *Imulna* a belőle kivezető patakot jelölhette, és ez utóbbi talán a mai, Szuloktól d. felé (dny.) található *Zimona* patak (KTérk.); a z esetleg lehet az az határozott névelő másalhangzójának hozzákapcsolódása a magánhangzós szókezdethez. A határjárások szerint azon a helyen kell keresnünk az oklevelek *Imulna* és *imola* megfelelőit (vö. még OkISz., MTsz.).

-yneu l. **Taryneu**.

jntov 59₂ XXXVII. [*intou*]. Ismeretlen eredetű (hegy)név. Nem *intő*-nek felel meg (OkISz.), egyrészt, mivel ennek az oklevélnek az írása ilyen olvasást egyáltalán nem enged meg (még inkább várhatnánk *imt*-tövet is), másrészt mert vannak hasonló helynevek mélyhanggal: *Intu* Vas m. (LIPSZKY 262, CSÁNKI II, 758; vö. i. m. III. 63); Zákányhoz tartozott *Into* (CSÁNKI II, 614). Ezekkel közös eredetű név lehet oklevelünk adata is.

job 60₂₂ XLVIII. [*job*]. A bibliai eredetű név. Egyszerű o-val fordul elő más oklevelekben is, korábban: 1186: „*Job* archiepiscopus Strig.“ (KNAUZ I, 131) stb. (vö. MELICH: NyK. XXXIV, 19).

jobgionibus 54_{28, 30} XIII. [*jobād'j*]. A *jobbágy* szó latinósított alakja (MELICH: MNy. VI, 154). A korábbi adatok

általában *ou*-val; 1116—1131: *ioubagio* (PRT. I. 595) | 1171: *ioubagionem* (ÓMOLv. 47) | 1181: *eubagio* (III. Béla Eml. 345) | 1186: *jobagiones* (KNAUZ I, 131) | An. 22.: *jobagyonibus* (ÓMOLv. 40). Eredetére ma sem adhatunk jobb magyarázatot annál, hogy valószínűleg a *jó* középfokának: *job(b)*-nak olyanfajta továbbképzése, mint *Szilágy* stb. (EDELSPACHER A.: Nyr. VI. 241; régibb magyarázatok uo.; vö. még MELICH: MNy. III, 37, PAIS: MNy. VII, 168; oláh változata *jobaž*, I. ALEXICS: Nyr. XVI, 496). A *jó*-ból való származását igazolja a *jobbágy* adatainak *jou* ~ *jo*- egymásmellettisége, amely épen olyan, mint *jó* ~ *jobb* viszony (a régi nyelvben a középfokban szerepelt a *jób* alak is).

Johan 60²⁸ XLIX. [*jo(h)ān?*]. 1181: „*Johanne* Bespriemsi episcopo“ (PRT. VIII, 277). Úgy gondolom, német eredetű alakja a *Johannes* személynévnek (vö. SOCIN 71). Később ilyen személynév *h* nélkül: 1211: *Joan* (PRT. X, 504).

Jonata 54¹ VII., **jonata** 58²³ XXXVI. [*jonata*]. Ma *Inota* Fejér m. Fehérvártól ny., a veszprémmegyei határszélen (CSÁNKI III, 332, KÁROLY IV, 238, REISZIG II, 124; vö. CSÁNKI III, 235). Talán ezt említi VárReg. 15.: „de villa *Ynata*“. A helynév bizonyára személynévből származik; vö. cseh *janota*, amely MIKL. szerint *Johannes*-sel függ össze (Denkschr. X, 278), vagy talán a bibliai *Jonathas* névből való elvonás (vö. MELICH: NyK. XXXIV, 19).

Izca 54, VII. [*iska*]. Ma *Iszka*-Szentgyörgy Fejér m. Fehérvártól nyé. (CSÁNKI I¹, 333, KÁROLY IV, 239, REISZIG II, 124). Később is gyakran szerepel, mindig *Izka* alakban. A névvel összefügg talán a veszprémmegyei *Iszkáz* (CSÁNKI III, 235).

Kac 59³ XXXVIII. [*kāts*]. Ma *Kács* Borsod m., Daróc szomszédságában, Mezőkereszttestől ény. (CSÁNKI I, 173). Már An. is említi 32.: *casu* (ÓMOLv. 41; vö. PAIS, MAn. 121). Úgy látszik, személynévi eredetű; 1138/1329: *Cafu* (ÓMOLv. 31) | 1260: *Kaach* (KNAUZ I, 458) személynévek.

Kaminat hyg 59¹³ XI. [*kamināt hid'j*]. Szerém megyében Pačetin vidékén volt. A *Kaminat* bizonyára szláv nyelvből való név és *kame* + *at* feltételezhető alakból származik (vö. LESKIEN, Gram. serbo-kr. Spr. I, 305, VONDRÁK, Vgl. sl. Gram. I, 447).

Kathapani 60²⁰ XLVII. [*katapān*]. A *Katapán* személynév latinositott, ragozott alakja. Az oklevelünkben említett *Kathapan*-a *Katapán* : *Koppány* nemzetségből származott. A név alakváltozatai: *Catapan*, *Catpan*, *Katpan*, *Kathpan*, *Kapan*, *Kopan* (KARÁCSONYI, MNemz. II, 327). Korábbi adatok: 1086/XII. sz. 2. fele: *Catapan* (PRT. VIII, 269) | 1138/1329: „*Kathapani* prepositi Albensis“ (KNAUZ I, 97).

-queleu l. areinqueleu.

Ker 57¹⁷ XXVIII. [*kēr*]. Nagyon sok *Kér* nevű helység

szerepel az Árpád-korban. Ez a *Borz* ~ *borriz* határában levő a későbbi oklevelekben is előfordul, de ma már nincs meg (CSÁNKI III, 334, KÁROLY IV, 297). 1302: *Ker* (AnjOkm. I, 25) | Barch reambulációjában 1374: „veniffent prope ad villam *keer* vocatam ad quendam monticulum . . . iuxta illam villam *keer*“ (Fklt. II, 5 : 48). A *Kér* helységek az egyik honfoglaló törzs nevét őrizték meg. Konst. Porph.-nál is előfordul: *καρή* (ÓMOLv. 8). Ez mutatja, hogy eredetileg nyílt *e* van benne; az ősz-magyar alakja e szerint *kəri*; a tövéghangzó lekopásával pedig meg kellett nyúlnia, mint azt a többi egytagú szavaknál találjuk (*sár* ~ *sarat*), tehát: *kār* volt (vö. Gombocz, Hagtán II², 51). A törzsnév a török *kür(i)* 'roppant nagy, óriás, (állat-)király' szóból származik (NÉMETH, HonfKial. 265, RÁSONYI NAGY L.: MNY. XXVIII, 104).

Ke 54₄ VIII., **Quer** 59₁₈ XL. [*kēr*]. REISZIG szerint Somogy m. (II, 125, vö. CSÁNKI II, 619. 673). Biztosan nem lehet megállapítani, hogy hol volt, de valahol a déli megyékben kell keresnünk.

-kerek l. **bik kerek, bigquereg, Moinnerov kerek, raquatiquerec.**

Querequi 53₂₆ VI., **Quereki** 58₁₇ XXXIV. [*kerēki*]. A *kerēk* 'silva rotunda, dumus rotundus' (OkISz.) szó *-i* (<*-ei*) nomen possessi képzős alakja (NyH.⁷ 100), tehát jelentése 'kerekhez tartozó (hely)'.

-keu l. **hygifkeu, Seyr kev.**

Keuref bocor 57₁₂ XXVII. [*keüreš bokor*]: *kőris bokor*, kisebbfajta *kőris-erdő*. Az OkISz. szerint ezen kívül csak 1309-ben találunk *keures* alakot (az ottaniakhoz még: 1250: *Keurusag*, I. SZP. I, 917. sz.); adatunk tehát 1193-ban viszonylag nagyon is korai, minthogy még sokáig az eredetibb *keüris* ~ *keürüs* alakváltozat szerepel a törökből származó szóban, amely valószínűleg **küris-i* alakban került át (Gombocz, BtLw. 105, UngJb. I, 199); hogy a magyarban is nyílt *üü* volt egy ideig, arra mutat talán az *au* II. Paschalis pápa oklevelében 1102: *Caurisi* (PRT. I, 593). L. még **Bocor** alatt.

kiefcut 57₆ XXVI., **quiefcut** 56₂₈ XXV. [*kiesküt*]: *köves küt* (ORTVAY II, 138). A szó első tagja a finnugor eredetű *kő* (finn *kive* ~ vogul *kü*, I. NyH.⁷ 23) szónak *-s* nomen possessoris képzős alakja: **kiü-es*; az *ü* kiesésével ebből *kies* lett, s figyelemre méltó, hogy a *kies* alakváltozat másutt nem fordul elő (OkISz.), aminek az lehet az oka, hogy az *ü* hatására az *i* labializációja hamar — nyilván még az *ü* eltűnése előtt — megtörtént, és csak kivételesen maradt meg az *i*. A *cut*-ra nézve vö. **cutfev** alatt.

quefare 56₂₉ XXV. [*küesärk*]: *kövesárok*. A **kiües*-ből (vö. az előbbivel). Az *-arc* magyarázataát l. **huce arc** alatt.

Quieftou 59₂₈ XLIII. [*küestou*]: *kövestó* (ORTVAY II, 138). A Halászhoz tartozó tó későbbi neve *Segesd*: 1370:

„*ahaz quieftho* vocatam, quam nunc prenotatus Stephanus . . . malitia et . . . consilio ductus *Segeftho* appellasset et nominari fecisset“ (Fklt. III, 1 : 27) | 1370: *Segufd* (uo. III. 2 : 1) | 1385: „*Quiefd*, que nunc *Segef d* apellaretur“ (i. h. II, 5 : 42). Vö. még **qiefcut, Huze tov.**

(-kut l. **biquacut, cuifev, aldo cut, qiefcut, quiefcut.**)

-lak l. **Vilak, odolohc (?)**.

leajn Sewer 56₃₀ XXV. [*leān šeuer, šeyer*]: *leánysír*. Elég gyakran előfordul határjárásokban egy-egy sír határjelként: 1055: *lean fyher* (ÓMOLV. 22) | 1086/XII. sz. 2. fele: „per sepulchrum puelle“ (PRT. VIII, 268) | 1181: „usque ad sepulchrum uxoris Becen“ (III. Béla Eml. 345). A *leány lajány* forma elhasonulása, mint *red* < **rajá* (< **roz*-); ZSIRAI szerint a finnugor eredetű *laj* + *an* 'kis-anya, kis-asszony' szavak összetételéből lett (MNY. XXIX, 257 kk.). A *Sewer* előzményei: **siyer* < **siyir* (esetleg **syir*); vö. 1055: *fyher* (ÓMOLV. 22) és oklevelünkben: *Sej r kev* (vö. PAIS: MNY. XXIX, 42).

Liba 53₂₈ VII. **liba** 58₂₀ [*l'iba, (l'iba?)*]. Ma *Jaba* puszta Somogy m. Endrédtől d. (CSÁNKI II, 626, REISZIG II, 125). 1229: *Lyuba* (WENZEL VI, 473) | 1232: *Joba* (CSÁNKI i. h.) | 1295/1345: *Lyaba* (HazOkm. VIII, 352) | 1431, 1432: *lyaba* (Fklt. III, 5 : 25, 30). Hasoló helynév 1387: *Lyubehaza, Lube-haza*, ma: *Liba* Vas m. (CSÁNKI II, 772). Kérdés, hogy oklevelünk helyére vonatkozik-e, és hogy régebbi adatot őriz-e az 1138/1329: „In uilla *Luba*“ (KNAUZ I, 95); amennyiben 1138-ból való alak volna, akkor a helynév kiejtésének ingadozására, esetleg velaris *ǰ*-hangra kellene következtetnünk. Hasonló (már Árpád-kori) kettősség van a *tyúk* ~ *tik*, *lyuk* ~ *lik* szavakban, tehát a magyar nyelvből is érthető jelenséggel állunk szemben. A helynév személynévből magyarázható (vö. *Lyubeháza*), mégpedig a szláv *ljub* 'amatus, lieb' szóból származó személynévnek (MIKL.: Denkschr. X, 285) felel meg *Liba*, esetleg magyar nyelvi -a képzővel. Vö. a következőkkel is.

libauz 55₂₁ XVIII. [*libauz*]. Talán helynév („portus“, l. ORTVAY I, 468). Bizonyára, mint *Liba*, ez is *ljub* szláv szó személynévi származéka egy feltehető *Ljubovc* alakból, bár szokatlan, hogy a várható *ou* helyén *au* van, de erre vö. 1478: *Ternacz* < *Trnovc* (HADROVICS: NyK. XLVIII, 408; vö. még i. h. 407, 419, 424, 427 és MIKL.: Denkschr. X, 285, XIV, 42). Figyelemre méltó, hogy Somogy megyében több ilyen helynév szerepel; oklevelünkben: *Liba, Libouza* (víz), továbbá *Libic* (CSÁNKI II, 625). Ez utóbbival vö. szerb *ljubić* (MIKL.: Denkschr. XIV, 42). A *libauz* adatban az *i* már szláv eredetű is lehet. Vö. **Rigauz**.

libouza 54₁₁ IX. [*libouza*]. Itt mint víz- (patak-?)név szerepel. Ilyen nevű hely is előfordul később pontosan ennek

megfelelő helyen, Nagykanizsa vidékén, Homokkomárom felé (CSÁNKI III, 78). 1321: *Libolcha* (AnjOkm. I, 627) | *Lybocha* (i. m. 643). Azt gondolom, *libauz*-hoz hasonlóan szláv eredetű, talán magyar nyelvi *-a* képzővel.

Lizcou 55₉ XV. [*liskou*]. Úgy látszik, a mai *Luckó* pataknak felel meg Csurgótól ény. (KTérk.); mellette van a *Sárkány gödör* (vö. *fertes*). ORTVAY (I, 474) a Liszói vízzel próbálta kapcsolatba hozni; ez azonban több szempontból is lehetetlen. Szláv eredetű név. A Dráva másik oldalán is szerepel ilyen nevű patak: 1250/XVIII. sz.: *Lizkochpotoka*, ... *Lyzkouczpotoka* (SZTP. I, 926. sz.). Egyébként Zalaegerszegtől dny. ma is van *Liczko* nevű hely, amely az oklevelekben korán előfordul, és vele kapcsolatban mint víznév is feltűnik: 1260: „Aqua *Lysco*“, „terra *Lysco*“ stb. (CSÁNKI III, 79). Vö. 1448: *Leskocz* stb. (HADROVICS: NyK. XLVIII, 407). Több *Liszka*, *Liszko* helynév is van hazánkban, amelyek azonban különböző eredetűek is lehetnek. Oklevelünk *Lizcou* neve nyilván azonos eredetű azokkal a helynevekkel, amelyeket MIKL. a szláv *lěska* 'corylus, Haselstrauch' szóból származtat; tehát a magyar nyelvi alak egy szláv *liskov* átvétele lehet, amelynek eredeti szláv jelentése 'mogyorós' lenne (MIKL.: Denkschr. XXIII, 194; vö. BERNEKER 713). Amennyiben a *Lizcou* név a mai *Luckó*-nak felel meg, még 1193-ban *sz-es* ejtése lehetett; az *sz > c* hangváltozás elég közönséges, így: *Laszkó > Lackó* (MELICH: MNy. X, 101), *barack < *brěsky*, *palack < *plosky*, *tarack < *trosky* (MELICH: MNy. III, 347); vö. *fěcket*, *decka* stb. (KRÄUTER F.: Nyr. XXXVI, 214).

Loaz hyg 59, XXXIX. [*loās hid'j*]: *lovász-hegy*. Talán a Borovó mellett ény. felé eső *Lovas* puszta Szerém m. őrizte meg ezt a nevet (CSÁNKI II, 331). Hasonló *Lovász* ~ *Lovas* megfelelésre vö. pl. 1302: *Louazberen* stb. ~ ma: *Lovasberény* Fejér m. (CSÁNKI III, 319). A *Loaz -ász* képzős alak a *ló > lou < luy* szóból. Ebben a szóban is, mint az oklevélben általában, eléggé korai nyiltabb alak jelentkezik; a *lou* alakkal csak később, ez után először 1236-ban, rendszeresen 1300 körül találkozunk (OklSz.).

lovacol 57₁₇ XXVIII. [*louakol (louâkol?)*]. Később Barch reambulációjában is említik, ahol jellemezve is van a hely: 1374: „veniffent prope ad villam *keer* vocatam ad quendam locum fossato circumdatum oftendiffet et eundem locum *loakol* vocari retuliffet“ (Fklt. II, 5: 48). A *lov-* előrész eredetibb *luy* forma nyiltabb hangzójú alakja. Az *-acol < szláv okolb* (EtSz. I, 50); ha tehát itt a írást találunk, talán arra kell gondolnunk, hogy az *a [â]* és nem *â* hangot jelöl, s ezt megerősítenék az oklevél egyéb korai nyiltabb alakjai is.

(Folytatjuk.)

MIKOS JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Valószínűtlen olvasatok. A Szegedi Füzetek 1934-i évfolyamában több régi szóadatnak olyan olvasásmódjával találkozhatunk, amelyek szerintem valószínűtlenek. Mindjárt a 8. lapon a nyelvész-szerkesztő cikkében az Érdy-kódexnek egy mondata van mai helyesírással átírva, amely az eredetiben betűszerint így szól: „Tyzen eeggyed napon myndden heegyek halmok es tölteefók le olwadnak ez föld zynre es el ygenewf”wlnek“ (8. l.). Ezt a szerkesztő így olvassa: „tizénégyed napon minden hégyek, halmok és töltésök léolvadnak a földszínré és eligenésülnek“. Ebben az átírásban ez helyett a és igenősülnek helyett igenésülnek pusztán fölszínesség jelei. Amit külön szóvá kell tennem, az a mondatban két e-féle hangnak — nyilván elvszerűleg — hosszú é-vel való átírása és olvasásmódja, ú. m.: 'tizénégyed' és 'hégyek', amely szók a kódexben ee-vel vannak írva. Véleményem szerint nincs elég okunk arra, hogy az Érdy-kódex írójának eredeti kiejtését a mondott két szóban hosszú é-vel valónak tartsuk. Az *égy* (tkp. *égyy*) számnévben ugyanis a magánhangzó, eddigi tudásunk szerint, nem lehetett hosszú (l. EtSz.). Ahol a régi nyelvben ékezetes é-vel való írást találunk (l. NySz.), ez nézetem szerint vagy rövid zárt *ĕ*-t akart kifejezni, vagy legjobb esetben másodlagos, nem eredetszerinti hosszúságnak tekinthető. A *héggy* szónak mai rövid zárt *ĕ*-jéről több mint félszázaddal ezelőtt MUNKÁCSI is azt vallotta, hogy eredetileg hosszú hangzó volt, s a Peer-kódexbeli *heeg* adatot akkor ő hosszú nyílt *ĕ*-vel olvasta (Nyr. IX, 305), mégpedig BUDENZ szófejtése alapján, aki e szavunkat a finn *kärki* 'cuspis, cacumen arboris' szóval egyeztette volt. Ebből a szószármaztatásból azonban MUNKÁCSI rövid három év leforgása alatt kiábrándult, nemcsak a szókezdő *k* ~ *h*, hanem a szóközépi *rg* ~ *gy* megfelelés gyöngéje miatt is (Nyr. XII, 296), SZINNYEI pedig soha nem vette föl Nyelvhasonlításába a BUDENZ-féle egybevetést. Mindaddig tehát, amíg a *héggy* szó eredete elfogadható magyarázatban nem részesül, és magánhangzójának eredetibb hosszúsága ennek alapján kétségtelenné nem válik, nem marad egyéb támaszunk a kódexkori *héggy* ejtés föltevésére, mint a régi helyesírás kettőztetett *ee*-je. Ezt az írásmódot azonban ma már nem tarthatjuk a magánhangzóhosszúság kétségtelen bizonyítékának. Már „Nyelvmélekeink a könyvnyomtatás koráig“ című munkámban (1894.) ugyanis fölvettem azt a gondolatot, hogy a Jord.- és Érdy-kódex kettős *ee*-je „nem látszik valamennyi esetben minden kétségen kívül hosszú *ĕ* vagy *ĕ* hangzónak; nem lehetetlen, hogy — főképp némely szótövekben — egyszerűen az élesebben megkülönböztethető s az *ĕ*hez ejtésben igen közel álló zárt *ĕ*-t akarja vele a codexíró kifejezni“ (211. l.). Ezt a helyesírási lehetőséget támogattam azzal, hogy HALÁSZ IGNÁC adatainak tanúsága szerint (Nyr. XII, 233) a félművelt nép fia is sokszor *ĕ*-vel írja a kiejtésében élesebben érzett zárt *ĕ* hangot. Hét évvel később (1901.), SUHAJDA LAJOS tüzetesen is kifejtette ezt a gondolatot „Az Érdy- és Jordánszky-kódex kétfetűs magánhangzó“ című dolgozatában (NyK. XXXI, 208—22), a nélkül, hogy a kérdéssel előzőleg foglalkozók részletes szemléje során

a könyvben olvasható észrevételt megemlítette volna. SUHAJDÁNAK megállapítását, hogy t. i. az említett kódexek kettős *ee*-je rövid zárt *ĕ*-t és hosszú *é*-t is jelenthet, eddig senki sem döntötte meg (elfogadja Gombocz is, l. M. tört. nyelvt. II. r. Hangtan II², 46),¹ mert amit ellene Mészöly újabban (FuF. XXI, 70) fölhoz, cáfolatnak nem tekinthető. Az ő ellenvetése ugyanis nem áll egyébből, mint azon nem teljes szabatosággal kifejezett megfigyelésből, hogy a tővégi magánhangzókbl lett, vagy a két mássalhangzó között keletkezett, tehát kétségkívül rövid *ĕ* hangok egyszerű *e*-vel, a határozottan hosszú *é* hangok pedig kettőztetett *ee*-vel vannak a két kódexben jelölve, mint pl. *leezen* (olv. *lészén*), de *yeweweeny* (olv. *jövevény*); *yelenetek* (olv. *jelēnetĕk*), de *vegyeek* (olv. *vĕgyĕk*); *zeeles* (olv. *szélĕs*), de *hytetees* (olv. *hĕtetĕs*); *ertelem* (olv. *ĕrtĕlĕm*), de *eseem* (olv. *esĕm*) stb. Ezek alapján Mészöly mint kétségtelen dolgot meri kimondani azt, hogy a két kódex írója, valamint egyéb magyar nyelvemlékek írói is a betűkettőztetéssel a magánhangzókknak csak hosszúságát jelölhették és nem a minőségét. Mészöly itt, megfélekedve fönnen hangoztatott elvéről, amely szerint tudományszakjában tekintélynek csak a nyelvtörténetet tartja (SzF. I, 130), elmulasztja egyenként nyelvtörténeti, illetőleg szófejtési vizsgálat alá fogni SUHAJDÁNAK mindazon *ee*-jelöléses adatait, amelyekkel szemben a mai magyar nyelv rövid zárt *ĕ*-vel való ejtést mutat. Pedig az Érdy- és Jordánszky-kódex *ee* jelölésmódját csak akkor lehetne föltétlenül hosszú magánhangzós értékűnek tartanunk, ha a szófejtés valamennyi így írt szó, illetőleg szótag magánhangzójának eredeti hosszúságát képes volna igazolni. Ámde ha SUHAJDÁNAK *ee*-jelöléses szavai közül (NyK. XXXI, 208 kk.) csupán azokat vesszük is szemügyre, amelyeknek eredetét az EtSz. mai tudásunk szerint már tisztázta, akkor is több olyan szót hozhatunk föl, amelyeknek *e*-vel írt magánhangzóját a mondott kódexek írói csak rövid zárt *ĕ*-vel ejthették, mert *e* hangok eredeti hosszúságának föltevésére nincs kellő alapunk. Íme: *ádvĕnt*, *csĕng*, *csĕpp*, *dĕák*, *dĕrĕk* (első szótagbeli *ĕ*-je csak járulékhang a magyarban!), *ĕkĕs*, *ĕrsĕbet*. Megszaporíthatom ezeket az EtSz.-ban még sorra nem került olyan szavakkal, amelyekben a kérdéses magánhangzó eddigi tudásunk szerint eredetileg szintén nem lehetett hosszú. Ilyenek: *fĕdĕl* (vö. NyH.⁷ 149), *fĕlhő* (vö. NyH. 141), *fĕrgeteg* (minthogy alapszava alig lehet más, mint a *forog* igének magashangú változata, emezt pedig l. NyH. 149), *kĕllemetĕs* (az alapszó magánhangzójában, vö. NyH. 151), *kĕrĕszt* (az első szótagbeli hangzó csak járuléka a magyarban; l. MELICH, SzlJövsz. I, 2: 325; a második szótag egyszerű *e*-vel van írva e kódexekben), *kĕrdály* (a kódexekben *keeraly*, kérdéses hangzója szintén csak járulékhang; vö. MELICH i. m. I, 124), *mĕnny* (vö. NyH. 141), *mĕny* (vö. NyH. 47), *rĕszket*, *rĕzzen* (vö. NyH. 152), *sĕtĕt* (vö. NyH. 61), *szĕg* 'clavus' (vö. NyH. 146), *szĕr* (vö. NyH. 160), *tĕ* (vö. NyH. 115), *tĕnni* (vö. NyH. 35), *vĕnni* (vö. NyH. 154). Mészölynek tehát mindenekelőtt ki kell mutatnia, hogy az elősorolt magyar szókknak zárt *ĕ*-s ejtésű és a nevezett kódexekben kettős *ee*-vel írt

¹ Vö. PAIS: MNy. XXV, 349.

szótagjaiban eredetileg kétségtelenül hosszú volt a magánhangzó. Amíg ezt nem teszi, addig a SzF.-ben olvasható *egygy* és *hégy*-féle állítólagos régi ejtémódra semmi támaszték sem marad, s így ezt az olvasásmódot alapos külön megokolás nélkül nem írhatjuk alá.

A szerkesztő cikkén kívül IVÁNYI BÉLÁNAK „A középkori Eperjes magyarsága” című tanulmányában is találunk egy olyan adatértelmezést, amelyet nem tarthatunk valószínűnek. Az 1428-i eperjesi adólajstromban előforduló egyik nevet: „*Petrus Loekisch*”-t ugyanis a szerző *Lölkös*-nek értelmezi (SzF. I, 87) Nyilván ezt a családnevet jelenti a lajstromban előforduló „*Paulus Lokisch*” (i. h. 88) is, és ugyanezen névnek változatai később: az 1441—1454 közt készült számadáskönyvben „*Lökisch Georgius*” (i. h. 89), az 1449—1454 közötti adólajstromban „*Lewckes Peter*” (i. h. 90), az 1480-as évek adólajstromaiban „*Lokes Mihál*” (i. h. 96) és az 1492-i tanácsbeliek nevei közt „*Löckes Mihál*” (i. h. 169). Ugyanez az eperjesi családnév előfordul aztán igen sűrűn XVI. századi lajstromokban és számadáskönyvekben is, amelyeknek személynévi adatait a tanulmány végén betűrendben közli a szerző. Itt a 199. sorszám alatt mint 1515-i adatot ezt olvassuk: „*Leckesch* (azaz: *Lölkös*) Istwan”, de nyomban utána 1526- és 1527-i adatokban ez a polgár *Lockesch Istwan*-nak van nevezve (i. h. 269). Az 1515-i adat tehát a nevet az első szótagban *e* magánhangzóval írja, IVÁNYI pedig, mint láttuk, ezt is *Lölkös*-nek értelmezi. Ugyanezt a családnevet a következő adatok szerint Mihály, Pál és Péter keresztnévű polgárok is viselték ez idő tájt, s ezen adatok *Loeckes*, *Loeckesch*, *Loekes*, továbbá *Lockes*, *Lockesch*, *Lokesch* és végül a második szótagban illeszkedéssel *Loekosch* alakot mutatnak (i. h. 270). Ha *e* családnevet IVÁNYIVAL *Lölkös*-nek értelmezzük, akkor nyilván a *lélék* szó -s képzős származékának, a *lökkés* szónak tájnyelvi változatát kellene föltennünk benne. Ilyen *lökkös* melléknévi változatot a régiségből eddig nem mutathatunk ugyan ki, de lehetetlennek nem mondható. Megvan ugyanis -*ít* képzős hajtásában, a *lökkösít* szóban (Debreceni Kódex 171), amely ige az Érdy-, az Érsekújvári és a Tihanyi Kódexben félig ajakosított *lökkösít* ejtéssel fordul elő (l. NySz.), és a *lélék* főnévnek is megvannak már régen ilyen ajakos ejtésű alakjai, mint: *lökköm*, *lökkömet*; *lölke*, *lökkét*; *lökkönket*; *lökköt* (l. a NySz. idézeteiben). A *lökkös* szó tehát családnévül nem volna lehetetlen a régiségben. Ami a XVI. századi és egészen kivételes *Leckesch* adatot illeti, ez talán csak pontatlan írásmód a rendes *Loeckesch*, illetőleg *Lockesch* stb. helyett; ha pedig nem hiba, akkor a *lökkés* szóval való értelmezés alapján *Lékés*-nek kellene olvasnunk, mint az eredeti melléknévnek *l* kieséssel való alakját. A bökkenő azonban ott van, hogy a régi nyelvben s főképp már a XV. században a *lökkös*, illetőleg *lökkés* szónak *l* kieséssel és pótlónyujtással való *lökkös*, illetőleg *lökkés* ejtését alig lehet kétségtelen módon föltennünk, mert nincs hozzá elégséges támogató adatunk. Az eperjesi XV. századi *Loekisch*, *Lökisch*: *Lewckes*, *Lokes* családnévi adatok tehát, amelyeknek első párja *Lökis*, másika bizonyára *Lökkés* hangzású lehetett, valamint a XVI. századi *Lökkés*, *Lökkös*, illetőleg *Lökkés* ejtésük nézetem szerint egészen más szót, illetőleg

más nevet rejtenek magukban. Nem is nehéz ezt megtalálni, hiszen az Oklevél-Szótárnak van egy *Lőkös* címszava, amely alatt XIV—XV. századi *Leukus*, *Lewkus*, XV. századi *Lekes* és XVI. századi *Lewkews* személy-, illetőleg családneveket olvashatunk. Az *-us* végű adatok írásmódja bizonyára *Lőküs*, az *-ews* végűeké *Lőkös*, az *-es* végűeké pedig *Lékés* ejtést jelent. Nézetem szerint az eperjesi *Lőkis*, *Lőkés*, *Lőkös* és *Lékés*-nek olvasható adatok sem lehetnek egyebek, mint az OklSz. *Lőküs*, *Lőkös* személynevei. Ami a föltünőbb *-is* végzetet illeti, megállapíthatjuk, hogy az eperjesi XV. századi adatokban más *-és*, *-ös*: *-os*, *-us* végű régi név is előfordul németes *-isch* írásmóddal. Így: *Czuntisch* (két adatban is), ami nyilván *csontos*-t jelent a cikkíró szerint is; *Gombisch*, valószínűleg *gombos*; *Ystenisch*, nyilván a. m. *istenés*; *Werisch* (*Weresch*-sel fölváltva) a. m. *vérés* (SzF. I, 88); *Oeckrisch* nyilván a. m. *ökrös* (89. l.); valamint későbbi adatban bizonyára ugyanaz a polgár van *Ockereusch*-nek írva, 90. l.); *Tczobrisch*, valószínűleg *csöbrös* (89. l.); *Olaysch Janisch* (család- és keresztnév), nyilván *Olajos János* (90. l.); „*Werysch Jacap*“ („*Weresch Kelemen*“ mellett), a. m. *vérés* (92. l.); „*Olays Mihál*“ (két fölsorolásban is), a. m. *olajos* (94. és 96. l.), továbbá az 1528-i jegyzékben „*Marton Olaysch*“ ua. (175. l.). Mindezek alapján nyugodt lélekkel tarthatjuk az eperjesi polgárokat is *Lőkös* nevűeknek.

A *Lőkös* szót az OklSz.-ban CzF. alapján *Leustachius*-nak, Csánkinak egy idézett jegyzetére támaszkodva pedig *Lucas*-nak értelmeztem, de mind a két keresztnév-azonosítással szemben kifejeztem kétségemet is. Közben, kevéssel a szótár befejeződése előtt KARÁCSONYI JÁNOS történettudósunk oklevél-adatokkal igen valószínűvé tette, hogy a régi *Lőkös* név nem egyéb, mint a *Lörinc* vagyis 'Laurentius' keresztnévnek becéző változata (MNY. I, 182—3). Ezt a nézetet MELICH is elfogadta és a régi *Leukes* személynevet, valamint a *Lőkös*-t *-k + -s* képzővel alakult becézőnek magyarázta (MNY. XVIII, 188), noha ilyen képzőbokra más példát nem idézett. Ezt a képzőbokrot találjuk azonban még a *Benedék* névnek becéző *Benkü*s változatában (l. EtSz.), a bizonyára *György*-ből való *Györkös* családnévben (1585: *Giörkös*, 1655: *Györkeös*, l. Turul II, 125; vö. MELICH SzlJövsz. I, 2: 171), az *Iloná*-ból lett *Ilkus*-ban (l. OklSz. és vö. MELICH i. m. I, 2: 172), valamint az *öcs* szóból való *öcskös*-ben, amely egészen új tréfás alak lehet, mert szótáraink KELEMEN BÉLA Kézi Szótárának 2. kiadásáig (1912.) nem ismerik. Még megjegyzem, hogy a *Lukács* 'Lucas'-sal való azonosítás megtalálható már SÁNDOR ISTVÁNNÁL: „*Lőkös*, *Luka*, *Lukáts*. *Lucas*“ (Sokféle 12. darab 246. l.).

IVÁNYI BÉLÁNAK keresztnelveink történetéhez sok becses adatot szolgáltató tanulmányában még egy érdekes név van, amelynek értelmezése iránt kételkedem. Eperjes város 1529-i zsoldosai között ugyanis ez a név is előfordul: „*Alays Gáspár*“. Az *Alays* mellé a tanulmányíró rekeszben hozzátesszi: „*azaz: Olajos*“ (SzF. I, 175). Az *Olajos* mint személy-, illetőleg család-név igen közönséges ugyan a régiségben (l. OklSz.), s föntebb az eperjesi levéltárból is több adatot idézhettünk reá, az 1529-i *Alays* név értelmezése iránt mindazonáltal kétségem van, amely

két körülményből is fakad. Egyik, hogy a név a kérdéses adatban székezdő *A*-val és nem *O*-val van írva, úgyhogy tulajdonképen *Alais*-nak kell olvasnunk, s azt kellene föltennünk, hogy az *olaj* szónak már a régiségben is volt *alaj* ejtismódja, noha erre eddig egyetlen adatot sem ismertünk. A mai népnyelvben *alaj* ejtés előfordul ugyan szórványosan (l. MTsz.), de nyilvánvalóan másodlagos fejlemény, mint a második szótag *a*-jához való hasonulás, ami aztán az *alé*, *aléjos* alakokban az *-aj* szóvégnak *-éj*-re, illetőleg *-é*-re változása után is megmaradt (vö. *karaj* > *karéj* > *karé*, *taraj* > *taréj* > *taré* MTsz.). Kétségem másik alapja az, hogy az 1529-i jegyzékből elősorolt zsoldosnevekben a szóbanforgót kivéve mindig a keresztnév előzi meg a családnevet, úgyhogy ezen az alapon az *Alays*-t keresztnévnek gondolhatnók. Amint a kivételes esetben a második helyen álló név teljesen mai helyesírással — *Gáspár* alakban — van közölve, s ebből viszont azt kell következtetnünk, hogy a tanulmányíró e zsoldos megnevezésében csak véletlenül cserélte föl a kereszt- és családnév sorrendjét, úgyhogy az *Alays* mégis vezetéknev. Ezt a dolgot tehát érdemes volna a kijegyzések ellenőrzésével, vagyis a szóbanforgó névjegyzék újra megtekintésével tisztázni, mert ha az *Alays* adat keresztnévnek bizonyul, megdőlné az EtSz.-nak az a nézete, hogy az *Alajos* név a *Lajos* mintájára készült tudatos alakítás. A latin *Aloysius*-ból ugyanis az *-ius* vég elhagyásával éppúgy keletkezhetett közvetlenül egy **Alois* alak, mint ahogy az *Ambrosius*-ból *Ambros* (majd *Ambrus*), *Blasius*-ból *Balázs*, *Bartholomaeus*-ból *Bartolom* (majd *Bartalan*, *Bertalan*) lett (l. EtSz.). Az *Alais*-nak közvetlen folytatása volna aztán az eperjesi *A'ays* alak, amelyet *Alais*-nak olvashatunk, s ebből a mai *Alajos* éppúgy kialakulhatott, mint ahogy a *Lajos* keresztnév származott az eredeti régiebb *Lois* ejtismódból (l. MELICH: MNy. I, 185, III, 169). ZOLNAI GYULA.

Finn szóból csinált magyar szavak. Kaszál Pálnak „Mérték-L-etlen Mérték-T-elenségünk“ (Pesten, 1848.) című tudáskodó és humorizáló könyvében olvasom:

„54 erős évnek kelle vala az idő mindent enyésztető *érütlen* tengerébe sodortatni, még pedig óh fájdalom szemem láttára, hogy homlokizzasztó folytonos fáradozásom után egy kis telket szerezvén — mit én noha paraszti, mégis a legnemesb foglaltságnak tartok, a magam és *perepem* számára imádságaink legremekebbikében naponként kért első táplálmányt előteremttem.“

Az *érütlen* és *perepem* szavakhoz csillag alatt a következő jegyzetet fűzi:

érütlen: „*Erü* finn szó, annyit teszen mint széle (margo) valaminek, a magyarral rokon szó, mert minden dolog *erü*-jével (szélével) éri legelőször is a szomszéd testeket. Minek *erü*-je (széle) ninesen, az a finnek véghetetlen — *erütöin*; te gyük e szó *ö* és *i* diphthongusa közé *l* betűnket, leszen belőle *erütölin* = *erütelen* az az véghetetlen. (Mennyi philosophia ez egy pár szóban!)“

perep: „*Perep* finn szó, gyöke a mi *perepputy*-unknak, vagyis *pereppoj*-unknak. *Poika* finnül gyerek, Szathmárban *pujá*-nak hívják. *Perep*—család; *Pereppoj*—családgyerek.“

Kaszál Pál, aki könyve 6. lapján az alispánhoz intézett „nyilt” folyamodványát mint „n-i Pál” írja alá, s nem riad vissza a finn etimologizálástól, úgy látszik, tudott néhány szót finnül. A mértékekről szóló elmékedései során például azt mondja: „Ha észrevételeinkben felhordott annyiféle bajaink szerteágazó csatornáinak mindenikén fölfelé megyünk, ezek mindegyike egy és ugyanazon forráshoz vezet, melly országunk közepén egymásra fektetett három égallyú hegyünk csúcsán Manalából vagyis a *manó-la-kábul* fakadván fel, nem úgy mint jótévő Dunánk, csak egy irányban bocsátja árvait.“ Másutt meg így ír: „ha egyszerű mekkóban — így hívja a finu a blous-t — mekkóban nem volnál” (30. l.).

Ha Kaszál Pál (n-i Pál) finn etimológiái rosszak, s szóátplántálási kísérletei erőltettek is (talán maga sem vette őket komolyan), az a törekvése, hogy finn szavakat beolvasszon a magyar szókincsbe, kétségkívül a negyvenes években Magyarországon már élő finn rokonszenvnek a jele. A szerző egy francia utazó, Marmier nyomán elmondja, hogy az Orosz Birodalom „legügyesebb vadász, és tengerész katonái . . . finnek” és „Ugyan-csak Marmier . . . azt mondja, hogy midőn olykor a finn öbölben orosz tengerészeti hajó megfordul, az orosz ügyetlenségen sokszor finn véreink jó izűt kacagnak.” (32. l.).

Ez a két utóbbi idézet is kétségtelen jele Magyarországon a negyvenes években már élő finn-magyar testvéri érzésnek.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Kösze. ALSZEGHY ZSOLT egy XVI. századi latin kéziratot kötetbe jegyezve egy XVII. századi magyar drámakéziratot talált, melyet a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1935. január 12-i ülésén be is mutatott.¹ E dráma közjátékában fordul elő, szakálltalan emberről szólva, a következő mondat: „Czak *kösze* embernek az olyan hiuatik”.² Később pedig a borbélyinas így hívja a szakálltalanokat, hogy csodás szerével szakállt növezzsen nekik: „Kik azért *kösek* vattok most hozzam jöjete”.³ A kézirat szövegben a szóbelseji *sz* hol *sz*-nek, hol *s*-nek van írva. A kéziratnak igen hanyag írása miatt ALSZEGHY a *kösze* szót először *kösz*-nek olvasta, s minthogy sem maga nem ismerte, sem sehol nem találta, többek közt engem is megkérdezett, hallottam-e e *kösz* szót. Azt feleltem, hogy a *kösz* szót nem ismerem, hanem a *kösze* szót igen, s ez olyan embert jelent, akinek nem nő szakállabajúsza. A kézirat tüzetesebb megvizsgálásakor kiderült, hogy a kérdéses szónak minden kétségen felül *kösze* az olvasása.

¹ Időközben ezt a drámát felfedezője ki is adta: EPhilKözl. LIX, 34—64.

² I. h. 53. l. 3. sor. ³ I. h. 53. l. 5. sor.

Ezt a ritka szót szótárakban, népnyelvi gyűjteményeinkben hiába keressük. Saját magam, sajnos, nem tudom megmondani, hol hallottam, szülővárosomban, Zomborban-e vagy Magyarországon más vidékén (édesanyámat megkérdeztem, de ő nem ismeri). Ha nem válaszoltam volna olyan határozottan ALSZEGHY kérdésére, szinte arra gondolnék, nem képzelem-e csak, hogy e szó ismerős előttem. Úgy látszik, Sopronban vagy Sopron környékén él még a szó, főként *kösze veréb* 'csupasz veréb' kapcsolatokban, mert mint GOMBOCZ ZOLTÁN és ZSIRAI MIKLÓS szívesek voltak közölni velem, ők ilyen összefüggésben ismerik. Ezenkívül azonban bárkit is megkérdeztem, mindenki azt felelte, hogy a *kösze* szót soha sem hallotta.

E kihalófélben levő szavunk minden bizonnyal oszmánli-török jövevény. Erre mutatnak a következő adatok: ZENKER 774 a: „p كوسه *küse, köse*, vulg. *köse* sbst. a. كوسج *homme qui a la barbe clairsemée*“ | BARBIER DE MEYNARD: كوسه *keuse* (var. *kiuse*) qui a peu de barbe, imberbe“. — Mint ZENKER is jelzi, e szó a törökben perzsa jövevényező (vö. VULLERS II, 916a: كوسه *unde ar. كوسج vir barbula in mento praeditus*“), és — úgy tudom — ismeretlen a török nyelvekben az oszmánli kívül. Délszláv közvetítésre a szó hangalakja miatt nem lehet gondolnunk, úgyhogy az gyérszámú közvetlen kölesönzésű oszmánli eredetű szavaink számát szaporítja. BARCZI GÉZA.

Bögögereblye. Jelentéstapadással az Alföldön és Dunántúl egyszerűen *bögő* (*bögő*)-nek hívják, s mondanak a 'gereblyél' értelmében *bögöz*-t is. A szerszám másik neve többi társaival szemben mindenütt *naggereblye* (a képét l. Ethn.—Ért. 1928 : 5 I. t. 11. á.), mert a kévekötés után a tarlón maradt kalászokat, a *kaparék*-ot, *kuszalék*-ot, *bombi*-t (i. h. 9), *gyülé*-t, *pacsing*-ot, *háradék*-ot (MTsz.), *kuszá*-t (Nyr. XXXVI, 57), csak ilyen szélesfejű, sűrűfogú gereblyével lehet gazdaságosan felgyűjteni, *összekaparázni*. Kiviláglik ebből, hogy a *bögő* éppen olyan jelzője e gereblyefajtának, mint a *nagy*, vagyis — úgy látszik — ebben az esetben a *bögő* rokonértelmű szava a *nagy*-nak. Hogy a muzsika-*bögő*-nek nincs köze a marokszedő-*bögő*-höz, bár jelentéshomályosulással itt-ott *brügő*-nek is nevezik ezt (Ethn.—Ért. i. h.) első tekintetre valószínű.

Mi azt gondoljuk, hogy a *bögögereblye* előtagjában *bögöly* (alakv. *bögő, bögü*) szavunk lappang. A MTsz. szerint *bögő*-fejű a. m. 'nagyfejű', *bögögőszemű* pedig a. m. 'nagyszemű' (vö. *bagófejű, bagószemű* 'nagyfejű, nagyszemű'). Ezek szerint föltehető, hogy ennek az állatkínoz, természetes légyfélének nevéből a *nagy* fogalmat vonta el népünk, s használta fel — eléggé különösen — egy mindennapi szerszáma megkülönböztető jelzőjeül. (Tehát eredetileg *bögögereblye*, s csak népetimológiával *bögő, bögögereblye*.) A *lóbögöly*-nek, *lódarázs*-nak, *lótétű*-nek stb. is csak ilyen vonatkozásban van köze a *ló*-hoz.

A *bögő* szót az EtSz. nem vette föl.

BÁTKY ZSIGMOND.

Jegyzetek Anonymushoz. Mutatványokat közlök itt Anonymus-jegyzeteimből, amelyek a középkori magyar történet kútforrások Scriptores Rerum Hungaricarum címen nemsokára meg-

jelenő kiadása számára készültek. Azok közül a jegyzetek közül választottam ki néhányat, amelyekben mások és magam ilyen irányú munkálatainak eddig nyilvánosságra került eredményeihez képest valami új van. A jegyzetalak természeténél fogva sokszor csak több mint vázlatosan jelezhetem, hogy vizsgálódásaim során mire jutottam.

A tételek elején Anonymus fejezetének a sorszáma áll, ezután pedig dőlt betűvel a fejezetnek az a mozzanata, amelyikre az észrevétel vonatkozik.

9. *Blachij ac pastores Romanorum.* — A volt római Pannonia és Noricum tartományok területén a magyar honfoglalásig fennmaradt ellatinosodott: román nyelvű népelem. Rávonatkozólag a germánok a *walch*, a szlávok az ebből alakított *vlach*, illetőleg többesben *vlasi* (ebből magyar *olasz*) nevet használták, s a szláv névalak a középlatinban mint *Vlachi* vagy *Blachi* volt meg. E népnek foglalkozásánál és nyelvénél fogva a *pastores Romanorum*, földjeinek pedig a *pascua Romanorum* meghatározása keletkezhetett. Így és a Kr.¹-val való összevetés alapján is arra gondolhatunk, hogy az Ős-Gestába és AN.-ba került szöveg eredetileg a következő utójelzős alakulat lehetett: *Blachij, pastores Romanorum* vagy *Blachij, qui et pastores Romanorum.* (Vö.: HÖMAN, A magyar hún-hagyomány és hún-monda 32, 59—60 és A Szent László-kori Gesta, ismételt; MELICH, HonfMg. 415—7.) — I. még 11.: ... *Romani principes ... pastores suos.*

11. *Et mortuo illo [Athila] preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, ubi collocavissent pastores suos.* — AN. itt a 9.: *Blachij ac pastores Romanorum* mozzanatot változtatást nyújtja. Hogy a Magyarország honfoglalás előtti és körüli lakosaira vonatkozó kútfőrészletek közül a *vlach—pastores Romanorum* mozzanatot miképpen keletkezhetett és miképpen alakult az egyes kútfőágazatokban, a tekintetben különösen figyelmet érdemel a KépKr. 6.: „Pannonie... ciuitates in Apuliam per mare adriaticum... dimissis armentis transierunt; *vlachis qui ipsorum coloni existere ac pastores remanentibus sponte in Pannonia.*“ (Vö. Kézai 12.) Az itteni *vlachis* és *ac pastores* mozzanatok azért is számba jöhetnek, mivel félreértésből eredő összekapcsolásukból is támadhatott az AN. 9.: *Blachij ac pastores Romanorum.*

11. *Keanus magnus .. auus Salani ducis.* — Az itt személynévként szerepeltetett magyar *Keán* a magyar *Kaán* alakon át a török *kayan* 'fejedelem' méltóságjelölőre vihető vissza, amely többek közt az avarok, kozárok körében volt használatos, s amely *Kaan* alakban, mint magyar nemzetségnév is előfordul. A KépKr. 38. szerint: „Kean ducem bulgarorum et selaurorum“ Szent István győzi le. (Vö. MELICH, HonfMg. 37—42.) — Az ivadéknak mondott személy neve *Salán*, vagy mivel AN. a magyar *cs* hang helyén is *s* betűt ír, *Csalán*. Mint *Salán* török *salan* 'vető, dobó' igenév magyar elváltozásának, mint *Csalán* török *čalan* 'ütő' igenév magyar megfelelőjének magyarázható.

¹ A középkori magyar kútfők „Krónika“-ágazatának összefoglaló jelölése.

11. ... *dux Morout, cuius nepos dictus est ab Hungaris Menumorout*. — I. még 19—22., 28., 50—2. Az ó-magyarban *Morout* ejtésű név, amelyet Magyarországon több *Marót* helynév tartott fenn, szlávból való átvétel, ahol eredetileg ezt jelentette: 'morava-menti' vagy 'morva-menti', és azt jelezte, hogy viselője az Al-Dunába ömlő, ma szerbiai, a IX—X. században bolgárországi *Morava* folyó vagy a morvaországi *Morava*, magyarul *Morva* folyó mellékéről származott. (Vö. MELICH, HonfMg. 224—9.) Az unoka *Menumorout* nevének *Mënü*-előrése ó-magyar alakja a *mén* szónak, amely a többnejűség kifejezésére is szolgált. A Kr. *Marót*-ot az An. használta forrásokkal vitázva a történelemből ismert *Szvatopluk*-kal, a magyarok bejövetelkor Nagy-Morvaország urával helyettesíti, kinek országa a Garamig terjedt.

11. *qui dicuntur Cozar*. — A név a magyarban *kozár*-nak hangzott és hangzik. Ezek a *kozárok* abból a *kazar* népből valók, amellyel a magyarok a honfoglalás előtt huzamosan szoros politikai, sőt állami közösségben éltek (vö. különösen Konst. Porph. 38.). A szóban levő *kozár* töredék több jelből következtetve a Balkánon élt, mégpedig vezérének *Morout* nevéből kitetszőleg a *Morava* mellékén lakhatott, mielőtt valamivel a magyar honfoglalás előtt a Maros-Szamos közére került. Minthogy a magyarban a *morout* : *marót* utóbb az északi *Morava* : *Morva* vidékéről való emberre vonatkozott, könnyen támadhatott a kútfőkben a jelzett zavar a *kozár Marót*-nak és északi *Moravia* urának, *Szvatopluk*-nak a személye körül.

11. *ad castrum Vrschia* — A mai aldunai *Orsova* város. *Vrschia* olv. *Urszia* vagy *Ursia*; 44.: *Ursoua* olv. *Ursova*. Szláv *Ursivo* (vö. *Urszivo*) vagy *Ursivo*, illetőleg *Ursëvo* helynévnek magyar elváltozásai. A helynév a magyar *úr* 'dux, dominus' szóval összefüggő *Urszi* vagy *Ursi* (vö. *Uros*) személynévből, esetleg a török eredetű *Ürs* : *Örs* személynévből képződött. (Vö. MELICH, HonfMg. 206—8, 219.)

15. *Ketelpotaca*. — Egy 1262-i oklevélben ez „fluuius *Kutel*“ (MHK. 414), közel Sárospatakhoz. A *Kétel*, illetőleg előbbi *Kütel* névben a török *küt* 'öriz' ige *kütäl* származékát kereshetjük (másképp НЕМЕТН Gy., HonfKial. 239).

18. *Borsu filius Bunger*. — A *Bors* — a *Borsu u*-ja magyarban kapott tővéghangzó — török személynév, mégpedig a magyar *bors* fűszernév török eredetijével egyezik (EtSz. I, 492—3). Vonatkozásban keletkezhetett az apa *Bunger* olv. *Bünger* névével, amely a török *bün* (*mün*) 'leves' szóhoz tartozó alaknak¹ magyarázható. 18. alább: *Bors* és *Borsum*.

18. *fluuium Buldua*. — Olv. *Buldua* vagy *Buldva*. A mai *Boldva*, a Sajó balparti mellékvíze. A név a szláv *Moldava* víz-név elváltozása.

21. *Ecusu*. — Olv. *Ekücsü*. A személynév lehet a török *äk* 'gabonát vet' igéből való 'vetés, vetemény' értelmű *äkil* főnévnek -*çi* képzős megtoldása.²

25. ... *multas iniurias paterentur*. — A 24.: *Blacus* és 26.: *Blacorum* egy *blaku*, illetőleg *blachu* forma latinositása. Ez

¹ Török -*gür* ~ -*gir* denominális névszóképzővel (vö. DENY 931).

² A -*çi* képző benne olyanféle szerepet is játszhatik, mint a -*çaq* ezekben: *uragçaq* 'aratás', *biçançaq* 'szénakaszálás' (vö. DENY 635).

azonban — mint több jel mutatja — nem a *vlach* '(egyebek közt) oláh' népnév változata, hanem bizonyos szláv nyelvekben szabályszerű hangtani fejlemény *balxu* ból, amely török *bal* 'vág, üt' igének török *-ku* ~ *-xu* képzős névszói származékaként¹ olyan 'darab, rész, ág' értelmű törzs- vagy népnév, aminő a magyar törzsnevek közül a törökből való *Késző* — *Keszi* vagy a székely széknevek közül az ugyancsak török *Kisdi* : *Kásdi*-ből lett magyar *Kizd* : *Kézd*.*** A török *balxu* ból a szlávban *blach*-vá, szláv többesben *blasi*-vá (vö. An. 25.: *Blasij*) vált nevet viselő népelem a volgai és aldunai bolgársággal kapcsolatban egyaránt feltűnik. E népelem neve utóbb keveredett a román nyelvű *vlach* (oláh) nép nevével, s a két népelemre vonatkozó ismeretek is összezavarodtak. — A *balxu* : *Blacus* népelem egy része elkerült a mai erdélyi tájakra is, és ott valami *Sclau*i társaságában élt (25.: „*Blasij* et *Sclau*i”; vö. „*Bulgari* et *Sclau*i”). An. szerint ennek a feje: 24—27.: *Gelou* (26—27.: *Gelu*; 25.: *Geleou*) vezér. Az ő neve a régiségből egyebek közt *Gyolou*-nak olvasandó alakban ismeretes, s a kolozsmegyei *Gyalú* helynévben szállt ránk. Származhatott egy ilyen név a török *jal* 'ragyog, éget stb.' igéhez tartozó *jaluy*-féle vagy a török *jol* 'felold stb.' igéhez tartozó *joluy*-féle alakulatból; összefügghetett továbbá a török *jala* 'gyanúsítás, rágalom' szóval is. An. megjegyzéseiből: „*uiliore* *tocius mundi*“, „*minus* *eset* *tenax* et *non* *haberet* *circa* *se* *bonos* *militis* *et* . . . *multas* *iniurias* [magyar *gyalázat*?] *pate-* *rentur*“, azt következtetjük, hogy nála a magyar *gyala* 'gyáva, gyámoltalan, hitvány' vagy *gyaláz* szavak rokonságába kapcsolódott bele a *Gyolou* : *Gyolou* : *Gyélou* név. (Máskép MELICH, HonfMg. 297—302.)

A *Scriptores* e jegyzetének ***-gal megjelölt helyéhez [] jel közé foglalva az alábbi pótlást adjuk.

[Azt hiszem, módomban lesz kimutatni, hogy egy török *bal* ~ *pal* 'vág üt' ige tartozékai egyebek közt: *baly* ~ *palyk* 'verwundet (vágott vagy ütött)' | *paly* ~ *palü* 'Wunde, Geschwür' | *balyk* ~ *palyk* 'hal': a 'vágott, ütött' értelmű szó — az ugyancsak 'vág' jelentésű *käs* igéből való *käsäk* vagy *käsäg*: magyar *keszeg* halnévhez hasonlóan — eredetileg a két oldalt erősen összenyomott testű halakra vonatkozott | *balyk* 'Stadt, Schloss, Festung': ez a *balyk* szó — a török *bal* ~ *pal* ige finnugor *pal* ~ magyar *fal* megfelelőjének **paluy* ~ magyar *falu* származékával együtt — a 'vágott, vágás → elvágott hely → város, vár, erősség' jelentésfejlődésen olyanformán mehetett át, ahogy a német *Fleck*, *Flecken* szónak 'Stück Zeug, Flicken, Lappen (andersfarbige Stelle, Fleck, Makel)' értelméből változott el a 'Stück Landes, Platz, Stelle', majd a 'Dorf' jelentés (vö. PAIS, Fal: MNy. XXVII. 244—6); a 'vágott hely' értelemre nézve a latin *templum* szó etimológiájára hivatkozhatunk | *balga* ~ *balka* ~ *palga* 'eine Art Hammer' | *baltu* ~ *paltu* ~ *palty* ~ *baldu* 'Axt' | *balta* ~ *palta* 'Beil, Axt' (a mi *balta* szavunk török eredetije) | *baltak* ~ *baldak* 1. 'Keule'; 2. 'Stiel'; 3. 'Griff, Säbelgriff'; 'stb.' | török **balda* > magyar *bolda*, *bóda* 1. 'fogantyú'; 2. 'kardmarkolat'; 'stb.' | *baldyr* 'Bergvorsprung' | *balkan* 'bizo-

¹ Vö. DENY 573—6. A *-ku* képző *-xu* változatára példa a csag. SSul. *buxanxu* 'Gelenk, Knoten, Fussfessel' (LIGETI L. közl.).

nyos hegyalak' | *balkar*, egy tatár törzs neve | stb. — NÉMETH GYULA „A törökség őskora” című dolgozatában (Berzeviczy-emlékkönyv 162) ezt írja: „Mezopotámiai eredetű kultúr szó a török *balqa* 'kalapács' ~ mongol *aluqa* ~ tunguz *palū*, *zaluká*, *fol'ō*, vö. sumir *balag* 'balta', babilóni-asszír *pilaqqu* ua. szanszkrit *paraçū-h* (*párçu-h*) ua. görög πέλεκυς ua.” Szerintem, hogy e tömkelegben tájékozódni tudjunk, illetőleg róla olyan határozott tájékoztatást nyujtsunk, mint NÉMETH GYULA, ahhoz nem rendelkezünk elég hosszú Ariadne-fonállal. NÉMETH GYULA jegyzetben hivatkozik MUNKÁCSI BERNÁTNAK arra az észrevételére (Az ural-altaji népek: EgyetIrtört. IV, 40—1), amelyben MUNKÁCSI a sumir és ural-altaji nyelvek szókinszbeli egyezései között említi a sumir *balag* 'balta' (ettől: *bal* 'ás, bányász') meg a török *balga* 'kalapács' (vö. török *balta*) szavakat, és a többi megfelelésekkel együtt ezt is történeti kapcsolattal: sumir műveltségi hatással magyarázza. A sumir-török nyelvi és egyéb kapcsolatok lehetőségeiről nincs véleményem, de van véleményem arról, hogy a török *balka* vagy *balga* szó, ha műveltségi tárgyat jelöl is, lehet eredeti török nyelvelem, mint ahogy a 'kalapács' régebbi magyar *verő* neve is, műveltség ide, műveltség oda. — magyar.]

25. *Picenatis*. — A *Picenatis*-ből az *-atis* végzetnek mint latinositásnak az elvetésével egy *piçen* eredetit hüvelyezhetünk ki, amely a 57. fejezetben és egyéb kútfőkben gyakran előforduló *Bisseni*-nek alapul szolgáló *bißen* alak változata. A magyar *besenyő* népnév a török nyelvi *piçen*: *bisen*-nel összetartozó *bä-sänär* (*bäçänük*) alakulatból a magyarban fejlődött. (A népnévre vö. Gombocz: MNy. XII, 281—5 és Turán 1918: 209—15). — Hogy a kumánok és a besenyők Gyalú népén erőszakoskodnak, aligha AN. korának, vagyis a XII. század második felének a viszonyaiból vett anakronizmus, különösen a besenyőkre nézve nem az, mivel ezek a magyarok etelközi vereségét követő időben az Erdéllyel határos részekig terjesztették ki szálláshelyeiket.

26. *ad fluium Almas*. — *Almás*, a Szamos balparti mellék-vize Zilahtól kelet felé.

27. *ad castrum suum iuxta fluium Zomus positum*. A fentebb említett kolozsmegyei *Gyalú* helységnél.

27. *iuxta fluium Copus*. — A *Kapus* patak, amely *Gyalú*-nál szakad a Meleg-Szamosba, s amely nyilván a völgyében levő *gyepü-kapu*-ról nyerte a nevét.

27. *Esculeu, fidem cum iuramento firmauerunt . . . iuraerunt*. — *Esculeu* olv. *Esküleü*. Ma a hely *Esküllő* Kolozsvártól északnyugatra. A név minden valószínűség szerint a török *ički* 'ívás, eskü' (a megegyezéseknek, szerződéseknek a felek összekevert vérének megívásával való megerősítése) szónak török *-li* képzős származékára megy vissza, amelynek az értelmezése 'eskü-hely', vagyis AN.-nak a *iuramentum*-ra való utalása aligha alaptalan. (Vö. VÁMBÉRY, MÉRÉD. 153 és RAMSTEDT: MSFOU. LII, 198¹; a névről másképp: KARÁCSONVI J.: KathSz. X, 467—8; I. még EtSz. II, 40—1.)

27. *Tuhutum uero genuit Horcam . . . matris sue*. — 6. és 22.-től elszórva, gyakran: *Tuhutum*; 20.: *Tuhtum*; 25.: *Tuhutj*

¹ RAMSTEDT e helyére LIGETI L. figyelmeztetett.

genitivus. A név a *Tét* helyneveinkben fennmaradt török *tä;it* vagy *ti;it* 'herceg' méltóságjelölőnek valószínűleg török *-im* képzős származékára megy vissza.¹ Az An. közlőte forma ejtése *Tühütüm*. Szabályos magyar hangfejlődések eredményei a pest- és mosonmegyei *Tétény* helynevek. A pestmegyei *Tétény* valószínűleg An. honfoglalástörténetének szereplőjére emlékeztet. (A névre nézve vö. MELICH, HonfMg. 217.) — *Tühütüm* fiának a neve: 6., 20., 22., 24., 27.: *Horca*; 27.: *Horcam*, latinosítás. A Konst. Porph.-nál a honfoglaló magyarság harmadik főtisztségének a nevéül előforduló *karza* szóval függ össze. Ez a tisztségnév egy 'keverő' jelentésű török *karza* vagy *zarka* igenévvel egyezik, és mint ilyen a vérszerződésnél közreműködő 'vérkeverő bíró' hivatását jelezte. Helynevekben ma *Harka*. Konst. Porph. szerint az ő korában *Bulcsu* a *karza*, és ezt a tisztséget töltötte be az ő apja, *Kál* is. (L. PAIS, A *karcha* bíró: KCsA. II, 357—65.) — 6.: *Gyyla*; 24.: *Gyla*; 27.: *Geula*; 27.: *Geulam*, latinosítás. Ez a *Gyila* vagy *Gyula* személynév együtt magyarázható azzal a *džl* (*h, a, e*), illetőleg *γολας* szóval, amely a keleti kútfők és Konst. Porph. szerint a magyarság második főtisztségének a neve. A törökségnél többször jelentkezik ilyen törzs- és személynév, s a későbbi magyarságnál is feltűnik mint személynév. Mindezek a török *jula* stb. 'fáklya, fény' szóból, illetőleg török *jyl* : *jul* stb. 'láng — ragyogó — égetni' szócsaládból fejthetők meg. A *f á k l y a* mint jelvény adott nevet a szóbanforgó méltóságnak. (L. PAIS, A *gyula* és a *kündüh*: MNy. XXVII, 170 kk.) — Bizonyára nincs jelentőség nélkül, hogy itt egy családfán három méltóságjelölő mutatkozik. Hogy *Tühütüm* fia a *harka*-tiszteet valóban betöltötte, az a körülmény is erősíti, hogy a Gyulák ősi hatalmi és birtoklási körzetében ott találjuk az *Esküleü* helynevet. — A Kr. szerint *Gyula* vagy *Iula* a harmadik kapitány, *Tétény* meg *Harka* pedig nem szerepel. — *Horka* második fiának a neve: 20., 27.: *Zumbor* (27.: *Zubor* hibásan) és 6.: *Zombor*. Valami bölényfajta szláv *zumbri* : *žumbri* (*zabrŭ*) nevével vethető össze (vö. Moór E., Die slavischen Ortsnamen der Theissebene: Zschr. f. Ortsnforsch. VI, 114—5). — *Gyula* vezér két leányának a nevei: *Caroldu* olv. *Karoldu* és *Saroltu* vagy *Sarolt* olv. *Saroltu* vagy *Sarolt* a török *kara* 'fekete', illetőleg a török, közlebről ó-bolgár *šari* '(sárga) fehér' melléknevekkel tartoznak össze. Mégpedig vagy úgy, hogy ezek a szavak mint összetételek előtagjai a török *aldŭ* 'vad, menyét' állatnév elé járulnak, tehát a két nőtestvér nevének 'fekete menyét' — 'fehér menyét, hölgymenyét' az értelme (így MELICH, HonfMg. 45—50), vagy pedig úgy, hogy a két színnévből való *karaldu* : *karaltu* 'feketeség', illetőleg *sarylty* : *sarattu* 'fehérség'-féle alakulatok állanak a két nőnév mögött. Az utóbbi magyarázat mellett különösen érthetővé válik, hogy Géza fejedelem feleségét Thietmar szerint miért hívták a szlávok *Beleknegini* 'Fehér-Fejedelemnő' néven.² Amint ez esetben a szláv név az ő 'fehérség' értelmű eredeti török nevének a megfelelője, hasonlóképpen nagybátyjának *Zsombor* nevében is egy *Bülän*-féle török név szláv fordítását kereshetjük. —

¹ Az *-im* denominalis névszóképzőre nézve l. DENY 552.

² E névről l. MELICH, HonfMg. 247—53.

Az ifjabb Gyula egyik fia nevének 24.: *Biuia* és 27.: latinositott genitivusi *Bue* adataiból *Bua*, *Buja*, *Bia* változatok állíthatók helyre, s így az a magyar *bika* szó török *buya* vagy *biya* megfelelőivel egyeztethető. Testvérének 24.: *Bucna* (27.: *Bucne* genit.) olv. *Buzna* nevében a *buya* szóval összefüggő török *-na* kicsinyítőt láthatunk. Így az ifjabb Gyula két fia nagyapjának *Zsombor* nevével jelentéstani vonatkozásban álló nevet viselt. A két testvér nevét egyrészt a *Bolya*, *Bia*, másrészt a *Bajna*, *Bonyha* (*Bonyhád*) helynevek tartották fenn. (A nevekre vonatkozó egyéb nézetek jelezve EtSz. I, 543–4; vö. JAKUBOVICH: MNy. XXIII, 239–40.) — A 6. és 20. fejezetben *Gyula* és *Zsombor* ivadékaul említett „genus *Moglout*“ az ó-magyarban nem ritka *Moglout* vagy *Mogloud*; *Maglód* személynevet viseli, amely a magyar *mag* szóval mint 'termékeny' értelmű továbbképzés tartozik össze. A nemzetségről kapta a nevét a pestmegyei *Maglód* helység. — Az *Almás* patak mellett és *Esküllő*-n a *Zsombor* vagy *Gyula-Zsombor* nemzetség a birtokos. Nyilván az AN-nál *Tétény*- és *Harka*-ivadékaul említett *Gyula* és *Zsombor* leszármazottja. A névadó egyénnek vagy a nemzetségnek a nevét a dobokamegyei *Gyula* meg a doboka- és kolozsmegyei *Zsombor* (*Sombor*) helyek szállították ránk.

33. *Caliga*. — Olv. *Kaliga*. Ma: *Galga*, a Zagyva jobbparti mellékveze Nógrádban. A *Galgóc* helynévnek is alapszavául szolgáló szláv *glogъ* 'crataegus' növénynev *glogova* származékából való magyar hangtani fejlemény lehet: *Glogova* > *Gologova* > *Gologva* > *Gologa* > *Kaliga*; *Galga*.

46. *omnes Romani per terram Pannonie habitantes vitam fuga servaverunt* — 48. *Romani*. — I. 46., 48–49., 51.: *Romani*, *Romanos milites*, *milites Romanorum* stb. Midőn AN. Gestájának jelzett részleteiben e *Romani*-t szerepelteti, valószínűleg 9. és 11. fejezetének — egyéb forrásokkal, így az Ős-Gestával, az Orosz Evkönyvekkel kapcsolatos — *Blachij ac pastores Romanorum*, illetőleg *Romani principes* mozzanatai forognak a fejében. Azonban az is lehetséges, hogy a *Romani* a Nagy Károly nyomán I. (Nagy) Ottótól a magyarokon 955-ben aratott augsburgi diadal után 962-ben felújított római német császárság: az *imperium* vagy *regnum Romanum* népeinek gyűjtőneveként kerül ide, ahogyan a KépKr. 31. fejezetében bizonyos anakronizmussal találjuk: „... Conrardo Cesare [911–918.] ... *inter romanos bellum generatum est intestinum*“. (Vö.: JAKUBOVICH, P. mester: Klebelsberg-Emlék 211–2 és AkadÉrt. 1927: 155–6; SCHÜNEMANN: UngJb. VI, 448–57.)

48. *in terram Theotonicorum*. — A magyar honfoglalás idejére vonatkoztatva anakronizmus a *Theotonicici* épűgy, mint a *deutsch* vagy *deutsch*, mivel ezt a német törzsek közös elnevezésül csak Madarász Henrik (919–926.) alatt vették fel. L. AN. 1.: a *Theothonicis*.

48. *iuxta montem Pacoztu*. — Olv. *Pákosztu*. A mai *Pákozdtó* helység felel meg neki Székesfehérvártól északkeletre, a Velencei-tó mellett. A helynév a valószínűleg személynévű alkalmazott szláv *pakost* 'rosszakarat' szóhoz (ebből magyar *pákosztos*) tartozik. PAIS DEZSÓ.

Keménye. 1448: *Kemene* | 1461: *Kemen* | 1597: *Kemenie* | 1831: *Keménye* (SzolnDobMon.¹ IV, 281) | 1268, 1270, 1272, 1274, 1279: *Kemyn*, *Kemen* (ZIMM.—WERN., Urkb. I, 101, 103, 106, 113, 125, 138). — E helynevet SzolnDobMon. (i. h.) a szláv *koemen* 'kovakó, tűzkő' szóval hozza kapcsolatba. A magyarázat helytelen. — PAIS DEZSÓ (MNY. XVIII, 28) „Régi személyneveink jelentés-tana“ című dolgozatában a kezdetleges személynevek első csoportjául olyan neveket vesz fel, amelyek testi tulajdonságra vonatkoznak, s ezeknek első alcsoportjául a testalkatra és az emberi szervezet általános milyenségére vonatkozó kifejezéseket jelöli meg. Itt sorolja fel az 1211: *Kemend* nevet, amely: *Kemen* + *-d* képző. A *kemény* szó személynévi használatára nézve l. 1302: „Fratre suo *Kemen*“ | 1520: *Michaele Kemen* (OkISz.). A mi helynevünk az adatok túlnyomó részében *Kemene* alakban fordul elő, s ez nem más, mint a *Kemen* személynévnek *-e* kicsinyítő képzővel ellátott alakja (erre vonatkozólag l. MELICH JÁNOS, Keresztneveinkről: MNY. X, 153). A magyarban van egy *-a* kicsinyítő képző, amely később a magashangú szavakban illeszkedett és *e* lett. Ilyen példák: *Füle*, férfinév *Filá*-ból (l. KARÁCSONYI: MNY. I, 274) | VárReg. 189: *Györgye* ~ *Gyürgye* | *Pete*, férfinév *Péter*-ből, majd helynév (CSÁNKI I, 483). Ilyenek még a *Fehera* nőnév meg az *Úsa* férfinév.

Székelyaj. 1379: *Zekulay* | 1513: *Zekelay* | 1551: *Székelyaly* | 1592: *Zekely-Aj* | 1607: *Szekeli-Ayi* és *Ay* | 1630: *Zekay* | 1837: *Székuláj* és *Székolaj* (SzolnDobMon. IV, 373). 1890-ben a belügyminisztérium 25093. sz. rendelete alapján nevét *Kisszék*-re változtatták. A nevet kár volt megváltoztatni, mert az addig is magyar név volt. Az ok talán az lehetett, hogy a helység neve 1837-ben a hozzá nem értőknek oláhosan hangzott: *Szekulaja*. — A helynév megfejtésével SzolnDobMon. is (i. h.) megpróbálkozik, t. i. *Szék* 'szikesföld' + *alj*-nak értelmezi. Ha azonban az Oklevélszótárban utána nézünk, a *széköly*, *sziköly* címszó alatt ilyen adatokat találunk: 1308: *Petrum Zecul* | 1310: „Abraha dicto *Zecul*.“ Ezek után nyilvánvaló, hogy a *Zekulay* (*-aly*) = *Zekul* + *ay* összetétel. Az *aj*, *alj* a régi magyarban völgyet is jelentett; erre vonatkozólag l. 1413: „In quadam valle que vocatur *kewagoalya*“ (OkISz.). A *Zekulay* (*-aly*) jelentése tehát csak 'Székely-völgy' lehet. Az ilyen összetételekre analógia: 1408: „Transirent ad fluuium *Zekelyo*“: *Székely* + *jó*.²

PAULÓ MIHÁLY.

Enyed: **Egyed.** MNY. XXXI, 119—21 megjelent *Enyed*: *Egyed* cikkemhez egy újabb adatot közlök. A széki ref. egy-

¹ KÁDÁR—RÉTHY—TAGÁNYI, Szolnok-Dobokavármegye Monographiája.

² Az *aj* ~ *áj* 'völgy' szónak *alj* változatát nem vehetjük fel. Az olyan nevek, mint 1340/1389: „vallem *Telekalya*“ | 1413: „valle *kewagoalya*“ (OkISz.), igaz, hogy völgyre vonatkoznak, mindamellét második alkotórészül nyilvánvalóan az *al* 'ima pars' szó egyes 3. személyű birtokos személyragozott alakját foglalják magukban. A *Székelyaly* alakot egy olyan oklevélírónak kell tulajdonítanunk, aki az *aj* ~ *áj* 'völgy' szót nem ismerte, vagy legalább is tárgyi alap híján nem érezte azt a helynévben, s ezért az *al*: *alj* szóval helyettesítette. Az *aj* ~ *áj* szóval összekapcsolható *állly* 'közföld' szóban a *-lly* tudóskodó helyesírás a *-j* vagy *-jj*- helyett, amelynek háttérében a *ly*-es és *j*-s ejtés megírás ingadozását kereshetjük (vö. PAIS: MNY. VII, 411—2). A SZERK. (P. D.)

házmegye levéltárában (Szamosújvár) kutatva, az egyházközségekre vonatkozó 1754-es vallatásos vagyonszűzeírásban (conscriptio) a szolnokdobokai *Szentegyed* község vagyonszűzeírásánál latin szövegben „in Possessione Sz. *Enyed* I' Comitatus Dobocensi adjacente“, majd „in dicta Sz. *Enyed*“ adatra bukkan-
tam (i. h. 110). Megjegyzendő, hogy a KADÁR-féle Szolnok-Doboka Vármegye Monographiája alapján a kérdéses község neve kétségtelenül *Szentegyed* volt eredetileg, mert a község templomát *Szent Egyed* tiszteletére szentelték. Erre mutat KADÁR adatai közül a valószínűleg átirat alakban közölt 1318: „Szent-*Egyed* de Sancto Egidio“ adat és a helynévnek késői, 1837-ből való rumeni alakja is: *Szent Egyed*, oláhul *Szintyeszudje* (! *Szintyeszudje?*); 1898 körül: *Sz.-Sugie* (!?), amely csakis *gy*: *Egyed* alakból magyarázható. Ez a helységnevé-váltakozás egy másik példa az *Egyed* ~ *Enyed* megfelelésre, és bár csak újabb, XVIII. századi adatokban fordul elő, multkori példáimmal együtt kétségtelenül azt, hogy az Erdélyből eddig ismert *Egyed* hely- és helységneveinknek volt *Enyed* alakváltozatuk is. Ebben az esetben ugyanis lehetetlen elírás látnunk a bejegyzésben, hisz két esetben is azonos az alak.¹

SZABÓ T. ATTILA.

NYELVMŰVELÉS.

Idegen szavaink hangalakja és írásmódja.

Helyesírásunk ingadozásainak, köztük az alakváltozatok eseteinek vizsgálata közben azt figyeltem meg, hogy idegen szavainknak idegen képzővel megtoldott alakjaiban gyakran meg-
rövidül az alapszó magánhangzója. Ilyen szópárok vannak u. i. egymás mellett: *família*, *familiáris*; *fáma*, *famózus*; *dékan*, *dekanátus*; *póz*, *pozór*; *telegráf*, *telegrafál*; *analízis*, *analizál* stb. Azt most ne kutassuk, mi az oka ennek a jelenségnek; arról se essék szó, vajjon mind nélkülözhetetlenek-e azok az idegen szavak, amelyeket ilyen alakban használni szoktak. Nem térek ki arra sem, hogy az idegen szavakat is lehetőleg magyar képzővel kellene ellátni, ha már nem lehetünk el náluk nélkül és származékaikra van szükségünk. Ezáltal helyesírásunk egységesítése és megtanulhatósága szempontjából nem érdekel más, csak azok az ingadozások, amelyek elég szép számmal találhatók ebben a körben.

Hogyan írjuk pl.: *asszonancia* v. *asszonancia*? Az *-áns*, *-ánc* szóvéget a továbbképzésben meg szoktuk rövidíteni, úgyhogy *-ancia* lesz belőle: *ambuláns*, *ambulancia*; *arrogáns*, *arrogancia* (így A Magyar Helyesírás Szabályaiban, 4. kiadás, 5. lenyomat), *elegáns*, *elegancia* (uo.); *financiák*; ennél fogva az előbb említett két alakváltozat közül is a rövidhangzós *asszonancia*-t kell választanunk az *asszonánc* mellé.

Az *-itás* képző előtt is rövidülés szokott beállani. A *realis* melléknévnek továbbképzett főnévi alakja így van: *realitás*,

¹ Megjegyzem, hogy idézett cikkemben (i. h. 120, 3. jegyz.) a *Banyabérci* szó csak sajtóhibából került bele *Bányabérci* helyett.

tehát a *banális* melléknévé is legyen *banalitás*, nem pedig *banálítás*. Ha az *obszcén* szónak főnévi származéka *obszcenitás*, akkor a *szuverén* szónak megfelelő származéka is inkább *szuverenitás* legyen, mint *szuverénítés*.

Magánhangzórövidülés jár az *-izmus* képzővel is. A *galván*-ból *galvanizmus* lesz, a *vulkán*-ból *vulkanizmus*; hasonlóképen: *germán*, *germanizmus*; *humánus*, *humanizmus*; *samán*, *samanizmus* (így A. M. Hsír. Szab.); *mohamedán*, *mohamedanizmus*; *puritán*, *puritanizmus*; *prezsbiteriánus*, *prezsbiterianizmus*; *hellén*, *hellenizmus*. Ugyanígy *ideális*, *idealizmus*; *protestáns*, *protestantizmus*; *pozitív*, *pozitivizmus*. Erre a mintára a *neológ*, *neológia* párjával is inkább *neologizmus*-t mondjunk és írjunk (így A. M. Hsír. Szab.), mint *neológizmus*-t, az *eufémia* mellett *eufemizmus*-t, nem *eufémizmus*-t, a *fétis* mellett *fetisizmus*-t, nem *fétisizmus*-t.¹ A *cézár* szónak idetartozó származéka *cezariszmus*, ellenben a *cár*-é *cárizmus*. Magyar és egészen magyarrá vált szavakban nincs rövidülés: *bicsérdizmus*, *betyárizmus*. De különben sok az ingadozás az efféle szavakban. SAUVAGEOT szótára szerint pl. 'az amerikai angol nyelv sajátossága' *amerikánizmus*, a politikai mozgalom pedig *pánamerikanizmus*; megfordítva: a 'német nyelvsajátosság' *germanizmus*, ellenben a politikai mozgalom *pángermánizmus*; a *pánhellenizmus* mellett van *pánszlávizmus*, az *iszlámizmus* mellett *pánizlamizmus* [így!], KEL.B.³-ban pedig (magyar-német rész) *pangermanizmus* és *panszlávizmus*, a német-magyar részben: *panszlávizmus*. Az összevisszaság elkerülése végett lehetne talán olyan különbséget tenni, hogy rövid legyen a magánhangzó a nyelvi sajátosságot jelentő szavakban (*germanizmus*, *hellenizmus*, *szlávizmus*, *amerikanizmus*; vö. *barbár*, *barbarizmus*), de hosszú azokban, amelyek a politikai mozgalmakat jelentik (*pángermánizmus*, *pánhellenizmus*, *pánszlávizmus*, *pánamerikanizmus*, *pánizlamizmus*).²

Nagyon bizonytalan a magánhangzó hosszúsága vagy rövidsége az *-ikus*, *-ika*, *-ikum* képző előtt. Kétségtelenül hosszú a *krónikus* és a *krónika* ó-ja; viszont a rövidülés általános ezekben: *probléma*, *problematikus*; *séma*, *sematikus*; *klíma*, *klimatikus* (kivételek a régi és elavult *lunátikus*); *eksztázis*, *eksztatikus*; *hipnózis*, *hipnotikus*; *analízis*, *analitikus*; *paralízis*, *paralitikus*; *mágnes*, *magnetikus*. Más efféle szavakban sok ingadozást és következetlenséget mutatnak szótáraink. De ha *polemikus*-t írunk a *polémia* mellett, írjuk rövid magánhangzóval ezeket is: *akademikus*, *endemikus*, *epidemikus*, *kemikus*; a *hiszterikus*, *hiszterika* mintájára legyen: *enciklopedikus*, *elegikus*, az *arzenikum*-éra: *higienikus*; az *evangélium* melléknévi származéka is *evangelikus* legyen, ne *evangélikus* (az EtSz. így írja: *evangelikus*); ha az *atléta* szónak *atletika* a származéka, legyen az *alfabétum*, *aszketá*, *esztéta*, *poéta* mellett is *alfabetikus*, *aszketikus*, *esztetikus*, *esztetika*, *esztetikum*, *poetikus*, *poetika*, vala-

¹ A Napkelet Lexikonában, KEL.B.³ német-magyar részében és SAUVAGEOT szótárának francia-magyar részében az alapszó maga is rövidhangzós: *fetis* (vö. a francia alakkal: *fétiche*).

² A *pán*-előtag maga is rövid a következő szavakban: *panácea*, *Pan-dekták*, *panegrikusz*, *panoptikum*, *panoráma*, *panteizmus*, *panteon*.

mint *fonetikus, fonetika*; ha a *hérosz* és a *rétor* mellékneve *heroikus, retorikus*, legyen a *démon-é* s az *éter-é* is *demonikus, eterikus*. Hasonló rövidülést látunk a következő szavakban: *epizodikus, melodikus, rapszodikus; filozofikus; dialogikus, (in-)etimologikus; melancholikus; autonomikus, harmonikus, diszharmonikus, filharmonikus, efonikus, szimfonikus, ironikus, makaronikus; mikroszkopikus; kalorikus, historikus, allegorikus, kategorikus*. Megrövidül a *-gráfia* s a *-pátia* hosszú magánhangzója is: *monografikus, ortografikus; antipatikus, szimpatikus, telepatikus*; rövidhangzós a *mánia* mellékneve is: *maniakus*.

Az *-isztikus, -isztika* képző előtt szintén megtörténik a magánhangzórövidülés: *humanisztikus, hellenisztikus, germanisztika, romanisztika, szlavisztika; idealisztikus, realisztikus, materialisztikus; pozitív, pozitívisztikus; abszolút, abszolutisztikus; stílus, stilisztikus, stilisztika; folklór, folklorisztikus, folklorisztika; túra, turisztika; utópia, utopisztikus; atóm (mint anatómia, anatómus; vö. MNy. XXVII, 326), atomisztikus; eufémia, eufemisztikus*.

Nagyon szeszélyes és bizonytalan a nyelvszokás az *-ista, -iszta* képzős szavakban. Nincs rövidülés a magyar szavakban, de a jövevények közül is sokban hiányzik: *deákista* ('Deák-párti'), *lónyaista, bicsérdista, dalárdista, polgárista, pápista, kálvinista, gárdista, kőrista, szőlista* stb. (vö. GYALMOS JÁNOS: MNy. XXIX, 214—35). Rövid magánhangzó is, hosszú is járatos az effélékben: *banderista* v. *bandérista, kollegista, akademista, enciklopedista, gimnazista, szeminarista, realista, idealista, materialista, szocialista, de a centralista, zszurnálisza* mintájára inkább a rövidhangzós változatnak adhatunk itt elsőbbséget. Az „Így írunk helyesen“ c. szótár ilyen különbséget tesz: *realista* az *idealista* ellentéte, *realista* a 'reáliskolai tanuló', de „Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai“ c. könyvben a 'reáliskolai tanuló' is *realista*, KELB.³ magyar-német részében pedig a 'Realist' is, a 'Realschüler' is *realista*. Rövid magánhangzót szoktunk mondani ezekben: *germanista, romanista, humanista, szopranista, hellenista, szlavista, telegrafista, piarista, stilisztika, alkimista, folklorista, utopista, turista* stb.

Szabályszerű a rövidülés az *-ál, -izál, -íroz* igeképző előtt: *telegrafál, reklamál, profanál* (Arany János ugyan hosszú magánhangzóval írja a Bolond Istókban: „Rothadjon a nyelv, mely téged profánál“ II, 5), *fantazizál, aposztrofál, filozofál, objektivál, reaktivál, cenzurál* stb.; *plagizál, humanizál, profanizál, proletarizál, konkretizál, esztetizál, idealizál, lokalizál, szocializál, szimpatizál, stilizál* stb.; *hazardíroz, gardíroz, zseníroz, treníroz, studíroz, finanszíroz* stb.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Pótlék az Oklevélszótárhoz.¹

Padlólázi (?) pince. 1528: X vasa *pathlolazy pinze*. (München, farine in longo celario wigo HSA. B. Litt. No. 1056/28.)

¹ L. MNy. XXXI, 124—7, 194—5.

- Pántvas.** 1527: Fecit 3 babata et quatuor nomine *panthwas*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/26.)
- Paplan.** 1530: Item *paplan* meliores II. — Item *paplan* deteriores unius generis II. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/19.)
- Parajos.** 1554: Sebastianus *parajos* de Mezewhidwegh precium vini restantis ibidem educillati solvit. (Múz. Fol. lat. 2128/VI.)
- Paripa.** 1532: Item unum equum emi a plebano *paripa* hinc inde ad diversa negotia currere fl. III. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/15.)
- Péntekhal.** 1571: Tenentur pisces *Pentökhäl* vocatas portare. (Köz. pü. Hung. 14361. cs.)
- Plé-hajzani.** 1549: 12. marci clauiculi 1000 pro laminibus applicandis w^o *pleehajzani* empti sunt . . . (Múz. Fol. lat. 1180/III.)
- Pokrócz.** 1517: Lodicem unum vel *pokrocz* pro equo illustrissimi domini de Brassovia ducto emi d. L. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/12.)
- Ponyva.** 1517: Telum pro sellis et *ponnywa* ac cooperacione cophinorum in quibus carbones vehuntur ff. IIII. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/12.)
- Reszelő.** 1528: II instrumenta ferrea cum quibus asseres planare solent wlgari *Reselw*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Ripacs.** 1524: Mathias *Rypach*. (Bécs, Staatsarch. Ung. Allg. Akten 1. csomó, 1524. jún. 27.)
- Rizskása.** 1530: Item *Riska-saath* . . . den XXXII. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/15.)
- Rosta.** 1521: Crebra *Rostha* III. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/2.)
- Rostély.** 1528: 1521: Unum ferum assature aptum wlgó *was Nas*, *Rosthel* I. — I. ferreum instrumentum pro defensione fenestrarum ad modum craticule wlgari *rosthel*. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/4. és 1056/28.)
- Rózsasika.** 1530: Item suba mardurina tecta cum panno Italice rubro *rosasika*. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/19.)
- Rud.** 1528: I ferrea phalanga wlgari *Rwd*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Serpenyő.** 1521: Padella wlgó *Serpenyuo* I. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/4.)
- Sulyom.** 1528: VIIIc (= 800) instrumenti ferrei facti cum 3-bus acceis wlgari fuss eysen in ungarica lingua *Swlion*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Sütővas.** 1528: I instrumentum ferreum wlgari *Sytho wasch*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Szekéroidal.** 1528: III instrumenta lignea ad curros wlgari *zeckeroldal* sub ponte. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Székfűszin.** 1530: Item tunica de panno purpian *szekefeszyn*. Item una suba mardurina tecta cum panno purpian *szekeföeszyn*. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/19.)
- Széles kapa.** 1553—1554: Alii ligones *zeles kapa* triginta sex pro fl. 6. (Jerney-gyűjt., Kecskemét, XXIV. k. No. 9., 126. l.)
- Szénarakató.** 1548: Michael Chiapi paller *zena rakatho* p. 1/2. (Múz. Fol. lat. 1180/I.)
- Színlő bárd.** 1553—1554: Vienne per dominum Gregorium Bornemyza empti infrascripta ascie w^o *Zynlew Bardok* duo decim empte fl. III. (Jerney-gyűjt., Kecskemét, XXIV. k. No. 9. 129. l.)
- Szita.** 1521: Farpilla wlgó *zytha* VII. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/2.)

- Szoknya.** 1530: Ittem *szoknja* muliebris de rubea kamuka. Ittem *szoknja* rubea purgama. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/19.)
- Szűrő-szita.** 1528: II Tantari wlgo *Sewrew Sytha*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Támasztó.** 1553—1554: 29. die mensis martii Michaeli *Thamaztho* de Eperyes pro horologio maiore . . . (Jerney-gyűjt., Kecskemét, XXIV. k. No. 9. 125. l.)
- Tapasztó.** 1562: 24 decembris a Stephano *tapasztoh* empti sunt lucei 2 d. 32. (Múz. Fol. lat. 2128/VI.)
- Táskapénz.** 1517: Circa festum Omnium Sanctorum sales de Thorda sunt adducti curribus quatuor, pro quibus ratione *Thaska penz* dati sunt d. XX. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/12.)
- Téglaégető.** 1553: Cum quadam particula terre *Tegla egetu* nuncupata. (Prímási lt. Esztergom, Archiv. saec. Q. 45.)
- Téglaszín.** 1530: Ittem *tercia* de gutture mardurino tecta cum panno Italico *tegla szijn*. (München, HSA. B. Litt. No. 1071/19.)
- Tized.** 1525—1526: Petrus Dayka cum alio *Tized kyrenczed* fl. IIII. (München, HSA. B. Litt. 1056/30.)
- Toboz.** 1528: XXXVIII vasculi wlgari *tobos* cum pice. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Tollkötő.** 1549: *Tollkewtenek* per diem ex iussu domini Zay VI.—*Tollkewtenek* VI.—*Tollkötewnek* per diem IIII. (Múz. Fol. lat. 1180/I.)
- Tolltok.** 1550: Item instrumentum argenteum deauratum wlgo *tolthok*. (Esztergomi kápt. orsz. lt. Lad. 94. capsza 55. fasc. 1. no. 1.)
- Tölesér.** 1528: II clapsidre wlgo *thewlczer* (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Töltő.** 1528: XVI instrumentum ferreum ad implendum ingenia wlgo *thewlthew*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Törköly.** 1565: Joannes *Therkel*. (Köz. pü. Hung. 14349. cs.)
- Tulkó.** 1548: Sal unus magnus *Tulco* dictus. (Múz. Fol. lat. 2128/I.)
- Üvegablakgyártó.** 1554: Fenestripári Alberto *Iwegh ablak jártho* de Jaz Beryn . . . (Jerney-gyűjt., Kecskemét, XXIV. k. No. 9. 161. l.)
- Üst.** 1521: Olla ferrea magna, wlgo *Isth*. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/2.)
- Vályu.** 1528: III trunci circa fontem pro conservatione aquarum wlgari *waliw*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)
- Várhegy alatt.** 1571: Hec sunt feneta. Prima *varheg' alat* vocata. (Köz. pü. lt. Hung. 14361. cs.)
- Vármegye.** 1524: Ueberdas wyderumben ycz ezben anschnytt verhanden seindt, nemlich I dem khonig fl. I d. II, der ander der *vaarmegye* d. LIII. (München, HSA. B. Litt. No. 1086/1.)
- Vasfazék.** 1521: Olle ferree wlgo *was fazjekk* III. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/2.)
- Vasnyárs.** 1521: L. *Rostély*. Rostrum wlgo *was Nas* III. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/2.)
- Véső.** 1528: IIII ferrea instrumenta ad faciendum foramen cum manubriis in wlgari *wesew*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.) — 1554: Instrumenta lignea ferrea quibus ligna excauantur w^o *wesew* quinquaginta empta fl. I. den. LX. (Jerney-gyűjt., Kecskemét, XXIV. k. No. 9. 130. l.)
- Vésővas ágyukhoz.** 1528: I ferreum instrumentum ad inge-

nia pertinens *wesewas al-gywkhos*. (München, HSA. B. Litt. No. 1056/28.)

Virrasztó. 1525 kör.: Sunt etiam et certi vigiles wlgo *wyr-raztoo* ex quibus singulis

noctibus eorum VIII vigilare tenentur. (München, HSA. B. Litt. No. 1124/2.)

Vonó-kés. 1521: Vnum *vonokes*. (München, HSA. B. Litt. No. 1221/2.)

IVÁNYI BÉLA.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

ECKHARDT SÁNDOR Magyar-Francia Szótára. Budapest, 1935. 8° 952 l. Eggenberger-féle könyvkereskedés (Rényi Károly) kiadása. — Szótárirodalmunkban évtizedek óta erősen nélkülöz-tük a kisebb-nagyobb terjedelmű francia-magyar szótárak mel-lett a magyar-francia részt, amelynek megírására POKORNY J. Á. régen elavult (megjelent 1891—1892.) és igen vegyes szóanya-got, továbbá szegényes kifejezőkészséget tartalmazó munkája óta — minden bizonnyal az úttörő munkával járó nehézségek miatt — senki sem vállalkozott. Eckhardt hatalmas anyagot fel-ölelő és takaros kiállítású szótára égető szükségletet elégít ki. Művén már első pillantásra megérezzük, hogy az olyan szak-ember munkája, aki a francia és a magyar nyelv kifejező-készsétének — és nem pusztán szóanyagának — az élet leg-különbözőbb vonatkozásaiban is alapos ismerője, aki nagy iro-dalmi műveltséggel és elsőrangú nyelv- és stílusérzékkel válo-gatta össze szótárának tartalmát. Munkája gazdagságára jel-lemző, hogy sok eddig még aligha szótározott szó és jelentés található benne, s még a legutóbbi évek nemzetközi szókincs-gyarapodását is figyelembe veszi. Nagy előnye, hogy mind a gyakorlati, mind az irodalmi és tudományos szempontból támaszt-ható igényeket nagy körültekintéssel elégíti ki. Bővebb ismer-tetésére még visszatérünk.

T. T.

LOSONCZI ZOLTÁN, Bél Mátyás tudomány- és neveléstörté-neti jelentősége. Mezőtúr, 1935. (Különnyomat az Orsz. Ág. Hitv. Ev. Tanáregyesületnek az 1931—32., 1932—33. és 1933—34. évekről kiadott évkönyvéből). — Az értekezés az adatok gondos fel-használásával arra a kérdésre ad feleletet, hogy irodalmunk a XVIII. századtól napjainkig hogyan méltatja Bél Mátyás tuda-mányos és pedagógiai munkásságát. Egyúttal ismerteti Bél Mátyásnak a magyar nyelv terjesztésére németül írt és 1729-től száz éven keresztül több kiadásban megjelent magyar nyelv-tanát.

S. I.

BEKE ÖDÖN, Népies növényneveink történetéhez. (Kny. Vasi Szemle II. évf.) 20 l.

BEKE ÖDÖN, A kecske és a kecskerágó. (Kny. Vasi Szemle II. évf. 3. sz.) 176—9. l.

Ö. BEKE, Die Kollektivzahlwörter im Tscheremissischen. Tartu, 1935. (Kny. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1932.) 112—20. l.

J. GYÖRKE, Die Wortbildungslehre des Uralischen. (Primäre Bildungssuffixe.) Tartu, 1935. 8° 95 l. (Bibliotheca Hungaro-Estica Inst. Litt. Hung. Univ. Tartuniensis. 16.)

LUDWIG HEGEDŰS, Kinematographie der Mundlippen während der Artikulation. (Kny. „Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale“ 1933. VIII—IX. 4 l.)

LUDWIG HEGEDŰS, Rhythmus der ungebundenen Sprache. (Kny. „Archives des Néerlandaises de Phonétique Expérimentale“ 1935. XI, 39—46.)

KALLÓS ZSIGMOND, Regös dalaink rejtélye: I. A nyugati székelység eredete a dunántúli regösénekekben. (Kny. Vasi Szemle 1935. II. évf. 3. sz. 129—53.)

MORAVCSIK GYULA, A magyar szent korona görög feliratai. Akad. székfoglaló. Bp., 1935. 8° 52 l. + 8 kép. (Értekezések a Nyelv- és Széptud. Oszt. köréből XXV. köt. 5. sz.)

PAP ISTVÁN, A területi elvek és a magyar nyelvjárások. Bp., 1935. (Kny. Budapesti Szemle 238. köt. 692—694. sz. 342—64. l.)

SIMON EMIL, A magyar szavak *i* hangjának története. Szeged, 1935. (Nyelvészeti Tanulmányok a Szegedi Ferenc József-Tudományegyetem Magyar és Finnugor Nyelvészeti Intézetéből IV.)

SIMON JÁNOS, Az ugor rokonságnevek alaktanához. Szeged, 1935. 8° 12 l. (Nyelvészeti Tanulmányok a Szegedi Ferenc József-Tudományegyetem Magyar és Finnugor Nyelvészeti Intézetéből V.)

SZABÓ T. ATTILA, Kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században. Zälau-Zilah, 1934. 8° 221 (2) l.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Karácsonyi S.-nak: A györmegyei *Pér* ~ *Peér* község nevének eredetéről az általam ismert irodalomban senki sem közölt fejtegetést. Magam is csak annyit látok valószínűnek, hogy *Pér* neve nem köznévből, hanem személynévből való lesz. Az Árpád-kori Új Okmánytár Kovács-féle indexében ezt olvasom: „*Peer*, nom. vir. — *condam civis et iudex Supruniens. 1277. IX. 180.*“ | „*Peer*, villa, maior et minor. 1257. II. 283.“

Van tehát *Pér* nevű ember, s van két *Pér* nevű község a XIII. században (ma *Pér* ~ *Peér* van Győr, Hont és Szolnok-Doboka megyében). Minthogy *Pér* soproni polgár és bíró volt, arra lehetne gondolni, hogy a *Pér* személynév magyaros alakja a német *der Bär* 'medve' szónak, amely az osztrák-bajorban, általában a németben *Bär*, az ó-felnémetben *Bero* ~ *Pero* alakban személynévül is használatos volt. Támogathatná ezt az, hogy a XIII. században nem egy embert *Medvé*-nek hívtak. Mindazonáltal bizonyos hangtani okokból nem merem ezt a származtatást elfogadhatónak tartani. Valószínű, hogy a magyar *Pér* előbbi rövid magyar **Per*-ből ered. Akkor ide tartozhatnak a következő magyar kicsinyítő származékok is: magyar *Pere* sze-

mélynév a XIII. században; innen *Pere* helynevek, vö. *Pere* Abaúj és Veszprém m. | *Pércs* Bihar és Hajdú m. | *Pered* Pozsony m. Ezek a származékok szintén személynevek voltak egykor. — Hogy az újperzsa *perī* 'guter Genius' szóból eredne *Pér*, arról szó sem lehet.

MELICH JÁNOS.

P. D. írja: „Ösbő“ című dolgozatomban (MNy. XXIV, 173–4) a *Bere* személy- és helynév meg a *Pere* helynevek összevetésével kapcsolatban a szóeleji $b \sim p$ megfelelés eseteként jeleztem többek közt a *Bér*: *Pér* és a *Bered*: *Pered* (*Pirit*) alakpárokat. A „*Kál* és társai“ című közlemény egyik jegyzetében (MNy. XXV, 128) a *Bér* helynevet, valamint a *Bere* nevet a török *bär* 'ad' igével hoztam összefüggésbe. Most is valószínűnek tartom, hogy a *Pér* név a török *pär* \sim *bär* 'ad' szó családjába tartozik a *Bér* helynevekkel és a *bér* közszóval együtt. Másik lehetőségként említtem, hogy esetleg a *Petrus* keresztnévnek *Peer* vagy *Pêr* alakja lappang benne, amely valamiképen a román nyelvi *Peir(e)*, *Pier(re)*, *Pir* változatokkal függ össze.

Kovalovszky M. írja: Két népetimológiát jegyzek itt fel. 1. *Vidrapor*. Egy patikus ismerősöm mesélte, hogy mikor az aszpirin vízben oldható alakja, a *hydropirin* forgalomba került, Pakson az egyszerű nép a számára értelmetlen nevet *hidrapornak* mondta, majd ezt is *vidrapor*-ra változtatta, s azóta általánosan így nevezik. — 2. *Terembíró*. Érdekesebb és ritkább egy másik eset, mert példa magyar szó átváltozására a hazai német lakosság nyelvében. Mór fejedelmegyei nagyközség német lakossága a *törvénybíró* nevű falusi méltóságot *terembíró*-ra keresztelte. Ez a változás inkább a németes kiejtés hatása alatt, mint a számukra esetleg homályos jelentés miatt mehetett végbe, s annyira általánossá lett, hogy a *terembíró* szót használja a magyar lakosság is.

Szilády Zoltán a MNy. legutóbbi füzetében megjelent „Tájékoztatójegyzék“ című cikkéhez ezeket a helyesbítéseket közli: 198. l.: „*pirika*: tarack (Szentgál)“ h. „*pirika*: tarack (Szentgál, Pomáz és Nógrád)“. — 199. l.: „*zsidóbőr*... (egy Budapesten lakó öreg szolgáltól...)“ h. „*zsidóbőr*... (egy dunántúli eredetű öreg szolgáltól...)“.

Sz. R. E.-nek: Az *orgonista*: *orgonás* vitához a következő megjegyzéseket fűzhetjük: Az *-ista* eredetileg valóban idegen képző, azonban már meghonosodott nyelvünkben (vö. *forgalmista*, *irodista*). A mai nyelvhasználatot nézve e miatt nem igen lehet kifogásolni az *orgonista* szót. Kérdés azonban, hogy az *orgonista* és a kétségtelenül magyarosabb képzésű *orgonás* jelentésében nincsen-e hangulati különbség. Ha a zenei körökben nincs az *orgonás* szónak — mondjuk — pejoratív mellékíze, akkor magam is ennek a pártjára állanék és ezt terjeszteném, ha azonban van, akkor az *orgonista* alakot meg kell tartani, mert az esetben erre feltétlenül szükség van.

L. Gy.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. — (F.: Thiering Richárd.)

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXI. ÉVF.

1935. NOV.—DEC.

9—10. SZÁM

Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.¹

Saru.

A GOMBOCZ, BTLw. 115 felsorolta oszm., csag., kirg. *čariq*, *čaruq* adatokhoz hozzáfűzendők a következők:

Krími *čariq* 'das grobe Schuhzeug der Bauern' (RADL. III, 1863) | kumük *čarik* 'saru' (NÉMETH: KSz. XII, 106) | karacs. *č'ari'q* 'Riemenschuh' (PRÖHLE: KSz. X, 97) | balkár *čari'q*, *čari'x*, *čari'γ* 'weicher, lederner Schuh, worüber beim Ausgehen schwere lederne Galoschen gezogen werden' (PRÖHLE: KSz. XV, 213) | turki چاروق *čhároq* 'a rough boot of untanned leather formed like mocassin with the lower leather drawn up round the foot; worn by the Kirghiz mountaineers, and by caravanmen for journeys' (SHAW 93) | keleti török *čaruq* 'szíj-saru' (budapesti négy nyelvű kéziratosszótár II, 42 a) | Kašr. *čari(u)q* 'Schuh'; *čaruqla-* 'Schuhe anziehen'; *čaruqluy* 'beschuht'; *čaruqluq* 'Schuhriemen' | ujur *čaruq* (MALOV, Ujgurskie rukopisnye Dokumenty: ZIVAN. I, 132, 10).

A törökből:

A) Orosz чарок, чарка, többes száma чарки 'férfiak és nők lábbelijének általános elnevezése Szibériában'; чары (többes szám) 'ua.'; чарыки 'alacsony csizma puha bőrből' (a Kaukázusban használatos szó).

B) Horvát *čaruḡdžija* 'opančar' < oszm. (IVEKOVIĆ—BROZ I, 148). Hasonlóképen oszmánli eredetű az új-görög τσαρούκι, τσαρούχι, továbbá az arumun *tsəruhi* 'ua.' (vö. MIKLOSICH, Die türkischen Elemente in den Südost- und osteuropäischen Sprachen: DWAW. XXXIV, 273).

C) Mongol Hua yi yi yü (vö. NyK. XLVIII, 326) *čaruq* 'láb-beli' | monguor *ts'üüroq* 'botte dont la tige couvre à demi la jambe' (DE SMEDT—MOSTAERT 443).

D) Perzsa چارغ (= *čaruγ*) et چارق (= *čaruq*) pro² چاروق et چاروق 'genus tegminis pedum apud rusticos maxime usitatum' (VUL-LEERS I, 552). Az irodalmi új-perzsán kívül használatos e szó a ma élő nyelvben is: چارق (= *čaruq*) 'babouche' (BÉROUKHIM, Dictionnaire persan—français.² Téhéran, 1932. 292).

¹ Vö. MNy. XXIX, 218—21, 275—9, XXX, 200—8, XXXI, 35—41, 218—22.

² Helyesírási különbség.

E) Az oszét *culuq* (nyugati), *cīriq(γ)* (keleti) 'Stiefel, Stiefelschaft' szót MILLER (Osetinskie etjudy II, 116 és Die Sprache der Osseten 9) török jövevénynek tartja. A szintén idevont karacsáj *č'urúq* 'Stiefel', *č'uruqčü* 'Schuster' (PRÖHLE: KSz. X, 99) és balkár *curúq*, *curúz*, *curúγ* 'Stiefel' (PRÖHLE: KSz. XV, 216) viszont oszét jövevényeknek tekintendők G. SCHMIDT szerint (Über die ossetischen Lehnwörter im Karatschajischen: Annales Academiae Scientiarum Fennicae XXVII B, 377). SCHMIDT különben az oszét szót MILLERTől eltérőleg inkább az orosz *čulok* 'Strumpf', kiscrosz *čutók*, bulgár *čulka* 'ua.' szavakhoz volna hajlandó kapcsolni, ha nem zavarná e feltevést a kazáni *čolγwū* stb. (Vö. G. SCHMIDT i. h. és BERNEKER, EtWb. 163.)

F) A kaukázusi nyelvek közül a kabardban előforduló *šyryqū* és az abadz. *šyryqu* 'ua.' G. SCHMIDT szerint is törökből („hegyi tatárból“) való jövevény.

A magyar *saru* tehát — amelynek régiségét a szókezdő š- és a magánhangzós szóvég biztosítja — egyébként egy vándor műveltségszó érdekes családjába is tartozik.

Ködmön.

GOMBOCZ bolgár-török jövevényszavainkról írott munkájának magyar kiadásába (66. l. 215. címszó) felvette *ködmön* szavunkat, a német kiadásban teljesen elhagyta, majd a MNy. XII, 1—2 újra visszatért az eredeti VÁMBÉRY-féle etimológiához, a török magyarázatot végleg elfogadta s megmagyarázta annak látszólagos gyöngéit is.

Ehhez a magyarázathoz nincs több hozzátenni való, a kérdés szótörténeti része azonban — érthetően — nincs végleg lezárva. A régi és újabb török, valamint az eddig teljesen figyelmen kívül hagyott mongol anyagból a következő adatok csatolandók az eddigi megfelelőkhöz.

Török:

Ujg. *k(ä)d(i)m* 'Kleidung' (RAMSTEDT: JSFOu. XXX, 3: 60); *käd-* 'anziehen'; *kätil-* 'angezogen werden'; *kädim* 'Kleid' (BANG—GABAIN, AnInd. 23); *kädgü* 'Bekleidung' (BANG—GABAIN—RACHMATI, TurfT. VI, 87) stb. (egyéb uigur adatokra vö. A. CAFEROĞLU, Uygur sözlüğü. Istanbul, 1934. 79) | *Käš-yarı* *käd-* 'anziehen'; *kädgü* 'Kleid'; *kädil-* 'angezogen werden'; *kädrül-* 'ua.'; *kädrüş-* 'einander beim Anziehen helfen'; *kädük* 'Regenmantel'; *kädür-* 'anziehen, bekleiden'; *kädürsä-* 'zu bekleiden wünschen'; *kädüt* 'Kleidung, bes. für eine Hochzeit' | karag. *kedermen* 'anziehen, sich ankleiden' | (CASTRÉN, Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre 93) | *kojb. kizerben, kēzerben* 'tragen, anziehen' (i. h. 95) | turki *kī-mak*

'to put on (clothes), to wear' (SHAW 177) | kumük *gij-* 'felvenni'; *gijin-* 'ua.'; *gijindir-* (causat.); *gijim* 'alak, forma' (NÉMETH: KSz. XII, 114) | karacs. *k'ij-* 'anziehen, anlegen (ein Kleidungsstück)'; *k'ijim* 'Kleidung' (PRÖHLE: KSz. X, 110) | bask. *kéj-* 'ölteni, felölteni'; *kéjém* 'öltözék' (PRÖHLE: KSz. V, 252) | alt., tel., kirg. *kijim* 'die Kleidung' (RADL. II, 1344) | jakut *kät*, *kätäbin* 'anlegen, anziehen, tragen'; *kätärd*, *kätärdäbin* 'einem Anderen Etwas anlegen, anziehen'; *kätärdilin*, *kätärdilläbin* 'angelegt, angezogen werden' (BÖHTL. 52).

Az oszmánliból való: szerb *djeisija* (< *gejsi*) 'Anzug, Leibwäsche' (vö. MIKLOSICH: DWAW. XXXV, 113).

Mongol:

Irod. mong. *kedür-*, *ködür-* 'накидывать платье; ruhát felvenni' (VLAD., SravnGram. 151; GOL'ST., Slov.; RAMST., Verbst. 24); *kedürge*, *ködürge* 'köpönyeg' (uo.); *kejim*, *kijim* 'une chabraque, housse' (KOW. III, 2490) < **kedim* | irod. oirat *ködör-* 'накинуть (платье)' (POZDN. 289); *ködörge*, *ködörgö* 'плащ, накидка' (uo.); *kijim* 'черпак, кичим' (i. h. 286).

Jövevények a mongolból: oszm. *käjim* 'eine Kriegskleidung, der Panzer' (RADL. II, 1151) | szag. *kejim* 'die Schabracke, Sattelunterlage' (uo.) | kirg. *käzim* 'die Pferdedecke' (i. h. 1183); *küzim* 'ua.' (i. h. 1178) | perzsa كش és كش 'vestitus bellicus serico fartus' (VULLERS II, 803) | orosz *kišim* 'die lederne Schabracke' (Szibériában használatos szó; PAVLOVSKI).

A török *käd-*, *ked-* 'felvenni, felölteni' igének szabályos származéka a magyar szó forrásául szolgáló **kedmān* 'ruha', amelyet azonban közvetlen török forrásból még mindig nem tudunk kimutatni. A *-man*, *-mān* jól ismeretes mint deverbális és denominalis képző (vö. DENY, GramTurque 326—7, ZAJACKOWSKI, Suffiksy 26). E képzőnek bennünket közelebről érdeklő funkciójával nemrég foglalkozott M. RÄSÄNEN, Türkische Nomina instrumenti auf -man (-mān) und Entsprechungen in den slavischen Sprachen: Annales Acad. Sc. Fenn. XXVII, 273—6. — Különös figyelmünkre tarthat számot a dolgozatnak az a része, amelyik a *-man*, *-mān* képzős török és török eredetű szláv ruhanekkel foglalkozik. Mindössze öt ilyen szó ismeretes eddig, azonban mind az öt meglehetősen nagy területen él. Ezek: 1. Oszm. *dolaman* 'Tuchkleider der Janitscharen; Kleid aus rotem Tuch, das die Tatarenoffiziere tragen' < : tör. (oszm.) *dola-* 'umgeben, umwickeln'; megvan a következő szláv nyelvekben: orosz *doloman*, *doliman*, kisorosz *dolomān*, lengyel *dolman*, *dotman*, *dotoman*, *dotaman*, cseh *doloman*, *dolman*, továbbá az oláhban *dolman*, *dolomana* (TRKIN II, 560), a magyarban *dolmány* és az új-felnémetben *Dolman* (vö. RÄSÄNEN dolgozatán kívül még BERNEKER. EtWb. I, 206). 2. Tör. *äk-mān* 'Tuch, Mantel, gefütterter Rock' < tör. *äk-* 'ziehen, an-

ziehen'; törökből: orosz *čekmen*, kisorosz *čekmen*, *čekman*, lengyel *czekman*, *czechman*, oláh *cecmen* (vö. BERNEKER, EtWb. I, 139 és MIKLOSICH: DWAW. XXXVII, 22). 3. Csag., oszm. *soqman* 'Halbstiefel aus Leder oder Safian' | tob. *sükmän* 'ein Rock aus Kameltuch, das Tuch, der Tuchrock' <: tör. *soq*, *suq* 'hineinlegen'; törökből: orosz *sukman*, kisorosz *sukmána*, lengyel *sukmana*, bolgár *sukman*, oláh *sucman*, *suman*, magyar *szokmány* (vö. BERNEKER 139; MIKLOSICH: DWAW. XXXV, 160 és XXXVII, 22; ŞAINEANU, Inf. or. II, 327; TIKTIN III, 1524; CzF. V, 1397); — finnugor nyelvekben: osztják *şęwkmän*, *şęwkmän*, *sukman*, *suxmen*, *süxmen-toul'* (PAASONEN: FUF II, 130); vogul *şüxmän*, *şüxman*, *söxman*, *süxmän* (KANNISTO: FUF. XVII, 168; mordvin *suman*, *sumań*, *şamań* (PAASONEN: JSFOu. XV, 2 : 50); votják *sukman*; zürjén *sukman* (WICHMAN: MSFOu. XXI, 95). Az eddigi kutatók egybefoglalták az itt tárgyalt 2. és 3. pontot, RÄSÄNEN azonban különválasztja, úgy látszik, helyesen. Jelentésánilag ugyan nem volna kifogás az együvéfoglalás ellen (vö. oszm. *čäkmä* 'grosse Stiefel' és 'Unterhosen'), hangtani okok azonban indokolttá teszik a különválasztást, noha bizonyos nehézségeket így sem tudunk kiküszöbölni. 4. Tör. **kedmän* > magyar *ködmön* stb. 5. Alt., tel. *qarman* <: tör. *qar* 'eindringen, einmischen' > orosz *karman*. — Ide sorolhatjuk még: oszm. *duman* 'die Hosen' (RADL. III, 1798) ~? oszm., csag. *duvač* 'ein weites Oberkleid; die Decke' (uo.) | kking. *beşmen* 'rövid, csipőben vágott kabát' ~? kaz. *bişmät* 'ein wattierter Rock' (i. h. IV, 1789); 'bö kaftán, tatár felöltő' (BÁL. 160) > orosz *бешмер* 'der Halbrock der Tataren'.

RÄSÄNENNEK a példái, melyeket néhány adattal kibővíteni próbáltunk, nemcsak a magyar *ködmön* -*man*, -*män* képzőjét igazolja kellően ruhanévokban, hanem tanúbizonyságot szolgáltat arra vonatkozólag is, hogy a ruhanévek a legjellegzetesebb vándor műveltségszók közé tartoznak.

Bársony.

Csuvas, ó-csuvas eredetű votják és cseremisiz, továbbá orosz egyh. szláv adatok alapján GOMBOCZ (MNY. VIII, 402—3; EtSz. I, 300—2; Rozwadowski-émlékkönyv 71 köv.) bolgár-török eredetűnek tartotta *bársony* szavunkat. Okoskodását fényesen igazolta a Mahmud al Kāşrari szótárából nemrég előkerült *barēn*, *barēun* 'Brokat' szó (GOMBOCZ: MNY. XXIV, 344).

Kāşrari egyetlennek látszó feljegyzését a török régiségből egyéb adatokkal is megtámogathatjuk.

Ibn Muhannā 1924-i konstantinápolyi kiadásában 167. l.

találjuk: *barēin*, jelentése arabul الدباج 'brokát'. Ugyanebben a szótárban a foglalkozásokról szóló fejezetben, 155. l. még egyszer olvasható a szó, nomen actoris-képzővel megtoldva: *barēinēi*, arabul حالك النسيج '(brokát)szövő'. Mind a két előfordulás megtalálható Ibn Muhannā legújabb konstantinápolyi kiadásában is (vö. APTULLAH BATTAL, Ibnü-Mühennâ lûgati. Istanbul, 1934. 16). Már számos esetben bebizonyosodott, hogy a konstantinápolyi kiadás alapjául szolgáló kézirat jobb, megbízhatóbb, mint az, amelyből P. MELIORANSKIJ kiadta Ibn Muhannā-t (Arab filolog o tureckom jazyke. StPbg., 1900.). Így van ez most is. A MELIORANSKIJ-féle kiadásban teljesen hiányzik a *barēinēi*, a *barēin* helyett pedig тарχα *tarxa*, *turxa* alakot találunk, ami talán — mint A. BATTAL is javasolja — helyesen *barča*-nak olvasandó. A *barča* jelentése tudvalevőleg ugyanaz mint a *barēin*-é, s GOMBOCZ szerint egyébként is szorosabb kapcsolat állhat fenn közöttük: a *barēin* esetleg kicsinyítő képzős alakja a *barča*-nak (MNY. XXIV, 344).

Megtaláljuk szavunkat egy másik híres arab-török szótárban is, a XIV. századból való Abû Hayyân-féle Kitâb al-idrâk li-lisân al-atrâk-ban (vö. GOLDZIEHER: NyK. XXXIV, 130; ed. A. CAFEROĞLU. Istanbul, 1931. 39), szintén *barēin* alakban és ugyanazon jelentéssel.

Kiegészíthetjük ezeket az arab-török adatokat egy ujjur nyelvi feljegyzéssel. A berlini Maitrisimit-töredékekben (98) a *barēin* két rokonértelmű szó: a *torqu* és *işkirti* társaságában fordul elő, mint a Türkische Turfantexte VI. kiadónak jegyzetéből (60) megtudjuk. (Megjegyezzük, hogy a kérdéses ujjur kézirat eddig kiadatlan, noha egyes részeit — német fordításban — már felhasználta F. W. K. MÜLLER, Maitrisimit und Tocharisch: SPAW. 1916. A TurfT. VI.-ban kiadott Säkiz yükmäk-ben különben nem fordul elő a *barēin*, mint az indexből következtetni lehetne.)

Ölt.

E szó török etimológiája NÉMETH GYULÁTÓL származik, aki „Régi török jövevényszavaink és a turfáni emlékek“ című dolgozatában (KCsA. I, 74—5) ujjur és oszmánli adatokkal egyeztetette a magyar *ölt*-öt. Újabb anyagot adott és az egész jelentéstani szempontból csoportokra tagolta PAIS DEZSŐ, Ölt: KCsA. II, 460—3.

Szótörténeti pótléklul a következő adatokat csatolhatjuk még az eddigiekhez.

Török:

Kún, tar., tel., alt., leb., sór, szag, kojb., kacs., küer., kirg., kkirg., ujj., csag., turki, oszm., karL., T. *il-* 'anhängen,

aufhängen' (RADL. I, 1473); *ilin-* 'anhängen, hängen bleiben, sich an Etwas anhängen' (i. h. 1485) | tüm., tob. *iläk-* 'hängen bleiben, sich in einem Netze fangen' (i. h. 1479) | csag. *iläk* 'das Band, der Faden (zum Anbinden)' (uo.) | oszm. *ilik* 'das Knopfloch, die Knopföse' (i. h. 1484); *iliklä-* 'zukunftöpfen' (i. h. 1485) | kún, karL., T. *ilindir-* 'anhängen' (i. h. 1486) | karL., T. *ilinček* 'der Fallstrick, die Schlinge' (i. h. 1487) | alt., tel., leb., szag., kojb., kacs., sór, kirk., kkirk. *ilil-* 'aufgehäuft werden, hängen bleiben' (uo.) | tar., ujb., csag., turki, kún *ilíš-* 'an etwas hängen bleiben; auf einander stossen, sich treffen, sich berühren; an einer Stelle anhalten, zögern' (uo.) | oszm. *ilíšin-* 'hängen bleiben' (i. h. 1488); *ilístir-* 'anhängen, anbinden' (i. h. 1489) | jak. *il-* 'anknüpfen, einhängen'; *ilin-* 'sich anknüpfen, sich anhängen'; *ililin* 'angeknüpft, eingehängt werden' (BÖHTL. 37—8) | csag. *ilgä-* 'zukunftöpfen' (RADL. I, 1490) | kirk., csag. *ilgäk* 'ein (eiserner) Haken zum Aufhängen'; csag. *ilgäk* 'der Knopf' (uo.) | kirk. *ilgälä-* 'sich an etwas anhäkeln, verfängliche Reden machen, necken' (i. h. 1492); *ilgäläs-* 'dicht beieinander wohnen, nahe Nachbarn sein' (uo.) | kkirk. *ilgäläs-* 'dicht gedrängt' (uo.); *ilgír* 'der zu packen liebt, gern sich anhäkelt (ein lobendes Epitheton der Raubvögel)' (uo.) | kirk. *ilgiz-* 'aufhängen, anhängen' (uo.) | kaz., tob., bar. *ilt-* 'fortbringen' (i. h. 1493) | jak. *ilt* 'führen, tragen' (BÖHTL. 38) | kaz. *iltir-* 'fortbringen lassen, mit Jemand schicken' (RADL. I, 1494); *iltiš-* 'beim Fortschaffen helfen, zusammen fortbringen' (uo.) | kirk. *ildír-* 'aufhängen, anhängen' (i. h. 1495) | alt. *ilbäk* 'ein grosser Haken' (i. h. 1497) | sór *ilbäk* 'die Oese, Schleife, das Bindeband' (uo.) | szag. *ilbiktä-* 'zubinden, zuknöpffen' (uo.) | turki *ilmä* 'der Kettenstich' (uo.) | oszm. *ilmäk* 'eine Schleife, ein Knoten' (uo.); *ilmäklä-* 'binden, befestigen, anknöten' (uo.) | néhány ujbúr elöfordulásra vö. CAFEROĞLU, Uygur sözlügü I, 67—8 || kirk. *il-* 'aufhängen' (RADL. I, 1374); *illin-* 'aufgehängt sein; hängen, hängen bleiben' (i. h. 1376); *ilinís-* 'aneinander hängen bleiben' (uo.); *ildír-* 'aufhängen lassen' (i. h. 1379) || kún, ujb., csag., karT. *ält-* 'fortbringen, fortführen, führen, fortsenden' (i. h. 824) | karL., T. *ältin-* 'fortgebracht, geschickt werden' (i. h. 826) | karT. *elt'* 'tragen, fortführen; liefern' (KOWALSKI 183); *eltin-* 'getragen, geführt, geschickt werden' (uo.).

Mongol:

Irod. mong. *ilege-* 'envoyer qc., déléguer' (Kow. I, 299); *ilegeldü-*, *ilegelče-* 'envoyer ensemble' (i. h. 298); *ilegelge-* 'ordonner d'envoyer' (uo.); *ilegege-* 'ua.' (i. h. 299); *ilegegül-* 'faire ordonner d'envoyer' (uo.); *ilegegde-* 'être envoyé' (uo.) | irod. oirat *ilege-* 'послать, отправить, прислать' (POZDN. 25) | khalkha *ilgē-* 'küldenü' (VLAD., SravnGram. 177) | burját *ilgänäm,*

ilgênap 'schicken' (CASTRÉN 94). Az *ilege*-ige¹ eredetileg *-ge*-képzős factitivum, azonban néhány esetben — mint már BOBRONIKOV is jelzi nyelvтанában (122) — a képző e funkciója teljesen elhomályosult, s megkövesedve az alapszóhoz tapadt. Ilyen még pl. a mong. *edege*- 'meggyógyul' is (vö. LIGETI: MNy. XXIX, 279) | irod. mong. *elgü* 'pendre, être suspendu, être accroché; suspendre, accrocher; se dit des oiseaux de proie lorsqu'ils enfoncent leurs serres' (KOW. I, 212); *elgümel* 'accroché, suspendu' (uo.); *elgüče* 'clou, crochet' (uo.); *elgügül* 'ordonner de suspendre' (uo.); *elgügür* 'crochet, perche pour suspendre, clou' (uo.); *elgügde*- 'être pendu, accroché, attaché à' (i. h. 213); *ölge*-, *ölgü*- stb. (KOW. I, 536) | irod. oirat *ölgö*-повесить, развесить, вывесить, висеть' (POZDN. 40); *ölgötei* 'повешенный' (uo.) | bait, kobdói derbet *ölgö*- (VLAD., SraunGram. 152) | khalkha *ölgü*- 'ua.' (uo.) | burját *elgenäm*, *ölgönöp* 'aufhängen' (CASTRÉN 92). — A VLADIMIROV idézte oszm. *ölgü* 'die Waage, das Maass' (RADL. I, 1254) nem tartozik össze a mongol adatokkal. Vö. ujj. *ölgüle*- 'mässen, abwägen' (i. h. 1254); *ölgülüg* 'gewogen, gemessen, passend' (i. h. 1255) | oszm. *ölē*- 'messen, ausmessen; schätzen' (i. h. 1257) | krími, ujj. *öläü* 'messen' (uo.) | csag., oszm. *öläk* 'das Maass' (uo.) | krími, oszm. *ölü* 'das Maass' (uo.) stb. — A mong. *-yu*-, *-gü*- képző műveltető vagy szenvedő jelentésű és csak régi szavakban fordul elő (vö. RAMSTEDT, Zur Verbstambbildungslehre: JSFOu. XXVIII, 3: 16—7).

M a n d z s u - t u n g ú z :

Mandzsú *elge*- 'zügeln, am Zügel führen' (GABELENTZ 53; ZACHAROV 77) | tungúz *algə-m* 'бечтə обоз' (VASILEVIČ, Evenkijsko-russkij dialektologičeskij slovarj. Lgd., 1934. 163) | tungúz *élgokol* 'führe' (CZEKANOWSKI—SCHIEFNER 360) | szolon *elge* 'бечтə' (POPPE, Materialy po solonskomu jazyku 49) | barguzini tungúz *elge-kele* 'ua.' (POPPE, Materialy dlja issledovanija tungusskogo jazyka 44) | goldi *elgi*, *elginai*, *élgokol* 'Führer' (GRUBE 11); *ölgöžam*, *elgašnem*, *ylganem* 'führen' (uo.); *elgyren*- 'fort- oder herbeiführen' (uo.).

Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a magyar *ölt* eredetileg nem volt ruházatkodási műszó.

LIGETI LAJOS.

¹ Utólag látom, hogy a Mongolok Titkos Történetében kizárólag az eredeti *ile*-használatos (vö. PELLIOU: T'oung Pao XXXI, 158). [Korr. jegyzet.]

A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvelmlék.¹

marc 54₈ IX., 55₆ XV. [*mārck*]. Később is előfordul ezen a tájon 1381, 1524: *Mark, Marky*. Mai megfelelője: *Márki* (a KTérk. szerint *Marki*), erdő Nagykanizsa vidékén, Homokkomáromtól és Obornaktól ék. (CSÁNKI III, 81). A határjárásba fekvése szerint beleillik. A latin *Marcus* névből ered, az *-us* végzetnek valószínűleg magyar nyelvi elvonásával (MELICH: NyK. XXXIV, 35, MNy. X, 199). Itt még talán mint személy-név szerepel.

Mariada 53₂₈ VII., **Mariad** 53₂₀ XXXV. [*māriād(a)*]. Somogy m. ék. zugában feküdt (CSÁNKI II, 627, REISZIG II, 126). Talán arról kapta nevét, hogy *Mária* tiszteletére szentelt egyház vagy kápolna volt ott (vö. *Mária-Magdaléna* [CSÁNKI II, 627], *Szent Barbara* [CSÁNKI III, 318 stb.]), amint Ecsény határában is szerepel egy „ad ecclesiam beate *Marie*“ 58₁₄ XXXIV.

Meger 53₂₇ VI., 58₁₈ XXXV. [*medjer*]. Ma Bábony-Megyér Somogy m. Adándtól, Nagyberénytől délre (CSÁNKI II, 628, REISZIG II, 126). Később is többször említik. A helynév a *magyar* név magashangú változata, Konst. Porph.-nál *μεγέρη* (ÓMOLV. 8, MELICH: MNy. VI, 152, HÓMAN B.: MNy. XVI, 66, HORGER: MNy. XXIII, 129). Az eredetileg törzsnévként szereplő nevet számos hely őrizte meg: eredetibb alakja *megyeri* < **magyeri*, amely talán a finnugor eredetű *magy-* (vö. *mañši*) + török *eri* 'ember, férfi' szavak összetételéből keletkezett (NÉMETH Gy., HonfKial. 245 kk.).

Micus 54₂₇ XIII. [*mikuš*]. Személynév, amely többször is előfordul az oklevelekben, néha *-a* továbbképzéssel is: 1138/1329: (KNAUZ I, 89, 96), 1211 (PRT. X, 507, 513, 514, 515) stb.: *Micus* | 1138/1329 (KNAUZ I, 93), 1141—61 (MKönyvsz. 1892—1893: 14): *Micusa*; a középső magánhangzó kiesésével: 1211: filius *Micse* (PRT. X, 510) | 1236: *Micsa* (ZalaOkl. I, 10) | 1237: *Myxa, Mixa* (ÓMOLV. 90). Később a *Miksa* nevet a *Maximilián*-nal találjuk kapcsolva. *Micus* talán a *Miklós* névből való becéző alak (vö. MELICH: NyK. XXXIII, 321, XXXIV, 38; MIKL.: Denkschr. X, 287). Az *-s* talán magyar képző ebben a személynévben; már korán megtaláljuk képzőtlen alakban is: 1138/1329 (KNAUZ I, 95), 1211 (PRT. X, 506): *Micu* stb.

Milar 57₂₃ XXX. [*mīlār*]. Ma *Mellár* puszta Fejér m. a veszprémmegyei határon, Isztimér mellett ny. felé (CSÁNKI III, 338, KÁROLY IV, 382). Ismeretlen, talán német (vö. *stamer*) eredetű név (PAIS: MNy. IX, 177 szerint talán a német *Meiler* < *mīler* megfelelője).

¹ L. MNy. XXXI, 152—67, 243—58.

Mircur 55₂₅ XVIII. [*mirkur*]. Személynév a latin *Mercurius*-ból. Korán megtaláljuk latin alakjában: 1111, 1113: „*Mercurius princeps Ultrasilvanus*“ (FEJÉRPATAKY, Kálmán okl. 42—4, 55—62) | 1141—1161: *Mercurio* (MKönyvsz. 1892—1893: 14). Ez utóbbi esetleg személy szerint is azonos lehet az oklevelünkben szereplővel. A *Mircur* alak származhatik közvetlenül a latinból is magyar elvonással (vö. MELICH: MNy. X, 249).

Mog 60₃₀ L. [*mog*]. A *mag* szó személynévi használata. Gyakran előfordul az Árpád-korban, továbbképzett alakokban is: 1138/1329: *Mogdi* (ÓMolv. 29) | *Mogu* (KNAUZ I, 90) | 1141—1161: *Magudi* (MKönyvsz. 1892—1893: 19) | stb. A *mag* szónak és magneveknek a névadásra való alkalmazásában a kezdetleges népi felfogás tükröződik, amely a maggal és a magféllel hozza vonatkozásba a gyermeket; a magyarban ez lehet török hatás, ámbár megtaláljuk más népeknél is, mint pl. latin *Granus*, német *Kern*, *Korn* stb. (részletesebben KERÉNYI K.: MNy. XXVII, 95).

Mogolof 57₂ XXV. [*modjološ*]. A *magyal* 'quercus lanuginosa' fanév (GOMBOCZ ENDRE: MNy. X, 19) -s képzős származéka mint dülönév. Ma nincs meg, de azon a vidéken van másutt ilyen dülönév. A *magyal* szó eredete ismeretlen; SIMONYI a *musdaly*: *magyal* viszonyában *mesgye*: *megye*-féle szláv eredetű viszonyt sejtett (Nyr. XXXVI, 232; vö. MELICH: MNy. VI, 398).

Moinnerov kerek 57₂₃ XXIX. [*moñnerou kerek*]. A *mogyoró*: 1055: „*munorau kereku*“, „*monarau kerekv*“ (ÓMolv. 22) disszimilált alakja, amilyen *humerou* is; az OklSz. adatain kívül ilyen: 1361: „*Monerowslghfew*“ (Fklt. II, 2: 17). Valószínűleg nem török eredetű szó a *mogyoró* (csuv. *mâjâr*), hanem finnugor (GOMBOCZ, BtLw. 221); de elfogadhatatlan, ahogy PAASONEN magyarázza a *bogyó* finnugor előzményéből, mégpedig *l > n* feltételezett változás (és a jelentés) miatt is (NyK. XXXVIII, 271). Talán **muna-rau*: *mony* -r + ó képzővel (vö. *domború* stb. NyH.⁷ 97). A *mony* szó 'tojás' jelentéséből (NyH.⁷ 145) származhatott *monyoró*, amennyiben a *mogyoró* csakugyan hasonlítható kis madártojáshoz.

Mour 56₆ XXI. [*mour*]. Személynév a latin *Maurus*-ból, amely mint 1211: *Mourus* (PRT. X, 506) is megjelenik (vö. FÖRSTEMANN P, 1116, PAIS: MNy. XXIV, 46, MELICH: MNy. XXVII, 215). Lehet, hogy az -us végzet elmaradása nem a magyarban ment végbe. (Vö. még MELICH: NyK. XXXIV, 40.)

Mour 56₂₉ XXV. [*mour*]. Ma *Mór* Fejérmegye északnyugati zugában (CsÁNKY III, 339, KÁROLY IV, 409). Nem dönthető el biztosan, hogy itt még mint helynév, vagy mint személynév szerepel-e. Nem valószínű, hogy *Mór* pécsi püspökről kapta a nevét (KÁROLY i. h.).

Muncad 58₂ XXXI. [*munkād*]. Ebszöny vidékén levő birtok volt; későbbi előfordulása: 1269/1294.: „terra *Munkad*“

(KNAUZ I, 570). A szláv eredetű *munka* -*d* képzős származéka; személynévből birtoknév. A szó többször szerepel személynévként: 1138/1329: *Muncadi*, *Munca* (ÓMOLv. 30, 31) | *Munkadi*, *Muncadi*, *Muncas* (KNAUZ I, 89, 96) | 1141—1161: *Munca* (MKönyvsz. 1892—1893: 18) | 1165: *Munka* (ÓMOLv. 44) | stb.

Narag 59^{24, 28} XLII., XLIII. [*nārāđj*]. A *nyár* szó -*gy* képzős származéka mint *Szilágy* stb. (vö. PAIS: MNY. VII, 168, a -*gy* előtti tőhangzóra pedig GOMBOCZ: MNY. XXIII, 124). Később 1385: „*Narag* que nunc *Narasd* nominaretur“ (Fklt. II, 5 : 42). Tehát megváltozott a neve, éppen úgy, mint *Quiestou* neve is. Ennek oka bizonyára az lehet, hogy amíg élő képző volt a -*gy*, egy ideig felváltva szerepelhetett a kétféle alak, majd később az egyik maradt meg. A *nyár* szó finnugor eredete valószínű, amennyiben ’mocsár’ jelentésű megfelelőek idézhetők a többi finnugor nyelvből (ZSIRAI: MNY. XXIII, 315, XXVI, 395, vö. MUNKÁCSI: NyK. XLVII, 458).

Neeg 54₃ VIII., **Gnec** 58²⁷ XXXVI. [*nĕk*]. Fejérmegyei hely, minden valószínűség szerint a mai Kápolnás-Nyéknek felel meg a Velencei-tó partján (vö. CSÁNKI III, 340, KÁROLY IV, 279). A helynév az egyik honfoglaló törzs nevével azonos, amely Konst. Porph.-nál: *νέκη* (ÓMOLv. 8). 1138/1329: „In villa *Neku*“ (KNAUZ I, 89). Egy **neki* alakot vehetünk fel belőlük. Minden valószínűség szerint finnugor eredetű ’árok, sөvény’ jelentésű szóval van dolgunk (NÉMETH, HonfKial. 241).

Nodog 54₃ VIII., **nodog** 58²⁶ XXXVI. [*nodog*]. Ma *Nadap* Fejér m. Fejérvártól ék. (CSÁNKI III, 339, KÁROLY V, 1), Kápolnásnyék közelében. Vö. 1166: *nadech* hn. (HazOkm. VII, 1); talán közös eredetű *Nodog*-gal, esetleg szláv *nadъ* szóból képzett személynévként felelnek meg (vö. MIKL.: Denkschr. X, 219, 294).

Nuchud 57²⁵ XXX [*nuyud*, *nüyüd?*]. Ismeretlen eredetű személynév, úgy látszik, -*d* magyar képzővel. Hasonló személynevek többször szerepelnek: 1165: *Nichu*, *Nichuu* (ÓMOLv. 44) | 1211: *Nuhu*, *Nuch*, *Nuuhu* (PRT. X, 504, 513—5) | VárReg. 45.: *Nuhu* (ÓMOLv. 86, vö. VárReg.: *Numuolohod*, ahol *h* = *γ*) | 1237: *Nvchu* ~ *Nuhu* (ÓMOLv. 89). Azonban ezeknek az összetartozása is kérdéses. A. m. *nyü?* (KNIEZSA: MNY. XXIV, 325). Oklevelünkben csak *Nuchud*-ban és *Zaunuch* ~ *Zounuch*-ban nem jelöl *cs*-t a *ch*.

Nun 53²⁷ VII., 58²¹ XXXV. [*nün*]. Ma *Nyim* Somogy m. a megye északkeleti sarkában (CSÁNKI II, 632, REISZIG II, 126), Nagyberénytől ny. Ez: 1171: *ninu* (ÓMOLv. 47) | 1229: *Nyn* (WENZEL VI, 468) | 1431: *Njn* (Fklt. III, 5 : 25). Talán személynévből ered, amely egy *Nin*-többlől való szláv személynévként felelhet meg (MIKL.: Denkschr. X, 295).

odolohe 59₂ XXXVIII. [*odolok (?)*]. Ismeretlen név. A *hc* írás talán *k* hangot jelöl. Esetleg *odolohe*-ra kell szétbontani;

az *odo-* talán személynév (< német *Odo* ?), amelyre vö. 1151 k.: „manus *Odonis*“ (PRT. I, 600).

Ojvduor 53₂₅ VI., 54₆ VIII., 60₁₃ XLVI. [*ōjudvor*]. Ma *Ujudvar* Zala m. Nagykanizsától é. (CSÁNKI III, 120, REISZIG II, 143). Önálló lovagházzá lett; latin neve: *Nova Curia* volt az oklevelekben. Feltűnő a hosszú *u*-nak *o* írással való előfordulása, mivel egyrészt a finnugor megfelelők alapján is (finn *uute-* NyH.⁷ 38, GOMBOCZ, Hangtan II², 19), másrészt az egytagú szavak magánhangzójának másodlagos megnyúlása miatt is hosszú *ú*-t várnánk. Esetleg azonban arra gondolhatunk, hogy már ekkor megkezdődött a hosszú *ú* megrövidülése a dunántúli nyelvjárásokban, és így fordulhatott elő egy *u* > *o* változás. Hasonló változata az *út* (már hosszúnak veendő) szónak éppen arról a vidékről eredő oklevélben 1255: „in viam *Charadaoth* vocatam“ (SZTP. I, 1057. sz.). Több ilyen adatot nem is ismerek az *új* és *út* szókra.

Ostumpa 59₂₈ XLII. [*ostumpa*]. Ez a halastónév később nincs meg. Nyilván hasonló eredetű név, mint az *Osztupán* helynév (CSÁNKI II, 633), és egy szláv **stopo* 'gressus' szóból származó személynévvel kapcsolható össze; vö. cseh-morva *Ostupovice* hn. (MIKL.: Denkschr. X, 316, XIV, 62). *Ostumpa* még az eredetibb orrhanggal ejtett alakból való.

papa 55₂₅ XVIII. [*pāpa*]. Bizonyára, mint személynév szerepel itt: „ad pontem *papa*“: 'Pápa hídjáig'. ORTVAY szerint ma a Csurgóhoz tartozó *Pápa* nevű puszta felelhet meg neki (II, 88). *Pápa* nemzetség szerepelt (vö. *Pápa* hn.) az Árpád-korban (KARÁCSONYI, MNemz. II, 425).

Petrella 53₂₉ VII., **petrella** 58₂₁ XXXV. [*petrella*]. Ma *Pötölle* puszta Fejér m. Fehérvártól d., Szabadbattyán mellett (CSÁNKI III, 343, KÁROLY V, 87, REISZIG II, 127). 1434: *Petelle* (Fklt. III, 5:48). A helynév egy szláv *Petro* (*Petrus*) keresztnév szláv kicsinyítő képzős *Petrilo* származékából való (MIKL.: Denkschr. X, 299) magyar nyelvi alaknak magyarázható, amelyben bizonyára magyar nyelvi az *l* geminációja is.

pochinta 59₅ XXXVIII. [*potšinta*]. Ma *Pacsetin* Szerém m. Vukovár mellett nyé. Éz: 1275: *Pochunta* | 1377: *Pachyntha* stb. (CSÁNKI II, 286) | 1308: *Pochenta*, *Pochuntha* (AnjOkm. I, 155).

pomlim 55₅ XIV. [*pomlim*]. Ma *Palin* puszta Zala m.; Nagykanizsától északra van (CSÁNKI III, 92), a határjárásnak pontosan megfelelő helyen. Itt még nyilván személynév. A későbbi adatok *n*- végzettel jelentkeznek. Személynévi használatára példák: 1268: *Pamlen* (WENZEL III, 178) | 1326: *pamlini* (AnjOkm. II, 247). Helynévként megvan még Abauj-Torna megyében: *Pamlény*, amely 1410-ben stb.: *Pomlyn* (CSÁNKI I, 214). Mindezeknek a végső forrása egy szláv *Pomnën*- személynév lehet (MIKL.: Denkschr. X, 300), amelyben az első *n* elhasonulással *l*-é változott; vö. *Knežna* > *Cleřna* stb. A szó-

végi *m* oklevelünkben korai *n > m* változás eredménye (vö. *Gan*-nal).

Poznan 61₅ LI. [*poznān*]. Német eredetű személynév; a *Pazaman*: *Paza* + *man* összetétel (MELICH: Századok LVIII, 709 kk.) egyik alakváltozatának megfelelője. KARÁCSONYI szerint (MNemz. II, 183) a *Hunt-Pázmán* nemzetség neve mindig *n*-nel van írva kb. 1300-ig, és az *m*-es oklevélközlések hibásnak bizonyulnak (vö. 1086/XII. sz. 2. fele: *Pozman*-PRT. VIII, 271). *Poznan*-ban $a - \bar{a} > o - \bar{a}$ (vö. GOMBOCZ: Klebelsberg-Eml. 160).

Qu, qu, q l. a *K, k*-val együtt.

raquatiquerec 54₁₀ IX. [*rakatkerék*]. (Az OklSz_z-ban hibásan *raquatiquerec*.) A szláv eredetű *rakattya* ~ *rekettye* < *rakita* (MIKL., SlavEl. 51) szóban feltűnő az *-a* végzet hiánya. Talán képzőnek érezve vonhatták el, amint még egy esetben magashangú párjában: 1269: *Reketty* (OklSz.). Ilyen elvonásra mutat példát *Tany* helységnév, amely bizonyára a *tanya* köznévből ered (CSÁNKI III, 491). Az *-a* képző mozgékonyására vö. *Faeregiaza* ~ *fejrhigaz*, *Foda* ~ *Fadd*, *Mariad-a*. A *rakattya* az Árpád-korban mindig *ti, thi, ty, thy*-vel van írva (KNIEZSA: MNy. XXIV, 261, OklSz.); itt is bizonyára *ty* hangot jelöl a *ti*. Talán oklevelünk nevével kapcsolatos a későbbi, ezen a tájon szereplő birtoknév: 1366: „Poss. utraque *Rakattya*“ (CSÁNKI III, 97); viszont a *-querec* nevet őrzi talán a Homokkomárom (Nagykanizsától ény.) mellett levő *Kerekvár-domb* (KTérk.) a határjárásnak megfelelő hely közelében. A *rakattya-kerek* csak oklevelünkben fordul elő, másutt a *rakattya* bokrort találjuk (OklSz.), vö. 1237: *rochotyabugurh* (ZalaOkl. I, 14).

Richard 58₁₀ XXXIII. A német *Richard* < *Rico-hard* 'rex durus' név latinositott alakja (FÖRSTEMANN I², 749, 1253).

Rigauz 55₂₇ XIX. [*rigau(t)s*]. Ma ezt a nevet őrzi bizonyára a Szuloktól délre található Felső-Rigócsa csárda (KTérk.). A víz neve személynévből származhatott; az egyszerű *rigó* szó gyakran szerepel személynévként: 1228: *Rigou* (ÓMólv. 80.) stb. (PAIS: MNy, XVIII, 32). Ennek a származéka lehet, de véleményem szerint nem magyar *-sz* képzővel, hanem egy szláv **Rigovoc* alakból; az *au*-ra nézve vö. *libauz*-cal.

Sag 54₂ VIII., 58₂₄ XXXVI. [*šāg*]. A három fejedelmeyei *Ság* közül talán azzal azonos, amely Vaál vidékén Kuldóval és Tordassal volt határos (CSÁNKI III, 344, KÁROLY V, 232, REISZIG II, 127).

Sag berk 57₂₅ XXX. [*šāg berk*]. Ma Isztimértől dny. felé van egy *Sár berek* (KTérk.), talán erre vonatkozik a fentebbi is. L. még *berk* alatt.

Sap 58₁ XXXI. [*šāp*]. Ma Ebszönytől d. felé van Nagy-Sáp (dk. tőle Sári-Sáp), Nagy-Sáp és Ebszöny között Uri-Sáp major (KTérk.); e két *Sáp* jöhet szóba oklevelünkben, közülük is valószínűleg Nagy-Sáp. Munkád határleírásában

1269/1294: „iuxta terram *Vrsap* . . . *vsap*“ (KNAUZ I, 570) | 1302: „*Saap* voc. in Com. Strig.“ (AnjOkm. I, 33). Számos *Sáp* helynév van (CsÁNKI I, 106, III, 344 stb.). A helynév bizonyára személynévből ered: 1086/XII. sz. 2. fele: *Sap* (PRT. VIII, 269).

Sar 57₂₈ XXX., 58₅ XXXII. [*šār*]. ORTVAY (II, 177) tévesen azonosítja a fejemegyei *Sárvíz*-zel. Esztergom megyében volt Ebszőny, Tokod mellett, és — úgy látszik — ma már nincs meg ezen a néven, hanem a felső része *Öreg árok*, az alsó része *Malom árok* néven szerepel (KTérk.), de bizonyára ennek a *Sár*-nak az emlékét őrzi *Sári-Sáp* község neve. A víz-név a két török eredetű *sár* egyikének felel meg (GOMBOCZ, BtLw. 114), vagy a 'Kot, Morast', vagy a 'gelb' jelentésűnek, esetleg személynévi közvetítéssel; vö. 1131: *far* szn. (ÓMOLv. 27).

Saracajn 57₃ XXVI. [*šarkān*]. Ma BAKONY-*Sárkány* Fejér m. északnyugati csúcsában (KÁROLY III, 143), Mórtól ény. (KTérk.). A személynév vagy helynév a török eredetű *sárkány* ó-csuv. **šarakan* (GOMBOCZ, BtLw. 114) szóból származik (vö. OKISZ. 832). Hogy a szóbelseji nyílt magánhangzó is kieshetik, arra vö. *Galanaš*.

Saule 60₂₃ XLVIII. [*šaul-* (?)]. A latin *Saul*, genitivusa *Saulis* (KirchWb.) keresztnévnek ablativusban álló alakja. Ez a személynév korábban is előfordul egyszerűen *Saul* alakban, néha *-us* végzet szerint ragozva is (vö. MELICH: NYK. XXXIV, 46).

Sceguen 59, XXXIX. [*segēn*]. Itt *mons*, de a hegynév bizonyosan személynévből lett, aminek gyakran szerepel: 1138/1329: *Scegun* (ÓMOLv. 31) | 1141—1161: *Scigina* (MKönyvsz. 1892—1893: 19) | 1152: *Zegen* (SZTP. I. 81. sz.) stb. Úgy látszik, a későbbi *szegény* köznévi szerepel ezekben személynévül (PAIS: MNy. XVIII, 99).

Sequed 54₄ VIII., 59₉ XLI. [*segēd?*]. Ismeretlen hely, talán egy *Szeged* (vagy *Széked*) helynévvel azonos (*qu = g?*; vö. a következővel).

Sequeft 55₁₇ XVII. [*šegēst*]. Ma Alsó- és Felső-*Segesd* Somogy m. (CsÁNKI II, 581) Csurgótól ék. SZAMOTA szerint volt a magyarban egy *ség* 'domb' jelentésű szó (NYK. XXV, 141, vö. PAIS: MNy. VII, 168, M. J.: MNy. VII, 192 stb.); ennek *-s* és *-d'* képzős származéka lehetne *Segesd*, de akkor eredetileg nyílt *e*-vel hangzott. A szó jelentésére és történetére figyelemre méltó, hogy az 1193-i *Quiestou* későbbi 1423-ban: „*Quiesd* que nunc *Segefd* appellaretur“ (Fklt. II, 5:41). Esetleg a két szó rokon jelentése alapján kaphatta a *tó* az új nevet.

Seyr kev 58₃ XXXI. [*seir keü*]. A *sir* < **sirir* ~ *seyer* szónak rövidebb alakja a közbeeső *γ* hang kiesése után; az 1055-i adattal szemben itt a második szótag magánhangzója mutat zártabb fokot (vö. PAIS: MNy. XXIX, 42). Vö. **leajn Sewer**.

Sidala 55₂₂ XVIII. [*židala*]. Ma *Ždala* vagy *Zdala* a Dráva egy kisebb mellékága (ORTVAY II, 205), Csurgótól d. Ugyanott *Zdala* hely is szerepel. Talán szláv eredetű név.

Sold l. **Zold**.

Sorcod 55₁₉ XVII. [*šorkod*]. Ma *Sarkad* Somogy m. Csurgó közelében dk. (CSÁNKI II, 639, ORTVAY II, 222). Ilyen helynév: 1138/1329: „In villa *Surcudi*“ Bihar m. *Sarkad* (ÓMOLv. 32, CSÁNKI I, 621) | VárReg. 344.: *Surcud* (KARÁCSONYI—BOROVSKY 289). Tehát az 1193: *Sorcod* már egy nyitabb hangalakot nyújt. A *sarok* szó -d képzős származéka.

Soruuld 56₂₉ XXV. [*šoruuld*, *šoruuld*]. Úgy látszik, még mint személynév szerepel. Ilyen személynévet másutt is találunk; 1198: *foruuld* (ÓMOLv. 63) | 1211: *Soruuld*. *Soruold* (PRT. X, 503, 505). Ez utóbbi alak teszi valószínűvé, hogy *Soruuld*-nak kell olvasni, és talán összefüggésben van a Vértes-hegységben Szár és Bodmér felé felbukkanó *Sarvol*, *Sarol* helynévvel (CSÁNKI III, 344), amely Boglárral is határos volt (KÁROLY V, 531). Talán hasonló eredetű, mint a következő: 1086/XII. sz. 2. fele: „in villa *Soruil*“ (PRT. VIII, 269) | 1075/1217: „montem, nomine *sorul*“ (KNAUZ I, 57). Tehát *Soruuld* -d képzős név lehet.

ftamer 57₂₅ XXX. [*stamēr*]. Az 1193-i — esetleg még személynévként szereplő — névnek ma *Isztimér* vagy *Isztemér* helység felel meg Fejér m. Fehérvártól ény. (CSÁNKI III, 351, KÁROLY IV, 254), Bodajktól dny. Van más személynévi adat is: 1138/1329: *Stamer* (ÓMOLv. 30). Német eredetű személynév, amely egy ó-felnémet *stammal*. *stamal* 'stammelnd' szónak *stamm-ēr*, *stam-ēr* mellékalakjából származik (KLUGE 375). Korábbi német adatokat nem ismerek, de megvan a későbbi *Stammer* stb. családnevekben is (HEINTZE—CASORBI 347). És hogy az oklevélben említett vidéken csakugyan szerepelhetnek német nevek, az abból is valószínű, hogy a német eredetű *Gut-Keled* nemzetségbeliek (KARÁCSONYI, MNemz. II, 19) birtokaként szerepel a szomszédos *Gut*(-Tamási) helység: 1201: *Gut* | 1254: „Terra (generacionis *Guthkelad*) *Guth*“ (CSÁNKI III, 330). Ezért sejthetünk német eredetet a *Milar* névben is. A *ftamer* legközelebbi adata (már mint helynév) VárReg. 54.: de *Zthemur* (i. kiad. 246).

ftregonienf(iif) 53₁₃ III., 57₂₀ XXIX., 60₂₂ XLVIII. *Esztergom* latin nevének más alakja a magyar oklevelekben csak a (kétes hitelű) 1156-i oklevélben van: *stigranensis* (KNAUZ I, 107). Egy külföldi forrásban már 1147 körül *Estrigun* szerepel (SCHÜNEMAN: UngJb. VII, 178). Talán ez volt már akkor az ejtett alak. A helynév valószínűleg egy szláv eredetű *Strigon* személynévből származik (EtSz. II, 82).

fum 59₉ XXXIX. [*šum*]. Talán azonos a mai, szintén Pacsetin vidékén levő *Vuka* folyóval, Szerém m. Megfelel a *som* < bolg. tör. **šum* (MUNKÁCSI: KSz. XIII, 359, GOMBOCZ:

MNy. XVII, 18) szónak, amely mint az *eger*, *kőrís* fanevek is, bizonyára a környezetre vonatkozó név volt előbb, és csak azután ment át a folyó jelölésére. Egyébként Pacsetin vidékén dűlőnévben megvan a *som* névnek a nyoma: *Šumogj Šuma* (KTérk.), amelyben a második rész a horvát *šuma* 'erdő'.

Sumberhein 53₂₇ VII., **fumberuen** 58₁₉ XXXV. [*šumber (ü, γ) žń*]. Ma Kis-Berény puszta Somogy m. ék.-i zugában (CSÁNKI II, 592, REISZIG II, 127). A KTérk. szerint Nagy-Berény-hez közel északra van *Somberény* puszta; úgy látszik, azonos a más forrásokból említett Kis-Berény pusztával. L. még **Berhin** alatt.

fumug 57₇ XXVI. [*šumudj*]. Timártól távolabb, Balinkától délnyugatra van egy *Som* hegy; ez azonban nem felel meg a fentebbi *fumug*-nak, de mégis jellemzi a területet. A név a *som* -gy képzős származéka; eredetibb alakja *sumigy*: 1055: *fumig* (ÓMOLv. 23).

fumujl 57₃₀ XXXI. [*šumulj*]. Esztergom m.-ben Nagysáp-tól dél felé van egy Bő-Somlyó hegy, de ez nem azonos az oklevél adatával, hasonlóképpen a Nagysáp vidékén levő *Somberék* sem, de mindenesetre a vidékre jellemzők. A *fumujl* a *som* -ly képzős származéka. A *som* szónak egy másik ilyen képzésére is van adatunk arról a vidékről: 1426: *Somolya* stb. Komárom m. (CSÁNKI III, 512). A *fumujl* egy **sumlu* alakból is származhatnék, mégpedig hangbetoldással a képzővégi hangzó lekopása után (vö. JAKUBOVICH: MNy. XIX, 80).

fuprun 61₂ L. [*šuprun*]. A mai *Sopron* (CSÁNKI III, 595). Ez a neve, úgy látszik, a honfoglalás utáni időkből való (vö. MELICH, HonfMg. 403, 409).

(-szeg l. *celeu ceg*, *cequfa* [?]).

(szék l. *hycicequj*, *cequfa* [?]).

(szén : szín l. *cenholm*.)

(Szeraka l. *Ceraka*.)

(szőlő l. *celeu ceg*.)

tacod 57₂₇ XXX. [*takod*]. A mai *Tokod* Esztergom m. Ebszőnytől ék. felé (KTérk.). Talán -d képzős személynévből származtatható; vö. 1138/1329: *Tocu* szn. (KNAUZ I, 95) | Vár. Reg. 301.: „Pristoldo *Toca*“ (i. kiad. 181).

Tainad 59₂₇ XLIII. [*tañäd*]. A *tanya* szó főleg a Duna vidékén szerepel gyakran az Árpád-korban a halászó helyek jelölésére; az oklevelek világosan feltüntetik köznévi alkalmazását: 1138/1329: „Locus autem piscacionis... cum *Tana* predicta“ (KNAUZ I, 94) | 1086/XII. sz. 2. fele: „piscatio libera, que vulgo dicitur *tana*“ (PRT. VIII, 270) | 1222: „piscature, que *Tonya* dicitur hungarice“ (PRT. I, 655) | stb. A cseh vagy tót eredetű (cseh *tíne* 'Vertiefung im Flusse' MIKL., SlavEl. 58, vö. MELICH: MNy. XXII, 111) szó -d képzős származéka a *Tainad* szabályos o—á > ü—á változással.

talena 61₅ LI. [*talena*]. A mai *Tolna* hely (a Duna mentén) és megye neve (CSÁNKI III, 412). Korábbi alakja: 1055: *thelena* (ÓMOlv. 23) | 1211: *Talana, Tollona* (PRT. X, 511). Eredete ismeretlen (MELICH, HonfMg. 410, 413).

Taryneu 59₂₇ XLIII. [*tar-ineü*]. Bizonyára a török eredetű *tar* 'kahl' vagy *tar* 'bunt' < ócsuv. **tar* (GOMBOCZ, BtLw. 127) és *ünő* < ócsuv. **inäy* (i. h. 136) szavakból álló összetétel; *ünő*-re van más példa is tónévben: 1319/1342: *Inewthow*; hasonló: 1251/1281: *yneuzorma* stb. (Oklsz. 1041). *Taryneu* talán személynévből ered. Ilyen jelzős összetételű nevek közönségesek a törökségben (HOUTSMA 32).

tatu 57₂₉ XXXI. [*tātu*]. Ma *Tát* Esztergom m. a Duna mellett Tokodtól é. (KTérk.). 1181/1356: *Taath* (HazOkm. VIII, 9) | 1269/1294: *Tath* (KNAUZ I, 571) | 1272: *Taat* (uo. 600). Talán vele azonos egy korábban szereplő helynév is: 1146: in *That* (PRT. I, 599, vö. uo. 279). Úgy látszik, Somogy megyében is volt egy ilyen hely: 1152: „in villa *Tat*“ (SZTP. I, 81. sz.). A helynév személynévből ered: 1086/XII. sz. 2. fele: „ad sepulchrum *Thati*... *Thatu*“ (PRT. VIII, 268—9), tehát eredetibb **tati*-ből való. Hangtanilag teljesen megfelelően egy szláv *tatŭ* 'Dieb' szónak (SCHACHMATOV: Arch. f. slav. Phil. XXXIII, 92), amint a magyarban is előfordul személynévként a *tolvaj* (Oklsz. 997).

Tewel 53₂₉ VII., **tewel** 58₂₁ XXXV. [*tevel*]. Fejér megyében volt; 1400-ban már: „terre vacue predicti Conuentus cruciferorum *Thewel* vocate, in Com. Alb.“ (Fklt. III, 3:3). Több ilyen helynév is szerepelt az Árpád-korban, ma is van egy Tolna megyében (CSÁNKI III, 454). A helynév személynévből ered; Árpád unokájának, Tarkacsu fiának neve: τὸν τεβέλη, ὁ τεβέλης (ÓMOlv. 10, vö. NÉMETH, HonfKial. 319). Tehát *Teveli* az eredetibb alakja. Talán a török eredetű *teve* < ócsuv. **täwä* (GOMBOCZ, BtLw. 129) szó -l képzős származéka?

Timar 54₁ VII., **timar** 57₆ XXVI. [*timār*]. Ma *Timár* puszta Fejér m. Mórtól ny. (CSÁNKI III, 354). A helynév a foglalkozást jelentő közszó személynévi használatából magyarázható.

toloy 57₂₄ XXX. [*toloi*]. Ismeretlen név; végződése a Tomaj-félékre emlékeztet. Talán ez a név van a következőkben is: 1217: „in quadam villa nomine *Tolooj*“ kétszer (HazOkm. V, 7) | 1211: „filius *Tolloyd*“ d képzővel (PRT. X, 510). Esetleg *Tolon*, *Tolma* személynévekkel közös töből eredő török személynévek (vö. GOMBOCZ: MNy. XI, 247).

Toploza 54₄ VIII., **toploza** 59₁₆ XL. [*toplotsa*]. REISZIG (II, 130) szerint Tolna megyében volt, de lehetséges, hogy azonos a pozsegamegyei *Tapolcá*-val, amely általában folyónévként szerepel, de mint birtoknév is előfordul (MELICH, HonfMg.

119, vö. CsÁNKI, Kőrös vm. 35, 48, 80 stb.) A helynév a szláv *topol* 'calidus, warm' szláv származéka (MELICH, HonfMg. 115 kk.).

-tov l. huca tov, Quieftou.

Tudeu, nem *Tudey* 54₃ VIII., **tudeu** 59₅ XXXVIII. [*tudey, tudey?*]. Szerém, régen Valkó megyében feküdt Pacsetin közelében k. felé; a „iuf abbatif fancti demetriij“, úgy látszik, a szerémségi Száva-Szent-Demeter bencés apátságára vonatkozik (CsÁNKI II, 238). A név olvasása és így eredete is bizonytalan. Kérdés, hogy ez a név maradt-e fenn a ma szerémmegyei *Tudincz* helynévben: 1298: *Tvgia* stb. (CsÁNKI II, 358). *Tudeu* esetleg a *tüdö* köznév személynévi használatából származó helynév.

Tur 54₂₂ XII. [*tur*]. Úgy látszik, ennek a nevét őrzi a *Turi akol* a zalamegyei Újudvartól ény., Kacorlaktól ny. (KTérk.). A határjárásnak megfelel a hely, a *Tur* az ott levő valamelyik patakot jelölhette. Több ilyen víznév szerepel hazánkban. A név eredete nincs még tisztázva, de bizonyára tévesen próbálták a szláv *turo* 'östulok, bölény' szóval kapcsolatba hozni (MELEGDI J.: MNy. XIX, 131, XX, 43).

turde 56₈ XXI. [*turd-*]. Személynév. Ugyanezen a területen megismétlődik e név: 1250: „cadi in aquam nomine *Sudureg* et usque illuc conterminatur terre Razlay filii *Turde*“ (SZTP. I, 927. sz.). Valószínűleg az utódokra is hagyományozódott a név, és a nominativusban talán *Turda* > *Torda* lenne, mint pl. 1237: *Turda* (ÓMOLv. 90, vö. KARÁCSONYI, MNemz. III, 115).

Tureg 55₁₉ XVII. [*tür-edj*]. Ma nincs nyoma e csurgóvidéki víznévnek (ORTVAY II, 288). A *Tur-* bizonyára a gyakran szereplő víznév, az *-eg* pedig a 'víz' jelentésű *igy* > *egy* szavunknak felel meg (vö. OklSz. 1039), tehát a. m. 'Tur viz(e)'.
Wacienfi 60₂₇ XLIX. [*vāts-*]. *Vác* latinositott neve, amely MELICH szerint a cseh *Vaclav* személynév becéző alakjából ered (irodalma: VIRÁGH R. 89).

Wajoda 55₃ XIV. [*vajoda*]. Itt még, úgy látszik, személynév. Ma a *Vajda-hegy* őrzi e név emlékét Nagykanizsától é., Újudvartól dk. (KTérk.). E területen később is gyakran szerepel a *Vajda* név mint személy- és birtoknév (CsÁNKI III, 121): 1308: *Voyda* szn. és *Voyda* birtoknév (AnjOkm. I, 145—6) stb. A szláv *voje-voda* 'Heer-führer' (MELICH: MNy. XVII, 145) szóból eredő személynév *Wajoda* alakja vagy *voje-voda*-ból egyszerejtéssel magyarázható, vagy pedig *vojvoda*-ból a *v* eltűnésével (MELICH: MNy. XXIX, 272); ez utóbbi lehetőségre utal néhány *v* eltűnés: *körtvél* ~ *körtél* (vö. OklSz.) | 1151 k.: *udornici* (PRT. I, 600) | VárReg. 105.: „de villa *Nadudor*“ (i. kiad. 242). Az *a* az első szótagban mindenképen feltűnő szláv

o-val szemben (â?), esetleg a ragozott alakokban a szóvégí á hatása.

War 56₂₄ XXIV. [*vār*]. Mai megfelelőjét nem találtam Tamási és Regöly vidékén. A hegynév nyilván a rajta levő, esetleg romokban heverő erősségről kapta nevét. A *vār* tőhangzójának eredetibb rövid *a* felel meg, amit *vorost* származéka világosan mutat.

Warung 54₃ VIII., **Warang** 58₁₅ XXXIV. [*vārung*, *vārang*]. Ma *Várong* Dombóvártól ény. felé, a tolna-somogyi határszélen (CSÁNKI III, 456). Korábbi adat: 1138/1329: „In uilla *Warang*“ (KNAUZ I, 93). A helynév talán személynévből ered; vö. 1138/1329: *Warang* szn. (KNAUZ I, 91). Így talán a *Warang* az eredetibb alak.

-vduor l. **Ojvduor**.

vegag 55₂₆ XIX. [*vēg-gāg?*]. E Csurgó-vidéki víznévnek később nincs nyoma. Ilyen víznév a Csallóközben 1268/1347: „ad aliam aquam, que vocatur *vegag*“ (KNAUZ I, 555). Talán 'folyóvég-ág' a jelentése (vö. OklSz. 1074).

-uer? l. **feldefuer**.

(**Veszprém** l. **bezprimienfi**.)

Vgrino 60₂₇ XLIX. [*ugrin-*]. Személynév, amely a szláv *ugrin* 'magyar' szóból származik; ma *Ugron* felel meg neki (PAIS: Szily-Eml. 42 kk.). Elég gyakran előfordul az Árpád-korban, pl. 1138/1329: *Vgrin* (ÓMÖlv. 29).

vgufa 57₂₃ XXIX., **ugufa** 57₂₆ XXX. [*ūd̥j(ū)fa*]. Az első tag jelentése valószínűleg *ügy* 'szent'; török eredetű szó < ó-csuv. *ūd-* (GOMBOCZ, BtLw. 135, vö. LIGETI L.: MNY. XXIX, 278). E név a pogánykorból eredhet, amikor a fák csakugyan áldozati helyül szolgáltak; erre utal Szent László törvénye is: „Quicumque . . . sacrificaverint, vel ad *arbores* . . .“ stb. (PÉTERFY: Sacra Concilia . . . 1741. 24); vö. *aldo cut.* L. még EtSz. I, 1494, PAIS: NyK. XLVIII, 284. Nem valószínű, hogy az *ugufa* első tagja a török *uguk* ~ *uuk* ~ *uk* 'sátorfa' szó (VÁMOS FERENC: UngJb. XIII, 243 kk.).

Vilak 53₂₉ VII. [*ūilak*]. Valamelyik *Ujlak*-ról van itt szó, de adatok híján nem azonosítható biztosan a sok közül egyikkel sem. Talán a somogy megyei? (REISZIG II, 130.) Az *a*-val való írás régibb feljegyzésre mutathat.

vinceflov 56₁ XX. [*vintsesloy*]. Személynév a szláv *Vencslav*-ból (óegyh. szláv *vešte* 'plus' + *slav* 'gloria' MIKL.: Denkschr. X, 235, 261).

vitmiz 55₂₁ XVIII. [*vitmis?*]. A későbbi időben ismeretlen ez a víznév, s az is bizonytalan, hogy miképpen hangozhatott.

(**Újudvar** l. **Ojvduor**.)

Vlkan 54₃ VIII. [*ulkān*], **Olcán** 59, XXXVII. [*olkān*]. Elpusztult hely; esetleg a névvel valamilyen kapcsolatban

lehet (Tisza-)Valk község Borsod m. neve (CSÁNKI I, 181). A birtok határleírásában szerepelnek *Kács* és *Szihalom*, tehát Borsod megyében ezeknek a vidékén feküdt (vö. ÓMOLV. 52). Ezt igazolja talán még a *Mező-Keresztes* helynév is. A helynév szláv eredetű személynévből való, amely a *vlkko* 'farkas' szó *-an* képzős származéka; bolgár *vlkan*, szerb **vlkan* > *vulkan* > *vukan* (MIKL.: Denkschr. X, 222. 256). Személy- és helyneveinkben gyakran találkozunk ilyen szláv névi származékokkal: 1138/1329: *Vlcan* (ÓMOLV. 29); vö. *vlcov* (KNAUZ I, 96) stb.

voroft 61₃ L. [*vorost*]. A későbbi *Varasd* a hasonló nevű megyében. Vö. **Worost**.

Woroft 53₂ VII.. **voroft** 56₉ XX. [*vorost*]. Ma Bonyhád-*Varasd* Szekszárdtól ny. Tolna m. (CSÁNKI III, 413, REISZIG II, 130). A helynév a *vár* szó *-s* és *-d* képzős származéka (MELICH: MNy. VI, 297), amilyen: *Kövesd*, *Segesd* stb. Vö. még **War**.

vofwar 61₄ LI. [*vošvār*]. Ma *Vasvár* Vas m. (CSÁNKI II, 729). A *vas* és a *vár* szavak összetétele (vö. Nyr. XLVII, 86).
(-üő l. **Taryneu**.)

Zagrabienni 60₂₉ XLIX. [*zāgrāb*]. Ma *Zágráb*. MELICH szerint eredetibb *Zabrag* alakú személynévből ered (NyK. XXXIX, 35).

Zala 61₄ LI. [*sala*]. Ma *Zalavár*; megye neve is (CSÁNKI III, 26). A honfoglalás előttről származó *Salla* névvel azonos; a hely a folyóról kapta nevét, amely viszont SACHAMATOV szerint kelta eredetű, és ugyanaz, mint a lengyel *Sota*, német *Saale* (MELICH: MNy. VII, 422, ALFÖLDI, Untergang d. Röm. II, 31). Az *sz*-es ejtés volt az eredetibb a magyarban is, sőt a helyi ejtésben a név ma is *sz*-szel hangzik; vö. *Szala*fő Vas m. (CSÁNKI II, 809, LIPSZKY I, 620). Vö. 1239: „Arnoldus comes de *Sala*“ (ZalaOkl. I, 15).

Zamor 57₁₈ XXVIII. [*zāmor*] Ma *Zámoly* Fejér m. Fehérvártól é. (CSÁNKI III, 357). 1302-ben: *Zamur* (AnjOkm. I, 25) | 1340: *Zamor* stb. (CSÁNKI III, 357). Ilyen helynév *Zámoly* Győr m., Győrtől ény.: 1443: *Zamor* stb. (CSÁNKI III, 562). Tehát eredetibb az *r* végű alak. A helynév bizonyára személynévből származik; vö. 1138/1329: *Zamar* szn. (KNAUZ I, 91, ÓMOLV. 31). A szóvégi *-ar* ~ *-or* ~ *-ur* megfelelésekre vö. *Zádor* alakváltozatait: 1138/1329: *Zadar* szn. (KNAUZ I, 91, ÓMOLV. 30) | 1302: „*Zadur* filij Zelemer“ (AnjOkm. I, 49) | 1436: *Zador* hn. (CSÁNKI III, 357) | stb.

Zaunuch l. **Zounuch**.

Zoboca 54₁ VII., **Zoboka** 58₂₂ XXXV. [*soboka*]. A mai Csurgó és Isztimér helységekkel volt határos, tőlük ny. felé Fejér m. (CSÁNKI III, 357, KÁROLY V, 544, REISZIG II, 131). A *Bakony* nevű birtokkal később együtt szerepel. Említései közül fontos: 1230: *Soboka* (Kisf. lt.); ebből láthatjuk, hogy

sz-szel kell olvasnunk; 1469: *Zaboka* (Fklt. III, 8:50). Talán szláv eredetű személynévből való a helynév; vö. a *sobz* 'adiumentum' szóhoz tartozó személyneveket, pl. cseh *Sobek* stb. (MIKL.: Denkschr. X, 312).

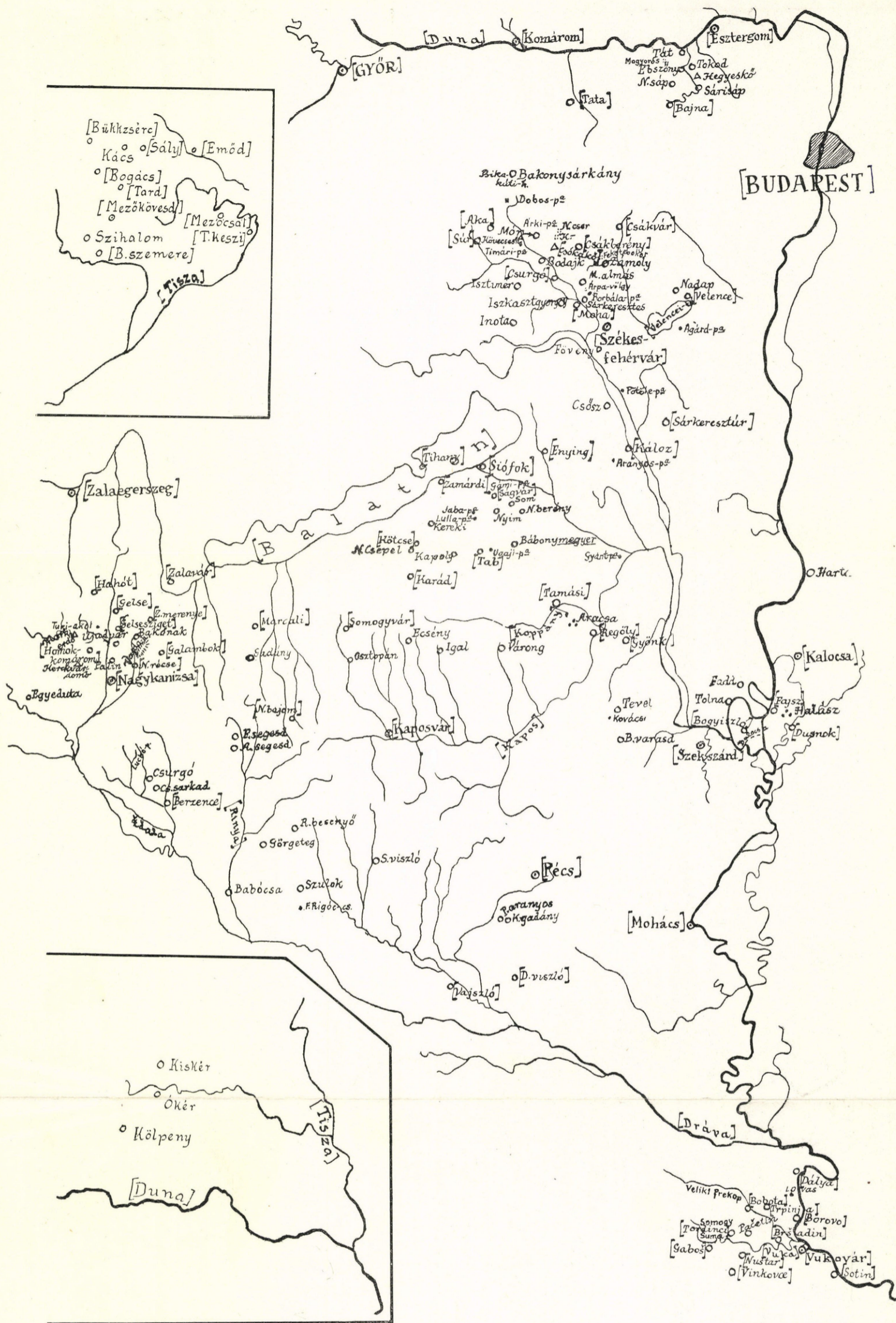
Zold 54₁ VII., **Sold** 57₁ XXV. [*sold*]. CSÁNKI *Zöld*-nek olvassa e helynevet (III, 358, REISZIG II, 131), ami nemcsak azért nem helyes, mert az oklevélben előforduló *Sold* alak sz-re mutat, és az *o* egyáltalán nem szolgál *ö* hang jelölésére, hanem azért sem, mert a *zöld* régibb alakja *zeld* (OkI Sz.). Legközelebbi előfordulásai a helynévnek: 1230: *Zuld* (Kisf. lt.) | 1232: *Zuld* (WENZEL I, 503) | stb. (vö. CSÁNKI i. h.: *Zald* ?!, a Kisf. lt. 1232: *Zuld*). Talán török eredetű név; az oszm. *sol*, kaz. *sul* (csuv. *sulaxaj*) 'bal' szóból (GOMBOCZ: MNY. VIII, 99, XII, 101, RADLOFF, Phonetik XI) származhatik -d képzővel. Talán idetartozó személynevek: 1141—1161: *Soludi* (MKönyvsz. 1892—1893: 19) | 1086/XII. sz. 2. fele: *Sol* (PRT. VIII, 269) | 1211: *Solud* (PRT. X, 512).

Zoloc 23₂₆ VI. [*solok*], **Zuloc** 55₂₇ XIX. [*sulok*]. Ma *Szulok* Somogy m. Barcstól ék. (CSÁNKI II, 649, REISZIG II, 129). Valószínűleg személynévi eredetű; vö. török *solak* ? (Vö. GOMBOCZ: MNY. XII, 101, PAIS: MNY. XXIV, 169.)

zorduc 55₁₁ XVI. [*sorduk*]. A későbbi időben nem fordul elő ez a víznév Csurgó vidékén (ORTVAY II, 451).

Zounuch 57₃ XXVI. [*soynuk*], **Zaunuch** 61₃ L. [*saunuk*]. Az első név (*Zounuch*) még esetleg személynévként szerepel. Mivel a Fejér és Komárom megye határvidékén fekvő *Sold* ~ *Zold* határleírásában fordul elő, talán összefügg vele a Komárom m. déli részén később előforduló *Szolnok* puszta: 1500: *Zolnok* (CSÁNKI III, 514). E pusztának a helye nem határozható meg pontosabban, minthogy a vele együtt említett helyek fekvése is bizonytalan (vö. TörtTár VI, 23). A név eredetibb *Szaunik*-ből származik, amely *Szau* > *Szou* többől -nik képzős alak (MELICH: MNY. XXII, 277, 326). *Zaunuch* a személynévből származó *Szolnok* város és megye nevével azonos (CSÁNKI I, 666); az *au*-val való írásnak lehet az áthagyományozás is az oka.

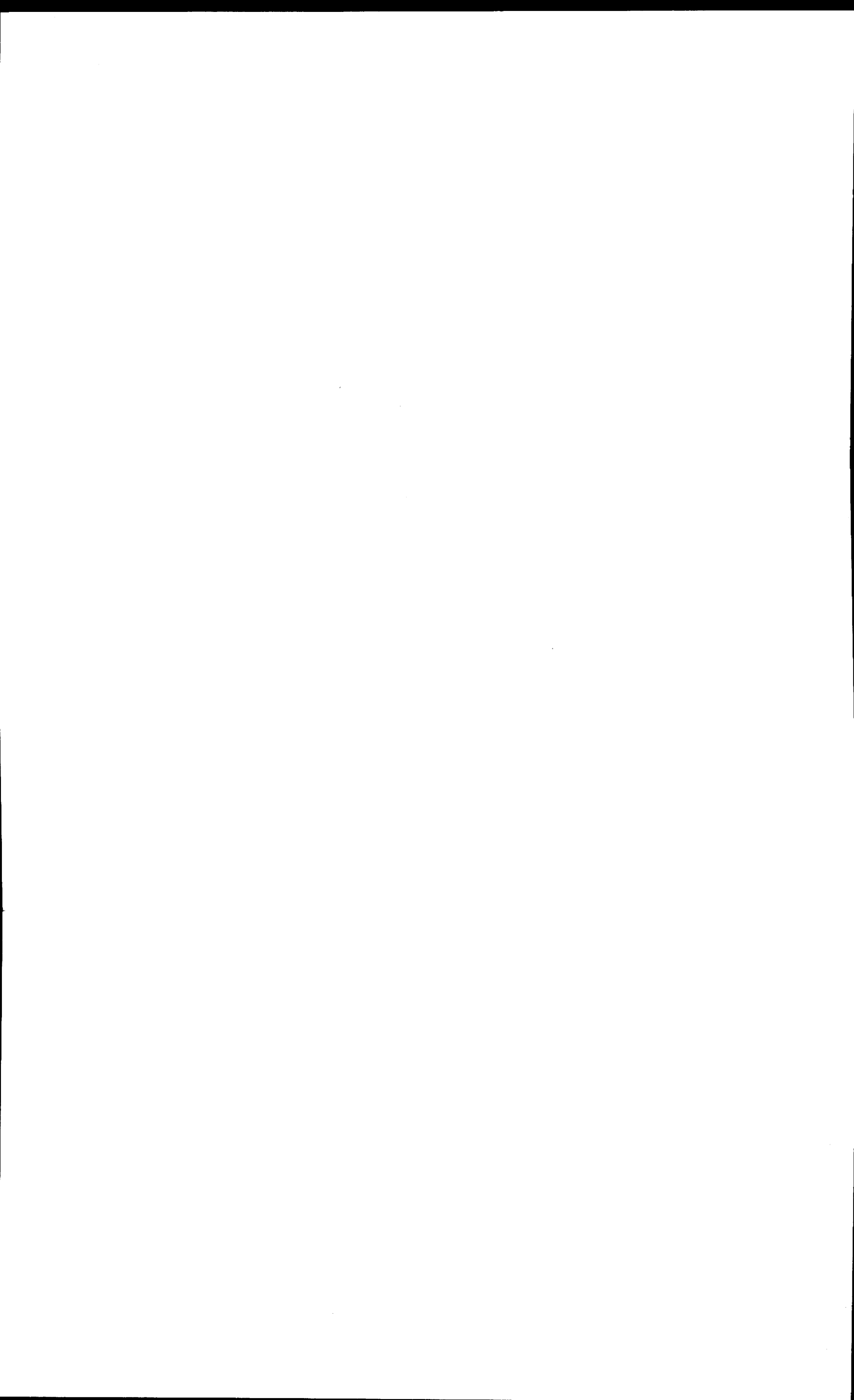
Zuduryg 56₃ XX. [*südüridj*]. Későbbi említése 1250: „et cadit in aquam nomine *Sudureg* . . . usque ad metam cruciferorum“ (SZTP. I, 927. sz.). Ezen a vidéken fordul elő később egy hasonló nevű hely is: 1398: *Zederegh* | 1467: *Zederyk* | 1494: *Zedregh* (CSÁNKI II, 658). A név talán a mai *zeder* szónak eredetibb alakjából és az -*igy* 'víz' szóból való összetétel, esetleg -*gy* képzős származék. Úgy látszik, besenyő eredetűnek kell tartanunk, mert Fejér megyében is egy besenyő alapítású *Zedreg* helynév szerepel (KAROLY III, 126), amely a mai Alsó-szentivány puszta helyén volt. Némileg kétséges a *g* betűnek *gy*-es olvasása is; esetleg kapcsolatba hozhatók a *Szederkény* stb. nevekkal is.

TÉRKÉPVÁZLAT

A FEHÉRVÁRI KERESZTESEK 1193-I ALAPÍTÓ-LEVELÉNEK HELYNEVEIHEZ

Jelmagyarázat: ○ helység, • puszta, ∴ elpusztult hely, :: erdő, völgy, △ hegy.
[] jel között a tájékozódás megkönnyítése végett feltüntetett helyek neve.

Az oklevél helyesírása.

Betű	Hang	P é l d á k
a	a	Jonata, Halaz stb.
	ā	Gan, Galanaſ, aldo cut stb.
	ε	Atachin, Faeregiazza (cangelif?)
	â?	Wajoda, Iovacol. Baillezlavo
au, av	au	Zaunuch, libauz, Rigauz (Baillezlavo?)
b	b	Berhin, Liba, job stb.
c	k	Concol, Zoloc stb. (e, i előtt nincs, kivéve bocovnicj-t)
	e, i előtt s	Epceu, cequfa, ceche, hýcicequj, celeu ceg, hýce. cenholm, huze arc, Ceraka
	tš	Bobouca, Kac
	ts	Wacienfi, vinceflov
	g?	coboz
hc	k?	odolohc
cg	k	Necg
sc	e előtt s	Scequed (2-szer), Sceguen
ch	tš	Chergou, Horcha, coach stb.
	k	Zounuch, Zaunuch
	γ?	Nuchud
d	d	Godan, Zold stb.
e	ε	Querequi, egris stb.
	e	Chergou, celeu ceg stb.
	ē?	Ker, cher, ftamer
	ē	Gnec, cenholm stb.
eu, ev	eü (eu?)	Cheuz stb. (Tudeu = tüdeü v. tudeu?)
eý	ei	feýrhigaz, Seýr kev (?)
	eï	Geýffa
f	f	bigfa. fuzeg stb.
g	g	Godan, egerag stb.
	đj	Geýffa, Gant, fuzeg stb.
	k	bigfa, bigquereg, (Goboz, Bodogth, hýnog?)
	x (γ) ?	Bodogth

Betű	Hang	P é l d á k
<i>gu</i>	<i>g</i>	Sceguen
<i>gi</i>	<i>dʒ</i>	Faeregiaza (jobagionibus)
<i>gn</i>	<i>ń</i>	Gnec
<i>h</i>	<i>h</i>	Halaz, hýgilkeu stb.
	Ø	Horcha (2-szer), hvgan (hýnog?) (vö. feýrhigaz)
	<i>γ, χ ?</i>	Berhin, Sumberhein
<i>i, j</i>	<i>i</i>	Biwol, bigfa, jgol, jntov stb.
	<i>ī</i>	Atachin, Berhin (Chiz, Querequi, hýcicequj?)
	<i>ī, j</i>	Ojvduor, Vilak, Wajoda, Jonata stb.
<i>k</i>	<i>k</i>	Ker, bokon, Kac stb.
<i>l</i>	<i>l</i>	Zoloc, lovacol stb.
	<i>l̄</i>	Chepel, Liba (2-szer), Concol (imola, Biwol ~ bilol?)
<i>il, ill, jl</i>	<i>l̄ (l)</i>	Feteil, Copuil (2-szer), fumujl, chepeil, Concoil, Baillezlavo
<i>ll</i>	<i>ll</i>	Petrella (2-szer)
<i>m</i>	<i>m</i>	Meger, abram stb.
<i>n</i>	<i>n</i>	Nodog, Warung stb.
	<i>ń</i>	Nun, Necg stb. (szó belsejében csak: fuenes)
<i>in, inn, jn</i>	<i>ń (ń)</i>	Sumberhein, Areinnel, areinqueleu, leajn Sewer, Sarcajn, Moinnerov, Tainad (Fuinnes?)
<i>o</i>	<i>o</i>	Godan, Igor stb.
	<i>ō</i>	aldo cut (Ojvduor, job?)
<i>ou, ov</i>	<i>ou</i>	Chergou, bocovnicj stb.
<i>oý</i>	<i>oi</i>	boýnka
<i>oi, oý (oj?)</i>	<i>oi, oi</i>	Boinca, toloy (Ojvduor?)
<i>p</i>	<i>p</i>	Petrella, Chepel, Sap stb.
<i>q</i>	<i>k</i>	quefarc, qielcut (cequfa?)
<i>qu</i>	<i>k</i>	Querequi, raquatiquerec, Quereki stb.
	<i>g</i>	Sequeft (Scequed, cequfa?)
<i>r</i>	<i>r</i>	Rigauz, Chergou, Meger stb.

Betű	Hang	P é l d á k	
<i>rh</i>	<i>r?</i>	feýrhigaz (Sumberhein, Berhin?)	
<i>s, f</i>	<i>š</i>	Sumberhein, <i>f</i> umujl, Micus, alma <i>f</i> , Woroft stb.	
	<i>s</i>	Sold, <i>f</i> tamer, Ostumpa, vince <i>f</i> lov stb. (szóvégén nincs)	
	<i>ž</i>	Cle <i>f</i> na, Sidala (vo <i>f</i> war?)	
	<i>tš?</i>	Geý <i>f</i> fa, Dolosa (?)	
<i>sc</i>	<i>e</i> előtt <i>s</i>	Scequed (2-szer), Sceguen	
<i>t</i>	<i>t</i>	Atachin, Gant, Tevel stb.	
<i>th</i>	<i>t</i>	Kathapani, Both, Bodogth, ethechin (Berith?)	
<i>ti</i>	<i>t'</i>	raquatiquerec	
<i>u</i>	<i>u, ü</i>	fum, tatu, Gurguteg, cubule <i>f</i> stb.	
	<i>ū, ū</i>	buzad, epzu stb.	
	<i>v</i>	Ojvduor (Soruuld, felde <i>f</i> uer?)	
<i>ue</i>	<i>e, ē?</i> v. <i>üe?</i>	beruen, fumberuen, Du <i>e</i> l (vö. <i>f</i> uenes, Sceguen)	
<i>v</i>	<i>v</i>	Tevel, vegag, vince <i>f</i> lov, voroft, vo <i>f</i> war (vitmiz)	
	<i>u</i>	Ojvduor, V <i>l</i> can, h <i>o</i> gan, V <i>g</i> rino	
	<i>ū</i>	Vilak	
	<i>ü</i>	vgufa	
<i>w</i>	<i>v</i>	Woroft, tewel, vo <i>f</i> war stb.	(Szó kez- detén és magán- hangzók közt.)
	<i>ü</i>	Sewer	
<i>z</i>	<i>s</i>	Zoloc, Loaz stb. (<i>i</i> előtt nincsen, <i>e</i> előtt 2-szer: Huze, cuzend)	
	<i>z</i>	Zamor, buzad, fuzeg, Chiz stb.	
	<i>ts</i>	Toploza (2-szer), libouza, libauz, Rigauz (vitmiz, Borz ~ borriz?)	
<i>y</i>	<i>i</i>	Zudur <i>y</i> g, cue <i>f</i> h <i>y</i> g, h <i>y</i> cicequj, h <i>y</i> ce, h <i>y</i> gilkeu, bo <i>y</i> nka, h <i>y</i> nog, h <i>y</i> gef holm, Loaz h <i>y</i> g, Kaminat h <i>y</i> g, Tar <i>y</i> neu	
	<i>ī</i>	feýrhigaz	
	<i>ī</i>	Geý <i>f</i> fa, to <i>y</i> g	

Oklevelünk helyesírás tekintetében különleges helyet foglal el az Árpád-kori oklevelek sorában, amennyiben feltűnő módokat mutat (vö. BÁRCZI: MNy. XXVI, 115, XXXI, 77). Különösen feltűnő az *n*-nek *in* (*jn, inn*) és az *l*-nek *il* (*jl, ill*) betűcsoporttal való jelölése. Az *n*-nek ez a jelölésmódja szinte kizárólag az 1193 i oklevélre korlátozódik (vö. KNIEZSA: MNy. XXIV, 326), míg az *il* = *l* hangjelölésre — bár korábbi adat nincs — a későbbi időből van biztos példánk (KNIEZSA i. h. adatán kívül): 1217/1324: *Cheturtukheil* (OkISz. 144). Viszont az *in* = *n* helyett a későbbi időből találunk *yn* = *n* hangjelölést, pl. 1339: *Zaarbereyn* (OkISz. 886) | 1522: *Wekoy*n (OkISz. 1077). Az *in* = *n*, *il* = *l* hangjelölést is nyilván francia eredet kell visszavezetnünk. A franciában ugyan *gn, ign, ing, ngn, ingn* szolgált az *n* jelölésére, találunk azonban olyan adatokat, amelyek alapul szolgálhattak az *in* = *n* hangjelölés számára, amennyiben épen a XII. század tájáról vannak nyomok arra, hogy az *in n* vagy ahhoz közelálló hangot jelölt (vö. BÁRCZI, Ófr. hang- és alaktan 41. 72). Így a francia versek rímelő szavaiban néha *n* és *in* felel meg egymásnak. Pl. a *Chanson de Roland* 285 kk. soraiban a rím��avak: *Rollanz, vivant, cumpainz, tant*; ugyanott 622 kk.: *nuls hum, manguns, yus duins, baruns* stb. (LÉON GAUTIER: *La Chanson de Roland* 32, 62). A példák számát szaporíthatnám (e helyett utalok L. GAUTIER i. kiadására 90, 208, 212, 348). Alexius életrajzából is említhetünk példát a XII. századi kéziratokban szereplő helyesírás alapján, pl. *anduins* és *quarirunt* rímeknek (FÖRSTER—KOSCHWITZ 131, 133). A rímelő szavakban hasonló példákat találunk arra is, hogy az *il* (*ill*) *l* vagy ahhoz közelálló hangot jelöl. A *Chanson de Roland*-ban: *genuilz* és *plurt* (L. GAUTIER i. kiad. 208), *asaill* és *cheval* (i. h. 298), *Amirail* és *cheval* (i. h. 304) rímeknek.¹

Az oklevél helyesírásában egyébként meglehetősen következetesség van. Így az *n* jelölésére, amennyiben megkülönbözteti az *n*-től, mindig *in*-t használ, kivéve egy esetet, t. i. a szókezdetet: *Gnec*; ugyancsak az *l*' jeléül, amennyiben megkülönbözteti az *l*-től: *il*-t. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nem ismerte e hangoknak másfajta jelölésmódját. Szélesebb körű tájékozottságára vall pl. hogy szókezdetben *gn*-nel jelöli az *n* hangot, mivel az *in*-nel való jelölés könnyen félreérthető lett volna.

Mindezekből azt láthatjuk, hogy az oklevélíró bizonyos tudatossággal alkotja meg helyesírását, és „elveit“ a lehetőség szerint igyekszik is érvényesíteni. A tudatosságot egyéb

¹ A francia helyesírásra vonatkozó kérdésekben BÁRCZI GÉZA tanár úr szíves felvilágosításaira támaszkodhattam; ezúttal is hálás köszönetemet fejezem ki neki.

esetekben is figyelemmel kísérhetjük; így pl. az *sz* [*s*] hang jelölésére *e*, *i* előtt két eset (az egyik olvasása kétséges is) kivételével mindig *c*-t, illetőleg *sc*-t alkalmaz. Másrésről viszont a következetlenségek egy részének az is az oka lehet, hogy nyilván mások által írt szavakat is kellett az oklevélírónak másolnia, de meg természetesen különben sem várhatunk az ő korában a mai értelemben vett következetes helyesírást.

Hangtani összefoglalás.

Az alábbi felsorolásban elől állanak *-gal feltüntetve a hangok, utánuk a jelölések.

Magánhangzók: **a*:*a* | **ā*:*a* (*aa*?) | ?*ā*:*a* | **ε*:*e*, *a* | **ε*:*e* | **e*:*e* | **ē*:*e* (*ue*?) | **i*, *ī*:*i*, *j*, *y* | **o*, *ō*:*o* | **u*, *ū*:*u*, *v* | **ü*:*u*, *v* | **ū*:*u*.

Kettőshangzók: **au*:*au* (*av*?) | *ou*:*ou*, *ov* | *oi*:*oij*, (*ój*?) | **eū*:*eu*, *ev* | **eī*:*eij* | ?*uy*:*uu* | ?*ey*:*eu*.

Mássalhangzók: **p*:*p* | **t*:*t* (*th*?) | **k*:*c*, *cg*, *ch* (szóvégen), *g*, *k*, *q*, *qu* (*hc*?) | **b*:*b* | **d*:*d* | **g*:*g*, *gu*, *qu* (*c*?) | **f*:*f* | **š*:*s*, *f* | **s*:*c*, *sc*, *s*, *f*, *z* | ?*χ*:*h*, *g* | **v*:*v*, *w*, *u* | **ž*:*s*, *f* | **z*:*z* | **j*:*j* | ?*γ*:*h*, *g*, *ch* | **i*:*i*, *j* | **l*:*l* | **l*:*l*, *il*, *jl*, *ill* | **m*:*m* | **n*:*n* | **n*:*n*, *in*, *jn*, *inn* | **r*:*r* (*rh*?) | **t*:*ti*.

Affrikáták: **ts*:*z*, *c* | **tš*:*ch*, *c* (*f*, *s*?) | **dj*:*g*, *gi*.

1193 táján már eléggé helyet ad a rövid illabialis *a* az *o*-nak, úgyhogy rendszeren csak *á*—*á* hangviszonyban és szó végén várhatunk rövid *á*-t. Az *á*>*o* változás megtörtént ezekben: Borz ~ borriz, Bodogth, Boronch, colochenfi, Copuil, Dolosa, Horcha, Mog, Poznan, Woroft, Zamor (Both, Nodog?), de nagy számban találunk szó belsejében az *á*—*á* hangviszonyon kívül is rövid *a*-t. Ezek közül valamiképen még csak megmagyarázhatók a következők: *Wajoda*, *Baillezlavo*, *ftamer*, *talena*, *Warang*, *raquatiquerec*. Annál feltűnőbbek: *Vilak*, *tacod*, *Tarýneu*, *lovacol*, *Areinnef*, *areinqueleu*. Némelyik talán régiebb feljegyzésből való, feltűnő azonban a *lovacol*, minthogy az *akol* szó első magánhangzója *o*-ra megy vissza, tehát ebben az időben még *o*-t is váránk. Ezt tehát nem tekinthetjük késői *á* hangnak, hanem csak korai nyiltabbá vált alaknak. Az *a* vagy *á* vagy *a* [*á*] hangot jelöl. Gondolhatnánk arra, hogy a hang labialis voltát nyiltabbá válása után is megtartotta. Azonban az *a* 1193-ban nagyon is korai volna. — A kérdés eldöntését megnehezíti az, hogy az *á*>*o*>*a* hangváltozásban is az *á*>*o* és az *o*>*a* változás határai egymásba folynak. Azt látjuk, hogy nincs idő, amikor a hangtaniilag független helyzetben csak *o* jelölés volna. Annyi állapítható meg, hogy körülbelül 1200-ig nagyon megfogy az *a*, 1280 tájától kezd gyakoribb lenni ismét az *a* jelölés, 1300 után 1350-ig pedig általánosul.

Az *á*>*o*>*a* változást eléggé jellemzik a következő pél-

dák: *Farkas*: 1095: *forkosig* | 1145: *Forcas* | 1181: *Farkas* | 1193: *farcaſii* | 1200: *Opaforcos* | stb. | 1225: *Forcas* | 1229: *Forcos* | stb. | 1301: *Forkosmolna* | 1325: *Farcas-* (Oklsz. 218). — *Maradék*: 1181: *Maradek* | 1211: *Morodec, Maradic* | 1255: *Maradek* | 1265: *Morodyk* | 1273: *Morodek* | 1292: *Maradek* | (Oklsz. 615). — *Lak*: 1095: *ketel loca* | 1193: *vilak* | 1228/1357: *Sceplok* | 1231: *sceelok* | stb. | 1266/1297: *Vylach* | 1268: *Lak* | 1273: *Wylak* | stb. (Oklsz. 568). — *Magyar*: 1200 k.: *Mogerij* | 1225: *Mogor* | stb. | 1275: *Magyar* | 1283: *Mogyor-* | 1286: *Magor-* | 1323: *Maghor* | 1329: *Magar* | stb. (Oklsz. 606). — *Kakas*: 1138/1329: *Kakasti* (KNAUZ I, 93) | 1218: *Cokos* | stb. | 1314: *Kokos* | 1323: *Kakas-* | 1325 k.: *kocas* | stb. | 1370: *Kakas* | stb. (Oklsz. 438). — *Halas*: 1269: *holostou* | 1283: *holosthow* | 1346: *Halasto* | stb. (Oklsz. 338).

Ha ezt a menetet összehasonlítjuk az eredeti *o* fejlődésével, akkor azt találjuk, hogy ott 1240 után kezd mind nagyobb számban *a* lépni az *o* helyébe. Itt is találunk korai alakokat; pl. 1239: „*Pap* homoka“ — később még sokáig *Pop* alakban (Oklsz. 745) — vagy 1258: „*Banya patak*“ stb. (Oklsz. 753) < *pop, potok*. Általában csak a jövevényszavaknál dönthetjük el biztosan, hogy *o* és nem *a* az eredetibb hang.

Az 1193-i *a-s* adatok az *ā > o > a* változás szempontjából az illabialis *ū* korához esnek közelebb, bár meglehetősen későiek, viszont a *lovacol* szóban feltűnő korán, talán először jelentkezik (független helyzetben) eredeti *o* helyén *a*. Felmerül a kérdés, hogy *ā* vagy *a[ā]* hanggá lett-e az *o*. Feltehető ugyanis, hogy ha akkor nem volt még a magyarban labialis *a*, nyiltabbá válás esetén a korai szórványos esetekben a még — legalább is bizonyos hangtani helyzetben meglévő — illabialis *ā*-vá lett az eredeti *o* hang, tehát a meglévő hangrendszerhez igazodott. Hasonló eset mutatkozik az *ū > e* változásnál is, amennyiben az Árpád-kori *ū* helyén a nyiltabbá vált alakokban eleinte *e*-t találunk. — *Wajoda* és *Baillezlavo* első magánhangzója szintén *o*-ra megy vissza. *Wajoda* esetében talán a ragos alakban levő *ā*-, míg *Baillezlavo* esetében talán az *-av-* az *a*-nak az oka.

Nagyjából az *o > a* változással párhuzamosan megy végbe az *u > o*, *i ~ ū > e ~ ő* hangváltozás is (vö. GOMBOCZ: MNy. VIII, 106). Ez esetben is már 1220—1240 körül találunk korai nyiltabb alakokat. Oklevelünk itt is feltűnő korai adatokat ad: *u > o*: *Bocor* (kétser) ~ *bocor, dobof, -acol, Moinnerov, Olcan* (vö. *ū > ō?*: *Ojvduor*). — *i ~ ū > e*: *Keuref, Faeregiaza, egerag, Sequelt, Tureg*.

Az *ū*-zés szempontjából (vö. GOMBOCZ, Hangtan II², 27, 31) az *ū*-vel szemben eléggé nagy arányban van az *i*, többször olyan esetben is, amikor más nyelvemlék *ū*-ző alakot hoz. Az *ū* a következőkben van meg: *Nun, Zudurýg, Gurguteg,*

cubulef, quefhyg, ugufa ~ vgufa, Culpen (Tudeu, fuenes ~ Fuinnes?). Vö. qiefcut stb., hýgil stb.

A kettőshangzók szempontjából a nyiltabb vagy nyiltabbá vált alakok közül figyelemre méltóbbak: *ay*: *Zaunuch*, *libauz*, *Rigauz* | *oy*: *lov*-, *Loaz* | *eü*: *kev*. Két esetben kettőshangzó helyén egyszerű magánhangzó mutatkozik: *epzü*, *aldo cut*.

Külön kell említenünk a háromtagú *a-s-a* vagy *o-s-a* típusú szavakat, amelyekben a középső magánhangzót egy mássalhangzó előzi meg és követi; a középső mássalhangzó hiányozhatik is, és ez esetben már kéttagú a szó. A nélkül, hogy közelebbi szabályt állíthatnánk fel, azt tapasztaljuk, hogy bármilyen hangszínű volt is eredetileg a középső magánhangzó (vagy esetleg nem is volt magánhangzó a két mássalhangzó között), lehet *a* vagy *o*, másrészt ugyanez a hang el is tűnhet a nyelvtörténet folyamán. Első sorban idegen eredetre visszamenő szavakat említhetünk itt. Oklevelünkéből a következő szavakat sorozhatjuk ide: *Galanaf* (< *skalina*) | *raquati*- (< *ra-kita* | *Dolosa* (< *Daleša*) | *Jonata* (< *janota*) | *talena* (~ *Talana* ~ *Tollona* ~ *Tolna*) | *Horcha* (~ *Aracsa*) | *Sarcajn* (< **šarakan*). Máshonnan is említhetünk ilyen példákat, ilyenek (a **Galanaf** alatt említettekén kívül: *akna*: 1197/1337: *Acna* ~ 1222: *Akana* (OklSz. 11) < szláv **okno* (EtSz. I, 47) | *Kinnamos*: *Καλαμίνος* (ÓMolv. 51) ~ 1281: „*Kalaman* Chehy“ ~ 1282 k. *Kalman* (OklSz. 441) | 1304: *Kalamar*-; 1354: *Kalamar* ~ 1399: *Kalmar* (OklSz. 441) | *Csorda*: 1255: „*Charadaoth*“ (SZTP. I, 1057. sz.); 1282/1325: „*Charadajaras*“ (OklSz. 137) | *polgár*: 1329: *Palagar* ~ 1234/1243: *Palgar*; 1359: *Polgar* stb. (OklSz. 778) | *Abda*: 1260: *Abada*, *Obada* ~ 1392: *Abda* (CSÁNKI III, 543) | *Macs(a)kád*: 1324: *Machakad* ~ 1330: *Machkad* (CSÁNKI III, 683).

A magyar nyelvet jellemző magánhangzóösszhang oklevelünkben a maihoz viszonyítva elég hiányosan van meg. A *Meger*, *Nodog*, részben *talena* szóban és néhány háromtagú jövevényszó (*Dolosa*, *Galanaf* stb.) középső magánhangzójában megtörtént már a hasonulás. Azonban ezzel szemben vannak még hasonulatlan (*bocovnicj*, *budrig*-, *Milar*, *stamer*, *Clefna*, részben *talena* is), sőt szép számmal elhasonult alakok is, ez utóbbiak azonban csak mélyhangúak között: *Areinnef*, *areinqueleu*, *Chergou*, (*chernou?*), *humerou*, *huce* ~ *Huze*, *leajn*, *Moinnerov*.

A mássalhangzók között a *ž* hang csak két szóban van meg: *Sidala*, *Clefna*; amint *Clefna*, úgy *Sidala* is valószínűleg idegen eredetre megy vissza.

A mássalhangzók a következő figyelemre méltóbb hangváltozás nyomait mutatják: *γ* > *v*, *ü*: *Sewer* | *v*, *u* > *o* (o után): *Loaz*, *coach* (összetételben megmarad: *lovacol*) | *v* ~ *l*: *Biwol* ~ *bilol* | *ü* > *o*: *qiefcut*, *quiescut*, *Quiestou*, *quesarc*, *Sejyr* | *i* > *o*: *leajn*, *Boinca* ~ *boýnka*, *Faeregiaza* ~ *fejrhigaz* | *-n* > *-l*: *Clefna*, *pomlim* | *-n* > *-m*: *pomlim* | *-r* > *-l*: *jgol* (~ *Igor*) |

?-sz > -c: *Borz* ~ *borriz* | -k > -g: *budrig-*, *hjnog*; azonkívül nem lehetetlen, hogy *bigfa* és *bigquereg* esetében is szóvégi zöngésüléssel van dolgunk, és nem *k-t* jelöl a *g* | -n > *n* palatalizáció: *Sarcajn* | *t* > *t* palatalizáció: *raquati-* | hátraható hasonulással *-td- > -d-: *Foda* | előreható hasonulással *-kd- > -kt- (> *ɣt* ~ *xt*?): *Bodogth* | hasonlóképpen *-šd > št: *Sequeft*, *Woroft*.

A magyarban alig beszélhetünk eredeti hosszú, illetőleg kettős (geminata) mássalhangzókról. A mai nyelvben vannak ilyenek, de ezek közül mind többről bizonyítható be, hogy másodlagosan jöttek létre. Az oklevél szavai közül a mai magyar nyelv alapján kettős hangzót várnánk *raquati-*, *celeu*, *Foda*, *Milar*, *jobagi-* szavakban, de úgy látszik, hogy ezekben későbbi a kettőzés, illetőleg a nyúlás (*Fadd?*). Viszont a jelölés alapján a következőkben geminata: *Petrella* (kétszer), *Moinnerov*, *Areinnef*, *borriz*, *Fuinnes*, *Geyffa*, *biffenorum*. Amennyiben csakugyan gemináták, a magánhangzóközi helyzetben való nyúlás korai példának kell tekintenünk ezeket, amilyenek azután a későbbi korból nagy számban vannak. Talán másképpen kell magyaráznunk a kettőshangzó-jelölést *biffenorum* és *Geyffa* esetében, mert ezekben esetleg *cs* hang jelölésére szolgál eredetileg a kettős *ff* (vö. még KNEZSA: MNy. XXIV, 324).

Alaktani vázlat.

A tövégi rövid magánhangzó általában eltűnt már. Megvan még a *tatu*, esetleg *ugufa*, *vgufa* szókbán (az utóbbi esetben az összetétel első tagjának véghangzójaként). Nem valószínű, hogy *feldefuer* első tagjában is megvolna a már nem is tövégi, hanem (-s) képzővégi rövid magánhangzó, amely épen az -s képző esetében korán eltűnt: csak egy esetben tudjuk kimutatni: 1055: *fidemsi*, ami az egykori csepelszigeti *Fedemēs* (GOMBÓCZ, Alaktan 159). Még az -st képző után sincs meg a rövid magánhangzó, pedig ennél még a dömösi prépostság oklevelében is gyakori, viszont ugyanott nincs az -s képző után. (A képzővégi magánhangzókra vonatkozólag l. **farcafi**, **bo-covnicj** alatt is.)

A képző előtti rövid magánhangzó a képzővel ellátott szóalakokban a mélyhangúaknál (*farcafi* kivételével) két fokban szerepel: *o* és *u*; azonban az eredetibb *u* is szerepel már *o* fokon: *dobof*, *Sorcod*. Egészen kivételes: *Areinnef*, *budrig-* (ez utóbbiban még nem hasonult az *i*, de nyilván hagyományozott írott alak). A magashangú szavakban három fokot kell felvennünk: *ε*, *e*, *i* ~ *ü*. Itt is van nyiltabbá vált fok *i* > *e*: *Sequeft*, vö. 1055: *ſegifti* (l. JAKUBOVICH: MNy. XIX, 86), de *hýgef* esetében bizonyára nem nyiltabbá vált alakkal van dolgunk, hanem két végződésű *higgyε-* és *higgyi-* tövel.

A szótövek szempontjából analógiás alak *-arc*, nyilván *berk* is; hasonlóképpen *pomlim*-ban is az *-m* valamely ragos

alakból eredhet. A későbbi hangtoldó tövekben (*holm* stb.) a feloldó hang még nincs meg az egy *borriz* kivételével, viszont hanguratózó tő (*-arc* és *berk* mellett) *eger* ebben *egris*. A váltakozásra példák: *Borz* ~ *borriz* | *egris* ~ *egerag* | *Areinnef* ~ *areinqueleu* (*hýgef* ~ *hýgif*-) | *lov*- ~ *Loaz* | *kev* ~ *quief* stb.

A szavak képzőik szerint: *-a*: *Foda*, *Faeregiaza*, *Geýffa*, *Horcha*, *libouza*, *Mariada* (*Bobouca*, *Boinca*, *boka*, *ceche*, *Ceraka*, *guga*?). — *-csa* ~ *-sa*: *Bobouca*, *ceche*, *Geýffa*, *Horcha*. — *-ou*, *-eü*: *aldo cut*, *areinqueleu*, *Chergou*, *ferteu* (*aroud*, *chernou*?). — *-d* ~ *-t*: *arpad*, *Bodogth*, *borfod*, *buzad*, *Gogud*, *Mariad(a)*, *Muncad*, *Seequed*, *Sorcod*, *Soruuld*, *tacod*, *Tainad*, *Zold* ~ *Sold* (*aroud*, *cuzend*, *Nuchud*); *Sequeft*, *Woroft*. A *-d(i)* képző az Árpád-korban zöngétlen mássalhangzó után rendszeren *-t(i)* alakban fordul elő. Nyilván az előtte álló mássalhangzó hasonító hatásának kell ezt tulajdonítunk, és így az előreható hasonulás ritka esetével állunk szemben (vö. PAIS: MNy. XII, 366). Hasonló jelenség a törökségben, hogy suffixumot (ragot és képzőt) kezdő *d*, *ž* zöngétlen mássalhangzó után *t*, illetőleg *č* van (NÉMETH, TürkGram. 22). A mai magyar nyelvben csak a nyelvjárásokból tudunk felmutatni hasonló jelenséget: *hatfan* ~ *hatvan* stb. — *-s*: *almas*, *Areinnef*, *cubulef*, *cuefhýg*, *dobof*, *egris*, *farcafi*-, *feldefuer*, *fertes*, *Fuinnes* ~ *fuenes*, *Galanaf*, *-hýgef* *holm*, *hýgi/keu*, *qiescut*, *quesarc*, *Quiestou*, *Mogolof* (*cangelif*, *Geýffa*, *Micus*?). — *-st*: *Sequeft*, *Woroft*, *voroft*. — *-gy*: *füzeg*, *jobagi*-, *Narag*, *sumug* (*Zudurýg*?). — *-g*: *budrig*-. — *-k*: *kerrek* stb., *zorduc* (*berk*?). — *-ly*: *Copuil*, *Feteil*, *sumujl*. — *-l?*: *Tevel*. — *-ny*: (*Berhin*, *biren* stb., *bokon*, *Culpen*, *Ethechin* ~ *Atachin*, *Sceguen*?). — *-sz*, *-ász*: *Halaz*, *Loaz* *hýg* (*Rigauz*, *Goboz*?). — *-duc*: *zorduc*. — *-nik* ~ *-nuk*: *Zaunuch*, *Zounuch*, *bocovnicj*. — *-üteg*: *Gurguteg*. — *-erou*: *humerou*, *Moinnerov*.

A szóösszetételek között jelölt összetétel csak egy van: *hýcicequj*. — Háromtagú: *Faeregiaza* ~ *fejrhigaz*. — Kéttagúak: Első tag főnév, mégpedig növénynev: *Sumberhein* ~ *summeruak*, *raquatiquerec*, *egerag*, *bigfa*, *bigquereg* ~ *bik kerrek*, *Zudurýg*, *celeu ceg*, *Keuref bocor*, *Moinnerov kerrek*; egyéb főnév: *cequfa*, *areinqueleu*, *Tureg*, *Gudejacara*, *vegag*, *cuzend*, *cutfev*, *hýcicequj*, *leajn Sewer*, *biquacut*, *lovacol*, *Sag berk*, *Seýr kev*, *cenholm*, *Loaz hýg*, *Kaminat hýg* (*Epeu*, *odolohe*, *Gorumbuca*?). Az első tag melléknév: *Ojvduor*, *Vilak*, *qiescut*, *quiescut*, *quesarc*, *cuefhýg*, *Quiestou*, *feldefuer*, *aldo cut*, *ugufa* ~ *vgufa*, *hýgi/keu*, *hýgef holm*, *Taryneu*.¹

MIKOS JÓZSEF.

¹ Dolgozatom befejezésekor hálás kegyelettel emlékezem meg GOMBOCZ ZOLTÁN-ról, aki az oklevélre felhívta figyelmemet, azonkívül útbaigazításaival és érdeklődésével állandóan segítségemre volt. Köszönetemet fejezem ki még MELICH JÁNOS egyetemi tanár, JAKUBOVICH EMIL levéltári igazgató és PAIS DEZSŐ tanár uraknak munkálataim során nyújtott tanácsaikért és észrevételeikért, valamint azért a készségükért, amellyel a tanulmány megjelenését előmozdították.

Tördemic.

Ilyen és ehhez hasonló alakú hely- és személynevek a következő adatokban fordulnak elő: 1. *Tördemic* község neve a Balaton mellett Zala megyében: 1274: „terra *Turdemech*“; 1329: *Turdemech*; 1449: *Thordemych* (CSÁNKI III, 118); 1290: *Turdemech* (ZalaOkl. I, 100); 1340: *Terdemech* (i. h. 370); 1376: *Terdemych* (i. h. II, 129); 1297/XV. sz.: *Tördemicz* (MonStrig. II, 417). — 2. *Tördemész* puszta Győr megyében: 1270: *Turdemech* ~ *Turdemez* (CodDipl. VII, 3:66); 1358: *Turdemech*; 1390: *Tordameyz* (CSÁNKI III, 561). — 3. *Tordamész* eltűnt falu Moson megyében: 1278: *Turdemech* (FontRerAustr II. Abt. XI, 214); 1324: *Thurdamech*; 1359: *Tordamez* (CSÁNKI III, 687). — 4. 1280: „Och et *Terdemech* terrae prope Poudharasta adiacentes“ (CodDipl. VII, 3:86); *Turdemech* (i. h. 87): Pest megye?. — 5. „Terra Marci-datorum regis *Turdemech* . . . *Turdomech* vocata“ (CodDipl. V, 3:20): hol?. — 6. 1290: „Petrus comes de *Turdenich* [!]“ (CodDipl. IX, 7:704); 1294: *Turdemicz* (CodDipl. VI, 1:288). — 7. *Tordaméc* falu Nyitra megyében: 1130/1738: *Tordinecz* (!) (CodDipl. II, 81—2); 1280: [*Tördemicz*, így közli TAGÁNYI: Száz XXXII, 953]; 1330: *Turdemiz*; 1474: *Thordamez*; 1609: *Turdovech* (!) (Magyarország vármegyei és városai. Nyitra vármegye 89); 1400: *Terdemyz* (CodDipl. X, 2:760). A tót lakosságú község neve tótul *Tvrdomesticce*, amiből az újkori magyar név: *Tverdomesztic*, *Tordomeszticz* alakult (LIPSZKY, Rep., NIEDERLE, Mapa, Helységnévtár. 1892.).

Ezek a helynévi adatokon kívül előfordul a név személynévként is: „*Turdemetz* ~ *Turdemez* comes curialis de Canar“ (VárReg. 97).

A nevet BÁTKY ZSIGMOND (Föld és Ember IX, 45) a török *dörtmek* 'szürni' igének *-maz* ~ *-mez* képzős tagadó jelentésű participiumából származtatta. Ez a magyarázat azonban csupán nevünk magashangú változatait veszi figyelembe, míg a mélyhangú alakokat nem fejti meg, mert a magyarban hangrendi átcsapás a magashangú sorból a mélyhangúba nem igazolható. Már pedig a fent idézett magas- és mélyhangú nevek összetartozását tagadni nem lehet, hiszen több esetben mindkét változat ugyanannak a helynek nevéként is előfordul. De legkomolyabb akadálya ennek — valamint minden más magyarázatnak, amely a török *-maz* ~ *-mez* képzővel alkotott névből indul ki — a nyitramegyei *Tordaméc* helynév tót alakja: *Tvrdomesticce*, amelynek *-st*-je semmiesetre sem származhatik semmiféle *-z* vagy *-s* végű alakból.

A helynevek minden kétségen felül személynévből alakultak. Ezt nemcsak a névnek személynévként is előforduló adata teszi kétségtelenné, hanem igazolja ezt a nyitramegyei tót *Tvrdomesticce* helynévben szereplő *-ice* képző is, amely csak

személynevekből alakult helynevekben található, és eredetére nézve patronymicum-képző.¹

A név magyarozatánál tehát ebből a tót alakból kell kiindulnunk. Ha pedig a tót név *-ice* képzőjét elvonjuk, egy **Tvrdomest* személynevet kapunk, amely a *tvrđo* 'kemény' melléknév és valami *mest* szó összetételének látszik. Ez a *mest* pedig nézetem szerint azzal a szóval azonos, amelyet a *Mesztegnje* első tagjában (KNIEZSA: MNy. XXXI, 89) találunk, vagyis a szláv *mstiti* 'bosszút áll' ige tövével függ össze. A szláv névadásnak egyik sajátága, hogy ugyanazok az elemek, amelyek a név első tagjában szerepelnek, előfordulhatnak a nevek második tagjául is. Pl.: *Bori-slav* ~ *Slavo-bor*, *Sulirad* ~ **Rado-sul* > *Radsul*, *Chvali-bog* ~ *Bogu-chval* stb. (TASZYCKI, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Kraków, 1925. 38). Hasonlóan ezekhez a *Msti-slavb*, *Msti-gněvb*, *Mstiuje* összetételekben előforduló *mstv* szó is megtalálható személynevek második tagjául: lengyel *Dobie-miest*: *Dobemest* (TASZYCKI i. m. 71); *Nie-miest*, vö. 1219: *Nemestitz* (CodDiplPomer. 197, MOROŠKIN, *Slav. imenoslov*. StPbg., 1867. 137); *Niemsta*: *Nemzta* < **ne-mst-a* (TASZYCKI i. m. 85) | cseh *Bolemest*, *Bohu-mest*: 1224–1250: *Bogumest* (GEBAUER, *Slovník staročeský* I, 83, 78) | orosz *Na-mest*: 1241: *Naměstv* (Pskovskaja Lět.); 1242: *Naměstv*² (Novgorodskaja Lět., MOROŠKIN i. m. 134).

Hazai forrásokból az 1138/1329. évi oklevélben előforduló *Namest*³ (MonStrig. I, 94), valamint az 1135. évi oklevélben szereplő *Dedemest* (CodDipl. II, 84) < **dēdo-mstv* ? személyneveket idézhetjük, amelyeknek utótagjában valószínűleg a *mest* < *mstv* szó található.

Bár a **Tvrdomest* < **Tvrđomstv* személynevet a szlávsvágból kimutatni nem is tudjuk, egy ilyen nevet minden nehézség nélkül feltételezhetünk. Ha ugyanis két szóról ki lehet mutatni, hogy összetett személynevekben elő szoktak fordulni, akkor elvileg nincs semmi akadálya annak, hogy a két szó összetételéből alakult személynévre is következtethessünk. A *Tvrdo-*

¹ E szerint nem lehet e neveinket a *tvrdo město* 'kemény hely'-ből származtatni, mint azt LIEBHART: *Balkan-Archiv*, III, 74 teszi a *Tördemic*-cel kapcsolatban.

² *Namestv* helyett. A novgorodi és pszkovi emlékekben a XIII. századtól kezdve gyakran találunk *e* ~ *ě* cserét, mert ezek a hangok itt összeestek egymással (vö. VONDRÁK, *SlGram*. I², 92).

³ Vö. *Namestovo* ~ magyar *Námesztó* helynév Arva megyében. — Van Morvaországban is egy *Naměšt'*: 1131: *Namesci* és 1358: *Namiescz* (ČERNY—VÁŠA, *Moravská jména místní*. Brno, 1907. 39, 98), amelynek az idetartozása nem kétségtelen. A régi adatok *-ie*-je a *mest*-ből való származás ellen szól, mert a csehben csak a *ě* helyén fejlődött *ie*. Talán valami **naměstv* szóból fejlődhetett (vö. ó-cseh *naměstek* 'helytartó' GEBAUER, *Slovník staročeský* I, 474). Bizonyos azonban, hogy ČERNY és VÁŠA magyarázata (*Na + Měšek* < *měch*) nem lehet helyes.

mest név mindkét tagja pedig megtalálható összetett személynevekben. Az utótagról már szóltunk. Az első tagnak személynevekben való előfordulására a következő példákat lehet felhozni: *Tvr̄di-slav̄o* ~ *Tvr̄do-slav̄o*: lengyel *Twardostaw* ~ *Twierdzistaw*; cseh *Tvr̄doslav*; orosz *Tverdislaw*; szerb-horvát *Tvr̄dislav*; szlovén **Tvr̄doslav* (MIKŁOSICH, PON. 106; TASZYCKI, Najdawniejsze polskie imiona osobowe. Kraków, 1925. 101; MARETIĆ: Rad. LXXXI, 130); vö. horvát 1245: *Turdoslaus* (SMIČ. III, 247) ~ 1243: *Turdizlaus* (i. h. IV, 170) | *Tvr̄do-chleb̄o* ~ *Tvr̄dy-chleb̄o*: lengyel *Twardychleb*: 1454: *Twardi-chlep* (KOZIEROWSKI, Pierwotne osiedlenie progianicza wielkopolsko-śląskiego. Kny. Slavia Occidentalis VII—VIII, 301) ~ *Twardo-chleb* (Zerela do istoriji Ukrajiny-Rusy. Lviv. 1900. III, 249, II, 234) | *Tvr̄do-mil̄o*: horvát 1381: *Terdomilus* (MAŽURANIĆ, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik. Zagreb, 1908—1922. 1480) | *Tvr̄doměr̄o*: horvát *Turdomer* (i. m. 1479); lengyel *Twardomir* (KOZIEROWSKI, Badania nazw topograficznych na obszarze dzis. archidyec. gnieźnieńskiej. Poznań).

A **Tvr̄do-mest* ~ **Tvr̄di-mest*¹ ezek alapján könnyen feltehető. Hogy pedig valóban megvolt, azt épen a nyitramegyei tót helynév igazolja kétségtelenül.

A magyar *Tördemic* ~ *Tördemic* ~ *Tordaméc* ~ *Tordamész* nevek hangalakjának magyarázata a **Tvr̄do-mest* ~ **Tvr̄di-mest*-ből nem okoz nehézséget. A *Tordaméc*, *Tordamész*, régen *Turdoméc* alakoknál nyilván a **Tvr̄domest*-ből kell kiindulnunk, míg a *Tördemic* inkább a **Tvr̄di-mest* fejleményének látszik, bár elvileg nem lehet kétségbevonni a **Tvr̄domest*-ből való származás lehetőségét sem.

Ami a szláv név szóvégi *-st*-jének magyar *-c* megfelelését illeti, ez első tekintetre nagyon idegenszerűnek tűnik fel. Ilyen megfelelés szláv eredetű közszavaink között nem fordul elő, mert a szóvégi *-st* a magyarban megmarad (*haraszt*, *malaszt*, *paraszt*, *tiszt* stb.). Arra lehetne esetleg gondolni, hogy a magyar *-c* esetleg nem is a személynév *-st*-jéből való, hanem talán a *-j̄o* possessivum-képzővel alakult szláv helynév szóvégi hangjának az átvétele. Ezt a feltevést azonban el kell vetnünk, mert az *-st + j̄o* hangkapcsolatból minden szláv nyelvben *-š̄e* fejlődött (vö. lengyel *Bydgoszcz* < **b̄odi-gost̄o-j̄o*), amiből a délszláv nyelvekben, a csehben és a tótban *-št'* (> *-št*) fejlődött. A szláv *š̄e*-nek azonban a magyarban *cs* felel meg, amely *-c*-vé semmiesetre sem alakulhatott.

A magyar *-c* szóvéget tehát mégis a szláv személynév *-st* hangsoportjából kell magyaráznunk. Erre a megfelelésre egyéb helynévi példákat is tudunk felhozni. Kétségtelen példa erre a

¹ A két alak közül a *Tvr̄do-mest* az eredetibb, míg a *Tvr̄di-* analógiásan, az *i*-tövű igékből alakult személynevek hatása alatt keletkezett (vö. MNy. XXXI, 90).

hontmegyei *Terbegéc* ~ tótul *Trebušovce* (LIPSZKY, Rep.), amely a régi alakok tanúsága szerint a szláv *Trëbigost* ~ *Trëbogost* (*trëbiti* 'irt' + *gost* 'vendég') személynévből származik (MELICH: MNy. II, 97); — vö. 1260: *Trebogost* (MonStrig. I, 458); 1260/1398: *Trebogosth* (KUBINYI, Mon. II, 370—1); 1277: *Terbegezd* (MonStrig. II, 79); 1295: *Terbegezt* (i. h. 379); 1381: *Terbebeck* (!) (KUBINYI, Mon. II, 300) stb. Hasonló fejlődést mutat a tolnamegyei *Döbrököz* neve, amely a középkorban *Debregeszt* és *Debregec* alakban fordul elő: 1309: *Debregezth*; 1312: *Debregezth*; 1444: *Debregech*; 1443: *Debregecz* stb. (CSÁNKI III, 403); — e szerint talán a szláv *Dobro-gost* személynévből fejlődött, amelyre vö. 1224: *Dobrogost* (SZENT-PÉTERY, Reg. 570. sz.)

A szláv *-st* > *-c* megfelelés tehát mindenestre igazolható. Más kérdés, hogy hogyan kell ezt magyaroznunk. Fel lehet tenni, hogy az *-szt* hangcsoportban hangcsere történt: *tsz* > *c*, vagy pedig, ami valószínűbbnek látszik, a szóvégi *-t* elesése után az *sz* *c*-vé fejlődött (vö. *árboč*, *párduc*, *martalóc* < török *martolos*). Erre mutatnának a *Tördemic* ~ *Tordaméc* hely- és személyneveknek régi *Turdemez* alakjai és a györmegyei *Tördemész* helynév mai alakja, amelyeknek szóvégi *sz-e* bizonyára nem *c*-ből fejlődött.

PAIS DEZSŐ véleménye szerint arra gondolhatunk, hogy az itt tárgyalt szláv eredetű helynevek szóvégi *t* hangját a magyar nyelvérzék a helynevek helyhatározói alakjában sűrűn szereplő *-t* helyhatározói ragként vonta el, olyanképen, mint ahogyan KERTÉSZ MANÓ (Nyr. XXXV, 383), illetőleg MELICH JÁNOS (MNy. XXV, 110) magyarázata szerint két zalamegyei helynek *Szent-Kozma-Damján* nevéből *Kozma-dombját*-t, a *Szeremlyén* helynévből pedig *Szeremlé*-t csinált az *n* helyhatározó ragul felfogott végső *n* elhagyásával.

KNIEZSA ISTVÁN.

Ami még hátra van a fekete levesből.

A Szegedi Füzetek 1934. évi 1—4. számában (73—85. 1.) CSEFKÓ GYULA tollából gondos és tartalmas cikk volt olvasható „Hátra van még a fekete leves“ címmel. E tanulmányt már csak azért is érdeklődéssel olvastam, mert e kérdéssel én is részletesen foglalkoztam, aminek eredményét „Erdély kávéország, A feketeleves problémája“ címen foglaltam össze. Ez kis nyolcadrét ivnyi terjedelemben jelent meg 1927-ben Kolozsvárt „Gyorskocsin Erdélyben. Kutatások, rajzok, emlékezések“ című könyvemben a Pásztortűz Könyvtárban mint tizennégy kis tanulmány közül az egyik.

Amit ott írtam, nagyjában már 1925-ben megírtam,¹ úgy-hogy most már a *nonum prematur in annum* jogcímén is elővehetném ezt a még nyugvópontra nem került kérdést. Újabb alkalommal szolgál ehhez CSEFKÓ GYULA tanulmánya, amelyről mindjárt kezdetben örömmel állapítom meg, hogy sok az egyezésünk és kevés az eltérésünk. Talán semmi eltérés sem volna, ha történetesen eljut hozzá könyvem, s annak használható adatait hozzáteszi saját adattömegéhez, amelyhez hasonló egy kutató sem tárt fel erről a kérdésről. Jómagam erre nem is törekedtem, mert könyvemben tudományosan is értékelhető eredeti kisebb dolgozatokat igyekeztem összefoglalni, de nem szakférfiakhoz, hanem a művelt közönséghez intézetten.

Ezúttal arról szándékozom szólni, hogy azidőben és azóta végzett kutatásaim alapján mivel vélem CSEFKÓ fejtegetéseit és megállapításait kiegészíteni. Az ő végső megállapítása az, hogy „a címbeli szólás származása semmi vonatkozásban nem áll a nevezett történelmi személyekkel (Török Bálinttal, Maylád Istvánnal és Thököly Imrével) és hogy eredetét régi konyhánk nyelvéből magyarázhatjuk legelfogadhatóbban.“

Hadd foglalkozzam először a kérdés második részével: amelyet én ugyanúgy oldottam meg, mint CSEFKÓ. A *fekete leves*-t én is régi konyhánk nyelvében kerestem, és — problémánk szemszögéből — a *fekete lé*-t és *fekete leves*-t én is azonosítottam. Különösképen egyetértettem vele abban, hogy a *fekete leves* nem 'kávé'.

E problémának azonban mellékutcai is megvilágítást kívánnak. Ezért azonban újra át kell tekintenünk a kérdést.

¹ 1925. december 8-án jelent meg a kolozsvári Ellenzékben „Mikor kezdtek fekete kávé-t inni őseink?“ című cikkem ezekkel az alcímekkel: „A fekete leves nem fekete kávé. — Kis böngészés ősi étlapokban és szakácskönyvekben. — Bethlen Gábor Konstantinápolyból egyszerre 265 kiló kávé-t hozatott a fejedelmi udvar számára.“ Az utolsó alcím Toldalagi Mihálynak, Bethlen Gábor követének urához Konstantinápolyból 1628. december 1-én írt jelentésén alapszik, mely szerint 200 okka kávé-t vásárolt az erdélyi udvar számára. Ez a magyar kávéivás legkorábbi okmányszerűen megállapítható dátuma. E cikkemben egyúttal feleltem DR. BITAY ÁRPÁDNak az Ellenzékben néhány nappal előbb megjelent „A legrégibb magyar adat a fekete kávé-ról“ című cikkére, amelyben TAKÁTS SÁNDOR adatát ismertette egy 1602-es kávézásról. Ez évben ugyanis Hlasszán basa nagy sereg élén felszólította a Palota palánkjait őrző magyar vitézeket, hogy adják át a várat, különben azt fegyverrel veszi meg. Horváth Gáspár magyar kapitány azonban erre azt válaszolta: „*Próbálja meg! Ha megettük a pecsenyét, megisszuk a levest is!*“ — „Ime, — írta BITAY — már 1602-ben szokás volt a pecsenyére »levest«, fekete levest, mai nyelven feketekávé-t inni!“ Ugyanő az Ellenzékben „Egy kis eszmesurlódás a fekete leves körül“ címmel visszatért a kérdésre. és az én „új“ nézetemmel szemben. hogy a *fekete leves* nem 'fekete kávé', ahogy eddig hitték, hanem a régi magyar konyha *fekete lé*-je, ismét utalt TAKÁTS SÁNDORRA, aki rámutatott, hogy ez az 1602-es adat „a legrégibb magyar adat a fekete kávé-ról, mert itt a levesen ezt kell érteni“, aminek további bizonyítására BITAY egy hasábot szentelt. Ez 1927-es tanulmányom előzetes története, amiből az olvasó első sorban állapítsa meg az erdélyrészi magyarság küszködő sajtójának becsülésreméltó fogékonyságát művelődésünk multja iránt.

Az egész zavart ugyanis a különben érdemes SZIRMAY ANTAL csinálta, aki (Hungaria in parabolis. Budae 1804. 40. l.) ezt írta: „Hátra van még a fekete leves! Akkor vált a magyarok közt közmondássá, midőn 1685-ben Váradon a törökökhöz vendégségbe hívott Thököly Imre asztalbontásnál, mikor felhozták a kávé-t, a janicsárok agájának e mondása után: *hátra van még a fekete leves*, keserű tréfák között vasra vetvén, Drinápolyba vitették. Mint ezt a jelen volt Szirmay András feljegyezte.“

Van-e ilyen régi szavunk: kávéleves? Thaly Kálmán Oláh Geczijének vizsgálata.

E történetnek — pontosabban: az *Arany János* által *Török Bálint* esetére alkalmazott történetnek — védelmében GREGUSS ÁGOST és TÓTH BÉLA (Szájrol-Szájra. 1901. 31—3. l.) hivatkoztak Oláh Gecei nótájának erre a két sorára:

Majd sok török test lesz eves,
Nem kell neki kávéleves.¹

És hivatkoztak Matkó Istvánnak 1668-ban kinyomtatott Bányászcsákány című vaskos vitairatára amelyben felbukkant szállóigénk érintetlen ősalakja: *Várj többet, mert bizony hátra van még a fekete leves*.

Oláh Gecei nótája THALY KÁLMÁN szerint a XVII. század második feléből való. Ha pontosabb dátumot keresünk, az 1662—1664-es török háborúk idejére tehetjük. *Kávéleves* 1664-ből, *feketeleves* 1668-ból és Thököly elfogatásának anekdotája 1683-ból: ez olyan háromszög, amelyre megdönthetetlenül vélt építhetni az előttünk levő nemzedék. Maga a jószímatú, rendkívül lelkiismeretes TÓTH BÉLA is a sorok közül kicsillanó önérettel mutatott rá a *kávéleves*-nek és *feketeleves*-nek magalelte azonosságára.

Kávéleves és *feketeleves* azonban nem egy síkon folydogálnak. Ez kiderül, ha eredetüket vizsgáljuk. A *kávéleves*-t az említett Oláh Gecei című költeményben először THALY KÁLMÁN nyomtatta ki 1864-ben megjelent Régi Magyar Vitézi Énekek és Elegyes Dalok című gyűjteményében (216. l.). THALY — a közölt versek végén — egyenkint megjelölte a forrásait, pl.: Szencsey György dalgyűjteményéből, a Csoma-codexből stb. E megjelölései megnyugtatóak. Oláh Gecei azonban kivétel. Ennek végén ugyanis ezt olvassuk: „E románc már Erdélyi népdalgyűjteményében is megjelent ugyan, de csonkán; vég-része teljesen hiányzik. Pedig e végrész igen nevezetes. Kiviláglik belőle ugyanis, hogy e románc egykorú a következő Buga Jakab énekével (Mit busulsz ke-

¹ Az eredetiben: „Kiknek nem kell kávé-leves.“

nyeres . . . Szencseynél), mivel hőseink kor- és pályatársak valának . . .“ És THALY elbeszéli Buga Jakab és Oláh Geczi bajtársi sorsközösségét.

ERDÉLYI JÁNOSNÁL (Népdalok és Mondák. Pesten 1846. 376. l.) valóban megtaláljuk Vitéz Oláh Gerő címen a költemény első tizenegy versszakát, és csakugyan nyomát sem leljük az öt versszakból álló végrésznek. Honnan vette ezt THALY? Lám a Vitézi Énekek 317. lapján közölt Erdélyi Indulónál meg tudta mondani, hogy annak első részét ERDÉLYIBŐL vette, a többi HORVÁTH ADÁM népdalgyűjteményéből. Honnan vette az Oláh Geczi-vers végrészét? Erről hallgat. — Oláh Geczit beillesztette a Kisfaludy Lászlóról szóló vers és Buga Jakab éneke közé. Mindkettőhöz hozzátette, hogy Szencsey György dalkönyvéből valók. Óvatosságból tehát megnéztem Szencsey Györgynek a Nemzeti Múzeum kéziratárában őrzött dalkönyvét, de Oláh Geczit hiába kerestem benne. Honnan vette THALY KÁLMÁN ezt az „igen nevezetes“ végrészt?

Nem képzelek más megfejtést, mint hogy — amint ezt máskor is megcselekedte — saját személyében teljesítette abbéli óhaját (i. m. 19. l.): „vajha költőink iparkodnának mintául venni, magokéivá tenni azon ódon magyar zamatú, eredeti szép versalakokat, aminőkben e gyűjtemény sok éneke van írva, mert ha valódi magyar rhythmussal akarunk élni . . . régi költőinkhez kell visszatérnünk; tőlük tanulhatunk ősi magyar dalméretet, ősi magyar nyelvet és ősi magyar szellemet.“

THALY KÁLMÁN el is sajátította a kuruc verselést, de bármily mesterien űzte, mégsem úgy, hogy abban egy kis figyelemmel rá ne lehetne ismerni — THALY KÁLMÁNRA. Vitéz Oláh Gerő dala úgy, ahogy ERDÉLYI közölte, önmagában teljes költői szerkezet. Magyar vitéz lelki harca tárul elénk fakó lovával való beszélgetésében: könnyű szívvel vadat hajszoljon-e, vagy erős kézzel törököt kaszaboljon-e? Végül is a hazafiság és a harci kedv lesz úrrá a vitézen:

Hidd el, majd az pogány oszol,
Oláh Geczi az hol harcol.

Még egy versszak, s a költemény véget ér. Oláh Gerőről mindent tudunk: lelki élménye befejezetten áll előttünk. Egy kései lovag-trubadúr-szellem leng át ezen a poémán, amelyben a most idézettek a legkeményebb sorok. A többiek finomak és lágyak. Ime a kezdő sorok:

Oh gyönyörű tavaszidő!
Szerencsétlen új esztendő!

Vagy ez a sorpár:

Vigy ki innét jó lovacsám,
Szépen nevelt jó maczkókám!

Elképzelhető-e, hogy egy csupa-szív költő, miután mondanivalóját tökéletesen összhangba hozta, abba ily borzalmasan ríktson bele:

Ellenségünket töressük,
Mérges nyíllal sértegensük;
Majd sok török test lesz eves,
Kiknek nem kell kávéleves.

Amilyen jó a ritmus és fülbemászó a rím, olyan megdöbentő a *mérges nyíl* megjelenése és undorító a rothadó hullák emlegetése. Van olyan kuruckori vers, amelyhez efféle hozzáillik, ez a vers azonban nem olyan. — És mit szóljunk, amikor e kannibál-képben hirtelen feltűnik az ártatlan *kávéleves*. Ez afféle rím-bravúr, amely illenék a XIX. századeleji M á t y á s s y J ó z s e fhez vagy kortársához, a hírhedt R í m - K o v á c s hoz, de nem Oláh Geczi provanszál hangulatú költőjéhez.

A kéz Ézsaué, a hang Jákobé. Ezúttal Buga Jakabé, aki nek THALY KÁLMÁN mindenképen szerepet akart adni ebben a versben. Ezért írta hozzá ezt a végrészt, amelyet ő maga azért mond igen nevezetesnek, mert így két szép románcot egybe tud kapcsolni. Ne rójjuk meg őt, legyünk megértők! Ilyen lehetett a munkája azoknak az ősi lantosoknak, akik évszázadokon át illesztgettek össze apró dalocskákat, mígnem hatalmas egységes eposz lett belőlük. Tudat alatt THALY KÁLMÁNT is valami efféle ösztön vezethette, amikor időnként a komoly tudomány útjáról Pegazusán félreröppent.

Végrész tehát nincs és 1664. körüli *kávéleves* sincs.¹ — Más volna a helyzet, ha valaki be tudná bizonyítani, hogy ez a végrész egykorú. Sőt akkor is, ha valaki egy másik ilykorú *kávéleves*-t tudna elem tálni. Ha valaki tudna, az bizonyára CSEFKÓ volna, aki azt írja, hogy „a pörkölt és darált vagy tört kávébab kifőzött levét *kávé*-nak, *kávé-leves*-nek, *fekete víz*-nek nevezték rendszerint²“. Példát azonban ezúttal nem mond.

A *kávéleves*-nek tehát be kell fejeznie mesterséges életét. Születését most beszéltük meg: ifjúkori sikere volt, hogy belekerült a Nyelvtörténeti Szótárba, majd TÓTH BÉLA jóhiszemű pártfogásával országos hírre tett szert. E nagylétnek vége, az említetten kívül egyéb okokból is.

Lé, leves, kávé, kávéleves.

Később még szó lesz a *lé*-ről és *leves*-ről. Ez utóbbiról most csak annyit, hogy Oláh Geczi idejében még nem volt

¹ ERDÉLYI JÁNOS 1851-ben megjelent Magyar Közmondások Könyve című művében 4184/c. szám alatt közli ezt a közmondást: *Hallotta a hírt, mint katona a kávénak*, aminek az az értelme, hogy oly keveset tud róla, mint a katona a kávéról, azaz semmit sem tud róla. Ez a közmondás is megerősít engem abban a véleményemben, hogy az 1664-es katonaénekbe belekerült *kávéleves* apokrif todalék.

² Én ritkítottam!

nagy szerepe a levesnek. Ám ha volt is leves, az nem hasonlított a fekete kávéhoz. Ha 'lé' is volt mind a kettő, a leves 'nagy lé' volt, a kávé 'kis lé'. Másként is jelent meg az egyik, másként a másik. Európában az újkor első századaiban az emberek tányérból vagy tálból ettek. A levest nem csészékből itták, mint a későbbi finomult franciák, hanem jókora, mély tányérból vagy tálból. (Jól lehet ezt megfigyelni Giulio Romanonak [1493—1546.] egy a Szépművészeti Múzeum rajzgyűjteményében 1934-ben 40. szám alatt kiállított Lakoma című rajzán.) Vajjon mi hasonlóságot láthatott a mi táborozó hadi népünk a nagy óntányérokából ivott leves és a között, amit Zrinyi a költő Szigeti Veszedelmében énekel meg, amikor elmondja Mehmet basának látogatását Siklós alatt a siklósi Szkender béggel: „Kávét kichin finchánbul hörpögetének, | Osztán azután uachorát is evének.“ A kicsiny findzsából való kávéhörpögetés valami egész más látvány volt, mint a tányérből-tálból való levesívás.

Magyar fülemmel a *kávéleves*-nél jobban megértem a CSEFKÓ által említett *fekete víz*-et, mert a fekete kávé valóban nem egyéb, mint karbonizált kávéval feketére megfestett víz. Ezzel szemben a *kávéleves* elnevezés hallatára a biedermeier-kornak leves-csészében — mert akkor már volt ilyen — feltálat világozzöke tejes Blümchencaffee-ja jut eszembe.

A magyar nép szóhasználata szerint a *kávéleves* pleonazmus is, mert mind a kettő rokonjelentésű gyűjtőnév, amennyiben a magyar ember *kávé* alatt nemcsak az „arábiai bab“-nak — és számtalan hamisítványának — levét érti, hanem más egyebet is. A legtöbb gyerek nem *csokoládét*, hanem *csokoládé-kávét* iszik vagy *csokoládét kávézik*. Azon meg egy magyar paraszt sem fog csodálkozni, ha azt kérdik tőle: *Mi az, te köményes levest kávézol?* En még olyant is hallottam, hogy valaki *szalonnát kávézott*.

A *kávéleves* tehát nem jó szófűzés, de furcsán hangzott, tetszett és megszoktuk 1864 óta. Miután pedig hitelét most alaposan megrontottuk, térjünk át a *feketeleves*-re, amelyről több jót fogunk mondani.

Matkó István, a hátra van még a fekete leves magyar szerzője.

Az eddigi irodalom is elismeri, sőt hangsúlyozza, hogy a *hátra van még a fekete leves* szállóigét szerzője, Matkó István nyomatta ki első ízben 1668-ban. Mit tudunk Matkó Istvánról? SZINNYEI JÓZSEF összegezése szerint 1625-ben született Kézdivásárhelyen. Szülőhazájában Kolozsvárt és Gyulafehérvárt — ahol megtanult zsidóul, görögül és angolul — végezte tanulmányait. Különösen a nyelvek ismeretében szerzett jártasságot. Gyulafehérvárról II. Rákóczi György rendeletére Karán-

sebesre ment, hogy az odavaló oláh reformátusoknak saját nyelvükön prédikáljon. E vidéknek 1658-ban történt feldúlása-kor visszamenekült Erdélybe, ahol Barcsay Ákos parancsára -- állítólag, mivel a hűségesküt vonakodott letenni -- az év végén Segesvárt börtönbe került, de negyedfél hónap múlva kiszabadult. 1682-től Kolozsvárt lelkészkedett; 1690-ben esperes lett. Meghalt 1693-ban Kolozsvárt.

Matkó életfolyása első sorban azért érdekel bennünket, mert kicsillog belőle korát meghaladó műveltsége. Ha az említett nyelvekhez hozzá tesszük a latint, magyart és németet, kiderül, hogy hét nyelvnek volt ura. E tudását állította vállalási vitairatainak szolgálatába, amelyek zamatos magyarságáról is tanúságot tesznek. Épen ezért CSEFKÓ is, amikor megállapítja Matkó elsőségét szállóigénk dalgában, kiemeli Matkó Bányászcsákányának fölöttébb való bővelkedését a régi nyelv közkeletű szólásaiban; nyilván úgy ítél, hogy Matkó régi nyelvünkéből merítette szállóigénket.

Erre az álláspontra azért bajos ráhelyezkednünk, mert efféle szokásmondásról régi nyelvünkéből nem maradt ránk emlék, ellenben maradt a görög nyelvből, abból a görög nyelvből és irodalomból, amely a fogékonyeszű, művelt Matkónak leginkább szolgálhatott üdülésül, amikor a hitviták taposómalmában félholtra fáradt. E kor egyik kedvenc szerzője Plutarchos volt. Művelt magyarjaink előtt sem volt ismeretlen. Janus Pannonius két kisebb művét is lefordította; ezek nyomtatásban 1522-ben jelentek meg Bolognában. Bogáthi Fazekas Miklósnak meg épenséggel Kolozsvárt 1577-ben jelent meg A Tökéletes Asszonyi Állatokról szóló Plutarchos-fordítása.

Plutarchos spártai fekete leve-se.

Matkónak tehát nem volt nehéz ráakadnia Plutarchosra és Plutarchosnál Lykurgos spártai király életrajzára. Ebben ismerkedett meg a híres *fekete leves*-sel, a μέλας ζωμός-szal (*jus nigrum, jus atrum*), amiről a klasszikus szerző (XII. 10. 11.) a következőket mondja el:

„A főtt ételek közt a legkedvesebb eledelük volt a *fekete leves*, úgyhogy a vének a húst még csak meg sem kívánták és egészen az ifjaknak engedték át, míg levesüket jó étvággal szörpölgették. Egy pontosi király, mint mondják, e *leves* kedveért spártai szakácsot fogada, de amint megízlelé, eliszonyodék. Erre a szakács azt jegyzé meg: »Uram, ezt a levest csak akkor eheti meg az ember, ha előbb az Eurotasban megfürdött.« (SZILASI MÓRIC fordítása.)

Itt Plutarchosban kapta készen Matkó ezt az *eliszonyító fekete leves*-t, amellyel volt értelme megcsákányoznia ellenfelét, a jezsuita Sámbar Mátyást, akiről a *spártai fekete leves* ismeretét joggal feltételezhette.

Ennek a görögből vett mondásnak magyar földön való elterjedését hazai szölamok segítették elő. Ilyen volt a sok változatú *valaminek a levét meginni* mondás, amelyet bővítetten Tinódi Sebestyén így sző bele „Eger viadaláról szóló éneke“ 250. versébe: „Azért, ha az koncával jól laktatok, | Az levét is ti reá megigyátok.“

Maga a *hátra van még a fekete leves* mindazonáltal csak tizenhárom évvel Matkó Bányászcsákánya után mutatható ki újból Paskó Kristófnak egy 1681-ben Konstantinápolyban kelt levelében (CSEFKÓ 75. l.). Hogy miért nem vált gyorsan szokássá e mondás, ennek oka az volt, hogy a magyar beszédben a való értelmű *fekete leves* sem gyökeresedett még meg.

Fekete levek és fekete levesek a magyar konyhában.

A régi magyar konyha tele van *levek*-kel (*lék*-kel), de nem *levesek*-kel. Aki a BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA kiadta Régi Magyar Szakácskönyveket (1893.) végiglapozza, a *levek* egész sorával találkozhat. Ezekre cleink nagy súlyt vetettek, mert ezek adtak ízt a húsnak. Az erős fűszerek halmozásának kora volt ez. Az így ízesített húst megbecsülték, magát a *lé*-t azonban már ők sem bírták el. Ezt manapság talán úgy tudjuk érzékelni, ha arra gondolunk, hogy nemcsak a pácolt sonkát vagy nyulat kellene megennünk, hanem magát a pácot is meginnunk. Ettől épügy „iszonyodnánk“, mint a régiek a maguk erős, fűszeres *leveitől*. Ezek a *fekete levek* idővel enyhültek, de hogy még a XVIII. és XIX. század fordulóján is miből került össze a *fekete lév* (így!) azt elmondja az „Uri és Közönséges Konyhákön megfordult Szakács-Könyv“-nek 1801-ben Pesten és Pozsonyban megjelent kiadása. E szerint kell bele alma, vereshagyma, dióbél, ecet, kenyérbél, méz, bors, gyömbér, szegfűszeg, zöld tárkonylevél. Némelyek beleteszik a malac vagy tyúk véréit is, ami a régieknél nagyobb szerepet játszott.

Lám, még 1801-ben is *fekete lé*-re akadunk, amikor a *fekete leves*-t keressük. Még inkább ez a helyzet a régebbi világban, ahol a XVI. században alig találkozunk *leves*-sel. A Nyelvtörténeti Szótár szegény XVII. századi *levesek*-ben is — amelyek közül épen az ominózus *kávéléves* magaslik ki —, s csak akkor válik bőszerűvé, amikor PÁRIZ PÁPAINAK BOD-féle 1767-es bővített kiadását idézi. A magyarázat az, hogy nem lehet nomenclaturája nemlétező dolgoknak. A *leves*ssel, mint régi külön étellel Franciaország szeret eldicsekedni, ahol azt a nagy gourmet Brillat Savarin (1755—1826.) a francia étlap alapjának jelentette ki (Physiologie du Gout. Méditation VI. Section II. 1. §.).

De térjünk vissza az 1680-ás évek Magyarországaiba. Itt bármily megadással hangoztassuk is azt, hogy *fekete lé* annyi, mint *fekete leves*, mégsem tudnók közmegnyugvásra elintézni

a *hátra van még a fekete leves* magyarázatát, ha nem tudnánk rámutatni egy olyan *fekete leves*-re, amelyet valósággal ezen a néven neveztek, s amely époly „eliszonyító” volt, mint a spártaiak *fekete leves*-e. E nélkül a *levek* és *levesek* közötti szakadékok sem tudnók véglegesen áthidalni.

Ilyen *leves*-re mutattam rá 1927-ben a Magyar Simplicissimusban (i. m. 57. l.).

A Magyar Simplicissimus és szerzője: id. Buchholtz György. *Fekete leves* a tréfás kopjatörésen Thököly Kassáján.

A Magyar Simplicissimus teljes címe a következő: „Ungarischer Oder Dacianischer Simplicissimus Vorstellend Seinen wunderlichen Lebenslauff und Sonderliche Begebenheiten gethaner Räisen nebenst Wahrhaften Beschreibung dess vormals im Flor gestandenen und öfters verunruhigten Ungarlands: So dann Dieser Ungarischen Nation ihrer Sitten Gebräuch, Gewohnheiten und führenden Kriege Sambt des Grafen Tekely Herkommen und biss auf jetzige Zeit verloffenen Lebens lauff. Denckwürdig und lustig zu lesen. Herausgeben von gedachtem Dacianischem Simplicissimus. Gedruckt im Jahr 1683.“

Nincs a címlapon a szerző neve, amelyet A Magyar Sport Ezeréve című munkám I. kötetének 341. lapján id. Buchholtz György személyében neveztem meg, s e szerény felfedezésemről a Budapesti Szemle 1928. júliusi számában (117—27. l.) „A Magyar Simplicissimus szerzője” címen hosszabban is beszámoltam. Buchholtz szerzősége nyomban kitűnik, mihelyt a Simplicissimust összehasonlítjuk komoly főművével, amelyet Historischer Geschlechtsbericht címen adott ki 1904-ben a budapesti Luther Társaság.¹

Buchholtz 1643-ban született Kisszebenben jómódú polgári szülőktől. Atyja is kitűnő linguista volt. Mint tanító kezdte pályáját, majd egy dobsinai nagykereskedő külföldi megbízatásait látta el. E minőségében rengeteget utazott. Amikor 1678-ban Danzigból visszatért, útja Thököly Imré táborán vitte át, ahol Thököly rendkívül szívesen fogadta, sőt hadi szekretáriusának is szerződtetni akarta. Ezt Buchholtz nem fogadta el, de később Simplicissimusában is, emlékiratában is, nagy rokonszenvvel tárgyalta Thököly személyét.

¹ Buchholtz e két műve együttesen pazar kincsesbányája a XVII. századra vonatkozó magyar művelődési adatoknak. Persze, aki nem veszi figyelembe Buchholtz szerzőségét, az beleesik a hibába, hogy mellőzi a Magyar Simplicissimust, vagy csak gyanús bohóságot lát benne. L. Századok 1933: 594, ahol HARASZTI EMIL egyébként igen értékes tanulmányában a Simplicissimus egy zenetörténeti adatát ama Mikosch-történetek ősei közé sorozza, amelyeket a Magyarország iránt sohasem túlságosan jóindulatú vaskos német humor (!) nem egyszerűen kitalált.

1682-ben Buchholtz abbahagyta a veszélyes kereskedői foglalkozást, és Késmárkon mint lelkész és prédikátor élt közbeesülésben. A csendesebb élet első évét arra használta fel, hogy megírja Magyar Simplicissimusát. Műve középpontjában Kassát találjuk, amelyet Thököly uralma alatt ismert és szeretett meg. Kassára állítja be Buchholtz Simplexének különböző mulatságos kalandjait. Ezek között szerepel a XX. fejezetben Simplex farsangi tréfája, amely így kezdődik:

„Einsmal stelletete Simplex... folgendes Fassnacht-Spill an. És hatte ein guter *Katanak* ein Herren-Söhnlein ausgefordert mit welchem Spreusslein Simplex wohl bebandt war. Als nun die Zeit herzurückte, war dem Jünckerle bang erscheinen, weil aber dem Simplicissimo bebandt war, das dieser *Katanak* keinen *Ganss-Pfeffer* oder *schwartzte Brühe* sehen kunte, versprach er diesem Herrlein um 1. Rthl. auss Angst zu helfen, doch mich nit zu verrathen. Dieser war froh, versprach mir das Geld und noch mehr, wann ihm dieser Rath fruchten solte. Ich riethe ihm nun er solt mit einer *Schüssel voll schwartzer Brüh* auf den Platz kommen, ihm dieselbige quasi spottend zeigen, so würde er ihn gewiss müssen passieren lassen, dann er ihn damit würde zur Ohnmacht bewegen. Und diss wie erzehlet wurde practiciret. Dieser gute *Katanak* fiel Ohnmachtig vom Pferd, da ihn dann die Trabanten aufhuben, erlaben und zu recht brachten.“

Amikor a katona magához tért, elkezdte nyomozni a tréfacsinálót, ami további bonyodalmakra adott okot. Mi azonban ezekkel nem foglalkozunk, hanem megállapítjuk, mi volt az a *Ganss-Pfeffer*¹ oder *schwartzte Brühe*. Nem nehéz lefordítani: *borsos lúdleves*, másként *fekete leves*. Ezt a *schwartzte Brühe*: *fekete leves* kifejezést szerzőnk meg is ismétli.

Talán felesleges magyaráznom, hogy nem minden levest hívnak németül *Brühe*-nek. *Brühe* az a leves, amelyet pl. húsból vagy halból főznek ki, s amely a hús vagy hal „erejének“ egy részét kivonja. Ilyen a *Fleischbrühe* 'húsleves'; a mai étlapokon szereplő *Kraftbrühe* 'erőleves'. — Szóval itt már nem járulékos *lé*-vel, hanem önálló *leves*-sel van dolgunk.

Buchholtz-Simplicissimus humoros beállítása öszszeköti a *spártai leves*-t a magyar *fekete leves*-sel. A *kassai fekete leves* is „eliszonyító“, mint a *spártai*. Gúnyos mutogatása egyértelmű Matkó igéjével: *hátra van még a fekete leves*. És egyértelmű Széchenyi szóhasználatával: *megisszátok majd a fekete levest*, amivel alább fogunk foglalkozni. Maga

¹ Száz év előtt német nyelvterületen még volt efféle étel. DR. THEODOR HEINSIUS „Vollstaendiges Wörterbuch der Deutschen Sprache“ (Wien, 1840.) című szótárában (II, 10) olvassuk *Gaenseklein* címszó alatt, hogy „mit dem Blut der Gaense und mit Pfeffer gekocht nennt man dies Gericht *Gaense-schwartz*. *Gaensepfeffer*.“

a történet magában foglalja a *levét meginni* mondáscsoport fenyegető jellegét is, hiszen a hencegő ficsurt már a *fekete leves*-nek láttára is utolérte büntetése: leesett lováról.

Buchholtz-Simplicissimus német nyelvű közlése magyar adat. Német anyanyelvű, de a Rákócziak tiszteletében nevelkedett, Thököly felé hajló jó magyar hazafi közlése ez, magyar katonák köréből, abból a Kassa városából, amelyről ő maga állapítja meg, hogy az ott divó nyelvek közül legtöbbnyire a magyart használják.¹

Szirmay Thököly-anekdotájának kritikája és védelme.

Eszrevétlenül visszaérkeztünk Thökölyhez, illetőleg SZIRMAY ANTALHOZ, aki Thököly Imre 1685. évi elfogatásának történeténél „Hungaria in parabolis“ című művében belekeverte a *kávét* a *fekete leves*-be. Nos, a kávéval már végeztünk. Ezt húzzuk ki SZIRMAY szövegéből. Így megváltozik a helyzet. Mert hogyan lehetne anakronizmussal vádolni azt az előadást, amelyik szerint 1685-ben Nagyváradon elhangzik egy olyan szolás, amelyet Thököly történelmi színpadának minden sarkán már használtak: 1668-ban Kolozsvárt (Matkó), 1681-ben Konstantinápolyban (Paskó), 1682-ben Kassán (Buchholtz-Simplicissimus). Nem, a kávémotivum kikapcsolásával a SZIRMAY-előadás megszűnt anakronisztikus lenni.

Meg kell még említenem annak valószínűségét, hogy Buchholtz *fekete leves*-es inspirációit magától Matkótól kapta. E két ember közt számos közös vonás van. Az egyik luteránus, a másik kálvinista lelkész; mindegyik hányatott életet él, és mindkettő pontosan 1682-ben jut révbe; mindegyik híres nyelvismeretéről; ami pedig politikai nézeteiket illeti, összeköti őket a gyűlölet Baresay Ákos ellen, aki Matkót bebörtönözte, s akit Buchholtz Simplicissimusában irgalmatlanul kifigurázott.

És vajjon lehetséges-e, hogy a folytonos utazáshoz szokott Buchholtz, a Magyar vagy Erdélyi Simplicissimus szerzője, ne ejtette volna módját, hogy elmenjen Kolozsvárra, s ott meg ne látogassa híres kollegáját? És vajjon elképzelhető-e, hogy a művelt Buchholtznak ne jutott volna kezéhez korának legzamatosabb hitvita-irata, a Bányászcákány, amelynek betűtömegéből vált szállóigévé a *fekete leves*?

Matkó és Buchholtz feltételezett barátsága egyébként kevéssé jelentős. Érdekesebb az a kérdés, vajjon szállóigénk vonatkozásban áll-e Thököly Imre elfogatásával. Erre én igenlel felelek. 1685-ben ugyanis már megvolt ez a szólásunk, úgyhogy ezt a váradi basa — aki a budai és más magyarországi basák mintájára bizonyára beszélt magyarul — hasz-

¹ „Man redet allhir Ungrisch, Windisch, Polnisch und Deutsch, doch meistens Ungrisch.“ (U. Simplicissimus XX. fejezet.)

nálhatta, az egykorú Szirmay András pedig feljegyezhetette és a későbbi SZIRMAY ANTAL szerint fel is jegyezte.

Szirmay Andrásnak különböző feljegyzései maradtak ránk, ez az írása azonban még nem került elő (l. TÓTH BÉLA i. m. 31). De miért ne higyjük el SZIRMAY ANTALnak azt az állítását, hogy ő ebből a feljegyzésforrásból merített. Nem kell SZIRMAY ANTALnak helyeselnünk abban, hogy *kávénak* minősítette a *fekete leves*-t, mert az nem más, mint a történetnek szembeszökő anekdotikus felcifrázása, de hogy egy szimpla tényre vonatkozó igazmondásában kételkedjünk: arra semmi okunk nincsen.

Buchholtz-Simplicissimus egyébként eldönti a vitát. Ő, Thököly személyes ismerőse, életrajzírója, a Thököly bírtá országrészek szokásainak megörökítője tanúsítja, hogy a *fekete leves* megvolt és csúfolkodásként szerepelt, Szirmay András pedig tanúsítja, hogy e csúfolkodás drámai színvonalra emelkedett, s ennek kapcsán a *hátra van még a fekete leves* mondás, amely klasszikus talajból kihajtott familiáris szóvirág volt rövid ideig, történelmi szállóigévé változott.

Ezt állapítja meg SZIRMAY ANTAL, amikor azt írja, hogy a „*Hátra van még a fekete leves* Thököly elfogatásakor vált a magyarok közt közmondássá“ (tunc in proverbium ivit apud Hungaros). Ennek CSEFKÓ szerint „semmi jelentősége sincsen a szólás eredetére, mert hiszen használatát már a Thököly fogságát megelőző évekből is ki tudjuk mutatni“. Igaza van, nincs jelentősége a szólás eredetére, de van jelentősége elterjedésére. Proverbiumról, közmondásról, szállóigéről, szokásmondásról csak akkor beszélhetünk, amikor az már el is terjedt. Tartozzék tehát valaki akár a tudósoknak, akár a tudományt méltányoló közönségnek sorába, ha a szállóigék és szokásmondások eredete érdekli, érdekelni fogja azok elterjedése is. S ebben a vonatkozásban SZIRMAY szakszerűen jár el, amikor — a maga legjobb tudása szerint — bennünket e szólásnak elterjedéséről, szállóigévé változásáról tájékoztat. Igaza is van, mert a legtöbb szállóige keletkezése úgy történik, hogy egy köznapi szólást hangsúlyozottan használ valamely közéleti ember — legtöbbször politikus, író stb. —, amire a nagyközönség azt „felkapja“. Így terjesztette el sokat vitatott mondásunkat a Thököly- eset (1685.), s ha ez is tagadhatnák: a SZIRMAY- eset (1804.).

SZIRMAYVAL kapcsolatban azt azonban én is hangsúlyoztam (i. h. 58) és hangsúlyozom, hogy *kávén*-vonatkozásokban súlyosan tévedett. Idézett 1927-es írásomban rámutattam arra is, hogy a fekete kávé a törököknél nem étkezészáró étel, amire CSEFKÓ (78—9) további sor szép példával szolgál. És rámutattam arra is (i. h. 50), hogy nálunk viszont a leves azidőben nem annyira kezdő, mint inkább közbenső étel volt, úgyhogy a *hátra van még a fekete leves* lehetett valóságos

kulináris célzás a nélkül, hogy hallatára bárkinek is kávéra kellett volna gondolni.

Széchenyi István, Podmaniczky Frigyes és a fekete leves.

E szokásmondásaink: *meginni valaminek a levét és hátra van még a fekete leves* kapcsolatba kerültek gróf Széchenyi Istvánnal. Megbízható ember jegyezte ezt fel: BÁRÓ PODMANICZKY FRIGYES, akit egymásra következő nemzedékek úgy ismertek, mint az úri korrektség és pedantéria mintaképet. Tudvalevő, hogy a fiatal PODMANICZKY lelkes híve volt Kossuth Lajosnak, akinek 1847. október 18-án pest-megyei követté történt választásához izzó lelkesedéssel, fárasztó munkával és jelentékeny pénzáldozattal járult.

Frigyes báró 1887-ben megjelent Naplótöredékek című munkájában (II, 194—7) elmondja, hogy először báró Wenckheim Béla rótta őt meg „nyaktörő vállalatáért“, majd „csípősen s keserű szarkazmustól áthatottan gróf Széchenyi István. Találkozván vele, karonfogott, ami nála mindig veszélyes előjelnek volt tartható, ha ezt tette, bizonyosak lehettünk affelől, hogy valamilyen maliciózus észrevételt fog fülünkbe sugni: — Gratulálok öcsém uram — kezdé gunyos hangon — *a miért megfőzték oly nagy dicsőséggel s pénzáldozattal a fekete levest; ezt majd meg kellend ennie az országnak, de önöknek is, erre legyenek előkészítve.*“¹

Elmult háromnegyed esztendő. Magyarország lelkesen haladt a forradalom felé. Az országban már harcok folytak, Frigyes báró — megrongált egészséggel — a lipótvárosi nemzetőri zászlóaljban teljesített szolgálatot. Egy este² a Széchenyi-sétátéren időzött baráti körben. Parkhangverseny volt s a tár-

¹ Nem lesz érdektelen Széchenyi intelmének többi részét is ideiktatnom: — „Elmondom öcsém uramnak, hogy lett belőlem rendezett pénzviszonyok között élő ember; azért teszem ezt, mert azon uton, amelyen önök haladnak, ez eredményt soha elérni nem fogják. — Egy ízben Bécsben N. N. herceghez mentem látogatóba; az előteremben kelle lecsücsülnöm, mert a herceg ajtaja zárva volt mindenki előtt, valamely hatalmas uri ember forma vendége lévén, — ezt mondták cselédei. — Vagy egy félórát időztem már ott, midőn a herceg dolgozósobájából egy ur kíséretében kilépvén, a mondott urat nemcsak az előtermen, de az előszobán is a lépcsőházig elkísérte. — Kiváncsi valék, ki lehet az a nagy ur, a kinek a különben büszke herceg annyira bököl, s a kinek oly szerfelett lekötelezett szolgálja. Mit gondol öcsém uram, ki lehetett azon ur? — Bécs legveszélyesebb uszorása. Haza érvén s okulván a leczkén, eladtam javaim felét, kifizettem adósságaimat, évi jövedelmemet soha sem költém el s most rendezett viszonyok között élek. — Mit gondol öcsém uram, hova fognak önök jutni azon uton, a melyen Kossuth ur megválasztása nyomán elindultak?“

² PODMANICZKY nem ír dátumot. Széchenyi Naplójának nyomtatásban is rendelkezésre álló részéből (Döblingi irodalmi hagyaték I, 381) 1848. augusztus 23-ban vélem e napot megtalálni. Ezen a napon Széchenyi csakugyan volt a sétátéren, amiről — mind izgatottabbá váló lelkiállapotában — ezeket a szavakat jegyezte fel: „Promenade. Gusty Batthyány, Gusty Orczy . . . und eine Menge schmutziger Leute! — Wie keck diese werden.“

saság asztaloknál ült. A további a báró így mondja el: „... szinte éreztem a szomszéd asztal felől — ahol gróf Széchenyi István foglalt helyet, — mi vihar közeledik felém. Csakugyan alig hogy a grófnő e szavakat kiejtő, Széchenyi István felém fordítva arcát így kiált: Emlékszik öcsém uram most egy éve mondott szavaimra, *ha megfőzte a fekete levest, egye is meg.*

Ime, a *hátra van még a fekete leves* utolsó megjelenési formája. Széchenyi szóhasználatából az is kiérezhető, hogy semmiesetre sem *kávét*-ként élt képzeletében a *fekete leves*, amelyet ő kora szokása szerint — már ételnek és nem itálnak gondolt.

*

Ezzel búcsúzom szállóigénktől, amelynek őseit a *spár-tai fekete leves*-ben vélem megállapíthatni. Már TÓTH BÉLA (a kávéról szólván i. h. 32) kifejezést adott annak, hogy a *fekete leves* szó „igen régi lehet, mert szótáraink nem tudnak felőle“. Én odafordultam, ahol tudnak felőle: Plutarchoshoz. Ez természetes megfeleítés, amelynek dolgában nincs afféle aggodalmam, mint jeles kutatótársamnak CSEFKÓ GYULÁ-
nak. En nem félek attól, hogy „talán valakinek történelmi ér-
zületét bántja“ ez a megállapításom. Arra, hogy egy népszerű
szólása klasszikus görög eredetű: a magyar csak büszke lehet.
SIKLÓSSY LÁSZLÓ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A vegyes zárhangokhoz. „Mi az affrikáta?“ című tanulmányomban azt mondtam (MNy. XXXI, 217), hogy a *p* és *f*, *b* és *v* hangok nem egyesülhetnek vegyes zárhangokká, mert nem azonhelyiek; a *p*, *b* ugyanis bilabialis, a *f*, *v* pedig labiodentalis képzésű. S ez feltétlenül így is van. Csakhogy mikor ezt írtam, megfeledkeztem arról (most utólag Moór ELEMÉR barátom figyelmeztetett rá), hogy *f*, *v* előtt nem bilabialis *p*, *b*-t, hanem labiodentalis [*p*, *b*]-t ejtünk (l. erről HORGER, AltFon. 209. §. a. pont). E szerint tehát a *pf*, *bv* kapcsolatok ugyan nem, de a [*pf*], [*bv*] kapcsolatok, mivel elemeik azonhelyi képzésűek, igenis egyesülhetnek vegyes zárhangokká, vagyis [*pf**]-vé és [*bv**]-vé. A mi nyelvünkben ez ugyan sohasem történt meg, de a németben a [*pf**] egészen közönséges. Pl. *Pferd*, *Kampf*. A képezhető vegyes zárhangoknak teljes sora tehát a következő: [*pf**], [*bv**] (ez utóbbiról nem tudom, hogy használatos-e valamely nyelvben), *ts**, *dz**, *tš**, *dž**, *t'č**, *d'j**, *kχ**, *gy**].

HORGER ANTAL.

A diadalmas magyar nyelv és az Ó-magyar Mária-siralom.
TOLNAI VILMOS e folyóirat hasábjain (XX, 50—9) meggyőző ér-

vekkel bizonyította nyelvünk halhatatlanságát. A cikkhez csatolt táblázatban nagy költőink szókínese nyomán szemléltette a magyar nyelv beolvasztó erejét. E sorok írója e tanulmánytól ösztönözve igyekezett összeállítani az ÓMS. szókészletét, hogy legyen a régiségből is bizonyíték nyelvünk életképességére és jelen jogosultságára.

Az eredmény olyan meglepő, hogy joggal beszélhetünk nemcsak halhatatlan, hanem diadalmas magyar nyelvről is! Nyelvemlékünk 132 szava közül 86 az ősi szókészlethez tartozik, amennyiben finnugor eredetű. S ez a szám csak növekszik jelentőségben, ha meggondoljuk, hogy az ÓMS. latin, tehát idegen szöveg utánköltése, továbbá, hogy az utánköltő műveltségének majdnem minden íze ugyancsak idegen volt, hogy szövegünk körülbelül négyszáz esztendővel a nyelvújítás előtt keletkezett, s hogy a még ismeretlen eredetű szavak jórészt szintén finnugor eredetűek lehetnek. Lássuk végül a képzős alakokban egy élő nyelv alakulását (a származékok száma 38!).

Nehezebb, de gyümölcsöző feladat lenne még annak a megvizsgálása, hogy a különböző nyelvekből átvett szavakat mikor és mennyiben vetette már alá a magyar nyelv a maga sajátos hangtörvényeinek. Nyelvészetünkben a magyar nyelv „beolvasztó” erejű működésének idő- és térbeli mozzanatai sajnos még nincsenek eléggé határozottan kiemelve.

Az összeállítás etimonjai a következő művekben találhatók: I. EtSz.; II. SZINYEI, NyH.⁴; III. ua.⁶; IV. ua.⁷; V. BUDENZ, MUSz. Amennyiben egyebűn merítettem, azt jegyzetben közlöm, egyébként pedig e felsorolás számaira utalok.¹

A szó elé írt arab szám a szövegbeli egymásutánt jelzi, a mögötte zárójelben található szám, illetőleg számok a változatok szövegbeli egymásutánjára utalnak. Az alapszövegre vö. a MNyTudTársKiadv. 19. sz. 1923.

Finnugor eredetűek: 1. *Volek* (100. *ualallal*; 125. *owog*) III. (MUSz. 564 és II.). — 2. *syrolm* (4. *syrolmol*, 22. *syrou*, 60. *syrolmom*) III. — 3. *thudotlon* III. — 7. *ozuk* I. — 9. *Walasth* (97.) IV. — 10. *vylagumtul* (40., 41., 81.) IV. — 12. *fioldumtul* (21., 52., 104., 110., 130.) IV. — 13. *ezes* (17., 53., 129.) I. — 16., 89. *en* (30., 37., 50. *nequem*; 51., 64., 75. *engumet*) I. — 18. *urodum* (79.) V. (l. még ÁKE. 615). — 19. *eggen* (20. *yg*, 76., 131.) I. — 23. *aniath* (128.) I. — 26. *kyniuhhad* III. — 27. *scemem* III. — 28. *kunuel* III. — 29. *arad* I. — 31. *junhum* (38., 65.) III. — 34. *the* IV. — 35. *werud* (57. *wirud*) III. — 39. *oleothya* I. — 44. *keseruen* IV. — 46. *uos* III. — 47. *scegegkel* IV. — 48. *we-rethul* V. — 54. *mezuul* IV. — 59. *wyzeul* IV. — 61. *fuhazatum* V. — 63. *kyul* IV. [a 71. sz. alatti *kyul* íráshiba *hyl* helyett; vö. i. m. 8. l.] — 68. *qui* (79., 93. tárgyesetek) IV. — 70. *nym* (99., 125. *ne*) III. — 73. *wegh* IV. — 74. *halal* (105., 112., 126.) IV. — 76. *illen* I. — 82. *felleyn* IV. — 87. *scouuo* IV. — 91. *ez* I. — 96. *tuled* IV. — 102. *yg* (Gombocz, Módszert. 41). — 107. *myth* IV. — 108. *thez* IV. — 111. *merth* III. — 114. *fugwa* III. — 115. *huz-tuzwa* III. — 117. *kethwe* III. — 118. *ulud* (132.) III. (vö. még:

¹ Az ÓMS.-ban foglalt szavak etimológiájára vonatkozó irodalom nem teljes. — A SZERK.

ujgKāšv. ölmäk 'sterben; getötet werden' [ed. BROCKELMANN 133]. — 122. *leg* IV. — 124. *mogomnok* IV.

Török jövevények: 14. *urumentuul* (BUDENZ: NYK. XVII, 749). — 45. *kynzathul* (103., 127.) (MSFOu. XXX, 95). — 88. *ere* (90. *erzem*) I. — 99. *[bu]thurut* (AKE. 609). — 95. *egyre* (MSFOu. XXX, 80).

Indogermán átvételek: 11. *sydou* (105.) (MELICH: MNy. V, 343). — 162. *therthetyk* (O. DONNER, VglWbFUSpr. I, 134).

Héber, illetőleg egyházi latin: 85. *Sjmeonnok*.

Bizonytalan és ismeretlen eredetűek: 5. *sepe-dyk* (MNY. XXX, 47 és IV.). — 6. *buol* (25., 32., 67., 92.) II., 1. még: II, 92. — 24. *tekunched*. — 33. *farad* I. — 36. *hullothya*. — 42. *viragnac* (43.). — 55. *scegenul* V. — 56. *scepsesud* V. — 58. *hioll*. — 66. *bel* I. — 69. *sumha*. — 71. *hyul*. — 78. *maraggun*. — 84. *ygoz*. — 86. *bezzeg* I. — 94. *niha*. — 98. *de* I. — 101. *kul*. — 113. *byuntelen* I. — 116. *wklelue*. — 119. *keguggethuk* (123. *kegulm*).

Hangutánzó indulatszók: 15., 83. o (49. *vh*).

CLAUSER MIHÁLY.

Temesvári Pelbárt glosszái. A Temesvári Pelbárt nevéhez fűződő magyar glosszákat SZILÁDY ÁRON szedegette össze 1880-ban, Pelbártról szóló életrajzában. A glosszáknak egyik részére már 1840-ben felhívta a figyelmet KURZ ANTAL. SZILÁDY is hivatkozik Kurz közlésére, de nem sikerült megállapítania, hogy a szóban forgó Pelbárt-kiadás mikor és hogyan került gróf Kemény József birtokából a M. Tud. Akadémia könyvtárába.

A gróf 1841-ben ajándékozta a Pelbárt-kötetet az Akadémiának. A Magyar Tudós Társaságnak április 19-én tartott kisgyűlésén jelentette be az adományozást a titkár. Erről az egykorú újságok is beszámoltak. Egyik hírlaptudósításban olvasuk: „A könyvtárt gr. Kemény József l. t. néhány becses ajándékkal nevelte, n. m. Temesvári Pelbárt »Pomoerium de sanctis« téli része 1489-ki [helyesen 1499-i] példányával, melyben néhány sornyi magyar jegyzés találtatik a XV. századból.” (Nemzeti Ujság 1841. 49. sz. 193. l.) E szerint már TOLDY FERENC is tanulmányozta a glosszákat 1841-ben s megállapította, hogy azok csupán néhány sorra terjednek. Ha SZILÁDY ismeri TOLDY véleményét, nem fűzött volna hozzájuk vérmesebb reményeket Kurz utalása nyomán.

SZILÁDY három csoportba foglalja a glosszákat: 1. Sermones de Sanctis (1499.) díszítőjének glosszái. (Temesvári Pelbárt élete és munkái. 1880. 64. l.) 2. Szegedi Balázs glosszái. (66. l.) 3. Az Aureum Rosarium glosszái. (67—73. l.) ZOLNAI GYULA (Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1894. és 1905.) és GÁL JÁNOS (Nyelvi és irodalmi régiségeink syllabusa. 1934.) utalásai SZILÁDY jegyzékére nem teljeseek.

SZILÁDY adataihoz 1902-ben némi pótlást közölt egy y. jegyű cikkíró (Néhány magyar szó a „Rosarium“ második könyvében. Kalazantinum VII, 291). Szolgáljon ez kiegészítésül ZOLNAI és GÁL irodalmi utalásaihoz!

TIMÁR KÁLMÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Cepőlék, celőke. Mindkettő túladunai tájszó. A Győr megyéből közölt *cepőlék*-ről azt mondja az adatközlő, hogy jelentése a. m. *celőke* (MTsz.), a két szó tehát itt alkalmasint együtt él 'nagy bot, dorong, pózna, karó értelemben'. Az EtSz. szerint eredetük ismeretlen.

Mi következőképp próbálnók megmagyarázni őket. A MTsz. Csallóközből egy *cepélék*, *cipelék* szót említ 'cipelni való' jelentéssel. Ez olyan képzésnek látszik a *cipel*, *cepel* (régen s a moldvai csángóknál *szipel* > **szepel*) igéből, mint pl. a *szulák* > *culák* 'hasított karó, oszlop' a *szil* igéből (MNY. XI, 415). Fejlődése is úgy mehetett, mint a *szulák*-nak, azaz ilyenformán: *szipelék* > *szepelék* > *čepélék* > *cepőlék* (az *é* > *ő*-re vö. *mére* > *mőre*). Jelentése tehát annyi volna, mint 'cipelni való, amit cipelnek' (vö. *támaték*: *támatoló*, *támatogató* MTsz.). Hogy a nagy botot hívhatták tréfásan 'cipelni való'-nak, abban nem látunk nehézséget. Az *emelő*(háló)-nak is van *emelik* (*emelék*) neve Hevesben (MTsz.) (az *é* > *i*-re l. szintén Hevesből: *fazék* > *fazik* stb. NYF. XVI, 6). *Bot*-ot, *fokos*-t különben egyszerűen *kézbelinek* is mondanak.

A *celőké*-ről (alakv.: *cselőke*, *cselőte*) az a véleményünk, hogy olyan képzés a *szel* 'vág, üt' igéből, mint a *tőtike*, *ortóka* stb. a *tölt*, *ort* : *irt* igéből: igenév kicsinyítővel megtoldva.¹ A *szel*-nek ilyen jelentésére, sajnos, csak székelyföldi adatunk van *pofon-szel* 'pofonvág' használatban (MTsz.). Az *sz*-es alak aztán később *c*-s alakká lett (fentebb csángó *szipel*, máshol *cepel* vagy csángó *szulica*, máshol *cúca* 'dorong' MTsz.). A **szelőke* > *celőke* tehát ezt jelentené: 'vágott, hasított', majd 'vágó, ütő (bot, botóka)'. A 'dorong, bot' jelentésű *suhatag*, *csiatag* (**suhadék*) is egy kézbeli ütőszerszámmal velejáráó hangutánzó, később mozgó mozzanatról kapta nevét, tehát a. m. 'suhogós, suhogó, suhintó'. Vö.: *csapáng* 'dorong, bot', vagyis 'csapó' | *husáng* < *suháng* (Ethn.—Ért. 1912 : 208) 'dorong, vagyis suhintó' | *vakcsapó* 'bunkós tölgyfából' (MTsz.) | *ütleg* (olyan képzés mint *cepőlék*) 'ütőszerszám'.²

BÁTKY ZSIGMOND.

Exergasia. Erre az ismeretlen eredetűnek jelzett szóra az EtSz. két adatot idéz; az egyiket Jókaiból: „a kerékagya puszkájának megtágult az *egzergáziája*“ (Lőcsei Fehér Asszony, Nemz. Kiad. LXXII, 91), a másikat pedig a halatonmelléki népnyelvből: 'ferhéc, a szekérrúdon az első kerekek előtt keresztbenfekvő megvasalt fa' (TudGyűjt. 1834. III, 95). Kétségtelennek látszik, hogy a klasszikus kor óta meglévő görög ἐξεργασία szóval van dolgunk, mely az ἐξεργάζομαι igével áll kapcsolatban, s melyet pl. VLACHOS így értelmez: 'élaboration, travail; exécution' (l. Ae. ἑλληνογρᾶλλ. Athènes, 1897. 334). A szó értelme a görögben megle-

¹ Erdekes, hogy a 'firkósbot' jelentésű *csáfrtkó*-nak is van *csáfrtó* alakja (NYF. XVII, 27).

² *Bot*, *culák*, *cúca* és *dorong* közszavaink személynévképpen is előfordulnak. Épígy a *cselőte* is Vác környékén. Ezzel magyaráztuk a Vác mellett fekvő *Cselőte* puszta nevét (Föld és Ember 1927 : 196).

hetősen általános. Valószínű, hogy a latinba átkerült görög szó esetében, legalább is a magyarországi latinságban, jelentésszűkülés történt, s így a 'kidolgozás, megmunkálás' értelem a szerék egy bizonyos megvasalt (tehát megmunkált) részének jelölésére korlátozódott. Megjegyzendő, hogy hasonló fejlődést mutat az *εργον* alakban más, Magyarországon meglevő származéka is, tudniillik az *ergata*. E görög eredetű (< *εργατα* ~ *εργατης*) szó jelentése nálunk 'emelő rúd' lehetett (BARTAL), másutt csigaszerkezetet jelölt (*γυριζω τον εργατην* 'virer le cabestan'), eredetileg pedig 'munkás, kézműves, valamint munkát végző személy vagy állat' jelentése volt (l. DuCANGE). Lehetséges, hogy az *ergata* szó jelzett magyarországi használata hatott az *exergasia* jelentésszűkülésére is.

Falángat. Ez az erdélyi tájszó (az EtSz. a *falaz* igére utal csupán, az etymon megoldása nélkül), melyet székelyudvarhelyi születésű édesanyámtól *lefalángat* alakban és 'lehurrogat, letorkol' jelentésben hallottam, talán a *fal* 'vorare, fressen' igéhez kapcsolható a szintén erdélyi *rágton-rág* és *rágton-rágás* 'szidás, ócsárlás'-féle szerkezetek mintájára. Utóbbi archaizáló irodalmi nyelvben is előfordul, így pl. gróf Bánffy Miklósnál: Fortélyos Deák Boldizsár Memoriálójában (l. még MTsz.). Hasonló jelentésfejlődést mutat a francia *manger* ebben: „Qui mange du Pape, en meurt” (vö. *se manger* 'eszik egymást, ártnak egymásnak').

Fanti. Az EtSz., bár némi kétkedéssel, összeveti a 1. 'horgas lábú, félszeg járású' és 2. 'féleszü' jelentésű *fanti* székely tájszót az oláh *fante* 'junger Geck, Gigerl' főnévvel (ΤΙΚΤΙΝ). A két alak valószínűleg elválasztandó egymástól, mivel *fante* oly stílusrétegbe tartozik, mely az erdélyi nyelvjárásokkal nem kerülhetett közvetlen érintkezésbe. Az oláh szó eredetileg kártyaműszó: 'alsó' a jelentése ('valet du jeu de cartes, *fante de tobá*, valet de coeur' DAMÉ; vö. olasz *fante*, újgörög φάντης); átvitt értelmére (l. ΤΙΚΤΙΝ adatát, valamint 'divatmajom. uracs' CHERESTEŞIU) feltehetően a görög származású *fandosi* (*a se* ~ 1. 'terpeszkedni, kevélykedni, pöffeszkedni', 2. 'k é n y e s k e d n i' CHERESTEŞIU) ige hathatott. Az erdélyi oláhban viszont újabb görög szavak alig akadnak, a másodlagos jelentés ezért itt ki sem mutatható. A székely *fanti* csakúgy, mint a mármarosai és erdélyi *fandi* 'der Hundejunge, kutyapécér' minden bizonnyal a *fantarog* ~ *fancsarog* szó családjába tartozik. GÁLDI LÁSZLÓ.

Nationalspiel. Ez idegen, a XVIII. század végéről származó elnevezés mögött a három éve annyira divatos lett *jo-jó* játék lappang. Csokonai említi így az 1793-ból való *Tempefőiben* (III, 120): „Báró Serteperti (hosszú tetejű kalapba, térdig érő bőv anglus kaputrokba... egy *nationalspiel* a kezébe.” Majd (123—4 stb.): „Serteperti (Előveszi a *nationalspiel*-jét, azt, egyedül arra figyelmeztvén, fel s alá rángatja.)... (A *nationalspiel*-je megbontakozik).”

Olyan divathóbort megjelölése, amely nyugati méreteiben

jóval meghaladta a nemrég lezajlottat, s az a tény, hogy Csokonai szatirikus tendenciával e kis játékszert is felhasználja a külföldieskedő báró jellemzésére, mutatja, hogy nyugati, közelebb-ről: bécsi divat után irányuló köreinkben sem lehetett ismeretlen. A már az ókorban meglevő¹ és népünknel ma is ismeretes² kis játékszer XVIII. századi útját első feltűnésétől kezdve híven nyomon kísérik a weimari Journal des Luxus und der Moden mindenre kiterjedő divatlevelei.³ 1791 őszén terjedt el Franciaországban, Németországban; egyik jele a századvég erős angol befolyásának. A korabeli cikkek tanúsága szerint keletindiai minták után a walesi herceg hozta divatba. Franciaországban eleinte *joujou de la Normandie* néven ismerték, később (a Ber-tuch magyarázata szerint demokratikus eredetű és gúnyos célzatosságú) *émigré, émigrette, émigrant* néven (vö. LITTRÉ, HATZFELD—DARMESTER—THOMAS⁴, WARTBURG, EtWb.). Német földön és Bécsben is az előbbi megjelölés volt szokásos (vö. CAMPE 1801—8., SANDERS, Wb.); e mellett a Csokonainál található *nationalspiel*-hez hasonló: *Patriotenspiel*⁴ (*Patriotchen, Patriote*⁵). Az első sorban politikai érdeklődésű évtizedek ruha-, divatelvevezései is e körből kerültek ki, s mint érzelmileg erősen színezett kor termékei, új meg új, gyorsan változó politikai célzások és utalások eszközei lettek.

A divat óriási mértékű elterjedtségét versek, irodalmi adatok tömegei bizonyítják;⁶ ezrével készítik a kis korongokat, „junge Ritter werfen es neben ihren Damen her galoppirend, wie sonst den Wurfspies mit einem Helden-Air; Knaben und Männer, Mädchen, Frauen und Matronen spielen es im Kreise ihrer Geschäfte“ (Journ. VII. 13); képek és metszetek ábrázolják. Csokonai korai adata (1793.!) jele s tanúsága annak a szoros kapcsolatnak, amely a magyar társadalom felső rétegei s az európai műveltségi központok között fennállott: szinte ugyanazon időben, mint amazokban jelent meg nálunk is a *nationalspiel* játéka, ez a XVIII. században sok más tárggyal és névvel együtt keletről érkező vándordivat.

HARTNAGEL ERZSÉBET.

Talántál, netalántál. Általánosan elfogadott nézet, hogy *talán (tán)* < *talám* szavunk a *talál* igének *találom* alakjából keletkezett, mint pl. *lám* a *látom*-ból. Meglehetősen egységes nyelvészeink felfogása a régi nyelvünkben *talantal, netalamtal,*

¹ Dict. des antiquités grecques et romaines, p. p. DAREMBERG—SAGLIO III, 2: 1361.

² A magyarság néprajza II, 440; 1518. sz. kép.

³ 1791: 514—5; 584: képen; 1792: 6—13, 209—10; külön ábrán is.

⁴ „das französische Patriotenspiel“ [J. Richter:] Briefe eines Eipeldauers. 1792. III, 9.

⁵ Mindkét elnevezés: Fr. Gräffer: Kleine Wiener Memoiren. Kiad.: A. SCHLOSSAR. München, 1918. I, 13: 32; csak az utóbbi: Neuestes Sittengemälde von Wien. Wien, 1801. I, 155.

⁶ Míg a sajátosan játékszereket tárgyaló tanulmányok mostohán bánnak vele, kultúrtörténeti vonatkozású művek itt-ott meglepően sok adatot szolgáltatnak, pl. E. K. BLÜMML jegyzetei (id. Gräffer-kiadás I, 334—5), HAYN—GOTENDORF, Bibl. Germanorum erotica et curiosa. III. München, 1913. 459.

netalantal írású szók olvasásáról és eredetéről is. *Talántál*, *netalántál*, *netalántál*-nak olvassák (CzF.; ZOLNAI, Nyelveml. 132), csupán SIMONYI szállt síkra a *talántal* olvasás mellett (NyK. XXV, 254), később azonban ő is elfogadta az előbbieket olvasását (a NySz.-ban ugyanis már *talántál*, *netalántál* címszókat találunk).

CzF. azt mondja, hogy a *talántál* olyan kettőzésből keletkezett, mint az *azutánosztán*; ZOLNAI óvatosan csak annyit mond, hogy a *talántál* bővebb határozó (i. h.); SIMONYI is *talántal(án)*-ból magyarázta, s ezért kardoskodott ZOLNAIVAL szemben a *talántal* olvasás mellett (i. h.). Nem foglalkoztak külön a *netalántál*, *netalántál* szók származásával, de a *netalán* eredetéhez néhányan hozzászóltak. SIMONYI szerint *netalán*-ból keletkezett (*nettalán*), úgy mint *nem tudom*-ból *nettom* (NyK. XIV, 83); SZARVAS *ha netalán*-ból indul ki, s így értelmezi: *ha ne (né, ném) 'nézem', talán (tán, talám) 'találok'* (Nyr. XVII, 406); VERESS IGNÁC így bontja fel: *ha ne talán tán* (NyK. XXVIII, 91); KALÓS szerint jelentése 'nehogy talán' (Nyr. XXIX, 346).

Már a kódexek korától kezdve olvashatunk ilyen alakokat: *talántám*, *talántán*, *ne talántám*, *ne talán tán* stb. (NySz.), de három legrégebb kódexünkben (Jókai-, Bécsi-, MünchenerK.) e szóalakok még nem fordulnak elő, sőt a *talán (talám)* szóra sincsen még e kódexekben adatunk. A három nyelvemlékben csak ezeket az adatokat találjuk: *talántál* (BécsiK. 25, 58 kétszer, 144, 223, 240; MünchenerK. 34, 94, 129, 186), jelentése 'forte' | *netalántál*, *netalántál* (JókaiK. 63, 69, 131, 158; BécsiK. 182, 189, 222, 324; MünchenerK. 19, 21, 25, 38, 53, 61, 63, 70, 95, 99, 113, 115, 142, 144, 145, 157, 174, 179, 330), jelentése 1. 'forte' és 2. 'ne forte'.

A *talántál*, *netalántál*, *netalántál* szóalakokat nem lehet a *talán* határozószó kettőzéséből magyarázunk, minthogy, amint említettük, három legrégebb kódexünkben a *talán*, *talám* még elő sem fordul, s a *talán-talán* szókettőzés is későbbi keletkezésű. Ezért a *-tál* végzetnek más eredetűnek kell lennie, s azt hiszem, nem más ez, mint a magyar *-talan*, *-telen* fosztóképzőnek könnyen kikövetkeztethető, de eddig még ki nem mutatott eredetibb *-tál* alakja (magashangú párját: a *-tél* képzőalakot már régóta ismerjük a *mesztélláb* kifejezésben). A szók tehát ma teljes alakjukban így hangzanának: *találomtalan*, *ne(-hogy) találomtalan*. Az *-m* ragos magyar igének ha nem is épen a fosztóképzővel, de általában képzővel való megtoldása nem tartozik a ritkaságok közé, pl. *jóhiszemű*, *nemtörődömség*, *láttamoz* (I. PETROVÁN: Nyr. XLV, 319). De azért is lehet a fenti magyarázatra gondolnunk, mert van egy másik 'forte' jelentésű szavunk is, mely szintén fosztóképzővel alakult: a *véletlen*.

A *-tál* képzős szóalak igen régi korból mentődhetett át kódexeink korába, mert a XVI. század elején már nem is igen értették ezt a *-tál* végzetet. Ezt abból következtetjük, hogy ebben a korban már találunk *talántám*, *talántán* szóalakokat, sőt a Vitkovics-kódex már külön szónak is írja: *netalan tan* (I. NySz.). Ezek pedig nem a *talám*, *talán* szónak *tám*, *tán* alakjából valók, minthogy a *tám*, *tán* alak ebben a korban még ismeretlen volt, hanem az immár érthetlenné lett *-tál* végzet *-l* véghangját

helyettesítették a *talám, talán* -m, -n véghangjával, s annyira nem értették, hogy a Vítkovics-kódexben már külön szóként is szerepel.

JUHÁSZ JENŐ.

Pantallér. Ez a szó ma a katonák nyelvében fordul elő 'koszorúba kötött s így nyakbavetett köpönyeg' jelentéssel. A szó a régiségben sem ritka, de ott a jelentése más, amint az alábbi adatok bizonyítják: „Lora cum uncijs ferreijs Nr. 16 Pro carabilis *pantalir dicta*“ (OL. UC. ^{86/35}) | „Rákóczi mindenknek karabélyt és *pantallért* adatott“ (Ben. Gásp. naplója) | „... bőreik [marháké] kikészítettvén mesteremberekkel: csizmák, delicsizmák, tölténytáskák és *pantallér*-szíjja k r a dolgoztatják fel“ (THALY, Irod. és művtört. tan. 286) | „Évenként... minden testőrifjúnak adatott... ezüsttel gazdagon díszített narancsszín bársony*pantallér*“ (THALY i. m. 331) | „A katona jó paripán megratja magát, *Pantallérja* — karabélyja megrángatja nyakát“ (Thaly: VÉ. I, 318) | „Bogláros *pantallér* tsörög a nyakukon“ (Gvad: FNót. 53) | „Látom egy férfiú jön csufos gunyában, Mint *pantallér* függött nagy korbács nyakában“ (Gvad: FNót. 66) | „Harmadik a n g y a l b ő r t vállaira vészen“ (Gvad: FNót. 145) és „A katona a n g y a l b ő r n e k nevezi a *pantalléri*“ (Gvad. jegyzete uo.).¹ Ezekben az adatokban a *pantallér* szó 'puskakeveder, Degengehäng' jelentésű (vö. NySz.). E jelentések hatása alatt azután — érintkezésen alapuló névátvitel útján — a *pantallér* szó fölvette 'a köpönyegkoszorú' jelentést is, és előbbi jelentései elavulván, csak ez utóbbi jelentése maradt meg; de már hallottam olyan adatot is, amely szerint az összesodort köpönyeget összekötő szíjat jelentené.

KOVÁCS GYULA.

Noisza. HORGER A. a MNy. ez évi folyamának 187—9. lapján bebizonyította, hogy a *nosza* indulatszó összetétel, mégpedig *no* indulatszóból és *-sza* (< -szē) nyomatékosító nyelvelemből.

Az alakváltozatok közül ezen szótól függetlennek nyilvánítja HORGER a *noisza* alakot, elfogadván SZARVAS (Nyr. XIV, 543) magyarázatát, mely szerint ez *no* + *iszamj!* rövidülésének az eredménye. Azonban ennél sokkal könnyebb lenne feltenni, hogy alakkeveredéssel van benne dolgunk. Élt egymás mellett (*no hiszen* >) *noiszen* és *nosza*, s *noiszen* és *nosza* összevegyüléséből származott a *noisza* változat. Megjegyzendő különben, hogy *noisza* csupán PP.-nál fordul elő. Mint analog esetet lehetne megemlíteni a következőt: *noszit* Vas m. Kemenesalja, Gömör m., Beregrákos vid. | *nyoszitt* Székelyföld | *nyuszt*, *nyuszitt* Székelyföld, Udvarhely m. (MTsz.). Ez esetben a hangalakilag és jelentésileg is közelálló *noszit* és *uszt* keveredése folytán támadt *nyuszit* alakot találunk.

LAVOTHA ÖDÖN.

Nemen Ked. A címül írt szó egy 1495. szeptember 25-én kelt székelyföldi oklevélben fordul elő. Az oklevél, eredetiben is, s egy 1726. június 2-án kelt másolatban is reánk maradt. A másolatot BENKŐ KÁROLY „Csík, Gyergyó és Kászon“ című munká-

¹ A példák részben a NySz.-ban.

jában (Kolozsvár, 1853.) II, 39–42 közölte, majd innen SZABÓ KÁROLY is átvette a Székely Oklevéltárba I, 286–7. Az eredetiből az oklevél mindaddig kiadatlan volt. Ezt az eredeti oklevelet a gyulafehérvári káptalan levéltára őrzi, innen adta ki BARABÁS SAMU Székely Oklevéltár 1219–1776. (Bp., 1934.) című műve 167–9. lapján. Az oklevél egy egyezség írásba foglalása.

Bertalan nagyboldogasszonyi plébánosnál megjelent a csíkszéki tisztség. A tisztség elmondta, hogy Lázár András és Balázs Blasko János és Imre urak megbízásából jöttek. A nevezett urak Kézműves György, Miklós Kelemen és Tamási János felperesek, másfelől Jenőfalvi Kajtár Miklós, Barlok György, Gegő Ágoston, Gálfi Demeter és Bereczk fia István alperesek között az Olt vizén levő malmaik ügyében folyt perben egyezséget állapítottak meg. Bertalan alesperes plébánost a nála megjelent csíkszéki tisztség arra kérte, foglalja írásba az általuk vallott egyezséget.

A minket érdeklő részek az oklevélben a következők: „primipuli et iudices ac capitanei¹ sedis Chyk, videlicet agilis vir Matheus Fejier de Borsoua et agilis Abram de Delne, Joannes Ranchy, Vincentius de Delne, Anthonius Miclósy, Paulus Domochohus, Georgius Ranchy, Thomas Abramfy, Demetrius Bartha, Blasius Kary de Senth Miclos, qui dicuntur secundum consuetudinem regni in vulgo *Nemen Ked*², venerunt in presentiam nostram fassique sunt per hunc modum Hec coram nobis prescripti primipuli vulgo *Nemen Ked*² conscientiose fassi sunt, ut ipsi quatuor egregii viri Andreas Lazar cum ceteris egregiis dominis determinarunt“.

Az 1726. június 2-án kelt másolatban az „in vulgo *Nemen Ked* . . . vulgo *Nemen Ked*“ helyén ez van: „in vulgo *nomen Ked* . . . vulgo *nomen Ked*“ (I. BENKŐ i. h. és SZABÓ K. i. h.)

A cím értelmezéséről SZABÓ KÁROLY két helyen is írt. Az idézett helyen (I, 286) azt mondja, hogy „*Ked* vagy *Keed* annyi mint *kegyed*, *kegyelmed* . . . a székely nép a XV. század végén a szék főtisztviselőit illette e címmel“. Ezt a magyarázatot fenntartja Székely Oklevéltár II, 155–6. Itt ugyanis közli az 1559. évi „Articuli reformati de consuetudine Dominorum Siculorum in iudicijs observari soliti“ című művet, s ebben ez van: „*Nemen Ked* apud Siculos. *Igaztévő Bíró* apud Hungaros. Homo regius vel Vaiuodalis.“ Ehhez jegyzetben azt mondja, hogy „a *Ked* cím nem más, mint *Keed*, *Kegyed*, *Kegyelmed*“, s hogy az 1726. június 2-án kelt oklevélmásolat *nomen Ked* alakja hibás olvasás *Nemen Ked* helyett. Az 1496-i oklevélben *Nemen Ked* állott (SZABÓ KÁROLY a BARABÁS SAMUTÓL kiadott eredeti oklevelet nem látta). A *Nemen* szóban SZABÓ KÁROLY a *nem* 'genus' szót látta.

Kiegészítésül megemlítem még, hogy BARTAL ANTAL, MLSz. SZABÓ KÁROLY alapján ezt közli: „*Ked*, apud Siculos: iudex, apud Hungaros: homo regius: igaztévő bíró. Szék. Okl. II. 155.“

Véleményem szerint az 1496. évi oklevél *Nemen Ked* (= 1726. évi másolat: *nomen Ked*) a. m. *nemenkéd* (másolat: *nömenkéd*), mai nyelven: *nömenként*. Ez értelmezéshez nem sok magyarázatot kell fűznünk. A mai *-nként* határozórag egykor *-nkéd*

¹ Később e szó törölve az eredetiben.

² Én emeltem ki.

volt, tehát a mai *nemenként* (vö. CAL.: „generatim — *Nemenkent*“) régen *nemenkéd*. Az ilyen határozószóhoz már a régi nyelvben is járulhatott az *-i* képző; vö. *naponked, naponkend*: „adgyad *naponkedi* élő kenerönket“ és „kenyerönket *naponkedyat*“ (I. NYSZ. és SIMONYI, MHat. I, 408—9, KLEMM, M. tört. mondattan 216—7).

Ez értelmezés teljes összhangban van azzal, amit a székely nemekről és ágakról tudunk. Az a tíz tagú tisztség, amely Bertalan alesperesnél megjelent, *nemenkédi* tisztség volt.

MELICH JÁNOS.

Szür. MNy. XXIII, 540 azt a gyanításomat jeleztem, hogy a ruhaféle nevéül szolgáló *szür* szó eredetében a *szürke* mellék-név *szür* ~ *szir* alapszavával egyezik, úgyhogy tulajdonképen a szó a szövetfajta színére vonatkozott, s a *szür-köpönyeg, szür-csuha, szür-köntös, szür-guba*-féle összetételekből (I. OKLSZ., NYSZ.) önállósult főnévvé.

Néhány olyan mozzanatra óhajtok most rámutatni, amely a ruhanév ilyen magyarázatahoz szilárd alapot szolgáltat.

A 'szürke' jelentésű német *gris* szó korábbi német-germán *grīs* alakra megy vissza (KLUGE, Wb.⁹ 178). A szó a frankból átkerült a franciába és mint *gris* ma is él ott. A közép-latinban a német és francia szavaknak ilyen tartozékait találjuk: *griseus*³ 'color quidam' (DuC. IV, 113) ~ *griseus* 'cineraceus, cinereus' (MLSz. 299) | *grisius* (vö. MLSz. és TörtT. 1891: 680) | *grisus*³ (DuC. IV, 113) | *grisetus*³ (uo.) | *gristus*³ (MLSz. 299). A *griseum, grisium, grisum* a. m. 'pellis animalis cuiusdam, quod vulgo Vair Galli appellat' (DuC. IV, 113) | „*Grisia* vel *varia*“ (uo.); *petit-gris* a mai franciában a 'szürke-mókus és prémje'¹; a latin *varius* melléknév közép-latin *varium*, francia *vair*, olasz *vario* (*vajo*) megfelelőivel szintén valami mókus- vagy evetfajta állat (*sciurus*) szürke-fekete bundáját jelölték (vö. KÖRRING, LatRomWb. 898), azt, amit a német *Grauwerk*-nek hívtak. Amikor Anonymus 10. fejezetében azt mondja, hogy az orosz vezérek Álmosnak „*pelles ermelineas et griseas*“ küldöttek, nyilván ilyen mókus- vagy evetprémet értett a *griseas*-on. Magyar Anonymusomlan így is fordítottam a *griseas*-t, míg SZABÓ KÁROLY 'nyest'-et fordít, a MLSz. meg „talán“-nal 'mustela, menyét' értelmezést ad.

A *griseus* sokszor szerepel öltözetrészek színének megjelölőjeként, pl. *grisea tunica* (DuC. IV, 113). Így lesznek ruhájuk színéről *Grisei Monachi* (KépKr. 77., DuC. IV, 113), *Ordo Griseus* (MLSz. 299) a ciszterciák. Temesvári Pelbárt ruhaanyagot jelöl a *griseum* szóval, amikor a Sermones Pomerii-ben ezt mondja: „In purpura magis apparet turpior macula vestis, quam in eo, qui involutus est de *griseo* vel *sacco*“ (vö. MLSz. 299).

A BesztSzój. 685: *griseus*—*zyr* és SchlSzój. 1249: *grisius*—*zir* adatokban, amelyek egyéb színt jelentő szavakkal együtt posztónevek társaságában jelennek meg, a latin és a magyar szavak épügy lehetnek színnek, mint a színéről jellegzetes posztófajtának a jelölői, rövidített kifejezések a teljesebb: BesztSzój.

¹ Vö. ECKHARDT SÁNDOR Magyar-Francia Szótára 809. l.: „szürke mókus: *petit gris*.“

677: *coccanatus*—*zar pozthow* | 678: *Virgulatus*—*tar pozthow* ~ SchlSzój. (1242: *croceus*—*zar*) | 1243: *virgultus*—*tarpozto*-féle alakulatok helyett. Egész határozottan posztófajtának a nevére vonatkoznak ezek az adatok: 1528: „*Pannum griseum zywr dictum*“ (Oklsz. szűr al.) | 1524: „*Grisium pro tergendis equis wlgó thewrlaw zewrnek*“ | 1552: „*Pro theorleo zwr dedimus vnam vnam grisei*“ (Oklsz. törő-szűr al.).¹

Hogy a posztónévből miképpen vált ruhadarab neve, annak a ráértéses *szür-köpönyeg* stb. > *szür* alakuláson kívül még más útját-módját is mutatják az ilyen példák: PeerK. 341: „Pentől el futamtak [a papok] *zwrben* beöltöztec“ | KazK. 72: „draga ruhaiat rola le hanyuan: *zyrben* ötözec“ | Lép:FTük. 36: „Daroczban, *szürben* öltöztettek“ (vö. NySz. III, 358).

TAGÁNYI: Századok 1893: 323 szerint: „A mi szür szavunk az ősrégi cseh durva szürke posztótól, melyet ők *šer*-nek hívtak, származik. De valamint e posztó nevét szürke színétől az ósláv *szjer*-től (Miklosich 295. l.) vevé, akként megfordítva a mi nyelvünkbe átment szür szó utóbb a *ke* képzővel az illető szín jelölésére is szolgált.“ A magyar szín-, posztó- és ruhadarab-névnek ilyen magyarázata egyáltalán nem valószínű. A *szür* ~ *szir* szín-név inkább a következő török szavakkal vethető össze: *teleut*, *kür*. (?), *toboli sur* 'blaugrau' (RADL. IV, 764) | *kazáni sqrq* 'ordas, grau (farkas színe)' (BÁLINT 140) | *besenyő suru* vagy *sürü*, a negyedik *besenyő* törzs nevében (vö. NÉMETH GYULA: MNy. XVIII, 5). PAIS DEZSŐ.

Szita(falva). 1576: *Zytafalva* | 1607: *Zita* | 1611: *Zytta* | 1750: *Szita* (SzolnDobMon. VI, 466). — SzolnDobMon. (VI, 466, I, 546) szerint *Szita* < sláv *sita* 'káka, szittyó'. Ezt a magyarázatot fogadja el VIRÁGH RÓZSA „A magyar helységnevek eredete“ című munkájában (81. l.). — A magyarázatot helytelennek kell tartanunk, mert e helynév első oklevélbeli előfordulása idejéből a *szita* eszköznév tulajdonnévi használata kimutatható: 1374: „*Michaelem dictum Zyta*“ (Oklsz.). Ilyen adat birtokában fölösleges a 'káka, szittyó' értelmű sláv növénynévhez fordulni, hogy e helynév eredetét megmagyarázhassuk. Különben is e névadási lehetőség mellett szól a helynévre vonatkozó első adat is: 1576: *Zytafalva*.

Somkut, Boszkut. 1356, 1393: *Sunkuth* | 1553: *Somkwth* | 1602: *Közep-Somkut* | 1617: *Somkuth* | 1830: *Somkut* (SzolnDobMon. VI, 115) | 1412: *Somkuth* (ZIMM.—WERN. III, 525). — A helynév összetétel: *som* 'somfa' + *kút*; tehát 'somfával körülnőtt, somfaterdőben levő kút'. L. 1275: „*De puteo Sumkuth*“ | 1279: „*De puteo Somkut uocato diuertit*“ (Oklsz.). De vannak *almakút*, *fűzkút*, *szilkút* s más analógiák is. PAIS (MNy. VIII, 394) szerint a *Borkút* is jelenthet bórfenyővel körülnőtt kutat.

1390: *Bozkut* | 1400: *Bizkut* | 1407: Oroszbére, másként *Bozkut*, *Bozkeith* | 1491: *Bozkuth*. Elpusztult; Málom körül vagy ennek határában feküdt (SzolnDobMon. II, 262). — Szerintem az előbbi-

¹ 1493: „*Grisium vulgo darocz*“ (Oklsz.) is van.

hez hasonló összetétellel van dolgunk a *Bosz-kut* helynévben is. Az összetétel első tagja: *boz* nem egyéb, mint a *bodza* régi alakja: 1339: „Processissent versus orientem ad arborem *Bozfa*“ | 1419: „Arborem seu dumum Sambuci wigo *Bozfa* vocati“ (OkI Sz.). Minthogy több ilyen analógiára támaszkodhatunk, nem igen fér kétség ahhoz, hogy e hely névadójául egy bodzafától körülönnött kutat tekinthetünk. PAULÓ MIHÁLY.

NYELVMŰVELÉS.

Tíz, húsz. Hogyan váltakozik egymással a hosszú és a rövid magánhangzó ebben a két szóban?

Olyan eset csak kettő van, amelyben országszerte egységesnek mondhatjuk ennek a két szavunknak kiejtését. 1. Nem kétséges, hogy rövid *i* és *u* hangot ejtünk a *-d* sorszámnévképző előtt: *tized(ik)*, *huszad(ik)*,¹ mint: *három* ~ *harmad(ik)*, *négy* ~ *negyed(ik)*, *két* ~ *heted(ik)*, *kevés* ~ *kevesedmagával*; továbbképezve is: *tizedel*, *tizedes*. 2. Nem vitás az sem, hogy a 11-től 19-ig, valamint a 21-től 29-ig való összetett számnévokban szintén rövid az *i* és az *u*: *tizenegy*, *tizenkettő* stb., *huszonegy*, *huszonkettő* stb.

A többi alakra nézve a NySz.-ban ilyen felvilágosítást találunk: a *tíz* címszó alatt egyszer van *tíz*, négyszer *tiz*, egyszer *tyz*, egyszer *tyzeth*, egyszer *tize*, egyszer *tizig*; a hányan? kérdésre felelő *tizen* címszó alatt egyszer *tizen*; a *tizenként* címszó alatt egyszer *tizenként*; a *tizes* címszó alatt egyszer *tizesz*, egyszer *tizes*; a *tizszér* címszó alatt kétszer *tizzer*; a *tizszérés* címszó alatt egyszer *tiz szeres*, ugyanígy egyszer a *tizes* címszó alatt is. A *húsz* címszó alatt kétszer van *húsz*, háromszor *huz*, egyszer *húszan*, egyszer *húszszor*, egyszer *húzzér*; a *huszas* címszó MOLNÁR ALBERT szótárára hivatkozik;² a *tizenként* címszó alatt egyszer előfordul a *húszonként*. Ezek az adatok bizony nem igen igazítanak útba bennünket.

CzF. idevágó adatai a következők: *tíz* hétszer a *tíz* (2) címszó alatt, négyszer a *tized* alatt, háromszor a *tizes*, *tizes* alatt, egyszer a *tizen* alatt, négyszer a *húsz* alatt; *tiz* egyszer a *tiz* címszó alatt, egyszer a *tized* alatt, kétszer a *tizes*, *tizes* alatt, négyszer a *tizenegyedfél* [így!] alatt; — *tizet* egyszer a *tiz* alatt, egyszer a *húsz* alatt; *tizet* egyszer a *tizen* alatt, kétszer a *tizes*, *tizes* alatt, kétszer a *húsz* alatt; — a hányan? kérdésre felelő *tizen* háromszor a *tizen* alatt; rövid párja, a *tizen* egyszer a *tiz* alatt; — a hányon? kérdésre felelő *tizén*, *tizen* háromszor a *tizen* alatt; rövid párja a *tizén*, *tizen* egyszer a *tiz* alatt, egyszer a *tizen* alatt, kétszer a *tizenegy* [így!] alatt; — *tizenként* egyszer a *tiz* alatt; — *tizével* egyszer uo.; — *tizes* mint főnév két ízben

¹ A NySz.-ban *huszad* címszó alatt előfordul ugyan *húszad* is PÁRIZ PÁPAI szótárának BOD-féle kiadásából idézve (Szeben, 1767.), de a *tized* PPB. szerint sem *tized*, hanem *tized*. A *húszad* alakot tehát bizvást mellőzhetjük, mert ha talán él is valahol, nagyon szűkkörű kiejtésbeli változat lehet.

² Ennek kezem ügyében lévő, 1604-i kiadásában csakugyan így van, de uo. a *húsz* is *husz*, a *húzás* 'tractio' is *huzas*.

hosszú *i*-vel (*tízest*, *tízeseék*), egyszer rövid *i*-vel (egy *tízesen* adni, venni valamit), mint melléknév háromszor rövid *i*-vel (*tízest* v. *tízeseit*, *tízeseék*) a *tíz*es, *tíz*es címszó alatt; — *tíz*szér egy ízben a *tíz* alatt, két ízben a *tízszér* alatt; *tíz*szér három ízben a *tíz* alatt, egy ízben a *tízszér* alatt; — *tíz*szerte egy ízben a *tízszér* alatt; *tíz*szerte egy ízben a *tíz* alatt, egy ízben a *tízszér* alatt; — *tíz*szeres egy ízben a *tíz* alatt, két ízben a *tízszér* alatt. A *húsz* címszó alatt pedig ezt találjuk: *húsz*, *húszat*, *húszon fölül* és *huszon fölül*, *húszan* és *huszan*, *húszas* és *huszas*. Mindez tehát megint nem sok világosságot derít a kérdésre.

A Magyar Helyesírás Szabályai ilyen példákat adnak a szó- és tárgymutatóban (4. kiadás, 5. lenyomat): *tíz*, *tízre*, *tíznek*, *tízszér*, de: *tíz*el, *tízen*, *tíz*es, *tíz*es; *húsz*, *húszszor*, *húszszal*, de: *huszad*, *huszat*, *huszan*, *huszas*. Ha sajtóhibának tekintjük a 22. pontbeli *húszat* alakot, akkor a felsorolt példákból arra lehetne következtetni, hogy a *tíz* és a *húsz* szó magánhangzója zárt szótagban hosszú, nyíltban pedig rövid. Ez a következtetés azonban nem volna helyes, mert ilyen szabálya nincs a magyar nyelv-tannak. A kikövetkeztetett szabálynak csupán az első felét lehet elfogadni, s egyúttal ki lehet terjeszteni a hosszú magánhangzót röviddel váltogató névszótöveknek egész körére, noha a szabálynak emez első fele alól is akad néhány kivétel. Nevezetesen zárt szótagnak is rövid magánhangzója van pl. ezekben a szavakban: *ész* ~ *esz-telen*; *három* ~ *har-mad*;¹ *lélek* ~ *lel-kek*, *lel-ke*t, *lel-kem*, *lel-ke*d, *lel-ke* stb., *lel-kes*, *lel-ke*tlen. A szabálynak második fele azonban semmiképp sem vágna össze a tényekkel, mert nyílt szótagban nem mindig rövid a magánhangzó. Szabályszerűen hosszú magánhangzót találunk ugyanis az ide tartozó szavakban: 1. a hely- és időhatározó *-n* rag előtt: *nyá-ron*, *té-len*, *ú-ton*, *ví-zen*, *tű-zön*; 2. az *-ig* rag előtt: *mocsá-rig*, *é-gig*, *kü-tig*, *hí-dig*, *fű-zig*; 3. az *-ért* rag előtt: *egyé-bért*, *ú-rért*; 4. az *-é* birtokjel előtt: a másik *fé-lé*, *lú-dé*; 5. az *-i* melléknév-képző előtt: *nyá-ri*, *té-li*, *mocsá-ri*, *é-gi*, *dé-li*, *ké-zi*, *vasú-ti*, *ú-ri*, *szü-zi*, de kivételesen rövid magánhangzóval: *-be-li*, *he-ti*, *leve-li* béka (vö. SIMONYI, TMNy. 295—6 és GOMBOCZ, MTörtNyt III. Alaktan 6. és 7. §.). E szerint kétségtelenül hosszú magánhangzóval kell írni ezeket a szóalakokat is: (hányon?) *tízen*, *húszon*; *tíz*ig, *húsz*ig; *tízért*, *húszért*; *tízé*, *húszé*.

Csakugyan hosszú magánhangzóval is ejti ezeket a magyar-ságnak jökora, dunáninnyi része. De nemcsak ezeket, hanem a *tíz*-nek, *húsz*-nak más ragos és képzős alakjait is, kivéve a cikk elején említett két esetet. NÉGYESY LÁSZLÓ ezt írta a *tíz* szóról: „az alföldön e szóban ragok előtt sem rövid az *i*, csak a *tíz*énegy sat.-ekben“ (Nyr. XV, 443). NAGY SÁNDORNAK „A váci nyelvjárás“ című tanulmányában ezt olvassuk néhány szóról, köztük a *tíz*-ről: „Ezen felsorolt szók... hosszúságukat minden ragos és képzett alakjukban megtartják“² (NyF. X, 16). OLÁH GÁBOR a debreceni nyelvjárásból jegyezte föl az ilyen kiejtést: *tíz*, *tízen* (NyF. XXVI, 12). Próbát tettem egypár olyan sze-

¹ Ez és a következő szó hangzóvesztő is egyúttal.

² Ehhez ugyan hozzá kell fűzni azt, hogy nyilván itt is rövid a magánhangzó a jelzett két esetben: *tíz*edik, *husz*adik; 11—19 és 21—29.

méllyel, aki a Dunától keletre eső vidékről való, hogyan olvassa a következőket: 10, 20; a 10-ek tanácsa; 10-et, 20-at; (hányan?) 10-en, 20-an; 10-enként 20-anként; 10-em van, 20-am van; 10-es, 20-as; 10-en fölül, 20-on alul; 10-ig, 20-ig; 10-ért, 20-ért; 10-é, 20-é; 10-edik, 20-adik; 11, 12, 13, 21, 22, 23. Hosszú *i*-vel és *ú*-val olvasták valamennyi alakot, kivéve ezeket: *tizedik*, *huszadik*; *tizenegy*, *tizenkettő* stb.¹ Bizvást elfogadhatjuk tehát az irodalmi helyesírás számára azt a szabályt, hogy a *tíz* és a *husz* magánhangzója csak ebben az imént mondott két esetben rövid, máskor mindig hosszú.

Gombocz rámutat arra, hogy a hosszú és a rövid váltóhangok nem egyformán oszlanak el a különféle szócsaládokon belül; néha „a rövid váltóhang csak egy-egy ragos alakban, illetőleg származékban van meg“, pl.: *ház* ~ *haza*, *vér* ~ *vérés*, *négy* ~ *négyed*, *négyven* (i. m. 15. §.). Az élő nyelvszokás vizsgálata alapján ide lehet sorolni a *tíz* és a *husz* számnevet is; a Dunától keletre általában hallható kiejtés szerint csak akkor van bennük rövid magánhangzó, amikor a *három* és a *négy* számnévben (*harmad*, *negyed* ~ *tized*, *huszad*), továbbá még a *tizenegy*, *huszonegy* stb.-féle összetételekben, mert ezekben már nem érezzük az összetétel tagjainak eredeti viszonyát: *tizen* (fölül) *egy*, *huszon* (fölül) *egy*.

NAGY J. BÉLA

Szakátsi Csorba Ferenc: Nyelvünk és a nemzeti szellem. Bp., 1935. Ez a tanulmány az idegen szavak magyarítása és különösen a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának működése ellen készült. Szerzőnk szerint az Akadémia a nyelvnek nem lehet teremtője, hanem legfeljebb csak „íródiákja“. Attól fél, hogy ha kisebb mértékben is, működése nyomán visszatér a nyelvújítás erőszakos beavatkozása a nyelv életébe.

CSORBA FERENC még szilárdul áll azon elmélet alapján, hogy a nyelv fejlődésébe beavatkozni annyi, mint egy természeti folyamatot a maga öntudatlan, de ép azért ösztönszerűleg helyes útjában megzavarni. Álláspontja tehát a régibb, természettudományi felfogás: a nyelvet önálló organizmusnak tekinti, mely a maga külön életét éli. Mi azonban a nyelvet már lelki terméknek tartjuk, mely a beszélőtől el nem választható, hiszen épen lelki életének kifejező eszköze, ép oly „kifejező mozgás“, mint akár mimikája és gesztusai. Az egyén pedig nemcsak öntudatlanul, hanem öntudatosan is fejlesztheti a nyelvet, s épen nyelvújításunk a tanúja, hogy mennyi egyéni alkotás vált közszóvá. Hiszen már Geleji Katona István megmondta (Horatius nyomán) a Titkok Titkában: „Szabad mindenkor a dolgoknak illendőképén való kibetűzésére alkalmas szót formálni és szabad most is.“ Egy-egy nagy írói egyéniség, egy Pázmány, egy Petőfi, egy Ady egészen új kifejezésmódokat hozhat létre, melyek az illető kor nyelvének sajátos egyéni színt adnak s ugyanakkor a köznyelvet is gazdagítják.

Szerzőnk különösen azért van az idegen szavak magyarokkal pótlása ellen, mert e szavaknak nincs meg az a történeti környezete, melyre a gyakran már évezredes idegen szó

¹ A MTsz. címszavai között is *tizes* van, nem *tizes*.

hivatkozhat, s mely annak semmivel sem pótolható színezetet ad. A magyar szó ilyen esetben halva született az idegen szó életerejéhez képest. A közélet olykor elfogadja a magyar változatot, de ezzel a nyelv voltaképp szegényedik, mert egy erőtlén szó teng tovább a kifejezőbb idegen helyett.

Csorba örömmel üdvözlí, hogy a Beszkárt nem fogadta el a *tantusz* helyett a *hatos-t*. (Viszont a közönség nem fogadta el a Beszkárttól az *érmé-t*.) Ugyanily sors érte az Akadémiának a közelmúltban tett egyéb kezdeményeit, — így hogy *ródlí* helyett *szánkó-t*, *infláció* helyett *pénzpuffasztás-t* stb. használjunk. Csorba még, ugyanaz okból a névmagyarosításnak sem barátja, s szívesen látja, hogy némely család újabban visszaveszi régi, idegen nevét.

Tagadhatatlan, hogy Csorba állításában van igazság. Még a jól képzett szavak sem élnek meg mindig, máskor pedig korcs szavak jutnak érdemtelenül uralomra. Az idegen szó hangulatát nem veheti át teljes mértékben az új jövevény: a *reneszánsz* nemcsak *újjászületés*, hanem egy bizonyos történeti kor sajátos újjászületése, a *reformáció* is a *hitújítás* egy bizonyos módja, a *pártfogás*-ban nincs meg a *protekció* pejoratív hangulata s a *nótárius* árnyalatait nem örökölheti a *jegyző*. De hát elég ok-e ez arra, hogy e jó magyar szavakról teljesen lemondjunk, sőt károsaknak ítéljük őket? S aztán ez a hangulat nem is mindig fontos. Sok a színtelen szó, mint *kör*, *átmérő*, *tört*, *hullám*, *mennyiség* és ezer más.

A szerző nagyon túlló a célon, mikor az idegen szavak rég elfelejtett alapjelentésének is döntő szerepet tulajdonít a szó értelmi hangulatában. Szerinte az *opportunus* szó jelentését színezi az, hogy az itáliai parti hajózás viszonyaiból támadt, s ez nincs meg a magyar *alkalmas* szóban. A magyar *dicsvágy* nem kelti fel az *ambició* szó eredeti jelentését, melyben a római életnek az a képe van megrögzítve, mikor a fehér ruhába öltözött pályázó — a *candidatus* — végig kilineselte azokat, akiktől az elnyerni óhajtott állás függött. A *tragédia* a görög *tragos* (kecske) és *oda* szóból van összetéve, s „eredetileg azt az ódát jelentette, melyet a Bacchus tiszteletére rendezett ünnepélyeken az énekkar akkor dalolt, mikor a kecske — a szőlőtöke elpusztítója — e bűnéért lakolva az áldozati oltáron elégett“. Minderre nem emlékeztet a *szomorújáték*. Nem hiszem, hogy esetleg egy-egy nyelvtudóson kívül ez emlékek belejátszanának a szó mai használatának hangulatába. Sokszor ellenkezőleg az eredeti képzet inkább rontaná a szó hangulatát, ha a beszélő tudna róla. Mi szükség lenne tudnom, hogy a *zseniroz* szó gyökere a héber *gehenna*, melyből a francia *gêner* ige származott, s így voltaképp a pokol kinszenvedését jelenti? A francia *charme* szó a latin *carmen* 'varázsvers', mellyel a boszorkányok úzték mesterségüket. Vajjon előmozdítja-e a *legyező* szó hangulatát, ha tudom, hogy eredete szerint a *legyek* elhajtására szolgált (*muscarium*)? Mindez érdeklí a nyelvészt, de zavarná a nyelv gyakorlatát. BALLY, a nagy genfi stílustudós, egyenesen azt hirdeti, hogy a stilisztika nem történeti tudomány, mert a történeti tudat csak rontaná a stílustudatot: a mult szóhangulata a jelenét.

Szerzőnk utal arra, hogy szókincsünk nagy része idegen eredetű, és a nyelv addig módosította alakjukat, míg végre teljesen magyarossá tette, úgyhogy idegen voltukat többé fel sem ismerjük. Mily nagy pl. a kereszténység felvétele útján beáradt szókészlet, s az *angyal, erekllye, káptalan, karácsony, püspök* szókban és társaikban ma már mindenütt magyar szavakat látunk. Ez a nyelvfejlődés helyes útja, mely nem lett volna járható, ha az Árpád-kori papok ép oly nyelvújítók lettek volna, mint mi. Erre azt felelhetjük, hogy már a kódexek írói is magyarosítani igyekeztek. A *spiritus sanctus* már a Bécsi Kódexben *szent szellet*, az *articulus ágazat*, a *tribunus ezerlő*, a *pallor hervadat*. Ezek s a hasonlók elszórt jelenségek, azonban valóságos nyelvújítás indult meg a reformáció idején, melynek főképviselője Sylvester és Geleji Katona István, de a szótáríró Molnár Albert, a filozófus Apácai s a költő Gyöngyösi is csináltak új szavakat. Az idegen szavak magyaros átalakítása pedig az idegen nyelvtudás nagy elterjedtsége következtében ma már nem megy úgy, mint mikor még az *Abschied*-ből *obsit*-ot, a *Wächter*-ből *bakter*-t, a *gens d'armes*-ből *zsandár*-t, az *ingenieur*-ből *inzsellér*-t lehetett csinálni. Ma az *abonoma, fldeko, sofér, kandaláber, mileneum*-féle változtatásokat nem hajlandó a művelt közönség elfogadni. Sőt visszafejlődést tapasztalunk. Ki mer ma *tabletó*-t mondani *table d'hôte* helyett? *Mönü* és *parfön* dívnek a *menü* és *parfüm* helyett. *Röneszánsz, rövvü, rögard* terjednek a latinosabb, tehát magyarosabb *reneszánsz, revü, regárd* helyett. Arany János ma nem írná: Felköttetem a *lordmajor* t, mert a közönség tudja, hogy azt *lardmēr*-nek kell mondani. A *Havas iroda* ma *Az Havas*, Voltairenek a *Henriade*-ja az *Henriade*.

Csorba az angol nyelvre hivatkozik, mely idegen nyelvek összeolvadásából kapta „példátlan gazdagságát“ (7). De nem látja szomszédunkban a német nyelvtisztító törekvéseket, melyek az utolsó húsz esztendőben teljesen megváltoztatták a német szótárt. A törökök az arab szavakat irtják nyelvükből, a finnek a svédet, s az oláhok a francia és a latin anyanyelv alapján alakítják át szókincsüket. Így tehát, bár fejtegetéseiben sok elismerésre méltó van és tanultsága — dilettáns létére — igen tisztességes, vezető elveit mégsem fogadhatjuk el, s továbbra is a magunk útján igyekszünk célunkat megközelíteni.

ZLINSZKY ALADÁR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmondások a gróf Zichy család zsélyi nemzetségi levéltárának XVI. századi magyar leveleiben.

Semmi cifra el nem mulattatja velem. — „Ha uram ex infortunio törtinnek hogi el nem mehetnek ream ne haragugial, mert iften lattya *semj cifra el nem mulattattja uelem*, hanem tudom, rövid nap hiriuel lezen k. minemő casus eset raytam Vele, kedefem es akaratom ellen, ha az ur Iften egefflegem aggia tehát 14 Juny eftuere Vylakon lezek.“ (Báthory Istvánnak Va-

rannón 1577. május 31-én Kisvárdai Várday Mihály kir. pohárnokmesterhez írt leveléből.)

Volna egy ház, kihez semmi vér nem volna. — „Killei Ferencz talalt meg minket, keonyeorgeot hogy Kalaz theleken volna egy haz *kihez semmi ver nem volna*, mert az mely azzoniat birta azt hidwegre vittek, mas vr rezere.“ (Báthory Kristófnak Gyulafehérvárott 1578. június 9-én kelt és somlyói provizorához, Haroklyani Lászlóhoz intézett leveléből.)

Csonka bonka lovak. — „Horvat Gaspárnak is egre yrtam volt hog' ewys kettöt szörözne, mert chak azon *czonka bonka hitvan szekerez lowaim* vannak kiket az iobagioktulis el küldhetne ide Giörre.“ (S. váci püspöknek 1589. május 31-én Györből Melyth Istvánhoz írt leveléből.)

A festéknek az árát meg nem vetni — „Vý hirt Wram nem tudok femit irnom de alig hogy ha *az festéknek az arát megij nem vete volt* kgd¹ Sapientibus fatis dictum Tiukodj balint kent iften tarchia megý kdet minden iokal. Datum in Arce Echied 19. Maj 1589.“ (Tatay Istvánnak Thelegdy Pálhoz írt leveléből.)

Tartja magát, mint a koszos az karimás süvegre. — „Zerelmes attyámfia Pal wram az kgd leuelet megý ertetem, meliben iria kgd hogy te kedgett ara Indetotak volna hogy te kgd Wgnotneual megý bekelenek maga zemelieben azért zerelmes attyámfia pal vram, agia iften minden iora, de en ketfeles wagiok bene akor hizem mikor latom waý ký igen alnak kuruanó az, Hogi pedig az minap zemben nem let veletek nem az az oka hogy beteges wolt volna auagi felt volna teletek hanem cbiak alatomban wis reia *tartia magát mint az kozos az karimás suegre*.“ (Báthory Istvánnak Bátorból 1589. november 23-án kelt és Thelegdy Pálhoz írt leveléből.)

Édes keserűvel jó. — *Egymás kebelében nem szednek epret.* — „Ez eftue adak meg az kd leueljt meliből ertem hogy iften kteknek leant adott es az hugonk cziak meg nem holt iftennek hala legien . . . Hugomis erzý immar az Zalabori iftuanne zawat mert ő mongia uala eccer az angiomnak hogy *edess keferőuel ioo*.“

Az my illetý az ugnatne dolgat, ertem az alnak kuruanak valazzat kj noha az ura által zoll mýnt az ördög az kigio által de azért ugian az azzoný tezi az valaszt. En elejtől fogwa azt monnam moftis azt mondom hogy ugnotneual ualo tractalas cziak femj mert *egjmaas kelebybe nem zednek eperiet*.“ (Báthory Istvánnak Ecseden 1590. január 13-án Thelegdy Pálhoz írt leveléből.)

Garázdát, iszkábát kegyelmedhez nem kerestem. — „Azerth io wram Eöchjem knek azt irhattom az dologh feleől, hogy en az en kchin allapatom zerenth, az mire en elegh leöttem volna, zeretettuel zolgaltam volna kgnek, *Grazdath, Izkabath sem kmedhez fem penigh kgmed vtan walokhoz bizony soha nem kerestem*.“ (Bochkaý Istvánnak Kerekiben 1591. május 10-én Albesi Zolyomý Miklóshoz írt leveléből.)

Két közben fedetlen maradni. — „Az Ver Mýhalý lewelet ertem, az mý az eztendónkent valo 19 cheber bort nezý, azwal býzoný chak trefalottam, de az mý nezý ez idei haznat, azt

¹ A *kegyelmed* szó rövidítései fölé tett párhuzamos vonalat elhagytuk.

bizoný oda nem adom, mert meg vgý nem zkwltem lora, hogý tizenketzaz f. vennek egý lowat, Azert ha simpliciter az idei haznatol meg valua, ide akaria adni, benequidem, si non sollicitallia kgmed. Baranchit, hogý az mýnt velem vegezet folvat fl. 800, ez zwret vtan, en meg adom neký, ha eggik fem lezen, aggia hirre kgd Balint deaknak, hogý *ez ket kzbe fedetlen ne maraggion.*“ (Báthory Istvánnak Wýwarott 1593. szeptember 30-án vicegerensének, Haroklyany Jánosnak írt leveléből.)

A koncot az árnyékért elvetette. — „az sogorod is Szokolj Miklós bulcziuzik . . . [Kisvárdán osztokodni akar] En jol tudom hogj eo nekj az Nemet vraitmol vagion biztataffa, de feleo hogj *vgj ne iarion mint Esopus hogj az koncot az arnyekert el vetette volt.*“ (Báthorynak Ecsedrl 1594. február 4-én Thelegdy Pálhoz írt leveléből.)

Szemét bekötni valakinek és felljrni valakin. — „Kznetemeth magam aýanlafat ýrom kk mint atýamfianak istentől k: fok iokat adatný kjuanok akarek k: erről ýrnom ým latom hogý kd az kd uer arulo: ft iftene es lelke arulo battiatoll hiti ellenis meg czalatkozott, kibe angioidatis, en rezetlennek nem mondom, st taarsnak mert ott hordozta  mikloft eltebeis ahol akarta. Im lattia kd angioid mit irr ki *nekemis mint az uranak latom zemem be akarna ktný es kdenn felliel jrny.*

Ez lathato dolog hogi amaz azoni embernelis alab valo rakoci viselý kjnek leveleblis meg teccik mint hizelkegik mereg lelke ismerete ellenis az azoný embereknek. De felé hogi ollian tanaczi ado ne legen  zokoljnenak mint az rdg Evanak ki mint urastol niakatt zakaztaa vegre adammal ze.

Azert kd ha fel nem kuldtis kulgý fell Kubiniekhoz ne erez se vari semmit zokoljnetoll abbol, latod alnak ciganfagat hogi cziak rajtad akar czuggenj kire tet mind zokoljval ze az megholt ura zoktata zegenýth az menedek nekünk sem artana etc.

Ez alatt ra vigiazz Zokoljnera (ezt cziak neked . . .) mert vagi ferhez menesével vagý leania el adasaval en azt tartom meg czall: de az Ur Isten az ki az igassagot zeretý gondokat vsely: Ez leveleket tareza meg kd Czeh Janost kulge ide mingiarast kd sietsegell Isten k. eltesse irtam ma estve vasarnap ecedben 1599. C. S. B. m. pr.

[Kívül:] Generose domine Catherine Vardai relicte vidue G. d. Pauli Telegdý, sorori nostri nobis honorandissime.“ (Báthory Istvánnak rokonához, Thelegdy Pál özvegyéhez 1599-ben írt levele.)

Ktyavetye, ahol török leányt árulnak. — „Edes Azzonýom Echem noha chak haalni iar az lelek belem. De megis kerem kegdet mýnth zereles azzonýomath Echemet, hogj kegmed engem se feleichen el hanem kulgjn kegmed walami varro Török azzont, mert mind ezen betteges alapattal *el kultem volt Zokolj Albert uramath Kaloban az kottjavettjere, De tbet nem hozhattot egj nagj Török leannal* az is feltte draga, en magam foa meg nem attam volna erette. Varr azert, de hogj igen io volna, nem igen dichirhettem.“ (zvegy Zokolyné Thelegdy Ktnnak 1600-bl való Kisvárdán kelt és hughoz Rákóczy Zsimondnéhoz írt leveléből.)

Bolondnak b járása. — „Az Boezkaj uram kiuanfagha pe-

nigh, nem lehetfejes kedteöl. Cziüdalnam ha ö kgmejs azt kivanhatna. De ez, az mi reghi gonoz akaroink tanaczia en joll latom. Mindaz altall ked legien vezteghfegei. *Ha Melit Peter bolondofkodik Bolondnak bv jarasa.* Iften birya az eget az foldet es abban eleö embereket, ojs Igazgattia." (Báthory Istvánnak Ecseden 1604. november 24-én Nyáry Pál nejéhez, Várday Katához írt leveléből.)

Ajánlja magát apró hazugsággal. — „Latom az Varkuchy uram leuelet, de lemmj, ez chiak aprofag, *aianlia magat appro hazugfaggal.* Nem tudom myrt kellene kegk erte oda fel faraztaný." (Báthory Istvánnak Ecseden 1605. február 16-án Thelegdyné Várday Katához írt leveléből.)

Nem külömb, mint a kenyér szokott lenni só nélkül. — „ha Isten eltet, ez moftani hozzam valo jo akarattiat megh igiekezem fzolgalnom kegnek, merth hogy bizoniofsan erchie kegk, ha kiuanfagom fzerent nem refoluallia kegtek magath, annélkül en *nem külömb lezek, mjnth az kenier fzkot lennij foo nekwl.*“ (Drugeth Bálintnak Ungvárt 1607. január 18-án Nyáry Pálhoz intézett leveléből.)

Ruha tisztesség, pénz emberség. — A pozsonyi gyűlésre nem mehet fel és ezt 8 okkal indokolja: „VIII kireöl talam nem kellene Irnom, tudgia Nágod, hogy igen keöz pelda, hogy *ruha tiztefseg penz emberfekgh,* meli bizoný igen megh kiuantatik ot, miuel nagy tekentet vagion az keonteöfre.“ (Lastóczy György deáknak Várdán 1619. évi május 26-án urához, Melith Péterhez írt leveléből.)

*

A fenti levelek eredetije a zsélyi levéltár „Missiles“ csoportjában található. Lukcsics PÁL.

NÉPNYELV.

Apróságok a nyelv életéből.

Nagy csomó cédulát találtam íróasztalom fiókjában. Régi szokásom, hogy azon melegében följegyzem az itt-ott hallott nyelvi különösségeket. Rendeztem s közreadom most e följegyzéseket, hátha akad köztük figyelemreméltó adat is.

1. T á j s z ó k, t á j s z ó l á s o k.

Libanyájak legelésznek a *Lapos-on.* *Ohatatlan,* hogy egy apróság el ne maradjon a *bandától,* vagy másikhöz ne keveredjék. „Aztán megismered a magatokét, Maris?“ kérdem a kis libapásztort. „Meg ám száz közül is, mer *emménk* mind *levelyihasított!*“ — Ismertetőjelül behasítják két körme között az úszóhártyáját: a *levelit.* Libát, kacsát, tyúkot így operálnak meg s megismerik egymását, mert az egyiké *sarkavettyi* (sarkavette) vagy *körmevettyi,* a másiké *szél-ujjavettyi* (szélső körmet vágták le), két *sarkavettyi* vagy *középső ujjavettyi.*

Ott támaszkodott Jancsi elébb a *hallomfánál* (telefonoszlop), de hogy *szüle* rászólt, úgy elszaladt, *akar a sirjóka.* Egyszeribe *besillámlott* a csürbe (besurrant a kamrába).

„Meggyött tanító úr Pestről. Gramafont is hozott. Úgy is mondjuk, hogy *hallomgép*.“

„Péter bátyám nagy *debella* ember, de olyan *temhe* a felesége is. Bezzeg soványak voltak a *komun* alatt!“

Kiszól Panna asszony az udvarra: „Csend legyen má no! Olyan lármat csaptok, hogy *nem bírom elótani* ezt a gyereket!“ (Elalattni.)

„Ne féljék, lelkem, nem harap a kutya, csak *zsennyeg*.“

Negyven-ötven éve csak négy-öt zsidó család lakott a községben. *Kukumusz* bótos volt a felvégen, *Ködverő* meg az alvégen. *Vértályog* a vasút-soron mérte a bort, *Avasz* . . . *ik* meg bórrel-vassal-csonttal kereskedett. (F ü z e s a b o n y, H e v e s m.)

Puttonyféle, de nem fából készült, hanem faháncsból font *hátyi*-ban hordják a vidéki asszonyok az egri piacra az elemőzsiát. — Az egri gyerek tél idején nem csuszkál a jégen, hanem *sinkózik* a *sinkón*. — „Ne *kácsongj*, mert leesel“, figyelmezteti az anya a széken feszelő gyereket. — Ha nem hallgat a jó szóra, anyja *kisenderíti* a szobából (olyat lök rajta, hogy szinte sűrög-forog maga körül). — A húson lógó rostos cafat neve: *bönye*. A *bönyés* hús nem ennivaló. — A nagy darab, lomhadolgtalan, tedd ide-tedd oda ember jelzője: *tohonya*. (Eger.)

Ahogy megindulunk esónakon a *Dunán*, a part mellett zátony sűrölja a csónak fenekét. *Dunárabb* . . . *Dunárabb!* kiáltja az evezős a kormányosnak, vagyis hogy irányítsa a csónakot a mély vízbe.

A kis elsős gimnazista gyakorlatos füzetbe rejtette egy *fecni* papiroson ezt a bizodalmas kérést: „Tanár úr kérem, amely betű fölé egy kis betű van írva, az az alati betű *elpacázódot!*“ — Egy vidéki gazdagyerek gyakorlatából való ez a három mondat: „A gazda elkészíti minden szerszámját, hogy *hüssel* megkezdhessék az aratást. Ebéd után egy jó *húját* alszanak. Örül a gazda, hogy egész évi munkájának eredményét *hazatakarította*.“

„Jani beleesett a Dunába. — Bele is fult? — Dehogyan, addig dögönyözték, míg *létre jött*.“ — „*Meszetet* vegyenek, *meszetet*“, kiabálja a mézárús ember. — Rákiált a pallér az inasra: „Mindig az ügyetlenséget *lássa* az ember!“ — „Jól süt a nap, ereje van *nekic*.“ — „Édesanyám, *el-e bírok* menni a boltba (el-mehetek-e)?“ — Ráírja a mester a számlára nagy szögletes betűkkel: *Fizetvel*. Sőt: *Fizettel*. (Legsötébb: *Fizetel*.) — „Nem hallottad, *peddig* eleget kiabáltam.“ — „Két *évje* már, hogy evvel a bajjal kinlódok.“ — „Én se láttam, *ő se nem látta*.“ — „Csupa piszok a kezed: nem ismered a *szappantot*?“ — „Nem ketten mentünk, hanem *hároman*.“ — „Csak *vónák* én gazdag ember, *hoznák* neked vásárfiát. (Baja.)

2. Szóvegyülés, elszólások.

Három-négy éves lányka kiált: „Anyuka, gyere, itt van a *mosoló néni!*“ (Aki mosni meg vasalni is szokott.) A kakas meg a kappan összeverekedtek az udvaron. A kislány megint kiált: „Anyuka, nézd, a *kassan!*“ — „Mért verted meg a Gézát?“ Szepelve felel a diák: „Mert mindig *ocsmárol* engem.“

„*Eljöttelek* meglátogatni“, nyitja rám barátom az ajtót. —

Szavalja a diák Toldi I. énekének második sorát: „*Tökkedt szicskenyájak* legelesznek rajta.“

3. Népetimológiák.

„Hiába igyekezett, nem került bele a *kandikába* (kandidálásba).“ — „Perlik már a zsidót a *ragályért!* (a regálé miatt).“ — „Felállított a doktor a *rengetegre* v. *rengeteg* gépre.“ — „*Emmi* fővezérünk *Páncél Bálint* volt (*Pflanzer Baltin*).“ — „Cifra ruhás *fosór* (soffór) vezette a *motort* (autót).“ — „Belefér abba a *vidrafórba* tán száz hektoliter víz is (*hidrofor*, víztartály).“ — „Két kocsmá is van a falujokba, egyik *Rosszemberé* (*Rosenberg*), a másik a *Lúfejé* (*Laufer*).“ — „A pénzt csak *valódizálva* fogadom el.“ — „Hát *Ktebbencs* gróf lesz a követünk. Csak már azt is tudnám, mi lehet az a *Kúnó!*“ — „Furesa neve van a doktoruknak: úgy hívják hogy *Ludsz*.. (*Lutzer*).“ „*Sejhaj* tisztelendő urnál jártam (*Schernhardt*).“ — „Bótos ur, adjék egy *cutat* kártyát!“ — Vettem a patikában *szódabikaport* meg *zsandárteát* (*Germain-teát*).“ (Fűzesabony.)

4. Mondások és egyebek.

Simogatja Pesta bácsi a lovát, s a hálátlan állat nagyot lök rajta. Szemrehányó szóval mondja az öreg: *Né, aki megistenöte, hogy megüti a képivel a pofámat!* — „Micsoda *megesettségbe* van az a szegény ember (bajban)!“ — „Tekintetes úr, itt vannak az emberek a *bika felől* (ügyében).“ (Bátor, Hves m.)

5. Keresztnevek.

Néhai Ludeser Sándor volt a plébánosa úgy ötven évvel ezelőtt a kis palóc falunak, Bátornak. Urambátyám valóban megeselekedte, amit sok régi papról beszélnek: annak a szentnek nevére keresztelte a gyereket, akinek éppen ünnepe volt aznap. Sok öreg palóc viseli ma is még a cifra nevet, sőt egyik-másik tetszésre is találát s eleven névvé lett, de a legtöbbnek kifiamodott a formája a jó palócok nyelvén. Íme:

Ambrús—Ambrúz, Albin—Almi, Cyrill—Ciri, Ciprián—Citri, Dénes—Déni, Dániel—Dáni, Fábian—Fábi, Flórián—Folór, Gedeon—Gedony, Joákim—Juhák v. *Jurgus, Januárius* csak: *Jankó, Jácint—Jáci, Jozafát—Jozsa, Kelemen—Kele, Kornél—Kornel, Kanut*-ot csak *Bernát*-nak nevezik, *Lipót—Lipó, Norbert—Nolúr, Pongrác—Pongor, Sebestyén—Sebes, Szilárd—Szila, Szilveszter—Szilvi, Tivadar—Tivader, Vilmos—Vilmus, Anasztázia—Anaszi, Aurélia—Arany, Brigitta—Bere, Genovéva—Genus, Gertrud—Rudis, Jusztina—Juszi, Johanna—Juhány, Juliánna—Lucsa, Kunigunda—Gundi, Klára—Kalár, Krisztina—Krisztin, Luca—Lucca, Matild—Matil, Orsolya—Orsi, Petronella—Petrony, Paula—Palla* v. *Pajula, Perpetua—Pertus, Ráchel—Rákos, Szalómé—Szalom.*

TORDAI ÁNYOS.

A felsőöri új dülőnevek.

FÖRSTEMANN E. W. „Altdeutsches Namenbuch“-jában (Nordhausen, 1859.) megállapítja, hogy „Ortsnamen sind... die unvergänglichste Art von Monumenten unzugänglich dem Kriege und nur zuweilen durch patriotischen Fanatismus bedroht“ (148. l.). Ez a megállapítás helytáll a legújabb korig,

mondjuk, a világháború idejéig, de ettől kezdve megrendül, mert az egyre erősödő nacionalizmus a hivatalos élet egész vonalán az állam nyelvét óhajtja érvényre juttatni. Ez a törekvés persze nem új. régebben is megvolt, s mint magyarosítás vagy germanizálás tekintélyes változást idézett elő a nemzetek szókinésében. De bármennyire és bárhol megvoltak is e nyelvi nacionalizáló törekvések, ez a mozgalom első sorban az értelmiség szókinését, illetőleg névanyagát (névmagyarosítás!) s nem annyira a népet érintette. Ez az oka annak, hogy az államnnyelvnek minél szélesebb körökré való kiterjesztése idején is a kisebbségek népi része nemcsak a szóbeszédben, hanem személyes helyneveiben is lehetőleg anyanyelvét tartotta meg, és főképpen azokat a helyneveket őrizte meg kisebbsége nyelvén, amelyekről községe határára túl alig esett szó, tehát d ű l ő n e v e i t. Újabban azonban e téren is megváltozott a helyzet, s annak ellenére, hogy a nép ugyan még anyanyelvén nevezi meg d ű l ő i t, a kataszteri ívek és térképek máris az állam nyelvére fordítják őket, s arra törekszenek, hogy a nép lassanként hozzászokjék az idegen helyelnevezésekhez. A jövő névfejtései és településtörténeti kutatásai szempontjából adalékul és okulásul szolgáljon a következő példa.

A nyugatmagyarországi Felsőőr, amely községnek lakosai azoknak a királyi öröknek a leszármazottjai, akiknek kiváltsága még IV. Béla korára megy vissza, ma a trianoni békediktátum alapján Ausztriához tartozik. A község nyelve azelőtt magyar volt, de most, miután osztrák járási központ lett, magyar népi többsége ellenére hivatalosan németesedik. E germanizáló törekvésnek eredménye, hogy a Nyugatmagyarország birtokbavételének tizedik esztendejében az őriek ősi magyar d ű l ő i t németül nevezték el, és ezeket az elnevezéseket — remélhetőleg egy ideig még a régiekkel párhuzamosan — tették hivatalos d ű l ő n e v e k k é.

A rendelkezésemre álló d ű l ő n é v l a j s t r o m 1932. szeptemberében készült, s olyan ember kezéből került ki, akinek érzéke volt a helynevek iránt. Ahol értelmes fordítást nem tudott adni, ott eltért e gyakorlattól és a d ű l ő h e l y i v i s z o n y a i t z é v é n tekintetbe, új nevek csinált. Szövegünkben a * - g a l j e l z é t t nevek keletkeztek — különösképen — az utóbb említett módon.

A régi és új d ű l ő n e v e k e z e k : Bokatelek: Bokagrund. — Felső Fenék: Obergrund. — Székallya: Sickelau. — Vásáros ut és Jézushegy: Jesusberg. — Kétutköz: Zwischenweg. — Kondorok: Kondoräcker. — Koldustelek: Bettlergrund. — Urré: Herrenwiese. — Keréktövé: Dorngrund. — Hosszuföld: Langacker. — Töllfák: Eichengrund. — Szoros: In der Enge. — Fövényes: Sandwiesen. — Défort: An der Furt. — Sárosberek: Kotwiesen. — Kozmorokárka: Kozmorgraben. — Hőbölök: Welläcker*. — Mélyut: Hohlweg. — Pálhegy: Paulusberg. — Nádasd: Sumpfwiesen. — Fongárt: Gstetten*. — Kovácsoldal: Schmiedleiten. — Rácirtás: Raczschlag. — Osbánbükke: Buchwald. — Nadasdi erdő: Sumpfwald. — Hosszusár: Sumpfgreit. — Fábivölgy: Fabiantal. — Felsőhegy: Oberberg. — Bófokfenyves: Bofokwald. — Almásberek: Apfelleiten. — Sötétvölgy: Finstergraben. — Szeglethatár: Eckwald. — Szározér: Dürrer Graben. — Ujtílós: Neubann. — Rétoldal: Wiesenhang. — Csol-

lángos: Brennesselgrund. — Nagy Fektető: Grosse Rast. — Koronabékés: Kronawetten*. — Fongárkut: Fongarquelle. — Nagy vides: Nasswald. — Hercegága: Herzogsgrund. — Ösztörmen: Stremtal. — Adránavassa: Tiefer Graben*. — Középhegy: Mitterberg. — Szöllök alatt: Weinberge. — Kurucvögy: Kuruzental. — Sempereg: Schönberg. — Pástfelett: Auf der Schanz. — Irtás: Im Schlag. — Süroi dőlő: Schlagäcker*. — Tégyárvölgy: Talgrund. — Alsó oldal: Unterleiten. — Felső Balikóhegy: Oberer Balikoberg. — Alsó Balikóhegy: Unterer Balikoberg. — Felső Kutér: Oberbrunnader. — Alsó Kutér: Unterbrunnader. Kerékdomb: Runder Berg. — Derespatak: Weissenbach. — Berdamellék: Grenzwald*. — Hógonharaszt: Farnberg. — Antal's Likavölgy: Antontal. — Seperekhegy: Seperhöhe. — Berekallya: Wartberg*. — Rendes: Auf der Höhe*. — Cseresnyés: Kirschberg. — Gyepők: Weiden. — Berdákert: Bertagarten. — Adránszer: Pfarrwiesen*. — Alszerirét: Untertrumwiesen. — Csarita: Bahnäcker*. — Alszeritelek: Untertrumäcker. — Alsó Berda: Wartäcker*. — Fügő: Am Hang. — Várdahegy: Grenzriegel*.¹

SCHWARTZ ELEMÉR

Mesterműszók Nagyenyedről.

Acsszerszám-nevek.

- Colstok:** centiméteres és *colos* beosztású, rendszeren vékony falemezből készült, kb. 15 cm. nagyságúra összecukható mérőeszköz.
- Csapósínor:** a szálfák kifaragását megelőző *szabás*-hoz használt, piros festékanyagba mártott keuderzsinog, mellyel *megcsapják* a szálfát, hogy aztán *bárddal* utána *dógozzák*.
- Faragó bakk:** fából készült állvány, amelyhez kapoccsal hozzáerősítik a faragni való fát.
- Faragó bárd:** a faragáshoz használt eszköz neve.
- Faragó fejsze:** ezzel nagyolva faragják meg a fát; utána használják a *faragó bárd*-ot.
- Festékes vállu:** fából készült festéktartó vállu.
- Furu:** a fa átfúrására használt eszköz.
- Gyalu:** keskeny gyaluló eszköz, mellyel az ajtók párkányát szokták gyalulni.
- Hasítófűrész:** nagy ácsfűrész, amellyel nagy szálfákat vágnak; három ember szükséges a kezeléséhez.
- Kallanttyú:** az a tengely körül forgó keret, amelyre a *csapósínor*-t használat után felcsavarják.
- Kapocs:** a faragni való fát a *bakk*-hoz rögzítő, de általában is rögzítésre használt vaseszköz neve.²
- Keresztvágó fűrész:** nagy szálfák vágására alkalmas fűrész.
- Rámás fűrész:** kisebb fadarabok fűrészelésére szolgáló, keretbe tett fűrész.

¹ Vö. Nyr. XXXII, 177—8. — A SZERK.

² Egy öreg ács szerint ezt az eszközt a pap találta ki. A papnak tetszett az ács felesége, de az asszonynak kellett a fát tartania, míg a férje farag vagy fűrészelt. A pap odaadta az ácsnak a kapocot és minthogy az jobban tartotta a fát, az ács hazaküldte az asszonyt, ahol már várta a pap.

Szegeletvas l. *Vinkli*.

Szekeerce: kisebb vágóeszköz neve. Van *nyele*, *foka*, *éle* és *szeghúzója*. A fokával szegeznek, az élével kisebb faragómunkát végeznek, a lapjában levő lyukba, a *szeghúzó*-ba pedig bele dugják a szeg fejét és így feszítik ki a fából.

Véső: a fadarabok kivésésére szolgáló eszköz.

Vinkli: vasból készült L alakú eszköz, melyet a *szabás*-hoz használnak. *Szegeletvas*-nak is hívják.

Az ácmesterséghez tartozó egyéb mesterműszavak:

A fedélszerkezet vagy *gerendázat* részei: az *oszlop*-okon vagy *sasfák*-on keresztülfektetett s a fedélszerkezetet az oszlopok segítségével tartó *gerenda* neve *fetni* vagy *durcuk*; *srégkötés* vagy *pánt* az oszlop és a *fetni* által alkotott derékszöveget összekötő gerenda; *szarufa*; a két *szarufa* által alkotott szöveget összekötő gerenda a *kakasülő*. A *székesfedél* készítésénél a tartó oszlopok neve *székoszlop*. Ha egy *sasfa* ki akar dőlni, *támasz*-t alkalmaznak. *Sárgerenda*. *Eresz*. *Szimpla szarufa*. *Zsendej*. *Decka*. *Cserefa*. *Fundamentum*. *Homlokdecka*. *Palánt* 'deszkakerítés'. *Kamra* 'kamra'. *Baráka* 'katonai lakóhely fából'. A fákat előbb ki kell *szabni* (mérni és rajzolni) és aztán *vágni*. A gerendák közé *kőzfalat húznak*; ha valahol *juk* marad, azt *bécsinájják* vagy *bészegelik decká*-val. A bontás alkalmával a régi *szeg* nem igen jó ki a *tögyfá*-ból, de ami kijön, azt *visszahasznájják* (újra felhasználják).

SZABÓ T. ATTILA.

Tájszók. Szilágy megyében a *mókus* neve: *cicebó* vagy *cibebó*. — Ott hallottam az *atlétá*-t *erőverő*-nek nevezni. — A dió *kóvállik*, mikor megérett és magától hull a fáról. — *Begyeredik* a *palánt*, amikor még nem fakadt meg, az élete az ültetés után még nem biztos, de nem is lankadt, hanem fentáll.

CSOKAJI FÉNYES KÁROLY.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

ISTVÁNYI GÉZA, A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása. (A Pázmány Péter Tudományegyetem történelmi szemináriumának kiadványai. 1. sz.) Bp., 1934. — Az értekezés a kiadott emlékek és levéltári kutatások alapján vizsgálja a magyar nyelvű levél- és oklevélírás kezdeteit s a XVI. század végéig terjedő fejlődését. A gondos és alapos tanulmány fejtegeti azokat a művelődési okokat, amelyek megindítják a magyar nyelv írásbeli használatát a magán- és közéletben. Megrajzolja, hogyan terjed a XVI. században a latin mellett a magyar nyelv a levélírásban, a magánoklevelekben, a gazdasági életben, a városi és megyei igazgatásban, az erdélyi kancellária és a magyarországi török hatóságok irataiban. Vizsgálata kiterjed a tárgyalt emlékek stílusára is. Függelékben közli az 1533 előtt kelt magyar nyelvű oklevelek, okiratok, akták és levelek jegyzékét. S. I.

SIMON JÁNOS, Az ugor rokonságnevek alaktanához. (L. MNy. XXXI, 279.) A dolgozat a szegedi Ferenc József-Tudomány-

egyetem Nyelvészeti Tanulmányok sorozatának V. füzeteként jelent meg. — Bár doktori értekezéseink — tisztelet a gyér kivételnek — nem kényeztettek el bennünket, SIMON JÁNOSNAK e tanulmányát¹ lehetetlen fejesóválás nélkül olvasni. Nem akar-nánk ágyúval menni a verébre, tehát csak egynéhány lapszéli jegyzetünket mutatjuk be. — A dolgozat mindössze kilenc lapnyi. Ha ebből levonjuk az előző irodalom idézetes ismertetését, kereken három lap marad az érdemleges mondanivalóra. Ez bizony szokatlanul kevéske, de elvégre kis felleg is hozhat nagy esőt. — A szerzőnek sok mindent szemére lehetne vetni, de filológiai „kicsinyeskedés” vádja alól legelvakultabb ellensége is kénytelen volna fölmenteni. Idézetei egytől-egyig pontatlanok: egészen önkényesen bánik mások írásjeleivel, szavaival, sőt odáig megy a kedélyes egyszerűségben, hogy helyenként az idézőjelet is tollában felejtí. — A három lapnyi eredeti rész akarnokoskodásán és vaktöltéses puffogatásán még többet bosszankodik a tárgyilag-os olvasó, mint a hat lapnyi idézet lomposágán. Mészölynek azt a tanítását igyekszik a szerző „a primitív ember mondat-tanával” igazolni, hogy az *anya*, *apa*, *atya*-féle magyar rokonsági nevek szóvégi magánhangzója nem képzőelem, hanem birtokos személyrag. Tagadhatatlan, hogy az idegen nyelvi analó-giáknak gyakran elmemozdító értékük van, de az is kétségtelen, hogy magyar nyelvtörténeti kérdéseket algonkin észjárásbeli párhuzamokkal nem lehet eldönteni. Nyilván a szerző is érzi ezt, mert közvetlen bizonyítékokért a rokonnnyelvekhez folyamodik. Csak a vogulig jut el, de ez a kiruccanás elég neki. Nekünk is! — Mészöly utalásából tudja, hogy SZINNYEI a vogul *šāni-m* 'anyám', *šāni-n* 'anyád' birtokos személyragos alakok *-i*-jét a *šān* 'anya' szóhoz járult kicsinyítő képzőnek tartja. Mivel pedig úgy látja, hogy ez az értelmezés nem támogatja az *apa*, *anya*, *atya*-beli szóvégi *-a*-nak személyrag voltáról vallott tételét, SZINNYEI nézetét az algonkin tanulságokon fölbuzdulva „teljesen tartha-tatlan”-nak nyilvánítja, sőt a módszertelen eljáráson érzett föl-háborodását sem rejtve véka alá, atyai jótanácsokat is ad SZINNYEINEK: „meg kell jegyeznünk azt is, hogy SZINNYEI egy olyan vogul szót is hoz fel rövid magyarázatában, amely egy-általában nem létezik, tudniillik a *šān* szót. Ez nem egyéb, mint az ő kikövetkeztetése, olyan, mintha azt mondanók, hogy a ma-gyarban *any* szó van. Ilyen esetben tévedés elkerülése végett legalább is *alkalmazandó (**šān*) vagy kötőjel (*šān*²).” — Sze-retnők tudni, mire alapítja szerzőnk azt a határozott állítását, hogy *šān* szó a vogulban „egyáltalában nem létezik”, mert — bármilyen különösen hangzik — AHLQVISTTÓL és GONDATTITÓL MUN-KÁCSIG és KARJALAINENIG minden vogul forrásban benne találjuk. Egyúttal arra is választ kérnénk, hogy a szerző pl. a vogul *šāŋkš* ~ *šāŋši* 'Sperling', *pūžān* ~ *pukni* 'Nabel', *kōl* ~ *žōli* 'Reisekost', *lūp* ~ *lūpi* 'Windbruch', *šul* ~ *šuli* 'Weisstanne' stb. főnevek szóvégi *-i*-jét is birtokos személyragnak tartja-e. Ha annak tartja, hogyan magyarázza meg azt a különösséget, hogy a vogulnak

¹ A Szegedi Füzetekben (II, 43—52) „Ugor alaktani magyarázat a primitív emberi korszak mondattana alapján” hangzatos címet viseli.

² A kívánt kötőjel nem a mi tollunkban maradt!

csak a tavadai nyelvjárásában, ott is csupán a palatalis hangrendű szavakban *-i* a 3. személyű birtokos személyrag, viszont az említett *-i* végződésű velaris hangrendű alakváltozatok olyan nyelvjárásokból valók, amelyekben nem *-i*, hanem *-ä*, *-ät* az illető személyrag! Végül az a kérdés is érdekelne bennünket, hogy az osztják rokonsági nevek többségben található szóvégi *-i* (osztják *aci* ~ vogul *äk*, *aki*; osztják *izi* ~ vogul *is* stb.) ugyancsak birtokos személyragból lett-e, s ha igen, milyen nyelvben. Az osztjákot azért merjük firtatni, mert szintén ugor nyelv, márpedig a dolgozat címlapja az „ugor“ rokonságnevek alaktanához ígér adalékokat.

Zs. M.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, Észak nomádjai. Bp., évszám nélkül. 4° 280 l. Az Athenaeum kiadása. Ára 480 p. — A szép kiállítású és számos érdekes képpel díszített munka nem tudományos mű — nem is akar az lenni —, hanem a nagyközönség számára készült ismertetése a Szibéria északi részén még ma is nomád életet folytató népek történetének, életmódjának, szokásainak és lelki-világának. Végigvezet minket az uráli őskor már csak nyelvészeti úton kikövetkeztethető történelmétől kezdve a novgorodi legendás kézirat mesébe illő különösségein át egészen a Szekacsko 1934-ben megjelent könyvében található adatokig. Megismertet a bennszülötteknek Jermák, a rablóvezérből lett hódító ellen vívott küzdelmeivel, bemutatja WITSEN, NOVICKIJ, REGULY, CASTRÉN, AHLQVIST, MUNKÁCSI, PÁPAI KÁROLY, PÁPAY JÓZSEF, KAI DONNER, NANSSEN, HELLER, PFIZENMAYER, KENNAN, BERGMAN és OBRUCSEV kutatók felfedezései alapján Észak-Szibéria nomád népeit, első sorban rokonnépeinket: a vogulokat és osztjákokat, majd a szamojédeket, de a szerző kitér forrásai alapján Észak-Szibéria többi népeire is, úgymint a nyelvileg és fajilag is különálló és rendkívül érdekes jenszei osztjákokra, azonkívül a tunguzokra, lamutokra, kamesadálokra, csukesokra, korjácokra és jugagirokra.

KARJALAINEN, KANNISTO és PAASONEN útját valószínűleg azért nem dolgozta fel a szerző, mert ezek a finn kutatók főleg nyelvészeti anyagot gyűjtöttek, és ha adtak is ki néprajzi vagy őstörténeti munkákat, azok túlságosan szakszerűek és népszerűsítő munkába nehezen illeszthetők bele. (Útleírásaikat l. JSFOu. XVII—XXV. és KARJALAINEN, Ostjakkien uskonto.) — TRÓCSÁNYI könyve egyébként arra a valóban érdekes és szinte váratlan eredményre jut, hogy ezek a kis, már szinte a pusztulás szélén álló népek a világháború és a kommunista forradalom véres megszállásai után nem a teljes pusztulás, hanem a kulturális haladás útjára léptek. A szovjeturalom, ha máshol nem is, de Szibéria nomád népeinél szerencsés munkásságot fejtett ki, amennyiben a legszükségesebb egészségügyi intézkedésekben részesítette őket, és kivette ezeket a jámbor népeket az orosz kereskedők kiuzsorázó karmai közül. A legújabb időkben azután gondoskodtak minden ilyen kis nép nyelvén megjelenő tankönyvekről és újságokról is. — TRÓCSÁNYI könyve elejétől végéig szórakoztató és érdekes olvasmány nemcsak a laikusok, hanem a szakemberek részére is, mert ügyes és gondos átválogatása forrásművei hatalmas anyagának, és élvezetes, világos áttekintést nyújt az eddigi eredményekről.

K. B.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Balogh Jenő és a Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Balogh Jenő ez év novemberében megvált a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári tisztségétől, amelyet 1921. január 1-től kezdve töltött be. Az idő nagy részében, mialatt Akadémiánknak, de egyszersmind egész tudományos életünknek ezen a kivételes dísszel, de — főképen az ő felfogása szerint — a dísznél több teherrel járó helyén állott, tudományos társulatainkat, különösen pedig tudományos közösségünk főszerveit: a folyóiratokat válság fenyegette. Súlyos helyzet várt a Magyar Nyelvtudományi Társaságra is, miután elveszett az a tőke, amelyet vezetősége, első sorban megalapítója, Szily Kálmán kitartó és körültekintő gondossággal a jövő szilárd alapjául gyűjtött össze, és miután az országcsönkítés következtében egyre jobban megritkultak azok a rétegek, amelyek a Társaság fenntartására hivatva voltak. Balogh Jenő felismerte, hogy Széchenyi Akadémiajának mindig elsőrendű feladata a magyar nyelv ápolása és a magyar nyelvtudomány művelése, de különösen legelsőrendű kötelessége ez olyan válság idején, amilyenbe a nemzetet és a nemzeti lelket a világháború és a forradalmak belesodor-ták. Ezzel a felismeréssel kapcsolatban magáévá tette azt a meggyőződést, hogy társaságunk és folyóiratunk a maga törekvéseiben és munkásságában voltaképen a magyar nyelv ügyével összefüggő akadémiai feladatokat és kötelességeket teljesít. Ezért fordulhattunk hozzá mindenkor bizalommal: az Akadémia nehéz viszonyai között is mindig módot talált támogatásunkra. Ennek a jelentős mértékben az ő személyén keresztül nyert támogatásnak köszönhetjük s köszönhetette a mi révünkön a magyar nyelv is, hogy állandóan sikerült biztosítanunk a folytonosságot egy újabb fellendüléshez, sőt — talán elmondhatjuk — Társaságunk és folyóiratunk első tíz-tizenkét évének eredményeihez hasonlítva sem következett be lényeges visszaesés sem mennyiség, sem minőség tekintetében.

Balogh Jenő nemes egyéni felfogásával mindig elhárította magától az ünnepeltetést, sőt elzárkózott az iránta való hála kinyilvánítása elől is. Bocsássa meg mégis nekünk, hogy most, amikor minket érintő hivatalos munkaköréből visszavonult, mélységes hálával emlékezünk meg mindarról, amit értünk tett, és hangot adunk reményünknek, hogy irányunkban tanúsított érdeklődését megőrzi ezután is. Engedje meg végül ama szívből jövő kívánságunk kifejezését, hogy fáradhatatlan tevékenységének eddigi gazdag eredményei minél több eredménnyel gyarapodjanak a köz javára és a saját megelégedésére.

*

Társaságunk választmánya az akadémiai főtitkárságtól tör-tént megválása alkalmából a következő levelet intézte Balogh Jenőhöz:

Nagyméltóságú Főtitkár Úr!
Kegyelmes Urunk!

A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmánya igaz sajnálattal értesült Nagyméltóságod megmásíthatatlan elhatározásáról, és most, midőn Nagyméltóságod a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári székét elhagyja, őszinte háláját nyilvánítja azért a nagy jóindulatért, amelyet Főtitkár Úr Társaságunk iránt mindenkor tanúsított, azért a megértésért, amellyel Társaságunk ügyeit az évek hosszú során felkarolni kegyes volt.

Szívből kívánjuk, hogy Nagyméltóságod életét továbbra is a jó Isten bőséges áldása kísérje, hogy még sokáig jó egészségben, friss erőben folytathassa önzetlen tevékenységét a köz javára.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte ragaszkodásunk és legmélyebb tiszteletünk kifejezését.

Budapest, 1935. november 7.

Szinnyei József s. k. elnök, Jakubovich Emil s. k. titkár.
Laziczius Gyula s. k. jegyző.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Gombocz Zoltán összegyűjtött munkái. A Magyar Tudományos Akadémia elhatározta, hogy kiadja Gombocz ZOLTÁN összegyűjtött munkáit, első sorban kéz- vagy gépirás után sokszorosított, esetleg egyéni használatra kéz- vagy gépirással lejegyzett egyetemi előadásait. A Magyar Nyelv szerkesztősége arra kéri Gombocz tanítványait, hogy közöljék vele (a Magyar Nyelv szerkesztősége, Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.), milyen című, melyik tanévi előadásokról és milyen előállítással készült jegyzetek vannak birtokukban.

Gombocz-emlékérem. Értesítjük tisztelt tagjainkat, hogy az Eötvös Collegium Volt Tagjainak Szövetsége elkészítette Gombocz ZOLTÁN emlékérmét. Az emlékérem ára 10 pengő. Megrendelhető a Szövetség vezetőségénél (Budapest XI. Nagybaldogasszony útja 11—13.).

G. Gy.-nak: Történetünk folyamán a legkülönbébb nyelvű népek fordultak meg hazánk földjén, érintkeztek velünk és hagyták ránk emlékeiket a tulajdonnevekben is. Ez a körülmény gyakran igen nehéz, nem egyszer megoldhatatlan kérdések elé állít bennünket családneveink vizsgálata közben. Nemcsak az a baj, hogy sokszor nincs megoldás; nem kisebb baj az, hogy a nyelvtudomány sokszor különféleképpen, különféle nyelvekből tudja magyarázni a nevet. Ilyenkor a családnév eredetének a földerítése már nem nyelvtudományi kérdés, és a nyelvész csak úgy adhat határozottabb tájékoztatást a név eredetéről, ha a család multjára nézve fogódzókat kap. Tehát ha valamelyik családnévről olyan szakszöveg hangzik el, hogy eredete ho-

mályos vagy bizonytalan, az egyáltalában nem lehet ok a név megváltoztatására. Meglevő családneveinket kímélni kell, már csak azért is, mivel azokat „magyarosítás“ címén lépten-nyomon olyan nevekké váltják fel, amelyeket magyarság szempontjából a szakértő határozottan hibásnak kénytelen minősíteni. Sőt ki kell jelentenünk, hogy az ily módon elszaporodó álmagyar nevek egyre jobban kezdik kiforgatni valójából a mi ősi magyar vagy legalább is sajátosan magyar névrendszerünket. — Ebbe az általános felfogásunkba illeszkedik bele a *Gunda* családnévre vonatkozó véleményünk. Ami azt a kérdést illeti, hogy a *Gunda* név összetartozhatik-e a német *Konrad* személynévvél, azt mondhatjuk, nyelvészeti szempontból el lehet képzelni ezt is. De még a német származásnak tudományosan esetleg megalapozható gyanúja mellett sem volna szabad a név megváltoztatását kívánni, mivel az sem a magyar nyelvérzékre nem hat idegenül, sem pedig a német nyelvű ember nem kapcsolná össze a német *Konrad* névvel és ennek különböző német becézőivel. Már pedig hogy megokolt-e valamelyik név megmagyarosítása, a tekintetben az idegen nyelvelemekkel való kapcsolódás valószínűségének kell irányadó szempontnak lenni, és nem annak, hogy ez vagy amaz a laikus „nem érti“ a nevet. — Azonban adhatunk egy másik feltevést is a *Gunda* családnév eredetéről. Ez az, hogy a név a Magyarországon gyakran jelentkező *Gonda* családnévvvel együtt lehet török eredetű. T. i. a török *kon* vagy *kun* 'tartózkodik, megtelepedik' igéből képezett *konda* vagy *kunda* igenév szerepelhetett mint személynév, majd családnév, s ebből változhatott el a *Gonda* meg a *Gunda* forma. — A család — hagyománya szerint — nemes, és az előneve nemesjáci. N e m e s j á c Nyitra megyében Nagytapolcsánytól északnyugatra fekszik. *Gunda* pusztát pedig, amit a család egykori birtokának tud, Zólyom megyében Zólyom közelében délnyugatra találjuk. Mind a két hely, de kiváltképen Nemesjác olyan vidéken tűnik fel, amelyiken az Árpád-korban törökfajú népelemek: besenyők, kunok stb. jelenlétével számolhatunk, s így arra is elegendő okkal gondolhatunk, hogy a *Kunda* : *Gunda* név a mi régi törökjeink örökségéhez tartozik. Ebből az örökségből pedig nemcsak hogy nem kell, de nem is szabad elcsippenteni még egy családnévre valót sem. — Tehát a *Gunda* név maradjon meg! P. D.

Csúry B. írja: KNIEZSA ISTVÁNNAK MNy. XXXI, 231 kk. közölt „Szomoga“ című fejtegetéséhez utólag azt fűzöm hozzá, hogy Egriben a *Papszomoga* nevű rétre teljesen ráillik a 'szántóföldek közt fekvő, hosszú, keskeny, alacsony fekvésű, mocsaras rét' jellemzés.

B. E.-nek: A *halom* szóval összetett helynevek -i képzős származéka: -*halmi*. A legjobb példa erre a békésmegyei magyar lakosságú *Szeghalom* község neve. A melléknév belőle *szeghalmi*; vö. *szeghalmi járás*, *szeghalmi főszolgabíró*, *szeghalmi Péter András-középpiskola* stb. Hasonló helynevek: *Kóhalom*, *Százhalom*; ezekből is a melléknév: *kóhalmi*, *százhalmi*.

Ragos alakokban szintén ezt találjuk: *Szeghalmon*, *Kőhalmon*, *Százhalmon* stb. Ebből az következik, hogy *sashalmi* alak volna a szokott. De én nem helytelenítem a *sashalmi* formát sem, legfeljebb szokatlannak mondom. A hangvesztő tövek közt ott van a *torok*, s mégis *zsitvatoroki béke* szerepel történelm-könyveinkben. (Vö. A magyarok oknyomozó történelme. Irta DR. MANGOLD LAJOS. Bp., 1903. 213. l.: „*Zsitvatorokon* a status quo alapján békét kötöttek... A *zsitvatoroki* béke egyidőre véget vetett...”) Így megállhat: *sashalmi* is. M. J.

Csonkás M. írja: M. HORVÁTH ENDRE magyarázatának (MNy. XXVIII, 241) lényege az, hogy a *dülő* itt a szántóföldek közötti *dülő*-utat jelenti. Ennek a nézetnek helyességét megeáfolta LOVAG FEHRENTTEL-GRUPPENBERG LÁSZLÓ (Népélet 1933: 33), de helyette más magyarázatot nem adott. Megvilágosodik mind a két szólás eredete, ha egy sorba állítjuk néhány rokon kifejezéssel ilyenformán: *dülőre jut*, *dülőre viszi az ügyet*, *eldül a dolog*, *eldönti a kérdést*, *döntésre kerül az ügy*, *folyamatban van*, *simán lefolyik az ügy*, *folyó ügyek* stb. Nyilvánvaló, hogy ezekben az átvitt értelmű képes kifejezésekben az eredeti szemlélet és első jelentés feldöntött, kidülő, folyásban levő vízre vonatkozott. Legtöbbnyire valamilyen „ügy”-ről van szó bennük, *ügy* szavunk jelentése pedig hajdan 'víz' volt. — **Megjegyzés:** Hogy a *dülőre jut*-féle kifejezések keletkezéséhez a víz kidülésének a szemlélete szolgált volna indítékul, s hogy a jelzett esetekben az *ügy* szó 'víz' jelentésű *ügy* szavunkkal egyeznék, ötletnek érdekes, de nagyon kevésbé valószínű. P. D.

T. A.-nak: I. Azt kérdi, hogyan kell írni: *semmi esetre* vagy pedig *semmiesetre*. Az Akadémia helyesírási szabályzata nem ad rá utasítást, de talán azon az alapon, hogy a szómutatóban és a 188. pontban *mindenesetre* írást kíván, *semmiesetre* (*sem*) formát vehetünk fel. — II. A szabályzat szómutatójában található *úgyahogy*, *úgyhogy*, *úgyis*, *úgymint*, *úgysem* sorába felvehető *úgyszintén*, *úgyde* is. P. D.

Helyreigazítás. MNy. XXXI, 223 a Vályi Andrásról szóló tanulmány 4. jegyzetének helyes utalása: „XXI, 339”. Az „IrtörtKözl. XXII, 227” utalás az 1. jegyzethez tartozik. KEMÉNY GYÖRGY.

TARTALOM.

BÁRCZI GÉZA: Az ó-magyar <i>sc</i> hangjelölés 74, 140. — Bolt 185. — Kösze	264
BÁTKY ZSIGMOND: Dudvág 54. — Bineselődik 186. — Bögő-gereblye 265. — Cepőlék, celőke	329
CLAUSER MIHÁLY: A diadalmas magyar nyelv és az Ó-magyar Mária-siralom	326
COKAJI FÉNYES KÁROLY: Tájszók	349

CSONKÁS MIHÁLY: Felkopik az álla 115. — Balázsdeák-mente 116. — Dülőre jut	355
CSÚRY BÁLINT: Horger Antal: A magyar nyelvjárások 64. — Szamosközy és a székely mondathanglejtés 115. — Édz 116. — Kálvinista Róma 129. — Van-e hát a magyarban orrszájhangzó? 182. — Nyekője 187. — Szomoga	354
DIVÍNI M.: Sagyaszínű	119
ERDŐDI JÓZSEF: Föld szavunk eredetéhez	56
GÁLDI LÁSZLÓ: Constantin Cantacuzino és a magyar nemzeti hagyomány 238. — Exergasia 329. — Falángat. Fanti	330
HARTNAGEL ERZSÉBET: Nationalspiel	330
HORGER ANTAL: Az <i>alszik</i> : <i>olt</i> -féle hangviszonyhoz 46. — Galóca 58. — A magyar nyelvjárások orrhangú magánhangzóinak kérdéséhez 112. — Nosza 187. — Mi az affrikáta? 210. — A vegyes zárhangokról	326
IMPLOM JÓZSEF: Balou	189
IVÁNYI BÉLA: Pótlék az Oklevélszótárhoz 124, 194,	275
JAKUBOVICH EMIL: A székely rovásírás legrégebbi ábécéi 1. — Titkári jelentés 1934-ről	201
JUHÁSZ JENŐ: Az <i>önt</i> ige családjához 148. — Talántál, netalántál 331. — Tartalom, szó- és tárgymutató	355
K. A.: Megyenevek helyesírása	72
KÁROLYI ÁRPÁD: Környülék	127
K. B.: Trócsányi Zoltán: Észak nomádjai	351
KEMÉNY GYÖRGY: Vályi András egyetemi előadásainak plánuma 222,	355
MARJALAKI KISS LAJOS: Miskolc főbírájának esküszövege 1656-ból	127
KNIEZSA ISTVÁN: Mesztegnye 89. — Szomoga 231. — Tördemic 310	333
KOVÁCS GYULA: Pantallér	333
KOVALOVSKY MIKLÓS: Az irodalmi névadás 20. — Vidrapor. Terembíró	280
K. P.: Faraszja 59. — Sagyaszínű	64
LAVOTHA ÖDÖN: Elesztéb 189. — Noisza	333
LAZICZIUS GYULA: Válasz Balassa Józsefnek	48
L. Gy.: Orgonista: orgonás	280
LIGETI LAJOS: Régebbi török jövevényszavaink magyarázatahoz 35, 218,	281
LOSONCZI ZOLTÁN: Nyelvünk korszakainak kérdése	93
LUKSCSICS PÁL: Szólásmondások a gróf Zichy család zselői nemzeti levéltárának XVI. századi magyar leveleiben 341	63
LÜKKŐ GÁBOR: Egy moldvai falu határnevei	63
MADZSAR IMRE: Kék vér	84
MELICH JÁNOS: Még egyszer a gulács 53. — Vác 59. — A tábor szóáról 168. — † Gombocz Zoltán 199. — Jelentés az 1933—1934. évi Sámuel—Kölber-jutalomról 206. — Nemen Ked	333
M. I.: Kettőkapu?	184
MIKÓS JÓZSEF: A veszprémvölgyi görög oklevél két helynévéhez 116. — A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék 152, 243,	288

M. J.: Kosztka 71. — Jakus > Jakos. Dezsér 72. — Kiparsky V.: Die gemeinlavischen Lehnwörter aus dem Germanischen 130. — Jáger 136. — Lippa 207. — Pér 279. — Halom: halomi	354
MORAVCSIK GYULA: Két X. századi hagiografiai munka a magyarokról 17. — A „Géza“ név a magyar Szent Koronán	137
MORVAY PÉTER: Sagyaszínű	118
NAGY J. BÉLA: Hadd issza föl . . . Hadd pusztul a vágy 123. — Tulajdonneves összetételek 192. — Idegen szavaink hangalakja és írásmódja 273. — Tíz, hús	337
NÉMETH GYULA: A török <i>tabur</i> szó eredete	178
OLÁH MIHÁLY: A csepregi nyelvjárásból	128
PAIS DEZSŐ: Régibb török jövevényszavaink magyarázatához 41. — Gyula, Julius 53. — Part, rév. bolt 99. — A konstantinápolyi rovásfelirat χ jeléről 184. — Bolt 186. — Jegyzetek Anonymushoz 265. — Szűr	335
PAULÓ MIHÁLY: Keménye. Székelyaj 272. — Szita (falva). Somkut, Boszkut	336
P. D.: Aghaz. Meggyes 136. — Tátorján. Dozmat. Giltay, Gilvács. Gilvánfa, Gilád, Giléffi, Ghillány 208. — Pér 280 — Gunda 353. — Dülőre jut. Szók egybeírása	355
SCHWARTZ ELEMÉR: A felsőöri új dülőnevek	346
S. I.: Vitéz Nagy Iván: Öt világrész magyarsága 131. — Losonezi Zoltán: Bél Mátyás tudomány- és neveléstörténeti jelentősége 278. — Istványi Géza: A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása	349
SIKLÓSSY LÁSZLÓ: Ami még hátra van a fekete levesből	313
SZABÓ DÉNES: Szaján, Szany, Szehénfa	60
SZABÓ T. ATTILA: Enyed: Egyed 119, 272. — Mesterműszók Nagyenyedről	348
SZERKESZTŐSÉG: Könyvismertetések 68, 278. — Gombocz Zoltán	353
SZILÁDY ZOLTÁN: Tájszójegyzék	195, 280
SZINNYEI JÓZSEF: † Setälü Emil	73
TECHERT JÓZSEF: Az <i>állit</i> jelentéstörténetéhez 42. — Csahajsz	121
TIMÁR KÁLMÁN: Egyiptomi feketék 191. — Temesvári Pelbárt glosszái	328
T. J.: Bibireső	207
TORDAI ÁNYOS: Apróságok a nyelv életéből	344
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Kai Donner 203. — Finn szóból esinált magyar szavak	263
T. T.: Eckhardt Sándor Magyar-Francia Szótára	278
WALDAPFEL JÓZSEF: Unuttei	106
WESZELY GYULA: A mágnás cím helytelen használata	123
Z. Gy.: Kettőkapu?	122
ZLINSZKY ALADÁR: Szakátsi Csorba Ferenc: Nyelvünk és a nemzeti szellem	339
ZOLNAI GYULA: <i>Menny</i> és <i>ég</i> 62. — Unuttei 191. — Valószínűtlen olvasatok	259
ZSIRAI MIKLÓS: Nielsen Konrád	209
Zs. M.: Simon János: Az ugor rokonságnevek alaktanához	349
Kisebb közlemények	46, 112, 182, 259, 326

Könyvismertetések	64, 129, 278, 349
Különfélék	203
Levélsekreány	71, 136, 207, 279, 353
Népnyelv	63, 128, 195, 344
Nyelvművelés	123, 192, 273, 337
Nyelvtörténeti adatok	124, 194, 275, 341
Szó- és szólásmagyarazatok	54, 115, 185, 264, 329
Társasági ügyek: Bevételek és kiadások 1934-ben és költségvetés 1935-re 131. — Pénztári jelentés 133. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1934. évről 135. — Kivonat a MNyT. 1935. május 7-én tartott felolvasó ülésének jegyzőkönyvéből 199. — Titkári jelentés 1934-ről 201. — Balogh Jenő és a Magyar Nyelvtudományi Társaság 352	
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara, választmánya, számvizsgáló bizottsága. Nyugtázás. Kérelem. Előfizetés. Értesítés. A MNyT. kiadványai. A M. Nyelvtudomány Kézikönyve. Nyelvművelő Füzetek.	
Mellékletek: A Nikolsburgi Rovásábécé. Miskolci Csulyak István két rovásábécéje. A Rudimenta fogarasi kéziratának ábécéje. Rovásalakzatok összehasonlító táblázata. 1—2. füzet. — Nielsen Konrád arcképe. 7—8. füzet. — Térképvázlat a fehérvári keresztsek 1193-i alapító leveleinek helyneveihez. 9—10. füzet.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek, vagy csak részben vannak felvéve: A hangtani fejtegetések 67—8, 74, 140, 210, 259; a néprnyelvi adatok 63, 128, 195, 344; a nyelvtörténeti adatok 124, 194, 275, 341; a nyelvművelési cikkek 123, 192, 273, 337; JAKUBOVICH EMIL, A székely rovásírás legrégibb ábécéi 1; KOVALOVSKY MIKLÓS, Az irodalmi névadás 20.

<i>a</i> hangértéke 118, 154, 164, 246, 301	<i>aldo cut</i> 154, 298	árok 158, 253
<i>a</i> hang története 157	alít 43—6	<i>aroud</i> , <i>Aruhdi</i> 156
<i>a</i> hangértéke 118	alj 272	Árpád 156
<i>á</i> hang története 156	áll (ige) 43	<i>Atacchin</i> 246
<i>aa</i> hangértéke 156	állít 42	<i>ativo</i> (f.) 70
Ábrahám 153	Almás 155, 269	<i>au</i> , <i>av</i> hangértéke 256, 300, 301
ácsműszók 348	alom 47	Azsolt 47
Aeneas Silv. Picc. 239	álm 47	Babócsa 159
affrikáta 210, 326	alszik : olt 46	Bács 156
ág 245	altaji * <i>p</i> -, * <i>φ</i> - 36	bagófejű 265
Agárd 154, 161	<i>aluqa</i> (mong.) 269	bajai tájszók 345
<i>Aghaz</i> 136	Ambrus 263	<i>Bajan</i> (tör.) 161
agyagos 155	Ammann H. 70	Bajna 271
<i>Aiud</i> (oláh) 121	Anonymus jegyzetek ~hoz 265	Bak, <i>Baka</i> 160, 161
aj 272	apáca 58	Bakit 157
ajándok 42	Aracs, <i>Archá</i> 252	Bakónak 160
Akarattya 251	arany 41, 155	Bakony 161
akna 249, 307	Aranyos, <i>Areinnes</i> 155	bakter 341
Alajos 263	Ármány 19	<i>bal</i> (tör.) 268
		<i>balag</i> (sumir) 269

- Balassa J. 48
 Balázs 263
 Balázsdeák-mente 116
 Balinka 159, 161
 Bálint 105
 bális 105
 Balogh Jenő 352
 balon 105, 189
balqa (tör.) 269
 balta 268
 balti el. a finben 69
 Bán 61
 Bánk bán 28
 barack 258
 Baranes 162
 Baranya 163
Barch, Barocz 162
 Barcika 162
barčîn (tör.) 285
 Barlabás 166
 Barót 47
 bársony 284
Batu 163
 Basileios (ifj.) élete 19
 bátori nyj. 346
 bédó 186
 begy 215
 bek, bék 185
 Bekovit 157
 Bél M. 278
 Béla 157
belch 105
Beleknegîni (szl.) 270
 Belgrád 85, 154
Belwelgh 245
Bel Zund 244
 Bence 33
 Bencene 105
 Benedek 157
Benenca 157
 Benküs 262
 Bere 280
 berek 158
 Berény 157, 159, 295
Berith 157
 berkenye 91
 Bertalan 263
 besenyő 154, 159, 269
bešmen (tör.) 284
 Bia 271
 bibireső 207
big 158—9
 Bihar 158
 bika 271
 Bikakút 158
 billikom 214
bilol 159
 bineselődik 186
bîren 159
 birtokos személyragok: *-a, -je, -i* 105, 160, 187, 252
Biuiua 271
 bivaly 159
Blachij ac pastores Romanorum 266
Blacus (lat.) 267
 bócér 47
bocovnicj 160
 Bodajk 160
 Bodok-hegy 160
 Bodrog 163
 Bodrogesa 55
 bodza 213, 214, 337
 Boglár 160
 bogyó 289
 Bogyoszló 156
Boinca 159, 161
 boka 161
bokon 160, 161
 bokor 160
 bolda, bóda 47, 268
 Boldizsár 47
 Boldva 267
 boló-olasz 105, 189
 bolt 99, 185—6
 Bolya, Bólya 117, 271
 Bonyha 271
 Borbála 162
 Borkút 337
borriz 162, 309
 Bors 267
 Borsod 162
Borz 162, 309
Bositt 158
 Boszcut 336
 bot 163
 Bót, *Both* 163
 bögögereblye 265
 böles 105
 böneső 211
Braina 163
Braničevo (szb.) 162
 Brankovics Gy. 239—42
Bruhe (ném.) 322
Bua 271
Buca 161
 Buchholtz Gy. 321
Bucna 271
 bucsalódik 187
 Budak 160
buka (tör.) 250
Bular 172
Bunger 267
 Burján 56
 burjás 55
buzad 117, 163
 bükk 158
 bürgös 55
 bürök 55
 c hangértéke 147, 160, 164, 301
 c hang jelölése 163, 303
Calano 164
Caliga 271
cangelif 164
 Cantacuzino C. 238
Caroldu 47, 270
cafu 255
Capán 249, 255
ceche 164
celeu ceg 164
 celőke 329
cenholm 165
 cepőlék 329
cequfa 165
Ceraka 165
 cg hangértéke 301
 ch hangértéke 74, 77, 156, 164, 290, 301
Charadaoth 291
Chergou 165
chernou 166
Cheuz 166
Chiz 166
 Cigányváros 191
 cikkezés 199
 Círák 165
Clefna 166, 254, 291, 307
colfoj 167
 comb 211

- compóka 211
Concol 167
confundere (lat.) 151
coup bleu (fr.) 85, 87
 cúca 329
culuq (oszét) 282
cuzend 244
cs hang jelölése 74,
 77, 164, 249, 266, 301,
 303, 308
 csafirtó 329
 csahajsz 121
 családnevek (m.) 353
 Csalán 266
 csapáng 329
čarīq (tör.) 281
 csatakos 211
 Csefkó Gy. 313
 Csejte 72
čäkmän (tör.) 283
 cselöte 329
 csemelet 102
 Csepel 165
 csepregi nyj. 128
 Cser 165
 Cserna, Csernec 166
 Cserő 55
 csiatag 329
čigirač (mong.) 220,
 221
čiraq (tör.) 219
 csokoládé 211
 esomó 211
 esontos 262
 Csorba I. (Szakátsi)
 339
 esöbrös 262
 Csósz 166
čulok (or.) 282
 Csurgó 165
 Csúry B. 110
 Czerkó 33
č hang története 308
 Dabas 244
 Dállya 101
 Dalocsa 244
Danubius (lat.) 244
 Debreceni Szemle 69
Debregezth 313
Delwlg 245
 Derecske 211
 Dész 245
Deuux 139
 Dezsér 72
djeisija (szb.) 283
Djel (szl.) 245
 Dobojk 188
 Dobos 244
 dolmány 283
doloman (tör.) 283
Dolosa 244
 domború 253
 Dónát 188
 Donner K. 203
 Dozmat 208
 Dózsa 188
 Döbrentei G. 95
 Döbrököz 313
 Dős 245
 Duda 56
 dudos 55
 dudva 54
 Dudvág 54
Duel 245
duman (tör.) 284
 Duna 55
Dus 245
 dutkóró 54
 duzzaszt 214
 düdüllő 55
 dülőnevek I. hely-
 nevek
 dülőre jut 355
 z hangértéke 118
 ζαλέση 118
 ζωαπαν 140
e hangértéke 301
e hang jelölése 118,
 154, 164, 246, 301, 303
ē hang jelölése 259,
 260
é hang jelölése 259,
 260, 303
 Ebszóny 246
 Eckhardt S. 278
Eculsu 267
 Ecsény 246, 249
 edz 116, 148
ee hangértéke 259,
 260
ég (fn.) 62
 Eger 118, 154
 éger 245
egerag 245
 egres 245
 Egresd 117
 egri tájszók 345
 1. egy 'eins' 215, 259
 2. egy 'szent' 246
 egyembe 151
 egyiptomi feketék
 191
 egyszerejtés 58, 297
egzeth 149
electi (lat.) 107, 191
 elegyedik 212
 elesztéb 189
eliye (mong.) 39–40
 előmagyar 99
embul 106
 emelik (fn.) 329
emgek (tör.) 179
émigré (fr.) 331
embäk (tör.) 179
engett 119
 Enyed : Egyed 119,
 272
 ew hangértéke 140
Epcœu, epzu 246
 Epöl 246
 ér (fn.) 41
 erdő 41
 ergata 330
 érületlen 263
 Esküllő 269–71
 esküszöveg 1656-ból
 127
 esztendő 184
 Esztergál 254
 Esztergom 294
ethechin 246
 Etelka 24–5
 evet 70
exergasia (lat.) 329
ej hangértéke 201
 fa 158
 Fadd, *Foda, fotudi*
 116, 161, 247, 292
 fajt 103
 falángat 350
 falu 268
 fandi, fanti 330
fante (oláh) 330
faraszjara 59
 Farkas 246
 Farkasit 158

- fart 102
fartol 103
fehér 85
Fehéregyház, *Faeregiza* 118, 154, 164, 246, 292
Fehérvár 154
fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele 152, 243, 288
fekete 86, 247
fekete leves 313
Feketeügy 149
feldefuer 247
Felenyed, Felegyed 120
felkopik az álla 115
felsőöri dűlők 346
Fény 248
fergeteg 260
fertes 247
fer-teu 247
finn | ~ hangtan 69, 70 | ~ szóból csinált magyar szók 263
Finnisch - ugrische Forsch. 69
finnugor | ~ őshaza 205 | ~ *k-70 | ? ~ el. a csuvasban 221
Flecken (ném.) 268
Foda l. *Fadd*
felnagy 46
„folyékony“ hangok 217
folyó-, víznevek (m.) 55, 69
fonológia 48
fontudi l. *Fadd*
föld 56, 71
Fövény 248
franca uilla 248
francia | m. ~ szótár 278 | ~ hangjelölés története 74 kk., 140 kk., 304 | ~ l:u 185, *ts: s* 143 | ~ el. 104, 105, ? 101
Fruška Gora (szl.) 248
Fulcone (lat.) 248
fütty 215
Füzegy 248
füzesabonyi tájszók 344—6
g hangértéke 158, 252, 301, 308
g hang jelölése 77, 302
γ hang jelölése 290, 301, 302
Gabelhofer 225
Gadány, *Godan* 250
Galana 248, 293
Galga, Galgóc 271
gálna 248
galóca 58
Gámi, *Gan* 249
Gellén 208
Γεωβιτζάς 139
Gerence 237
germán el. | ~ a szláv-ságban 130, 250 | ~ a franciában 142
Géza l. Gyécsa
Ghillány 208
gi hangértéke 302
Gilád 208
Giléfi 208
Giltay (holl.) 208
Gilvác 208
Gilvánfa 208
Girót 47
Glad 208
gn hangértéke 77, 302
Goboz 250
Gogud 250
Gombocz Z. 98—9, 199, 253
gombos 262
Gombos F. A. 171, 177
Gonda 354
Gorumbuca 250
Görgeteg 251
görög | a Szent Korona ~ feliratai 137 | ~ el. 329, 330 | ~ el. az oláhban 330
griseus (lat.) 335
Grünschnabel (német) 85, 87
gu hangértéke 77, 302
Gudejacara 250
Gug, *guga* 251
Gunda 354
γundur (mong.) 38
gúnynevek (m.) 128
Gut-Keled 294
γυλάς l. Gyula
gy hang jelölése 302
gyaláz 268
Gyalu, *Gelou* 268
Gyánt 249
Gyécsa, Géza 137, 139, 249, 250, 308
Gyöngyvér 33
Győr 250
Györkös 262
Gyula 53, 270—1
gyűrű(fa) 250
h hangértéke 156, 157, 246—7, 252, 253, 290, 302, (a vallonban) 145
h hang (m.) története 41, 70
χ hang (m.) jelölése 301, 302
Haász 72
hadd issza föl; hadd pusztul a vágy 123
Hadúr 29
hagiografiai munkák a m.-okról 17
Hagymás 249
hajnal 70
halál 47
Halász 251
halom : hal(o)mi 354
Halotti Beszéd 106
hangrend (m.) 307
hangtörténet (m.) 305 | orrhangú mgh.-k 110, 182 | hosszú és rövid mgh. váltakozása 337 | mgh.-elhasznulása 155 | mgh. kiesése 66, 249, 253, 307 | msh. hosszú-

- sága 308 | affrikáták 210, 326 | ve-gyes zárhangok 326 | msh.nyúlása 212 kk. | msh.-k helycseréje 211, 216 | a: Ő 292; a : e 61; a : i 161; á : o : a 47, 305; á : a : o 47; á—á : o—á 58, 292; aj : é 263; ajá : eá 257; ar : or : ur 299; ay : ó 307; b : p 280; cc : c 58; d : t 243, 309; é : i 329; ê : ô 329; ëü : é 253; eü : ô 256, 307; γ : Ő 293; γ : v, ü 307; gy : ny 120; gy : ty 149; gyz : dz, dzz 149, 215; h : Ő 41, 153; i : e, ô 306; i : j 188; iy, uy : ou 156; j : Ő 213, 307; k : g 308; kt : γt, xt 308; ? l : ll 291; m : Ő 114; n : Ő 114, 182; n : l 166—7, 307; n : m 292, 307; n : ny 308; o : a 46, 208, 306; o : e 61; o : i 161; o : ô 188; o—á : á—á 167, 295; o—ô : e—ô 166; ou : ó 155, 307; r : l 254, 307; sz : c 162, 163, 258, 313, 329, ? 308; t : b 186; t : tt 150; t : ty 308; u : Ő 307; u : i 55, 257; u : o 175, 306; ú : o 291; ü : e 306; ü : Ő 307; v : Ő 212, 297, 307; v : b 185; v : l 307; az z-jének kapesolódása 254 | zürj.-votj. vi : m. ô 150 | m. os : ném. isch 262 | idegen o : m. a 59; idegen v : m. b 105 | tör. dl : m. l 164; bolg.-tör. ð : m. d 219 | szl. c, é : m. t 157; szl. o : m. a 297, 298; szl. ova : m. a 271; szl. st : m. c 312 | ném. c, é : m. cc, ccs 215 | olasz o : m. a, Ő, ó 101
- három 70
Harka, *Horcha* 247, 252, 270
Harta, *Horta* 253
hasonlít 43
határnevek l. hely-nevek
hátra van még a fekete leves 313
ház : haza : homn 47
hc hangértéke 290, 301
hegy 'mons' 259
hegyes 252
helyesírás (m.) és története 72, 74, 140, 273, 301 kk., 355
hely- és határnevek (m.) 63, 71, 72, 89, 91, 153, 243, 288, 310, 346
hetevény 41
hirgen (mong.) 38
hisz 70, 252
hold 'luna' 186
Hóman B. 69
homorú, *humerou* 155, 166, 253
Horger A. 64
hóri-horgas 188
Horvát I. 94
hosszú 213, 253
Hóttó 46
huce arc 253
Humusouer 42, 69
Hungaria (lat.) 42
Hunyor 55
husáng 329
húsz, husz- 337
hüküz (tör.) 37, 38
hvgan 247, 253
hyce, Hysce 251, 252
hycicequj 252
hynog 252
- idegen szavainkról 273, 340
idő 219
Igar, *jgol* 254
igeképzők | deverb. ~ : -an, -en 214, 215; -t (műv.) 190
igeragozás | ragos ige továbbképzése 322 | mult -tt 214; várt lesz 66; felszól. -j, -s 213—5; *hadd issza föl* 123; *lássamsza* 188
igy, ügy 'víz' 149, 297, 300, 355
ihan (mandzsu) 39
il (*ill*) hangértéke 302, 304
il- (tör.) 285
Ilkus 262
imola, Imulna 166, 254
in (*inn*) hangértéke 302, 304
Inak 252
indogermán el. 58, 328
Indogerm. Forsch. 70
iniuria (lat.) 267—8
Inota 255
Inta, *Into* 254
inzsellér 341
irodalmi névadás 20
is (ó-fr.) hangértéke 79, 83
işcoală, oşcolă (oláh) 207
istenes 262
istráng 114
Istványi G. 349
Iszka, Iszkáz 255
Isztemér 294
Iulum (lat.) 54
Iványi B. 261
izelítő 208
izzik 70
Jaba 257
Jáger 136
Jagula 59

- Jakes, Jákó, Jakos, Jakus 72
 János 262
 járulékhangok: *d* 214, 217; *k* 214, 216; *l* 159, 186; *n* 157, 166; *r* 214, 216; *t* 214, 217
 játszik 148, 215
 jatvjag, jadzwing nép 136
Jauriensis (lat.) 250
 jegenye 91
 jegyez 149
 jelentésváltozások 42,85—9, 101—4, 151, 172, 232, 236, 268, 329, 330, 333, 336, 340
 jenszei-osztják nyelv 204
jávâ (csuv.) 219
jl hangértéke 302, 304
jn hangértéke 302, 304
 jó 'fluvius' 70
 Jób 254
 jobbág 254
 Jodok 33
 joh, ih 68
Johan 255
 Jolán 24
Jonata 255
Jordan (cseh) 169
 Jugria 239—40
k hang (m.) | ~ tör-ténete 70 | ~ jelölése 77, 158, 160, 252, 301
 Kács, *Kac* 255
 Kál 245
 Kalán 164
 Kalocsa 167
 Káloz 250
 Kalugar dülői 63
 kálvinista Róma 129
Kaminat hyg 255
 Kanizsa 166, 254
 kap 70
 Kapoly 167
 kapu 167
 Kapus 269
 Karasó 166
karza (tör.) 270
 Kassa 72
 Kaszál P. 263
 Katapán 249, 255
 káva 68
 kávéleves 315
 kávézik 318
 Kazinczy F. 95
 Keán 266
 kéccen 215
 kéccinkedik 215
kád- (tör.) 282
 kékkend 88
 kék vér 84
 kel (ige) 155
 Kellén, Kilény 208
 Keménye 272
 kend 'Sie' 114, 213
 kengyel 164
 Kér 255—6
 kerek 256
 Kerekvárdomb 292
 keresztnevek(m.) 346
 keserű 253
kaskin (tör.) 179
 keszeg 268
 Kesző : Keszi 53—4, 268
Ketelpotaca 267
 ? Kettőkapu 122, 184, 185
 kéz 70
 kézbeli 329
 Kézd 268
 Khaba 29
 kiált 114
 kicirlódik 199
 Kiparsky V. 130
 kirjelejzon 213
 Kisszék 272
 Kiszinda 244
 Klebelsberg-Intézet évkönyvé 68
 kocka 214
 kófic 114, 188
koio (vog.) 219
 Komárom 249
konda, kunda (tör.) 354
 Konkoly 167
 Kónya 188
 Koppány 255
 korcsolya 211
 kóró 54
 Kórógy 55
 Kósa 188
 Kosztka 71
 kovács 167
 kozár 267
 Kozmadombja 313
 Köblös 243
 ködmön 219, 282
kök (tör.) 88
 Kölpény 243
 költ 47
 Kőmives 213
 kőrís 256
 környülék 127
 körtvély 297
 kősze 264
 köves 256—7
 Köveshegy 243
 középmagyar 97—8
 között 214
 Kreil A. 223
kulak (tör.) 172
 Kuna, *Cuna* 243
Kunchul 167
 Kúnos I. 179
Kutel 267
 kútfő 243
l hang jelölése 304
 Lack, Lackó 60, 258
 Lajos 263
 lakat 102
 latin | ~ *š*-ezés az oláhban 206 | ~ el. 101, 105, 157, 169, 208, 211, 213, 263, 273—5, 288, 289, 328
 leány, *leajn* 257
 lecke 211
Leckesch (ném.) 261
 Lekence 237
 lel 47
 lelkes 261
 lengyel 167
 Léva 72
 leves 320
 levét meginni 320
 Liba 257
libauz 257, 292

- Lippa, lippafa 207
 Liszka, Liszko 258
 loakol 258
 lóca 188
 locesan 215
 lódarázs 265
 Loeckisch (ném.) 261
 Losonczy Z. 278
 lovacol 258, 305—7
 Lovasberény 258
 lovász 258
 Lóköcs 262
 Luba 257
 Luckó 258
ly hang jelölése 302, 304
 mag 289
 Maglód 271
 mágnáscím 123
 magyar 289
 magyar 288
 magyar | ~ok története 17 kk., 238 | ~ok lélekszáma 131 | ~ nyelv korszakai 93 | ~ nyelv diadala 326 | ~ nyelv és a nemzeti szellem 339 | ~ nyelvi írásbeliség kialakulása 349 | ~ francia szótár 278 | ~ el. a szláv nyelvekben 55, 61, 72, 93, 175, 236, 267 | ~ el. a németben 175, 262, 347 | ~ el. az oláhban 55, 121, 176, 207
 Magyar Simplicissimus 321
 mandzsu *f*-hang 35 kk.
 manger (fr.) 330
 Mangjelos (szl.) 248
 manó-lak 264
 Mariada 288, 292
 Márki, marc 288
 Marót 157, 267
 Marsigli rovásnap-tára 1 kk.
 mart (fn.) 101, 103
 martalóc 313
 Masztafalva 91
 Matkó I. 318
 Medve 279
 megdönt 43
 meggy 215
 Meggyes 136
 Megyer 288
 Melinda 28
 Mellár 288, 294
 menny 62
 mesterműszók 348
 Mészöly G. 260
 Mesztegnye 89
 Métel 55
 metsz 215
 Mező-Keresztes 299
 Micus 288
 Miksa 288
 Milar 288, 294
 Milescu N. 238
 Mircur 289
 Miriszló 121
 miskolci esküszöveg 1656-ból 127
 Miskolczi Csulyak I. 12
 Misztice 92
 mogyoró, *Moinnerov* 155, 166, 244, 253, 289
 mondathanglejtés | m. ~ 66 | székely ~ 115
 mongol | ~ hangok története: Q 35kk.; *g, y* 40; *h* 38—9 | ~ deverb.-*ge, -gü, -rü* igeképző 287 | ~ *a* járulékhang 40 | ~ el.: a törökben 38, 283; a jakutban 40; a mandzsu - tunguzban 38, 40; az oroszban 283; a perzsában 283
 Mór 289
 Moson 79
 Μουσαρις 140
 Moysun (fr.) 79, 143
mstiti (szl.) 89, 311
 Muncad 289
 nadech 290
 Nadap 290
 nagyenyedi mester-műszók 340
 Nagyolasz 248
 Vitéz Nagy I. 131
 Námesztó, *Namest* 311
 nationalspiel 330
 Naum élete 17
 Nemen Ked 333
 nemesség szűz vállalai 34
 német 157
 német | ~ *pf* hangkapcsolat 326 | ~ dűlőnevek 347 | ~ el. 47, 105, 114, 136, 211, 243, 292, 294, 330, ? 102, 243, 251, 252, 279, 288, 291 | ~ hatás 88
 netalántal 331
 névadás | irodalmi ~ 20
 névragozás (m.) | *szobábele* 66; *-ért* 185; hat. *-n* 313; *-nkéd* 334—5; *-szor, -szer, -ször* 215; hat. *-t, -tt* 214, 313; *-vá, -vé* 212; *-val, -vel* 70, 212
 névszóképzők (m.) | *-ság, -ség* 215; fosztó *-tál, -tél* 332 | deverb. ~: *-duk* 309; *-ék* 329; *-i* 190; *-alom, -elem* 251; *-leg, -lék* 329; *-n* 150; *-ó, -ő* 166, 190, 309; *-óka, -őke, -ike* 329; *-eteg* 251, 309; *-atv, -etv* 149, 150; *-va, ve, -ván, -vén* 151, 212 | de-nom. ~k: *-a (-e)* 165, 167, 248, 253, 257, 272, 288, 292, 309, ? 161, 164, 251, 258; *-ász* 258,

- 309; -ca, -ce 33; -cs 208, ? 246; -csa, -sa 249, 309; -d, -t, -di, -ti 102—3, 117, 156, 161, 162, 244, 290, 294—6, 299, 309, ? 250, 290, 293—5, 300; -g 163, 309; -gy 248, 255, 290, 295, 309, ? 300; -i (mn.) 256; -k 309; -ka 25, ? 161; -kös, -kus, -küis 262; ? -l 296, 309; -ly 247, 295, 309; -n, -ny 161, 208, 243, 309, ? 246; -nik 300, 309; -ou (rég.) 166; ? -r 160; -ró 253, 309, ? 289; -s (mn.) 150, 243—8, 256, 262, 299, 308, 309, ? 293; -s, -us (kics.) 101, 288, ? 288; -st 309
- nh* hangértéke 74
Nielsen K. 209
Nieminen E. 69
nigri Aegyptiaci (lat.) 191
Nikolsburgi Rovás-ábéce 2
Nodog 290
nomen Ked 334
nosza, noisza 187, 333
növényneveink 69
Nuchud 290
Nun 290
ny hang jelölése 74, 77, 302, 304
Nyárad 290
Nyék 290
? nyekője 187
a nyelv fejlődése 339
nyelvjárások (m.) 48 kk., 64
nyelvtudomány (m.) története 222 kk.
Nyim 249, 290
nyuszt 333
nyuvad 68
nyű (fn.) 290
o hangértéke 291
obsit 341
odolohc 290
Ogan 253
ogus (tung.) 37
óhajt 188
oi hangértéke 302
Ojvduor 291
Oklevélszótár (M.) | pótlék az ~hoz 124, 194, 275
Okor 251
oláh 268
oláh | latin *ő*-ezés az ~ban 206 | ? ~ el. a bolgárszlávb-
ban 176
Olajos 262
Olasz, olasz 248, 266
Olcán 298
olcsó 47
Oldamur 47
olt 46
Olt 47
Oltumán 47
ó-magyar 96—9
Ó-magyar Mária-si-
ralom 326
omlik 42
Oreb (cseh) 169
orgonás, orgonista 280
óriás 188
Orocha 253
orr-szájhangzók 67
Orsova 267
ortóka 329
Ostumpa 291
osztják | ~ kvala-
kultusz 70 | jeni-
szei ~ nyelv 204
Osztopán 291
oý hangértéke 302
öskös 262
ökör 36, 41
ökrös 262
öks (vog.) 37
ölgü (tör.) 287
ölt 285
ölyv 39, 41
önt 148
Örs 41, 267
Ösi 42
ősmagyar 98
össze, öszve 151
összetételek (m.) 192, 309
öt 'quinque' 184
ötlik 148
Öttevény 148
ötvös 149
özön 150
özvegy 214
Pacsetin 291
Pákozd 271
paksaméta 214
pal (tör.) 268
palack 258
Palin 291
Pamlény 291
pantallér 333
Pápa, *papa* 291
Pápay S. 94
part 99, 105
Parthas 101
passzus, paksus 214
Pata 117
πατάδι 116, 248
patics 211
Patriotenspiel (ném.) 331
Pázmány 292
Pázmány P.-tudo-
mányegyetem 222
pedz 148—9
pegyvet, petymet 149
pelto (f.) 56
Pér, Pércs, Pere, Pe-
red 279—80
perrep 263—4
Petrella 291
Petur bán 29
pf (ném.) hangkap-
csolat 326
piac 105
Picenatis (lat.) 269
pirika 280
piros 85, 87
Piroska 33
Plutarchos 319
pochinta 291
Ponyvát 249
posci non pose, lai
uol ester (ó-fr.) 82
Pótince 188
Pötölle 291

- processió 212
prthivī (ó-ind) 57, 71
 Ptriüg 11
qanat (tör.) 219
qarman (tör.) 284
qu hangértéke 77, 293, 302
Quelewesbighe 156, 158
quji, qojuluk (tör.) 218
 r hang jelölése 303
 rakattya 249, 292
 Ramstedt G. J. 36
 Rápca 55
 rece 58
 recept 211
 Redege 90
 rekettye l. rakattya rév 99
 Révai M. 94
 Révész I. 129
rh hangértéke 303
Richardi (lat.) 292
Rigóc, Rigauz 292
 ró 70
Romani (lat.) 271
 Rontó Pál 26
 rovásírás 1, 184
 rózsa 188
 ruccan 214
 ruhanevek | m. ~
 116, 335—6 | tör.
 ~ 283 | szl. ~ 283
s hangértéke 76, 249, 266, 303
s hang jelölése 146
ś (ó-fr.) hang jelölése 79
 Ság 292
 sugyaszínű 64, 118—9
Sahanych 61
 Salán 266
Sampo (f.) 70
 Sámuel—Kölber-jutalom 206
 Sáp 292
 Sári-Sáp 293
 Sarkad 294
 sarkantyú 187
 Sárkány, *Sarcajn* 293
Saroltu 47, 270
 saru 281
 Sarvol, Sarol 294
Saturholm 165
 Saul 293
 Saussure F. 70
sc hangértéke 74, 140, 301, 303
Scecu, Scesv 164
sch hangértéke 147
şcoală (oláh) 207
 Sedlice 237
 Segesd, *Sequest* 256, 293, 308
selez, Seliz 118
 semmiesetre 355
(S)engett 119
şâra (esuv.) 218
 sérjes 213
 Setälä E. 73
Sewer 257
sewkmän (osztj.) 284
Sidala 294, 307
 Si-hia nyelv 204
 Siklós 55
 Simon J. 349
 Simonyi Zs. 98
 sír (fn.) 247, 257, 293
Soboka 299
 sócé 199
 soha 68
Soludi 300
 sólyom 188
 som 294
 Somberény 295
 Somkut 336
 Somlyó 295
 Somogy 295
 Somolya 295
 Sopron 295
soqman (tör.) 284
Soruil 294
ſſ hangértéke 308
st (m.) története 308
ftamer 294
 Stibor 90
Strassburg (ném.) 119
stš az ó-fr.-ban 79
 Suhajda L. 259—60
 suhatag 329
suman (md.) 284
 sumir-török kapcsolatok 269
sumujl 295
şunat (esuv.) 219
sur (tör.) 336
sūra (vog.) 221
süxmän (vog.) 284
 sűrű 218
sz hangértéke 147
sz hang jelölése 74, 146, 147, 158, 164, 301, 303
σ hangértéke 118
 -sza, -sze 188
 szabad 100
 Szaján, Szajhán 60
 számóca 59
 szamojédok története 205—6
 Szamos 269
 Szamosközy I. 115
 számoka 237
 Szany 60
 szár 'croceus' 336
 Századok 71
 Széchenyi I. 325
 Szederkény 300
 szeg (fn.) 164
 Szegedi Füzetek 259
 szegény 293
 Szhénfa 60
 székely | ~ nemek 136 | ~ írás l. rovasírás | ~ mondatanglejtés 115
 Székelyaj 272
 szék 'vadum' 252
 szel 329
 szelence 237
 személynevek (m.) 56, 61, 152, 243, 288, (szláv) 89, 311
 szén 'carbo' 165
 Szend 244
szentii 107
 Szent Korona (m.) görög feliratai 137
 szer 215
 Szeremle 313
 szévanó 68, 183

- Szibéria lakói 204, 351
 Szihalom 68, 114, 165
 szik 165
 szilágymegyei táj-
 szók 349
 szín 'tugurium' 165
 színnevek 85, 335—6
 Szinnyi J. 70
 Szirák 165
 Szirmay A. 323
 Szita, -falva 336
 szláv | ~ népek története 17, 237 | ~ szn.-ek 89—90, 311 | ~ hn.-ek 91—2, 169 | ~ ruhanevek 283 | ~ denom. névszóképzők: -jъ (poss.) 166; -akъ 165; -anъ 250 | -ovъ (poss.) 166 | ~ el. 42, 56—60, 89—91, 114, 154—67, 188, 207, 214, 232, 237, 244, 249, 250, 257, 258, 266, 267, 270, 271, 290—9, 307, 310, 313, 336, ? 118, 157, 166, 245, 250, 255, 258, 289, 290, 294, 300 | lengyel el. az oroszban 176
 szólásmondások (m.) 341
 Szolesánka 147
 Szolnok 300
 σολωνίου 100
 szomoga 231, 354
 Szontagh 72
 szórend (m) 123—4
 szoros 70
 szó 'flavus' 246
 szőlő 164, 219
 szulák 329
 Szulok 300
 szűr 335
 Szüzváll 34
 Tabód 47
 tábor 168
 Táborhegy 177
 táborita 169
 tacod 295
 Tahu 254
 tájszók (m.) 195, 344
 talántál 331
 támalék 329
 Tamás L. 206
 Tany 292
 tanya 295
 Tapolca, *Toploza* 296
tapqur, tabyur, tabur (tör.) 172, 178, 181
 tar 296, 336
 tarack 258
 tart 43
 Tát, *tatu* 296
 tátorján 208
 Telegdi J. 14
 Gr. Teleki J. 95
 Temesvári Pelbárt 328
templum (lat.) 268
 Terbegéc 313
 terembíró 280
Ternacz 257
 tesz : tón 185
 Tét, Tétény 270
 tetszik 215
Tevel 296
tĕvâr (csuv.) 220
 Thaly K. 315, 317
Theotonic (lat.) 271
ti hangértéke 292, 303
 Tibód 47
 Tiborc 27, 29
 tidó 186
 Tihamér 27
 tilódi 187
 Timár 296
 tincselődik 186
tĕq-, tĕyĕz (tör.) 220, 221
 tiszta zárhangok 218
 tiz, tiz- 337
 tó 253
 Tódor 188
 Tokod 295
 Toldy F. 95
 Tolna 296
Tolon, Tolma 296
toloy, tolvaj 296
 Torda 297
 Tordamész 310
 torlódik 214
 torok : -toroki 355
 torzos-borzos 186
 Töklevél 55
 tölt 47
 Tördemic 310
 török | kazárok története 267 | bese-nyók története 269 | ~-sumir kapcsolatok 269 | ~ népnevek 88 | ~ rovasírás 1 kk. | ~ ruhanevek 283 | ~ hangtörténet: Q 36; Q: ' : γ : q 178; *δ : j : r 219; γ : Q 172, 179; j : csuv. v 219; q : csuv. j, s 219 | névragozás: plur. -lar 160 | ~ deverb. névszóképzők: -a 54; -an, -en 179; -da 354; -γ'an, -qan, -ken 179, 208; -ku, -Xu 268; -liγ 269; -man, -mān 283; -či 267; -uγ 268; -uš 54 | ~ denom. névszóképzők: -gār, gir 267; -im 270; ? -in 285; -lu, -ly 167; ? bolg. -č 162 | ~ összetételek 179 | ~ el. 35, 42, 47, 53, 54, 61, 114, 156—67, 208, 218, 219, 245, 246, 250, 256, 266—71, 280, 281, 293, 296, 313, 328, 335 (a mongolban) 40, 281, (a fgr. nyelvekben) 37, 219, 284, (a szláv nyelvekben) 176, 281—4, (a perzsában) 37, 281, (az oszétben) 282, (a kauk. nyelvekben) 282 | ? ~ el. 154, 156, 160, 165, 245, 252—4, 288, 300, 354, (a mongolban) 221 |

- oszm.-~ el. 265, (a szerbben) 283, ? (a görögben) 176 | kún - besenyő el. 166, 300, ? 163, 243 | bolg.-~ el. 36, 114, 164, 167, 243, 249, 253, 270, 293, 296, 298 | jakut el. a tunguzban 37 | ~ hatás 289
- tőtike 329
tővéghangzók (m.) 160, 308
- Trebogost* 313
trempe (fr.) 116
Trócsányi Z. 351
tucat 211
Tudeu 297
Tudincz 297
Tuhutum 269
tunguz hangtörténet: h-, ű- 35 kk.
- Tur 297
turde 297
Turdemez 310
Tureg 297
tüdő 297
ty hang jelölése 303
u hangértéke 247
udvar: *udor* 297
ue hangértéke 245, 303
- Ug, Ugoesa, Ugod, Ugrin, Ugron 42, 253, 298
Ugaj 254
üges (osztj.) 137
ugorrokonságnevek 349
ügyde 355
ügyszintén 355
Ujlak 298
újmagyar 96
Ujudvar 291
ükür (tung.) 38
Ük 42
Ung 42
- unuttei* 106, 191
uráli őshaza 205
út 291
uze tov 253
ü-zés (m.) 306
u hangértéke 53
ü hang jelölése 245
üdü 219
ue hangértéke 157
üe hangcsoport jelölése 303
ügär (tör.) 38
1. ügy 'víz' l. igy
2. ügy 'szent' 298
ünő 296
ütleg 329
üz 114
Vác 59, 297
vajda 297, 306
vakcsapó 329
Valk 299
valon 189
Vályi A. 222, 355
vár (fn.) 298
Varasd, *vorost* 299
Várong 298
Varsány 213
Vasvár 299
vegag 298
vegyes zárhangok 217
Vejke, Véke 61
Velence 166, 213
velence 214
véletlen 332
vér 85
Verecstó 55
veres 262
verő 269
Verseghy F. 93
Veszprém 158
veszprémvölgyi okl. 116
vetőrlő 199
vgufa, ugufa 298
vidrapor 280
vigil (lat.) 107, 191
vijal- (zürj.-votj.) 150
- Vilak* 298
vincej'lov 298
vitmiz 298
vlachi (lat.) 266
Vlkan 298
Volter 47
vonsz 213
voutə, vout (ó-fr.) 185-6
Vöstü 55
vjgor 254
Weidlein J. 71
Wichmann Gy. 182-3
Wiklund K. B. 70
x hangértéke 147
y hangértéke 303
z hangértéke 158, 163, 303
z hang jelölése 75
Zádor 299
Zágráb 299
Zala 117, 161, 299
Zámoly, *Zamor* 254, 299
záp 'Sprosse' 70
Zbinyó 93
Zdala, Ždala (szl.) 294
Zebegnyó 92
Zichy-levéltár 341
Zimona 254
zmoklj (tót) 232
Zoboca 161, 299
Zold 300
Zoloc, Zuloc 300
Zoon 61
zorduc 300
zöld 86, 300
Zumbor, Zombor 270
Zund 244
zs (ó-fr.) hangértéke 82
zs hang (m.) | ~ története 118, 307 | ~ jelölése 303
zsandár 341
Zselic 118
zsidóbőr 280
Zsombor 270-1

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

XXXI. ÉVF.

1935. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

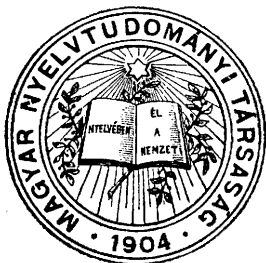
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GÓMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

301—302. SZÁM

1935. JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1935

TARTALOM.

	Lap
<i>Jakubovich Emil</i> : A székely rovásírás legrégebbi ábécéi	1
<i>Moravcsik Gyula</i> : Két X. századi hagiografiai munka a magyarokról	17
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Az irodalmi névadás	20
<i>Ligeti Lajos és Pais Dezső</i> : Régebbi török jövevényszavaink magyarázatához	35
<i>Techert József</i> : Az állít jelentéstörténetéhez	42
Kisebblélmények. <i>Horger Antal</i> : Az alszók: olt-féle hangviszonyhoz. — <i>Lazicius Gyula</i> : Válasz Balassa Józsefnek. — <i>Melich János</i> : Még egyszer a γολάς. — <i>Pais Dezső</i> : Gyula, Julius.....	46
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Bátky Zsigmond</i> : Dudvág. — <i>Erdődi József</i> : Föld szavunk eredetéhez. — <i>Horger Antal</i> : Galóca. — <i>K. P.</i> : Faraszja. — <i>Melich János</i> : Vác. — <i>Szabó Dénes</i> : Szaján, Szany, Szehénfa. — <i>Zolnai Gyula</i> : Menny és ég	54
Népnyelv. <i>Lükő Gábor</i> : Egy moldvai falu határnevei. — <i>K. P.</i> : Sagszínű.....	63
Könyvismertetések. I. <i>Csűry Bálint</i> : <i>Horger Antal</i> : A magyar nyelvjárások. — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	64
Levélsekreny	71
A borítékon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság. — Nyugtázás. — Kérelem. — Előfizetés. — Értésítés.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1935-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

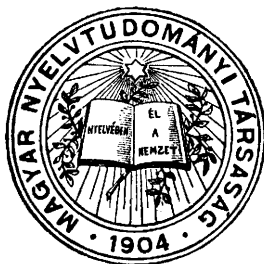
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL

303—304. SZÁM

1935. MÁRC.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1935

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Szinnyi József</i> : Setälä Emil	73
<i>Bárczi Géza</i> : Az ó-magyar <i>sc</i> hangjelölés	74
<i>Madzsar Imre</i> : Kék vér	84
<i>Kniezsa István</i> : Mesztegnye	89
<i>Losonczy Zoltán</i> : Nyelvünk korszakainak kérdése	93
<i>Pais Dezső</i> : Part, rév, bolt	99
<i>Waldapfel József</i> : Unuttei	106
Kiseb b közlemények. <i>Horger Antal</i> : A magyar nyelvjárások orrhángú magánhangzóinak kérdéséhez. — <i>Csúry Bálint</i> : Szamosközy és a székely mondathanglejtés	112
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csonkás Mihály</i> : Felkopik az álla. Balázsteák-mente.* — <i>Csúry Bálint</i> : Édz. — <i>Mikos József</i> : A veszprémvölgyi görög oklevél két helynévéhez. — <i>Morvay Péter</i> és <i>Divíni M.</i> : Sagyaszínú. — <i>Szabó T. Attila</i> : Enyed: Egyed. — <i>Techert József</i> : Csahajsz. — <i>Z. Gy.</i> : Kettőkapu?	115
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Hadd issza föl... Hadd pusztul a vágy. — <i>Weszely Gyula</i> : A mágnáscím helytelen használata	123
Nyelvtörténeti adatok. <i>Iványi Béla</i> : Pótlék az Oklevélszótárhoz. — <i>Marjalaki Kiss Lajos</i> : Miskolc főbírájának esküszövege 1656-ból. — <i>Károlyi Árpád</i> : Környülék	124
Népnyelv. <i>Oláh Mihály</i> : A csepregi nyelvjárásból	128
Könyvismertetések. I. <i>Csúry Bálint</i> : Kálvinista Róma. — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	129
Társasági ügyek. Bevételek és kiadások 1934-ben és költségvetés 1935-re. — <i>Sági István</i> : Pénztári jelentés. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1934. évről	131
Levélszekrény	136
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Előfizetés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1935-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
 2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 P.
 3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0'80 P.
 4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
 5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
 6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0'60 P.
 7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2'40 P.
 8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
 9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 P.
 10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1'20 P.
 11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'60 P.
 12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1'20 P.
 13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
 14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2— P.
 15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
 16. sz. Gombocz Zoltán. Árpád-kori török személynveink. 1'20 P.
 17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
 18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2'40 P.
 19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasiralom. 0'60 P.
 20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvelmékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 P.
 21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 P.
 22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1'20 P.
 23. sz. Szinnyi József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 P.
 24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'40 P.
 25. sz. Knieszsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 P.
 26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 P.
 27. sz. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1— P.
 28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6— P.
 29. sz. Bérczi Géza. A „pesti nyelv“. 1— P.
 30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1— P.
 31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0'80 P.
 32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0'80 P.
 33. sz. Laziczius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3— P.
 34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1'60 P.
 35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 0'80 P.
 - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3— P.
 - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás-kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1935-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelte befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1935. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Előfizetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja CsűRY BÁLINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben, összesen 60 ív terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Ez az összeg két 10 pengős részletben is fizethető: az első részlet f. évi június 30-ig, a második f. évi december 31-ig. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő lesz. Az első kötet megjelenik ebben az évben, a második pedig 1936-ban.

Budapesten, 1935. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1935. február 1-től március 31-ig.

Alapítók rendes tagdíja: Csűry Bálint 8, Ecséri Lajos 8, Horger Antal 8, Horváth János 8, Lenk Adolf 8, Losonczy Zoltán 8, Melich János 8, Szinyei József 8, Zirc: apátsági könyvtár 8, összesen 72 pengő.

Adományok: Madarassy László 2, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 200, Tomcsányi Móric 4, összesen 206 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Melich János 1, Szinyei József 2, összesen 3 pengő.

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

Kannisto Artúr, Helsinki (1934), † Lehr Albert, Budapest (1917), † Paasonen Henrik, Helsinki (1912), † Schuchardt Hugó, Grác (1905), Setälä Emil, Helsinki (1905), † Szily Kálmán t. elnök, Budapest (1922), † Thomsen Vilmos, Koppenhága (1905), † Wichmann György, Helsinki (1912), † Wiklund Károly Bernát, Uppsala (1922).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyi József, alelnökök: Gombocz Zoltán és Melich János, titkár: Jakubovich Emil, szerkesztők: Gombocz Zoltán, Melich János és Pais Dezső, jegyző: Laziczius Gyula, pénztáros: Sági István, ellenőr: Pais Dezső.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Bárczi Géza, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gulyás Pál, Hóman Bálint, Horváth János, Juhász Jenő, Losonczy Zoltán, Nagy József Béla, Rásonyi Nagy László, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnoky Imre, Schwartz Elemér, Tamás Lajos, Trócsányi Zoltán, Viszota Gyula, Gróf Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula, Zsirai Miklós.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Csűry Bálint, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Soly mossy Sándor, Szendrey Zsigmond, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló-bizottság:

Horváth Endre, Sipőtz Pál, Szidarovszky János.

Nyugtázás

1934. december 1-től 31-ig.

Alapítványok: Jánosi József (kieg.) 3, Szöcs Ferenc (kieg.) 10, összesen 13 pengő.

Adomány: Varga Bálint 2 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjából): Gyomlay Gyula 1, Károlyi Árpád 1, Melich János 8, összesen 10 pengő.

1935. január 1-től 31-ig.

Alapítványok: Bátky Zsigmond (kieg.) 10, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 100, Viszota Gyula 10, összesen 120 pengő.

Alapító rendes tagdíja: Országos Kaszinó 8 pengő.

Adományok: Haich Károly 2, Melich János 16, összesen 18 pengő.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1935-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy a mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1935. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Előfizetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja CSÜRY BÁLINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben, összesen 60 ív terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Ez az összeg két 10 pengős részletben is fizethető: az első részlet f. évi június 30-ig, a második f. évi december 31-ig. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő lesz. Az első kötet megjelenik ebben az évben, a második pedig 1936-ban.

Budapesten, 1935. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1935. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

XXXI. ÉVF.

1935. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

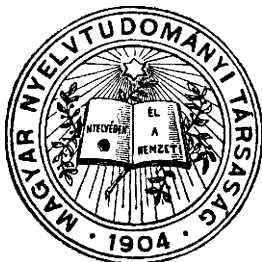
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

MELICH JÁNOS és PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

305—306. SZÁM

1935. MÁJ.—JÜN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1935

T A R T A L O M

	Lap
<i>Moravcsik Gyula</i> : A „Géza“ név a magyar Szent Koronán.....	137
<i>Bárczi Géza</i> : Az ó-magyar <i>sc</i> hangjelölés	140
<i>Juhász Jenő</i> : Az <i>önt</i> ige családjához	148
<i>Mikos József</i> : A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék	152
<i>Melich János</i> : A <i>tábor</i> szóról	168
<i>Németh Gyula</i> : A török <i>tabur</i> szó eredete	178
Kisebbségi közlemények. <i>Csúry Bálint</i> : Van-e hát a magyarban orrszájhangzó? — <i>M. I.</i> : Kettőkapu? — <i>Pais Dezső</i> : A konstantinápolyi rovásfelirat χ jeléről	182
Szó- és szóhasználatmagyarázatok. <i>Bárczi Géza</i> és <i>Pais Dezső</i> : Bolt. — <i>Bátky Zsigmond</i> : Bincselődik. — <i>Csúry Bálint</i> : Nyekője. — <i>Horger Antal</i> : Nosza. — <i>Implom József</i> : Balon. — <i>Lavotha Ödön</i> : Elestéb. — <i>Timár Kálmán</i> : Egyiptomi feketék. — <i>Zolnai Gyula</i> : Unuttei..	185
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Tulajdonneves összetételek	192
Nyelvtörténeti adatok. <i>Iványi Béla</i> : Pótlék az Oklevélszótárhoz ..	194
Népi nyelv. <i>Szilády Zoltán</i> : Tájszójegyzék	195
Társasági ügyek. Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1935. május 7-én tartott felolvasó ülésének jegyzőkönyvéből. — <i>Jakubovich Emil</i> : Titkári jelentés 1934-ről	199
Különfélék. <i>Trócsányi Zoltán</i> : Kai Donner. — Jelentés az 1933—1934. évi Sámuel—Kölber-jutalomról	203
Levélszekrény.	207
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Előfizetés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőségét illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1935-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXI. ÉVF.

1935. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

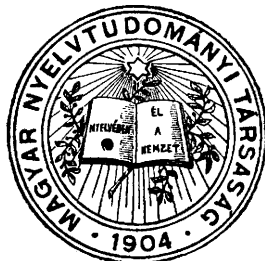
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

MELICH JÁNOS és PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEμία TÁMOGATÁSÁVAL

307—308. SZÁM

1935. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1935

T A R T A L O M

	Lap
<i>Zsrai Miklós</i> : Nielsen Konrád	209
<i>Horger Antal</i> : Mi az affrikáta?	210
<i>Ligeti Lajos</i> : Régibb török jövevényszavaink magyarázatához	218
<i>Kemény György</i> : Vályi András egyetemi előadásainak planuma	222
<i>Kniezsa István</i> : Szomoga	231
<i>Gáldi László</i> : Constantin Cantacuzino és a magyar nemzeti hagyomány	238
<i>Mikos József</i> : A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelv- emlék	243
Kisebb közlemények. <i>Zolnai Gyula</i> : Valószínűtlen olvasatok. — <i>Trócsányi Zoltán</i> : Finn szóból csinált magyar szavak	259
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Bárczi Géza</i> : Kösze. — <i>Bátky Zsig- mond</i> : Bögögereblye. — <i>Pais Dezső</i> : Jegyzetek Anonymushoz. — <i>Pauló Mihály</i> : Keménye. Székelyaj. — <i>Szabó T. Attila</i> : Enyed: Egyed	264
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Idegen szavaink hangalakja és írásmódja	273
Nyelvtörténeti adatok. <i>Iványi Béla</i> : Pótlék az Oklevélszótárhoz	275
Könyvismertetések	278
Levélszekrény	279
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Előfizetés.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1935-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXI. ÉVF.

1935. NOV.—DEC.

9—10. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

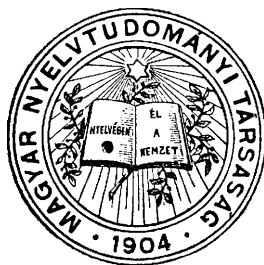
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

MELICH JÁNOS és PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEμία TÁMOGATÁSÁVAL

309—310. SZÁM

1935. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1935

T A R T A L O M

	Lap
<i>Utgeti Lajos</i> : Régibb török jövevényszavaink magyarázatához	281
<i>Mikos József</i> : A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék	288
<i>Kniezsa István</i> : Tördemic	310
<i>Siklóssy László</i> : Ami még hátra van a fekete levesből.....	313
Kisebb közlemények. <i>Horger Antal</i> : A vegyes zárhangokhoz. — <i>Clauser Mihály</i> : A diadalmas magyar nyelv és az Ó-magyar Mária-siralom. — <i>Timár Kálmán</i> : Temesvári Pelbárt glosszái	326
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Bátky Zsigmond</i> : Cepőlék, celőke. — <i>Gáldi László</i> : Exergasia. Falángat. Fanti. — <i>Hartnagel Erzsébet</i> : Nationalspiel. — <i>Juhász Jenő</i> : Talántál, netalántál. — <i>Kovács Gyula</i> : Pantallér. — <i>Lavotha Ödön</i> : Noisza. — <i>Melich János</i> : Nemen Ked. — <i>Pais Dezső</i> : Szűr. — <i>Pauló Mihály</i> : Szita (falva). Somkut, Boszkut..	329
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Tíz, húsz. — <i>Zlinszky Aladár</i> : Szakátsi Csorba Ferenc: Nyelvünk és a nemzeti szellem	337
Nyelvtörténeti adatok. <i>Lukcsics Pál</i> : Szólásmondások a gróf Zichy család zsélyi nemzetségi levéltárának XVI. századi magyar leveleiben	341
Népnyelv. <i>Tordai Anyos</i> : Apróságok a nyelv életéből. — <i>Schwartz Elemér</i> : A felsőöri új dülőnevek. — <i>Szabó T. Attila</i> : Mesterműszók Nagy- enyedről. — <i>Csokaji Fényes Károly</i> : Tájszók	344
Könyvismertetések.....	349
Társasági ügyek. Balogh Jenő és a Magyar Nyelvtudományi Társaság	352
Levélszekrény.....	353
Tartalom	355
Szó- és tárgymutató	358
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Közgyűlési meghívó. — Értesítés. — Nyugtázás. — Felolvasó üléseink.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1936-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
 2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P.
 3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
 4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
 5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
 6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
 7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P.
 8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
 9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P.
 10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1.20 P.
 11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0.60 P.
 12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1.20 P.
 13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
 14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2.— P.
 15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
 16. sz. Gombocz Zoltán. Árpád kori török személynveink. 1.20 P.
 17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
 18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszerkezete. 2.40 P.
 19. sz. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisírlom 0.60 P.
 20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0.40 P.
 21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
 22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtéslormái. 1.20 P.
 23. sz. Szinnyi József. A Halotti Beszéd hang- és alakana. 0.60 P.
 24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
 25. sz. Kniezza István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
 26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1.20 P.
 27. sz. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
 28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6.— P.
 29. sz. Bérczi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
 30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
 31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
 32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
 33. sz. Laziczius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
 34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
 35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 0.80 P.
 - — Emlék Szily Kálmának, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
 - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Ziehy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
felolvasó üléssel kapcsolatos

évi közgyűlését

1936. január 28-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-
termében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívotnak.

T á r g y s o r o z a t:

Elnöki megnyitó.

Hét fővárosi, négy vidéki választmányi tag és három
számvizsgáló választása.

Titkári jelentés a Társaság 1934. évi működéséről.

Az 1935. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1935-ről. — Költségvetés 1936-ra.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű
indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmány-
nak be kell jelenteni. Ha az indítványok be nem jelentettek, tárgyalásuk a leg-
közelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Értesítés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja
Csúry Bálintnak a szmosháti nyelvjárás szókincsét magában
foglaló szótárát. A munka két kötetben jelenik meg. Előfizetési
ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Ez az ösz-
szeg két 10 pengős részletben is fizethető. A két kötet bolti ára
25 (huszonöt) pengő lesz. Az első kötet megjelent (573 lap), a
második kötet a jövő év első felében fog megjelenni.

Budapesten, 1935. december 15-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

Nyugtázás

1935. június 1-től november 30-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 10, Jánosi József
(kieg.) 4, Losonczy Zoltán (kieg.) 20, összesen 34 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Bátky Zsigmond 5, Trócsányi Zol-
tán 7, Zsirai Miklós 4, összesen 16 pengő.

Felolvasó üléseinket 1935-ben a következő napokon tart-
juk: február 11., március 10., április 7., május 19., június 9.,
október 13., november 10., december 15.

23.021. — Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. — (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
 2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P.
 3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
 4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
 5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
 6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
 7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P
 8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
 9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P
 10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1.20 P.
 11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájéztatóhoz. 0.60 P.
 12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1.20 P.
 13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
 14. sz. Melich János. A magyar tárgyias igeragozás. 2.— P.
 15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
 16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1.20 P.
 17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
 18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 2.40 P.
 19. sz. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisralom 0.60 P.
 20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0.40 P.
 21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
 22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1.20 P.
 23. sz. Szinnyi József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0.60 P.
 24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
 25. sz. Knieszsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
 26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1.20 P.
 27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
 28. sz. Csefkó Gyula. Szállógék, szólásmódok. 6.— P.
 29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
 30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
 31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
 32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
 33. sz. Laziczus Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
 34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
 35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 0.80 P.
 - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
 - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudományi Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1935-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1935. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Előfizetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja Csűrű BALINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben, összesen 60 ív terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Ez az összeg két 10 pengős részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő lesz. Az első kötet megjelenik ebben az évben, a második pedig 1936-ban.

Budapesten, 1935. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága Nyelvművelő Füzetek címen közérdekű tanulmánysorozatot ad ki.

A sorozatból megjelent:

1. Szinnyei József: Jó magyarság. (Különnyomat a Magyarosan II. évfolyamából.) Ára 10 fillér.
 2. Zolnai Gyula: Van-e szükség nyelvművelésünk irányítására? (Különnyomat a Magyarosan III. évfolyamából.) Ára 20 fillér.
- Megrendelhető a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában (Budapest V. Akadémia-u. 2.).
-

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
 2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P.
 3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
 4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
 5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
 6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
 7. sz. Gomboz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P.
 8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
 9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P.
 10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyyszernevek. 1.20 P.
 11. sz. Gomboz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0.60 P.
 12. sz. Tolnai Vilmos. A szőlásokról. 1.20 P.
 13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
 14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2.— P.
 15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
 16. sz. Gomboz Zoltán. Árpádkori török személynéveink. 1.20 P.
 17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
 18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2.40 P.
 19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisíalom 0.60 P.
 20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0.40 P.
 21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
 22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1.20 P.
 23. sz. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0.60 P.
 24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
 25. sz. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
 26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1.20 P.
 27. sz. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
 28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szőlásmódok. 6.— P.
 29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
 30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
 31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
 32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
 33. sz. Laziczus Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
 34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
 35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 0.80 P.
 - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
 - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága Nyelvművelő Füzetek címen közérdekű tanulmányorozatot ad ki.

A sorozatból megjelent:

1. Szinyei József: Jó magyarság. (Különnyomat a Magyarosan II. évfolyamából.) Ára 10 fillér.
2. Zolnai Gyula: Van-e szükség nyelvművelésünk irányítására? (Különnyomat a Magyarosan III. évfolyamából.) Ára 20 fillér.

Megrendelhető a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában (Budapest, V., Akadémia-u. 2.).

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1935-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1935. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Előfizetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja CsÜRY BÁLINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben, összesen 60 ív terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Ez az összeg két 10 pengős részletben is fizethető: az első részlet f. évi június 30-ig, a második f. évi december 31-ig. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő lesz. Az első kötet megjelenik ebben az évben, a második pedig 1936-ban.

Budapesten, 1935. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1935. április 1-től május 31-ig.

Alapítványok: Jánosi József (kieg.) 4, Vizsota Gyula (kieg.) 10, összesen 14 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Simon György 8, Tolnai Vilmos 8, összesen 16 pengő.

Adományok: Pesti Első Hazai Takarékpénztár 100, Varga Bálint 2, összesen 102 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Ilosvay Lajos 20, Melich János 1, Sági István 1, Szinnyi József 3, összesen 25 pengő.